

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЧЕЧУЛІНА ІРИНА ОЛЕКСІЇВНА

Прим. №

УДК

ДИСЕРТАЦІЯ

**АТТИЧНА ЧОРНОЛАКОВА КЕРАМІКА З ОЛЬВІЇ
КЛАСИЧНОГО ПЕРІОДУ**

032 – «Історія та археологія»

03 – «Гуманітарні науки»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук.

Дисертація містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____

Науковий керівник

Терпиловський Р. В. д. іст. н., проф.

ЗМІСТ

АННОТАЦІЯ	4
ANNOTATION	9
ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ АТТИЧНОЇ ЧОРНОЛАКОВОЇ КЕРАМІКИ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я	27
РОЗДІЛ 2. ШТАМПОВАНИЙ ОРНАМЕНТ НА АТТИЧНІЙ ЧОРНОЛАКОВІЙ КЕРАМІЦІ	
2.1 Технологія нанесення штампованого орнаменту на аттичний чорнолаковий посуд.....	44
2.2 Внутрішній штампований орнамент на аттичній чорнолаковій кераміці з Ольвії.....	47
2.3 Зовнішній штампований орнамент на аттичній чорнолаковій кераміці з Ольвії.....	56
РОЗДІЛ 3. ТИПОЛОГІЯ АТТИЧНОЇ ЧОРНОЛАКОВОЇ КЕРАМІКИ ВІДКРИТОГО ТИПУ	
3.1 Типологія посуду для пиття.....	63
3.2 Типологія посуду для зберігання та споживання їжі.....	101
РОЗДІЛ 4. ТИПОЛОГІЯ АТТИЧНОЇ ЧОРНОЛАКОВОЇ КЕРАМІКИ ЗАКРИТОГО ТИПУ	
4.1. Типологія посуду закритого типу.....	130
4.2 Типологія посуду спеціального призначення.....	159
РОЗДІЛ 5. АТТИЧНА ЧОРНОЛАКОВА КЕРАМІКА ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ОЛЬВІЇ ТА АФІН...	170
5.1 Організація зовнішньої торгівлі Афін та роль заморської торгівлі керамічним посудом.....	171
5.2. Основні тенденції розвитку торгівлі Афін з Північним Причорномор'ям.....	174

5.3 Аттичний чорнолаковий посуд у системі торгівлі Ольвії та Афін.....	182
5.4 Аттична чорнолакова кераміка в Ольвії (порівняльна характеристика відповідно до ділянок міста).....	189
ВИСНОВКИ	196
Список використаних джерел.....	208
Список ілюстрацій.....	230
Додаток А. Список публікацій та апробація результатів дисертаційної роботи.....	249
Додаток Б. Посуд зі штапованим орнаментом.....	253
Додаток В. Креслення, профілі посуду відкритого типу.....	276
Додаток Г. Креслення, профілі посуду закритого типу.....	353
Додаток Д. Технологія виготовлення чорнолакового посуду.....	371
Додаток Е. Статистичні показники.....	390
Додаток Є. Каталог знахідок.....	406

АНОТАЦІЯ

Чечуліна І.О. Аттична чорнолакова кераміка з Ольвії класичного періоду — Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 — «Історія та археологія» — Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2021.

Аттична чорнолакова кераміка посідає важливе місце серед чисельних знахідок, здобутих під час розкопок Ольвії. Окрім амфорної тари для перевезення вина та олії, чорнолаковий та розписний посуд з Аттики є однією з найбільших груп імпортованих матеріалів в Ольвії та північнопричорноморського регіону загалом. У комплексному дослідженні, разом із супутніми керамічними знахідками, що мають абсолютне датування та розвинену типологію, аттична чорнолакова кераміка надає нові актуалізовані дані щодо економічних відносин античних полісів регіону з Аттикою у класичний період.

Слід зауважити, що аттичний чорнолаковий посуд має низку важливих характеристик, які дозволяють його чітко діагностувати серед всього матеріалу. Це, зокрема, унікальне чорнолакове покриття, складна система орнаменталізації, морфологічні особливості. Все це дозволяє не лише визначити належність до центру виробництва, а й тип і підтип посуду, визначити датування, що звужується у певних випадках до 10-25 років. Це відіграє неабияке значення при датуванні закритих комплексів та загалом усіх пам'яток античної доби. Чорнолаковий посуд має детальну хронологію, розроблену насамперед на матеріалах пам'яток безпосереднього з місця його виробництва. Знахідки, що походять з Афінської агори, є надійною основою для встановлення датування аналогічного посуду з території Північного Причорномор'я і надають їй значимості хронологічного індикатора. Вивчення складу аттичної чорнолакової кераміки, встановлення кількісних показників для певного часу, в кінцевому результаті сприяє вивченню широкого кола питань, пов'язаних з розвитком торгівельно-економічних відносин певного центру та регіону загалом з античним Середземномор'ям.

Основну частину роботи склав аналіз найбільших колекцій з Ольвії, а саме з території городища та некрополя міста. Також досліджено відповідну колекцію матеріалів, що походить з розкопок Борисфену (поселення на о. Березань), яке входило до складу Ольвійського полісу. Проаналізовані матеріали, що зберігаються у фондах Інституту археології Національної академії наук України, Національного історико-археологічного заповідника «Ольвія», Національного музею історії України та Миколаївського обласного краєзнавчого музею «Старофлотські казарми». Таким чином, охоплено значну частину всіх знахідок, що відноситься до досліджуваного типу кераміки пізньоархаїчного, більшою мірою — класичного та частково ранньоелліністичного часу аттичного виробництва. У якості аналогій використано доступні матеріали з території всієї давньогрецької ойкумени.

Одним з головних результатів обробки зазначених колекцій стало створення каталогу, в якому вперше на аналітичному рівні досліджено та зібрано велику кількість матеріалів одного типу. Більша частина знахідок залучена до наукового обігу вперше. Загалом оброблено 4425 одиниць знахідок. До кінцевої вибірки відібрано найбільш репрезентативні матеріали, кількістю 1922 одиниць, з них посуд відкритого типу — 1499 од. та посуд закритого типу та спеціального призначення — 236 од. Окрему групу посуду склала кераміка зі штампованим орнаментом (187 од.). До кінцевої вибірки не увійшли фрагменти, що не атрибутовуються до певного типу та чіткого проміжку часу, кількістю 2 500 екземплярів.

Весь матеріал розділено на дві великі групи за морфологічним принципом. Першу групу склав посуд «відкритого типу». Це посуд для пиття (киліки, скіфоси, канфари) та для їжі (миски, маленькі миски, тарілки). Другу групу склала кераміка закритого типу — посуд для зберігання олій (лекіфи, аски та амфориски) і для зберігання / змішування чи подачі вина чи води (ойнохої, пеліки, амфори, кратери, псиктери). Окремо виділено групу посуду спеціального призначення (лекани і піксиди) для зберігання різних дрібниць — від косметики до прикрас.

Дослідження показало, що більшу частину складає саме кераміка відкритого типу (посуд для пиття 52% та для їжі 33%). Посуд закритого типу займає другу групу за кількістю — 10%, посуд спеціального призначення — 4%. Ці результати є цілком

логічними та корелюються з подібними оглядами матеріалу з інших міст Північного Причорномор'я.

Певні тенденції динаміки розвитку різних груп кераміки та спільні та відмінні риси у характері знаходження посуду на ринок можна прослідкувати проаналізувавши окремо кожну групу посуду. Так, серед посуду відкритого типу найбільшу частку складають саме киліки (43%) — основна форма посуду для пиття; канфари (9%) і скіфоси (7%), а також блюда на ніжці (4%). Одноручні чаші (2%) та фіали (1%) представлені невеликою кількістю. Загальне датування киліків знаходиться в межах 550-450 рр. до н.е., причому максимальна чисельність припадає на 480-400 рр. до н.е. Разом з цим, найбільшу кількість скіфосів спостерігаємо у 525-450 рр. до н.е., блюд на ніжці — 525-500 рр. до н.е. Одноручні чаші особливої популярності набули у період 450-350 рр. до н.е., як і канфари, пік кількості яких припадає на 380-350 рр. до н.е. Отже, в певні проміжки часу існувала певна мода на різні форми посуду для пиття, спершу більшої популярності набули скіфоси, блюда на ніжці, згодом киліки, які у IV ст. до н.е. поступово замінюють різні типи канфарів.

Серед посуду відкритого типу на другому місці за кількістю знаходяться різноманітні миски та сільнички (29%). Меншу кількість демонструють знахідки тарілок (5%). Проте, якщо простежувати розподіл усіх цих форм за датуванням, прослідковується цікава тенденція — від кінця VI, протягом всього IV ст. до н.е. відсутні перерви у виробництві та постачанні. Певні типи ставали більш популярними, змінювали інші, проте на кожен проміжок часу припадало по два-три різних типів посудин.

Другу велику групу складає посуд закритого типу та спеціального призначення, вибірка нараховує 236 од. Більшість складають маленькі посудини для олії — лекіфи та аски, включно з гутусами (разом 41%). В цілому вся вибірка лекіфів датується в межах V ст. до н.е., найбільше форм датуються серединою століття, лише деякі можна віднести до середини IV ст. до н.е. Наведені для аналізу аски з Ольвії датуються від 475 до 350 рр. до н.е., окремі екземпляри датуються широко: IV-III ст. до н.е. Прослідковуємо два піки виробництва асків (різних типів): 430-400 рр. до н.е. та 350 рр. до н.е. Знахідки амфорисків нечисленні, виділяємо дві фази їх виготовлення:

рання VI ст. до н.е. та пізня, друга половина V ст. до н.е. (зі штапованим орнаментом). Згодом ці форми замінюють на різноманітні флакони та глечики для олії.

Дослідження продемонструвало, що великі посудини для зберігання та зміщування вина та води представлені нечисельними знахідками. Більш популярними формами були кратери, ольпи та ойнохої. Меншість складають амфори. Психтери й пеліки представлені поодинокими знахідками. Найбільш помітним періодом є саме 500-480 рр. до н.е., й хоча він не є піком популярності кожного окремого типу, проте саме на цей час припадає найбільша різноманітність посуду для вина. Тобто, в цей час на ринку були присутні майже всі види посуду: вже з'являються нові типи, в той час як старі ще залишаються в обігу. Саме на цей період припадає перший пік популярності кратерів та оल्प. Останні демонструють максимальні кількісні показники у 425-400 рр. до н.е. Дещо вибиваються із загальної схеми розвитку ойнохої. Ймовірно, це пояснюється популярністю цієї форми майже в усі зазначені періоди: найбільшу кількість спостерігаємо у 575-550 рр. до н.е., а також 325-310 рр. до н.е., коли форма дещо змінюється, витончуються.

Окремо виділяємо кухлі, які досить умовно вкладаються в групу посуду закритого типу. Вони представлені достатньою кількістю екземплярів, що належать до 450-420 рр. до н.е.

Третю за кількістю групу склала кераміка спеціального призначення. Загалом вона налічує 4% від загальної кількості посуду. До цієї групи увійшли як туалетні посудини (лекани та піксиди, разом 11%), так і маленька група мініатюрного посуду. Представлені знахідки туалетних посудин датуються V-IV ст. до н.е. Переважну більшість лекан складають саме форми 480-400 рр. до н.е. (67%), меншість — більш ранні екземпляри виробництва 525-500 рр. до н.е. (4%) та лекани IV ст. до н.е.

Отже, чорнолакова кераміка закритого типу з Ольвії представлена стандартним набором столового посуду. Подібні тенденції демонструють й інші античні міста Причорноморського регіону.

Приходимо до висновку, що ольвійська колекція репрезентує в цілому ті ж самі тенденції щодо імпорту аттичної чорнолакової кераміки V-IV ст. до н.е., що й інші

північнопричорноморські центри. Проте, при пошуку аналогій, було виявлено і певну відмінність, зокрема в орнаментатії, що підтверджує необхідність подальшої розробки теми для з'ясування цієї причини. Більше того, у порівнянні з матеріалами Афін, очевидно, що ольвійська колекція відображає практично всі відомі на сьогодні стилістичні зміни у виробництві чорнолакового столового і парадного посуду. Це, в свою чергу, означає, що протягом всього класичного часу Ольвія незмінно знаходилася в руслі торгівлі з Афінами. Подібні унікальні знахідки вишуканого чорнолакового посуду зі складним декором з одного боку та масовий, дешевший посуд цього ж типу, з простими орнаментами з іншого, наводить на думку, що аттичний чорнолаковий посуд не завжди був предметом суто розкоші, який могли придбати лише заможні особи. Чорнолаковий посуд також був предметом постійного використання усіх верств населення. Цей матеріал знаходять на усіх ділянках полісу. Це доводять й численні знахідки на некрополі Ольвії: чорнолаковий посуд містять як заможні місцеві поховання, так і більш бідні. Також трапляються як численні знахідки чорнолакового посуду у якості приношень богам з територій теменосів Ольвії, так і знахідки простої столової кераміки (в тому числі з орнаментами) з житлових кварталів та передмість.

Таким чином, аналіз великої кількості вузько продатованого матеріалу надав змогу зробити певні висновки стосовно динаміки надходження аттичної кераміки до Ольвії, що й було основною метою даної роботи. Використовуючи попередні дослідження торгово-економічних відносин Ольвії з Афінами протягом пізньоархаїчного, класичного та ранньоелліністичного часів, та результати археологічних розкопок Ольвії, у тому числі й останніх років, визначено основні етапи становлення та розвитку подібних торгових зв'язків.

Як одна з важливих складових імпортової продукції до Ольвії, аттична чорнолакова кераміка послуговувала надійним індикатором інтенсивності торгівлі. Кількісний склад посуду було проаналізовано співвідносно до наступних основних періодів розвитку Ольвії. На пізньоархаїчний час (бл. 530-475 рр. до н.е.) економічні відносини поселення та Аттики мали спорадичний, несистемний характер, що підтверджує порівняно нечисленні вироби цього часу. На ранньокласичний період

(475-410 pp. до н.е.) припадає пік торгових відносин регіону, що спричинило потужний поштовх у розбудові та процвітанні міста. На проміжок 425/430-400 pp. до н.е. у колекції припадає максимальна кількість різних типів посуду. Таким чином, на період ранньокласичної доби в Ольвії, кількісні показники імпорту аттичного чорнолакового посуду демонструють найвищі значення. Пізньокласична доба в Ольвії (410-331 pp. до н.е.) характеризується поступовим зменшенням інтенсивності відносин, спричинених зовнішньо-політичними подіями у давньогрецькому світі, хоча торгівля майже не переривалася протягом всього IV ст. до н.е.

Отже, колекція аттичного чорнолакового посуду з Ольвії є еталонним зібранням для дослідження подібного роду матеріалів на території всієї давньогрецької ойкумени. Окрім того, цей предмет є важливим джерелом з дослідження динаміки розвитку економічних відносин Ольвії з Афінами. Отже, подальші дослідження, з урахуванням максимальної кількості статистичних показників не лише з Ольвії, а й інших полісів Північного Причорномор'я дасть можливість реконструювати торгові відносини регіону з нового боку та відтворити торгово-економічні зв'язки Північного Причорномор'я з Аттикою на вищому узагальнюючому рівні.

Ключові слова: аттична чорнолакова кераміка, античний посуд, Ольвія, класичний період, Північне Причорномор'я, технологія виробництва, типологія, імпорт, економіка, посуд.

ANNOTATION

Iryna Chechulina. Attic black-glazed pottery from Olbia of the classical period — Qualifying scientific work on the rights of the manuscript. Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge 03 “Humanities” in the specialty 032 — “History and Archeology” — Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv, 2021.

Attic black-glazed pottery occupies an important place among the numerous finds unearthed during the excavations of Olbia. In addition to transport amphorae, black-glazed and painted pottery from Attica are the largest groups of imports in Olbia and the Northern Black Sea region. In this comprehensive study, together with the accompanying ceramic materials which have an absolute dating and developed typology, Attic black-glazed

ceramics provide new, up to date data on the economic relations between the ancient poleis of the region and Attica during the classical period.

It should be noted that the Attic black-glazed ware has several important characteristics that allows it to be clearly diagnosed amongst all other materials. This is, in particular, a unique black-glazed coating, a complex system of ornamentation and morphological features. All these allow determining the center of production, the type, and subtype of utensils, to determine the dating, which in some cases narrow down the dates to 10-25 years. This plays an important role in the dating of closed complexes on all the sites of antiquity. Black-glazed ware has a detailed chronology, developed primarily on the materials directly from the place of its production. The finds originating from the Athenian Agora became a reliable basis for establishing the dating of the similar vessels from the territory of the Northern Black Sea coast and gives it the significance of a chronological indicator. Thus, the modern archaeological study of the site takes into account a set of different indicators — from the study of the stratigraphy of the excavated site to the dating of certain types of utensils. This, in turn, made it possible to study the composition of Attic black-glazed ceramics from a new angle, to establish quantitative indicators for a certain time period which ultimately contributes to the study of a wide range of issues related to trade and the economic relations of a particular center and region with the rest of the ancient Mediterranean.

The main part of the work consists of the analysis of the largest collections from Olbia, namely from the territory of the settlement and the necropolis of the city. The corresponding collection of materials originates from the excavations in Borisfen (settlement on the island of Berezan), which was a part of the Olbia polis. Also the materials stored in the funds of the Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, the National Historical and Archaeological Reserve "Olbia", the National Museum of History of Ukraine, and the Mykolayiv Regional Museum of Local History "Staroflotsky Barracks" were analyzed. Thus, a significant part of all finds related to the studied type of ceramics of late archaic — classical time was covered.

Consequently, based on the generally accepted typology of black-glazed ware, a collection of finds from Olbia was analyzed. One of the main results of the processing of

these collections was the creation of a catalog which, for the first time, has been researched analytically and collected a large number of materials of the same type. Most of the findings were involved in scientific circulation for the first time. A total of 4425 units of finds were processed. The most representative materials were selected for the final sample, in the amount of 1922 units, of which 1499 open-type pottery and pottery of closed type and special purpose — 236 units. A separate group of utensils consisted of ceramics with stamped ornaments (187 units). The final sample did not include fragments that are not attributed to a specific type and a clear period of time, the number of 2,500.

The whole material was divided into two large groups according to the morphological principle. The first group consists of dishes of "open type". These are utensils for drinking (cup, skyphos, kantharos) and for food (bowl, small bowl, plate). The second group consists of closed ceramics for storing oils (lekythoi, askoi) and for storing or serving wine or water (oinochoe, pelike, amphora, krater, psykter). A group of special-purpose utensils (lekanis and pyxis) for storing various small items, from cosmetics to jewelry, has been singled out.

After analyzing each group of dishes separately, conclusions were drawn about the general popularity of different types of ceramics. Thus, the largest group consists of open-type pottery (drinking cups 52% and food dishes 33%), the second group consists of closed pottery (10%) and the rest belongs to special-purpose pottery (4%). These results are fully correlated with similar studies in other ancient cities of the Northern Black Sea coast.

Analysis of each group of pottery separately was highly important for the research. From this, we could distinguish similar and different tendencies in each category in their popularity in the Olbian market. So far, from the biggest group of open types of pottery, the most popular eventually was different types of cups (43%). Other types like kantharos (9%) and skyphos (7%) were widely used, when stemmed dish (4%), one-handler (2%), and phiale (1%) were not so popular.

All of the statistical information led to the conclusion that there was some vogue to the different types of drinking dishes in different periods of time. So first of all, the most popular was skyphos as a largest drinking vessel. During 525-500 B.C. different types of skyphos were extremely popular, at the same time as stemmed dishes, but in less numbers. In time skyphos gradually used less and less and finally replaced by the cups. The general dating of

cups is 550-450 B.C., but the maximum quantity we can observe during 480-400 B.C. Exactly around this time (450-350 B.C.) one-handler seems to become popular as well, but not as much as other types as we see based on our data. In IVth century B.C. cups replaced by the different types of kantharos, which demonstrates a peak of popularity in 380-350 B.C. On account of this we can see, that some types existed concurrently, some types appeared, then replaced by other ones. So it was a continuous tradition of usage of such types of pottery.

From the open types of pottery, second place occupied by different bowls, small bowls, and saltcellars (29%). A little less quantity comprises of the plates (5%). But there exists an interesting tendency — from the end of VIth century, during all Vth century, it appears that there wasn't any pause in the production of such dishes. Some types become more popular, some of them replaced others, but during all period of time, there were two-three different types of food dishes.

The second big group of materials is a closed type of pottery and pottery for special usage. The catalog has 236 items. The biggest amount of items is small vessels for oil: lekythoi and askoi, including feeders (together 41%). In general, all samples of lekythoi dated to the Vth century B.C., the main part of it belongs to the middle of the century, only some examples belong to the IVth century B.C. All askoi from Olbia, which have been analyzed and dated to the period from 475 till 350 B.C., only some samples were dated very widely: IVth — IIIrd centuries B.C. There were two piques of popularity in the production of askoi: 430-400 B.C. and 350 B.C. As for ampforiskos — findings of them are really rare. We can distinguish two phases of production: earlier, VIth century B.C. and late one, second half of the Vth century (with stamped ornament). Later these types of vessels were replaced by oil flacons.

Research shows less quantity of big vessels for the storage of wine and water (or mixing them). The most popular were krater, olpe and oinochoe. Less popular ones are table amphorae. Psykter and pelike were found occasionally. The most noticeable period is 500-480 B.C. It's not a peak of popularity of each type of pottery but in this period we have all types of dishes for wine and water storage. So, during that period of time on the Olbian pottery market Athenian merchants have been selling all types of dishes; in time appeared

new types when an old one remained in the usage. Exactly at that time, we have the first period of popularity of the krater and olpe. The last one demonstrated their maximum quantity during 425-400 B.C.

Comparing to others types there is some differences in the development of oinochoe. Probably because they have been popular during all periods of time. The biggest quantity we can observe during 575-550 and 325-310 B.C. when shape changed, became more elegant.

Different types of mugs stand up separately, which we put in the closed pottery group conditionally. All the examples were produced in 450-420 B.C.

The third group of the pottery is the dishes for special usage, which is 4% of all pottery studied here. Lekanis and pyxis belong to this group (11% altogether), also small amount of miniature examples of dishes. All the findings of the toilet utensils were produced during Vth – IVth B.C. The main part of the lekanis belongs to the 480-400 B.C. (67%), smaller amount belongs to the earlier times of 525-500 B.C. of production (4%) and lekanis of IV cent. B.C.

So, closed types of the black-glazed pottery from Olbia show a standard set of tableware from classical to hellenistic periods. Other ancient Greek cities of the northern coast of the Black Sea demonstrate the same tendencies.

All of these lead to the conclusion that Olbian collection of black-glazed pottery represents in general the same tendencies about the import of fine pottery of Vth - IVth B.C. with other Black Sea colonies. But in the search of the analogies, we discovered some differences in ornamentation, which prove one more time the importance of the subject. Moreover, compared to the materials which were found in Athenian agora, it's obvious that Olbian collection shows all the known stylistic changes in the production of black-glazed and fine ceremonial pottery. In fact, that means that during all classical and hellenistic periods, Olbia had intense trade relations with Athens.

Unique findings of exquisite black-glazed tableware with complicated stamped ornaments from one hand, and cheaper version of it with simple ornamentation from the other hand, make us think that this kind of pottery has not always been a luxury item which could be bought by only wealthy people. In fact, this type of pottery belongs to the mass

material, which was used constantly by all segments of the population. This material was found in all parts of the city. Many findings in the necropolis of Olbia prove it, as material from wealthy graves, as findings from poor ones. Also the mass amount of the black-glazed pottery was found on the territory of temenoi of Olbia and as usual tableware from the territory of the living area.

Therefore, the analysis of numerous narrowly sold materials allowed us to draw some conclusions about the dynamics of the flow of the Attic pottery to Olbia, which was the main purpose of this study. Using previous studies of Olbia's trade and economic relations with Athens during the Late Archaic, Classical, and Early Hellenistic periods, and the finds of Olbia's archeological excavations, including the recent years, the main stages of formation and development of such trade relations have been identified. As one of the significant components of the imported products in Olbia, Attic black-glazed ceramics served as reliable indicators of trade intensity. The quantitative composition of the ware was analyzed according to the following main periods of Olbia's development. Analyses suggest that in the late archaic period (530-475 B.C.), the economic relations between the settlement and Attica were sporadic, unsystematic which confirms the relatively few products of this time. The early classical period (475-410 B.C.) was the peak of trade relations in the region, which caused a powerful impetus in terms of the development and prosperity of the city. Between 430/425-400 B.C., the collection has the maximum number of different types of pottery. Thus, for the phase of the early classical period in Olbia, the quantitative indicators of imports of Attic black-glazed ware show the highest values. The late classical period in Olbia (410-331 B.C.) is characterized by a gradual decrease in the intensity of relations caused by foreign policy events in the ancient Greek world, although trade was almost not interrupted throughout the IV century. B.C.

All in all, Attic black-glazed pottery is an invaluable source of knowledge for the study of the daily life of the ancient Greeks, their funeral rites, and sacred rituals. Also, this subject is an inexhaustible source for studying the dynamics of economic relations between Olbia and Athens, because so far, not all the material from Olbia has been studied as most of the city itself. Hence, further research, taking into account the maximum number of statistics not only from Olbia, but also other poleis of the Northern Black Sea will provide more

reliable information for reconstructing the trade relations of the region from a new angle and to reproduce commercial and economic ties of the ancient Northern Black Sea with Attica.

Keywords: Attic black-glazed pottery, antique ware, Olbia, classical period, Northern Black Sea coast, production technology, typology, import, economy, pottery.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Чечуліна, І. О. 2018. До вивчення технології обпалу аттичної чорнолакової кераміки. *Магістеріум. Археологічні студії*, 70, с. 78-81.
2. Чечуліна, І. 2018. До вивчення основних етапів технології виробництва аттичної чорнолакової кераміки. *Науковий вісник Національного музею історії України*, 3, с. 344-349.
3. Чечуліна, І. О. 2019. Зовнішній штампований орнамент на аттичній чорнолаковій кераміці з Ольвії. *Емінак*, 1 (25), с. 127-137.
4. Чечуліна І.О. 2019. Попередній аналіз аттичної чорнолакової кераміки з експозиції відділу Археологічного музею ІА НАНУ. *Vita Antiqua*, 11, с. 13-22.
5. Чечуліна. І. О. 2019. До деяких питань типології аттичного чорнолакового посуду закритого типу. В: Чабай, В. П. (ред.). *І Всеукраїнський археологічний з'їзд: матеріали роботи*. Київ: ІА НАН України, с. 407-417.
6. Чечуліна, І. А. 2020. Аттичская чернолаковая керамика со штампованным орнаментом из Ольвии. *Stratum Plus*, 3, с. 251-275.
7. Чечуліна, І. О. 2020. Аттична чорнолакова кераміка з Ольвії у зібранні Археологічного музею ІА НАНУ. *Археологія*, 2, с. 70-82
8. Чечуліна, І. О. 2021. Аттична чорнолакова кераміка з експозиції Миколаївського обласного краєзнавчого музею «Старофлотські казарми». *Емінак*, 1 (33), с. 204-218.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Чечуліна, І. О. 2018. Аттичний чорнолаковий посуд закритого типу з Ольвії. В: Чабай, В. П. (ред.). *І Всеукраїнський археологічний з'їзд*. Матеріали роботи. Ніжин, Україна, 23-25 листопада 2018 р. Київ: ІА НАНУ, с. 130-131.
2. Чечуліна, І. О. 2018. До деяких питань типології аттичної чорнолакової кераміки закритого типу. В: Коцур, В. П. (ред.). *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку»*. Збірник наукових праць, вип. 47. Переяслав-Хмельницький, Україна, 14 грудня 2018 р. Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. Сковороди», с. 122-124.
3. Чечуліна, І. О. 2018. Технологія виробництва аттичної чорнолакової кераміки. В: (б. ред.). *Шевченківська весна — історія: матеріали XVI Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених*. Київ, Україна, 15 березня 2018 р., Київ: Історичний факультет КНУ імені Тараса Шевченка, с. 14-15.
4. Чечуліна, І. О. 2018. Технологія нанесення штампованого орнаменту на аттичну чорнолакову кераміку. В: Гаврилюк, Н. О. та ін. (ред.). *Forum Olbicum II: Пам'яті В. В. Крапівіної (до 150-річчя дослідження Ольвії)*. Матеріали доповідей міжнародної наукової конференції. Миколаїв, Україна, 4-6 травня 2018 р. Миколаїв: НДЦ «Лукомор'є», с. 89-90.
5. Чечуліна, І. 2019. Аттична чорнолакова кераміка з експозиції відділу Археологічного музею ІА НАНУ. В: Терпиловський, Р. В. (ред.). *Міжнародна наукова конференція «Археологія та музейна справа в системі освіти та науки» з нагоди 75-річчя заснування кафедри археології та музеєзнавства*. Тези доповідей міжнародної наукової конференції. Київ, Україна, 24-25 жовтня 2019 р. Київ: Бібліотека Vita Antiqua, с. 39-40.
6. Чечуліна, І. 2019. Зовнішній штампований орнамент на аттичній чорнолаковій кераміці. В: (б. ред.). *Шевченківська весна — історія: матеріали XVII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених*.

- Київ, Україна, 15 березня 2019 р., Київ: Історичний факультет КНУ імені Тараса Шевченка, с. 27-31.
7. Чечуліна, І. О. 2019. До типології аттичних чорнолакових лекан. В: Коцур, В. П. (ред.). *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку»*. Збірник наукових праць, вип. 49. Переяслав-Хмельницький, Україна, 19 лютого 2019 р. Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. Сковороди», с. 51-54.
  8. Чечуліна І. 2020. Аттична чорнолакова кераміка з експозиції Миколаївського обласного краєзнавчого музею. В: Гаврилюк, Н. О. та ін. (ред.). *Forum Olbicum III: До 70-річчя з дня народження В. В. Крапівіної*. Матеріали III Міжнародної археологічної конференції «Ольвійський форум» (пам'яті В.В. Крапівіної). Миколаїв, Україна, 4-6 травня 2020 р. Миколаїв: НДЦ «Лукомор'є», с. 84-87.
  9. Чечуліна І. 2021. Аттичні чорнолакові миски та солонки з Ольвії. Гаврилюк, Н. О. та ін. (ред.). *Борисфеніка II: пам'яті В.В. Крутілова (археологічні дослідження острова Березань у контексті європейської історії)*. Матеріали міжнародної конференції. Миколаїв, Україна, 5-6 травня 2021 р. Миколаїв: НДЦ «Лукомор'є», с. 103-105.
  10. Чечуліна, І. О. 2021. Аттичні чорнолакові скіфоси з Ольвії. В: Пшеничний, Т. Ю., Коваль, А. П. (ред.). *Шевченківська весна — історія: матеріали XIX Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених*. Київ, Україна, 26 березня 2021 р., Київ: Історичний факультет КНУ імені Тараса Шевченка, с. 22-26.

ВСТУП

Вивчення чорнолакового аттичного посуду із античних міст Північного Причорномор'я розпочалося разом з археологічними дослідженнями найбільших пам'яток цього регіону. Однак окремим об'єктом дослідження ця масова категорія керамічного імпорту стала значно пізніше. Зважаючи на те, що початок наукових досліджень античних пам'яток Середземномор'я загалом передував археологічним розкопкам на північному узбережжі Чорного моря, то й вдосконалення методики польових досліджень та вивчення археологічних матеріалів почалося там раніше. Така ситуація сприяла накопиченню колекцій, що стали еталонними для подальшого вивчення певних категорій керамічних виробів, зокрема, столового посуду.

Під час дослідження соціально-економічного устрою античного суспільства основною базою є наративні та численні археологічні джерела. По відношенню до регіону Північного Причорномор'я кількість наративних джерел є вкрай обмеженою. Натомість археологічні — мають невичерпний інформативний потенціал, який кількісно збільшується практично щороку, надаючи нові дані для досліджень. Зазвичай, для дослідження процесу розвитку економіки античних полісів регіону залучають масову привізну продукцію. Окрім амфорної тари, у якій імпортувалися вина та олія, аттичний привізний посуд належить до найбільш масового матеріалу на всіх пам'ятках. Чорнолакова аттична кераміка складає значну частку цього імпорту. У комбінації з дослідженнями інших категорій керамічного матеріалу, що піддається абсолютному датуванню та має розвинену типологію (це, насамперед, тарні амфори з клеймами, монети та розписний столовий і парадний посуд), аттична чорнолакова кераміка може надати нові дані щодо торгівельних відносини полісів регіону з Афінами.

Аттична кераміка має низку важливих характеристик, зокрема визначну морфологію форми, специфічне покриття поверхні та унікальну систему орнаменталізації, що чітко виділяє його серед іншого посуду та дозволяє звузити датування у деяких випадках до 10-25 років. Це, своєю чергою, відіграє важливу роль при дослідженні супутніх археологічних комплексів та загалом — пам'яток античної доби. Аттична чорнолакова кераміка посідає особливе місце серед численних

артефактів, здобутих під час розкопок. Її хронологія, розроблена за масовими знахідками на еталонних пам'ятках, передовсім в Афінах, становить надійну основу для датування такої кераміки в усіх державних утвореннях Північного Причорномор'я, що надає їй значимості хроноіндикатора. Датування окремих різновидів посуду, разом з дослідженнями стратиграфії пам'яток, уможливорює вивчення складу аттичної чорнолакової кераміки та встановлення кількісних її показників для певного часу. Це, своєю чергою, сприяє дослідженню значно ширшого кола питань, пов'язаних з розвитком торгівельно-економічних відносин певного центру та регіону загалом з античним Середземномор'ям.

На тлі дослідження цієї масової категорії античного імпорту у інших осередках Північного Причорномор'я, знахідки з Ольвії у цьому плані залишаються практично невивченими. Тож необхідність повноцінного використання пізнавальних можливостей масиву знахідок чорнолакового аттичного посуду для вивчення динаміки зовнішньоекономічних зносин античних центрів Північного Причорномор'я, насамперед — Ольвії, і визначає **актуальність** пропонованого дослідження.

Метою дослідження є визначення динаміки торгівельних відносин між Ольвією та Афінами протягом кінця пізньоархаїчного та класичного періоду, на основі кількісно-якісних статистичних показників поширення аттичного чорнолакового посуду з Ольвії.

Досягнення мети потребує послідовного вирішення таких дослідних **завдань**:

- з'ясувати рівень розробленості даної проблематики в світовій та вітчизняній історіографії, визначити основні етапи в дослідженні чорнолакової кераміки;
- з'ясувати основні технологічні етапи у виготовленні аттичної чорнолакової кераміки;
- визначити технологічні схеми декорування аттичної чорнолакової кераміки та проаналізувати їх практичне застосування на матеріалі з Ольвії;

- дослідити типологію аттичної чорнолакової кераміки відкритих та закритих форм;
- узагальнити наявні дослідження та визначити уніфіковану типологію аттичного чорнолакового посуду, на підставі якої визначити типологічну належність та датування матеріалу з Ольвії;
- провести статистичні підрахунки співвідносно до типів, підтипів посуду та його датування;
- встановити основні етапи організації торгівлі у давньогрецькому світі та визначити роль торгівлі посудом у загальній системі товарообміну;
- на основі виведених статистичних показників дослідити динаміку надходження посуду до Ольвії співвідносно основних історичних періодів її розвитку;
- охарактеризувати специфіку певних періодів у торгово-економічних відносинах Ольвії з Афінами;
- на основі статистичних даних визначити піки надходження аттичного чорнолакового посуду до Ольвії;
- визначити роль аттичного чорнолакового посуду в торгівлі Ольвії з Афінами.

Об'єкт дослідження — аттична чорнолакова кераміка, знайдена в Ольвії.

Предмет дослідження — економічні відносини Ольвійського полісу та Афін на основі дослідження аттичної чорнолакової кераміки.

Хронологічні рамки даного дослідження, визначені його тематикою й завданнями, охоплюють часовий відрізок від кінця VI, до третьої чверті IV ст. до н. е., що обумовлено часом виготовлення даного посуду на території Аттики та його ввезення на територію Ольвійського полісу (у деяких випадках матеріал має більш широке датування, що спричиняє вихід за межі даних хронологічних рамок).

Географічні рамки дослідження обмежуються межами Ольвійського полісу — територій городища та міського некрополя і Борисфена (поселення на о. Березань); у якості прямих аналогій в основному було використано матеріали з материкової

Греції, північнопричорноморських полісів, у якості допоміжних — матеріали зі всієї давньогрецької ойкумени.

Методи дослідження. В поточному дослідженні були використані як загальноісторичні методи, так і специфічні методи археологічного аналізу. Так, було використано *метод історизму*, що важливий для будь-якого дослідження, пов'язаного з подіями та явищами, що змінюються з плином часу; *системний метод*, для побудови системи взаємозв'язків елементів одного явища; *метод узагальнення* — вивчення явищ на основі дослідження окремих об'єктів та їх спільних рис. В основу були покладені також і класичні методи для вітчизняного історичного дослідження — порівняльно-історичний та типологічний. *Порівняльний метод* було використано для загального порівняння імпортного матеріалу з Ольвійського полісу, зокрема аттичної чорнолакової кераміки, з матеріалом з інших полісів — Пантікапею, Херсонесу, Німфею та інших міст, які або мали торгівлю з Афінами, або отримували цей матеріал через інших посередників. *Типологічний метод* завжди є центральним в археологічних дослідженнях, як і в поточній роботі — вивченні аттичної чорнолакової кераміки з Ольвії — цей метод є першочерговим.

Отже, з методологічної точки зору, при обробці керамічного матеріалу, була у першу чергу, використана *порівняльна характеристика посуду*, спираючись на морфологію форми та методи декорування. Саме *морфологічний метод* дозволяє виявити та дослідити основні тенденції розвитку форми посуду. Метод *пошуку історичних (датуючих) аналогій*, разом з *синхроністичним методом* було використано на кінцевому етапі дослідження, при визначенні синхронних типів посуду в різні проміжки часу. Також на завершальному етапі були використані *методи статистичного аналізу* для визначення динаміки надходження керамічного імпорту до Ольвії.

Наукова новизна та особистий внесок автора. Для досягнення поставленої мети було опрацьовано колекцію матеріалів, що була знайдена в Ольвії, на території городища та некрополя. Залучено також відповідну колекцію, що походить з розкопок Борисфену (поселення на о. Березань), яке входило до складу Ольвійського полісу.

Оснoву склала колекція, що зберігається у фондах НІАЗ «Ольвія» НАН України, за наступні роки дослідження міста: 1937-1940, 1942, 1946-2017 рр.; матеріали з дослідження міського некрополю — 1946-2015 рр. Також були взяті до уваги й масові знахідки польових сезонів останніх двох десятиліть з розкопок міста та некрополю.

Велику частину вибірки склала кераміка, що зберігається у фондах та експозиції Археологічного музею ІА НАН України, це, передовсім, матеріали з розкопок Ольвії за 1947-1982. Також були опрацьовані матеріали, що походять з досліджень о. Березань у 1960-1980 рр. Було проаналізовано колекції з фондів НМІУ (1930-і рр.) та Миколаївського обласного краєзнавчого музею «Старофлотські казарми» (розкопки некрополя та міста 1920-х рр.).

Отже, було проаналізовано значний масив матеріалів з Ольвії, що відносимо до кераміки пізньоархаїчного, класичного та частково ранньоелліністичного часу аттичного виробництва. Загалом було опрацьовано 4425 од. матеріалу. Проте, до кінцевої вибірки увійшли найбільш репрезентативні матеріали, кількістю 1922 одиниць, з них посуд відкритого типу — 1499 од. та посуд закритого типу та спеціального призначення — 236 од. Окрему групу посуду складає кераміка зі штапованим орнаментом (187 од.). До кінцевої вибірки не увійшли фрагменти, що не атрибутовуються до певного типу та чіткого проміжку часу, кількістю 2 500 екземплярів.

Вперше було вивчено на аналітичному рівні подібну кількість аттичної чорнолакової кераміки в одному дослідженні та зведено результати до єдиного каталогу. Більшу частину матеріалів було залучено до наукового обігу вперше. Усі висновки та результати дослідження проілюстровані належним чином, наведено каталог знахідок з детальним описом, повною характеристикою знахідок (в окремому додатку), усі висновки підтверджують діаграми, вироблені на основі статистичних спостережень автора. Отже, на кожному етапі здійснене дослідження та авторські висновки можуть бути перевірені.

Було проаналізовано динаміку надходження кераміки до Ольвії, визначено основний склад столового набору серед імпортного матеріалу, що надходив до Ольвії

протягом різних етапів розвитку торгових відносин полісу з Афінами. Визначено найбільш популярні типи посуду відкритих та закритих типів, окремо виділено посуд спеціального призначення та посудини без явних аналогій. Була надана кількісна оцінка аттичної чорнолакової кераміки загалом протягом VI-IV ст. до н.е., та співвідносно до окремих періодів, виділених у досліджений проміжок часу. Дослідження містить аналіз даних стосовно динаміки торгових відносин Північного Причорномор'я та Аттики, протягом пізньоархаїчного, класичного та ранньоелліністичних часів, спираючись на результати археологічних розкопок Ольвії, у тому числі й останніх років.

Апробація матеріалів дисертації. Результати дисертації пройшли апробацію через виступи на конференціях та публікацію низки статей. Основні результати були викладені у вигляді доповідей на міжнародних, всеукраїнських конференціях та науково-практичних семінарах:

- Міжнародна археологічна конференція Борисфеніка II: пам'яті В. В. Крутілова (археологічні дослідження острова Березань у контексті європейської історії). (Миколаїв, 5-6.05.2021). Доповідь: Аттичні чорнолакові миски та солонки з Ольвії;
- Шевченківська весна — історія: XIX Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих учених. (Київ, 26.04.2021). Доповідь: Аттичні чорнолакові скіфоси з Ольвії;
- III Міжнародна археологічна конференція «Ольвійський форум» (пам'яті В. В. Крапівіної), (Миколаїв, травень 2020). Доповідь: Аттична чорнолакова кераміка з експозиції Миколаївського обласного краєзнавчого музею
- Всеукраїнська науково-практична конференція «Археологія та музейна справа в системі освіти та науки». (Київ, 24-25.10.2019). Доповідь: Попередній аналіз аттичної чорнолакової кераміки з експозиції відділу Археологічного музею ІА НАНУ;

- Шевченківська весна — 2019: історія. КНУ імені Тараса Шевченка. (Київ, 15.03.2019). Доповідь: Зовнішній штампований орнамент на аттичній чорнолаковій кераміці;
- Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку. (Переяслав-Хмельницький, 19.02.2019). Доповідь: До типології аттичних чорнолакових лекан;
- II Міжнародна археологічна конференція «Ольвійський форум». (Миколаїв, 4-6.05.2018). Доповідь: Зовнішній штампований орнамент на аттичній чорнолаковій кераміці з Ольвії;
- Міжнародний науковий симпозіум «Кераміка як маркер міжкультурних зв'язків давнього населення України: імпорти, запозичення, імітації. (Опішня, 14-15.07.2018). Доповідь: Технологія виробництва аттичної чорнолакової кераміки;
- I археологічний з'їзд (Ніжин, 23-25.11.2018). Доповідь: Аттичний чорнолаковий посуд закритого типу з Ольвії;
- Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку. (Переяслав-Хмельницький 14.12.2018). Доповідь: До деяких питань типології аттичної чорнолакової кераміки закритого типу;
- Шевченківська весна — 2018: історія. КНУ імені Т.Г. Шевченка. (Київ, 15.03.2018). Доповідь: До технології виробництва аттичної чорнолакової кераміки;
- Археологічні студії: проблеми та перспективи — 2018, НаУКМА (Київ, 31.01.2018). Доповідь: До вивчення технології обпалу аттичної чорнолакової кераміки.

Результати роботи опубліковані у 18 наукових працях, серед яких 7 статей у фахових виданнях України та одна закордонна. Решту праць складають матеріали з конференцій, збірники тез та доповідей.

Структура дисертації обумовлена поставленими завданнями. Робота складається зі вступу, п'яти розділів та висновків, п'яти додатків, списку додатків,

списку використаних джерел, переліку умовних скорочень. Загальний обсяг роботи складає 192 сторінок та 256 сторінок додатків.

Перший розділ присвячено історіографії питання. Розглянуто у хронологічному порядку основні праці, присвячені дослідженню аттичного чорнолакового посуду у зарубіжній історіографії, визначено основні етапи у розвитку даного питання та розділено всі роботи на групи, залежно від характеру досліджень. Також були проаналізовані та прийняті до уваги праці, присвячені дослідженню загальних питань розвитку економіки та торгівлі, у тому числі з Афінами, античних міст Північного Причорномор'я. Роботи згадані у хронологічному порядку, об'єднані по об'єкту дослідження. Виділено основні етапи у вивченні цього виду посуду у вітчизняній історіографії та визначено ступінь розробки проблематики на прикладах основних державних утворень регіону.

Другий розділ присвячено одному з основних методів орнаментативної чорнолакової посуду — штампованому орнаменту. Були виділені технологічні особливості нанесення орнаментів на посуд; визначені та згруповані основні елементи декору; проаналізовано масив кераміки з Ольвії зі штампованим орнаментом, надано датування та визначено типи посуду за орнаментами.

Третій та четвертий розділи дослідження присвячено безпосередньо аналізу аттичної чорнолакової кераміки з Ольвії. Використовуючи сучасну типологію посуду, весь матеріал було поділено на дві великі групи — посуд відкритого та закритого типів, окремо виділено посуд спеціального призначення. Також враховувався розподіл посуду за функціональним призначенням. Були визначені типи, підтипи та варіанти посуду, встановлене датування.

П'ятий розділ присвячено аналізу даних, що можна використати для дослідження торгово-економічних зв'язків Ольвії та Аттики. Було визначено роль кераміки у зовнішній торгівлі Афін загалом; встановлено основні етапи розвитку торгових відносин Афін з Північним Причорномор'ям; проаналізовано на основі дослідженого матеріалу піки надходжень чорнолакового посуду до Ольвії, співвідносно основних періодів історичного розвитку полісу.

Практичне значення одержаних результатів. Результати досліджень можуть бути використані під час написання узагальнюючих наукових робіт, підручників з давньої історії та археології України, а також у викладанні нормативних і спеціальних курсів лекцій з античної археології Північного Причорномор'я, у створенні музейних експозицій та виставок, в науково-просвітницькій та пам'яткоохоронній діяльності. Висновки та результати досліджень можна використати при вивченні соціальних, економічних процесів класичного, ранньоелліністичного часу як в Ольвії, так і в комплексі історичних процесів у Північному Причорномор'ї. Також наведений каталог знахідок з ілюстративним матеріалом допоможе при аналізі кераміки з інших пам'яток, може використовуватись й як каталог для визначення типів посуду й пошуку аналогій для аттичного чорнолакового посуду в цілому.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ АТТИЧНОЇ ЧОРНОЛАКОВОЇ КЕРАМІКИ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

Історія вивчення чорнолакового аттичного посуду почалася, фактично, з початком систематичних розкопок античних міст по всьому Середземномор'ю. Проте наукове дослідження цього типу кераміки почалося значно пізніше. Спершу публікації носили спорадичний та несистемний характер, увага в основному приділялась більш помітному розписному посуду. Перші роботи, що були покладені в основу подальших типологічних розробок чорнолакового посуду, належать німецьким та американським археологам, які досліджували найбільші пам'ятки Середземномор'я. Вже відмічено, що саме в цих дослідженнях було поступово напрацьовано основні методичні засади вивчення цього виду столового посуду (Егорова 2009, с. 7-8; Чечуліна 2015).

Перші фундаментальні системні роботи з аналізу керамічного матеріалу були здійснені на пам'ятках з масовим місцевим виробництвом посуду, це, зокрема, Афіни та Пергам. На цьому етапі слід відзначити серію робіт А. Конце, присвячену пергамській кераміці (Conze 1913). Дослідник приділив увагу будівельним комплексам міста, включаючи опис окремих знахідок. А. Конце одним з першим почав аналізувати кераміку, співвідносно до характеру глини, визначаючи цей показник одним з головних під час визначення центру виробництва посуду. Він досліджував поклади місцевої глини, що використовували давні майстри, довівши місцеве походження посуду. Вперше була зроблена спроба виокремити певні типи пергамського чорнолакового посуду, що допомогло згодом при вивченні чорнолакового посуду з інших центрів Малої Азії та у розумінні фундаментальних відмінностей між аттичним і малоазійським посудом елліністичного часу (Чечуліна 2015).

Дослідження аттичної кераміки, яке ще й дотепер не втратило свого наукового значення, було проведено Г. Томпсоном на підставі вивчення матеріалів його власних розкопок на Афінській агорі (Thompson 1934). Ця робота відзначається тим, що автор вперше склав детальний опис-каталог знахідок із закритих комплексів агори, в тому числі й чорнолакового посуду, чим заклав надійну методичну основу для вивчення

аттичного посуду, зважаючи на масовість його поширення. Його критерії опису посуду й досі використовують дослідники при складанні сучасних каталогів знахідок (наприклад основні параметри, умови та місце знахідки та інше). Загалом, автором було досліджено великий масив матеріалу, переважно IV-II ст. до н.е., надано детальну класифікацію та датування, які використовувались досить довгий час при аналізі посуду цього періоду. Окрім того, саме Г. Томпсону ми завдячуємо поширенню терміну «west-slope pottery» для групи посуду, прикрашеного у техніці накладного орнаменту.

Наступні двадцять років характеризуються появою низки ґрунтовних праць, присвячених археологічному дослідженню Аттики. Великої уваги слід приділити працям Г. Едвардса щодо елліністичної кераміки з Короні (Edwards 1963). Г. Едвардс продовжив дослідження посуду з розписним накладним орнаментом, окремої уваги приділивши тому, що кераміка, розписана у стилі «західного схилу», — не просто група посуду, а окрема технологія орнаментування. Окрім того, значну увагу при дослідженні посуду дослідник приділяв саме морфології форми, основним параметрам посуду, його пропорціям; на їх основі він виділяв серії. Г. Едвардс наголошував, що саме морфологія є основною ознакою для датування, що мало велике значення для розвитку та дослідження хронології аттичної елліністичної кераміки та методології її вивчення загалом.

Р. Юнг досліджував поховальні пам'ятки, розташовані навколо Афінської Агори, що датуються архаїчним та класичним періодами (Young 1951). Праця заслуговує особливої уваги, адже дослідник не лише описує кожне поховання або будівлю, але й надає детальний опис кожній знахідці, серед інвентарю багато й чорнолакового посуду. Зокрема, послідовно було зазначено розміри посудини (діаметри, висота), наявні частини, особливості морфології та покриття. Особливо слід відмітити ілюстративний матеріал, наведені таблиці чітко демонструють посуд, мають масштаб, скомпоновані за місцем знахідки. Отже, хоча дослідник й не надає кожній знахідці конкретного датування, його нариси важливі для подальших досліджень, при пошуку аналогій та характеристиці комплексів поховань.

Неабиякої уваги заслуговує дослідження Керамейкосу в Афінах, якому присвячено серію робіт (Knigge 1966, 1976, 2005; Kunze-Gotte 1999). Ці праці являють собою комплексний аналіз різних ділянок Керамейкосу. Для нашого дослідження цікавість представляють насамперед публікації аттичного чорнолакового посуду та умови його знахідок у комплексах поховань. Окрім ілюстративного матеріалу, кожна праця має каталог, з урахуванням основних параметрів посуду; визначено тип, деінде підтип та датування, що дуже важливо для пошуку аналогій (Чечуліна 2015).

Окрім публікацій матеріалу з різних пам'яток античного світу, у складі яких було приділено певну увагу чорнолаковому посуду, з 20-х років ХХ ст. починають видаватись узагальнюючі праці, з метою введення в обіг великої кількості античної кераміки, що зберігалась в різних музеях світу. Йдеться в першу чергу про проект Міжнародного союзу академій з дослідження античного посуду — «Corpus vasorum antiquorum (CVA)», перший том якого вийшов друком у 1922 р. Звісно, що увагу у цих публікаціях приділено переважно розписним вазам, проте чорнолаковий посуд також є частиною даних напрацювань. Для нашого дослідження цікаві саме каталоги, що мають у своєму складі аттичний чорнолаковий посуд, зокрема, праці, видані в Німеччині (CVA Germany 1959; 1960) та Чехії (CVA Czech Republic 1997, 2000). Вони є одним з важливих джерел як для пошуку аналогій посуду з Ольвії, так і як джерело з методики вивчення античної кераміки загалом.

Паралельно з'являються дослідження аттичного посуду, знайденого на інших пам'ятках, віддалених від Афін — на території Близького Сходу та Малої Азії. Йдеться про публікацію знахідок з Самарії (Crowfoot, Crowfoot, Kenyon 1957). В ньому дослідники, в цілому, продовжують та розвивають типологію елліністичного посуду, укладену Г. Томсоном, проте дещо деталізують її, окремо виділяють аттичний посуд, місцевий та привізний посуд з інших центрів.

Важливою для історіографії є робота Дж. Кука (Cook 1965), присвячена кераміці зі Смірни. В ній дослідник аналізує саме чорнолаковий посуд IV ст. до н.е., що вкрай важливо для поточного дослідження. В своїй роботі автор зазначає головні відмінності аттичного та місцевого посуду, що імітував вироби афінських майстрів

дуже вдало. Зокрема, вкотре було використано аналіз керамічного тіста, як основного показника при виявленні центру виробництва посуду.

Подальші публікації матеріалу відрізняються прагненням надати більш вузьке датування посуду, деталізувати наявну типологію. Саме на цих засадах була написана робота Т. Іванова «Аполлонія», присвячена античній кераміці, знайденій на некрополі Аполонії (Іванов 1963). Дослідник розділив весь матеріал на групи, залежно від центрів виробництва, далі на підгрупи, відповідно до характеру обробки поверхні, далі на типи (за морфологією) та варіанти (відповідно до відмінностей у деяких частинах). Пошук аналогій, з використанням дат супутнього матеріалу, дав змогу надати датування посуду в інтервалах по 25-50 років. Т. Іванов одним з перших наголосив на тенденції поступової зміни розмірів, пропорцій посудин (на основі співвідношення найбільшого діаметру та висоти).

Згадані роботи є дуже важливими для зарубіжної історіографії, однак базовими публікаціями й досі є такі, що присвячені посуду, знайденому безпосередньо на місці його виготовлення, що дозволили визначити детальну типологію посуду конкретного центру виробництва (Егорова 2009, с. 9). Так, важливим залишається ґрунтовне дослідження типології пергамської кераміки Й. Шефера (Schäfer 1968). Основу типології складають морфологічні особливості посуду та різні стилі орнаменталізації. Під час встановлення датування дослідник спирався на супутній матеріал (амфори та інший столовий посуд) та велику кількість аналогій. Цікаво, що деякі типи пергамської чорнолакової кераміки мають таке саме датування, як і аттичний посуд, через те, що форми копіюють посуд афінських майстрів. Автором також були виділені певні періоди розвитку посуду: 400-325, 325-230, 230-190, 200-125 рр. до н.е. відповідно. Для нашого дослідження представляє цікавість саме група посуду пізньокласичного часу, що майже збігається з подібним періодом розвитку Ольвії (410-331 рр. до н.е.). Таким чином, дана праця слугує ще одним джерелом для пошуку аналогій та встановлення датування посуду (Чечуліна 2015).

Окремо слід виділити внесок С. Ротрофф у розвиток знань про аттичну чорнолакову, більшою мірою, кераміку елліністичного періоду. Перші роботи дослідниці були присвячені матеріалам комплексу знахідок з вузькодатованих шарів

Афінської агори, зокрема цистернам (Rotroff 1983), та окремим типам посуду, наприклад, такому поширеному матеріалу як сільнички (Rotroff 1984). В останній праці вона також заторкнула питання типології та хронології класичних та елліністичних канфарів, на основі пропорції тулова посудини, наведена таблиця коефіцієнтів. Також слід відзначити публікацію, присвячену кераміці, розписаній в техніці «західного схилу Агори» (Rotroff 1991) та наступне ґрунтовне дослідження, в якому було проаналізовано великий масив матеріалу на основі морфологічних змін посуду, за допомогою археологічного контексту (Rotroff 1997). Ці роботи станом на сьогодні є найповнішим зібранням аттичної елліністичної кераміки, що відображають всі типи цього виду посуду, з детальним датуванням та аналізом форм.

Для поточного дослідження основоположною є фундаментальна праця у серії «Афінська агора» авторства Б. Спаркеса і Л. Талькотт, в якій надано вичерпну типологію форм посуду VI-IV ст. до н.е. (Sparkes, Talcott 1970). Саме ця типологічна схема, що вирізняється деталізованістю та логічністю, і до того ж — цілком задовольняє хронологічним рамкам нашого дослідження, використана нами як основа типологічних побудов. Весь посуд розділений на типи, всередині яких виокремлено підтипи на основі морфологічних особливостей форм (характеру ручок, тулова, вінець чи ніжки). Деякі підтипи посуду мають свої варіанти, або унікальні екземпляри, що складають скоріше виняток з правил. Також особливістю даної типології є твердження про непостійність кожної форми, адже перед тим як отримати бездоганний виріб, майстер проходить ряд етапів, експериментуючи із посудом. Саме тому сучасна типологія включає безліч форм посуду, що займають проміжне місце між різними типами. Окрім того, деякі типи переймали основні ознаки один одного, керуючись тогочасними тенденціями і навіть модою на певні типи посуду. Отже, дана робота є першоосновою для дослідження комплексів аттичного чорнолакового посуду, в тому числі з Ольвії. Велика кількість наведених прикладів кожного типу, з детальними розмірами, описом форми, орнаментативності та всіх особливостей посудин, дає змогу встановити тип та датування аналогічного посуду до 20-25 років навіть за фрагментами посудин (Чечуліна 2015).

Отже, роботи з зарубіжної історіографії можемо об'єднати у три великі групи: публікації матеріалу з окремих пам'яток та їх кераміки в цілому; масивні каталоги колекцій різних музеїв світу; публікації, присвячені конкретно чорнолаковій кераміці, її датуванню та типології. В цілому зарубіжна історіографія дослідженого питання поділяється на наступні, дещо умовні, проте обґрунтовані, етапи у своєму розвитку.

Перший етап — публікація матеріалів з окремих пам'яток, в першу чергу після проведення археологічних досліджень великих міст та поселень античної Греції, проведених у першій половині ХХ ст. Це, зокрема, дослідження античного Пергаму та звісно Афін з супутніми територіями. Наступним етапом можемо вважати публікацію ряду робіт, присвячених й іншим містам, більш віддаленим від центрів виробництва, проте з масивною колекцією знахідок (наприклад, Смірна, Самарія, Аполлонія) та публікація ряду каталогів. В цей же час дослідники починають приділяти все більше уваги хронологічним та типологічним аспектами у дослідженні посуду, в тому числі чорнолакового. За основні ознаки при датуванні беруться не лише зміни у морфології форми, характері покриття та декору, але й археологічний контекст. Всі ці роботи дали змогу вивести аналіз чорнолакового посуду на новий професійний рівень, що демонструють фундаментальні роботи серії «Афінської Агори», присвячені детальній типології та датуванню посуду, що є актуальними й понині.

Історія дослідження античної чорнолакової кераміки з Північного Причорномор'я складає окремий інтерес. Фактично, воно почалося разом з вивченням античних пам'яток північнопричорноморського регіону, проте тривалий час не була окремим об'єктом аналізу. На початок стаціонарних археологічних досліджень античних центрів Північного Причорномор'я, передовсім, з 1902 р. Ольвії, було повною мірою враховано досвід робіт, присвячених пам'яткам Середземномор'я, які розпочалися набагато раніше (Чечуліна 2015).

Доволі тривалий час, а саме, з рубежу ХІХ-ХХ ст. і до 1917 р. вивчення чорнолакової кераміки обмежувалося поодинокими публікаціями окремих зразків посуду з різних колекцій (Шварц 1890; Штерн 1910) та публікаціями деяких

матеріалів у звітах і повідомленнях Імператорської Археологічної комісії про результати розкопок (ОАК 1898; 1900; ИАК 1901). У них найчастіше просто згадується посуд з Ольвії та Херсонесу, вкритий «чорною пастою», тобто лаком, та лише іноді описано якусь форму та проілюстровано схематичним рисунком (Мальмберг 1892). Слід також згадати й численні публікації Б.В. Фармаковським ольвійського матеріалу (Фармаковский 1904; 1909; 1918; 1925; 1929), серед якого в переліку знайдених речей згадується й аттичний чорнолаковий посуд, але тільки зрідка та вибірково проілюстрований. Окремої уваги заслуговує стаття, присвячена кераміці з колекції Н.Ф. Романченка. В ній детально описано аттичний чорнолаковий килік, який надалі нерідко згадується в літературі як «килік типу Романченка». Це перша повноцінна публікація чорнолакової посудини із штампованим орнаментом з фотографіями та рисунками (Фармаковский 1911). Значно гіршою була ситуація з публікацією таких знахідок з Херсонесу та Пантікапею. В звітах чорнолакова кераміка згадувалася вкрай рідко (Шкорпил 1904; 1910; Косцюшко-Валюжинич 1906; 1912). У цих рідкісних публікаціях фігурують переважно цілі форми, що походили із розкопок некрополів.

Цілком звітний характер мали так само й публікації результатів археологічних досліджень від кінця 1920-х і до початку 1940-х рр. Однак саме відтоді починаються публікації масових знахідок чорнолакового посуду не тільки з некрополів, а й з розкопок міст і поселень. Тут, у першу чергу, слід згадати звіт Херсонеської археологічної експедиції за 1935-36 рр. (Белов 1938). У ньому вже приділено значну увагу чорнолаковому посуду, однак автор обмежився публікацією лише окремих фрагментів. До цього ж часу відносяться звітні публікації досліджень в Ольвії (Леви 1940) і в малих містах Боспору — Мірмекії та Тірітаці (Книпович, Славин 1941, с. 43; Гайдукевич, Леви, Прушевская 1941, с. 121, 134; Гайдукевич 1949). В цих роботах знахідки аттичного чорнолакового посуду хоча й були виокремлені з-поміж інших, але ще без будь-яких спроб їх систематизації.

Таким чином, початковий етап у вивченні аттичної чорнолакової кераміки з Північного Причорномор'я, що тривав від рубежу XIX-XX ст. і до початку 1940-х рр., зводився до поступового виокремлення її із загалу керамічних знахідок, констатації

фактів її наявності та поступового усвідомлювання необхідності публікації не лише окремих цілих форм, але й масового, переважно фрагментованого матеріалу (Чечуліна 2015).

На початку 1950-х рр. видано перші узагальнюючі праці з розписної кераміки, в яких чільне місце посідає й аттична чорнолакова (Блаватский 1953, с. 24-25; Книпович 1955, с. 363). Дослідників цікавили не так морфологічні особливості цього посуду (в цілому вже відомі на той час), а більше питання його хронології. Зокрема, значну увагу приділяли зміні якості лакового покриття впродовж часу виробництва такої кераміки, що, разом з морфологією посудин, і було покладено в основу її хронології. Нині ці роботи становлять переважно історіографічний інтерес, але вони маркують початок всебічного вивчення аттичної чорнолакової кераміки як окремої частини матеріальної культури великого регіону. Оскільки далеко не всі типи аттичного чорнолакового посуду, відомі за розкопками середземноморських пам'яток, були знайдені на території Північного Причорномор'я або представлені цілими формами, саме монографію В.Д. Блаватського, в якій їх подано детально (популярний стиль викладу не протирічить завданням цієї книги), слід вважати важливою віхою у вивченні імпортованої кераміки в означеному регіоні.

Тривалий досвід вивчення аттичної чорнолакової кераміки привів дослідників до висновку, що вона, за винятком тарних амфор, становить наймасовішу групу імпортованого посуду із Афін до міст Північного Причорномор'я — Ольвії, Тіри, Ніконія, Херсонесу, Керкінітіди, а також міст Європейського та Азіатського Боспору. На це традиційно звертають увагу всі, хто опрацьовував цей масовий матеріал, незалежно від того, з якої пам'ятки він походить (Онайко 1966, с. 26-29; див. також: Вдовиченко 2011, с. 45). І.Б. Брашинський, розглядаючи торгівельні зв'язки Афін з містами Північного Причорномор'я, наголошував, що, починаючи від кінця VI ст. до н.е., найактивніші зносини з містами Боспору та Ольвією фіксуються з другої половини IV ст. до н.е., на що вказує значна кількість аттичної чорнолакової кераміки цього часу (Брашинский 1963, с. 144-147). Такої ж думки дотримувалася і Ю.І. Козуб (Козуб 1974, с. 40, 41). Ця думка домінує і нині, хоча й зазнала певних коректив з огляду на об'єктивний розвиток знань.

У дослідженні аттичного чорнолакового посуду в цей період важливу роль відіграли праці, в яких охарактеризовано керамічні комплекси міст та поселень та їх основні складові. Вони демонструють певний поступ у дослідженні аттичної чорнолакової кераміки в контексті загального розвитку методики археологічного пошуку та розвитку античних міст, хоча ще не приділяють детальної уваги саме цій категорії матеріалу. У ранніх роботах, в яких більшою чи меншою мірою розглянуто аттичну чорнолакову кераміку з Північного Причорномор'я, її традиційно представлено серед загальних результатів археологічного дослідження міст Боспору та Ольвії. Так, Л.Ф. Силантьєва проаналізувала та надала опис аттичного посуду з некрополя Німфею (Силантьєва 1959). Нагадаємо також про узагальнюючу, хоча й відчутно вибіркочу, публікацію матеріалів з розкопок ольвійського теменосу (Леви 1956; 1964). Матеріали з Херсонесу також спеціально не досліджувалися, а аттичну кераміку подано традиційно на дрібномасштабних загальних фото разом з її переліком у звітах без належної атрибуції та датування. Типовий приклад — публікація Г.Д. Беловим матеріалів з елліністичного будинку в Херсонесі, де автор навів фото, зокрема й аттичної чорнолакової кераміки та рисунки лише кількох рибних блюв. Щоправда, описуючи кераміку, дослідник приділив увагу якості лаку як одній з головних ознак для її датування (Белов 1963, с. 156-158). Загалом у цей час увага до чорнолакового посуду поступалася публікаціям інших різновидів аттичного посуду — чорно- та червонофігурного. Тож, за активного залучення до наукового обігу матеріалів з різних пам'яток регіону, брак спеціальних публікацій цієї категорії посуду ставав все більш відчутним (Чечуліна 2015).

Важливим рубежем у дослідженні даного виду посуду можна вважати середину 1970-х рр., коли розпочалося активне вивчення чорнолакового аттичного посуду з пам'яток регіону, що продовжується й нині. Методичну основу для цих досліджень становлять згадані фундаментальні розробки масових матеріалів з Афінської агори (Sparkes, Talcott 1970). Звісно, за постійного вдосконалення методики розкопок, використання новітніх технологій фіксації об'єктів і артефактів, відбувається й постійне уточнення датувань окремих типів посуду. Та саме відтоді все більше уваги приділялося аттичному чорнолаковому посуду із різних північнопричорноморських

центрів і поселень сільських округ. Проте ще й дотепер вивчено його в окремих центрах вкрай нерівномірно (Чечуліна 2015, с. 13-14).

Дослідники Ольвії постійно наголошують на присутності великої кількості аттичного чорнолакового посуду, представленого різноманітними формами: в передмісті (Козуб 1975, с. 18, 19), в житлових кварталах (Лейпунская 1986, с. 35), на культовій ділянці — Західному теменосі (Русяєва, Назарчук 2006, с. 176). Оскільки існуючі в історіографії публікації були націлені на узагальнення результатів про розкопки певних ділянок міста, то цьому завданню була підпорядкована й залучена до наукового обігу інформація про чорнолаковий посуд, що обмежувалася найзагальнішою його характеристикою. Окремо слід відзначити публікацію матеріалів Західного теменосу Ольвії (Русяєва, Назарчук 2006), в якій надано ґрунтовний аналіз усіх категорії посуду з дослідженої ділянки, проте й у цій фундаментальній роботі представлено лише загальний огляд форм, знайдених на Західному теменосі.

На цьому тлі виняток становить публікація матеріалів з розкопок Нижнього міста Ольвії, в якій аттичний чорнолаковий імпорт розглянуто відповідно до контекстів, в яких його виявлено, та визначено дати згідно з нинішніми здобутками в хронології. Матеріал подано за періодами: пізня архаїка: кінець VI — початок V ст. до н.е., класика: V-IV ст. до н.е.; ранній еллінізм: кінець IV — середина III ст. до н.е.; розвинутий еллінізм: друга половина III ст. до н.е.; пізній еллінізм, в якому виділено декілька етапів: II ст. до н.е.; кінець II-I ст. до н.е. Для кожного періоду встановлено появу нових форм, їх розвиток та припинення існування деяких типів аттичного чорнолакового посуду. Ця робота цінна також тим, що має окремий і детальний каталог знахідок з рисунками та фото (Handberg, Peterson 2010). Проте, в роботі було вибірково опубліковано матеріали з окремих комплексів, без залучення масових матеріалів зі всієї ділянки, включно з культурними нашаруваннями. Тож така публікація, за всіх зазначених позитивних моментах, все ж не дає всеосяжної картини накопичення колекції чорнолакового посуду в межах однієї ділянки міста (Чечуліна 2015).

Слід відзначити й узагальнювальну публікацію матеріалів ще з однієї ділянки — північної частини Центрального житлового кварталу. В цьому разі до наукового обігу введено всі матеріали, що походять з культурних нашарувань і комплексів, згідно з усталеною типологією розглянуто форми, декоративні елементи, штампи, уточнено датування окремих форм, наведені статистичні дані щодо типології окремих форм у стратиграфічній колонці, окремо розглянуто штамповані орнаменти (Назарчук 2014). Саме така подача матеріалу, що супроводжується рисунками профілю посуду чи його фрагментів, відповідає нинішнім вимогам вивчення цього, та й будь-якого іншого, посуду. Проте і тут подання матеріалів відбулося без його порівняння з колекціями з інших ділянок міста.

Що стосується публікацій матеріалів з некрополя Ольвії різних періодів його функціонування, В.М. Скудна детально описала інвентар з могил архаїчного часу. З-поміж найпоширеніших форм аттичної чорнолакової кераміки дослідниця наводить ольпи, скіфоси, сільнички, кіафи, аски, гутуси та фіали, а також виділила групи киліків і проаналізувала морфологічний розвиток чаш на ніжці (Скудна 1988). Натомість Ю.І. Козуб у праці, присвяченій некрополю Ольвії класичного часу, висвітлила основні форми аттичної кераміки цього періоду, яку вміщували в могили, — киліки, келихи, скіфоси, сільнички, чаші та гутуси (Козуб 1974). М. Парович-Пешикан, досліджуючи інвентар поховань з некрополю Ольвії елліністичного часу, виокремила типи столового посуду та наголосила, що з-поміж нього дуже часто трапляється саме аттична чорнолакова кераміка (Парович-Пешикан 1974). Водночас, автори цих фундаментальних робіт та наступних публікацій, в яких розглянуто інвентар поховань з некрополя Ольвії, цілеспрямовано не аналізували аттичну чорнолакову кераміку, а розглядали її лише в контексті поховального інвентарю та акцентували увагу на типах посуду, який найчастіше вміщували в могилу. Так, окремо вивчено посуд для пиття вина та спеціальні форми, відкриті у похованнях некрополя поселення Широка Балка, найближчого до Ольвії (Папанова 1993, 2000, 2003).

Серед праць, присвячених вивченню керамічних комплексів поселень ольвійської хори, відзначимо детальний аналіз аттичного чорнолакового посуду з

поселення Козирка-2 (Данильченко 2000) та ті, в яких за детального аналізу інвентаря поховань, досліджених Б.В. Фармаковським у 1896 та 1901 рр., обґрунтували датування виявленої в них чорнолакової кераміки (Журавлев, Ломтадзе 2007). Аттичний чорнолаковий посуд було згадано й серед інших категорій столового імпортного посуду з некрополю хори Ольвії VI-III ст. до н.е. (Снитко, Снитко, Яценко 2019).

Також окремо слід відзначити спорадичні публікації, де в числі інших матеріалів був опублікований й чорнолаковий посуд з Ольвії, наприклад, кераміка з Південного теменосу (Буйських 2015; Вуjskikh 2015), посуд зі штампованим орнаментом з дослідження передмістя (Буйських, Форнасьє, Кузьмищев 2016) чи публікації чорнолакового посуду, що містить графіті (Русяєва, Івченко 2014; Русяєва 2016; Папанова 2017).

Говорячи про пам'ятки Північно-Західного Причорномор'я, слід згадати й матеріали з Тіри. Уявлення про ступінь поширення аттичного чорнолакового посуду в Тірі можна скласти за публікаціями Т.Л. Самойлової. Вивчаючи торгові зв'язки цього поліса з Афінами на підставі знахідок такої кераміки, дослідниця встановила найпоширеніші типи чорнолакового посуду, що імпортувався до міста. Переважно це посуд для розливу та пиття вина, а також рибні блюда, тобто типовий набір для поселенських пам'яток класичного-елліністичного часу (Самойлова 1988; 2002).

Ситуація із вивчення аттичної чорнолакової кераміки в Херсонесі тривалий час була вкрай незадовільною через звітні публікації з дрібними фото без будь-яких узагальнень. Проте останнім часом вона змінилася. У публікації керамічного комплексу з розкопок Базиліки 1935 р. С.В. Ушаков приділив увагу й аттичній чорнолаковій кераміці — констатував чисельність такого посуду та перерахував найпоширеніші його форми (сільнички, миски, чаші), а також вказав на їх морфологічні особливості. Зокрема, виокремлено чорнолакову розписну кераміку в стилі «західного схилу Афіньської агори» (Ушаков 2010). Слід згадати й інші публікації окремих знахідок з Херсонесу (Рыжова, 2004), а також ті, в яких проаналізовано розписну кераміку з більш ранніх розкопок хори Херсонесу, зокрема й аттичної чорнолакової (Вдовиченко, Николаенко 2011). У них детально описані

рідкісні, а також масові знахідки аттичного посуду — чорнолакові кратери, канфари та чаші з накладним орнаментом. Матеріалам з некрополю Херсонесу присвячено чимало спеціальних і загальних робіт. Більшість дослідників традиційно вказують на значну кількість аттичного чорнолакового посуду в супроводному інвентарі поховань. Г.Д. Белов, досліджуючи некрополь Херсонесу класичного та елліністичного часів, навів типологію основних форм чорнолакового посуду за морфологічними ознаками (Белов 1976). Знахідки такого посуду із некрополя Херсонесу доримського часу опрацював згідно з нинішніми вимогами Р.В. Стоянов. Автор детально описав морфологічні особливості посуду та різноманітні штамповані орнаменти, а головне, правильно встановив час його виготовлення. Все це суттєво допомогло уточнити хронологію поховань некрополю раннього часу (Стоянов 2007). Також слід виокремити працю автора, присвячену чорнолаковому посуду з некрополя Херсонесу V-I ст. до н.е. (Стоянов 2005а) та інші публікації, де серед інших матеріалів належна увага була присвячена чорнолаковій кераміці з різних ділянок Херсонесу (Стоянов 2005б; 2013).

Спеціальне монографічне дослідження імпортової та місцевої чорнолакової кераміки з пам'яток Північно-Західної Таврики здійснила Т.В. Єгорова. Дослідниця приділила значну увагу історії вивчення цього джерела, а також висвітлила способи виготовлення і встановила типи знайденої там аттичної чорнолакової кераміки (Єгорова 2009). Ця робота відзначається чіткою типологією, завдяки чому масовий матеріал постає надійним джерелом для вирішення різних проблем: статистичні показники уможливають по-новому розв'язувати питання постачання цього виду столового посуду на хору, а нинішні методи датування із залученням широкого кола аналогій роблять його надійним хроноіндикатором для вузького датування певних будівельних періодів. Низка праць дослідниці присвячений масовим керамічним знахідкам з городища Чайка (Єгорова 2005, 2014а), Пантікапею (Єгорова 2013, 2014б, 2015), Танаїсу (Єгорова, Ільяшенко 2017; Єгорова 2019, 2020а, 2020б). Окремо слід відзначити чи не єдину подібну працю — окремий каталог аттичної чорнолакової кераміки з зібрання Державного музею образотворчих мистецтв імені О.С. Пушкіна

у Москві, який має детальний опис кожної посудини, його типології, датування, належним чином поданий ілюстративний матеріал (Егорова 2017).

Детально охарактеризовано керамічні комплекси некрополя поселення херсонеської хори Панське-І в Західній Тавриці. Хоча чорнолаковий посуд там доволі численний, дослідники спеціально не зупинялися на ньому, а розглянули лише в контексті поховального інвентарю (Монахов, Рогов 1990). Значно більше уваги приділено аттичній чорнолаковій кераміці у спеціальній роботі, присвяченій розписному та чорнолаковому посуду з некрополя Панське-1 (Рогов, Тункина 1985). Ці матеріали пізніше було детальніше опрацьовано Є.Я. Роговим у окремій монографії. Автор розділив посуд кінця V-IV ст. до н.е. за функціональним призначенням: для пиття, олії та ін., а також одразу наголосив, що аттичній чорнолаковій кераміці належить чільне місце в датуванні поховань, приділивши цьому питанню окремий розділ. Розглянуто такі типи посуду як лекіфи, киліки, канфари, одноручні чаші, скіфоси та ойнохої, тобто ті типи, що найчастіше трапляються в могилах. Кожний тип автор розділив на групи та надав датування, згідно з хронологією посуду з Афінської агори. Особливу увагу приділено лекіфам як провідній складовій керамічного супроводного інвентарю. Дослідник склав детальний каталог знахідок, зокрема й аттичної чорнолакової кераміки. Слід наголосити, що ця робота містить не лише креслення профілей посуду, а й прорисовки штампованого орнаменту, що повною мірою висвітлює всі необхідні характеристики посуду. З-поміж головних висновків автора відзначимо той, що типи посуду з Північного Причорномор'я виходять за межі знайденого на Афінській агорі, що є фундаментальним орієнтиром для його впорядкування (Рогов 2011).

На тлі Херсонесу спеціальних робіт з вивчення чорнолакової кераміки міст Боспору небагато, і це, передовсім, публікації матеріалів некрополів. До таких належать праці, присвячені некрополю Німфею (Грач 1999; Аветиков 2007), в яких серед інвентарю згадана й аттична чорнолакова кераміка. Це стосується і публікації матеріалів некрополя Тірамби, в якій наголошено на поодиноких знахідках аттичного чорнолакового посуду та надано його фото (Коровина 1987).

Натомість, детально охарактеризовано аттичну чорнолакову кераміку з ділянки «Н» у Німфеї. Розглянуто за періодами кожний будівний комплекс і з-поміж знахідок перерахована також й аттична чорнолакова кераміка. Скориставшись хрестоматійною типологією посуду з Афінської агори, автори дослідження визначили його основні типи, знайдені на різних ділянках Німфею. Найбільша кількість належить до посуду відкритого типу — чаші, килики, сільнички та ін. Вичерпно описано морфологічні особливості кераміки та обґрунтовано її датування (Домжальський, Чистов 2003). Ця робота є взірцем для сучасних досліджень цього виду посуду в межах окремої пам'ятки.

Також слід відзначити дослідження С.О. Данильченко, присвячені чорнолаковому посуду із святилища Деметри в Німфеї та з Єлизаветівського городища на Дону (Данильченко 1999; 2002; 2007), в яких детально описано та проілюстровано посуд. Нині розпочато також комплексне дослідження аттичної чорнолакової кераміки із Пантікапею, що тривалий час залишалася поза увагою (Егорова 2013, 2014б, 2015).

Попри появу багатьох фундаментальних розробок, ще й дотепер певна кількість праць зводиться до вказівок про наявність чорнолакової кераміки в складі поховального інвентарю (якщо йдеться про матеріали з некрополів) та опису її морфологічних особливостей, встановлення дати виготовлення. Менше спостерігаємо праць, в яких приділено увагу саме цій категорії посуду та вказано не лише його типи, але й суттєво уточнено датування окремих типів посуду в контексті інших матеріалів, на ґрунті чого зроблено спроби вийти на ширші історичні висновки стосовно динаміки торгівельно-економічних зносин певного центру з Аттикою. Відтак, нагальним завданням є подальше вивчення аттичного чорнолакового посуду з боку нинішніх можливостей хронології, на підставі якої можна деталізувати подальші хронологічні розробки й інших видів гончарного посуду, зокрема й того, який сьогодні ще неможливо «вузько» продатувати.

У підсумку наголосимо, що попри те, що аттичну чорнолакову кераміку з античних міст Північного Причорномор'я досліджують уже понад півстоліття, вивчено її в окремих регіонах неоднаково. Найкраще останнім часом вивчено

матеріали з пам'яток Західної Таврики, Херсонесу та поселення його хори, що активно вводяться до наукового обігу, зокрема у вигляді узагальнювальних праць. Поступово вирівнюється й ситуація з вивченням цього посуду із міст, некрополів і сільських поселень Боспору. На цьому тлі матеріали із Ольвії також вимагають аналізу та залучення до наукового обігу на рівні нинішніх знань, оскільки враження про аттичний чорнолаковий імпорт з цієї пам'ятки можна скласти лише за матеріалами з двох розкопів. Тож слід констатувати, що ольвійська колекція аттичного чорнолакового посуду досі залишається найменше відомою серед пам'яток Північного Причорномор'я (Чечуліна 2015, с. 16).

Отже, значення досліджень світової антикознавчої науки у галузі вивчення чорнолакової кераміки досить велике. У подальших дослідженнях слід використовувати типології, хронології та висновки зарубіжних авторів, оскільки вони мали змогу вивчати аттичну кераміку безпосередньо на місці її виробництва. Аттична чорнолакова кераміка Північного Причорномор'я досліджена недостатньо. В науковому обігу є роботи, присвячені загальній характеристиці аттичного посуду, де чорнолакову кераміку виділяють в окремий тип кераміки. Дослідників цікавить не стільки морфологічні особливості, як зміна якості, характеру лаку протягом часу, що і було покладено в основу хронології кераміки. Це пояснюється імпорнтним походженням матеріалу — не всі типи аттичного чорнолакового посуду були знайдені на території Північного Причорномор'я.

Для дослідження аттичного чорнолакового посуду важливими є роботи, де характеризується керамічний комплекс городищ, їх основні складові, тому що саме на основі цих матеріалів ми маємо змогу прослідкувати розвиток і аттичної чорнолакової кераміки в контексті загального розвитку античних міст. Монографії та статті, присвячені дослідженню некрополів городищ відіграють значну роль у вивченні аттичного чорнолакового посуду, так як він зустрічається в некрополях так само часто як і в самих городищах. Таким чином, усі роботи можна розділити на три групи:

- праці, що згадують чорнолакову кераміку як складову поховального інвентарю, описують її морфологічні особливості, встановлюють датування;

- праці, які виокремлюють чорнолакову кераміку і встановлюють не лише її типологію, але й уточнюють датування окремих типів посудин, що супроводжують той чи інший керамічний комплекс;
- публікації-каталоги, присвячені суто чорнолаковому посуду за результатами досліджень конкретних пам'яток.

Отже, нагальна необхідність сучасного вивчення аттичного чорнолакового посуду з Ольвії полягає саме в уточненні хронологічних меж побутування певних типів посудин з огляду на найостанніші хронологічні спостереження власне в Аттиці. Надалі ці побудови дозволять проводити подальші хронологічні розробки й щодо інших видів гончарного посуду, в тому числі того, який неможливо «вузько» продатувати. Ольвія, яка досліджується понад сто років, дає можливість здійснювати порівняння керамічних масивів з різних ділянок міста, що в цілому дозволяє вийти на новий рівень узагальнень в царині реконструкції торговельних відносин та, відповідно, рівня розвитку економіки (Чечуліна 2015, с. 16).

РОЗДІЛ 2. ШТАМПОВАНИЙ ОРНАМЕНТ НА АТТИЧНІЙ ЧОРНОЛАКОВІЙ КЕРАМІЦІ

Твори мистецтва та поставленого на масове виробництво ремесла давніх еллінів завжди вражали своєю витонченістю та майстерністю. Вони, безперечно, були своєрідним еталоном естетики, уособлювали в собі всі уявлення про зовнішній світ, доводили глибокі знання майстрів у галузі наук та різних технологій. Грецькі архітектори та скульптори, безперечно, належали до категорії людей освічених, як і найбільш видатні майстри у керамічній галузі. Звичайно, що виробники масового побутового посуду такими могли не бути. Проте всі вони дотримувались законів пропорційності посуду та правил його виготовлення (Лейпунская 1975, с. 23).

В першій половині V ст. до н.е. домінування Афіні в Причорноморському регіоні проявлялось не лише в політичному сенсі, а й в інших сферах життя, зокрема в торгівлі, мистецтві — це підтверджує кількість імпортованих аттичних ваз в регіоні. Від початку IV ст. до н.е. аттичний імпортований виріб настільки, що вийшов за межі міст та хори, аттична кераміка користувалась високим попитом у варварського населення степової зони. Це означає, що впродовж декількох століть сформувався міцний міжнародний ринок, насичений аттичною керамікою. В III ст. до н.е. Афіни поступово втрачають негласний статус монополії на постачання вишуканого столового посуду в цей регіон (Bouzek 1990, р. 42). Скоріш за все, не останню роль в такій ситуації відіграла зміна технології¹ випуску масової керамічної продукції, вихід на міжнародну арену інших, зокрема малоазійських центрів керамічного виробництва.

2.1. Технологія нанесення штампованого орнаменту на аттичний чорнолаковий посуд

Чорнолакова кераміка прикрашалась двома основними способами. Перший з них характерний для посуду для пиття та зберігання різноманітних олій, цю техніку також називають «технікою західного схилу Агори». Він полягає в тому, що як фінальний шар лаку використовувалась розведена бежева чи помаранчева глина, що

---

¹ Детальніше щодо технології виробництва аттичного чорнолакового посуду — див. Додаток Д.

наноситься зовні поверх чорного лаку до випалу. Цей тип орнаментациї з'являється в кінці IV — на початку III ст. до н.е. Найбільшого поширення він набуває з першої чверті III ст. до н.е. (Rotroff 1990, p. 35). Нас цікавить більше другий спосіб орнаментациї — штампований, або врізний, що використовувався в V-IV ст. до н.е. для декору переважно внутрішньої поверхні посуду. Він більш притаманний виробам досліджуваного нами періоду (Чечуліна 2018а, с. 346; 2018д, с. 89-90).

На середину V ст. до н.е., а саме 440-430 рр. припадає розквіт цього варіанту декору чорнолакового посуду. Всі орнаменти мають геометрично правильні форми, нанесені дуже ретельно та чітко, без помилок (Sparkes, Talcott 1970, p. 22). Протягом V ст. до н.е. спостерігається тенденція щодо збільшення загальної кількості матеріалу саме зі штампованим і прокресленим орнаментом. Збільшується й кількість комбінацій для декору. Саме на цей час припадає пік аттичного імпорту до північнопричорноморського регіону та пік популярності цього виду посуду загалом (Егорова 2015, с. 64).

Цікаво, що спершу подібний метод вирізання орнаменту використовували для декору простого гончарного посуду, трохи згодом — у якості додаткових елементів при чорно- та червонофігурному розписах кераміки. Традиційно вважається, що як і складні техніки орнаментування посуду, штампований орнамент на кераміці подібного типу почали використовувати в середині V ст. до н.е. саме в Афінах. І звідси традиція поширилася на всю грецьку ойкумену (Sparkes, Talcott 1970, p. 22-23). Також існує теорія, що штампований та врізний орнаменти — адаптація техніки прикрашання металевих посуду. Подібні варіанти комбінацій елементів бачимо як на металевому посуді, так і на чорнолаковому. Пізніше вже майстри-торевти почали запозичувати мотиви штампів вишуканого столового посуду.

Ймовірно, що деякі тенденції були взяті з монументального мистецтва. Зокрема — із зовнішніх архітектурних деталей. Окрім того, сама техніка могла бути запозичена в Коринфі. Проте, більш вірогідно, що техніки орнаментування в Коринфі та Афінах виникли незалежним одне від одного чином. Протягом VI ст. до н.е. в Афінах штампами прикрашали великі піфоси, проте пізніше ця традиція була забута. В V ст. до н.е. коринфські майстри також використовували подібні техніки для декору

різнотипних ваз, хоч і не чорнолакових. Отже, в Аттиці використали стару техніку зовсім по новому, не копіюючи майстрів інших полісів, створюючи свої власні комбінації. Таким чином, першопочатково штампований та врізний орнаменти використовували як додаткову техніку для декору. Існує й наступна теорія, що орнаментация бере початок тоді, коли кожна посудина була унікальною й сам орнамент вирізався вручну майстром (Talcott 1935, p. 489). Таким орнаментом зазвичай прикрашали посуд для пиття та посудини для зберігання олій. Як виняток — прикрашали гідрії, ойнохої, але прийнято вважати, що й ці форми могли використовуватись у якості парфумерних посудин, особливо ті, що мали невеликі розміри. Серед інших форм такий орнамент зустрічається вкрай рідко (Gill 1990, p. 369; Чечуліна 2019, с. 128).

Сама ж техніка досить проста. Використовували небагатий набір інструментів — різець, лінійку, циркуль та сам штамп з нанесеним на ньому рельєфним орнаментом (Sparkes, Talcott 1970, p. 24-25). Орнамент наносився спеціальними штампами — ці знаряддя, ймовірно, було виготовлено з глини, до обпалу на ньому вирізали орнамент таким чином, щоб при відтисканні отримати потрібний декор. На посуд орнамент наносився відбитками не одномоментно, а поступово натискаючи, відповідно до повороту посудини по колу, після цього посуд покривали чорним «лаком» та випалювали (Егорова 2009, с. 20; Чечуліна 2018, с. 78; 2019, с. 128).

Цікаво, що один штамп може дати широкий спектр різних відбитків. Всі відмінності пояснюються різною формою самого штампу та шляхом, яким це було зроблено. Ймовірно, що штамп був трохи опуклим, не плоским. Майстер робив відтиск не прямим натиском штампа прямо вниз у глину, а під кутом. Верхня частина штампа поверталася круговими рухами таким чином, щоб центральна точка залишалась непорушною (Corbett 1955, p. 172). Майстер, який зробив штамп неякісно, міг зробити його повторно на цьому ж місці. Саме від його рухів залежала якість відбитку пальметки. Наприклад, при нерівномірному натиску замість звичайних дев'яти пелюсток — лише вісім. Пальметки можуть бути як опуклими, так і увігнутими та плоскими. Зустрічаються пальметки, в яких є всі пелюстки, всі волоти цілі. Проте багато таких, де волоти обрізані, деякі пелюстки ширші за інші. Отже,

якість виконання орнаментів напряду залежала від охайності майстра (Corbett 1955, р. 174). При сильному надавлюванні штампом на поверхню посудини пальметки виходять більш рель'єфними та об'ємними. Вважається, що це означало певне здешевлення виробництва, його масовість. Чим більш відточене та тонке зображення — тим коротшими рухами наносився орнамент (Talcott 1935, р. 487; Чечуліна 2019, с. 129).

Майстер планував свій малюнок за допомогою легких концентричних жолобків та точок, щоб позначити місце, де буде зображено той чи інший мотив. На цьому етапі виготовлення посуду глина, зазвичай, ще не дуже міцна, тож часто посудину ще могли підправити, так само як і штамп могли рихтувати. Більш механічний метод нанесення штампів в IV ст. до н.е. репрезентує винахід методу «рулетки», що з'явився в 390-380 рр. до н.е. Є два основні типи такого орнаменту. Більш ранній тип нагадує штришки від шиття, що йдуть по колу, другий тип представляє з себе паралельно нанесені штришки однакового розміру, що закручуються спіраллю. Цей орнамент наносився наступним чином: тонка смужка з металу з одного боку ставилась на посудину в тому місці, де майстер хотів нанести орнамент; при обертанні колеса смужка підстрибувала таким чином, що утворювався переривчастий орнамент. Ймовірно, що такий вид орнаменту було винайдено випадково. За необхідності пришвидшити процес нанесення орнаменту, насічки перетворилися на гарну альтернативу овам. Спершу насічки комбінувались з іншими елементами, потім вони повністю замінюють ови, використовуються у якості межі між рядами пальметок. У другій чверті V ст. до н.е., коли подібні насічки з'являються вперше на аттичному посуді, існувала стереотипна схема орнаменту — спіралі з насічок-ов, що відокремлюють пальметки (Sparkes, Talcott 1970, р. 23, 30; Чечуліна 2019, с. 129).

2.2 Внутрішній штампований орнамент на аттичній чорнолаковій кераміці з Ольвії

Знахідки аттичного столового та парадного посуду в північнопричорноморських містах є масовими і тому — надзвичайно важливими з точки зору його інформативності для детальних хронологічних розробок. В цьому величезному масиві виділяються чорнолакові посудини зі штампованим орнаментом.

Саме штамп в поєднанні з морфологією форми дозволяє встановити найточніше датування посудини і визначити її тип — з огляду на сучасний стан вивчення цього посуду на базових пам'ятках Середземномор'я та Причорномор'я.

Штапований та врізний орнаменти належать до найбільш поширених методів декорування чорнолакової кераміки. В такий спосіб прикрашати чорнолаковий посуд почали, як вважається, в Афінах в середині V ст. до н.е. Цей декор широко застосовували для орнаментации відкритих посудин — насамперед на внутрішній, придонній частині посудини. Крім того, відомі штампи й на зовнішній частині закритих посудин. Оскільки всі штаповані орнаменти з часом змінювалися, вони слугують досить чіткими датуєчими маркерами для розробки не лише хронології цього виду кераміки, а й для інших знахідок, знайдених разом з цим посудом. (Sparkes, Talcott 1970, p. 22-23, 25; Чечулина 2020, с. 252).

Детальне вивчення чорнолакової кераміки та її датування за штампами не обходить жодну з публікацій, присвячену дослідженню північнопричорноморських поселенських пам'яток та некрополів (див. наприклад: Рогов, Тункина 1985; Стоянов 2005, 2007; Егорова 2009, 2014а, 2014б; Рогов 2011). Проте, штампи на аттичних чорнолакових посудинах, які походять з розкопок Ольвії, на сучасному рівні практично не досліджувалися. На сьогодні відомі лише три роботи, в яких проаналізовано знахідки, що походять з окремих ділянок міста — Західного теменосу (Русяева, Назарчук 2006), північної частини Нижнього міста (НГС) (Handberg, Petersen 2010) та Центрального кварталу (Назарчук 2014). Проте повна інформація про кераміку зі штампами у складі аттичного імпорту в Ольвії протягом всього часу його існування, розмаїття декоративних елементів, їх знахідки в археологічних комплексах, що давало б змогу робити узагальнюючі висновки про динаміку імпорту цього посуду загалом, ще й дотепер відсутня. Тому наше опрацювання штампів на чорнолакових посудинах, є першим наближенням до вивчення цього важливого археологічного джерела.

Загалом, штампи завжди в різних варіаціях складаються з пальметок, кіл, геометричних фігур, ліній та точок. Усі типи штапованих орнаментів умовно можна розділити на такі, що включають рослинні та геометричні елементи: ови, пальметки,

квітки лотосу, листя плюща, оливова гілка, меандр, листя, трикутники (Чечуліна 2016, с. 29-38; 2019, с. 129; 2020, с. 252).

Ови з'являються на посуді від кінця V ст. до н.е. Як правило, вони не існували окремо, поєднувалися з іншими декоративними елементами. Найбільш популярним мотивом, який почав використовуватися разом з овами, були *пальметки*. Їх кількість в центрі штампу могла варіюватися від трьох до дванадцяти, часто вони були оточені колом із ов або колами з насічок, нерідко поєднані радіальними лініями. Пальметки мали різну форму — з закругленими чи гострими кінцями, з чітко відокремленими волютами або майже злитими з пелюстками (Talcott 1935, p. 487). Часто пальметки оточені рядом насічок, вони могли поєднуватися врізаними радіальними лініями (Егорова 2009, с. 20).

В V — першій половині IV ст. до н.е. переважали складні схеми орнаментациї, що включали комбінації з пальметок, дуг, ов та кіл різного розміру. Наприкінці V ст. до н.е. з'явилися пальметки та кола вже без ов. З середини IV ст. до н.е. ови зникають, їх замінює різноманітна кількість рядів насічок різного розміру, з останньої чверті IV ст. до н.е. — навколо пальметок. Орнамент з пальметок та насічок був найбільш популярний для посуду кінця IV — першої половини III ст. до н.е., що й робить його основною датуючою ознакою саме цього часу. З другої чверті III ст. до н.е. штамповані орнаменти поступово зникають із широкого вжитку (Егорова 2014б, с. 176; 2015, с. 64; Чечуліна 2020, с. 252).

Квітки лотосу — рідкісний декоративний елемент, характерний лише для V ст. до н.е. В ранньоелліністичний період цей мотив майже відсутній, головним чином прикрашаються лише миски та тарілки від кінця IV — першої половини III ст. до н.е. — як продовження розвитку класичних форм. *Листя плюща* зустрічаються значно частіше зображень лотосу. Могли складатись як з цілої гілки, так і з окремих листочків. Ще більш рідкісний елемент — *оливовою гілкою*, як правило, нею прикрашали чаші одного типу — «болсал» (bolsal)². Орнамент складався з кола та оливкової гілки

---

²Тут і далі використовується термінологія посуду, прийнята за матеріалами Афінської агори (Sparkes, Talcott 1970).

навколо. *Меандром* прикрашали закриті посудини, амфориски та лекіфи, значно рідше — внутрішню частину киликів. Переважно використовувався підквадратний варіант меандру. Ще одним рідкісним елементом є зображення *стилізованого листя* — переважно, в центрі композиції. Рівносторонніми *трикутниками*, в основному, прикрашали канфари, при цьому самі трикутники всередині заштриховувались паралельними лініями. Унікальним елементом є так звані *діаманти* — звичайно, мається на увазі зображення якоїсь підвіски (Sparkes, Talcott 1970, p. 26; Чечуліна 2019, с. 130; 2020, с. 253).

Перш за все зазначимо, що для ольвійської колекції аттичного чорнолакового посуду притаманні ті ж характерні особливості форм та штампів, що простежені на матеріалах за розкопками Афінської агори (Corbet 1955, p. 176-180; Sparkes, Talcott 1970, p. 17-34). Найчастіше штапований орнамент зустрічається на формах відкритого типу: різноманітних киликах, канфарах, мисках, рідше — скіфосах. На прикладі ольвійських матеріалів добре простежуються всі типові комбінації таких орнаментів відповідно до форм посуду. Це, перш за все, орнамент, який зустрічається найчастіше — ови та пальметки у найрізноманітніших варіаціях (Чечуліна 2016, с. 32; 2020, с. 253).

Для маленьких мисок середини V ст. до н.е. характерні наступні елементи: пальмети, з'єднані між собою радіальними лініями, кола з ов (Додаток Б, рис. 1: 2-6). З часом орнамент дещо спрощується, з останньої чверті IV ст. до н.е. він складається лише з чотирьох центральних пальметок (Додаток Б, рис. 1: 1).

Штапований орнамент на мисках з відігнутих назовні краєм (*outturned rim*) (Додаток Б, рис. 2.1, 2.2) та зігнутих всередину краєм (*incurving rim*) (Додаток Б, рис. 1: 7; рис. 2.3: 1-3) представлений посудом, що датується в межах 430-350 pp. до н.е. Усі штампи на піддонах є класичними. Найбільш раннім (430-420 pp. до н.е.) є орнамент з поєднання двох кіл з ов, з'єднаних між собою пальметок та центральної розети з п'яти пальметок (Додаток Б, рис. 5: 1; рис. 2.2: 1, 3) (Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 780, 789). Більш пізні орнаменти, кінця V, а можливо і самого початку IV ст. до н.е. — це поєднання пальметок подібної форми, ліній та коротких штрихів (Додаток Б, рис. 2.2, 2.3: 2, 4-6) (Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 759, 815, 875). Миски із загнутим

всередину краєм могли прикрашатись лише пальметками, проте спостерігаємо їх розмаїття — пальметки округлої (Додаток Б, рис. 2.3: 1) або овальної форми (Додаток Б, рис. 2.3: 3), без серцевини, або з нею, зустрічаються також майже суцільні, де ледь видно розмежування пелюсток (Додаток Б, рис. 2.3: 2).

Класичним декором мисок із загнутим всередину краєм є наступний приклад: орнамент має два ряди насічок по зовнішньому колу, один вузький, один ширший, по центру — одинадцять пальмет, з'єднаних між собою, та коло у центрі (Додаток Б, рис. 1: 7). Подібні миски могли мати й зовсім прості орнаменти, наприклад лише декілька пальмет. Подібний орнамент мають аттичні тарілки з валикоподібними вінцями (plate, rolled rim) 375-350 рр. до н.е.: по центру — з'єднані між собою вісім пальмет, коло насічок навколо (Додаток Б, рис. 6: 1, 2; рис. 18: 5, 6) (Corbett 1955, p. 183, pl. 22; Sparkes, Talcott 1970, p. 295, pl. 59, fig. 8: 826; 298, pl. 59: 864; Themelis, Touratsouhlou 1997, p. 47, A39, A40; CVA Czech Republic, 1997, pl. 94: 1 (20.19); Alexandrescu 1978, p. 519, pl. 87: XXII, 14; Чечулина 2020, с. 253-254).

Знахідки посуду з таким орнаментом неодноразово траплялися в Ольвії (Леви 1940, табл. XVII, XXIII; Славин, Леви 1964, рис. 4, 8, 23; див. також: Папанова 2000, рис. 13). Штампи з подібними пальметками на мисках відомі для останньої третини V — середини IV ст. до н.е. (Corbett 1955, cat. № 22; Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 826, 864; Themelis, Touratsouhlou 1997, A39, A40; CVA Czech Republic 1997, pl. 94: 1 (20.19); Alexandrescu 1978, pl. 67).

Такі поєднання різних елементів штампу на посуді зустрічаються й серед матеріалів Північного Причорномор'я — в Пантікапеї (Егорова 2014б, рис. 2; 2015, рис. 4), Горгінії (Алексеева 1997, табл. 206, 207), Херсонесі (Стоянов 2005, рис. 4; Zolotarev 2005, fig. 7; Золотарев 2005, рис. 1), поселенні херсонеської хори Чайка (Егорова 2005, рис. 1, 2), Єлізаветівському городищі та могильнику (Брашинский 1980, табл. XVII, XXI, XXXVII).

Подібними орнаментами прикрашено також киліки типу «болсал» (bolsal) — поєднані між собою пальметки та концентричні окружності з ов (Додаток Б, рис. 2.3: 4-6; рис.7). Такі посудини впевнено датуються в межах 20-х рр. V ст. до н.е. (Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 536, 545, 555; Themelis, Touratsouhlou 1997, Z24; CVA Czech

Republic 2000, fig. 18). Загалом, киліки типу «болсал» завжди прикрашали розетою з пальметок у центрі, що підтверджують як матеріали з некрополя Широкої балки біля Ольвії (Папанова 2000, рис. 3), так й інших античних пам'яток причорноморського регіону (Брашинский 1980, табл. XX; Рогов, Кашаев, Форназир 2005, рис. 10; Егорова 2015, рис. 2). Для 430-425 рр. до н.е. характерні поєднання наступних елементів, починаючи від центру: коло, коло з ов, коло з п'яти — шести пальметок, з'єднаних між собою радіальними лініями, велике коло з ов та велике коло з вісімнадцяти — двадцяти пальметок, з'єднаних між собою радіальними лініями (Чечуліна 2016, с. 32; 2020, с. 254).

Найчастіше зустрічається штампований орнамент в середині скіфосоподібних киліків (*cup-skyphos*). Всі відомі нам фрагменти зі штампами датуються в межах 420-350 рр. до н.е. і є класичними для цього типу посуду, оскільки корелюються з цілими формами (див. Додаток Б, рис. 11-14) (Alexandrescu 1966, pl. 90; Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 586, 589, 590, 593, 604, 608, 609, 619, 622, 659, 664, 756, 759; Handberg, Petersen 2010, cat. Da 212; CVA Czech Republic 2000, fig. 18, 20) та знаходять свої аналогії серед матеріалів розкопок Ольвії попередніх років (Леви 1940, табл. XVI; Козуб 1974, рис. 9; 1979, рис. 14; Папанова 1993, рис. 10; 2000, рис. 4, 5, 6; Русяева, Назарчук 2006, рис. 190; Назарчук 2014, рис. 20-24). Майже всі представлені фрагменти мають у центрі розету з різною кількістю пальметок (4-7), іноді вони поєднуються між собою, іноді додаються ови. Навколо розети можуть розташовуватися ряди з насічок (Додаток Б, рис. 11: 1, 4; рис. 13: 1, 2, 11; рис. 14: 1), кола з ов, інші пальметки. Для одного фрагменту аналогії знайти не вдалося (див. Додаток Б, рис. 14: 6): по колу розташовано чотири пальметки нехарактерної форми, які чергуються з чотирма стилістичними зображеннями листочків. Проте, за наявності характерної форми пальметок та розміром внутрішнього кола, здається, такий варіант орнаменту слід також віднести до цієї ж категорії штампів і форми посуду (Чечуліна 2020, с. 255-257).

На піддонах канфароподібних киліків (*cup-kantharos*) останньої чверті або кінця V-IV ст. до н.е. зустрічаємо характерні орнаменти (див. аналогічні: Corbett 1955, cat. № 12; Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 648, 659, 752, 759, 805, 1047, 1052; Handberg,

Petersen 2010, cat. Da 399; див. також: CVA Czech Republic 2000, fig. 19). Вони складаються з поєднаних між собою пальметок, містять кола з ов, насічки (Додаток Б, рис. 15, 16).

Декор дещо повторює орнаментацию скіфосоподібних киликів. Наведені матеріали датуються в межах від середини до кінця IV ст. до н.е. Певна відмінність спостерігається лише у виконанні пальмет, є фрагменти з майже злитими варіантами (Додаток Б, рис. 16: 2). Ймовірно майстер дещо поспішав під час нанесення орнаменту. Адже подібні відтиски отримуються при сильному натисканні на поверхню. Інше виконання бачимо на наступних фрагментах, де волоти пальметок майже непомітні (Додаток Б, рис. 16: 9, 11). Майстер натискав на штамп недостатньо, через що рисунок відбився не повністю. Подібні орнаменти бачимо на мисках з відігнутих краєм (Додаток Б, рис. 6: 1, 2). Відмінність лише у розмірах орнаменту, оскільки площа пласкої поверхні більша, майстер мав змогу збільшити діаметр декору (Чечуліна 2016, с. 33; 2020, с. 257, 258).

Аналогічні штампи спостерігаємо на матеріалах з хори Ольвії (Данильченко 2000, табл. 1, 2; Vylkova 2005, fig. 9), Єлізаветинському городищі (Брашинский 1980, табл. XIV; Данильченко 1999), з Пантікапею (Егорова 2014б, рис. 7, 8; 2015, рис. 3), Горгіпії (Алексеева 1997, табл. 206), Херсонесу (Стоянов 2005, рис. 2, 3), Німфею (Чистов 2000, табл. 1; Данильченко 2002; Соловьев 2003, рис. 61), на некрополі поселення Панське-1 (Рогов 2011, рис. 18, 19) та Прикубанському могильнику (Лимберис, Марченко 2009, рис. 2). Слід зауважити, що з часом орнаменти змінювалися, перетворювалися на все більш стилізовані, навіть схематизовані.

Серед відкритих чаш із штампами слід виокремити килики витонченого стилю (*delicate class*) (Додаток Б, рис. 9, 10, 17, 14: 9-11), які справедливо вважаються найбільш вишуканими з усіх посудин зі штампованим орнаментом. Є декілька видів відбитків штамп: розета в центрі, з'єднанні пальметки по колу, зовнішня полоса насічок. У поєднанні з ними зустрічаються ови, насічки-крапки, у формі листя. Іншим варіантом є заміна центральної розети на зірку, що оточена полосами променів. Нерідко додаються елементи у вигляді плюща, оливкової гілки (Sparkes, Talcott 1970, p. 102-103). Для раннього часу характерні декілька видів: дворівневий штамп, в центрі

якого коло, далі розета з «язичків-пелюсток», навколо неї — подвійне концентричне коло та ряд язичків з дуговим навершям, іноді можна зустріти й три рівні з язичків з концентричними колами. Другий вид складається з тих самих елементів: чергуються рівні з язичків та пальметок, відокремлених колами. Пальметки можуть бути як поєднані між собою плавними лініями, так і просто примикати до дуги. В 420-х рр. до н.е. з'являються інші поєднання: коло язичків, коло, коло з ов, поєднані між собою дугами, друге коло з язичків, іноді додається третє коло з ов. Популярним в цей час є використання геометричних елементів, зокрема, правильна зірка (з різною кількістю променів), з колом всередині, навколо неї ряд пальметок, або концентричні кола, або ж меандр по колу, далі ряд перехрещених ліній, що створюють сітку, яка завершується або ж звичайним колом, або колом з ов (Чечулина 2020, с. 260-263, 265).

Всі досліджені нами килики та їх фрагменти, що відносяться до цього стилю, за аналогічними матеріалами з Афінівської агори датуються 450-400 рр. до н.е. (Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 481-486, 488, 490, 496, 498, 499, 502, 504, 583; див. також: Иванов 1963, табл. 101; Alexandrescu 1966, pl. 87; 1978, pl. 61-63; CVA Czech Republic 2000, fig. 22). Вони представлені наступними фрагментами посуду (Додаток Б, рис. 9; 10; 17), що дають досить повну картину поширення цього варіанту штампованого декору в Ольвії. Слід зазначити, що посуд цього типу досліджували й раніше, він був відомий як серед матеріалів Ольвії (Фармаковский 1911, рис. 3, 4; Папанова 2000, рис. 1; Назарчук 2014, рис. 20), так і в Херсонесі (Стоянов 2005, рис. 2), Пантікапеї (Егорова 2015, рис. 1), на Азіатському Боспорі, на поселеннях Таманського півострову (Рогов, Кашаев, Форназир 2005, рис. 9), Єлізаветівському городищі (Брашинский 1980, табл. XIV). Такі форми відомі й на некрополі городища Панське-1 (Рогов, Тункина 1985, с. 161). Для форм цього типу характерною є висока якість лаку, що має характерний металевий відблиск (Talcott 1935, р. 481). На нашу думку, цікавою особливістю є те, що майже половина цих знахідок дещо різниться за орнаментациєю від посудин з Афін. Зустрічаємо нові комбінації вже відомих елементів декору, всі гострі кути зглажено, рідко зустрічається орнаментация у вигляді зірки з загостреним промінням. У половині випадків навколо звичного геометричного орнаменту вміщено коло пальметок, декілька разів додається коло з ов (Додаток Б, рис. 8: 8-10;

9; 10; 18: 2). Класичним прикладом посуду цього типу є археологічно цілий килік 420 р. до н.е. (Додаток Б, рис. 17: 2), який походить з закритого комплексу відповідного часу.

Окрім того, серед звичних знахідок зустрічаються унікальні екземпляри. Наприклад наступний фрагмент (Додаток Б, рис. 18: 3, 4), що має штапований орнамент як на внутрішній, так і на зовнішній поверхнях стінок. Килік, безперечно, належить до типу киліків «*delicate class*» — внутрішній орнамент достатньо характерний для цього типу, як і морфологія стінок. Це геометричний орнамент, що має майже паралельні лінії, які завершуються півколами, обмежені трьома концентричними лініями. Із зовнішньої сторони нанесено той самий орнамент, відмінність лише у тому, що можна побачити додаткові лінії, які скоріш за все були нанесені не спеціально (Чечулина 2020, с. 271).

Великі киліки без ніжки (*large stemless*) також прикрашались й іншими різновидами штампів: ряди пальмет по чотири та дев'ять, обмежені колами (Додаток Б, рис. 10: 2); два кола з ов, навколо останнього — дев'ять пальмет (Додаток Б, рис. 10: 1); два концентричні кола, на другому — чергування пальмети з чотирма окремими волютами (Додаток Б, рис. 8: 6).

Вкрай рідко серед посуду відкритого типу зустрічаються орнаменти у вигляді квітки лотосу (Додаток Б, рис. 17, 18). Один з фрагментів датується 425 р. до н.е. (Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 463). Штамп знаходиться на дні киліка з високою ніжкою (*acrosup*). Особливою рисою цього штампу є його охайність та чіткість — майстер не припустився жодного зайвого чи помилкового руху. У центрі чергуються чотири лотоси та пальметки, останні поєднані радіальними лініями, далі чітко окреслене коло, до якого примикають чергування пальметок та лотосів у кількості семи та шести (Додаток Б, рис. 17: 6). Ці ж елементи має наступний фрагмент із зображенням лотосу (Додаток Б, рис. 18: 1). На посуд нанесено два яруси орнаменту: поєднані радіальною лінією парами пальметки з квітками лотосу. Відмінність у тому, що в центрі композиції — коло, навколо якого розташовані чотири пальмети та чотири лотоси. Самі пальмети скоріше нагадують листя, вони не мають волют.

Цікавим і не менш рідкісним є й орнамент у вигляді плюща. Всі фрагменти датуються в межах 420-400 pp. до н.е. (Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 506) і лише один — 450 p. до н.е. (Handberg, Petersen 2010, cat. Da-69; Назарчук 2014, кат. 58). Листя плюща поєднуються з іншими елементами, як коло з ов (яке йде навколо зображень гілочок плюща) так і наприклад такими, як стилістичні зображення плодів-ягід (Додаток Б, рис. 8: 1-4, рис. 17: 1). Орнаменти вражають своєю реалістичністю (Додаток Б, рис. 8: 1, 2) — на листочках плюща чітко можна побачити внутрішні прожилки, а на плодах — серцевини. Штампи у вигляді плюща зустрічаються, хоча так само не часто, як в Ольвії, й серед матеріалу інших античних міст Північного Причорномор'я, наприклад, в Пантікапеї (Егорова 2015, рис. 1: 1).

Отже, аналіз імпортного матеріалу зі штапованим орнаментом з Ольвії, який датується додатково й за формами посудин, доводить думку, що найбільш раннім елементом є ови у різноманітних комбінаціях. З IV ст. до н.е. характерні орнаменти з різних пальметок, які можуть бути з'єднані між собою радіальними лініями, або ж бути окремо одна від одної. Подібні елементи можуть комбінуватись з колами по центру, рядами з насічок.

2.3 Зовнішній штапований орнамент на аттичній чорнолаковій кераміці з Ольвії

Серед знахідок з Ольвії збереглася досить незначна кількість фрагментів посудин із зовнішнім орнаментом, які за аналогіями можна впевнено віднести до класичного періоду. З численного матеріалу лише декілька відсотків складає посуд, прикрашений зовнішніми штампами, що підкреслює особливість та важливість таких матеріалів. Ті, що піддаються атрибуції та датуванню, відносяться до проміжку часу від кінця другої чверті V, до кінця IV ст. до н.е., всі екземпляри є продукцією аттичних майстерень (Чечуліна 2019г, с. 27-31).

Прикрашати посуд по зовнішній стороні почали протягом останньої чверті V ст. до н.е., і цікаво, що малюнки не дублюються стовідсотково. Таким чином, для закритих типів посуду характерні наступні орнаменти. На лекіфах та гутусах з першої чверті V ст. до початку IV ст. до н.е. характерне різноманіття елементів: листя плюща, симетричні ряди циркульного орнаменту та пальметки різних розмірів, язички, ови.

Унікальним для цього типу посуду є зображення «діамантів», у формі маленьких ромбів-підвісок. Меандр є характерним елементом орнаментациї лекіфів та амфорисків (Чечуліна 2019, с. 130).

Слід зазначити, що не всі форми лекіфів кінця V ст. до н.е., звісно, прикрашали орнаментами, проте орнаментування було доволі поширеним явищем. В основному, прикрашали низькі типи лекіфів (squat) з вертикальними ребрами та цікавий, проте доволі рідкий тип «Galaxidi» — з видовженим тілом, високою ніжкою та шиєю. Останній прикрашали дуже щільним орнаментом: довгими «язичками», заповненими зсередини маленькими кружечками. Подібні орнаменти зустрічаємо серед матеріалів з Ольвії — непоодинокі знахідки штампів, у вигляді з'єднаних між собою пальметок, волютами доверху; коло з ов (Русяева 2006, с. 176, 462; Чечуліна 2019, с. 131).

Чорнолакові амфориски зі штампами виникають як адаптація великих амфор для вина (430 р. до н.е. — початок IV ст. до н.е.). Такі амфориски завжди мають стандартну форму, проте сам орнамент різниться деталями. Найбільш поширений наступний орнамент: стрічка меандру посередині ділить тіло на дві частини; два вільних поля можуть бути орнаментовані по різному, в дзеркальному порядку або просто грубо схожі між собою. Іноді прикрашали орнаментом у вигляді великих веретеноподібних пальметок, проте їх не могло бути багато. Для більшості пізніших форм характерна наступна орнаментация: замість центрального меандру — три жолобки, плічка прикрашені колами з ов (цей орнамент копіює червонофігурний декор на розписних амфорах). Зовсім рідким орнаментом, як вже зазначалося, є намисто з «діамантів» та пальметки по колу (Sparkes, Talcott 1970, р. 155; Чечуліна 2019, с. 131).

Ще однією варіацією є наступні комбінації: посередині тулова підквадратний меандр, обмежований лініями, ділить поверхню на два поля; зверху — вишукані квітки лотосу з листям; знизу — лотоси, листям догори. Таким чином утворювався ніби дзеркальний орнамент. Іноді подібні комбінації доповнювалися кружечками над меандром (CVA Czech Republic 2000, р. 49); в інших випадках під горлом наносилося коло з ов, далі — два ряди з'єднаних між собою пальметок, один ряд — волютами догори, між ними — ряд з кружечків (Рогов 2005, с. 214).

В опрацьованих нами колекціях ольвійського матеріалу посуд закритого типу зі штапованим орнаментом представлений незначною кількістю фрагментів амфорисків та лекіфів, що представляють вироби 450-420 рр. до н.е. (Додаток Б, рис. 19) (аналогії: Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 639, 635, 634, 1197, 1157, 1159; Чечуліна 2019, с. 131-133).

Увагу привертає фрагмент амфориску 420-х рр. до н.е., на якому поєднані популярні елементи: підквадратний меандр, обмежений з обох боків прокресленими лініями, під якими йдуть лінії з ов, знизу знаходиться досить чітко та детально окреслена пальметка з дванадцятьма пелюстками та чітко окресленою серцевиною ромбоподібної форми (Додаток Б, рис. 19: 1). Зустрічаються амфориски (Handberg, Peterson 2010, р. 187-196), тулово яких повністю заповнено штампом (Додаток Б, рис. 19: 7). У даному випадку під горлом йдуть ови; тулово розділене на три поля подвійними лініями, кожне поле заповнене пальметками, причому нижній ряд йде волютами догори. Цікавим є й фрагмент лекіфу цього ж часу, де зображена пальметка та два трикутники, що складаються з ліній, прокреслених ніби «ялинкою» (Додаток Б, рис. 19: 2). Інші фрагменти є класичними зразками прикрашання відбитками штапу зовнішньої поверхні посудин: горизонтально прокреслена товста лінія, під якою нанесені пальметки на деякій відстані одна від одної, деінде без чітко вираженої серцевини (Додаток Б, рис. 19: 3). Подібний орнамент має фрагмент, ймовірно, гутусу (Додаток Б, рис. 19: 4) — лінія та ряд з пальметок на однаковій відстані одна від одної. Слід зазначити, що майстер не приділяв особливого значення повній одноманітності пальметок — в одному випадку бачимо пальметку з серцевиною, в іншому — без неї та навіть без волют. Різними варіаціями кола з ов прикрашено верхню частину, ймовірно, лекіфу. Цікаво, що є ряд ов зовсім маленьких, з серединкою, навколо якого є ряд з ов великих, майже неохайних; всі елементи відмежовані лініями (Додаток Б, рис. 19: 5) (Чечуліна 2019, с. 131-132).

Щодо такої форми, як гутуси, то їх орнаментация не вирізнялася різноманітністю. Прикрашали частину зверху, навколо отвору для наливання рідини. Це могли бути сім або дев'ять пальметок (Kunze-Gotte, Tancke 2000, р. 181), з'єднаних між собою, іноді по внутрішній частині додається коло з ов (Knige 1976, р. 153).

Штампованими орнаментами прикрашали й чорнолакові ойнохої — з'єднаними між собою пальметками на плічках, або ж колами з ов на самому тулові (Gill 1990, р. 369). Цей тип посуду прикрашали штампованим орнаментом з VI ст. до н.е. (Talcott 1935, р. 489).

Цікаво, що посуд відкритого типу теж нерідко прикрашався ззовні. Для чаш 450-425 рр. до н.е. спостерігаємо наступні мотиви: поєднання зображень плюща та пальметок, зображення пальметок між рельєфними канелюрами, відокремлені лініями, вертикальні язички різних розмірів, зображення лотоса, з'єднані між собою лініями. Слід зазначити, що протягом п'ятдесяти років інтенсивного виробництва цього типу посуду, майстри випробували багато типів оздоблення кераміки. Оскільки майже завжди чаші мали ребристу поверхню (вертикальні канелюри), то є логічним, що багато місця для штампів не було. Використовували простір під ручками (високий тип), прикрашали поширеним для цього типу орнаментом — трикутники з ов чи пальметки. Інші орнаменти, що розміщувались під ручкою — подвійна пальметка перетинає листя плюща; зображення виконане настільки ретельно, що видні всі жилки на листі. Іноді використовували простір між ребрами (наприклад заповнювали пальметками). Нижню частину чаші могли прикрашати штампованими кружечками, рельєфними вертикальними пелюстками в два ряди, між якими йде коло з ов. Одиначні екземпляри прикрашали лотосом та пальметками (Sparkes, Talcott 1970, р. 74; Чечуліна 2019, с. 132).

Для низьких канфарів, що їх ще називають кубкоподібними (*sessile kantharos*), 450-420 рр. до н.е. характерні поєднання пальметок, ов, ліній; також зображують геометричний меандр, незавершені концентричні кола, рівносторонні трикутники, заповнені лініями (Kunze-Gotte, Tancke 2000, р. 93). Не поодинокими серед ольвійського матеріалу є знахідки фрагментів канфарів класичного типу (Додаток Б, рис. 20) (тип Б на піддоні з низькими ручками), що датуються у межах 450-425 рр. до н.е. Для них характерні наступні орнаментації: ряд пальметок, що йдуть по колу, лінія та ряд трикутників, виконаних полосами, що розташовані «ялинкою» (Додаток Б, рис. 20: 1, 2); два кола з ов, між ними ряд з пальметок, ніби підкреслений (Додаток Б, рис. 20: 3,4). Цікавим є те, як на останньому фрагменті зображені пальметки, що мають не

зовсім класичну форму, пелюстки розходяться від серцевини, ніби сонячні промені (аналогії: Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 635, 633). Подібні орнаменти зустрічаються доволі часто, всі з класичними пальметками, по дев'ять та дванадцять пелюсток, відокремленою серцевиною та волютами (Додаток Б, рис. 20: 9, 11) (Чечуліна 2019, с. 132).

Оскільки матеріал часто дуже фрагментований, важко виділити тип посуду, проте саме окремі частини орнаменту допомагають визначитись з типом (Додаток Б, рис. 20: 5). На цьому фрагменті залишилась лише орнаментация у вигляді заштрихованих трикутників «ялинкою». Подібних фрагментів було виявлено декілька (Додаток Б, рис. 20: 7). За аналогіями вони датуються у межах 450-430 рр. до н.е.). Відомі цілі знахідки таких форм (Гайдукевич 1959, с. 165), тож маємо змогу побачити, як виглядали подібні орнаменти на цілих посудинах (Додаток Б, рис. 19: 6). Комбінація вже знайомих елементів: два жолобки, ряд з ов та трикутників, доповнює досить незвичний меандр в нижній частині тулова — меандр ніби переривається, через кожен другий виток йдуть чотири трикутники, розташовані таким чином, що утворюють квадрат. До цього ж типу, так званих «сидячих канфарів» (*sessile kantharos*), що датуються в межах 450-425 р. до н.е., відноситься фрагмент (Додаток Б, рис. 20: 6), знайдений у передмісті Ольвії (Буйських, Форнасьє 2016, с. 46-57). Орнаментування має цілком класичне: два жолобки у центральній частині тулубу, під ними — ряд пальметок, досить чітко окреслених, над ними — ови. Останні розташовані майже паралельно одна до одної, прокреслена лінія та під нею — ряд пальметок, розташованих ніби під кутом. Проте, в даному екземплярі дійсно вражає якість виконання пальметок (дев'ять чітких пелюсток, серцевина та дві чітко окреслені волюти). До цього ж типу належать фрагменти, де збереглися лише зображення ов різного розміру та якості (Додаток Б, рис. 20: 8, 10) (Чечуліна 2019, с. 135).

Отже, штаповані орнаменти на чорнолаковій кераміці з Ольвії, що досліджуються нами, дозволяють зробити певні висновки щодо поширення цього виду посуду в Ольвії впродовж класичної доби. Вже можна впевнено твердити, що

ольвійські матеріали повністю відповідають практично всім відомим варіантам поширення штапованого та врізного декору від моменту його появи в Афінах.

Найбільш ранні варіанти витонченого стилю, які заповнюють практично все дно посудини, з'являються у третій чверті V ст. до н.е. Для останньої чверті цього століття простежено нові мотиви, декоративні елементи спрощуються, зображення формує одне — два кола. Використовуються різні варіації окремих елементів: в центрі — восьмипелюсткова квітка, навколо неї — оливова гілка; коло з ов, шість пальметок, коло з ов; чотири пальметки в центрі, навколо — волюти з п'ятьма пальметками по сторонах; коло з меандрів та пальмет ззовні. Саме використання оливкової гілки характерне для цього типу посуду. Від рубежів V-IV ст. до н.е. спостерігаємо ще більше спрощення: п'ять — чотири пальмет з'єднаних між собою радіальними лініями, або не з'єднані. Використовують більш рідкісні елементи: гілка плюща, навколо кола з ов; гілка з лотосами. В IV ст. до н.е. змінюється основний елемент — пальметки, які стають більш рельєфні та більші за розміром, навколо них все частіше зустрічається орнамент з двох — трьох рядів насічок.

Скіфосоподібні киліки з тонкими стінками спочатку повністю повторюють орнамент киліків витонченого класу, а на початку IV ст. до н.е. орнаменти спрощуються, втрачають чіткість та охайність — пальметки розмиваються, стають більш опуклими. Проте вже в другій чверті цього століття спостерігається покращення якості малюнка — у пальметок всі пелюстки відділені одна від іншої, чітко виражені дві волюти. Для цього часу звичайне орнаментування двома — трьома рядами насічок.

Ольвійські одноручні чаші та миски мають однотипну орнаментацию, вони зазвичай прикрашались звичайними колами, колами з пальметок, колами з ов, для більш пізніх варіантів — рядами насічок. Очевидно, що миски з відігнутих назовні краєм прикрашались дуже ретельно. Зображення розміщували в три — п'ять рядів. Елементи, загалом, повторюють орнаментацию попередніх типів посуду: пальметки в декілька рядів, ови по колу, використання рядів з волют. Від кінця V ст. до н.е. з'являються деякі унікальні поєднання елементів — лише ряди пальметок, або два кола з ов всередині, від них відходять п'ять променів пальметок, нанесених одна над

іншою. Миски з загнутим всередину краєм прикрашались так само. В орнаментатії тарілок простежено класичні схеми. Для V ст. до н.е. — кола з пальметок, кола з ов, кулеподібні насічки; IV ст. до н.е. — пальметки оточують замість ов концентричні кола з декількох рядів насічок різних розмірів. В цей час насічки стають найбільш популярним елементом орнаменту (Чечуліна 2016, с. 32).

Отже, чорнолакові посудини аттичного виробництва з Ольвійської колекції різних років репрезентують всі зміни у морфології та орнаментатії, що характерні для відомих на сьогодні матеріалів з Афін, що доводить тісні та системні торговельні зв'язки Ольвійського полісу з Афінами та її округою в класичний період. Проте, слід ще раз наголосити, що все ж існують певні відмінності у штампах, оскільки більшість зображень були дійсно унікальними — майстер підходив до підбору малюнків дуже ретельно й хоча чорнолакова кераміка вважається масовою категорією посуду, стовідсоткові аналогії є рідкістю. Знахідки навіть дрібних фрагментів подібних посудин, які і є характерними для культурних нашарувань і закритих комплексів Ольвії, допомагають суттєво коригувати детальну хронологію будівельної діяльності на пам'ятці та побіжно — датувати інші категорії столового та кухонного посуду, що не мають таких надійних хронологічних маркерів.

Таким чином, можна дійти до висновку, що загалом ольвійська колекція репрезентує в цілому ті самі тенденції щодо імпорту аттичної чорнолакової кераміки V-IV ст. до н.е., що й інші північнопричорноморські центри. Проте, за пошуку аналогій, було виявлено і певну відмінність, зокрема в орнаментатії, що підтверджує необхідність подальшої розробки теми для з'ясування цієї причини. Більш за те, у порівнянні з матеріалами Афін, очевидно, що ольвійська колекція відображає практично всі стилістичні зміни у виробництві чорнолакового столового і парадного посуду, які на сьогодні відомі. Це, своєю чергою, означає, що протягом всього класичного часу Ольвія незмінно перебувала в руслі торгівлі з Афінами.

РОЗДІЛ 3. ТИПОЛОГІЯ АТТИЧНОЇ ЧОРНОЛАКОВОЇ КЕРАМІКИ ВІДКРИТОГО ТИПУ

В основу подальшого поділу покладена класифікаційна схема, розроблена С. Ротрофф (Rotroff 1997, р. 83-107). Ця класифікація найбільш повно відображає розмаїття форм та типів посуду, дозволяє виділити чіткі морфологічні ознаки, за якими визначається тип посудини в його динаміці. Саме тому термінологія дослідниці широко використовується у сучасній історіографії. Слід зазначити, що С. Ротрофф не завжди притримується чітких критеріїв для визначення «форм» та «типів», «класів» та «варіантів». Тож, згідно з класифікацією автора, весь масив матеріалу спершу було поділено за функціональним призначенням, що раніше було запропоновано Д. Бордманом (Boardman 1985, р. 237)³. Всередині цих великих форм було виділено «серії» посудин, чи «форми», наприклад канфари, сільнички. Класифікація співвідноситься з термінологією посуду класичного часу за Б. Спаркес та Л. Талькотт (Sparkes, Talcott 1970), яка також станом на сьогодні є загальновизнаною. Всередині форм види поділяються на типи, які в свою чергу можуть ділитись на варіанти. Саме остання типологія й була використана для всебічного аналізу аттичного чорнолакового посуду з Ольвії. Ця типологічна схема дозволила на наочному прикладі, з використанням великої кількості інших аналогій, виділити тип та надати датування кожної окремої посудини з точністю до десятиліття.

3.1 Типологія посуду для пиття

За основними морфологічними ознаками кераміку, доволі умовно, розділено на посуд відкритих та закритих форм — за характером виконання чаші.

Посуд відкритого типу представлений скіфосами, киліками, мисками, сільничками та тарілками, які є найбільш популярними. Також до цієї групи віднесено одноручні чаші, блюда на ніжці та фіали, які зустрічаються значно менше.

---

³ для Ольвії таку роботу вже було запропоновано на прикладі всього керамічного масиву пізньоархаїчного — ранньокласичного часу (Лейпунська 1986).

Скіфоси є однією з найпоширеніших форм для пиття з VI по IV ст. до н.е. (Додаток В, рис. 1-6). Цей тип посуду був дуже популярним, вважається найбільш містким. Скіфоси зазнали найменшої трансформації форми протягом тривалого часу. Форма скіфосів складається з наступних елементів: міцної місткої чаші, двох горизонтальних ручок та ніжки. Ручки за пропорціями занадто малі порівняно з тулубом та тонкі у перетині, їх функціональність здається малоімовірною. Не виключено, що вони призначені для того, щоб підтримувати їх лише великими пальцями, в той час, коли долоні утримують саму чашу. Як і у випадках з одноручними чашами, ручки змінюють свою форму від дзвоноподібної до підковоподібної та підтрикутної у перетині (Sparkes, Talcott 1970, p. 81; Чечуліна 2021б, с. 22-26).

В елліністичну добу така форма посуду переживала свою фінальну стадію розвитку. Пік розквіту їх використання завершується у першій половині VI ст. до н.е. Не дивлячись на поступове скорочення обсягу виробництва скіфосів, вони все ще продовжують зустрічатись в шарах від кінця VI — першої половини III ст. до н.е. (Егорова 2009, с. 30).

Зазвичай розрізняють наступні варіанти скіфосів: коринфського типу (Corinthian type), зі скошеними ручками (canted handles), тип А (type A: Attic style), тип Б, субгеометричний (subgeometric survivals). Розміри варіюються в середньому від 8 до 17 см у діаметрі вінець, при висоті 8-13 см (Sparkes, Talcott 1970, p. 81; Чечуліна 2021б, с. 22-26).

Коринфський тип представлений тонкостінними посудинами з глибоким вмістилищем та кільцевою ніжкою, покритою лаком ззовні та зсередини, з двома горизонтальними ручками. Названий за зразком більш ранніх зразків з Коринфу. Характерною особливістю цього типу є саме декорування стрічки над ніжкою у різних варіаціях — промені, вертикальні лінії, зона червоного лаку (VI ст. до н.е.), зона без лаку та декору, насічки. Цю традицію тип перейняв у своїх попередників з Коринфу. Додавання червоного кольору — найбільш популярний варіант декору для VI ст. до н.е., пізніше не використовується. Як виняток зустрічається лише зона без покриття. З середини V ст. до н.е. її декорують додатково перехресним

штрихуванням, цей елемент пізніше виконують вкрай неохайно. Іноді залишають без лаку й інші зони: зовнішня частина ніжки, внутрішня частина вінець, панелі ручок (лише у поєднанні з вільним полем у кольорі глини над ніжкою). Додавання стрічки червоної фарби було можливе у двох варіаціях. Перша: широка червона стрічка під ручками у поєднанні з червоною лінією у нижній вільній зоні. Другий: дві охайні лінії під ручками та одна на верхній частині нижньої зони (Додаток В, рис. 3: 14). Декорування подібним чином простежується до кінця V ст. до н.е. (є нехарактерним декором для повністю чорнолакових посудин) (Kerameikos Band IX 1976, Taf. 80: 4). Зовнішня частина денця також залишається без покриття. Її декорують двома чорними колами та центральною крапкою. Звісно, що більші за розмірами посудини дають змогу збільшити поле для орнаменталізації та урізноманітнити декор.

Форма скіфосів у VI ст. до н.е. розвивається наступним чином. Від маленької приземкуватої версії з широко розставленими основами ручок і високою ніжкою з максимальним діаметром у вінцях; до більшої за розміром посудини, з більшими ручками, основи яких знаходяться значно ближче, ніжка опускається нижче, розширюється донизу, плавно вигинаючись з обох боків. Отже, ми можемо прослідкувати, що розмір посудини стає більше, а її морфологічні елементи — товщими.

На початку V ст. до н.е. загальна кількість скіфосів стає помітно більшою. Набувають популярності менші форми, з витонченими пропорціями. Ніжка розширюється ще більше, зменшується; близько 450 р. до н.е. максимальний діаметр чаші знаходиться під вінцями, останні трохи завернуті всередину. Форма ручок також змінюється до форми підкови, основи ручок ближчі одна до одної. Ця тенденція розвитку форми простежується до кінця класичного періоду, коли ручки переходять у підтрикутну форму. Наприкінці V ст. до н.е. ніжка зменшується настільки, що стає ледь помітною. Форма чаші в цей час стає яйцеподібною, ручки подовжуються, посилюється їх вигин. Чорнолакове покриття посудин в цей період характеризується високою якістю. У IV ст. до н.е. тенденція розвитку залишається тією ж, посилюючись. Ручки мають трикутну форму, основи знаходяться дуже близько; звичайним декором придонної частини є перехресне штрихування тонкими лініями;

ніжка збільшується (CVA Germany 1960, Taf. 116: 6; Иванов 1963, табл. 109: 503; Knigge 1966, Beil. 39: 1, Beil. 42: 1, 5; Sparkes, Talcott 1970, p. 81-83; Μυλωνάς Γεώργιος 1975, pin. 217: B (109); Kerameikos Band IX 1976, Taf. 79: 4-6; Kerameikos Band VII 1999, Taf. 71: 1 (409): 4; Blonde 2007, Pl. 2).

Скіфоси зі скошеними ручками, як видно з їх назви, характеризуються низько посадженими, трохи скошеними до гори ручками, вони не є найпоширенішою формою скіфосів як серед чорнолакової, так і серед розписної кераміки загалом. За формою цей тип наслідує профілі попереднього типу скіфосів: невеличка кільцева ніжка, тонкі стінки, що розширюються доверху, вінця з незначним загином всередину, різке зміщення всередину йде після рівня ручок. Це простежується лише зсередини, іноді ця особливість маркується ззовні половою червоного лаку. Тип був поширений в середині VI ст. до н.е.; форма чаші дрібніша, проте ширша за попередній тип. Лише внутрішня частина денця не покрита лаком. Тип належить до доволі рідкісних форм (Sparkes, Talcott 1970, p. 81-83).

Тип А є афінською адаптацією попередніх різновидів скіфосів. Перші екземпляри з'являються в середині VI ст. до н.е. (Додаток В, рис. 1: 4-7), проте класичних рис набуває лише у V ст. до н.е. (Додаток В, рис. 1: 1, 9), пройшовши довгий період експериментів над зміною форми (Sparkes, Talcott 1970, p. 83-86). Цей тип відрізняється від попереднього більш товстими стінками (Додаток В, рис. 3), масивною ніжкою та ручками, поверхня повністю покрита лаком, без порожніх зон. Проте, до 480 р. до н.е. ще зберігається традиція додавання червоного лаку під ручками, зокрема — дві тонкі червоні полоси (Додаток В, рис. 3: 14). Скіфоси V ст. до н.е. мають чітко виділене місце з'єднання чаші та ніжки, що може бути підкреслено половою без лаку кольору глини (іноді прорізаною) (Додаток В, рис. 2: 4, рис. 5: 6, рис. 6: 11, 12) чи половою білого кольору (Додаток В, рис. 1: 4, рис. 4: 21). Ручки можуть бути як чітко горизонтальними (Додаток В, рис. 3: 1, 4, 10, 11, 16, 17), так і трохи нахиленими, зовнішніми краями догори (Додаток В, рис. 3: 9, 15, 18). Типовим для цього типу є ніжка, нижня частина якої не залита лаком, прикрашена кільцями або крапкою, класичним варіантом є прикрашення одним (Додаток В, рис. 1: 3, рис. 4: 1, рис. 5: 3, рис. 6: 6, 11, 12, 18), двома (Додаток В, рис. 1: 4, 5, рис. 2: 3, рис. 4: 1,

рис. 5: 4, 6) чи трьома кільцями з крапкою посередині (Додаток В, рис. 1: 7, рис. 5: 5). Часто зустрічається на посуді цього типу денця повністю вільні від лаку без додаткового декору, покриття має лише внутрішня частина кільцевого піддону (Додаток В, рис. 1: 1, 6, рис. 4: 9, 15, 21) (CVA Germany 1959, Taf. 80: 3; Иванов 1963, табл. 109: 489, 490, 498, 499; Knigge 1966, Beil. 49: 1; Μυλωνάς Γεώργιος 1975, pin. 328: 462; Kerameikos Band IX 1976, Taf. 79: 1, 2; Schippa 1980, Tav. IV: 204, Tav. XII: 201; CVA Czech Republic 1997, Pl. 87; Kerameikos Band VII 1999, Taf. 10: 8 (34), Taf. 11: 6 (33), Taf. 16: 2 (5), 4 (61), Taf. 71: 1 (409), 5, 6; CVA Czech Republic 2000, Pl. 24: 1; Thorn 2005, p. 690: Fig. 335 (407); Trefny 2013, p. 51, Fig. 6 (1)).

Пізніше, коли посудину стали покривати лаком шляхом повного занурення, цей декор зникає. Після 480 р. до н.е. змінюється сама форма: з'являється подвійна курватура тулуба — спочатку розширюється, потім звужується до ніжки, максимальний діаметр знаходиться на рівні вінець. До кінця V ст. до н.е. потовщуються вінця, загинаються всередину, стають тонше, горизонтальні дзвоноподібні ручки, характерні для VI ст. до н.е. змінюються на підковоподібні (Додаток В, рис. 3: 15-17) та підтрикутні наприкінці V ст. до н.е., основи ручок приєднані ближче одна до одної. Ці тенденції наслідують коринфські традиції розвитку форми посудин. Таким чином, це робить скіфоси більш тендітними, тримати їх стає дуже незручно. Від 400-х рр. до н.е. простежуються незначні зміни у місці приєднання ручок. Тепер ручки кріпляться не на рівні вінець, а ще нижче. Це пов'язано з тим, що вінця відігнуті назовні, роблячи неможливим кріплення на звичайному місці (Додаток В, рис. 2: 3-5; рис. 3: 6) (Sparkes, Talcott 1970, p. 84-85; скіфоси 350-330 р. до н.е.: CVA Germany 1960, Taf. 116: 5; CVA Czech Republic 1997, Pl. 67: 2, 3, 6).

Ніжка могла бути виконана в безліч різних способів (Додаток В, рис. 4-7), поки не набула на початку V ст. до н.е. «канонічної» форми у вигляді «торуса». В цей час змінюється й оформлення зовнішньої сторони денця. Звичайним декором стає центральна крапка та одне чи два кола. Вільним від покриття залишався й зовнішній валик ніжки скіфосів, проте після другої чверті V ст. до н.е. подібна практика припиняється. Існують й міксовані варіанти попередніх типів (Додаток В, рис. 1: 1).

Тип Б був поширений в V ст. до н.е., перші знахідки датуються кінцем VI ст. до н.е., проте вони ніколи не були масовими. Характерною особливістю є ручки, приліплені по-різному — одна горизонтальна, інша вертикальна. Деякі дослідники вважають таку посадку ручок імітаціями дзьоба та хвоста сови. Цікаво й те, що деякі варіанти цієї форми у розписному виконанні мають зображення цих птахів; цей тип частіше зустрічається саме для посудин, розписаних у червонофігурній техніці (наприклад, Сорокіна 1957, табл. 11: 1; Вдовиченко 2008, с. 294: рис. 119). За формою чаші тип наслідує форму тулова попереднього типу скіфосів; відмінність у нижній частині, що більш вузька, має маленьку кільцеву ніжку, з валикоподібним профілем. Зовнішня сторона ніжки зазвичай покрита лаком, проте на ранніх екземплярах можемо зустріти ніжки без покриття. Горизонтальна ручка схожа за типом до тих, що в цей же час мають кухлі та маленькі кувшини (Додаток В, рис. 1: 8; рис. 5: 7, 10) (Sparkes, Talcott 1970, p. 86-87; Kerameikos Band IX 1976, Taf. 79: 3; Kerameikos Band VII 1999, Taf. 12: 1 (6); CVA Czech Republic 2000, Pl. 24: 2, 3).

Цікавість викликає наступний тип скіфосів, що не є повністю чорнолаковим варіантом цього виду посуду. Це скіфоси, що наслідують тенденції своїх більш ранніх попередників кінця VIII — початку VII ст. до н.е., умовно називаються «*субгеометричні скіфоси*». Мають низьку чашу, пласкі вінця та дві горизонтальні скошені ручки. Ці морфологічні характеристики притаманні цьому різновиду посудин до кінця V ст. до н.е. Наслідуванням попередніх тенденцій є й наступні: полоса без покриття на зоні ручок, доволі неохайне оформлення останніх; пласкі вінця декоровано чорними крапками. Простежуються й деякі модифікації у формі. Пропорції тіла стають вищими, покриття вінець також змінюється. Якщо у VI ст. до н.е. вінця повністю були вкриті чорнолаковими штрихами, в той час як протягом V-IV ст. до н.е. штрихи є лише у зонах ручок та між ними у двох місцях. Покриття зазвичай вкриває посудину дуже неохайно, деінде нижня частина не покрита лаком. Наприкінці V ст. до н.е. подібний декор зникає — вінця залишаються без покриття, додається лінія без лаку попід вінцями (Sparkes, Talcott 1970, p. 87).

Таким чином, серед матеріалів з Ольвії, як городища, так і некрополя, скіфоси є нерідкими знахідками. Переважну більшість (95%) складають скіфоси типу А

(аттичного типу), що датуються в межах 575-330 рр. до н.е. Доволі рідкісними знахідками є скіфоси коринфського типу та скіфоси типу Б, їх кількість вкрай незначна (Козуб 1974, рис. 10: 7; Назарчук 2014, кат. 64, 65, 68). Не було досліджено скіфоси субгеометричного типу, ймовірно усі наявні екземпляри було віднесено до розписного посуду, як і частину скіфосів коринфського типу, що мають розписні елементи у нижній частині (Папанова 2000, рис. 2: 5). Майже усі досліджені посудини корелюються з цілими формами, знайденими на Афінській Агорі (Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 332, 342, 336, 352).

Переважну кількість опрацьованого нами матеріалу складають скіфоси 525-450 рр. до н.е. (45 %), окремо виділяємо скіфоси, що точно можемо віднести до періоду бл. 525 р. до н.е. (18 %); далі маємо скіфоси 400-375 рр. (17%), незначну кількість складають скіфоси 350-330 рр. (6%), 575-550 (5%) та 450-400 рр. до н.е. (5%) (детальніше — дивись Додаток Е: рис. 1). Звісно, варто зазначити, що деякі фрагменти посудин не мають значних профільованих частин, тож не дозволяють однозначно атрибутувати тип посудини.

Скіфоси різних періодів та типів неодноразово досліджувались та публікувались дослідниками Ольвії, її некрополя та поселень хори (Козуб 1974, с. 51-52, рис. 10; Скуднава 1988, кат. 122, 209, 209, 217; Папанова 2000, рис. 2: 5, 6; Русяева, Назарчук 2006, с. 461, рис. 189: 3, 4; Handberg 2010, р. 219-220: Da 202, Da 204, Da 206; Назарчук 2014, кат. 63-68; Чистов 2015, рис. 8: 8-10).

Наведені тенденції розвитку та поширення певних типів скіфосів в даний проміжок часу корелюються зі знахідками скіфосів на городищах та у похованнях некрополів інших поселень Північного Причорномор'я. Переважну більшість усюди складають скіфоси аттичного типу (Худяк 1962, табл. 13; Брашинский 1980, с. 223, табл. XV: 180-184, с. 224, табл. XVI: 183-192, с. 228, табл. XX: 180, 182; Bouzek 1996, Pl. 9: 7; Алексеева 1997, с. 290: т. 10: 6; Рогов, Тункина 1998, с. 166, рис. 4: 13-16; Грач 1999, с. 256, табл. 106: 7; Данильченко 2000, с. 219, табл. 1: 8, 9; Егорова 2003, с. 94, рис. 6; 2014, с. 185, рис. 6: 11-14; Рогов 2011, с. 166, рис. 39: 21, с. 178, рис. 49: 7; Секерская 2013, с. 503, рис. 123). Меншу кількість демонструє тип Б (Bouzek 1996, Pl. 9: 3), хоча вони є більш поширеним типом, аніж, до прикладу, скіфоси коринфського

типу, які зустрічаються, проте в значно меншій кількості (Рогов, Гункина 1998, с. 166, рис. 4: 11; Рогов 2011, с. 166, рис. 37: 4).

Киліки — найбільш поширена форма для пиття серед виробів аттичних гончарів. Цю форму легко пізнати за широкою неглибокою чашею, двома горизонтальними ручками та високою ніжкою (Додаток В, рис. 7-35). Чорнолакові киліки відрізняються від розписних тим, що стають більш зручними у використанні, особливо на кінець VI — початок V ст. до н.е., коли вінця стають масивнішими. Є безліч варіацій чорнолакових киліків. В VI ст. до н.е. ці форми поступались популярністю скіфосам коринфського типу, проте вже тоді починають поширюватись чорнолакові киліки «класу Афін 1104» (class of Athens 1104), що згодом трансформувалася у тип киліків С та інші варіанти. Наприкінці VI — на початку V ст. до н.е. більшої популярності набули стійкі форми з потовщеними увігнутими вінцями, аніж киліки з пласкими вінцями. Починаючи від 480 р. до н.е. лише киліки типів вікап (vicup) та акрокап (acrosup) виготовлялись виключно у чорнолаковій техніці.

Загалом, усі типи киліків можна розділити на киліки на високій ніжці та без неї — на кільцевому піддоні (stemless). Далі майже кожен тип має свої морфологічні версії — з пласкими чи потовщеними увігнутими вінцями.

Слід зазначити, що існують декотрі типи киліків на ніжці, що знаходяться на проміжній ланці між розписними посудинами та повністю чорнолаковими. Це, зокрема, тип киліків «класу Афін», тип «Сієна» (Siena cup) та киліки з ободками по тулову.

Киліки класу Афін перебували у вжитку протягом першої — другої чверті VI ст. до н.е., їх вважають оригінальним типом киліків з Афін. Форма відрізняється глибокою чашею з трохи відігнутою верхньою частиною, вузькими зміщеними вінцями, які відгинаються під гострим кутом від тулова (Додаток В, див. рис. 7: 3). Килік має дві стрункі горизонтальні ручки, що знаходяться нижче за вінця. Низька конічна ніжка розширюється донизу (Додаток В, рис. 7: 1), може дещо варіюватися у розмірах. Цей тип киліків майже не зустрічається у чорнолаковому варіанті. Зазвичай тулово прикрашено вільними від покриття зонами: вінця, зона ручок та тонка стрічка

нижче; лінія без покриття також знаходиться всередині чаші на рівні вінець. Зовнішня частина денця декорована колами або колами та крапкою. У середині VI ст. до н.е. подібні форми зустрічаються з фігурними розписами, з дещо зміненою формою тулова (*Siena cup*). Обидва типи мають однакові розміри вінець (15-18 см) та висоту (5-8 см) (Sparkes, Talcott 1970, p. 88-89).

Киліки з вільними від покриття стрічками (*band cup*) були поширені в середині VI ст. до н.е. Вони також існували у варіанті розписного посуду. Киліки цього типу мали наступну форму: доволі глибока чаша, дві дещо підняті горизонтальні ручки, увігнуті вінця (без зміщення), форма чаші має подвійний вигин (Додаток В, рис. 7: 4, 5). Середні розміри наступні: 5-8 см заввишки, при 9-14 см діаметру вінець. Киліки мають характерну ніжку, що ніби наслідує форму ніжки попереднього типу, проте дещо відрізняється. Пропорції ніжки змінюються: вона стає довшою, стрункішою (Додаток В, рис. 7: 8-12). Декор складається зі стрічок без лаку всередині чаші (попід вінцями), зони ручок та стрічки без лаку трохи нижче по тулову. В центрі чаша має декор у вигляді вільного від лаку простору, прикрашеного колом з розведеного чорного лаку (Sparkes, Talcott 1970, p. 88-89; Alexandrescu 1978, pl. 64, pl. 70: 771).

Окрім згаданих типів, до чорнолакових киліків на ніжці відносяться: тип С з відігнутими вінцями (*type C concave lip*), з пласким краєм (*plain rim*), тип Б (*type B*), тип вікап (*vicup*) та акрокап (*acrosup*).

Киліки типу С з відігнутими вінцями (type C concave lip) — найпоширеніший тип киліків у чорнолаковому виконанні. Подібні киліки виготовляли до 480 р. до н.е. (переважно у 525-480 рр. до н.е.). Форма має міцні потовщені вінця, неглибоку чашу, що дуже плавно переходить в масивний стовбур ніжки. Остання, дуже масивна, забезпечує стійкість та стабільність форми. Розміри вінець варіюються від 15 до 19 см, при висоті 6-9 см (Додаток В, рис. 8-10).

З часом форма приходять до певних стандартів, що вже мало змінюються. Основними характерними елементами форми залишаються вінця та ніжка. Остання має наступну морфологію: із зовнішнього боку форма торуса, не покрита лаком, нижня сторона має покриття, окрім частини, на якій стоїть килік, та центральної частини конусу ніжки, який зазвичай має додатковий декор у вигляді кругів та крапки

по центру (Додаток В, рис. 9: 19). Описану форму має й наступний екземпляр (Додаток В, рис. 8: 1). Особливою рисою також є дві тонкі лінії без покриття по стовбуру, на місці, де інші форми мають лінію червоного кольору чи валик або жолобок. Місце з'єднання ніжки та стовбура дуже часто марковано «комірцем» (Додаток В, рис. 9: 1, 5, 6, 10, 14, 24, 25, 27, 28; рис. 10: 2-5), часто має жолобки зверху та знизу (наприклад, Додаток В, рис. 8: 1, 2), іноді місце додатково прикрашено червоною фарбою (Додаток В, рис. 9, 10). Дві горизонтальні ручки підіймаються на рівень вінець, мають зони без покриття.

Деякі зміни у формі відбуваються протягом кінця VI — початку V ст. до н.е. Наприклад стовбур ніжки дещо видовжується, втрачається охайність у виконанні стрічки між ніжкою та стовбуром — залишаються лише жолобки, вирізані на прямій частині стовбура ніжки (Додаток В, див. рис. 8: 3), або тонкі лінії кольору глини (Додаток В, рис. 8: 1). Чаша стає пласкою, ручки натомість видовжуються, набувають підквадратної форми на кінцях. Змінюється й характер вінець — від тендітних високих, трохи увігнутих, йде перехід до більш масивних, за рахунок відігнутої частини стінок попід вінцями. Зустрічаються варіанти цього типу, що майже не мають стовбура ніжки (Додаток В, рис. 9: 7-10, 20, 26, 27), лише маркування у цьому місці червоною фарбою. Подібна структура залишає вільну широку зону із нижньої сторони ніжки, яка завжди покривалась лаком (Sparkes, Talcott 1970, p.91).

Киліки типу С з пласким краєм (type C plain rim) мають подібну морфологію форми до попереднього типу з деякими відмінностями у характері вінець (Додаток В, рис. 8: 6). Цей тип киліків менш популярний за попередній через меншу практичність форми. Іноді можна зустріти киліки з додатковим декором на зовнішній стороні чаші — майстер залишає широку стрічку без лаку на рівні ручок та вузьку стрічку нижче, або темно-червону лінію під вінцями із зовнішньої сторони (Додаток В, рис. 8: 6). Смуга без покриття є й в середині чаші — на рівні вінець та в центрі чаші. Цікаво, що фрагменти саме цих киліків використовували протягом 480 р. до н.е. у якості матеріалу для письма, остраконів, та масово знайдені на Афінській Агорі, Кераміку, та в інших містах і некрополях грецької ойкумени (Sparkes, Talcott 1970, p. 92; Μυλωνάς Γεώργιος 1975, p. 391: 814; Kerameikos Band IX 1976, Taf. 81: 3; Schipra 1980,

tav. XXXI: 262; CVA Germany 1997, pl. 93: 1, 2; Kerameikos Band VII 1999, Taf. 28: 4 (147), Taf. 9: 18; CVA Czech Republic 2000, pl. 27: 1; Thorn 2005, p. 670, fig. 315, p. 729, fig. 374: 879).

Тип В (Type B) виготовляли значно рідше у чорнолаковій техніці, значної популярності він набув у розписному виконанні. Килік має витончені пропорції, чаша тонкостінна, має єдиний вигин від плоских тонких вінець до стовбуру ніжки, чаша більш плоска та дрібна, у порівнянні з киліками типу С. Киліки дуже тендітні та складні у виготовленні, тому було не практично виробляти їх у чорнолаковій техніці. Ніжка подібна до форми ніжки попереднього типу, проте валик ніжки тонше, стовбур стрункіший (Додаток В, рис. 10: 9-16). Знахідки киліків цього типу поодинокі (Sparkes, Talcott 1970, p.92; Божкова 2008, с. 120, обр. 6).

Киліки типу вікап (Vikap) та акрокап (*Acrocap*) (Додаток В, рис. 11-13) дещо подібні один до одного. Характерними ознаками є наступні. Вікап має прямі зміщені всередину вінця та увігнуту із зовнішньої сторони ніжку без покриття. Акрокап відрізняється тим, що має стрічку на межі стовбура ніжки та чаші з половою без лаку під нею; ніжка оформлена у вигляді торуся із зовнішньої сторони, покрита лаком. Ці два типи вірогідно походять з однієї майстерні, про що свідчить те, що вони іноді набувають характерних ознак один одного. Мають приблизно однакові розміри вінця (13-14 см) та висоту (7-8 см). Киліки відносяться до раннього класичного періоду. Вікап в основному виготовляли у чорнолаковій техніці, в той час коли акрокап могли виготовляти й у розписному варіанті (переважно до IV ст. до н.е.).

Киліки типу «Vikap» виготовлялись до 480 р. до н.е. Їх форма має й інші особливості, окрім вже зазначених. Неглибока чаша має прямі зміщені всередину вінця, подібно до форми чаші киліків типу С (Додаток В, рис. 11: 1-4); дві горизонтальні ручки підіймаються на рівень вінця; короткий стовбур ніжки з'єднаний з чашею без особливого маркування; ніжка увігнута із зовнішньої сторони, має гострий кут (Додаток В, рис. 11, 12). Форма має вільні від покриття наступні зони: панелі ручок, зовнішня частина ніжки, основа, на якій стоїть килік, центральна частина конусу ніжки. Інколи верхня частина ніжки має прокреслений жолобок. Килік майже не відходить від вказаних стандартів форми. Доволі рідко може

траплятись ніжка з більш високим стовбуром (Додаток В, рис. 11: 6-9, 14) або навпаки — приземкуваті варіанти (Додаток В, рис. 11: 7, 9-11). Ймовірно, що існували проміжні форми, наприклад (Додаток В, рис. 13: 5). За формою чаші він дуже нагадує киліки типу В. Чаша формує єдиний вигин, вінця не відігнуті, проте із зовнішньої сторони килік має ребро. Це, разом з високою ніжною, наводить на думку, що килік належить саме до типу вікап, що датуються в межах 475-460 рр. до н.е.

Киліки типу «Acrocup» мають два варіанти (Додаток В, рис. 12, 13). Перший варіант має неглибоке тіло, вінця подібні до вінця попереднього типу киліків, загострену ніжку (Додаток В, рис. 13: 3, 4, 6, 7, 9, 12). Ручки повністю покриті лаком, розташовані прямо, лише трохи підіймаючись догори. Місце з'єднання чаші та стовбура ніжки виділено стрічкою («комірцем») (Додаток В, рис. 12: 6, 15, 22, 29). Ніжка має характерну конічну форму, вона широка, зверху пласка, торус на зовнішній частині має лакове покриття. Основа ніжки також пласка, іноді дещо скошена, з'єднана з вузьким конусом під гострим кутом (Додаток В, рис. 12: 3, 7-9; рис. 5: 11). Іноді на стовбурі може бути відсутній комірць, проте характер самої ніжки — пласкої з обох боків, не залишає сумнівів щодо приналежності до цього типу (Додаток В, рис. 11: 5, 13).

Другий варіант має глибшу чашу (Додаток В, рис. 13: 1, 2, 8, 10, 11; рис. 14: 18), відігнуті назовні вінця, масивні ручки, короткий стовбур ніжки зі «стрічкою» та торусом на зовнішній частині (покриті лаком). Внутрішня частина ніжки підіймається по крутій лінії до вершини конусу ніжки (Додаток В, рис. 12: 16, 32). Більшість екземплярів цього типу належить до другої чверті V ст. до н.е. Основна відмінність від розписних киліків цього типу — простіша форма профілю. Ручки завжди покриті лаком. Також слід зазначити, що можуть існувати комбіновані варіанти обох типів. Ймовірно до таких випадків відносяться варіанти (Додаток В, рис. 12: 13, 27, 28; рис. 13: 6) з високим тонким стовбуром ніжки, що нагадує ніжки киліків типу В, проте не має чітко вираженого «комірця» по вінцях (CVA Germany 1959, Taf. 80: 6, 7; Sparkes, Talcott 1970, p. 95-96).

Також слід відмітити велику кількість ніжок киліків, що ймовірно належать до типів вікап та акрокап. Частіше за все зберігається лише валик ніжки, за яким

важко визначити певний тип чи підтип, проте чітко можна сказати, що наступні форми належать до киліків на ніжці V ст. до н.е. (Додаток В, рис. 11: 12, 15, 16; рис. 12: 5, 9-12, 18-21, 23-26, 33, 34).

Отже, переважна більшість киліків на ніжці, що була знайдена на території Ольвії, належить до 480-450 р. до н.е. (57% оброблених посудин), що цілком корелюється з показниками знахідок цих киліків з інших міст Північного Причорномор'я. Це цілком логічно, адже саме на цей період припадає пік розквіту тонкостінного чорнолакового посуду. Киліки кінця VI — початку V ст. до н.е. зустрічаються менше (16% — посуд 525-500 р. та 14% — 500-480 р. до н.е.). Меншість вибірки складає більш ранній посуд першої половини VI ст. до н.е. (9% — 575-550 р. та 4% — 550-525 р. до н.е.) (Додаток Е: рис. 2).

Як і на еталонній пам'ятці для вивчення аттичного посуду, Афінській Агорі, переважну більшість киліків на ніжці з Ольвії складають киліки типу С (37%) (Леви 1964, рис. 4: 4, рис. 8; Виноградов, Марченко 1986, с. 62, рис. 4: 11, 12; Скуднова 1988, кат. 51, 60, 112, 215, 139, 146, 162, 194; Папанова 2000, рис. 1: а, б; Домжальський, Марченко 2006, рис. 10: 2; Назарчук 2014, кат. 5-9, 12-15; Чистов 2015, рис. 8: 7; 2012, с. 69, табл. 75: 1-3). Вони були значно простіші у виготовленні, дуже зручними у використанні, великими стійкими формами, що могли використовуватись постійно.

Аналогічну ситуації демонструють інші міста Північного Причорномор'я, де киліки типу С мали надзвичайну популярність (Сорокина 1957, табл. 9: 3; Онайко 1980, с. 162, табл. XXIII: 208, 212, 214, 215; Алексеева 1997, с. 290, табл. 10: 1, 7; Грач 1999, с. 66, рис. 27; Божкова 2008, с. 119, обр. 1-3, с. 120, обр. 4; Егорова 2014, с. 183, рис. 5: 8, 9).

Витончені форми типів вікап (Чистов 2015, рис. 8: 7) та акрокап (Скуднова 1988, кат. 157, 199, 207, 208; Назарчук 2014, кат. 4) також є доволі поширеними знахідками в Ольвії (22 та 26% відповідно), проте частіше їх можна зустріти в розписних техніках. Меншість киліків на ніжці складають рідкісні типи — киліки типу В (7%) та типи, що відносяться до раннього періоду — киліки зі смужками (*band cup*) (Скуднова 1988, кат. 1361) та киліки класу Афін (Додаток Е: рис. 3). Серед матеріалів міст та некрополів Причорноморського регіону киліки на ніжці — вікап (Bouzek 1996,

р. 152, рл. 8: 7; Божкова 2008, с. 121, обр. 7-9) та акрокап (Онайко 1980, с. 162, табл. XXIII: 227, 230; Кастаян, Арсеньева 1984, табл. CXLIV: 4; Божкова 2008, с. 122, обр. 12) складають помітну групу, однак їхні знахідки не можна назвати масовими.

Окрему велику групу киліків складає група без високої ніжки, на кільцевому піддоні (*stemless*). Для архаїчного часу киліки цього типу вкрай рідкісні, поширюються після 480 р. до н.е. Цей тип має неглибокий тулуб, низьку ніжку, зазвичай мають вінця увігнуті всередину чи відігнуті назовні (Додаток В, рис. 14-23).

Виділяємо наступні спільні тенденції для всієї групи киліків на кільцевому піддоні. На початку століття киліки мають неглибоку чашу, з відігнутими або зміщеними вінцями; з третьої чверті століття вінця стають більш плоскими, з'являється врізний та штампований орнамент. Після того як на початку IV ст. до н.е. поступово зменшується виробництво цього типу киліків, все більшої популярності набувають канфароподібні киліки та канфари. Киліки на кільцевому піддоні розділяють на дві великі групи за їх розмірами — великі та маленькі форми.

Маленькі форми увійшли у вжиток раніше, ніж великі — з кінця VI ст. до н.е. і продовжували використовуватися до кінця V ст. до н.е. Майже усі варіанти таких киліків мають неглибоку чашу, вони доволі низькі, вінця увігнуті або зміщені. Мають наступні середні розміри: 4-6 см у висоту, 9-15 см у діаметрі.

Існують наступні типи маленьких киліків без ніжки. Перший — *киліки зі скошеною ніжкою (bevelled foot)*, виготовлялися від кінця VI ст. до н.е. до 480 р. до н.е. Форму відрізняє саме дископодібна ніжка, зі скошеним краєм. Чаша має відігнуті вінця, що підкреслені однією чи двома червоними лініями. Подібний декор є й у місці з'єднання вінця та чаші по внутрішній стороні. Дві горизонтальні ручки прикріплені під вінцями, підіймаються до їх рівня. Панелі ручок вільні від покриття, як і край вінця. Зовнішня сторона денця декорована, тут простежуються певні зміни з часом. Спершу це, послідовно від центру, крапка, коло, широке коло, вузька лінія без лаку. Далі кола додатково вирізаються, згодом — денце залишається повністю без покриття, лише вирізане коло по центру. Таким чином, окрім змін у декорі денця, форма стає ширша та дрібніша, з більш вузько посадженими ручками.

Одночасно з попереднім типом (друга — третя чверть V ст. до н.е.) виготовлявся тип киликів, названий на честь єдиного екземпляра, виконаного у розписній техніці — *тип Агори Р 1035а*. Його відрізняють наступні елементи. Форма чаші більш округла, високі вінця зміщені, трохи відігнуті. Дві горизонтальні ручки підіймаються до рівня трохи нижчого від вінця, панелі ручок не мають покриття. Ніжка — дископодібна, може мати заглиблення по центру, яке може бути декоровано крапкою та колом. Форма змінюється відповідно до тенденцій розвитку форм, притаманних тому періоду, — від високої та вузької, до широкої та низької. Вірогідно, що всі екземпляри цього типу були виготовлені в одній майстерні.

У другій чверті століття з'являється наступний тип маленьких киликів, що витісняє «клас Агори» — «*Rheneia cup*», названий так на честь острова в Егейському морі, де було знайдено вперше ці форми. Він був поширений до кінця століття (бл. 400 р. до н.е.). Цей тип киликів має наступні особливості морфології. Форма складається з неглибокої чаші, трохи зміщених відігнутих вінця, двох горизонтальних ручок, ніжки у формі кільцевого піддону або дископодібної ніжки (див. Додаток В, рис. 14: 1-17). Форма розвивається подібно до попереднього типу — від більш високої форми до низької та широкої. Чаша за формою менш округла; ручки змінюються від підокруглих, з широко розставленими основами, до аркоподібних кутастих з вузько посадженими основами. На першому етапі панелі ручок не покривались лаком, з середини століття — повністю зафарбовувались. Змінюється й положення ручок — кріплення переноситься ближче до вінця. Останні все більше відхиляються, ручки видовжуються, стають тонше. Основа, на якій стоїть ніжка, пласка, не покрита лаком, згодом стає тонше та округлою з обох боків (див. Додаток В, рис. 14: 1-17). Зовнішня сторона денця декорована колами різної товщини та різної кількості. Зазвичай була прикрашена й внутрішня сторона чаші — штампованим орнаментом (див. п. 2.4) у різноманітних комбінаціях пальметок, циркульного орнаменту, лотосу (Sparkes, Talcott 1970, p. 100-101).

З усіх перелічених типів маленьких киликів на кільцевому піддоні найбільшого поширення в Ольвії набув тип киликів V ст. до н.е. — «Ренея» (*Rheneia cup*) (Чистов 2015, рис. 8: 5). Усі екземпляри датуються в межах від 480 до 425 рр. до н.е. (Μυλωνάς

Γεώργιος 1975, p. 369: 745; Грач 1999, с. 221, табл. 49: 7; Kerameikos Band VII 1999, Taf. 28: 1 (142)). Майже всі знахідки фрагментарні, лише один килік зберігся повністю (Додаток В, рис. 14: 1). Він має усі характерні ознаки форми: відігнуті вінця, неглибока чаша, горизонтальні прямі короткуваті ручки та низький кільцевий піддон. Більшість фрагментів чаш, що були атрибутовані до цього типу мають відігнуті вінця (Додаток В, рис. 14: 1, 3-6), лише декілька фрагментів — прямі (Додаток В, рис. 14: 2; рис. 15: 11). Багато знахідок фрагментів кільцевих піддонів, що за характером самої ніжки також можемо віднести до цього типу киліків (Додаток В, рис. 14: 7-17). Деякі з них мають концентричні кола на зовнішній стороні денця (Додаток В, рис. 14: 8, 9), деякі — незафарбований простір всередині чаші, прикрашений колами, що було характерно для попередніх типів киліків на ніжці (Додаток В, рис. 14: 9).

Другу велику групу киліків на кільцевому піддоні складають *киліки великих розмірів* (діаметр вінця від 15 до 22 см, при висоті 5-8 см). Основна їх тенденція розвитку зводиться до наступного: від масивних великих форм йде перехід до витончених форм кінця V ст. до н.е.; ускладнюється штампований орнамент, наприкінці століття його загальна якість погіршується й з'являються стереотипні стандартні штампи. Уся серія має однакові пропорції, проте існують певні особливості, що формують типи, наприклад за формою ніжки та вінця (від увігнутих з другої чверті століття до вінця з плоским краєм, зміщеним всередину).

Великі киліки без ніжки зі «зміщеними» вінцями (inset lip) (Додаток В, рис. 16-20) були поширені від другої чверті V ст. до н.е. до першої чверті IV ст. до н.е. Форма характеризується наступними елементами. Килік має масивний кільцевий піддон, низьку чашу з увігнутими вінцями, що «зміщені» всередину та ззовні (див. Додаток В, рис. 16-18). Цікаво, що вінця можуть бути оформлені у безліч варіацій, зі збереженням характерної «зміщеної» частини. Край посудини може бути більш відігнутим (Додаток В, рис. 16: 3, 5; рис. 18: 3, 6, 14, 19, 20), заокругленим (Додаток В, рис. 16: 4, 7; рис. 17: 4, 9; рис. 18: 2-7, 16-19) або загостреним (Додаток В, рис. 17: 7-9; рис. 18: 1, 8, 10, 17). Також можуть відрізнятися розміри зміщеної частини вінця, відповідно до загальних розмірів киліків. Масивні варіанти характерні для більших за розмірами киліків 480-450 рр. до н.е. (Додаток В, рис. 17: 2, 10; рис. 18: 5, 16). Також

можемо спостерігати певні відмінності у оформленні зовнішньої сторони стінок. Зазвичай саме на місці прикріплення ручок знаходиться ребро (зовнішня «зміщена» частина вінець) (див. Додаток В, рис. 16, 17). Проте деякі варіанти не мають такого вигину по зовнішній частині стінок, що характерно для стінок великих киликів з плоскими вінцями (Додаток В, рис. 18: 11, 16, 17, 20).

Дві горизонтальні ручки прикріплені під вінцями, підіймаються на їх рівень, панелі ручок спершу не покривались лаком, згодом — повністю. Ніжка складнопрофільована, подвійна з зовнішнього боку, на ранніх екземплярах не покрита лаком, як і основа ніжки. Зовнішня сторона денця декорована звичайним шляхом для киликів: одне або два кола та крапка, доповнені стрічкою з лаку по внутрішній частині ніжки. Цей тип киликів ймовірно походить від скіфосоподібних киликів, що будуть розглянуті нижче.

Тенденції розвитку корелюються з іншими типами киликів без ніжки: форма стає ширшою, більш низькою та неглибокою; ніжка втрачає чітку профільованість по зовнішньому краю (Додаток В, рис. 19: 11-13, 29, 20). Серед знахідок цієї частини киликів переважають ніжки з класичним виконанням ніжки: подвійної із зовнішнього боку, округлої із внутрішнього (Додаток В, рис. 16: 1, 2; рис. 17: 1 — килики зі зміщеними вінцями). Цю форму ніжки можуть мати й килики з плоским краєм, тому при наявності лише фрагменту ніжки, не можна визначити стовідсотково належність до типу (Додаток В, рис. 18: 24, 26, 29-34; рис. 19: 1-3, 6-9, 11-19, 21-31; рис. 20: 1-3, 7, 8). Ніжка може бути виконана й у вигляді відігнутого валику (Додаток В, рис. 18: 25, 27; рис. 19: 4, 5, 10, 20, 32; рис. 20: 4-6). Відмічаємо й різницю в діаметрі ніжок киликів, що може варіюватись від 5 до 10 см.

Слід відмітити наявність повністю унікальних стилів орнаменталізації цього типу киликів, що скоріше складає виняток, адже зазвичай декор обмежувався штампом всередині чаші, та колами ззовні. Єдиний килик, що поки що не має аналогій, зберігся майже повністю, за винятком ніжки. Має накладний орнамент по всьому тулову, нанесений чорною фарбою. Це, ймовірно, оливкова гілка. Цікаво те, що орнамент виділяється на блискучому чорному покритті (що має дуже гарну якість) лише під час

обертання до сонця. Форма датується у межах 470-450 р. до н.е. (Додаток В, рис. 16: 5).

Киліки з пласкими вінцями (plain rim) виготовлялись від другої чверті V ст. до н.е. Вони мають пласку чашу, дві горизонтальні ручки, прикріплені посередині стінок, підіймаються на рівень вінець, майже по прямій (Додаток В, рис. 15: 1-10). Форма має кільцевий піддон, ніжка опукла з обох боків. Панелі ручок завжди залишаються без покриття. Денце зазвичай прикрашено складним штампованим орнаментом. Як вже зазначалось, ніжка може бути виконана в іншій формі — на кшталт ніжки попереднього типу, з подвійною зовнішньою стороною (Додаток В, рис. 15: 2-3; рис. 20: 4, 5) (CVA Germany 1959, Taf. 80: 8; Иванов 1963, табл. 100: 400, 405, табл. 101: 405; Sparkes, Talcott 1970, p. 100-101; Kerameikos Band IX 1976, Taf. 81: 1, 2; Schippa 1980, tav. III: 205, 297; tav. V: 206, tav. XIII: 272; CVA Germany 1997, pl. 91; Kerameikos Band VII 1999, Taf. 10: 2, 6; CVA Czech Republic 2000, pl. 27: 2-5).

Окремо слід виділити *киліки «вишуканого» типу*, або, як їх називали у радянській літературі, киліки «типу Романченко» (*delicate class*) (Фармаковський 1911). Вони з'являються другій чверті V ст. до н.е. (Sparkes, Talcott 1970, p. 102) як більш ускладнена версія попереднього типу киліків. Форма схожа до киліків з пласкими вінцями, проте має потовщення — виступ із внутрішньої сторони. Форма відрізняється дуже складним вишуканим штампованим орнаментом по всій поверхні денця (див. п. 2.4; Додаток Б, рис. 22).

Ранні киліки цього типу були масивними, з об'ємною ніжкою, що має подвійну зовнішню частину (Додаток В, рис. 22: 13, 16, 19, 23, 24; рис. 23: 7, 9, 11, 23). Чаша має немаленьку пласку поверхню всередині, що дозволяє наносити різноманітні варіації вирізного та штампованих орнаментів.

Сама форма складалась з неглибокої чаші, стінки якої закруглюються до вінця; ззовні пласкі, проте з внутрішньої сторони мають виступ (наприклад, Додаток В, див. рис. 21: 1). Ручки прикріплені в нижній частині чаші, підіймаються до рівня вінця чи навіть вище. Місце переходу чаші до ніжки має потовщення, що згодом змінюється на жолобок, не покритий лаком (Додаток В, рис. 21: 9, 11, 12 та інші).

Ніжка складається з двох частин: верхня, більш тонка частина, поєднує чашу та іншу частину ніжки; друга, більш широка, яка в свою чергу ділиться жолобком ззовні на дві частини; основа ніжки пласка, внутрішня частина має опуклість. Зовнішня частина денця може бути виконані по різному: не покриватися лаком, профільована, з вирізаними жолобками (або валиками) (Додаток В, рис. 21: 1, 6; рис. 22: 1, 2, 20, 22; рис. 23: 9, 19, 22, 28), повністю пласка поверхня (Додаток В, рис. 21: 15; рис. 22: 4, 12-16, 21, 23, 24; рис. 23: 23, 24). Профільованість денця (у вигляді об'ємних кілець) характерна для третьої — четвертої чверті V ст. до н.е. (Додаток В, рис. 21: 2, 9, 12, 13, 10; рис. 22: 9, 18; рис. 23: 8, 12, 13, 15, 17, 18, 20, 26). Хоча до кінця століття майстри приділяють цьому все менше уваги. Денце декорують значно простішими методами — полоси без лаку чи вирізання кілець по денцю (Додаток В, рис. 21-23). Звичайним для киліків цього типу є наступне виконання зовнішньої поверхні денця: профільовані рельєфні кола, покриті лаком, в центрі — коло без лаку з центральною крапкою та маленьким чорним колом (наприклад Додаток В, рис. 22: 9). Посередині денце може мати маленький конус (Додаток В, рис. 21: 9; рис. 23: 12, 16).

Форма киліку з часом змінюється. Зникає суцільна масивність чаші, стінки стають більш тонкими, вищими та вузькими. Таким чином, тенденції розвитку йдуть у розріз з попередніми типами киліків без ніжки, хоча й корелюються зі змінами форми скіфосоподібних киліків. На пізніших варіантах цих киліків зникає виступ з внутрішньої частини вінець. Ніжка стає широкою та низькою. Верхня її частина стає диспропорційно високою, нижня частина ніжки втрачає свою чітку профільованість, жолобки на ній виконані дуже грубо (Додаток В, рис. 21: 15, 17; рис. 22: 2, 3, 12, 14, 15; рис. 23: 24). Стають вищими й ручки, на пізніх екземплярах підіймаються вище за вінця, їх форма змінюється, як і їх позиція — вони скошуються догори під кутом, створюючи ніби арку (Sparkes, Talcott 1970, p. 102-104).

Іноді киліки цього типу мають широкі вертикальні канелюри на стінках, що нагадує форму пізніх киліків «акрокап» з глибокою чашею. Таке виконання стінок завжди поєднується з відігнутими вінцями (Додаток В, рис. 21: 8). Це пояснюється особливостями морфології форми — на киліках з пласкими вінцями неможливо виконати стінки у вигляді канелюр. В той час, коли відігнуті вінця формують певний

кут, від якого й починаються канелюри (CVA Germany 1959, Taf. 80: 9; Иванов 1963, табл. 101: 401, 407; Alexandrescu 1966, p. 505: XXII; 1978, pl. 60: 520, pl. 61-63; Sparkes, Talcott 1970, p. 102-104; CVA Czech Republic 2000, pl. 28; Kerameikos Band XVII 2005, Abb. 39: 240, 280, 334, 353, 409, 427).

Таким чином, при обробленні матеріалів, що походять з Ольвії, 187 посудин було чітко атрибутовано як киліки без ніжки, що загалом датуються кінцем VI-V ст. до н.е. Більшість з них складають матеріали кінця — середини V ст. до н.е.: 460-420 рр. до н.е. (37 %), 480-450 рр. (30%), окремо виділено посуд 450 р. до н.е. (22%). Меншість складають більш ранні посудини та пізніші варіанти киліків, 500-470 рр. до н.е. складають лише 7%, 420-375 рр. до н.е. — 3% (Додаток Е: рис. 4, 5).

Найпопулярнішим типом серед усіх киліків на кільцевому піддоні були великі киліки — їх процентне співвідношення загалом складає 54% (Козуб 1979, рис. 14: 1, 5; 1974, рис. 6: 3-5; Скуднава 1988, кат. 118, 151, 164). З них більшість складають киліки зі зміщеними масивними вінцями — 21% (Назарчук 2014, кат. 29-49), киліки з плоскими вінцями складають лише 5%. Проте більша частина знахідок — кільцеві піддони, які не можна чітко віднести до певної підгрупи (28%). Друга велика група киліків — киліки типу «delicate class» (37%) (Леви 1940, табл. XV: 1; Козуб 1974, рис. 8; Папанова 2000, рис. 1: в; Назарчук 2014, кат. 49, 51, 53, 60; Чистов 2015, рис. 8: 1-4, рис. 7: 1, 3, 14), переважна більшість з яких має штампований орнамент (Додаток Е: рис. 6).

Отже, як і у випадку з киліками на ніжці, більшість матеріалу складають киліки, виготовлені у 480-450 рр. до н.е., що повністю співвідноситься з картиною поширення киліків цієї групи у інших містах Північного Причорномор'я. Киліки без ніжки великих розмірів зустрічаються дуже часто (Брашинский 1980, с. 222, табл. XIV: 159, 160, 259.4 Коровина 1987, с. 13, рис.10; Данильченко 2002, с. 124, рис. 1: 1; Рогов 2011, с. 141, рис. 12: 6, 12; Егорова 2014, с. 185, рис. 6: 1-6). Те ж саме можна з впевненістю казати про киліки «вишуканого» стилю (Егорова 2015, с. 6, рис. 1, с. 7, рис. 2; Секерская 2013, с. 505, рис. 123; Агре 2011, с. 179; Стоянов 2005, с. 50, р. 2: 1; Рогов, Тункина 1998, с. 168, рис. 5: 7; Кастаян, Арсеньева 1984, табл. CXLIV: 7;

Брашинский 1980, с. 222, табл. XIV: 161, с. 228, табл. XX: 161; Белов 1962, с. 117, рис. 6).

Окремий тип киліків складають киліки типу «болсал» (*bolsal*) (Додаток В, рис. 24-26). Їх починають виготовляти у чорнолаковій техніці у третій чверті V ст. до н.е. і продовжують до кінця IV ст. до н.е. Подібні киліки менш крихкі, ніж сучасні їм киліки на кільцевому піддоні та скіфоси, хоча мають багато спільних елементів. Найбільшої популярності болсали набули наприкінці V ст. до н.е.

Форма характеризується наступними елементами: неглибока тонкостінна чаша, стінки, що підіймаються вертикально до вінець, відігнута ніжка, дві горизонтальні ручки, що прикріплені під вінцями (Додаток В, рис. 24-26). Середні розміри вінець 9-16 см, 4-8 см у висоту. Часто киліки були прикрашені нескладним штампованим орнаментом (Додаток В, рис. 25, 26; більш детально — див. розділ 2, п.4).

Ранні варіанти болсалів (бл. 430 р. до н.е.) мали дещо незвичну для цього типу ніжку, що була опуклою з зовнішнього боку та увігнута із внутрішнього. Зовнішня частина денця — чорнолакова, всередині посудини зазвичай знаходився штамп (Додаток В, рис. 25: 7; рис. 26: 9). Для більш пізніх варіантів (420-400 рр. до н.е.) характерна вже класична для цього типу ніжка, що не має пласкої основи. Ніжка утворює форму з єдиним вигином від внутрішньої частини до зовнішньої. Остання різко обрізана, формуючи ніби ступінь. Слід відмітити, що ніжка може варіюватись за своїм розміром, товщиною, кутом нахилу (див. Додаток В, рис. 24-26). Сама чаша може мати ребро у місці з'єднання вертикальної частини та увігнутої нижньої частини, що є індикатором ранніх варіантів 420-400 рр. до н.е. виробництва, проте не єдиним варіантом виконання стінок (Додаток В, рис. 24: 1, 3, 5, 6; рис. 25: 1, 4-6, 12, 19-21, 23, 24).

Певні зміни можна простежити й в характері чаші. Киліки V ст. до н.е. мають чашу, верхня частина стінок якої утворює єдиний вигин з максимальним діаметром на вінцях або трохи нижче за них (Додаток В, рис. 24: 1-3, 5-11). У IV ст. до н.е. вінця трохи відхиляються назовні, утворюючи подвійний вигин (Додаток В, рис. 24: 4, 12, 13; рис. 25: 4, 5; рис. 26: 11, 25, 37, 40). Також можемо зустріти варіанти болсалів, чаша яких має напівсферичну форму, вінця загинаються всередину, формуючи пів

окружність (Додаток В, рис. 24: 9). Цікаво відмітити, що болсали 380-350 рр. до н.е. мають декотру подібність до одноручних чаш цього часу — вінця трохи потовщуються, що нагадує вінця останніх (Додаток В, рис. 24: 11, 13), так само як і вигин ручок, що ніби приплюснуті посередині. Проте ручки одноручних чаш цього періоду мають іншу форму — корені ручок знаходяться далі один від одного, в той час коли ручки болсалів нагадують за формою підкову.

Декор зовнішньої сторони денця завжди виконаний у формі чорнолакових стрічок, іноді додатково вирізаних (Додаток В, рис. 25: 11, 14, 15; рис. 26: 10, 11, 26). З середини IV ст. до н.е. денце оформлюється співвідносно до того часу — повністю чорнолакове, з маленьким конусом по центру, також додається жолобок по основі ніжки (Додаток В, рис. 26: 13, 36) (Иванов 1963, с. 398, 408; Alexandrescu 1966, p. 522, pl. 90: XXI; 1978, pl. 64, pl. 65: 554; Μυλωνάς Γεώργιος 1975, pin. 344: 680; CVA Germany 1997, pl. 66: 8; Kerameikos Band VII 1999, Taf. 24: 3 (95), Taf. 72: 4 (437); CVA Czech Republic 2000, pl. 25: 1; Kerameikos Band XVII 2005, Abb. 40: 281, 339, 356-358; Thorn 2005, p. 677, fig. 322: 233, p. 705, fig. 350: 653, p. 706, fig. 361: 752, p. 707, fig. 362: 753, 754; Blonde 2007, pl. 25).

Усі наведені форми чаш типу «болсал», що походять з Ольвії, датуються в проміжок часу від 430 до 350 рр. до н.е., мають аналогічні форми з міст Північного Причорномор'я (Брашинский 1980, с. 222, табл. XIV: 163, 165; Кастаян, Арсеньева 1984, табл. CXLIV: 2; Bouzek 1996, p. 153, pl. 9: 2; Рогов Тункина 1998, с. 168, рис. 5: 2-6; Данильченко 2002, с. 124, рис. 1: 3; Vylkova 2005, p. 239, fig. 9: 9; Лимберис, Марченко 2009, с. 266, рис. 1: 6; Рогов 2011, с. 135, рис. 6: 1, 2, с. 136, рис. 7: 5, с. 137, рис. 8: 2, 15; Секерская 2013, с. 505, рис. 123; Егорова 2014, с. 187, рис. 7: 6, 7; 2015, с. 8, рис. 3; Рукавишина, Егорова 2019, с. 452, рис. 8: 4-7) та з території Афінської Агори, що й покладена в основу сучасної типології (Sparkes, Talcott 1970, Nr. 532-561).

Знахідки цих форм не поодинокі, трапляються доволі часто й на території міста (ОАК 1901, с. 15, рис. 15; Фармаковский 1903, с. 86, рис. 17; Леви 1964, рис. 36: 1; Козуб 1979, рис. 14: 2; Журвавлев, Ломтадзе 2007, рис. 7: 1; Назарчук 2014, кат. 80-82; Чистов 2015, рис. 9: 1-3) та її хори (Данильченко 2000, с. 219, табл. 1: 1, 2), так і

на території некрополя архаїчного (Скуднава 1988, кат. 217) та класичного часу (Козуб 1974, рис. 6: 6; Папанова 2000, рис. 3: а, б, рис. 1: 2). Більшість болсалів складають ранні форми, що відносяться до періоду 430-400 рр. до н.е. (бл. 84 %), меншість складають болсали 380-350 рр. до н.е. (16%) (Додаток Е: рис. 7).

Проміжною формою між скіфосами та киліками на кільцевому піддоні є так звані *скіфосоподібні киліки* (*cup-skyphos*) (Додаток В, рис. 27-35). Вони мають широку чашу, значно глибшу ніж киліки без ніжки. Ручки за морфологією схожі до цього типу киліків, прикріплені в центральній частині стінок. Існують декілька варіантів таких киліків: ранні, тонкостінні та киліки з масивними стінками. Мають наступні розміри: 13-20 см у вінцях, 5-7 у ніжці, при висоті 5-10 см (Sparkes, Talcott 1970, p. 109).

Більшість знахідок складають *ранні скіфосоподібні киліки*, які належать до кінця VI — початку V ст. до н.е. Зазвичай подібні киліки мають увігнуті вінця, що різко відмежовані від чаші (Додаток В, рис. 27: 2-6). Панелі під ручками не заповнені лаком, як і зовнішня частина денець, яка орнаментована комбінацією з кругів та точки, трапляються варіанти з повністю зафарбованим лаком дном. Можуть існувати одночасно декілька варіантів ніжок: суцільний валик (торус) без покриття, або більш складні форми — округла ніжка, опукла з обох боків; подвійна із зовнішнього боку; ніжка з покриттям (Додаток В, рис. 27: 7-16). Екземпляри другої чверті V ст. до н.е. відрізняються більш дрібною широкою чашею, що нагадує за формою стемлеси (Додаток В, рис. 28: 1, 2). Цікаво, що дані екземпляри належать до масивних киліків, вінця яких схожі до вінця киліків на кільцевому піддоні, як і форма самої ніжки — важкий відігнутий валик, ручки більш подібні до ручок скіфосів, проте коротші за розміром. Таким чином, по характеру чаші, вінця та морфології форми загалом ці форми відносимо до скіфосоподібних киліків, які в цілому й складають проміжну форму між великими киліками та скіфосами (Sparkes, Talcott 1970, p. 110; Kerameikos Band IX 1976, Taf. 80: 6 (27, 61)).

Тонкостінні скіфосоподібні киліки з'являються раніше за киліки з масивними стінками, бл. 440-430 рр. до н.е. і є більш поширеною їх формою (Додаток В, рис. 31-35) (Sparkes, Talcott 1970, p. 110).

Чаша не має попередників. Найближча за морфологією форма — килики типу «delicate class». Ймовірно саме від цих форм 430-х р. до н.е. вона бере основні риси. Скіфосоподібні килики використовувались як більш глибока варіація стемлесів, що замінюють більш ранні варіанти. Спорідненість форм підтверджує й подібність штапованого орнаменту.

Посудина має глибоку чашу, стінки якої вигинаються однією кривою лінією від вінець до ніжки, з окремим виступом із внутрішньої сторони чаші (Додаток В, рис. 31-33). Форма розвивалась від широкої, місткої чаші, з трохи вигнутими ручками та рельєфною ніжкою, до чаші з масивними приземистими контурами, з подвійним вигином високо піднятих ручок та товстою ніжкою. До кінця століття форма знову набуває одного вигину, вінця трохи відхиляються назовні (Додаток В, рис. 32: 4-6, 8), ручки знаходяться в тій же позиції, хіба що можуть підійматись трохи вище, ніж було у попередні роки. Наприкінці першої чверті IV ст. до н.е. ручки кріпляться ще нижче по тулову, підіймаються круто вгору вище за рівень вінець; кінці ручок завернуті всередину дуже різко (Додаток В, рис. 31: 1-3, 10, 11; рис. 32: 1, 3, 6, 7).

Ніжка дуже оригінальна, складається з двох частин: верхньої (поєднувальної), та нижньої, ширшої подвійної частини, що має жолобок посередині. Висота ніжки загалом та її окремих частин не стандартні, так само як і положення жолобка на широкій частині ніжки. Він може бути розташований як по центру, так і нижче (Додаток В, рис. 33: 21-24; рис. 34, 35). На ранніх варіантах основа ніжки не пласка, дуже вузька, саме вона розділяє внутрішню та зовнішню частини ніжки. Нижня частина денця рельєфна. Вважається, що декорування денця зроблено для надання привабливості посудинам, під час того, як вони висіли на стіні. З часом ніжка втрачає свою якість, зменшується діаметр, ніжка стає вищою, менше уваги приділено формуванню нижньої частини; основа стає пласкою, не покривається лаком (Додаток В, рис. 34: 1-28, 30-32, 34, 40; рис. 35: 1-8, 17). Зовнішня частина денця вже не рельєфна, трансформується в денце з конусом посередині. Слід відзначити, що деякі фрагменти настільки подібні до канфароподібних скіфосів (дрібні фрагменти ніжок), що дуже складно з впевненістю відносити їх до конкретного типу посуду (наприклад Додаток В, рис. 29: 2, 3, 10, 11; рис. 30: 10, рис. 34: 42) (Іванов 1963, табл. 101: 431,

428; Knigge 1966, beil. 35: 3, 4; CVA Czech Republic 1997, pl. 66: 3, 7, pl. 88: 1, 2; CVA Czech Republic 2000, pl. 25: 3; Kerameikos Band XVII 2005, abb. 38: 303, 989; Thorn 2005, p. 705, fig. 350; Blonde 2007, pl. 4).

Скіфосоподібні килики з масивними стінками були менш популярними за попередні типи, поширюються від другої чверті V ст. до н.е., виготовлялись до 380 р. до н.е. Саме від цієї форми пішов розвиток канфароподібних киликів у IV ст. до н.е. й далі інших типів канфарів. Своєю формою нагадують килики без ніжки, що мають канелюри (stemless), вони також прикрашались штампованим орнаментом всередині чаші.

Форма відрізняється масивними стінками, глибоким тулубом з вінцями, які вигинаються назовні, мають потовщення по краю (див. Додаток В, рис. 28: 3-8; рис. 29; рис. 30: 1-14). Ручки килика підіймаються на рівень вінця, приєднані до чаші посередині. Конструкція ніжки схожа до попереднього типу. Відмінність у тому, що жолобок по зовнішній частині ніжки завжди знаходиться ближче до верхньої частини ніжки, формуючи підокруглу нижню частину та вузьку гостру верхню (Додаток В, рис. 28: 3-8; рис. 30: 16-27).

В IV ст. до н.е. форма набуває певних змін (Додаток В, рис. 28; 5-8; рис. 29: 1, 2, 5, 10-12; рис. 30: 10, 13, 16-19, 21, 23). Чаша втрачає свій немалий вигин, стінки потовщуються. Ручки підіймаються вище за вінця, завертаючись всередину під прямим кутом, наслідуючи тенденції розвитку попереднього типу. Ніжка також стає масивнішою, при меншому діаметрі. Якщо раніше зовнішня сторона денця була декорована широкою стрічкою з лаку та декількома тонкими кільцями, то в IV ст. до н.е. покриття повністю охоплює денце, з'являється конусоподібне потовщення по центру (Иванов 1963, табл. 100: 425; Alexandrescu 1978, pl. 65: 561, 567b; Kerameikos Band XVII 2005, abb. 38: 299, 351, 352; Blonde 2007, pl. 5).

Чорнолакові скіфосоподібні килики — найпоширеніша знахідка серед всього аттичного матеріалу. Серед ольвійських колекцій вони зустрічається по всіх районах городища та в похованнях некрополя (Козуб 1974, рис. 6: 7, 8, рис. 9; Папанова 2000, рис. 4-8; 2006, с. 209, рис. 96: 1, 2; Русяева, Назарчук 2006, рис. 190: 1; Назарчук 2014, кат. 71, 72, 75, 78). Аналіз продатованого матеріалу показав, що більшість

скіфосоподібних киліків, знайдених на території Ольвії належить до групи 400-375 рр. до н.е., що складає 53 % обробленого матеріалу. Другу велику групу складають киліки 430-400 рр. до н.е. (31%); меншість складають ранні варіанти — 550-480 рр. до н.е. та 480-430 рр. до н.е. (по 10 та 6% відповідно). Не увійшли до вибірки лише ті фрагменти, що через їх погану збереженість не можна було продатувати із впевненістю (близько 6 % уламків) (Додаток Е: рис. 8, 9).

По поширенню типів скіфосоподібних киліків, з впевненістю можна сказати, що тонкостінні посудини були значно популярніші за інші типи. Вони складають 60% від усього загалу, при тому, що киліки з масивними стінками складають 24% та ранні — лише 10% (аналогії: Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 593, 608, 572, 574, 569) (Додаток Е: рис. 9). Подібну картину демонструють знахідки з міст Північного Причорномор'я, де були знайдені як ранні варіанти типу (Брашинский 1980, с. 228, табл. XX: 154), киліки з масивними стінками (Самойлова 1988, рис. 25: 1, 2; Алексеева 1997, с. 489, табл. 207: 2; Рогов, Тункина 1998, с. 168, рис. 5: 8-15; Данильченко 2002, с. 124, рис. 1-4; 2000, с. 219, табл. 1: 5, 6; Соловьев 2003, с. 104, рис. 252; Рогов 2011, с. 154, рис. 25: 9, с. 155, рис. 26: 5, с. 157, рис. 28: 11, с. 161, рис. 32: 9, с. 162, рис. 33: 6; Секерская 2013, с. 505, рис. 123; Егорова 2014, с. 187, рис. 7: 1-5; 2015, с. 10, рис. 5: 1, 2), так і тонкостінні варіанти (Данильченко 2000, с. 219, табл. 1: 3, 4; Чистов 2003, ф. VI: 10, рис. 10: 1, 9; Стоянов 2005, с. 50, рис. 2: 2; Лимберис, Марченко 2009, с. 266, рис. 1: 5; Рогов 2011, с. 162, рис. 33: 7, с. 179, рис. 50: 10, 11).

Отже, аналіз відібраного для датування киліків з Ольвії дозволив прийти до наступних висновків. Переважну більшість складають киліки на кільцевому піддоні (стемлеси), до яких віднесені всі типи киліків без ніжок, зокрема тип «delicate class». Ця група складає близько 34%. Трохи менша за кількістю група скіфосоподібних киліків (30%), куди входять всі підтипи. Менші групи складають киліки на ніжці (акрокапи, вікапи, типи В, С) — 23% та киліки типу болсал (13%).

Цікаве співвідношення кількості різних типів киліків до їх датування. Попередній аналіз показав, що серед знахідок частіше зустрічаються киліки на ніжці 480-450 рр. до н.е.; серед киліків на піддоні — 480-450 рр. до н.е.; болсалів — 450-400 рр. до н.е. та скіфосоподібних киліків — 400-375 рр. до н.е. (Додаток Е: рис.10).

Простежується певна динаміка популярності різних типів, відображена на графіку. Так, зростання загальної кількості бачимо від кінця V ст. до н.е. та значне підвищення кількості в проміжок часу 480-400 р. до н.е. В цьому діапазоні можемо виділити дві групи: 480-450 рр. до н.е. — більш популярні стемлеси та киліки на ніжці; 450-400 рр. — пік популярності скіфосоподібних киліків та болсалів. Майже з однаковою частотою усі типи, окрім киліків на ніжці, зустрічаються в проміжку 450-400 рр. до н.е. З 400-350 рр. більшої популярності набувають масивні варіанти скіфосоподібних киліків, як і дуже подібні до них форми канфароподібних киліків та інших типів канфарів. Киліки інших типів зустрічаються все менше (Додаток Е: рис.11).

Дуже цікавою та незвичною формою для пиття є *фіали* (Додаток В, рис. 36). Це неглибокі чаші, з характерним потовщенням на денці зсередини, що має увігнуту всередину порожнину підокруглої форми, у своїй основі, для фіксації посудини пальцем. Форми у висоту сягають від 3 до 6 см, при діаметрі вінець 10-16 см.

Фіали використовували для пиття у звичайні дні та при ритуальних uzливаннях. Ця форма зазвичай виготовлялась в металі (сріблі, бронзі, золоті) (Агре 2011, с. 147, 151; в Ольвії: Скуднова 1988, кат. 151), проте в Афінах їх робили й з глини, в тому числі у чорнолаковій техніці, вони повністю імітували металеві прототипи. Знахідки подібних фіал рідкісні навіть для Афінської Агори й датуються широко: від кінця VI, до IV ст. до н.е. Фіали у пізньоархаїчну добу мали відігнуті вінця та горизонтальні канелюри, що йшли до денця (Додаток В, рис. 36: 1-4). Дуже рідко можна зустріти форми, що мають вертикальні канелюри; по характеру чаші та денця вони датуються 425-400 рр. до н.е. (Додаток В, рис. 36: 5). Подібні форми ймовірно виготовляли після 480 р. до н.е. Деякі фіали з канелюрами поліхромні, нижня частина виконана у лаці червоного кольору. Іноді фіали мають штампований орнамент навколо центрального потовщення на дні (425-400 рр. до н.е.), це кола з пальметок та насічок. Цікаво те, що інколи форма використовувалась як сито, навколо потовщення можемо зустріти отвори, зроблені саме з цією метою. Фіали мають багато спільного у своїй морфології як з киліками типу «стемлес», так і канфарами типу «calyx-cup» (Sparkes, Talcott 1970, p. 104-105).

Ця форма є доволі рідкою знахідкою, це стосується й знахідок з Ольвії (Скуднава 1988, кат. 208; Снитко, Снитко, Яценко 2019, с. 20, мал. 1: 2). В наявності лише п'ять екземплярів, що можемо впевнено віднести до цього типу. Чотири датуються в межах 500-480 рр. до н.е., лише один більш пізній варіант (425-400 р. до н.е.) (Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 520-222).

Канфари є другим за популярністю типом відкритого чорнолакового посуду для пиття. Характерна ознака форми — дві вертикальні ручки, що підіймаються на рівень вінець (Додаток В, рис. 37-44).

Канфари та подібні до них форми умовно розділено за часом їх виробництва. Першу групу складають канфари VI-V ст. до н.е. наступних типів: тип А, «сидячі» канфари з високими ручками, тип Б, «сидячі» з низькими ручками, тип D. Другу групу складають канфари та канфароподібні киліки IV ст. до н.е. Останні походять від скіфосоподібних киліків, тому будуть розглянуті нижче. Усі типи мають наступні середні розміри: 5-10 см у висоту, 8-12 см у діаметрі вінець, 4-7 см у ніжці.

Слід зазначити, що деякі з типів настільки рідкісні, що не зустрічалися в колекції знахідок з Ольвії, проте для загального розуміння типологічного ряду, слід приділити увагу й їм.

Тип А доволі рідко виготовлявся у чорнолаковій техніці, проте є в класичній типології аттичного посуду. На Афінській Агорі було знайдено лише один екземпляр, що можна вважати скоріше за виняток. Форма відрізняється найменшим тулубом серед інших типів; ручки підіймаються вище за рівень вінець, але не мають так званих «разпорок» та інших декоративних елементів, що мають інші типи.

«Сидячі» канфари з високими ручками на низькій ніжці — більш поширений тип, який вперше з'являється в другій чверті V ст. до н.е. Форма складається з чаші, що має високі увігнуті з верхньої частини стінки; останні утворюють гострий кут при переході до нижньої частини. Увігнуті петлеподібні ручки підіймаються вище за рівень вінець, від місця переходу верхньої частини стінок до нижньої. Місце з'єднання ручок та вінець має додаткову підпорку, що полегшує користування канфаром (вважається, що так зручніше тримати посудину). На нижній частині ручок є спеціальні «шпори», можливо для зручності великого пальця. Ніжка має форму

кільцевого піддону, завжди округлої форми; зовнішня сторона може дещо варіюватися. Денце декоровано колами, що йдуть навколо центральної точки.

Загальна тенденція розвитку форми наступна: перехід від форм з масивною ніжкою та приземкуватими пропорціями до стрункої та елегантної форми; ніжка стає профільованою, меншою за розміром, кріпиться нижче. Форма зникає до кінця століття, проіснувавши близько п'ятдесяти років.

Tun B є досить рідким типом в чорнолаковій техніці, проте в загальній типології слід виокремити й його. Характеризується увігнутою чашею, верхня сторона стінок трохи розширюється, нижня має напівсферичну форму. Канфар має міцну ніжку на стовбурі, з ободком у верхній частині, що не покритий лаком. Форма була поширена у третій чверті V ст. до н.е. Цей тип дуже популярний у розписних техніках. Подібні екземпляри мають наступні тенденції розвитку: ствол ніжки стає дещо вищим, як і ручки, останні не підіймаються над рівнем вінець. Канфар, що було знайдено на Афінській Агорі (Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 632), прикрашено накладним орнаментом попід вінцями — листя плюща з гілочками та плодами (листя кольору глини, гілочки та ягоди білого кольору).

«Сидячі» канфари з низькою ніжкою — форма канфарів, що була найбільш поширена серед інших у V ст. до н.е.; датується третьою чвертю століття. Форма складається з компактної чаші, верхня частина має циліндричну форму, стінки розширюються незначною мірою догори, нижня частина неглибока, напівсферична. Ручки підіймаються від ребра проміж двома частинами чаші й доходять до вінець. Ніжка масивна, зовнішня сторона має три рівні, потовщення та певну ребристість із зовнішньої сторони дна (Додаток В, рис. 38: 9-11). Зазвичай посудина повністю вкрита лаком. Може бути декорована штампованим орнаментом (див. п. 2.4) у вигляді комбінацій із заштрихованих трикутників, пальметок та ов (CVA Germany 1959, Taf. 81: 4; Иванов 1963, табл. 103: 455; Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 116; Schippa 1980, tav. XIV: 216; CVA Czech Republic 1997, pl. 65: 1).

Tun D виготовлявся протягом доволі короткого проміжку часу: у 480-420 pp. до н.е. Має низьку широку чашу, що стоїть на маленькій ніжці (Додаток В, рис. 44: 19). Ручки мають форму пласкої смужки, загинається від стінок до вінець; підіймаються

вище за рівень вінець, прикріплюються майже вертикально до краю. Ручки у ранніх посудин цього типу кріпились у нижній частині чаші, формуючи широку петлю (Додаток В, рис. 38: 8). Пізніші форми мали ручки, що кріпились майже попід вінцями (обидва кінця), утворюючи значно меншу петлю таким чином, що майже вся довжина ручок знаходилася над краєм. Також характерною ознакою пізніших форм є більш відкрита форма самої чаші, що має стрункіші пропорції. Ніжка зазвичай має форму кільцевого піддону, проте маємо випадки з ніжкою, що дуже схожа до форми ніжки чаш типу «болсал», що може значно ускладнити атрибутування тих форм, що збереглися лише фрагментарно.

У деяких випадках форма канфарів цього типу декоруються накладним орнаментом, що зображує виноградну лозу (білою фарбою або кольору глини). Орнамент розташований попід вінцями. Це було характерно й для попереднього типу канфарів. Також існує наступний варіант декору (ймовірно, що його можемо віднести вже до фігурного розпису), коли чаша не покривається лаком, в той час як виноградна лоза виконана у чорному кольорі. Проте це скоріше виняток. Цікаво, що саме цей тип канфарів має своїх попередників у геометричному стилі та серед знахідок з Беотії. Також ці канфари виготовляли з металів, як і інші типи чорнолакового посуду (Sparkes, Talcott 1970, p. 114-116).

Канфароподібні килики (cup-kantharos) з'являються у другій чверті IV ст. до н.е. Як зазначалося раніше, формування останніх відбувалось під впливом супутніх форм, таких як скіфосоподібні килики. Саме від них цей тип набув своїх основних елементів. Звісно, що типи відрізняються, скіфосоподібні килики своєю більшістю мають відігнуті вінця; ніжка складається з двох частин — масивної та вузької. Саме це стає характеристикою й канфароподібних киликів та канфарів IV ст. до н.е. (Додаток В, рис. 44).

Цікаво, що майже всі типи чорнолакового посуду притримуються єдиної тенденції розвитку. Так, наприклад, традиція залишати вільний простір на зовнішній стороні дна на кільцевих піддонах простежується на посуді до другої чверті IV ст. до н.е., також виникає традиція повністю чорнолакового дна з конусоподібним виступом посередині, що тримається до першої чверті IV ст. до н.е. Для скіфосоподібних

киліків було характерним дно без покриття до 375 р. до н.е., як і для канфароподібних киліків.

Перші варіанти *канфароподібних киліків* були майже ідентичні до скіфосоподібних киліків. Ніжка однакової форми (Додаток В, рис. 44: 1, 5, 7, 9, 12, 13, 19, 20, 22, 23, 25, 30), вінця дуже схожі, різниця лише у пропорціях чаші до шиї (див. наприклад: Додаток В, рис. 43: канфароподібний килік — 1, скіфосоподібний килік — 4), остання стає глибшою, більш увігнутою (Додаток В, рис. 43); штапований орнамент також подібний (див. розділ 2.4). Тож, ці типи розвивалися паралельно, мали однакові тенденції розвитку: верхня частина стінок стає масивнішою, збільшується основа ніжки, яка сама по собі стає вищою; штампи поступово зникають, зі зміною форми чаші (зменшується доступне для нанесення штампу місце).

Виділяють два основні типи канфароподібних киліків — з формованими вінцями та простими вінцями. Канфароподібні киліки з литими вінцями розділено на підтипи, згідно індивідуальних особливостей форм ніжки чи самої чаші.

Основоположною формою, від якої надалі розвивається тип є *стандартні канфароподібні киліки*, що виготовлялися в проміжок часу від 390-380 рр. до н.е. до елліністичного періоду (275 р. до н.е.).

Має наступну форму: глибоку низьку чашу, високу відігнуту шию з формованими вінцями (Додаток В, рис. 41). Рані варіанти мають потовщений край вінець (Додаток В, рис. 41: 1, 4), який згодом зменшується. Іноді вінця суцільні, рідко — з порожниною всередині (Додаток В, рис. 41: 3, 5-11). Інколи там залишали шматочок тіста, тоді такі посудини використовувалися як брязкальце (Гаврилюк 2005). Ніжка, як і в скіфосоподібних киліках на ранньому етапі розвитку форми не покрита лаком, згодом — покривається повністю, з'являється конусоподібне потовщення посередині дна; має доволі чіткий профіль, зовнішня частина може складається з двох (Додаток В, рис. 44: 6, 15, 32, 34, 36) або трьох частин (Додаток В, рис. 44: 18, 25, 35, 36), розділених жолобками. Ручки подібні до ручок киліків — починаються в нижній частині чаші, підіймаються до рівня вінця або навіть виходять за нього. Ніжка має жолобки: один відокремлює дві частини ніжки — масивну та

вужку, інший відокремлює ніжку від чаші. Загальні тенденції розвитку наступні: форма стрункішає з часом, стає вищою, чаша більш вузькою, ніжка — меншою та вищою, з яскраво вираженим стволом; увігнута шия також витягується, її розмір стає більшим за розмір основної частини чаші (Додаток В, рис. 41: 3, 4, 10). Штампований орнамент стандартний та дуже простий — з'єднані пальметки чи пальметки з насічками. До останньої чверті століття й цей орнамент зникає.

Існують наступні варіації канфароподібних киліків з формованими вінцями. Перший має особливість у формуванні ніжки. Остання має чітко виражений високий стовбур ніжки, що має «комірець» на місці з'єднання ніжки та чаші (Додаток В, рис. 40: 17). Малопоширеним варіантом є форма зі сферичною чашею. Має чітко відокремлену шию з відігнутими потовщеними вінцями, сама чаша дуже глибока (Додаток В, рис. 43: 6). Деякі екземпляри мають канелюри великого розміру на сферичній частині тулова. Форма датується серединою — другою чвертю IV ст. до н.е. Наступним підтипом є канфари з витягнутим туловом та трохи меншою за розміром ніжкою, глибшою шиєю. Також має канелюри, тож може розглядатись як продовження попереднього підтипу (Иванов 1963, табл. 104: 435; Sparkes, Talcott 1970, р. 118-119; CVA Czech Republic 2000, pl. 25: 5, pl. 26; Kerameikos Band XVII 2005, abb. 37: 853, 988; Blonde 2007, pl. 7).

Канфароподібні киліки з *пласкими вінцями* — більш пізня варіація канфароподібних киліків першого типу, виготовлялись від другої чверті IV ст. до н.е. до елліністичного періоду. На цьому етапі розвитку форм майже відсутня традиція залишати без покриття денце.

Основний набір елементів форми однаковий з попереднім типом посуду. Відмінність полягає лише у прямих вінцях (Додаток В, рис. 41: 14-16; рис. 42: 1-3). Тип розвивається паралельно до інших форм: стінки стають вищими, ніжка навпаки зменшується, чаша поглиблюється, незначною мірою витягується до низу; ручки подовжуються. Таким чином, від низької широкої чаші йде перехід до високої та вузької, акцент переходить від горизонталі до вертикалі. Деінде зустрічається оформлення стінок вертикальними канелюрами. Штампований орнамент особливо не відрізняється (пальметки та насічки) (Alexandrescu 1978, pl. 66).

Існують наступні підтипи даної форми. Канфароподібні киліки з *витагнутою чашею* виготовлялись протягом першої — третьої чверті IV ст. до н.е. Відмінність підтипу у тому, що розмір нижньої округлої частини більший за верхню, чаша різко витягується до ніжки. Верхня частина відігнута дуже різко, максимальне значення діаметру мають вінця. Популярним для типу є обробка стінок канелюрами (Blonde 2007, pl. 8).

Канфароподібні киліки з *відігнутими вінцями* належать до рідких знахідок, виготовлялись протягом другої — третьої чверті IV ст. до н.е. (Додаток В, рис. 42: 1-3). Форма має наступні відмінності: верхня частина стінок форми неглибока, підіймається вертикально й різко відгинається у вінцях; нижня частина ніжки має два жолобки, що формує трьохрівневу ніжку (Додаток В, рис. 42: 1-3; рис. 44: 18, 25, 35, 36). Майже всі екземпляри, що збереглися повністю, датуються 340-325 р. до н.е. (Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 684; Thorn 2005, p. 705, fig. 350: 656; Kerameikos Band XVII 2005, abb. 36: 453, 455).

Особливою формою канфароподібних киліків, що була поширеною протягом всього століття є форми з *відкритою чашею* — *мискою напівсферичної форми* (Додаток В, рис. 42: 4-8; рис. 43: 11), дані форми датуються в межах 350-325 р. до н.е. (Иванов 1963, табл. 100: 422; Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 687, 688; CVA Czech Republic 2000, pl. 25: 6; Kerameikos Band XVII 2005, abb. 36: 455 (2)). Основна частина тулова не має розділу на дві частини, як у попередніх типів; ніжка трьохрівнева. Штампований орнамент завжди відсутній (за винятком насічок).

Окремо як підтип виділяють цікаву форму — *«calyx-cup»*, що виготовлялась до першої чверті III ст. до н.е. Їх відносять до канфарів доволі умовно — однаковим елементом є лише дворівневе тулово. Нижня частина напівсферичної форми, верхня має відігнуті вінця. Форма не має ручок та ніжки; особливим елементом є потовщення придонної частини в центрі миски із порожниною всередині, подібний елемент мають фіали. Цей елемент може бути виконаний у вигляді різноманітних рельєфних голів (сатира, «африканця», актора). Чаша може бути декорована вертикальними (рідко — горизонтальними) канелюрами, звичайними чи у формі пелюсток. Цікаво, що дана

форма широко виготовлялась у сріблі, особливо популярною була у Македонії (Sparkes, Talcott 1970, p. 119-122).

Канфари IV ст. до н.е., як і канфароподібні киліки, розділяють на канфари з формованими (Додаток В, рис. 37, рис. 38: 1) та плоскими вінцями (Додаток В, рис. 39). Малоімовірно, що ці типи з'являються до виникнення канфароподібних киліків. Нижня частина дна завжди увігнута, інколи має конусоподібне потовщення по центру, що характерне саме для цього періоду (Додаток В, рис. 39: 2-7, рис. 40: 5-13; рис. 44: 11, 21, 26). Ранні екземпляри мають штамп з насічок.

Форма *канфарів з формованими вінцями* повністю походить від попередніх типів, відмінність лише у характері ручок. Останні приєднанні з верхньої та середньої частини чаші, що робить форму дуже міцною. Ручки підквадратні у перерізі. Мають «шпори» на рівні вінця (Додаток В, рис. 37). Як виняток, такі ручки трапляються на канфарах V ст. до н.е. На початку IV ст. до н.е. шпори маленькі, мають підтрикутну форму (Додаток В, рис. 37: 9-12), якщо дивитись на посудину згори; надалі шпори витягуються, набувають підпрямокутної форми (Додаток В, рис. 37: 4, 6, 10). Зі збільшенням висоти стінок, збільшується й розмір вертикальної частини ручок. На посудинах другої чверті можемо бачити вертикальні канелюри (аналогії: Иванов 1963, табл. 103: 452, 470, табл. 104: 460; Alexandrescu 1978, pl. 65: 575, 577; CVA Czech Republic 1997, pl. 67: 4; Kerameikos Band XVII 2005, abb. 36: 454, 460, 749, 561, 560, 660; Blonde 2007, pl. 9; Trefny 2013. P. 51, fig. 6: 1).

Канфари з *пласкими вінцями* з'являються з другої чверті століття, переважно після 350 р. до н.е. (Додаток В, рис. 39). Лише ранні екземпляри мають штампований орнамент (пальметки та насічки). Накладний орнамент у якості орнаментациї був характерний для кінця IV — початку III ст. до н.е. (Додаток В, рис. 39: 8). На прикладі цього типу канфарів дуже добре простежується тенденція розвитку усіх форм для пиття. З кінця — початку III ст. до н.е. посудина витягується, стрункішає, дві частини, верхня з відігнутими вінцями та нижня напівсферична, пропорційно майже однакового розміру; ручки набувають форми петлі, стають масивнішими, шпори подовжуються, підіймаються над вінцями (Додаток В, рис. 39: 1, 2, 4, 8; рис. 40: 3-5,

11, 13) (аналогії: Иванов 1963, табл. 104: 459; Alexandrescu 1978, pl. 65: 578; Blonde 2007, pl. 10).

До унікальних типів канфарів цього часу можемо віднести *канфари із різною формою ручок*. Існують варіанти з однією ручкою (скоріше як виняток); з подвійними ручками, зав'язаними вузлом попід вінцями, що мають плічка; подвійні ручки, закручені зверху таким чином, що формують катушку; пласкі ручки з рельєфним орнаментом у вигляді листя плюща на плічках. Маємо й «проміжні» форми ручок, що нагадують одночасно й «класичні шпори» й листя плюща (Додаток В, рис. 40: 18). До рідкісних підтипів належить й келихоподібні канфари (*goblet*). Це канфари на високій ніжці, що нагадує ніжку келиха, з глибокою витягнутою чашею та довгими вертикальними ручками (Sparkes, Talcott 1970, p. 122-123).

Отже, серед матеріалу з Ольвії, знахідки чорнолакових канфарів доволі популярні, це стосується як класичних типів канфарів (Назарчук 2014, кат. 83-89), з формованими вінцями (Козуб 1974, рис. 10: 6; Папанова 2000, рис. 12; Крыжицкий, Лейпунская 2011, p. 146, fig. 126), так і варіантів з прямими вінцями (ОАК 1901, с. 12, рис. 16, 17) та їх більш пізніх елліністичних аналогів з накладним орнаментом (Парович-Пешикан 1974, рис. 74, 75).

Преважну більшість з загалу матеріалу з Ольвії складають канфари IV ст. до н.е., в меншій кількості трапляються канфари V ст. до н.е. Це сидячі канфари з низькими ручками (Додаток В, рис. 38: 9-11), що датуються в межах 450-425 рр. до н.е. та один екземпляр, що з впевненістю відноситься до канфарів типу D 450 р. до н.е. (Додаток В, рис. 38: 8). Серед знахідок канфарів IV ст. до н.е. не превалює жоден тип, їх було оброблено майже у рівній кількості (15 канфарів з прямими вінцями та 13 з формованими). Окрім того, слід зазначити, що внаслідок фрагментарності знахідок, багато форм мають лише ніжки (23 од.), що складно віднести до певного типу канфарів IV ст. до н.е.

Подібні тенденції спостерігаємо на матеріалі з міст Північного Причорномор'я — Пантікапею (Егорова 2014, с. 189, рис. 8: 4; 2015, с. 7, рис. 2: 5-7), Ніконію (Секерская 2013, с. 505, рис. 123), Гермонаси (Кастаян, Арсеньєва 1984, табл. CXLIV: 3), Горгіпії (Алексеева 1997, с. 486, табл. 204: 12-21), Херсонесу (Белов 1962, с. 117,

рис. 7; Стоянов 2005, с. 50, рис. 2: 1, 2, 3-9), Тіри (Самойлова 1988, рис. 25: 3-6), поселенні Панське-1 (Рогов, Тункина 1998, с. 170, рис. 6: 2-4, 8-13; Рогов 2011, с. 144, рис. 15: 6, 7, с. 145, рис. 16: 6, 7), Німфею (Соловьев 2003, с. 37, рис. 59-61, с. 99, рис. 232) та інших міст та поселень регіону (Брашинский 1980, с. 224, табл. XVI: 200, 201, 203, с. 228, табл. XX: 200; Данильченко 2000, с. 219, табл. 1: 12-15; Егорова 2003, с. 84, рис. 2; 2000, с. 139-141; Vulkova 2005, p. 238: fig. 8: 17; Лимберис, Марченко 2009, с. 267, табл. 2: 8-11).

Канфароподібні киліки зустрічаються серед матеріалів з Ольвії нерідко (Леви 1940, табл. XV: 2; Парович-Пешикан 1974, с. 72, рис. 70: 4, 6, рис. 71: 1, 2; Папанова 2000, рис. 4-7, 9-11; 2006, с. 209, рис. 96: 3, 4; Назарчук 2014, кат. 95, 96, 100-103; Чистов 2015, рис. 7: 15-17). Вони мають подібні тенденції до попередніх типів канфарів — найбільше екземплярів продатовано в межах 350-325 рр. до н.е. (31 посудина), на другому місці за частотою використання форми 375-350 рр. (13). Серед даних форм більшої поширеності набули саме канфароподібні киліки з формованими вінцями (24), в той час, як форми з плоскими вінцями набувають трохи меншої популярності (8 од.).

Якщо аналізувати загалом канфари усіх типів та канфароподібні киліки, приходимо до висновку, що найбільшу групу форм складають посудини, що належать до 350-325 рр. до н.е. виробництва (44 %), другу групу складають 325-275 рр. до н.е. (25 %); найменше було досліджено ранніх класичних екземплярів (лише 4 % загальної вибірки) (Додаток Е: рис. 12). Подібну картину демонструють знахідки з міст та поселень Північного Причорномор'я (Худяк 1962, табл. 13; Брашинский 1980, с. 222, табл. XIV: 170, 171; Bouzek 1996, p. 152: pl. 8: 8, p. 153, pl. 9: 1; Алексеева 1997, с. 488, табл. 206: 1, с. 489, табл. 207: 1; Данильченко 2000, с. 219, табл. 1: 7, 10, 11; 2002, с. 124, рис. 1: 12; Чистов 2000, с. 245, табл. 1: 4, с. 246, табл. 2: 1; 2003, рис. 10: 8-10; Егорова 2003, с. 84, рис. 2: 14; 2014, с. 187, рис. 7: 8-10, с. 189, рис. 8: 1; Стоянов 2005, с. 50, рис. 2: 3; Лимберис, Марченко 2009, с. 267, рис. 2: 5; Рогов 2011, с. 160, рис. 31: 8; Рукавишникова, Егорова 2019, с. 447, рис. 4: 2, с. 450, рис. 6: 1-3, с. 452, рис. 8: 3).

Досить оригінальною формою чорнолакової посудини для пиття є *одноручні чаші*, що були поширені протягом V-IV ст. до н.е. (Додаток В, рис. 45-47). Одноручні

чаші дуже зручні для пиття, їх також могли використовувати для твердих продуктів, таких як каші. Також вважається, що чаша добре пристосована для використання під час піших переходів та військових дій — її було зручно зберігати у заплічному мішку (Sparkes, Talcott 1970, p. 124).

Форма складається з класичних елементів: низької чаші та однієї горизонтальної ручки, що прикріплена близько до закруглених вінець. Форма ручки змінюється з часом. Спершу це маленька аркоподібна ручка з широкою основою, згодом набуває форми підкови, і у IV ст. до н.е. — майже трикутну форму. Стінки утворюють єдиний вигин від вінець до ніжки. Мають середні розміри: 3-5 см у висоту, 9-17 см у вінцях.

Певні зміни у формі починають виникати від кінця V ст. до н.е. Вінця відхиляються назовні, стінки набувають подвійного вигину. До IV ст. до н.е. стінки складають гострий кут посередині, вінця різко відігнуті (Додаток В, рис. 45, 1). Форма вінець змінюється до підтрикутної (Додаток В, рис. 46: 3, 4), хоча цю тенденцію можемо спостерігати ще на формах 420-400 рр. до н.е. (Додаток В, рис. 47: 8, 10).

Чаша стоїть на низькій ніжці, зазвичай підокруглої форми. Ніжка — кільцевий піддон може бути виконана у вигляді торуса (Додаток В, рис. 46: 2, рис. 47: 2); з вузькою або широкою опорною частиною; із профільованою зовнішньою частиною, може бути скошена під тупим кутом (Додаток В, рис. 45: 2, 3) або вигнута таким чином, що утворює арку (Додаток В, рис. 45: 1, 5). Зовнішня частина дна може бути як повністю покрита лаком, що характерне для IV ст. до н.е., так і не покрита (V ст. до н.е.).

Загалом для V ст. до н.е. спостерігається певне розмаїття варіантів декору — чергування чорних кіл з лаком та без. Ця традиція витримувалася до 375 р. до н.е. З останньої чверті V ст. до н.е. одноручні чаші починають активно декорувати штампованим орнаментом (див. п. 2.4).

Окремо як тип виділяють *одноручні чаші, декоровані чорною стрічкою*. Вони були поширені ще в пізньоархаїчний час, екземпляри відомі й в ранньокласичний час. Декорування стрічками лаку зсередини та ззовні типове для архаїчного періоду, в пізні часи майстри відмовились від цього декору. З середини V ст. до н.е. форма

змінюється — з'являється новий тип з більш *глибокою чашею* (Додаток В, рис. 45: 2, 3, рис. 47: 2, 6). Стінки чаші різко загинаються всередину (в той час, коли інший тип має відігнуті вінця). В IV ст. до н.е. пропорції змінюються: тіло стає вищим, ніжка стає більш вузькою, приєднана біля нижньої частини стінок, ручка підіймається над рівнем вінця, має трикутну форму у перерізі (Додаток В, рис. 45: 1). Нижня частина дна посудин V ст. до н.е. вільна від покриття або навпаки повністю покрита лаком; посудини IV ст. до н.е. завжди повністю покривалися лаком. Наприкінці IV ст. до н.е. стінки втрачають свою ярко виражену профільованість. Вузька ніжка стає ще нижчою та ширшою; основи ручки знаходяться ближче одна до одної, сама чаша глибша. Цікаво, що в цей же час існують інші типи, а саме *маленькі одноручні чаші*, що пропорційно повторюють варіант із глибокою чашею. Відрізняється лише у два рази меншими розмірами.

У V-IV ст. до н.е. був поширений тип з *конічною формою чаші*. Форма має маленьку кільцеву ніжку, стінки, що розширюються догори, зміщений «комірець», до якого приєднується горизонтальна ручка. Цей тип трапляється доволі рідко (Sparkes, Talcott 1970, p. 124-127).

Ольвійська колекція репрезентує майже всі зміни у формах одноручних чаш (Козуб 1974, рис. 16). Наявні глибокі форми, дрібні, з відігнутими чи пласкими вінцями. Загальне датування матеріалу знаходиться в межах від 480 до 325 рр. до н.е. Найбільше екземплярів, датованих 375-350 рр. до н.е., далі — група чаш, що датуються 450-425 рр. до н.е. та трохи менша кількість одноручних чаш 420-400 рр. до н.е. (більш детально: Додаток Е: рис. 13) (прямі аналогії: Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 726-769; інші: Kerameikos Band VII 1999, Taf. 11: 6 (33), Taf. 24: 2 (107), 3 (95), Taf. 65: 4 (383); CVA Germany 1960, Taf. 116: 4; CVA Czech Republic 2000, pl. 24: 4-6; Kerameikos Band XVII 2005, abb. 42; Blonde 2007, pl. 17). Таким чином, поширення даного типу посуду повністю корелюються з динамікою поширення інших груп чорнолакової кераміки.

Матеріали класичного та ранньоеліністичного часів з поселенських та поховальних пам'яток Таврики та загалом, Північного Причорномор'я, демонструють подібні тенденції щодо динаміки форм та декоративних елементів

(Брашинский 1980, с. 141; Кастаян, Арсеньева 1984, табл. CXLIV: рис. 5; Рогов, Тункина 1998, с. 166; Данильченко 2000, с. 221; Чистов 2003, рис. 10: 7; Vylkova 2005, p. 239, fig. 9: 10; Рогов 2011, с.137, рис. 8: 14, с. 198, рис. 60: 1; Секерская 2013, с. 505, рис. 123; Егорова 2017, рис. 14; 2014б, с. 181, рис. 4: 14, 15; 2009, с. 39-140; Рукавишникова, Егорова 2019, с. 447, рис. 4: 3, 4, с. 450, рис. 6: 4-6, с. 452, рис. 8: 9, 11).

3.2 Типологія посуду для зберігання та споживання їжі

Миски найрізноманітніших форм та розмірів були популярні протягом усіх періодів, в тому числі чорнолакові (Додаток В, рис. 48-62). До кінця V ст. до н.е., як вважається, більш вжитковими були прості дерев'яні миски, що були й більш практичними й дешевшими (Sparkes, Talcott 1970, p. 128). Чорнолакові миски можна умовно розділити на чотири типи: з відігнутим краєм (outurned rim), із увігнутим всередину краєм (incurving rim), глибокі та дрібні складнопрофільовані (deep / shallow wall, convex-concave profiles). Великі миски мають наступні розміри: 4-6 см у висоту, 13-24 см у вінцях, 7-10 см у ніжці; дрібні складнопрофільовані миски дещо менші: 2, 3 см у висоту, 9-16 см у вінцях (Чечуліна 2021а, с. 103-104).

Миски з відігнутим краєм (Додаток В, рис. 48-52) були поширені з останньої чверті V ст. до н.е. Класична форма складається з широкої неглибокої чаші, що стоїть на низькій кільцевій ніжці, вінця трохи потовщені та відігнуті назовні (Додаток В, рис. 48). Доки форма не прийшла до своїх класичних стандартів, існували різні варіанти, наприклад з плоскими вінцями чи рифленими стінками. Деякі форми мають вінця, дещо схожі за типом до вінця блюд на ніжці (Додаток В, рис. 49: 7). Проте, простежуються суттєві відмінності, ймовірно, викликані пошуком нової більш стійкої форми посуду. Останній скоріше за все використовувався саме для зберігання їжі, а не рідини.

В IV ст. до н.е. миски набувають канонічної форми, що зберіглася до елліністичного часу. Одним з типових елементів є характер виконання зовнішньої поверхні денця. Для кінця V ст. до н.е. є безліч опцій — вільне від покриття денце, кола та крапки в різних варіантах, що характерні для періоду до першої чверті IV ст. до н.е. (Додаток В, рис. 48: 11; рис. 51: 11, 22, рис. 52: 1, 2). Окремо слід відмітити

екземпляри, що мають доволі цікаве орнаментування денця — полоси червоного кольору (Додаток В, рис. 48: 2, рис. 52: 4). Також в одному випадку (Додаток В, рис. 48: 2) по центру посудини маємо велике червоне коло. Проте, слід вважати це за технологічну особливість посудин. Ймовірно, що на ці частини не потрапляло достатньо кисню, внаслідок чого покриття не набуло чорного кольору. Це сталось через те, що зазвичай, миски та тарілки ставили в піч для випалу одну на одну. Від другої чверті IV ст. до н.е. денце, в основному, покривалося лаком, оформлювалося таким чином, що мало конусоподібне потовщення по центру (Додаток В, рис. 51: 4, 19, 21, 32). Форма має єдиний вигин від краю вінець до основи ніжки, який має жолобок. Саме такий варіант є класичним для цього типу мисок.

Від кінця V ст. до н.е. та протягом IV ст. майстри не зафарбовують місце з'єднання стінок та ніжки (Додаток В, рис. 48: 2, 3, 10, рис. 51: 8, 15 18, 22, рис. 52: 4, рис. 55: 21 та інші). Якщо раніше профіль миски складав єдиний вигин від вінець, то у V ст. до н.е. форма трансформується, з'являється подвійний вигин. В IV ст. профіль змінюється таким чином, що незабаром місце з'єднання верхнього та нижнього вигину складає майже прямий кут (Додаток В, рис. 48: 2-8, 10). З середини століття профіль набуває більш м'яких рис, верхній вигин стає більш рельєфним (Додаток В, рис. 48: 1, 2, 4, 6, 9, 10, рис. 49: 4, 6, 8, 10, 14, 15). Форма вінець тісно пов'язана зі змінами конструкції стінок, їх вигинів. На ранніх екземплярах вони були вигнуті назовні таким чином, що нагадують стиснутий кулак (Додаток В, рис. 50: 3-6). З часом вінця втрачають свою оригінальність, хоча й до другої чверті V ст. до н.е. є виразним елементом посудини.

Миски з відігнутими вінцями дещо відрізняються за розмірами. Діаметр вінець перебуває у діапазоні 11-17 см, денця 7-10 см. Певну відмінність також може мати кільцевий піддон посудин. Сама ніжка може бути як опуклою із зовнішньої сторони, що характерно для 350-310 pp. до н.е., так і прямою різної форми. Ніжка більш ранніх варіантів 500-420 pp. до н.е. відрізняється, виконана у вигляді валику (Додаток В, див. рис. 50-52) (Иванов 1963, табл. 116; Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 777-785; Themelis 1997, p. 116: 26, 27, p. 117; CVA Czech Republic 2000, pl. 29: 1; Thorn 2005, p. 712, fig. 357: 694; Blonde 2007, pl. 19).

Велика кількість мисок з відігнутих краєм має складну штаповану орнаментацию (детальніше — див. п. 2.4). Розміри та характер орнаментации доволі стандартні та не відрізняються у загальні глибоких чорнолакових мисок (Додаток Б, рис. 2.1, 2.2, рис. 3-5). Цікаво, що миски, як і тарілки, дуже часто ремонтувались (Rotroff 2011; Bilde, Handberg 2012, p. 461-481; Егорова 2019, с. 247-249), особливо ці, що мають штаповану орнаментацию, хоча й ці форми були у загальному вжитку (наприклад, сліди ремонту знайдено на наступних мисках: Додаток В, рис. 48: 6, 8).

Миски із увігнутим всередину краєм (Додаток В, рис. 53-56) характерні для IV ст. до н.е., використовувались до елліністичного часу. Цей тип дещо подібний за формою до одноручних чаш. Характерним є різні варіанти штапованого орнаменту, найбільш популярний серед яких — насічки та з'єднані пальметки (див. п. 2.4) (Sparkes, Talcott 1970, p. 124-130).

Форма складається з неглибокої миски із увігнутими всередину вінцями, яка міцно стоїть на кільцевій ніжці, що, зазвичай, має жолобок на нижній поверхні (Додаток В, рис. 53, рис. 55: 10-21, рис. 56). Місце з'єднання стінок та ніжки залишено без лакового покриття або ж прошкрябано. Миски цього типу можуть мати різні розміри, як більші, так і менші (діаметр вінця 13-24 см). Наприклад, невеликі миски з увігнутим всередину краєм мають розміри, трохи більші за розміри маленьких мисок та сільничок. Проте, за морфологією форми (форми ніжки та вінця), ми відносимо їх саме до цього типу посуду (Додаток В, рис. 54: 1-6), що належить до періоду 375-350 рр. до н.е.

Слід відмітити, що миски цього типу 380-310 рр. до н.е., та миски з відігнутими вінцями 350-325 рр. до н.е. мають подібну, майже ідентичну конструкцію ніжки (Додаток В, рис. 55-56 для порівняння). Певну відмінність можна помітити у місці з'єднання ніжки та денця. Ніжка мисок з відігнутими вінцями приєднана майже під прямим кутом, в той час, як ніжка мисок з увігнутим краєм має більш плавний перехід, масивніша та більш опукла.

Відрізняються за формою миски 325 р. до н.е. виробництва. Вони мають вінця, що зігнуті всередину дуже різко. Вмістище набуває підтрикутної форми, кільцевий піддон дуже низький, денце майже торкається поверхні посередині форми, ніжка

опукла із зовнішнього боку (Додаток В, рис. 53: 2, 5, рис. 54: 10, рис. 55: 4, 6). Миски цього часу можуть мати різну форму чаші, наприклад, миски із незвично глибокою чашею (Додаток В, рис. 53: 9, рис. 54: 7, рис. 55: 5), або з чашею дуже великого діаметру (Додаток В, рис. 54: 18). Відрізнитися може й характер виконання стінок. Форми можуть бути як тонкостінними, що зазвичай характерно для великих посудин (Додаток В, рис. 53: 3, 8, 12, 13, рис. 54: 8, 18, 19), так і мати потовщені стінки, що формують більш стійкі форми (Додаток В, рис. 53: 5, 7, 9, 10, 11, 15, 16, рис. 54: 9-16, 17).

Певні відмінності спостерігаємо у формі вінець. За іншими ознаками, такими як характер покриття та тіста, відносимо ці форми саме до аттичних чорнолакових мисок із увігнутими вінцями. Проте, звісно, доволі важко бути впевненими через фрагментарність матеріалу (Додаток В, рис. 53: 16, рис. 54: 20, рис. 55: 3). Форми середини століття відрізняються більш глибокою чашею, високою ніжкою та характерним виконанням зовнішньої частини денця, що має конусоподібне потовщення (Додаток В, рис. 53: 6, 8, рис. 55: 10, 13-15, 20, рис. 56: 1-3) (Иванов 1963, табл. 116: 585; Alexandrescu 1966, p. 525: pl. 19, XXXIII (2, 3), 1978, pl. 67: 607, 590, 598; Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 826-842; Μυλωνάς Γεώργιος 1975, pin. 344: 684; Schippa 1980, tav. XII: 61-64, 67, tav. XX: 130; CVA Czech Republic 1997, pl. 94: 1, 2; CVA Czech Republic 2000, pl. 29: 2-6; Kerameikos Band XVII 2005, abb. 41; Thorn 2005, p. 712, fig. 357: 645; Blonde 2007, pl. 13).

Глибокі складнопрофільовані миски (Додаток В, рис. 57), у своїй більшості, відносяться до початку V ст. до н.е., проте їх виробництво триває до елліністичного періоду. Миски мають опуклі тонкі стінки, високу ніжку, що плавно відгинається від основної чаші. В деяких випадках форма дещо нагадує киліки типу «стемлес». Чаша формує єдиний вигин від рівних вінець до ніжки таким чином, що місце з'єднання ніжки та чаші доволі важко виокремити. Проте, деякі екземпляри мають спеціальну тонку врізну лінію для маркування цього місця. Ніжка має цікаву форму. Внутрішня частина — опукла, чітко відмежована під гострим кутом від плаского денця. Саме по зміні розмірів ніжки ми спостерігаємо розвиток типу — вона стає меншою, в порівнянні до вінець, сама миска дрібнішає, проте стає ширшою (Додаток В, рис. 57).

Зовнішня частина денця могла бути виконана у декілька способів. Для більш ранніх варіантів характерні наступні: чорнолакове денце з вільним від покриття краєм та вирізаними колами; вільне від покриття денце, з колами та крапкою по центру, у чорному кольорі; чорнолакове денце з вільними краями. Після 480 р. до н.е. з'являється новий спосіб декору — до звичних кілець та крапки додається прошкрябування. Таким чином, йде перехід від стрічок без покриття до вирізаних ліній. Основа ніжки іноді не покривалась лаком зовсім.

Форма розвивається наступним чином: ніжка меншає, стає дрібнішою, проте ширшою; вінця більше загинаються всередину. V ст. до н.е. — пік популярності подібних мисок, прикрашених вишуканим складним штампованим орнаментом, що нагадує штампи великих киліків (див. п. 2.4). Їх не можна назвати вкрай популярними знахідками. Технологічно, вони виконані дуже ретельно, чітко, зазвичай, мають дуже якісне покриття. З іншого боку, ці тонкостінні форми дуже крихкі (CVA Germany 1960, Taf. 116: 5; Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 809-814; Blonde 2007, pl. 26).

Неглибокі складнопрофільовані миски (Додаток В, рис. 58) були більш популярними за попередній тип з глибокою чашею. Ймовірно через їх компактність та міцність. Подібні миски використовувались з другої чверті V до середини IV ст. до н.е. Класичну форму мисок V ст. до н.е. можна описати наступним чином. Потовщені опуклі вінця складаються з двох частин (більшої та меншої), розділених жолобком. Іноді це місце марковано стрічкою без покриття (Додаток В, рис. 58: 20, 22). Вінця плавно переходять до увігнутих стінок, які завершуються ніжкою складної форми. Зовнішня сторона денця покрита лаком. Чаша доволі дрібна, всередині має лише один вигин. Основа ніжки не має покриття; зовнішня сторона денця відмежована від ніжки дуже дрібним переходом по внутрішній частині ніжки (пласкої та повністю покритої лаком), доволі рідко денце декоровано кільцями та крапкою (Додаток В, рис. 58: 6-8, 15, 23).

Ранні варіанти мисок мають певні відмінності. Наприклад, ніжка має ширшу пласку основу, денце не покривалось лаком (Додаток В, рис. 58: 5, 7-12, 14-20, 22-24, 26-31). Для IV ст. до н.е. характерні жолобки по основі ніжки; насічки всередині форми, що часто оточені з'єднаними пальметками. В середині IV ст. до н.е. форма

змінюється: стінки стають тоншими, форма ширшою, менш охайно виготовленою (Додаток В, рис. 58: 4, 21). Існують варіанти мисок більшого та меншого діаметрів. Менші за розмірами миски характерні для IV ст. до н.е. (Додаток В, рис. 58: 1-3, 6) (Иванов 1963, табл. 116: 546; CVA Germany 1959, Taf. 80: 10, 11; Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 817-823; Μυλωνάς Γεώργιος 1975, рін. 344: 683). Ймовірно, що миски цього типу виготовлялись в одній майстерні. Цікаво, що іноді вони не покривались лаком зовсім, лише злегка полірувались.

Отже, серед матеріалів з Ольвії та її округи миски з відігнутих краєм різних розмірів були вкрай популярним матеріалом (Леви 1964, табл. XVI, табл. XXII, XXIII: 3, 4; Данильченко 2000, с. 220, табл. 2: 6-8; Назарчук 2014, ка. 109, 111, 115). Більшість досліджених мисок з відігнутими вінцями віднесено до періоду 380-310 рр. до н.е. (близько 63 %). Кількісний склад мисок інших періодів майже однаковий: 500-430 рр. до н.е. — 17 % та 430-410 рр. — 18%. Невелику за кількістю групу склали посудини, точне датування яких не було можливим (детальніше — див. Додаток Е: рис. 14).

Більшість мисок із загнутим краєм відноситься до періоду 350-325 рр. до н.е. (близько 74%) (Данильченко 2000, с. 220, табл. 2: 1-3; Папанова 2000, рис. 13: а, б). Меншу кількість складають миски періоду 375-350 рр. до н.е. (див. Додаток Е, рис. 15) (аналогії: Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 829, 814, 832, 828, 782, 777, 803, 821).

Якщо аналізувати весь загальний складнопрофільованих мисок — як глибоких, так і дрібних форм, можна зазначити, що переважну більшість складають форми середини V ст. до н.е., а саме 450-430 рр. — 37% мисок, 430-425 рр. — 37% (аналогії: Чистов 2015, рис. 7: 5, 6). Меншість складають ранні (11%) та пізніші варіанти цього типу (15%). Отже, форми цього типу мисок повністю укладаються в межі загального піку розквіту торгових відносин Афіні з Ольвією, адже більшість посудин припадає саме на 450-425 рр. до н.е. (Чечуліна 2021а, с. 104).

Аналогічні тенденції демонструють колекції знахідок з інших міст Північного Причорномор'я: Горгіпії (Алексеева 1997, с. 290, табл. 10: 9, с. 488, табл. 206: 4, с. 489, табл. 207: 3, 4, 5, 7, 8), Херсонесу (Стоянов 2005, с. 51, рис. 3: 5-21; 2007, с. 273, рис. 15, с. 274, рис. 16), Німфею (Чистов 2000, с. 245, табл. 1: 3; Соловьев 2003, с. 38, рис. 63, 64); Данильченко 2002, с. 124, рис. 1: 7), Пантікапею (Егорова 2014, с. 177,

рис. 2, с. 181, рис. 4: 9-12; 2015, с. 9, рис. 4, с. 10, рис. 5: 8, с. 11, рис. 6: 3; 2017, табл. 27-29), територій навколо сучасної Євпаторії (Егорова 2003, с. 87, рис. 3, с. 89, рис. 4) та інших регіонів: (Брашинский 1980, с. 224, 225, 228; Золотарев 2005, с. 204, fig. 6, с. 205, fig. 7 (1-5); Vylkova 2005, p. 239, fig. 9: 8, 11, 12; Рукавишникова, Егорова 2019, с. 448, рис. 5: 1, 2, с. 450, рис. 6: 7-11, с. 451, рис. 7: 1-12).

У щоденному вжитку дуже популярними були *малі миски та сільнички* (Додаток В, рис. 59-63), які використовували протягом всього класичного періоду, в першу чергу для індивідуального використання. Також в них зберігали сіль та інші спеції. Прямих наступників форми в елліністичному та римському періодах не мають. Можливо це пов'язано з тим, що з появою рибних блюд (з місцем для соусу посередині) відпала потреба в окремій соусниці. Миски маленьких розмірів виникали у різних варіаціях. Існує думка, що такі миски могли використовувати і як вимірювальний засіб (Sparkes, Talcott 1970, p. 134). Цікаво, що подібних форм у розписних техніках майже не було досліджено. Морфологія деяких мисок та сільничок схожа до форми кіафів та піксид у деяких випадках, що ускладнює атрибутику типу (Чечуліна 2021а, с. 104).

Розрізняють наступні типи маленьких мисок: з крутими стінками (*steep wall*), з широкими вінцями (*broad rim*), ранні масивні миски (*early, heavy*), пізні, тонкостінні (*later, light*), з пласкою ніжкою (*flat foot*), з виступаючими вінцями (*projecting rim*), з широкою основою (Sparkes, Talcott 1970, p. 134).

Миски з крутими стінками почали використовувати на початку V ст. до н.е., й продовжували до середини століття. Вони відрізняються високими та товстими стінками, вінця можуть бути як округлі, так і пласкі, покриті лаком чи без нього (Додаток В, рис. 59: 9, 12).

Маленькі миски з широкими вінцями були також поширені в V ст. до н.е. Мають низько посаджені широкі вінця з потовщенням; вони увігнуті всередину, формують окрему виступаючу частину. Пізніші миски дещо змінюють форму. Ніжка стає більш охайною, край вінець заокруглений всередину. Ці варіанти мисок прикрашені штампованим орнаментом у вигляді ов та пальметок. Цікаві варіанти притаманні для останньої чверті століття, це миски з виступаючим краєм вінець, з формованими або

ж рифленими із зовнішньої сторони стінками (Додаток В, рис. 59: 22, 29, рис. 60: 4, 12, 14, 22, 24, 26, 27, 30).

Масивні маленькі миски та тонкостінні маленькі миски в основному відрізняються характером своїх стінок. Вони були поширені з другої чверті V ст. до н.е. до початку наступного століття. Масивні варіанти — більш ранні, використовувались з другої по останню чверть V ст. до н.е. Мають масивну чашу, потовщені вінця та ніжку, зовнішня сторона якої не має покриття. Ніжка може мати безліч варіантів виконання — торус, дископодібна, з загостреним краєм, плаский кільцевий піддон. Зовнішня сторона денця також може відрізнятися: без покриття, декорована кільцями та центральною крапкою або бути повністю покритою лаком (Додаток В, рис. 59: 10, 18, 24, рис. 60: 2, 6, 8, 9, 13, 19, 29, рис. 61: 25).

Більш пізні варіанти *тонкостінних мисок* наслідують форму попереднього типу. Були вкрай популярні з останньої чверті століття. Миски більш легкі, проте мають подібне потовщення стінок та округлені вінця. Існує відмінність також у характері ніжки — цей варіант має невелике потовщення на внутрішній стороні ніжки. Зазвичай ці форми низькі та широкі, мають нескладний орнамент. Зовнішня поверхня денця та основа ніжки не має покриття (Додаток В, рис. 59: 1-8, 13, 15, 17, 19-21, 23, 25, 27, 28, 30, рис. 60: 3, 5, 7, 10, 16, 20, 25, рис. 61: 1, 6, 10, 11, 15, 17, 18, 21).

Маленькі миски з пласкою ніжкою (flat foot) менш поширені за попередні типи. Їх період використання припадає на 425-350 рр. до н.е. В основному були повністю покриті лаком, проте характерним є поганий випал більшості екземплярів та неохайна формовка посудини (Додаток В, рис. 59: 11). *Маленькі миски з виступаючими вінцями*, як видно з назви, мають широкі вінця, що в деяких випадках утворюють майже горизонтальну лінію. Характерні виключно для IV ст. до н.е. (Додаток В, рис. 60: 18, 22, 28, рис. 61: 2).

До найбільш популярного типу мисок у IV ст. до н.е. відносяться *маленькі миски з широкою основою ніжки*. Зовнішня сторона денця покрита лаком, має конусоподібне потовщення по центру. Спершу (що було характерно скоріше для мисок V ст. до н.е.) місце з'єднання ніжки та чаші мало стрічку без лаку, далі —

просте прошкрябування, згодом зникло й воно. Іноді миски мають штапований орнамент у вигляді пальметок по центру або звичайних насічок. Деякі варіанти цього типу дуже схожі до мисок з відігнутими вінцям великих розмірів. Форма найбільш поширена у IV ст. до н.е., проте їх продовжують використовувати і в елліністичний період. Ознакою цього переходу є виконання основи ніжки. Для класичного часу характерне вільне місце від покриття, в той час як в елліністичну добу майже всі посудини покривались лаком шляхом занурення, при якому вся посудина була вкрита лаком (Додаток В, рис. 59: 14, 16, рис. 60: 1, 13, 23, рис. 61: 4, 7-9, 12-14, 16, 19-24) (Иванов 1963, табл. 116: 553).

Для подібних цілей, як і маленькі миски, використовували *сільнічки*. Виділяють наступні типи: з опуклими стінками (convex wall), з ехиноподібними стінками (echinus wall), з вигнутими стінками (concave wall), сільнічки на ніжці (footed) (Sparkes, Talcott 1970, p. 136-138; Чечуліна 2021a, с. 104).

Існує два варіанти *сільнічок з опуклими стінками* — ранні із заглибленням в основі (500-480 рр. до н.е.) (Додаток В, рис. 62: 1, 2, 5) та пізні, з пласким та тонким денцем (Додаток В, рис. 62: 3, 4, 6), які згодом замінюють перший варіант (480-425 рр. до н.е.). Стінки, звужені зверху, округлі або прямі. Діаметр вінець менше за діаметр бази. Іноді денце із зовнішнього боку прикрашалось колами та центральною крапкою (Додаток В, рис. 62: 6) (Иванов 1963, табл. 116: 588; Μυλωνάς Γεώργιος 1975, pin. 302: 376; Kerameikos Band XVII 2005, abb. 46: 104).

Сільнічки з ехиноподібними стінками були поширені у 500-325 рр. до н.е., в цьому варіанті діаметр вінець більше за діаметр основи. Ранні екземпляри мають стінки, що звужуються ближче до основи; її заглиблена нижня частина декорована колами. Ці форми дещо схожі на ранніх етапах до попереднього типу, мають невелику ніжку (Додаток В, рис. 62: 14). З часом форма стає більш крихкою, стінки тонші, основа ніжки майже не виділяється. В IV ст. до н.е. існують варіанти сільнічок з декором, у вигляді стрічок з лаку на тулубі (Додаток В, рис. 62: 7-17) (Knigge 1966, beil. 38: 1; Μυλωνάς Γεώργιος 1975, pin. 302: 374; Kerameikos Band IX 1976, Taf. 82: 2-4).

Сільнички з увігнутими стінками, як і попередні типи, можуть бути як з плоским денцем, так і з заглибленим. Перший варіант був популярний для пізньоархаїчного періоду — до 450 р. до н.е. (Додаток В, рис. 62: 21, 27, 35, рис. 63: 1, 2, 5, 6). Посудина складається з увігнутих стінок, зазвичай ширших у нижній частині, ніж у верхній, та плоского денця. В обох підтипах вінця трохи відігнуті назовні. Другий підтип був поширений протягом IV ст. до н.е. (Додаток В, рис. 62: 18-20, 22-26, 28-34, 36, рис. 63: 3, 4, 8-13). Форма стає більш-менш усталеною — низькі увігнуті стінки з округлими вінцями, що плавно спускається донизу, ніжка чітко відмежована від стінок, вінця ще більш відгинаються. З кінця V ст. до н.е. сільнички цього типу стали повністю покривати лаком (Иванов 1963, табл. 116: 594; Knigge 1966, beil. 41: 1, 2; Kerameikos Band IX 1976, Taf. 82: 1; Kerameikos Band VII 1999, Taf. 12: 4 (43); CVA Czech Republic 2000, pl. 29: 8; Kerameikos Band XVII 2005, abb. 46: 306, 446 (2); Blonde 2007, pl. 27).

Сільнички на кільцевій ніжці (Додаток В, рис. 63: 14-44) схожі за формою до маленьких мисок, проте входять саме в категорію сільничок через їх подібність до ехиноподібних сільничок. Ранні форми мають дископодібну ніжку, пізніші — кільцеву.

В основному сільнички V ст. до н.е. низькі, більшість з них доволі поганої якості. Внутрішня частина — без лаку, як і місце з'єднання стінок та ніжки. Перші сільнички на кільцевій ніжці належать до другої — третьої чверті V ст. до н.е., в той період, коли сільнички з увігнутими стінками були популярними і можливо замінили ехиноподібні сільнички. Відмінність простежується в характері виконання стінок, що можуть бути потовщеними, як і вінця (Додаток В, рис. 63: 23-25, 31, 37 та інші), так і тонкими (Додаток В, рис. 63: 19, 30, 32, 34, 35, 39 та інші). Дуже рідко стінки оформлені у вигляді вертикальних канелюр (Додаток В, рис. 63: 40). Також може різнитись ніжка. Існують декілька варіантів виконання. Перший — денце із заглибленням посередині, що формує плоску широку ніжку, що дещо нагадує подібний елемент у маленьких мисок із широкою основою ніжки (Додаток В, рис. 63: 20, 26, 27, 42, 43). Другий варіант — тендітна відігнута ніжка, що нерідко має жолобок по зовнішньому краю (Додаток В, рис. 63: 21-23, 27, 29, 30-34, 40). Інший варіант

виконання ніжки — повністю пласка поверхня, що характерна для ранніх екземплярів, 500-450 рр. до н.е. виробництва (Додаток В, рис. 63: 41, 44) (Иванов 1963, табл. 116: 569, 583, 573, 557; Kerameikos Band IX 1976, Taf. 82: 5,6; CVA Czech Republic 2000, pl. 29: 7; Blonde 2007, pl. 23).

Слід відмітити наявність типу сільничок, що виходить за рамки існуючих типів, у літературі їх відносять до «*варіацій*» сільничок (Sparkes, Talcott 1970, p. 136-138) (Додаток В, рис. 61: 34, 35, 37, 38). Деякі типи мають глибоку сфероподібну чашу, відігнуті або закруглені вінця та маленьку валикоподібну ніжку (Додаток В, рис. 61: 35, 37, 38). Окремо виділяється наступний екземпляр сільнички (Додаток В, рис. 61: 34). Він має достатньо глибоку чашу, виступаючі назовні та трохи всередину вінця, ніжка опукла ззовні, має жолобок по основі, зовнішня сторона денця потовщена.

Отже, сільнички та маленькі миски — досить поширений матеріал для Ольвії (Леви 1964, табл. XVII: 1, 2, табл. XVIII: 1; Козуб 1974, рис. 13-14, рис. 15: 2; 1979, рис. 14: 3; Скуднава 1988, кат. 52, 199; Данильченко 2000, с. 220, табл. 2: 17-19; Русяева, Назарчук 2006, рис. 190: 7, 8; Чистов, Зуев.. 2012, рис. 75: 5; Папанова 2000, рис. 13: в, г; Назарчук 2014, кат. 143).

З категорії маленьких мисок, що склала 95 од., більшість складає посуд 400-375 рр. до н.е. (32%), друга за чисельністю група — 450-425 рр. до н.е. (23%); трохи менша кількість мисок 350-325 рр. до н.е. (18%) та інших проміжків часу. По поширенню типів маленьких мисок можна сказати, що більшість знахідок складають тонкостінні миски, далі по кількості знаходяться миски з широкими вінцями та широкою основою ніжки (детальніше: Додаток Е, рис. 17, 18).

З 84 одиниць сільничок, що увійшли до даної вибірки, рівну кількість складають сільнички з увігнутими стінками (38%) та сільнички на кільцевій ніжці (37%), меншу кількість складають сільнички з ехиноподібними (13%) та опуклими стінками (7%). 5% складають сільнички проміжних варіантів (Додаток Е, рис. 19). Найбільше було досліджено сільничок, що відносяться до періоду 350-325 рр. до н.е. — майже 58% всієї вибірки. Трохи меншу групу складають більш ранні сільнички 525-450 рр. до н.е. (40%) (див. Додаток Е, рис. 19) (аналогії: Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 937, 923, 934, 904, 955). Таким чином, можемо прослідкувати два періоди

популярності сільничок, що співвідносяться з динамікою розвитку інших типів подібного типу посуду. Зокрема, саме на період 350-325 рр. до н.е. припадає певне зменшення популярності маленьких мисок (див. Додаток Е, рис. 17).

Аналогічну картину поширення цього типу кераміки спостерігаємо на матеріалі з Пантікапею (Рогов, Тункина 1998, с. 166, рис. 4: 2-9; Егорова 2014, с. 179, рис. 3: 8-12; 2016, fig. 4: 15-19; 2017, табл. 30), Ніконію (Чистов 2000, с. 245, табл. 1: 2, с. 246, табл. 2: 2, 3; Секерская 2013, с. 505, рис. 123), Горгіпії (Алексеева 1997, с. 290, табл. 10: 9, с. 489, табл. 207: 6), Херсонесу (Белов 1962, с. 117, рис. 8; Стоянов 2005, с. 51, рис. 3; Золотарев 2005, с. 205, fig. 7: 7-10), Німфею (Грач 1999, с. 256, табл. 107: 2, 3; Данильченко 2002, с. 124, рис. 1: 5, 6; Чистов 2003, фото VI: 13, Соловьев 2003, с. 94, рис. 210) та інших території (Брашинский 1980, с. 225, табл. XVII: 218-220, с. 228, табл. XX: 220; Егорова 2003, с. 92, рис. 5; Лимберис, Марченко 2009, с. 269, рис. 2: 2, 3; Рукавишникова, Егорова 2019, с. 448, рис. 5: 3-6, с. 451, рис. 7: 13-15, с. 453, рис. 9: 7-9, с. 454, рис. 10).

Загалом, дослідивши великий масив матеріалу, а саме — миски різних розмірів та сільничок, приходимо до висновку, що ці типи посуду були вкрай популярні. Це доводить чисельні знахідки різних проміжків часу на різних ділянках полісу.

Миски були одним з самих вжиткових типів посуду. Подібне різноманіття у формах та розмірах мисок лише підтверджує думку, що кожен тип та підтип мав своє функціональне призначення. Що нескладно уявити, з огляду на кількість сучасних столових предметів. Проте, слід зазначити, що миски мали не лише функціональне призначення, а й декоративне. Майже 40% усіх мисок (що мають денце, або придонну частину) складають миски зі штампованим орнаментом.

Динаміку розвитку загалом мисок різного розміру та сільничок наочно демонструє графік — Додаток Е, рис. 20. Можна прослідкувати динаміку надходження різних типів до ольвійського ринку з Аттики у період від 500 по 310 рр. до н.е. Подібний аналіз дозволив виявити хронологічний контекст розвитку певних типів; виділено чотири основні періоди: 500-430, 430-410, 400-380, 380-310 рр. до н.е. Звісно, що хронологія типів значно детальніша, проте для узагальнення та

уможливлення порівняння динаміки надходження типів, було вирішено обрати ці періоди, відповідно до найбільшої популярності у використанні всіх типів.

У перший проміжок часу (500-430 рр. до н.е.) всі типи (окрім мисок з увігнутими вінцями) поширюються майже в однаковій кількості на ринку Ольвії. Далі простежується певне зменшення кількості цього виду посуду (430-410 рр. до н.е.). Майже відсутні в цей час миски з відігнутим краєм. У період 400-380 рр. до н.е. спостерігаємо різке збільшення кількості маленьких мисок та мисок з відігнутим краєм, майже на одному рівні. Наступний період характеризується певними змінами (380-310 рр. до н.е.). Миски з відігнутими та увігнутими всередину вінцями, як і сільнички, демонструють максимальні кількісні показники. В той час, як маленькі миски дещо зменшують свою кількість (Чечуліна 2021а, с. 105).

Із загальної схеми дещо вибивається динаміка розвитку складнопрофільованих мисок. На нашу думку, це відбувається тому, що ці форми (особливо глибокий тип) більш подібні морфологічно та функціонально до стемлесів, а ніж до звичайних мисок. Тож, не дивно, що простежуються подібні тенденції розвитку: максимальна кількість екземплярів саме у 500-430 рр. до н.е., поступове зменшення кількості у 400-380 та зникання у 350-310 рр. до н.е.

Графік наочно демонструє майже однакові тенденції розвитку глибоких мисок з відігнутим краєм та маленьких мисок. Це не викликає подиву, адже деякі підтипи маленьких мисок наслідують форми глибоких мисок. Отже, цілком ймовірно, що ці типи є частиною однієї групи посуду, що мали подібне призначення.

Таким чином, приходимо до висновку, що протягом усього дослідженого періоду ольвійський ринок був насичений різноманітним імпортом аттичним посудом, при дослідженні якого нами виявлено значну кількість різних форм та розмірів. Жоден з періодів не має вільних «лаку»: в той час, як зменшувалася кількість посудин одного типу, посудини іншого типу, навпаки набували більшої популярності. Для кожного періоду характерні як глибокі форми, так і менші форми мисок. Тож, ймовірно, що існувала певна мода на форми посуду, чим й пояснюються ці відмінності (Чечуліна 2021а, с. 105).

Наступні типи посуду відкритого типу мають дещо подібне функціональне призначення, проте дещо іншу форму — це блюда на ніжці та різноманітні тарілки. Використовувались, ймовірно, для сервірування твердих продуктів, таких, наприклад, як фрукти чи овочі.

Окремо, як тип, виділяють *блюда на високій ніжці* (stemmed dish) (Додаток В: рис. 64-68). Великі та маленькі — вони були поширені в Аттиці з кінця VI — до другої чверті V ст. до н.е. Великі миски могли використовуватись для зберігання фруктів, горіхів, оливок, а також сервірування цими фруктами столу. Можливо, миски на високій ніжці могли використовуватись і як піксиди. Проте, це стосується головним чином мисок, що не мають покриття по краю, що свідчить про те, що вони мали кришку. Подібний тип розділяють на наступні підтипи: великі миски з опуклими стінками (convex and large), маленькі з опуклими стінками (convex and small), з увігнутими стінками (concave lip) та кубкоподібні (chalice shape).

Великі блюда з опуклими стінками складаються з неглибокої чаші з потовщеними вінцями, що стоїть на короткому або подовженому порожньому стволі ніжки. Нижня частина ніжки декорована маленьким колом та крапкою. Ймовірно, що форма була запозичена в Персії (Sparkes, Talcott 1970, p. 138-142).

Блюда на ніжці пізньоархаїчного часу відрізняє їх висока якість виконання, як за морфологією форми, так і по якості покриття. Блюда мають невисоку ніжку, неглибоке вмістище, з охайно сформованими відігнутими вінцями. Згодом різке відмежування вінець змінюється на ледь помітне потовщення з неглибоким різьбленням попід вінцями. Існують різні варіанти виконання вінець — з жолобком під потовщенням на вінцях, що спершу вільне від покриття, згодом покрите лаком, як інші частини вінець. Надалі зникає й подібне потовщення, натомість залишається лише жолобок. Форма та стовбур ніжки змінюються доволі помітно. Широка ніжка, пласка з верхньої частини та увігнута із зовнішньої. Короткий ствол ніжки відокремлений від останньої маленьким валиком, відмежованим врізною лінією. Пласка поверхня самої ніжки змінюється, поступово нахилиючись, валик також поступово зменшується, залишаються лише лінії, згодом прибирають й їх. В деяких випадках валик чи лінії замінюють половою червоного покриття.

Для другої чверті V ст. до н.е. характерна втрата загальної якості у формовці посудини та у якості покриття. Форма так само має доволі високу ніжку, що розширюється донизу, майже вертикальні стінки, ближче до краю, жолобок під вінцями.

Маленькі блюда з опуклими стінками мають багато варіантів форм, в порівнянні з попередніми типами. Ці миски зустрічаються набагато частіше; це стосується й матеріалів з Ольвії (Леви 1964, рис. 26: 2; Лейпунская 1986, рис. 1; Скуднова 1988, кат. 60, 134, 231, 235, 236).

Сама форма не має чіткої типологічної тенденції розвитку. Загалом, миски мають стандартні розміри, глибоку чашу, короткий стовбур ніжки. Так як місце виготовлення цього та попереднього типу однакове, то й не дивно, що вони мають однакову форму. Зустрічаються навіть парні посудини, які можна трактувати як посудини для солі та перцю. Ніжка може бути різною: з виступом («торусом») на зовнішній частині ніжки, з дископодібною ніжкою, з «литою» ніжкою, подібно до тих, що має киліки типу «вісур». У деяких випадках вінця з верхньої частини пласкі, не покриті лаком.

Форма блюд з відігнутими вінцями була малопопулярною, відноситься до проміжного типу між мисками на ніжці з опуклими стінками та кубоподібними мисками на ніжці. Датується в межах від 500 до 470 рр. до н.е., форма походить з тієї самої майстерні, що й останній тип, відмінність лише у тому, що стінки завершуються відігнутими вінцями, що відмежовані від основної частини чаші. Вінця можуть варіюватися за формою, як і в попередньому типі. До 470 р. до н.е. вінця ще більш відгинаються, утворюючи майже пласку відкриту чашу.

Кубкоподібні блюда на ніжці мають доволі значну глибину, ломаний контур тіла. Високе стаканоподібне тулово має яскраво виражену відігнуту верхню частину без чітко виокремлених вінець. Класичні екземпляри утворюють гострий кут у місці з'єднання ніжки та її стволу; дві різні лінії маркують позицію ободка в основі стволу ніжки. Загалом, миски цього типу не виготовлювались пізніше ніж 480 р. до н.е. (Sparkes, Talcott 1970, p. 138-142).

Усі досліджені екземпляри, що були знайдені в Ольвії та атрибутовані як блюда на ніжці, датуються в межах 500-480, значно рідше — 520-500 рр. до н.е. за аналогічними матеріалами (прямі аналогії: Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 958-991; інші: CVA Germany 1959, Taf. 80: 12, 23; Μυλωνάς Γεώργιος 1975, pin. 195, b; Kerameikos Band IX 1976, Taf. 82: 7; Schippa 1980, tav. V: 164, tav. VI: 179, 180).

На жаль, лише чотири форми збереглися повністю. Зазвичай поширеною знахідкою є частини вінець чи ніжки, остання значно масивніша за тонкостінну чашу, тому й не дивно, що зберігається саме ця частина. Як вже зазначалося, блюда тонкостінні, що характерно для цього часу. Деякі елементи, наприклад форма ніжки чи іноді вінець, дуже схожі на подібні елементи інших типів посуду, тому при такій фрагментарності матеріалу, що має ольвійський посуд, доволі важко атрибутовувати посудину стовідсотково.

Більшість екземплярів складають великі блюда з опуклими стінками (Додаток В: рис. 64, 65, 66: 1-4) (Скуднава 1988, кат. 97, 143, 149, 208; Назарчук 2014, кат. 144-148). Наведемо класичний приклад цього типу (Додаток В: рис. 64: 4). Він має неглибоку широку, навіть дещо пласку чашу, доволі високий стовбур ніжки; що не дуже широка, зверху утворює майже горизонтально пласку поверхню, із зовнішньої сторони увігнута. Стінки вироблені дуже охайно, тонкі, правильної напівсферичної форми, завершуються вінцями, що увігнуті всередину. Вінця формують валик, що різко відмежований від основної частини чаші. Блюдо має стандартні розміри для цього типу: 21 см у вінцях, 9 см ніжки, при загальній висоті у 8 см.

Подібну морфологію форми, розміри та якість чорнолакового покриття мають наступні екземпляри (Додаток В: рис. 64: 3, 8; рис. 65: 2-4, 8, 12, рис. 66: 2). Вони збереглися фрагментарно, проте збережена частина вінець дозволяє відновити діаметр. Він ранжується від 16 до 23 см, що дозволяє віднести форми до блюд на ніжці великого розміру. Блюда з вінцями меншого діаметру (менше ніж 14 см) майже ідентичні за морфологією форми, відносимо до блюд на ніжці з опуклими стінами маленького розміру (Додаток В: рис. 65: 4, 8, 9), що датуються в межах 500-460 рр. до н.е.).

Окрему увагу слід приділити цікавій формі, що зберіглася повною мірою (Додаток В: рис. 64: 5). Форма відрізняється характером ніжки, що має заокруглену форму. Також цікаво сформовані вінця — ще більш завернуті до середини, ніби закриваючи форму зовні. Валик вінець кутоподібний, відмежований від основної частини. Майже ідентичні вінця має наступна знахідка (Додаток В: рис. 65: 5). За характером ніжки, форми чаші, датуємо форми бл. 500 р. до н.е.

Як вже зазначалося, вінця можуть варіюватися, це бачимо й на матеріалі з Ольвії. Маємо форму підокруглу (Додаток В: рис. 65: 14, 17; рис. 67: 11, 17), вінця, пласкі зверху (Додаток В: рис. 67: 8), тонкі вінця, трохи загострені доверху (Додаток В: рис. 67: 4, 10, 13; рис. 65: 11) та вінця більшого розміру, масивніші, що відступають від краю блюда, нагадуючи форму вінець тарілок (Додаток В: рис. 67: 16).

Характер ніжки також диференціюється. Маємо ніжки на високому (Додаток В: рис. 64: 4,5; рис. 65: 1-3; рис. 66: 5, 6, 8, 9) та меншому стовбурі (Додаток В: рис. 66: 1, 3; рис. 68: 3, 5). Деякі варіанти викликають сумніви щодо їх приналежності до певного типу блюд на ніжках (Додаток В: рис. 68, 5), проте ймовірніше відносяться до певної проміжної їх варіації.

Деякі знахідки відрізняються масивністю форм, порівнюючи з іншими екземплярами (Додаток В: рис. 65: 1; рис. 64: 7, 6). Стінки та вінця товстіше, навіть грубіше зроблені, що може вказувати на трохи пізніший час виробництва.

Чи не єдиною знахідкою блюда на ніжці кубкоподібної форми є (рис. 67: 17), що датується 500 р. до н.е. за аналогічною формою з Афіньської Агори (Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 991). Аналогічні матеріали знаходили на території класичного некрополя Ольвії (Скуднава 1988, кат. 149, 231).

Блюда на ніжці зустрічаються серед матеріалів причорноморських полісів досить часто: Керкінітіда (Вдовиченко 2008, с. 264, рис. 89, 51), Пантікапей (Егорова 2014б, с. 183, рис. 5: 5, 6; 2017, табл. 31, кат. 154-156, табл. 32: 157-159), Горгіппія (Алексеева 1997, с. 291, табл. 11: 1) та серед інших міст та поселень Причорномор'я (Онайко 1980, с. 164, табл. XXIV: 235, 236; Коровина 1987, с. 11, рис. 8, с. 15, рис. 12; Bouzek 1996, pl. 10: 12; Боженкова 2008, с. 122: рис. 13-15).

Дуже поширеним типом чорнолакової кераміки були різноманітні *тарілки*, що використовувались повсякденно (Додаток В, рис. 69-76).

Аттичні червонофігурні та чорнофігурні тарілки належать в основному до пізньоархаїчного часу. З їх чорнолаковими аналогами ситуація інша. Хоча тарілки виготовлялись і в кінці архаїчного періоду, їх популярність приходить на кінець V-IV ст. до н.е., використовували цю форму й протягом елліністичного періоду (Rotroff 1997, p. 83-107).

Непопулярність форми до V ст. до н.е. пояснюється тим, що все ще були вжитку дерев'яні тарілки, що були значно простіші та дешевші у виготовленні. Дерев'яні тарілки, як і їх керамічні аналоги, ймовірно, не використовувалися за столом для індивідуального прийому їжі, значно простіше було брати шматки хліба.

Існують наступні типи тарілок: з широким краєм (broad rim), з потовщеним краєм (thickened edge), з бороздками на вінцях (rilled rim), з валиком (rolled rim), рибні блюда (fish-plate), поховальний тип (pyre type) та підноси (tray) (Sparkes, Talcott 1970, p. 144-150). В елліністичну добу з'являються нові типи, що за формою ближчі до мисок, ніж до тарілок.

Тарілки з широким краєм були близькі за формою до розписних тарілок пізньоархаїчного періоду. Були варіанти декоровані чергуванням стрічок з чорного лаку. Ця форма складається з низької ніжки, основної частини — пласкої миски та плаского широкого краю. Низька ніжка зустрічається у декількох варіантах: з жолобком на дуже низькому кільцевому піддоні або просто ніжка округлої форми. Варіюється й характер орнаменталізації тарілок. Внутрішня та нижні сторони не покриті лаком; в деяких випадках внутрішня частина вінця покрита лаком. Пізні екземпляри мають більший процент поверхні вкритої лаком. В пізньоархаїчному періоді форма дрібна, посудина тонкостінна з великим вигином на вінцях. Виступаючі назовні вінця втрачають характерні вигини; їх форма розвивається таким чином, що поступово вінця стають майже вертикальними (прямими). В той же час вінця потовщуються, ніжка стає вищою, стає більш помітний розподіл її по частинам. Отже, більшість тарілок цього типу належить до пізньоархаїчного періоду, коли цей тип був популярний у червонофігурній техніці розпису. Після 480 р. до н.е. маємо небагато

екземплярів в чорнолаковій техніці. Тарілки з широкими вінцями поступово були замінені на інший тип (Sparkes, Talcott 1970, p. 144-150; Kerameikos Band XVII 2005, abb. 44: 84, 241, 214).

Тарілки з потовщеним широким краєм почали виготовлятися з середини V ст. до н.е. Перші екземпляри мають вигин в середині, що йде від вінця, до зовнішньої частини ніжки. Більшість екземплярів цього типу не була вкрита лаком; такі варіанти відомі й для інших типів тарілок. Як видно з назви, край вінця має потовщення; особливістю є й жолобки знизу та зверху вінця. На початку IV ст. остання відмінність зникає, кільцева ніжка меншає, вінця «зміщені», їх край досі потовщений. Профіль стає більш грубим (Sparkes, Talcott 1970, p. 144-150; Kerameikos Band XVII 2005, abb. 44: 452 (1), 478). Отже, цей тип тарілок без лакового покриття почали використовувати з середини V ст. до н.е., проте їх різні варіанти продовжували використовувати більш ніж століття. В елліністичному періоді форма вже не використовувалося (Rotroff 1997, p. 83-107).

Серед матеріалів з Ольвії, міського та позаміських некрополів, тарілки з потовщеним та широким краєм доволі рідкісні; знаходимо лише поодинокі форми, що датуються серединою V ст. до н.е. по аналогічним матеріалам з Афіньської Агори (Додаток В, рис. 69: 1-2) (Sparkes, Talcott 1970, fig.9, 1006). Ці форми мають неглибоку чашу, широкі, трохи вигнуті із зовнішньої сторони вінця. Основною ознакою є характерний вигин стінок у центральній частині. Розміри середні; вінця доволі тонкі, трохи відігнуті, посудини тонкостінні, з ребром посередині, ніжки у даних екземплярах не збереглися.

Відсутність багатої кількості подібних форм у чорнолаковій техніці серед знахідок з Ольвії може пояснюватися багатьма причинами. Найбільш вірогідна з них — ця форма виготовлялась й була популярною в інших техніках. Подібну ситуацію спостерігаємо на матеріалах з інших пам'яток (Брашинский 1980, с. 229; Алексеева 1997, с. 200; Данильченко 2000, с. 220; Золотарев 2005, с. 206, Стоянов 2005, с. 52; Егорова 2014, с. 178; 2016, с. 526).

Серед усіх форм тарілок ексклюзивно аттичною формою вважають *тарілки з жолобком на вінцях*. Їх почали виробляти близько 430 р. до н.е. й продовжували до

кінця IV ст. до н.е. Це був період найбільшої популярності тонкостінного посуду (болсалів, чашоподібних скіфосів та інших складних форм).

Найбільш оригінальні форми тарілок цього типу тонкостінні, низькі, плоскі, стоять на дрібній кільцевій ніжці великого діаметру; нижня частина у формі «литого» валику. Стінки підіймаються майже вертикально до нахилених вінець, що виступають назовні та мають два жолобки. Тарілки повністю покриті лаком, декоровані у внутрішній частині штапованим орнаментом (Sparkes, Talcott 1970, 144-150; Rotroff 1997, 151).

Тарілі другої половини IV ст. до н.е. мають прямий чи трохи опуклий профіль. Вінця зазвичай вузькі, горизонтальні або трохи скошені всередину. Посудина повністю покрита лаком, окрім самого краю по вінцях, основи ніжки та іноді зовнішньої частини дна. Тарілки другої половини століття мають характерні жолобки по дну.

До кінця століття форма дещо змінюється. Стінки потовщуються, вінця майже горизонтальні, без литої частини знизу. Всі ці деталі повністю змінюють вигляд тарілки, наближаючи його до наступного типу з валиком по вінцях.

Екземпляри, що відносяться до IV ст. до н.е. демонструють деяку втрату якості, форми загалом стають менш міцними, покриття не гомогенне. Багато з цих форм було знайдено серед поховального інвентарю, їх використовували й на тризнах. Для тарілок 375-325 рр. до н.е. характерним елементом залишаються вінця, не покриті лаком (Sparkes, Talcott 1970, 144-150). Тарілки цього типу зазвичай декоровані штампами, що покривають майже всю вільну частину дна. Штампи на тарілках складаються з наступних елементів: два чи три кола з ов, з'єднані між собою пальметки чи ови, оточені колами та колами з пальметок (Додаток В, рис. 75: 1-3).

Серед ольвійського матеріалу тарілки цього типу зустрічаються значно частіше, ніж тарілки з потовщеним чи широким краєм. Але й вони доволі рідкісні (Додаток В, рис. 69: 5-7). Ці форми датуються в діапазоні від 400 до 325 рр. до н.е. Тарілки неглибокі, середнього розміру, мають численні ребра на зовнішній частині стінок, кільцевий піддон з литою частиною ззовні. Доволі добре демонструє характерні риси форми наступна тарілка (Додаток В, рис. 69: 6). Датується не пізніше ніж 400 р. до

н.е. Форма має доволі складний повний профіль: стінки загинаються всередину, має конічний виступ одразу попід краєм. По вінцях йде жолобок, що ділить їх на дві частини, одна з яких утворює валик. Ця таріль є еталонною, добре демонструє всі риси подібних посудин для IV-Vст. до н.е.

Близько 300 р. до н.е. з'являється цікава проміжна форма тарілки та миски — тарілки з відігнутих краєм. Ця форма цікава з точки зору трансформації попередніх типів, тому ми звернемо на неї увагу побічно. В ранньоелліністичну добу подібні тарілки мають дуже чітко виражені вінця, біля 1 см у ширину — горизонтальні, або ж трохи скошені.

Цікаво, що виробництво тарілок з жолобком по вінцях продовжувалося протягом всього елліністичного часу, разом з виробництвом соусниць та глибоких тарілок з виступаючим краєм. Останні можемо назвати трансформацією тарілок з бороздками по вінцях, так і рибних блюд. Деякі етапи розвитку цих форм нагадують попередні типи (Rotroff 1997, с. 149, 153). Подібні варіанти трапляються й серед ольвійського матеріалу, (Додаток В, рис. 69: 3, 4) (Rotroff 1997, р. 318, fig. 52; Егорова 2009, с. 228).

Тарілки з валикоподібними вінцями були поширені від початку IV ст. до н.е. до елліністичного періоду, під час якого були досить популярними.

Взагалі, в IV ст. до н.е. форми тарілок змінюються, майстри віддають перевагу більш міцним, практичним великим формам. Тарілки цього типу повністю покриті лаком. Варіюються розміри блюд: до кінця століття діаметр їх значно зростає; ця тенденція призводить до того, що в елліністичний період великі блюда набувають більшої популярності. Зміни у формі вплинули на зміну в орнаментативності — більша частина тарілок має орнамент у вигляді поєднаних між собою пальметок з базовим орнаментом у вигляді кіл з насічками (Sparkes, Talcott 1970, р. 144-150; Kerameikos Band XVII 2005, abb. 44: 449, 455, 480; Blonde 2007, pl. 29).

Тож, форма з'являється на початку IV ст. до н.е., проте деякі деталі, наприклад літа частина нижньої частини вінця, залишаються від попередніх типів. В цілому форма стає більш масивною. Замість вінця з жолобком, з'являються валикоподібні вінця. Останні були утворені шляхом формування валику із зайвої глини від основної

чаші, формуючи потовщений знизу та зверху валик. Ніжка має певні варіації, наприклад жолобок на основній частині ніжки або плаский варіант ніжки, що з'являється згодом (Rotroff 1997, 142; Sparkes, Talcott 1970, 144-150).

До середини століття форма розвивається наступним чином. Нижня частина дна має характерний конічний виступ в центральній частині (Sparkes, Talcott 1970, р. 144-150). Діаметр варіюється від 13,5 до 31 см. Найбільш поширений розмір — від 14 до 22 см (Егорова 2009, с. 40-42). Розміри тарілок змінюються разом з формою. До елліністичного часу доходять значно більші за розмірами посудини, що й набувають неабиякої популярності в той час.

У другій половині IV ст. до н.е. виготовляли невеликі тарілки (12-15 см у діаметрі), проте до кінця століття їх майже завісім витісняють більші за розмірами варіанти. Зі змінами у розмірах, приходять зміни в декоруванні посуду. Тарілки декорують концентричними колами з насічок та з'єднаними пальметками, рідше — самими колами. В класичну та ранньоелліністичну добу насічки складались з близько розташованих один до одного тонких довгих ліній. Пізніше штрихи стають коротшими та грубішими (Sparkes, Talcott 1970, р. 144-150; Rotroff 1997, р. 143). Слід зазначати, що майже всі тарілки такого плану мають штампований орнамент, подібний до орнаменту мисок (Егорова 2009, с. 40-42; Corbett 1949, р. 324-325). Найбільш популярним елементом завжди є насічки, ймовірно через легкість нанесення подібного орнаменту на пласку поверхню. Майстри додають класичні пальметки навколо насічок та центральну розетту зі з'єднаних чи відокремлених пальметок та центральне маленьке коло (Додаток В, рис. 75: 4, 5). Деінде орнамент складається з декількох рівнів (Додаток В, рис. 75: 2, 3, 5).

Тарілі з валикоподібним краєм завжди покриті лаком, не зустрічаються серед розписних посудин. Протягом останньої чверті IV ст. до н.е. тарілки мають опуклоувігнуту зовнішню поверхню стінок з маленьким виступом під вінцями. Всі лінії плавні та збалансовані.

Тарілки 400-375 рр. до н.е. (Додаток В, рис. 70: 2-3, рис. 76: 2) середніх розмірів, з пласкою придонною частиною, масивними стінками, мають увігнуту литу частину попід вінцями. На одних формах валикоподібні вінця пласкі з верхньої частини

(Додаток В, рис. 70: 3), на інших — повністю округлої форми; всі форми мають пласку основу ніжки.

На матеріалі з Ольвії можемо прослідкувати незначні зміни, що відбуваються з формою у 375-350 рр. до н.е. (Додаток В, рис. 70: 1, 6; рис. 71: 5-6, рис. 76: 4). Загалом, тарілки стають масивнішими у придонній частині, валикоподібні вінця більш відмежовані та мають вигини з обох боків. Можуть існувати й інші відмінності. Наприклад, деякі варіанти тарілок мають менші за стандартні розміри (Додаток В, рис. 70: 1), стінки литі попід вінцям. Ніжка (Додаток В, рис. 71: 5) може мати жолобок на основі, що є характерною ознакою для другої половини століття.

Наступна категорія тарілок цього типу датується в межах 350-310 рр. до н.е. (Додаток В, рис. 70: 4-5, 7, рис. 71: 1-4, рис. 76: 1, 5, 7, 8). Це масивні неглибокі тарілки, дно яких має потовщення по центру конічної форми, стінки формують єдиний вигин від вінця до придонної частини. Деякі екземпляри мають трохи інші вінця (Додаток В, рис. 70: 4, рис. 71: 3), край яких завернутий до середини. Також можемо спостерігати деяке різноманіття у характері виконання стінок — в цих випадках (Додаток В, рис. 70: 4, рис. 71: 3) вони майже пласкі, без вигинів. Деякі тарілки відрізняються меншими розмірами (Додаток В, рис. 71: 1, 2). Загалом, ми спостерігаємо всі варіанти цього виду тарілок на даному матеріалі: тарілки з пласкою основою ніжки (рис. 71: 2), з жолобком на ній (рис. 71: 1), з повністю округлими вінцями (рис. 71: 2) та з загостреним краєм (рис. 71: 1).

Протягом 350-325 рр. до н.е. у виробництві були й тарілки великих діаметрів (Додаток В, рис. 71: 4), зі значно тонкішими стінками, жолобком на основі ніжки, пласким дном та вінцями класичної округлої форми. Наприкінці IV — початку III ст. до н.е. змінюється сам профіль тарілки. Лінії стають більш тонкішими, дещо незграбними. Замість виступу попід вінцями додається жолобок. В першій чверті III ст. до н.е. стінки стають пласкими, жолобок ще помітніший. Починаючи з другої чверті століття продовжують виготовляти лише тарілки з пласкими кутастими стінками, з однією чи двома жолобками на основі ніжки та різко загнутим всередину краєм (Егорова 2009, с. 40-42).

Слід зазначити, що іноді важко виявити певні характерні риси типів тарілок, вироблені спеціально. Адже ця форма може змінюватись під час висихання, може деформуватись чи «осісти», тож поширеною проблемою цих форм є декотра несиметричність форм (Rotroff 1997, p. 144).

Рибні блюда досить часто зустрічаються у чорнолаковому оформленні. Цей тип посуду почали виготовляти з 400 р. до н.е. й продовжували до початку елліністичного періоду. Свою назву вони отримали через наявність розписних тарілок такої форми, що декоровані розписами у вигляді риб та морських істот (Sparkes, Talcott 1970, p. 144-150). Подібні форми були популярними загалом для давньогрецької культури у всі часи. Незважаючи на те, що аттичний посуд імпортувався до всіх давньогрецьких міст, більшість з них мали своє місцеве виробництво, що ще раз показує наскільки ця форма була популярною (Егорова 2009, с. 41).

Форму можна назвати як профільованою, так і «пласкою»: утворює широку таріль, що від вінець пласка, при переході до центру тарілки утворює «соусницю», западину у центрі посудини, що, ймовірно, використовували для сервіровки соусу (чи стоку зайвої рідини). Рибні блюда мають характерні для цих форм глибоко відхилені назовні вінця та міцну кільцеву ніжку. Рибні блюда почали повністю покривати лаком близько 400 р. до н.е., проте ці екземпляри не численні, їх продовжують використовувати протягом елліністичного періоду (Rotroff 1997, p. 83-107; CVA Czech Republic 1997, pl. 89; Themelis 1997, p. 116: 24; Teleaga, Zirra 2003, Taf. 35: 1-3; Kerameikos Band XVII 2005, abb. 44: 681, 682, 809, 871, 485; Blonde 2007, pl. 30).

Ранні екземпляри ретельно профільовані; зазвичай, складаються з блюда, що стоїть на широкій кільцевій ніжці, що має жолобок на зовнішній поверхні. Така ніжка майже повністю схована під дуже відігнутими вінцями і є індикатором того, що форма є ранньою.

Є екземпляри з масивною «литою» ніжкою, внутрішня частина якої відігнута; також існують варіанти з ніжкою з валиком на зовнішній частині. Характерною особливістю ранніх блюд є те, що нижня їх частина покрита лаком, при тому, що вінця були без нього; денце без лаку декоровано стрічками та колами з центральною

точкою. Проте більш поширеними варіантами були повністю покриті лаком тарілки (Додаток В, рис. 72: 4, рис. 74: 2-4).

В середині IV ст. до н.е. існували обидва варіанти — як з покритою, так і з вільною від лаку нижньою частиною. Форма нижньої частини донець так само варіюється — від повністю пласкої, до округлої форми, деякі мають в центрі опуклості конічної форми. Внутрішня западина (соусниця) стає більш широкою, проте дрібнішою. На пізніших тарілках з'являється додатковий жолобок навколо западини. Вона була зроблена ще під час формовки самої посудини та продряпана пізніше, після нанесення покриття. У IV ст. до н.е. це місце залишають не покритим лаком, край блюда ще більше відхиляється та збільшується в розмірах (Rotroff 1997, p. 147; Sparkes, Talcott 1970, p. 144-150).

Рибні блюда майже не змінюються за розміром. Цікавим є те, що в тих екземплярах, що мають дуже круті стінки, внутрішня западина стає неефективною як соусниця чи дренаж. Тож, цілком можливо ця западина має інше, невідоме нам призначення (Sparkes, Talcott 1970, p. 144-150).

Класична форма великого рибного блюда 400-375 рр. до н.е. має широкий відігнутий край, центральну западину у формі напівсфери та ніжку — кільцевий піддон, з жолобком на основній частині (Папанова 2000, с. 197), (Додаток В, рис. 74: 4, 8). Пласкі тарілки та рибні блюда були доволі поширеними знахідками елліністичних поховань кінця IV — початку III ст. до н.е., багато з них має декор у вигляді насічок (Парович-Пешикан 1974, с. 93). Серед матеріалу багато знахідок фрагментарних, — уламків краю посудин, частин вінець, що відносяться до IV ст. до н.е.

Для тарілок 400 р. до н.е., як було раніше зазначено, одним з характерних елементів є широкий масивний кільцевий піддон (Додаток В, рис. 72: 1-4). В межах 425-400 рр. до н.е. виготовлялися блюда з більш тонкою ніжкою; широкий край блюда відгинається назовні (Додаток В, рис. 72: 6, рис. 73: 2, 5, рис. 74: 1, 6). Блюда 375-350 рр. до н.е. також мали масивний кільцевий піддон, опуклий із зовнішньої сторони, з жолобком на основі (Додаток В, рис. 73: 4, 6-7, 11). Вінця тарілки доволі масивні, загинаються вертикально чи під кутом. Центральна западина не дуже глибока,

оточена вирізаною лінією. Тарілки 325 р. до н.е. мають значно тонкіший край (вінця), що загинається під кутом; пласка основа ніжки може бути масивною чи навпаки.

З точки зору визначення датування блюд важливими частинами є кільцевий піддон та характер западини на блюді, що активно змінюються з часом. Серед іншого матеріалу саме ці частини доволі добре зберігаються з плином часу, зважаючи на масивність їх морфології.

Всі ці зміни ми бачимо на матеріалі з Ольвії. Блюда середніх розмірів 425-400 рр. до н.е. мають неглибоку западину; масивніші та більші варіанти мають неглибоку западину з доволі товстою придонною частиною (рис. 74: 1). Деякі екземпляри 400-375 рр. до н.е. мають глибоку западину, що спускається майже до рівня основи ніжки. В цей же час додається жолобок навколо западини (Додаток В, рис. 74: 4). Протягом 350-325 рр. до н.е. характер центральної западини змінюється — вона стає дрібнішою, в той час коли дно стає масивнішим (Додаток В, рис. 74: 5-8, 10). Тарілки 325-310 рр. до н.е. також мають западину з доволі кремезним дном, що має потовщення конічної форми по центру. Також ці форми мають характерний жолобок навколо западини (Додаток В, рис. 74: 2-3, 9).

Отже, пласкі блюда V-IV ст. до н.е. є доволі поширеним матеріалом серед ольвійських знахідок із Західного теменосу (Русяева, Назарчук 2006, с. 177), центральних кварталів Верхнього (Назарчук 2014, с. 314, 356, кат. 156-158, 160-162) та Нижнього міста (Handberg 2010, 194), як і інших ділянок та околиць міста (Леви 1940, с. 123; Козуб 1974, с. 55-56).

Це стосується й тарілок з валикоподібними вінцями, що були популярні на рівні рибних тарілок. Спостерігаємо всі тенденції розвитку форми серед матеріалів з Ольвії, що корелюються з цілими формами з інших міст та некрополів Північного Причорномор'я (Брашинский 1980, с. 229; Алексеева 1997, с. 488; Данильченко 1999, с. 175; 2000, с. 220; 2002, с. 125; Золотарев 2005, с. 206; Стоянов 2005, с. 52; Егорова 2007, с. 335; 2014, с. 179; 2017, с. 89; 2015, fig.6; Секерская 2013, с. 505, рис. 123).

Серед знахідок з городищ та некрополів Північного Причорномор'я чорнолакові рибні блюда належать до найбільш поширеної категорії посуду, про що свідчать численні знахідки цього виду посуду з Горгіппії (Алексеева 1997, с. 290,

489), Єлизаветівського городища (Брашинский 1980, с. 245; Данильченко 1999, с. 175), Німфею та регіону (Грач 1999, с. 60; Соловьев 2003, с. 40; Чистов 2000, с. 246, табл. 2: 5; Данильченко 2002, с. 125), Пантікапею та інших поселень Північного Причорномор'я (Егорова 2017, с. 89, 2016, с. 526; 2014, с. 179, с. 181; 2007, с. 336; 2003, с. 94). Вони знайдені на поселенні Козирка 2 (Данильченко 2000, с. 220, 246, 1999, с. 175), в Херсонесі (Золотарев 2005, с. 206; Стоянов 2007, с. 256, рис. 6; Белов 1962, с. 166), Тірі (Самойлова 1988, ил. 21), некрополі Панське-1 (Рогов 2011, с. 199) та інших поселеннях регіону (Рукавишникова, Егорова 2019, с. 448, рис. 5: 7).

Звісно, що це стосується й Ольвії (Козуб 1975, с. 153; Папанова 2000, рис. 14; Русяева, Назарчук 2006, с. 330; Назарчук 2014, кат. 168, 172, 173) та Березані (Чистов, Ильина 2015, с. 241). Основна частина матеріалу з Нижнього міста Ольвії належить до періоду від кінця IV — до середини III ст. до н.е., в тому числі й рибні блюда. Проте, більшість форм складають блюда не аттичного виробництва. Від середини III — початку II ст. до н.е. в ст. до н.е., все більшого поширення набувають тарілки з валикоподібними вінцями та різноманітні соусниці, що замінюють класичні пласкі тарілки та рибні блюда (Handberg 2019, p. 194).

Серед знахідок з некрополів, рибні блюда трапляються, проте доволі рідко. Вони майже відсутні в архаїчний час (Скуднава 1988, с. 39), проте є складовою інвентарю у похованнях V-IV ст. до н.е., так як і пласкі тарілки класичних форм. Іноді померлому тарілку вкладали у руки (Козуб 1974, с. 55-56).

Важливо зазначити, що багато античних міст Причорноморського регіону мало своє власне виробництво тарілок, в тому числі й рибних блюд протягом класичного та елліністичних періодів (Гайдукевич 1959, с. 69, fig.7; Иванов 1963, № 269; Alexandrescu 1966, pl. 90 (XXI); Vozkova 1997, 13). Ольвія не була винятком. У V-IV ст. до н.е. існувало окреме виробництво червонолощених рибних блюд (Буйських 2011, с. 242; 2012, с. 71). Цілком ймовірно, що ці форми виготовляли й в інших техніках. Це доводять численні знахідки рибних блюд у елліністичному некрополі Ольвії. Ці тарілки мають схожу форму, проте виготовлені з місцевої сірої глини та не мають покриття зверху (Парович-Пешикан 1974, с. 93). Це може пояснити таку незначну кількість аттичних чорнолакових блюд, порівнюючи з іншими типами

посуду в Ольвії. Адже, цілком логічно, що використання недешевого імпортного посуду кожен день не є доцільним, якщо можна купити більш дешевий місцевий аналог. Протягом класичного та ранньоелліністичного періодів імпортні аттичні чорнолакові тарілки, як і інші типи посуду, були вкрай коштовними. Це доводить й велика кількість блюд, що була у використанні навіть після ремонту.

Отже, одним з найпоширеніших типів посуду серед іншого матеріалу були рибні блюда, їх знаходять на різних ділянках міста та некрополів. Плaskі тарілки з валикоподібними вінцями були більш популярними у IV ст. до н.е., хоча слугували іншим цілям. Адже їх широко використовували у повсякденному житті, іноді під час тризні та у якості поховального інвентарю. Найменшої популярності набули тарілки з жолобком по краю, проте й вони не настільки рідкісні типи, як тарілки з широким та потовщеним краєм. Проаналізувавши всі наявні знахідки тарілок та блюд, приходимо до висновків, що ці форми не мали конкретних піків популярності, як інші типи. Їх використовували постійно. Проте, можемо простежити певне збільшення кількості тарілок у 400 р., 375-350 рр. та 325-310 рр. до н.е.

Таким чином, проаналізувавши посуд відкритого типу з Ольвії можемо виділити певні тенденції динаміки розвитку кожного з типів та прослідкувати спільні та відмінні риси у характері їх надходження на ольвійський ринок.

Доцільно окремо порівняти посуд для пиття та для сервірування їжі. Так, максимальна кількість киліків усіх типів припадає на період 480-400 рр. до н.е., скіфосів — 525-450 рр. до н.е. Це підтверджує теорію, що на ранніх періодах розвитку цих типів, саме скіфоси були основною формою для пиття при застіллі, як дуже містка та зручна форма. Блюда на ніжці, що також використовували для пиття, так само як і для сервірування їжі, найбільшої популярності набули у період 525-500 рр. до н.е., лише незначна кількість посуду цього типу датується проміжком 500-480 рр. до н.е.

З 480-450 рр. до н.е. все більшої популярності набувають саме різні форми киліків. Різноманітність їх типів за формою та розмірами ще раз демонструють нам неабияку важливість цього типу посуду не лише у повсякденному житті, а й при важливих ритуальних подіях, святах. Також ймовірно, що різні типи киліків мали

різне функціональне призначення. Безперечно, вважається, що основне призначення киликів та скіфосів — пиття вина.

Одноручні чаші мають два піки популярності: 450-425 та 375-350 рр. до н.е. Як і канфари, пік розвитку яких припадає на 380-350 та 340-275 рр. до н.е., при чому нижня межа дещо опущена, з приводу наявності певних екземплярів, що мають широке датування.

Велику групу посуду для сервірування їжі складають миски, маленькі миски, сільнички та тарілки. Більшість складають саме різні типи мисок, як головної форми при споживанні їжі. Їх загальна кількість складає 402 од. та охоплює великий проміжок часу (від 500 до 325 рр. до н.е.). Найбільшого поширення набули саме миски великих форм, що прикрашались штапованим орнаментом. Зокрема, миски з відігнутими вінцями (108 од.), з увігнутими вінцями (69 од.). Меншу кількість демонструють різні варіанти складнопрофільованих мисок (46 од.). Малі миски та сільнички мають майже однакову кількість (95 та 84 од. відповідно).

Пласкі тарілки представлені у значно меншій кількості (73 од.). Як бачимо зі схеми (див. Додаток Е, рис. 21), тарілки були популярними в усі періоди, протягом дослідженого часу, адже були невід'ємною частиною кожного застілля, як і миски. Проте останні демонструють загальне збільшення кількості саме у 500-430 р. та 380-310 р. до н.е.

Таким чином, було проаналізовано групу матеріалів, що були знайдені в Ольвії. До обраної вибірки увійшли лише ті матеріали, що було точно продатовано та визначено тип, підтип. В основному, це археологічно цілі екземпляри або ті, що збереглися фрагментарно, проте мають профільні частини. Загалом вибірка посудин відкритого типу склала 1380 од. (окремо винесено 119 од.), що дає змогу зробити певні висновки щодо популярності різних типів посуду.

Так, цілком логічним і очікуваним висновком є те, що найбільшу групу посуду склали саме килики різних типів та періодів, група склала 43% дослідженого матеріалу. На другому місці по кількості знаходяться миски та сільнички (29%). Далі за популярністю йдуть канфари (9%), скіфоси (7%), тарілки, блюда на ніжці. Значно менше зустрічаються одноручні чаші та дуже рідко — фіали.

РОЗДІЛ 4. ТИПОЛОГІЯ ЧОРНОЛАКОВОГО ПОСУДУ ЗАКРИТОГО ТИПУ

Порівнюючи з «посудом відкритого типу», кераміка закритого типу зустрічається значно менше. Проте, це не стосується матеріалів з некрополей, що пов'язано у свою чергу з ритуальним використанням чорнолакових лекіфів, асків та інших категорії посуду серед поховального інвентаря (див. Скуднова 1980, Парович-Пешикан 1974, Папанова 2000). Отже, знахідки цієї групи посуду доволі рідкісні, порівнюючи з посудом відкритого типу, саме тому слід звернути особливу увагу на відмінності різних форм та особливості їх декорування.

Умовно посуд закритого типу можемо розділити за їх функціональним призначенням на дві великі групи. Це посудини для зберігання рідини (води, вина): амфори, гідрії, пеліки, ольпи, кратери, псиктери, та олії: лекіфи, амфориски та аски. Та друга категорія — посуд спеціального призначення, для зберігання прикрас та косметики — лекани, піксиди (Чечуліна 2018б, с. 130-131; 2018в, с. 122-124).

4.1 Типологія посуду закритого типу

Тож, першу підгрупу складають великі посудини для зберігання та подачі вина та води: амфори, пеліки, ойнохої, гідрії, ольпи, кратери та псиктери. Всі вони хоча й належать до однієї великої групи, мають спеціальне призначення.

Амфори у чорнолаковій техніці — дуже рідкісні. Маються на увазі столові амфори, висота яких ранжується від 21 до 35 см, максимальний діаметр по тулову — від 12 до 28 см в поодиноких випадках. Внутрішня частина вази завжди не покрита лаком, окрім горлової частини. Чорнолакові амфори можна розділити на три типи: з виділеною горловою частиною (*neck-amphora*), цільні амфори (*one-piece amphora*) та амфори з кришкою (*lidded*) (Sparkes, Talcott 1970, p. 47-48; Чечуліна 2019б, с. 407) (див. Додаток Г, рис. 1: 1-8).

Амфори з виділеною горловою частиною були поширені в другій чверті VI ст. до н.е. й продовжували існувати до того часу, коли їх замінили варіанти з широкими плечиками та короткою шийкою.

«Цільні амфори» були всі однакової форми, з вузьким тілом, опуклим горлом та ехиноподібною ніжкою, що розширюється донизу. Форма вперше з'явилась в

середині VI ст. до н.е., в чорнолаковій техніці виготовлялась впродовж 520-480 рр. до н.е. Вважається, що саме цей тип вплинув на розвиток чорнолакових пелік. Деінде подібні чорнолакові амфори знаходять з кришками (Sparkes, Talcott 1970, р. 47-48; Чечуліна 2019б, с. 407).

Серед знахідок з Ольвії, повністю чорнолакові амфори — дуже рідкісні. Як вже зазначалося, переважна більшість матеріалу з городища має фрагментарний характер, тож важко визначити лише по частині денця чи вінець чи амфора має розпис, чи є повністю чорнолакова, до прикладу.

Всі наявні екземпляри датуються в межах 574-400 рр. до н.е. (Sparkes, Talcot 1970, cat. Nr. 1, 2, 3, 1463, 1466, 1450). Значну частку подібних знахідок складають пізніші елліністичні столові амфори, прикрашені накладним орнаментом техніки «західного схилу», у дану вибірку ввійшли лише матеріали класичного часу. Так, чотири екземпляри маємо схильність атрибутувати саме як амфори з чітко відділеним горлом (Додаток Г, рис. 1: 1, 4, 7, 8). Вінця виконані в різний спосіб: підквадратні, пласкі зверху, що дещо нагадують вінця пелік (Додаток Г, рис. 1: 1) та класичні для столових амфор — округлі зверху, що мають додатковий валик поперек вінцями (Додаток Г, рис. 1: 3). Відрізняється екземпляр з товстими стінками та масивними вінцями, що були зроблені шляхом відгинання основної стінки та закручення її у вінця. Останні мають всередині порожнину, зберіглася основа ручки, що демонструє наскільки вся посудина була масивною (Додаток Г, рис. 1: 4). Ці тенденції демонструє й наступна частина ручки, ймовірно, від амфори (Додаток Г, рис. 1: 8), що має дуже якісне покриття насиченого чорного кольору.

Наявні три фрагменти придонних частин амфор, ніжки яких також виконані в різний спосіб: відігнута, опукла з обох боків ніжка невеликого розміру, що знаходить свої аналогії серед столових амфор без декору (Sparkes, Talcot 1970, cat. Nr.1466); ніжки, увігнуті із внутрішньої сторони, при чому в одному випадку денце майже опускається на рівень поверхні (Додаток Г, рис. 1: 5), в іншому основа ніжки пласка та значно ширша за класичні варіанти (Додаток Г, рис. 1: 7). Інші варіанти мають аналогії за морфологією форми серед матеріалів афінської агори, переважно кухонного використання — це столові амфори без покриття кінця V — початку IV ст.

до н.е. (Додаток Г, рис. 1: 2, 3, 5, 6) (CVA Germany 1960, Taf. 80: 1, 2; Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 1-3, 1466, 1463, 1450).

Отже, амфори у чорнолаковому виконанні дійсно дуже рідкісні знахідки, що траплялись дослідникам Ольвії, проте це поодинокі випадки (наприклад Handberg 2010, Da 320). Цікаво, що траплялися знахідки повністю чорнолакових великих посудин класичного часу, проте не з Аттики, на Березані (Борисфен-Березань 2005, с. 101). Ця форма походить з Лаконії та датується початком V ст. до н.е. По характеру покриття та морфологією вона цілком подібна до аттичних амфор. Подібна ситуація спостерігається у містах Північного Причорномор'я, де знахідки амфор поодинокі (Егорова 2017, рис. 10: 93, 93).

Пеліки дуже схожі на амфори, як по своєму оздобленню, так і за формою. Пеліка, як форма посуду, з'явилась як варіація амфори типу С. В середньому має наступні розміри: висоту від 13 до 20 см, при максимальному діаметрі 11-19 см. Основне призначення пелік — зберігання олії, це, зокрема, доводять різні іконографічні сцени з використання олії та пелік на вазах. Пеліки можуть бути з кришкою (*lidded pelike*) чи без неї (*lidless pelike*), з відокремленою шиєю (*neck-pelike*), з орнаментациєю по тулубу чорнолаковою стрічкою (*banded*) (Sparkes, Talcott 1970, p. 49-51; Чечуліна 2019б, с. 407) (див. Додаток Г, рис.1: 9-11).

Пеліки без кришок виготовлялись у чорнолаковій техніці не пізніше середини V ст. до н.е. Більшість чорнолакових пелік мають дві стрічкоподібні ручки, які дещо опуклі по зовнішні сторони, деякі варіанти ручок підокруглі в перерізі. Також відмінністю чорнолакових форм є характер ніжки, що розширюється донизу, на відміну від розписних екземплярів. Покриття знаходиться всередині шиї, як і по всій поверхні вази. Залишена без покриття лише зовнішня частина денця. Іноді у якості декору додаються тонкі лінії червоного кольору по шиї, під або над ручками. В середньому ці пеліки мають висоту від 15 до 23 см. Більшість посудин датується кінцем VI — початком V ст. до н.е. Наприкінці IV ст. функції пелік переймають амфори, що були декоровані у техніці «західного схилу».

Пеліки з відокремленою шиєю — дуже рідкісні знахідки. Ймовірно, що подібні форми були перехідним етапом між амфорами та класичними пеліками,

експериментом на шляху до вдосконалення форми. Такими ж рідкісними типами є *пеліки з кришками*. За морфологію вони майже не відрізняються від вже згаданих типів. Кришки зазвичай знаходять окремо від основної посудини, тому важко атрибуувати їх впевнено. Кришки пелік повністю чорнолакові, за винятком внутрішньої частини. Ручка виконана у вигляді невеликої кнопки, що може бути пласка зверху, або трохи загострена. Ручка має посередині ребро (Sparkes, Talcott 1970, р. 49-51).

Серед матеріалів з Ольвії чорнолакові пеліки — також рідкість. Представлено лише декілька екземплярів (див. Додаток Г, рис. 1: 9-11). Всі вони за аналогіями датуються в межах 500-480 рр. до н.е. (Sparkes, Talcot 1970, cat. Nr. 15, 16, 20). Два екземпляри демонструють різні типи вінець — пласкі, потовщені зверху (Додаток Г, рис. 1: 9) та підокруглі, з невеликим жолобком зверху (Додаток Г, рис. 1: 10). Обидва екземпляри, вірогідно, відносяться до типу пелік без кришок. Також наявна частина денця, що відрізняється широкою пласкою частиною (Додаток Г, див. рис. 1: 10).

Отже, чорнолакові пеліки — дуже рідкісні знахідки. Серед знахідок з Ольвії нерідкі знахідки червонофігурних пелік, що мають таку саме форму, як їх чорнолакові варіанти (Русяєва, Назарчук 2006, с. 458, рис. 186: 2), або пізніших варіантів, розписаних у техніці «західного схилу Агори» (Журавлев, Ломтадзе 2007, с. 83, рис. 3: 3, 4, с. 87, рис. 5: 2; Gorzelany 2011, р. 146). Повністю чорнолакові пеліки класичного часу мають винятковий характер (Козуб 1974, с. 60, рис. 21: 1).

У чорнолаковій техніці виготовляли й такі рідкісні форми як *псиктери* (див. Додаток Г, рис. 1: 12-14). Форму, яку ми знаємо як «псиктер» виготовляли з останньої чверті VI ст. до н.е. до середини V ст. до н.е., використовували в якості посудини для охолодження вина. Псиктер ставили всередину кратера, у який наливали холодну воду або сніг. Відповідно до розмірів кратерів, розміри псиктерів також відрізняються. Існували форми висотою від 12 до 36 см, при діаметрі від 14 до 20 см. Псиктери були двох типів: з кришками та спеціальними ручками, щоб було зручно переносити посудину з місця на місце та тип без ручок та кришки для стаціонарного використання. Найбільш популярна форма замість ручок має маленькі подвійні порожні трубки, ймовірно для того, щоб пронизувати мотузкою та підвішувати або

переносити посудину з місця на місце (Sparkes, Talcott 1970, p. 52; Чечуліна 2019б, с. 408). Фрагменти з Ольвії датуються в межах 500-480 pp. до н.е. (Sparkes, Talcot 1970, cat. Nr. 36, 38; Bouzek 1997, pl. 63: 1-2; Kunze-Gotte 1999, p. 35, ab. 8). Представлене горло (Додаток Г, рис. 1: 12), що має характерний вигин попід вінцями та два фрагменти ручок — пронизок (Додаток Г, рис. 1: 13, 14).

Також дуже рідко зустрічаються чорнолакові *гідрії* — глеки для води з двома горизонтальними ручками для того, щоб підіймати посудину та з однією вертикальною для того, щоб було зручно носити гідрію порожньою. До кінця V ст. до н.е., чорнолакові гідрії зустрічаються дуже рідко, хоча загалом їх кількість досить значна у різних варіантах та розмірах. Гідрії мали стандартні розміри — у висоту від 11 до 23 см, при максимальному діаметрі по тулову 8-17 см. Форма протягом століття трансформувалась у класичну — з ретельно виробленою ніжкою та горлом, часто з канелюрами та позолоченим орнаментом по шії. Особливого сенсу виготовляти гідрію у чорнолаковій техніці не було, так як це була досить звичайна форма для повсякденного домашнього вжитку (Knigge 1966, Beil. 45: 4, bel. 70: 10; Sparkes, Talcott 1970, p. 53; Thorn 2005, p. 773, fig. 418; Чечуліна 2019б, с. 408).

Серед матеріалів з Ольвії повністю чорнолакові гідрії класичного періоду поки що не були досліджені. Не рідкість, серед матеріалу — червонофігурні гідрії (Козуб 1974, с. 59, рис. 20). Деінде трапляються унікальні екземпляри, наприклад мініатюрна чорнолакова гідрія з некрополю Ольвії класичного часу, що вірогідно не мала ніякого функціонального призначення, лише заміняла свій повнорозмірний варіант в ритуальних цілях (Козуб 1974, с. 58, рис. 19: 5). Серед знахідок з інших міст Північного Причорномор'я чорнолакові гідрії трапляються так само рідко (Соловьев 2003, с. 100, рис. 235), частіше — більш пізнього часу, у техніці розпису «західного схилу Агори» (Егорова 2017, рис. 13: 108).

Великі посудини для змішування та зберігання вина — *кратери* (Додаток Г, рис. 2, 3) також іноді виготовлялись у чорнолаковій техніці, проте їх знахідки рідкісні. Кратери мали різні розміри, у висоту могли сягати від 23 до 30 см, діаметр вінця міг варіюватись від 25 до 40 см, ніжки 17-23 см в середньому.

В основному це були кратери двох типів. Перший — кратери значних розмірів, глибокі, з опуклою чашею, на потрійній масивній ніжці з двома ручками, які з'єднані з масивними підквадратними вінцями (*column-krater*). Знахідки цього типу дуже рідкісні навіть для таких пам'яток, як Афінська агора. Їх почали виготовляти на початку V ст. до н.е. (Sparkes, Talcott 1970, p. 54-55). Ймовірно, що ці типи виготовляли у якості повсякденного посуду, адже вони не представляли великої естетичної цінності, на відміну від розписних варіантів, або ж вишуканих коштовних кратерів зі срібла чи золота (див. наприклад Themelis 1997, A1).

Другий тип, що трапляється дещо частіше у чорнолаковій техніці — кратери, що за формою тулова нагадують дзвони (*bell-krater*). Ранні екземпляри замість ручок мають «вушка», що імітують ручки. Вони мало ймовірно мали функціональне призначення. Частіше виготовлявся варіант з ручками. Сама форма може дещо відрізнитися — бути масивною, чи кутастою. Звісно, що частіше ці форми виготовлялись з фігурними розписами, особливо популярними були кратери у червонофігурному стилі. Цікаво, що кратери з «вушками» раніше виготовляли з дерева, лише згодом почавши виробництво з глини. Отже, чорнолакові кратери були предметами повсякденного вжитку, тому часто не мали особливого декорування (Sparkes, Talcott 1970, p. 54-55; Чечуліна 2019б, с. 408).

Серед знахідок з Ольвії кратери різних розмірів трапляються нерідко (Додаток В: рис. 2, 3). Усі наявні екземпляри фрагментарні. Це, переважно, масивні ніжки від великих посудин. При відсутності інших частин ми припускаємо, що дані форми є чорнолаковими, за характером морфології ніжки та покриття. Так, до типу «*column-krater*» відносяться наступні форми (Додаток Г, рис. 2: 3, 4, 6, 7, 9, рис. 3: 1), до типу «*bell-krater*» — (Додаток Г, рис. 2: 1, 2, 5, 8, 10-12). Всі екземпляри укладаються у доволі широкий проміжок часу: 500-420 рр. до н.е. (Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 54, 58-60; Schipra 1980, TAV LXXXL: 197). Деякі фрагменти ніжок дещо відрізняються від класичних стандартів кратерів, проте за значними розмірами та масивністю форми, ми відносимо їх саме до цієї групи кераміки (наприклад, Додаток Г, рис. 2: 2, 7). Спільні риси мають наступні фрагменти ніжок (Додаток Г, рис. 2: 10-12, рис. 3: 2). Ніжка виконана таким чином, що утворює ніби ступінь на середині свого розміру.

Такі форми кратерів були характерні й для значно пізніших етапів, дані фрагменти відносимо до групи посуду 420 pp. до н.е. (Sparkes, Talcot 1970, cat. Nr. 60). Окремо слід виділити знахідки вінець: класичних масивних підпрямокутних (Додаток Г, рис. 3: 5) та вінець дещо незвичної форми (Додаток Г, рис. 3: 4), що мають чітко відокремлену частину, що загинається назовні, широку пласку поверхню зверху.

Нижні фрагменти кратерів зустрічаються серед знахідок Ольвії, як кратери типу «column-krater» (Handberg 2010, Da 367; Назарчук 2014, рис. 11: 1-3, рис.17: 5, 6, рис. 19: 6), так і «bell-krater» (Handberg 2010, Da 365), (Скуднава 1988, с. 56, кат. 59), проте чисельними їх назвати не можна.

Дуже поширеною закритою формою для зберігання вина була *ойнохоя* (Додаток Г, рис. 4, 5) — глек з трьома зливами. Ця форма набула найбільшого поширення серед усіх типів закритого типу. Їх використовували повсякденно, для зберігання різного сорту рідини.

Ойнохої могли бути декількох типів: з «комірцем» на шії (ring-collar); форма, зі зміщеною шиєю та трьома зливами (offset neck and trefoil mouth); з плечиками (shoulder); хус (chous); ойнохої з чорнолаковою стрічкою на тулубі та їх чорнолакові аналоги (banded round-mouth), з горловиною округлої форми (round-mouth) (Егорова 2017, с. 61-61; Чечуліна 2019б, с. 408).

Ойнохої з округлим «комірцем» на шії (Додаток Г, рис. 4: 2, 6, 7) мають тулуб, що нагадує за формою цибулю, ніжку, що розширюється донизу та горловину з трьома зливами. Іноді «комірець» декорують червоною фарбою. Наявність такої деталі пояснюється бажанням підкреслити місце з'єднання шії та тулуба, вона ж маскує технологічні сліди від поєднання двох елементів при формуванні посудини. Ойнохоя покрита лаком повністю як зсередини, так і ззовні, окрім денця. В ранніх екземплярах ніжка масивна та висока. Ця форма з'являється у розписних техніках в Афінах та Коринфі приблизно в однакових час, більшість з них належать до другої та третьої чверті VI ст. до н.е. Форма змінюється від глека з потовщеними стінками, до більш стрункої та високої форми. Ранні екземпляри мають масивну високу ніжку, пізніші — ніжку значно меншого розміру. Іноді додається інший декор — пара

червоних ліній на місці найбільшого діаметру. До цього декору можуть додаватись лінії та рослинний орнамент (пелюстки), нанесений білою фарбою.

Ойнохої зі зміщеним краєм та трьома зливами на горлі (Додаток Г, рис. 4: 1) почали виготовлятися в чорнолаковій техніці в кінці V ст. до н.е., вони мали досить стрункий тулуб, високо підняту над горлом ручку та елегантно вигнуту ніжку. Вся посудина, включаючи внутрішню частину горла покривалась лаком, окрім зовнішньої частини денця (Sparkes, Talcott 1970, p. 60).

Ойнохої з плечками виготовлялись з другої чверті століття (Додаток Г, рис. 4: 5). Ці форми мають низьку ніжку з плоским дном, достатньо струнке тіло, що підіймається до крутих плечків, коротку шию, горло з трьома зливами, низьку ручку. Стінки іноді можуть мати канелюри. Внутрішня частина горла та вся посудина покрита лаком, окрім дна. Форма трансформується з часом. Так, для кінця VI — початку V ст. до н.е. характерна маленька дископодібна ніжка, вузька шия, залегка відмежована від тіла. За формою тулово наближається до сферичної. На початку IV ст. до н.е. форма дещо спрощується: стає тендітнішою, втрачає свої об'єми. Горло з трьома зливами більш розширюється, ніжка стає вищою та вужчою. Ці зміни ще більш посилюються з появою стінок у вигляді канелюр. Чорнолакові ойнохої цього типу мають стандартизовані об'єми.

Третя форма ойнохої — «хус» (chous) (Додаток Г, рис. 4: 3, 4, рис. 5: 1-6) найбільш поширена серед чорнолакових ойнохой. Це приземкуватий глек з низькою ніжкою, нижня частина якої не покрита лаком; внутрішня частина горловини та все тіло покрите лаком. Стінки формують єдиний вигин з горлом посудини та зливами. Низька ручка має форму ремінця, часто ребриста. Розмір цих чорнолакових кувшинів також універсальний, від 12-24 см у висоту, з діаметром 11-18 см (Sparkes, Talcott 1970, p. 60; Kerameikos Band IX 1976, Taf. 63: 5, Taf. 113: 3).

Цей тип форми розвивався наступним чином. На початку його існування це були доволі вузькі глеки, з масивною ніжкою та крутими плечиками. Горло лише трохи відігнуте, формує три зливи. Надалі змінюється ніжка, — втрачає чіткий профіль, стає нижчою та ширшою таким чином, що її діаметр стає лише трохи меншим за діаметр тіла (наприкінці V ст. до н.е.). З IV ст. форма ще більш

втягується, діаметр ніжки зменшується, проте остання стає вищою, товстішою, значно менше уваги приділено профілю. Зовнішня частина денця покрита лаком. Горлова частина також змінюється — зливи стають більш виразними, відігнуті настільки, що звисають над кувшином. Дві точки, що були утворені при формування горлової частини, тепер піднімаються вище за саме горло. Шия та тулово також піддається змінам. В V ст. до н.е. стає ширшою нижня частина тіла, що стоїть на широкій ніжці. Всі ці зміни призводять до того, що шия кувшина тепер чітко відокремлена від іншої частини тулова. В IV ст. процес обертається навпаки. Посудина стає вищою, тіло вужчає, шия також стає вищою, горло розширюється. Відповідно до змін у формі тіла, змінюється й ручка — стає довшою. Цікавим елементом ручки є наступний. Вона виготовлялась таким чином, щоб великий палець мав упор при триманні глека. З часом це місце стає набагато виразнішим, навіть загострюється на пізніших варіантах.

Декор цього типу ойнохой може бути виконано у різні способи. Наприклад, додавання червоних ліній на рівні найбільшого діаметри тулова. Також іноді спеціально залишали стрічки без покриття для нанесення орнаменту (наприклад, гілка плюща, ягоди). Саме ці форми пізніше нерідко прикрашали позолотою, або білою фарбою (гілка плюща, оливкова гілка чи рідше — мірту). З 400 р. до н.е. стінки почали оформлювати канелюрами.

Слід відзначити, що існують й певні відхилення від існуючих традиційних стандартів форм. Так ми маємо унікальні екземпляри посуду майже в межах будь-якого типу. Наприклад, при існуючих стандартних розмірах ойнохой, трапляються варіанти, що вдвічі менші за класичні (наприклад форми хус). Саме з кінця IV ст. великі форми зникають, поширюються маленькі.

Ойнохой зі стрічкою по тулубу характерні для 600-450 рр. до н.е., вони, ймовірно, були адаптацією коринфських посудин; пізніше форму стали повністю покривати лаком. Шия чітко відмежована від іншої частини тулова, горло має підокруглу форму. Фігура розвивалась від масивної, великого розміру, з чітко вираженими частинами (особливо горло та тулово). Ніжка може бути невеликого розміру, пряма та пласка знизу або великого розміру, що розширюється донизу. Декор

у вигляді стрічки по тулову — індикатор ранніх екземплярів, VI ст. до н.е. Ручка — округла в перерізі, доволі товста, висока. З середини століття посудина приходить до усталених стандартів форм: змінюється форма тулова — від яйцеподібної до більш сферичної форми, плечики стають вищими, шия більш увігнутою. Ручка стає подвійною, набуває форми ремінця, часто опукла із зовнішньої сторони.

Форма ойнохой з округлим горлом (Додаток Г, рис. 4: 5) характерна для V ст. до н.е. Складається з глибокого широкого тулуба, низької ніжки, округлої горловини та високої ручки; лак покриває все тіло посудини, окрім нижньої частини ніжки. Форма виготовлялась як в глині, так і в бронзі, можливо останній був оригінальним матеріалом для цього типу ойнохой. Існували й інші типи цього виду глеків, проте вони мало ймовірно виготовлялись у чорнолаковій техніці (Sparkes, Talcott 1970, p. 58-69).

Серед усіх знахідок ойнохой з Ольвії, найбільшу групу складають глеки типу «хус», що датуються в межах 400-310 pp. до н.е. (Назарчук 2014, с. 350, рис. 18: 1; Handberg 2010, Da 336). Подібні посудини вироблялись й ольвійськими майстрами (Папанова 2003, рис. 1). Другу групу по кількості складають ранні глеки з округлим «комірцем» на шиї 575-500 pp. до н.е., поодинокими знахідками є інші згадані типи ойнохой (Thomson 1934, p. 320, fig. 5; CVA Germany 1959, Taf. 80: 4; Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 90, 91, 96, 104, 124, 128-130; Kerameikos Band IX 1976, Taf. 78: 5; Kerameikos Band XVII 2005, Taf. 104: 461, Taf. 105: 462).

Окремої уваги заслуговує наступна ойнохоя (Додаток Г, рис. 4: 1). Це археологічно цілий кувшин з рельєфним орнаментом (Леви 1964, с. 16), що є унікальним експонатом Археологічного музею ІА НАНУ. За морфологією форми її можна продатувати V ст. до н.е. (Sparkes, Talcott 1970, fig. 2: 96). Ойнохоя має велике вмістище, найбільший діаметр тулуба сягає 18 см при загальній висоті у 25 см та діаметрі вінець біля 9 см; класичні три зливи — два майже симетричні округлої форми (діаметр 6,5 см) і один — центральний, менший за розмірами, витягнутої форми, розташований навпроти ручки. Особливістю даної посудини є широка ручка, що піднімається від верхньої частини тулуба до вінець, виходячи трохи за них. Під ручкою розташовані два декоративні наліпи округлої форми. Зверху ручка

завершується рельєфною головою лева та двома смужками, що ніби імітують його лапи та простягаються по горлу ойнохої; ручка має ребро. Декорування чорнолакового посуду рельєфним орнаментом — не рідкість, це стосується й такої доволі рідкої форми, як ойнохоя (Rotroff 1991, p. 73, 76; Alexandropoulou 2002, Taf. 5, 2). Подібний рельєфний декор у вигляді голови лева міститься на чорнолаковому аску, що походить з Ольвії (Додаток Г, рис.13: 8) та гутусі з кришкою з некрополю Аполонії Понтійської (Іванов 1963, с. 506, табл. 110). Ймовірно, що подібний декор було винайдено як наслідування виробів з металу (Леви 1964, с. 16), які нерідко мали рельєфні орнаменти (Themelis 1997, fig. 41, 84; Чечуліна 2019а, с. 16-17; 2019в, с. 39; 2020, с. 78, 79).

До рідких знахідок належить експонат Миколаївського краєзнавчого музею «Старофлотські казарми» (Додаток Г, рис. 5: 1). Посудина має невеликі форми, як для цього типу, до 16,5 см у висоту, діаметр вінець близько 6,4 см, у найширшій частині тулова — 9 см. Особливістю є витягнуте овальне тулово, прикрашене вертикальними паралельними канелюрами, що покриває всю поверхню — від невеликої відігнутої ніжки до горлової частини. Остання складається з трьох частин — однієї великої центральної та двох симетричних меншого розміру (діаметром бл. 2,5 см). Окремо вироблені охайні тонкі вінця та місце з'єднання ручки з горлом. Ручка пласка, підтрикутної форми у розрізі, зовнішня сторона дна — без покриття. Форма належить до IV ст. до н.е., має накладний орнамент по горлу у вигляді ламаної лінії з крапок, що нагадує намисто, нанесений ангобом кольору глини. Загалом, якість чорнолакового покриття дуже висока, затертості спостерігаємо лише між канелюрами та по ручці. Типологічно близькі ойнохої з канелюрами та розписним накладним орнаментом по горлу, що датуються останньої чвертю IV ст. до н.е., знаходили серед матеріалів Пантікапею (Егорова 2017, табл. 22, кат. 101, 102.), V ст. до н.е. — у Горгіпії (Алексеева 1997, с. 483, табл. 201), Істрії (Alexandrescu 1966, p. 523, pl. 91; 1978, pl. 60, 511), Аполонії Понтійської (Іванов 1963, Табл. 81: 7186) та інших центрах (Thorn 2005, p. 718, fig. 363; Чечуліна 2020б, с.86; 2021, с. 212).

Подібну картину демонструють знахідки з інших міст Північного Причорномор'я та Криму — знахідки повністю чорнолакових ойнохой трапляються.

Це стосується як типу з округлим горлом (Егорова 2017, с.115, рис.1), так і більш популярного типу — хус (Hannestad, Stolba, Scegllov 2002, pl. 67; Рогов 2011, с. 197, рис. 68: 16; Егорова 2017, рис. 11: 99-102).

З кінця VI ст. до н.е. широкого вжитку набувають чорнолакові *кухлі* (Додаток Г, рис.6, 7). Пік популярності форми припадає на середину V ст. до н.е. Достовірно не відомо звідки походить сама форма. Вважається, що вперше вона з'явилася у Лаконії. Проте, слід зазначити, що функціонально як форма для пиття вина — кухля з однією ручкою не є унікальною, подібні посудини є майже у будь-якої культури. Відомі наступні типи кухлів — з пласкими стінками та однією ручкою, з горизонтальними ребрами-канелюрами, з двома ручками, форма «Фідеас» (Pheidias shape) та змішані форми (Sparkes, Talcott 1970, p. 70-71; Чечуліна 2019б, с. 409).

Наприкінці VI ст. до н.е. стає популярним *тип з пласкими стінками* та однією ручкою, спершу у червонофігурному виконанні, трохи згодом — і в чорнолаковій техніці. Форма цього часу відрізняється різко відігнутими вінцями, витягнутою петлеподібною ручкою, розширеним донизу тілом. З часом форма змінюється — горлова частина ще більше вигинається, ніжка спрощується. Ручка зазвичай прикріплена на рівні вінець, як виняток — попід вінцями. Наприкінці VI ст. до н.е. — початку V ст. до н.е. існувало багато проміжних форм, що не мають стовідсоткових аналогій серед розписних посудин, ймовірно, це були експериментальні варіанти (Sparkes, Talcott 1970, p. 70-71).

Кухлі з горизонтальними канелюрами є рідкістю навіть для території материкової Греції, їх поки що не було знайдено серед ольвійських матеріалів. Для цього типу характерне тулово без окремо виділеного горла, ручка прикріплена на рівні середини тулова. Ребра-канелюри можуть бути увігнутими, ніби зі слідами від рук гончара, та опуклими, з жолобками проміж канелюр. Подібне декорування мають фіали.

Форма «Фідія» отримала свою назву на честь знахідки в Олімпії, яка була підписана цим іменем. Це найбільш популярна форма кухлів, що демонструє нам й ольвійська колекція (Додаток Г, рис. 6, 7). Ранні екземпляри другої чверті V ст. до н.е. мають декор по дну — кола або кола та крапку. Доволі часто стінки декоровано

вертикальними канелюрами та штапованим орнаментом. Цікаво, що саме на цих формах трапляються унікальні композиції. Наприклад на чорнолаковому кухлі, що зберігається в Британському музеї. Кухоль має штаповане зображення цілої сцени з міфу про Персея, має зображення Афіни, Гермеса та самого Персея. Фігури вироблені одним рухом, тобто мав місце спеціальний штамп для кожного відтиску (Ancient Greece, black-glaze mug...2021).

З часом, від штапованого декору відмовляються, змінюється й сама форма. Ручка стає подвійною (наприклад, Додаток Г, рис. 6: 6), з'являється плічко, ніжка перетворюється на кільцевий піддон (Додаток Г, рис. 6: 3, 6, рис. 7: 5). Місце з'єднання шиї та тулова добре простежується, іноді навіть має індикатор — продряпану лінію, або навпаки — тоненький валик (Додаток Г, рис. 7: 3, рис. 6: 6). Саме тулово теж змінюється за формою — стає більш випрямленим до низу.

Цікаво, що подібну форму мають металеві посудини. Цілком ймовірно, що спершу їх почали виготовляти саме з металів (з бронзи, згодом — зі срібла). Кухлі, що декоровані канелюрами, можуть мати трохи інші пропорції, за формою вони більш приземкуваті, мають кільцевий піддон (Додаток Г, рис.6: 6). Цікаво, що й самі канелюри можуть бути різними — у вигляді класичного варіанту або звичайних насічок-заглиблень чи пелюсток (Додаток Г, рис. 6). Існує й інший вид декорування стінок: рельєфний орнамент у вигляді соснових шишок, дуже рідкий та напрочуд цікавий вид орнаментатії, що з'являється наприкінці V ст. до н.е. В цей же час подібні варіації маємо на посуді з Коринфі, що може вказувати на оригінальність традиції. Проте, різні види декору не завжди можна приписати певній часовій тенденції, ймовіріше це були індивідуальні побажання майстра. Загальні тенденції розвитку канелюр наступні: ранні форми мають найширший простір між канелюрами, жолобки гострі та глибокі або неглибокі з широкими западинами; канелюри на більш пізніх варіантах мають з'єднані ребра (Sparkes, Talcott 1970, p. 73-74).

Трапляються кухлі з двома ручками. Вони можуть бути як глибокими, так і дрібними. Дві вертикальні ручки прикріплені попід вінцями. Ніжка має форму кільцевого піддону. Кухлі також можуть декоруватись канелюрами. З третьої чверті

V ст. до н.е. були у використанні скоріше дрібні варіанти форм з двома ручками, що не мають чітких стандартів за розмірами.

Усі досліджені екземпляри з ольвійської колекції належать до типу «Фідія» та датуються в межах 450-420 рр. до н.е. (Додаток Е, рис. 24). Найбільше екземплярів можемо віднести до 420 р. до н.е. (Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 217, 218, 223).

Більше половини наявних фрагментів мають вертикальні канелюри по тулову, два з них мають штапований орнамент. Фрагментарність знахідок дозволяє визначити лише середні значення розмірів. В середньому діапазон розмірів наступний: максимальний діаметр вінець 8,5 см, по дну — 6 см, максимальна збережена висота — 6,2 см.

Увагу привертає один екземпляр, що наразі експонується у Миколаївському краєзнавчому музеї «Старофлотські казарми» (Додаток Г, рис. 6: 6). Дана форма за аналогіями (CVA Germany 1959, Taf. 81, cat. Nr. 2 (101), cat. Nr.3 (100); Иванов 1963, табл. 81; Kunze-Gotte 2000, Taf. 96, cat. Nr. 612, Beelage 2, 394-2, 612-2; CVA Czech Republic 2000, pl .23, cat. Nr. 2 (8420); Егорова 2017, табл. 17, кат. 89, 90) датується 420 рр. до н.е., має багато цікавих особливостей. Форма має доволі широку чашу, що має виділену горлову частину, подвійну петлеподібну ручку. Остання має округлу у розрізі форму, прикріплена на рівні вінець у місці найбільшого діаметру чаші. Вінця трохи відігнуті назовні, ретельно пророблені, дуже тонкі. Розміри стандартні для кухлів: висота 6,2 см, діаметри вінець та дна — 8,8 та 7,8 см. Зовнішня сторона дна майже вільна від покриття, по центру — маленьке коло, що майже стерлося з часом. Стінки оформлено у вигляді вертикальних канелюр, що своєю чергою прикрашені зовнішнім штапованим орнаментом. Канелюри зроблені таким чином, що утворюють самі по собі орнамент, що нагадує форму серця чи плюща, всередині кожної — пальметка, що ніби виростає з гілочки — канелюри. Цікаво, що по цій посудині ми можемо простежити технологічні особливості. Дуже чітко бачимо, що спершу було нанесено верхню частину ліній, що формують канелюри, далі — нижня частина, що трохи перекриває верхній ряд. Ймовірно, що вже після подібної формовки канелюр — всередині кожної було нанесено штампом пальметку. Горло прикрашено охайним рядом з маленьких насічок, що йдуть по колу. Внутрішня

сторона дна також не має покриття, проте, ймовірно, це наслідок активного використання посудини. Чорнолакове покриття загалом насиченого чорного кольору, трохи стерте лише по вінцях та по ручці (Чечуліна 2020б, с. 86; 2021, с. 211, 218). Подібні кухлі з канелюрами, схожих пропорцій, періодично трапляються серед знахідок на території Ольвійського полісу (ОАК 1904, с. 9; Козуб 1974, с. 49, рис. 10).

З VI ст. до н.е. виготовляли чорнолакові *ольпи* (Додаток Г, рис. 8). Їх можна розділити на дві великі групи: ольпи VI ст. до н.е. — з трьома зливами, як ойнохої, з округлим горлом, високою чи низькою ручкою, потовщеним краєм та низькою ручкою, та маленькі ольпи — зі стрічкою по тулубу, чорнолакові без ніжки, чорнолакові з ніжкою (Sparkes, Talcott 1970, р. 76; Чечуліна 2019б, с. 409).

Ольпи з трьома зливами мали тулово яйцеподібної форми, що утворювало єдиний вигин від горла до ніжки. Остання — розширюється, набуває форму кільцевого піддону. Ручка не мала покриття, доволі висока, підіймається вище за рівень вінець.

Серія ольп великих розмірів належить до першої половини VI ст. до н.е. Це тонкостінні посудини, повністю покриті лаком (окрім денця). Покриття доволі неякісне, неохайне. Іноді ольпи декорують червоними лініями по тулову. Ручка зазвичай подвійна або опукла із зовнішнього боку. Серія менших за розміром ольп була поширена від кінця V ст. до н.е.

Ольпи з округлим горлом перебували в обігу від середини VI ст. до н.е. Можуть мати високу або ж низьку ручку, видовжене тіло, високу дископодібну ніжку та вузьке горло з пласким краєм вінець. Ручка може трохи підійматись над рівнем вінець. Ці форми можуть бути декоровані наступним чином. Верхня половина (або третя частина) тулова не покрита лаком, далі стрічка з лаку й покриття до ніжки.

Маленькі форми ольп були двох типів — на ніжці, та без неї. *Ольпи без ніжки* виготовлялись у V-IV ст. до н.е. Вони були більш популярні за наступний тип з ніжкою. Це була витончена форма, з низькою стрічкоподібною ручкою, округлим горлом, зі зміщеним потовщеним краєм вінець. Покриття знаходиться по всій поверхні посудини, окрім зовнішньої частини денця. Пізніші форми мають ручку, що піднімається вище за рівень вінець (у другій чверті V ст. до н.е.), тоншу шию, ширше

горло, більш розвинуті плечики. *Ольпи з ніжкою* мають дуже подібну форму тіла та ручки. Винятком є лише наявність маленької ніжки дископодібної форми (Sparkes, Talcott 1970, p. 76).

Серед знахідок з Ольвії переважну більшість складають невеликі за розміром ольпи на ніжці (Додаток Г, рис. 8: 1, 9-15) та без неї (Додаток Г, рис. 8: 2-8). Всі наявні екземпляри фрагментарні, переважно ніжки чи нижні частини тулова. Один фрагмент має вінця, що за формою подібні до вінець асків та лекіфів, має вузьке горло. Одна ольпа має частину основи ручки, що виходить від самих вінець, що характерне саме для цього типу посуду (Додаток Г, рис.8: 1). Особливої уваги слід приділити посудині (Додаток Г, рис.8: 11), що має усі основні частини форми, окрім вінець та частини ручки. Ольпа має класичну форму тулова, що характерно для цього типу посуду — більш опукла донизу, що переходить у струнке горло. Відмінністю є ручка, що прикріплюється не на горлі, як зазвичай, а у місці переходу шиї до тулова та у нижній частині тулова. Ольпа має маленьку відігнуту ніжку та денце, що майже торкається поверхні. Усі екземпляри датуються в діапазоні 550-400 pp. до н.е. (CVA Germany 1959, Tafel 80: 15, 16; Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 243, 253, 264, 270, 279; Kerameikos Band IX, 1976, Taf. 40: 2, Taf. 51: 5, Taf. 52: 5, Taf. 54: 6; Taf. 66: 1, 4, Taf. 78: 1-4; Alexandrescu 1978, pl. 60: 513; Themelis 1997, fig. 42; Thorn 2005, p.773, fig. 418; CVA Czech Republic 1997, Tafel 115: 10; Kunze-Gotte 1999, Taf. 24: 1; Kerameikos Band XVII, 2005, Taf. 58: 112, 2).

Ольпи є нерідкими знахідками в Ольвії, вони неодноразово публікувались у складі ґрунтовних праць — досліджень різних ділянок полісу. Зустрічались різні типи ольп, як форми з трьома зливами (Handberg 2010, Da 344), ольпи на ніжці (Скуднава 1988, с. 121, кат. 182, с. 164, кат. 253; Handberg 2010, Da 345), так і ольпи без ніжки (Скуднава 1988, с. 133, кат. 209). Порівняно з іншими посудинами, чорнолакові ольпи зустрічаються в інших містах Північного Причорномор'я не так часто (Егорова 2017, рис. 13: 109, 110).

Проаналізувавши першу групу посуду закритого типу для зберігання вина, приходимо до висновку, що більш популярними формами були кратери, ольпи та ойнохої. Меншість складають амфори. Психтери й пеліки представлені поодинокими

знахідками. Окремо виділяємо кухлі, що представлено в достатній кількості, проте вони не зовсім укладаються в цю групу посуду, хоча й умовно належать до посуду закритого типу. Всі представлені екземпляри належать до 450-420 рр. до н.е.

Отже, наявна кількість посуду цієї групи дозволяє визначити хронологічні межі популярності певних типів посуду для зберігання вина (Додаток Е, рис. 28). Було виділено умовні періоди, з огляду на популярність різних типів у різні проміжки часу. Приходимо до висновку, що загалом всі типи мають подібні тенденції розвитку. Звісно, що в дану статистичну схему психтери та пеліки були додані номінально, з огляду на їх дуже незначну кількість, проте й вони укладаються в певні характерні риси розвитку посуду.

На першому періоді (575-550 рр. до н.е.) наявні в незначній кількості як амфори, так і ойнохої, кратери. У наступні п'ятдесят років майже відсутні усі типи посуду, окрім невеликої кількості ольп. Найбільш помітним періодом є саме 500-480 рр. до н.е., й хоча він не є піком популярності кожного окремого типу, проте саме в цей час було представлено максимально різноманітно посуд для вина. Тобто, в цей час на ринку були присутні майже всі види посуду, вже з'являються нові типи, в той час як старі ще залишаються в обігу. Саме на цей період припадає перший пік популярності кратерів та ольп. Останні демонструють максимальні кількісні показники у 425-400 рр. до н.е. Другий період збільшення кількості кратерів спостерігаємо у 400-325 рр. до н.е.

Ще одним періодом, де представлено декілька типів посудин одночасно в приблизно одній кількості є 480-425 рр. до н.е. Представлені ольпи, ойнохої та кратери.

Дещо вибиваються із загальної схеми розвитку ойнохої. Проте, ймовірно, це сталось через те, що форма була популярною майже в усі зазначені періоди (окрім 550-480 рр. до н.е.). Отже, найбільшу кількість спостерігаємо к 575-550 рр. до н.е., та 325-310 рр. до н.е., коли форма змінюється, витончуються. Ймовірно, саме зі зміною форми й пов'язаний повторний пік популярності форми. Адже загалом в цей час були поширені саме форми витончених пропорцій.

Наступну велику групу посуду закритого типу складають посудини для зберігання олії. Для цього зазвичай використовували лекіфи, аски та амфориски.

Унікальною знахідкою серед матеріалів з Ольвії є горло чорнолакового *лагіносу* (Додаток Г, рис. 5: 7). Це велика посудина для зберігання олії. Зазвичай форма має опукле містке тіло, що має ребро на рівні найбільшого діаметру тіла, високе вузьке горло з пласкими або підокругленими невиразними вінцями та широку подвійну річку, що йде від горла до місця найбільшого діаметру посудини (Schafer 1964, Taf. 44; Rotroff 1997, p. 226-228). Для знахідок з Ольвії лагіноси не рідкість (Парович-Пешикан 1974, с. 99; Русяєва, Назарчук 2006, с. 476, рис. 204: 5-6; Журавлев, Ломтадзе 2007, с. 80, рис. 1: 1), проте не у чорнолаковій техніці, тому ця знахідка є дуже цікавою та унікальною.

Ці форми дуже часто зустрічаються серед матеріалів як Північного Причорномор'я (Белов 1962, с. 160, рис. 18, рис. 19а; Алексеева 1997, с. 357, табл. 75: 1, с. 369, табл. 87: 5; Грач 1999, с. 54, рис. 17), так і інших відомих античних центрів, міст та некрополів (Thomson 1934, p. 377, fig. 63, p. 404, fig. 92; Иванов 1963, Табл. 97, 98; Vicovala 1967, p. 34, 35; Kerameikos Band IX, 1976, Taf. 71: 1; Gassner 1997, Taf. 83, cat. Nr. 206; Vozkova 1997, p. 14, pl. 2; CVA Czech Republic 2000, pl. 37-39). Проте це, переважно, або світлоглиняні посудини або розписні лагіноси, що датуються загалом елліністичним часом. Тож, можемо припустити, що вказаний чорнолаковий лагінос датується кінцем IV — початком III ст. до н.е.

Лекіфи (Додаток Г, рис. 9-11) — найбільш поширений тип посуду для зберігання олії. Ця форма, загалом, асоціюється з поховальним обрядом (Чечуліна 2019б, с. 409). Проте, лекіфи використовувались й в домашніх умовах для зберігання та використання олії.

За типами чорнолакові лекіфи поділяють на наступні: з витягнутим тулубом (black Deianeira, elongated body), зі сферичним тулубом (black Deianeira, globular body), лекіфи з сильно вираженими плечиками (shoulder), лекіфи з чорнолаковим тулубом (black-bodied) та низькі приземкуваті форми (squat) (Sparkes, Talcott 1970, p. 150-155; Чечуліна 2019б, с. 409).

В VI ст. були поширені два основні типи лекіфів — з витягнутим овальним тілом та з плечиками підтрикутної форми. Лекіфи витягнутої форми — рання форма аттичних лекіфів, вірогідно, похідна від коринфських алабастрів. Інша форма — округла та без плечиків — похідна від коринфських арибалів.

Чорнолакові лекіфи з *витягнутим тілом* мають низьку розширену донизу кільцеву ніжку, одну вертикальну ручку та валик по зовнішній частині (Додаток Г, рис. 10: 17-24). Форма може частково варіюватися за розмірами. Лакове покриття, зазвичай, не дуже якісне, покриває всю поверхню, окрім площі під ніжкою; внутрішня частина горла також покрита лаком. Іноді у якості декоративного елемента додають червону стрічку по тілу посудини чи просто вільні від лаку стрічки. Додавання червоної фарби по чорному покриттю характерно для VI ст. до н.е. (рідше фарба наносилася по незафарбованій частині). Слід зазначити, що форма не була дуже поширена в чорнолаковій техніці та рідко зустрічалася з середини VI ст. до н.е. (Sparkes, Talcott 1970, p. 150-155; Μυλωνάς Γεώργιος 1975, pin. 220: 120; Kerameikos Band IX 1976, Taf. 1; 14).

Тип з округлим тулубом не має, як у високих лекіфах? перерви у виробництві близько 550 р. до н.е.; вони продовжують виготовлятися до кінця IV ст. до н.е. Стандартні варіанти мають значні для лекіфів розміри, максимальний діаметр може сягати 17 см у тулові, при висоті від 15 до 22 см (Додаток Г, рис. 9: 1-4, 7).

Отже, близько 600 рр. до н.е. лекіфи мають округлий тулуб, низьку ніжку, що розширюється, опукле горло та звичайну вертикальну ручку. Розвиток форми відбувався наступним чином: поступово розширюється від плічків тулуб, випрямляючись до нижньої частини; товста кільцева ніжка замінює попередню, яка розширювалась донизу. Лакове покриття, як і раніше покриває весь лекіф, включно з внутрішньою частиною; винятком є лише нижня частина ніжки.

Існують лекіфи маленьких розмірів (Додаток Г, рис. 10, 11) — зменшена копія попередніх типів, що були поширені в другій та третій чверті V ст. до н.е. Різниця між маленькими та великими лекіфами в тому, що перші мають дископодібну ніжку та стрічкоподібну ручку; великі мають ручку опуклої форми та валик у місці з'єднання

горловини та тулуба. Низьке горло та вигнута ручка — індикатор раннього часу виготовлення лекіфу, не пізніше першої чверті V ст. до н.е.

Наступний тип характеризується *чітко вираженими плічками*. Він не був особливо популярним у чорнолаковій техніці. З'являється в другій чверті VI ст. до н.е., це одна зі стандартних форм саме для чорнофігурних лекіфів (Додаток Г, рис. 9: 5, 6).

Лекіфи з чорнолаковим тулубом також мають назву «чорнолакових лекіфів з маленькими левами», тому що часто бували декоровані фігурками левів на плічках (Sparkes, Talcott 1970, p. 150-155) (Додаток Г, рис. 9: 5, 6; рис. 10: 8, 10, 17-24, 28). Тонка дископодібна ніжка з непокритим лаком краєм має маленьке заглиблення на нижній частині. Тіло лекіфу увігнуте, плечики майже пласкі, шия довга та тонка, горло розширюється. Тож, саме тіло посудини повністю покрите лаком, плічки та шия незафарбовані, іноді можуть декоруватися білими лініями. Ця форма трансформувалась в іншу — з дископодібною ніжкою, опуклими низькими стінками, вузькими плічками, короткою шиєю та масивним горлом. Декор також змінюється у сторону більш схематичного, додається червоний — зазвичай у верхній частині стінок. Вся серія лекіфів цього типу непостійна у розмірах. Ранні екземпляри датуються кінцем VI ст. до н.е., найбільш пізні — другою чвертю V ст. до н.е.

Наступну велику групу лекіфів складають *приземкуваті невеликі форми* (squat type) (Додаток Г, рис. 10: 1, 5, 9, рис. 11: 1-17). Вони було поширені протягом другої половини V ст. до н.е., у чорнолаковій техніці — з 450 р. до н.е. Форма характеризується потовщеним тілом цибулеподібною форми, з широкою ніжкою та невеликим відокремленим горлом. В свою чергу цей тип має чотири підтипи: з пласкими вінцями (black plain), узорчасті (patterned), з канелюрами (vertical ribs), маленькі та пізні (small, late) (Sparkes, Talcott 1970, p. 150-155).

Лекіфи з пласкими вінцями належать до третьої чверті V ст. до н.е., вони повністю покриті лаком (Додаток Г, наприклад рис. 10: 13-16). Форма при всій можливій її варіації, завжди має великий вигин покатих плечиків. Висока шия, горло якої має ехиноподібну форму, має спеціальний вигин зсередини для фіксації олії. Ручка округла, виходить від плечків до шиї; добре підходить для рельєфного

декорування. Особливо зручним було використання лекіфу для зберігання духмяних олій, що додавало особливої елегантності звичайній хатній посудині (CVA Germany 1959, Taf. 80: 5; Knigge 1966, Beil. 27: 1, Beil. 38: 5; Μυλωνάς Γεώργιος 1975, pin. 213: 87, table 273: 252, table 279: 278; Kerameikos XVII 2005, Taf. 67: 194). Дуже часто саме цей тип лекіфів зображують на розписних посудинах, зокрема в сценах з життя жіночої половини дома.

Варіант *лекіфів з вертикальними канелюрами* по тулову належить до останньої чверті V ст. до н.е. (Додаток Г, рис. 10: 5, рис. 11: 11). Маленькі та пухкі, зі зміщеним краєм, мають вертикальні жолобки по тілу, зроблені перед покриттям посуду лаком, ніжка має форму кільцевого піддону. Спершу канелюри були не ярко вираженими, лише злегку наміченими, до кінця століття стають більш виразними, жолобки — глибшими. Серед декорування нерідко трапляється штампований орнамент. Вважають, що лекіфи цього типу були більше поширені серед поховального інвентарю, аніж серед посуду домашнього вжитку (CVA Germany 1959, Taf. 81: 5-7; Μυλωνάς Γεώργιος 1975, pin. 344: 679, pin. 362: 728, 724, 725; CVA Czech Republic 1997, pl. 66: 9; CVA Czech Republic 2000, pl. 156: 4, 5).

Маленькі пізні чорнолакові лекіфи характерні для IV ст. до н.е., були досить популярною формою в цей час. Має наступну тенденцію розвитку: форма стає ще більше тендітною, стінки тонкими, горло розширюються, набуває подвійного вигину. Висота посудин варіюється від 5 до 8 см (Sparkes, Talcott 1970, p. 150-155; Kunze-Gotte 1999, Taf. 9: 2; Чечуліна 2019б, с. 409-410).

Чорнолакові аттичні лекіфи в Ольвії зустрічаються нерідко. Цілі форми знаходять серед інвентарю поховань (Скуднова 1988, с. 56, кат. 59, с. 57) та теменосів (Русяєва, Назарчук 2006, с. 462, рис. 190: 3, 5). З території акрополя маємо переважно фрагменти нижніх частин посудин, хоча досить часто трапляються фрагменти горлової частини та вінець (Handberg 2010, Da 602; Назарчук 2014, рис. 11: 4, 5, рис. 17: 7, 8).

Великі лекіфи з округлим туловом трапляються достатньо рідко, часто — фрагментарно, лише один екземпляр вдалося реставрувати у цілу посудину, інші мають лише вінця або частин ніжки (Додаток Г, рис.9: 1-4) (Sparkes, Talcott 1970, cat.

Nr. 1106; Kerameikos Band IX 1976, Taf. 78: 6). Виділяються форми з дуже тонким горлом, ймовірно від лекіфів з видовженим тілом (Додаток Г, рис. 9: 5, 6), що належать до 500 р. до н.е. Цікавість представляють два фрагменти — денця (Додаток Г, рис. 10: 26, 27). Вони відносяться до закритих типів посуду, ймовірно до категорії посуду для зберігання вина, проте чи є вони точно частинами лекіфів наразі невідомо. Денця мають дуже цікаве потовщення по центру конусоподібної форми, залишаючись плоскими знизу.

Найбільшу частину знахідок складають саме маленькі приземкуваті лекіфи з плоскими та звичайними вінцями (44% вибірки), далі за кількісним складом виділяються лекіфи з витягнутим туловом (25%), меншість складають лекіфи з округлим туловом (7%) та маленькі форми (15%) (див. Додаток Е, рис. 23). В цілому вся вибірка датується в межах V ст. до н.е., найбільше форм датуються серединою століття, лише деякі можемо віднести до середини IV ст. до н.е. (Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr.1104-1137).

Серед матеріалів міст Північного Причорномор'я (серед знахідок чорнолакових лекіфів) найбільшу частку також складають саме приземкуваті лекіфи цибулеподібної форми (Рогов 2011, с. 135, рис. 6: 4, с. 141, рис. 12: 15, с. 144, рис. 15: 2, с. 178, рис. 49: 5), деінде з канелюрами (Іванов 1963, табл. 56: 173, 167, табл. 55: 168; Vouzek 1990, р. 150, рл. 6: 5; Грач 1999, с. 100, рис.45), також трапляються й лекіфи з видовженим тілом на ніжці та інші типи (Онайко 1980, с. 164, кат. 184б; Данильченко 2000, табл. 11: 14, 15; Hannestad, Stolba, Scegllov 2002, р. 145, 146, B193-203; Егорова 2017, рис. 17: 171-178)

Ще одним типом посуду для зберігання олії були **флакони** різних розмірів (Додаток Г, рис. 13: 11-16). Їх почали виготовляти з IV ст. до н.е., проте найбільшої популярності вони набули у III ст. до н.е., коли лекіфи поступово зникають з виробництва. Вони існували протягом всього елліністичного періоду та були неодмінним елементом поховального інвентарю. Дані флакони повністю покриті лаком, збереглися лише нижні частини посудин невеликих розмірів без чітко вираженої ніжки. Датуються достатньо широко: IV-III ст. до н.е. (Knigge 1966, Weil.

60; 4, 5; Kerameikos Band IX 1976, Taf. 68: 1-3; Самойлова 1988, рис. 27: 2; Handberg 2010, Da 627, 629; Егорова 2014, с. 191, рис. 9: 10; 2017, с. 188, рис. 18).

Ці форми могли виготовлятися як в Аттиці, так і центрах Малої Азії, адже форма тоді була вкрай популярна. Окрім привозних флаконів в Ольвії дуже широко використовували посудини місцевого виробництва, що були значно простіше та не мали покриття (Парович-Пешикан 1974, с. 108-110). Ймовірно саме тому маємо таку маленьку кількість привізних флаконів чорнолакового типу.

Для зберігання олії використовували також *амфориски* (Додаток Г, рис. 11: 21-26) — маленькі амфори, що повністю імітували форму великих амфор в мініатюрі, були представлені й в чорнолаковій техніці, мають розміри від 6 до 17 см у висоту. Існує дві фази їх виготовлення: рання VI ст. до н.е. та пізня, друга частина V ст. до н.е. зі штампованим орнаментом.

Амфориски першої половини VI ст. до н.е. по суті копіюють великі глечики для олії — тулуб широкоплечий, маленька ніжка, дві вертикальні ручки виходять від плечиків до шиї, горло опукле. Шия не покрита лаком, посудина має особливий декор: на плічках стрічка без лаку з лініями розбавленого чорного лаку, що також є характерною ознакою великих глечиків для олії. Форма є досить консервативною, повністю наслідує попередню форму VII ст. до н.е. — елегантні широкоплечі посудини на великій ніжці (Чечуліна 2019б, с. 410-411).

Амфориски V ст. до н.е. зі штампованим орнаментом є адаптацією великих глеків для зберігання вина. Чорнолакові амфориски були дуже популярні й завжди мали досить стандартну форму, що має наступні елементи: яйцеподібний тулуб, ретельно виготовлена профільована ніжка, що потребує спеціальної підставки для стабільності, вузька шия з «комірцем» у місці з'єднання плечиків та шиї, дві стрункі вертикальні ручки від плечиків до шиї та опукле горло з виступаючими губами, що зверху пласкі та мають виступ зсередини. Горло доволі мале для того щоб закрити його шматком корки чи губки. Штампований орнамент достатньо уніфікований, хоча різниться в деталях. Поширеними були наступні види декору. Тіло амфориску розділено на дві частини стрічкою з меандру таким чином, що утворюється два поля, що прикрашались багатьма варіантами декору, зазвичай у дзеркальному порядку.

Пізні екземпляри мають замість меандру три жолобки по центру тулуба. На плечиках — кола з ов, що копіюють орнаменти червонофігурних амфорисків. Рідко зустрічаються унікальні елементи, такі як намисто з пальметок та «діамантів» (Knigge 1966, Beil. 40: 3; Sparkes, Talcott 1970, p. 155-157; Μυλωνάς Γεώργιος 1975, pin. 315: 423, pin. 371: 749; CVA Czech Republic 2000, pl. 30: 2-4; Чечуліна 2019б, с. 411).

Амфориски, як туалетні посудини, широко використовували у V-IV ст. до н.е. в Ольвії. Вони є досить рідкими знахідками, цілі посудини в основному знаходили на некрополях, зокрема, класичного часу; це ж стосується амфорисків зі штампованим орнаментом у вигляді пальметок, ов, меандру та інших мотивів (Козуб 1974, с. 79). Амфориски знаходили й на території городища, зокрема нижнього міста (Handberg 2010, Da 608).

Доволі рідкісними знахідками вони є й для територій інших міст Причорномор'я: Гермонаси (Кастаян, Арсеньева 1984, с. 335, табл. CXLIV, 1; Bouzek 1990, p. 152, pl. 8: 4-6), Німфею (Грач 1999, с. 54, рис. 17), Пантікапею (Егорова 2015, рис. 2: 7; 2017, рис. 17: 179-181), Аполонії (Иванов 1963, табл. 63: 244; Bechtold, Docter 2007, p. 140, fig. 21; Docter, Panayotova, Voer 2008, p. 16: fig. 17).

Наявні форми з Ольвії датуються достатньо широко: VI-IV ст. до н.е. Ранні варіанти (Додаток Г, рис. 11: 21, 22) мають видовжене тіло та маленьку ніжку. Амфориски, що датуємо IV ст. (Додаток Г, рис. 11: 23-26) мають менші розміри, ніжка більш профільована, в одному випадку загострена (Додаток Г, рис. 11: 26) (Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 1147, 1159).

Ще однією формою для зберігання олій є *аски* (Додаток Г, рис. 12-13). Аттичні аски маленькі, дрібні, з округлим тулубом та куполоподібною вершиною. Короткий ріжок йде під кутом з одного боку тулуба; ручка має форму арки. Ширина тулуба не більше ніж 9 см. Тулуб добре адаптовано для дозування олії по краплині, вважається, що деякі модифікації асків могли використовуватись для парфумів чи меду. Можливо аски були вмістищем й для оцту й використовувались за столом разом з лекіфами. Ще одним варіантом застосування є заповнення ламп олією. Ранні аски виготовлялись в Аттиці у червонофігурній техніці з початку V ст. до н.е. (Sparkes, Talcott 1970, p. 157-160). Аски досить цікаві у виготовленні — тіло складається з трьох частин. Спершу

робилось пласке дно, окремо виготовлявся куполоподібний верх та носик з короткою шиєю та горлом, що розширюється (Schreiber 1999, p. 93; Чечуліна 2019б, с. 4011).

Аски з прямим верхом характеризуються досить високою якістю й належать до витонченої лінії посуду кінця V ст. до н.е. Існують наступні типи асків: глибокі (deep), дрібні (shallow), з рельєфною верхньою частиною (relief top), з прямою верхньою частиною (strainer top), з кришкою (lidded), гутуси (guttus) (Sparkes, Talcott 1970, p. 157-160).

Глибокі аски (Додаток Г, рис. 12: 15, 17) складаються з дископодібної ніжки, глибокого тулубу з вертикальними стінками, верхня частина закрита зверху, з однією сторони маленький вертикальний ріжок, від якого йде аркоподібна ручка до іншої сторони посудини. В більшості випадків крізь тіло йде порожня трубка. Аски покриті як ззовні, так і зсередини лаком, не покрита лише нижня частина ніжки. В середину посудини лак потрапляв через ріжок, якість фарбування залежала від ширини дірки в ріжку. Ранні екземпляри мали вертикальну шию, в пізніх вона йшла під кутом, до того ж ручка йшла вище, а горло більше розширювалось. До інших ознак пізніх асків належать наступні: вище тіло та вузька ніжка. Чернолакові аски цього типу були поширені з другої чверті V ст. до н.е. — до кінця століття; не раніше ніж 480 pp. до н.е. їх почали витіснити червонофігурні аски (CVA Germany 1959, Taf. 80: 1-20; CVA Germany 1960, Taf. 115: 9; CVA Czech Republic 1997, pl. 86: 1, pl. 88: 4). Дуже рідко чернолакові аски декорувались, траплялись одинокі випадки декорування двома кольоровими оливковими гілочками зверху (Sparkes, Talcott 1970, p. 157-160).

Форма «дрібних» асків (Додаток Г, рис. 12: 1, 8, 12- 14, 16, 18) складається з дископодібної ніжки, слабо відокремленої від тонких стінок, куполоподібної верхньої частини, маленького носика, що розширюється та аркоподібної ручки від носика до іншої сторони посудини. Вперше ця форма була вироблена в Аттиці, одночасно з глибокими асками. Дрібні аски не були популярними до останнього тридцятиліття століття, коли стався «бум» у виготовленні цього типу — як в чернолаковій, так і фігурній техніках (Sparkes, Talcott 1970, p. 157-160).

Одним з варіантів глибоких асків з високою ніжкою та носиком, що розширюється є *аски з рельєфами по верхній частині*. Вони вироблялись окремо та

наліплювались вручну. Фрагменти з Афінської агори датуються кінцем V, початком IV ст. до н.е. Зверху посудини може бути зображена голова медузи Горгони чи щит із зображенням на ньому бородатим обличчям, також трапляється зображення руки, що вхопила іншу за зап'ясток чи лик Аполлона (CVA Germany 1960, Taf. 118: 1-10; Sparkes, Talcott 1970, p. 157-160; CVA Czech Republic 1997, pl. 96). Зустрічаються й унікальні знахідки, наприклад рельєфні чорнолакові аски з Аполонії Понтійської та Танагри, виконані у формі астрагала (Панайотова 2008, с. 110, рис. 2-4, с. 111, рис. 5, б).

Наприкінці V ст. до н.е. були винайдені *аски з прямою верхньою частиною*. Цей тип наслідую за формою «дрібні» аски, проте не має аркоподібної ручки, замість неї форма має маленьке кільце, що прикріплене під прямим кутом до ріжка. Разом з тим змінюється й тулуб — з'являється прогин в центрі тулубу, оточений бортиком, всередині нанесені отвори. Верхня частина іноді декорується схематичними стрічками з лаку або навіть штампованим орнаментом — колом з ов. Також наприкінці V ст. до н.е. посудина декорується головою лева, що навіть може замінити шию та горло аску (Додаток Г, рис.13: 8) (Чечуліна 2021, с. 212, 218). Цей тип продовжує використовуватись у IV ст. до н.е., коли стає вкрай популярним, хоча червонофігурне декорування поступово зникає (Knigge 1966, Beil. 67: 1; Sparkes, Talcott 1970, p. 157-160; Schippa 1980, tav.: XVI, 168).

Отже, з розвитком форми, постала потреба закрити верхню частину аску, що тепер вже мала отвори. Тож виникає *тип асків з кришками*. Ріжок може бути у формі голови лева, деякі у формі трубочки. Характерною рисою є кришечка, що має з внутрішньої частини два напівкруги, один навпроти іншого, для того щоб при повороті не пролилося жодної краплини. Аск повністю покритий лаком. Ймовірно цей тип відноситься до першої половини IV ст. до н.е. (Sparkes, Talcott 1970, p. 157-160).

Тип асків під назвою «*гутус*» (Додаток Г, рис. 13: 1-6, рис. 12: 20-30) відрізняється положенням ріжка. Він знаходиться на вершині довгої вертикальної шиї; тіло цибулеподібної форми, стоїть на низькій ніжці, ручка кільцева. Ранні екземпляри цього типу, що відноситься до початку IV ст. до н.е. мають широку ніжку,

нижня частина якої не покрита лаком. З розвитком форми, ніжка стає вищою та меншою, тіло стає вищим та вузьким, шия видовжується та горло розширюється ще більше. Деякі екземпляри мають кут при переході стінок до ручки, проте ця відмінність поки не має чіткої прив'язки до часу. Іноді тіло прикрашають вертикальними канелюрами (Додаток Г, рис. 13: 2) (Alezandrescu 1966, p. 523, pl. 91; Sparkes, Talcott 1970, p. 157-160; Blonde 2007, pl.36). Цікаво, що цей тип асків, як і деякі інші типи чорнолакового посуду виготовляли з металів, зокрема, зі срібла (Themelis 1997, fig. 72).

Наступний тип чорнолакового посуду, ймовірно, можна назвати аналогом сучасного *дитячого ріжку* (feeder) (Додаток Г, рис. 13: 7, 9, 10). У вітчизняній літературі цю форму називають «гутус», проте у наведеній нами типології так називають спеціальний тип асків. Призначення посудини для годівлі дітей доводить як її зручна форма, так і деякі зображення маленьких дітей на цих посудинах.

Тож, давні майстри виготовляли й дитячий посуд у чорнолаковій техніці. «Ріжок» почали виготовляти в IV ст. до н.е., він представляє собою закриту посудину з більш-менш закритою верхньою частиною та тонким трубкоподібним носиком з одного боку. Можуть бути деякі варіації: наприклад наявність вертикальної ручки та пласкої верхньої частини; відкрите вмістище зверху або закрите з отвором посередині. Варіант з вертикальною ручкою та відкритим верхом дуже часто має штапований орнамент (Иванов 1963, табл. 111; Μυλωνάς Γεώργιος 1975, pin. 279: 274, pin. 287: 318; Kerameikos Band IX 1976, Taf. 42: 1, Taf. 63: 5; CVA Czech Republic 1997, pl. 66: 1, 2, 6; Kunze-Gotte 1999, Taf. 72: 7; Thorn 2005, p. 775, fig. 420). Також цікавим виконанням форми є закрита верхня частина, де по ще вологій глині були зроблені отвори, що ймовірно використовували для процежування рідини (CVA Czech Republic 1997, pl. 84: 2). Також зустрічаються гутуси з вертикальними канелюрами по стінках (CVA Czech Republic 1997, pl. 86: 3, 4, 6).

Деякі посудини мають сліди від зубів на носику, за їх характером можна припустити, що ці посудини використовували діти віком від дев'яти місяців або інваліди. Подібність форми до деяких типів асків наводить на думку про подібне

використання посуду — для зберігання олії, наповнення ламп. Часто ці посудини знаходять серед поховального інвентарю (Sparkes, Talcott 1970, p. 161).

Отже, аски різних типів зустрічаються доволі часто серед матеріалів класичного та елліністичного часів з території всього античного Причорномор'я, тож до уваги при пошуках аналогій, були прийняті й знахідки з інших міст та некрополів регіону. Зокрема, глибокі аски (Егорова 2017, рис. 17: 182-187), з прямою верхньою частиною (Белов 1976, с. 118, рис. 9, 10; Худяк 1962, табл. 17: 4), аски — гутуси (Худяк 1962, табл. 21: 4; Брашинский 1980, с. 244, табл. XXXVI, 11-15; Стоянов 2007, с. 271, рис. 14: 8; Егорова 2014, с. 191, рис. 9: 8), гутуси (Егорова 2007, с. 336, рис. 5: 33; 2014, с. 191, рис. 9: 8; 2016, с. 528, fig. 5: 1; 2017, рис. 17: 191-194).

Серед ольвійського матеріалу повністю чорнолакові аски зустрічаються, хоча й доволі рідко, зокрема типи з прямою верхньою частиною (Скуднава 1988, с. 132, кат. 208; Handberg 2010, Da 609, 610; Назарчук 2014, рис. 17: 10; Чистов 2015, с. 241, рис. 9: 8), аски — гутуси (Данильченко 2000, с. 220, табл. 11: 13; Handberg 2010, Da 617, 621). Зустрічаються й гутуси — годувальниці (Журавлев, Ломтадзе 2007, с. 57, рис. 18).

Наведені для аналізу аски (Додаток Г, рис. 12, 13) з Ольвії датуються від 475 до 350 рр. до н.е., окремі екземпляри датуються IV-III ст. до н.е. Проаналізувавши наявну вибірку асків з Ольвії, приходимо до висновку, що існувало два піки виробництва асків (різних типів) — 350 рр. до н.е. та 430-400 рр. до н.е. (Додаток Е, рис. 26). Одним з найбільш популярних типів були аски з вертикальним ріжком (тип гутус), що й датуються в проміжку часу з 400 по 320 рр. до н.е. (42%). Другу за популярністю групу складають пласкі дрібні аски (майже 24 % вибірки) та глибокі більш ранні варіанти (12%) (Додаток Е, рис. 25). Вкрай рідко зустрічаються інші типи асків та гутуси (Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 1174).

Унікальним предметом з колекції є фігурний чорнолаковий аск, що можемо інтерпретувати і як гутус (Додаток Г, рис. 13: 8), ріжок якого виконано у вигляді рельєфної голови лева. Форма складається з закритої місткої чаші (діаметр дна складає 11 см) з симетричним отвором для наливання олії зверху (діаметром 2,4 см), високої ручки круглої форми з трьома жолобками, підпрямокутну у розрізі. Дно

майже повністю пласке, лише по краю трохи відігнута ніжка. Висота 5 см, якщо брати до уваги високу ручку — 7,2 см. Отвір ріжка дуже маленький, для зручного використання. Фігурна частина зроблена дуже професійно — чітко можна побачити очі, ніс, вуха та пащу лева, що відкрита (отвір ріжку), окрім того чітко показано гриву тварини. Подібну морфологію має червонофігурний аск IV ст. до н.е., що походить з Херсонесу, ручка ідентична, ріжок звичайний. Цікаво, що на ньому зображені леви (Белов 1976, с. 113, рис. 1). Дуже схожий рельєфний декор у вигляді голови лева міститься на чорнолаковій ойнохої, що походить з Ольвії (Леви 1964, с. 16) та гутусі з кришкою з некрополю Аполонії Понтійської (Иванов 1963, с. 506, табл. 110). Аски з рельєфними частинами не рідкість серед матеріалів Північного Причорномор'я (Брашинский 1980, с. 244, табл. XXXVI: 15).

Досить незвичною варіацією посудин для олії є *глечики для олії* (parfume-pot). Головною особливістю цієї форми є дуже широке горло, що нагадує воронку, при дуже вузькій шиї (Sparkes, Talcott 1970, p. 162). Ці посудини є вкрай рідкими знахідками, поки що було досліджено лише одну подібну форму з Ольвії (Додаток Г, рис. 11: 28).

Ще одним важливим типом посуду для зберігання олії були *алабастри*. Цю форму спершу виготовляли з каміння (алебастру), тому вона й перейняла таку назву. Має видовжену форму тулова, тонку шию та горло, що розширюється. Алабастри часто не мають ніжки через те, що їх не зберігали у стоячому положенні, ймовірно, підвищували за тонке горло. Серед знахідок з Ольвії чорнолакові алабастри дійсно одиничні унікальні знахідки (Скуднава 1988, с. 164, кат. 208). Доволі рідко вони зустрічаються й на території всієї грецької ойкумени (Μυλωνάς Γεώργιος 1975, рп. 392, 819; Kerameikos Band IX 1976, Taf. 40: 6; Konze-Gotte 1999, Taf. 13: 4, Taf. 28:7, Taf. 33: 1; CVA Czech Republic 2000, pl. 30: 1).

Отже, було проаналізовано другу групу посуду закритого типу, а саме посуд для зберігання олії. До неї увійшли лагінос, численні лекіфи та аски, гутуси, амофориски та флакони.

Співвідношення кількості різних типів посуду дозволило прийти до висновку, що лекіфи займають перше місце за кількістю посудин (56 од.). Наступне місце за

кількості посідають аски різних типів (41 од.) (включаючи гутуси). Меншість складають амфориски та флакони. Через доволі незначну кількість останніх двох типів, ми маємо змогу порівняти динаміку надходження на ринок лише лекіфів та асків, як більшої складової усіх посудин для олії. Так, графіки демонструють подібні тенденції поширення, при певних відмінностях (Додаток Е, рис. 29). Так, лекіфи з'являються раніше за аски, бл. 575-525 рр. до н.е., в той час як найбільш рання форма аску датована 475-450 рр. до н.е. Майже однакоvu кількість знахідок обох типів графіки демонструють в період 450-400 рр. до н.е. На цей час (425-400 рр. до н.е.) припадає пік популярності лекіфів в Ольвії. Далі спостерігається поступове зменшення загальної кількості, до майже їх зникнення у 325-310 рр. до н.е. Приблизно на цей час (а саме 350 рр. до н.е.) припадає пік популярності асків (через різке зростання кількості асків — гутусів, що виготовлялись саме в цей час). Цікаво, що саме в той час, як лекіфи та аски поступово виходять з обігу, більшої популярності набувають флакони, що були значно простішими у виготовлені та експлуатації.

4.2. Типологія посуду спеціального призначення

Наступну групу чорнолакового аттичного посуду складає група спеціального призначення. А саме посудини для зберігання різноманітних прикрас, косметики чи інших дрібних предметів. Це лекани та піксиди.

Лекани (Додаток Г, рис. 14-16) мають пласку чашу, зазвичай, кришку та дві горизонтальні ручки. Лекани могли використовуватись як для звичайних хатніх справ, так і для зберігання туалетних засобів; припускають, що чорнолаковий варіант міг застосовуватись й для сервірування столу. Лекана була поширеним подарунком до весілля, при деяких обставинах використовувалась як поховальний інвентар. Лекани мають наступні типи: без кришки (lidless), з кришкою та стрічкоподібними ручками (lidded, with ribbon handles), лікійські лекани (Lykinic), одноручні лекани (one-handled), лекани з непокритою лаком нижньою частиною (bare-bottom class), із закритою чашею (covered bowl), із закритою чашею, поховальний тип (covered bowl, pure type) (Sparkes, Talcott 1970, p. 164-168; Чечуліна 2019д, с. 51-54).

Лекани без кришки характеризуються низькою широкою чашею з широкими пласкими вінцями, що виступають назовні, двома горизонтальними

стрічкоподібними ручками, що прикріплені під вінцями. Мають кільцеву ніжку, що розширюється. Цей опис підходить для більшості лекан. Різниця може бути у характері ніжки — вона може бути кільцевою чи її може не бути взагалі. Ранні форми мають гострий кут біля верхньої частини стінки, де прикріплені ручки. Пізні лекани втрачають вуглуватість та показують єдиний вигин від низу до вінця. Стрічкоподібні ручки ймовірно копіюють шкіряні ручки плетених корзинок; вони були вироблені окремо та прикріплені до тулуба пізніше. Зона біля ручок не покрита лаком. В центрі внутрішньої частини лекани є диск незафарбований лаком з трьома червоними колами та точкою або просто незафарбоване коло. З середини VI ст. до н.е. майстри вже не додавали червоний колір при декоруванні. Ця форма добре відома у чорнофігурному варіанті. В чорнолаковій техніці майстри надають менше уваги при виготовленні цих лекан. Форму почали виготовляти з кінця VII ст. до н.е. та продовжували використовувати до 500 рр. до н.е. (Sparkes, Talcott 1970, p. 164-168).

Лекани з кришкою та стрічкоподібними ручками (Додаток Г, рис. 14-16) є найбільш поширеним типом серед усіх різновидів лекан, їх почали виготовляти трохи пізніше за варіант без кришок, пік їх поширення припадає на другу половину V ст. до н.е., після 400 рр. до н.е., коли більш популярними були червонофігурні лекани, перші виходять з обігу (CVA Germany 1959, Taf. 80: 13, 14; Sparkes, Talcott 1970, p. 164-168; Μυλωνάς Γεώργιος 1975, pin. 381: 116-187; Kunze-Gotte 1999, Taf. 13: 8, Taf. 16: 1, 3, Taf. 17: 1, 3, Taf. 21: 6; Thorn 2005, p. 773, fig. 418).

До 480 р. до н.е. ніжка має однакову форму: кільцева висока ніжка з розширенням, стає нижчою протягом VI ст. до н.е. В цей період не покривають лаком нижню частину лекан, пізніше іноді декорують колами та крапкою. Після 480 рр. до н.е. кільцева ніжка змінюється, замість того, щоб закінчуватись круто, заокруглюється, формуючи ззовні валик.

З середини століття ніжка стає більш стандартною, основа, на якій стоїть посудина — ширша. Основа завжди не покрита лаком; в кінці V ст. до н.е. внутрішня частина ніжки покрита лаком чи декорована колами та крапкою. В IV ст. до н.е. лекани стають менші за розмірами.

Ранні екземпляри порівняно високі, в пропорції до ширини. З розвитком форми стінки розширюються від ніжки майже горизонтально. В VI ст. до н.е. наявний лише вузький виступ, на якому лежить кришка, в V ст. цей виступ майже зникає, залишається лише маленький виступ у стінці. В V ст. до н.е. форма глибшає, декорована діагональними лініями, що нагадують зигзаг (Додаток Г, рис. 14: 14, рис. 15: 5) (Kerameikos Band IX, 1976, Taf. 62: 6). Вінця, зазвичай, покриті лаком як з внутрішньої, так і зовнішньої сторони; верхня частина може бути як покрита лаком, так і без нього. Для VI ст. до н.е. характерна тонка фактура тіла лекани, проте якість лаку погана, дуже рідко він набуває насиченого чорного кольору. Характер ручок також змінювався з часом — спершу у формі дзвона, в V-IV ст. — підкови (Додаток Г, рис. 14: 6), в IV ст. — трикутника, тоді ж з'являються спеціальні виступи біля основи ручок (Додаток Г, рис. 14, 15). В VI ст. до н.е. майстри досить часто прикрашали лекани червоною фарбою поверх чорного лаку, проте для V ст. до н.е. це вже не є характерним. Існують варіанти цього типу. Наприклад лекани з ручками, подібними до ручок киліків (Додаток Г, рис. 15: 1); з ніжкою ехиноподібною форми; з орнаментом у вигляді зигзагів по ніжці, а не по вінцях.

Окремо слід зупинитись на *кришках лекан* (Додаток Г, рис. 17: 1-13, 16). Зазначимо, що досить рідко їх знаходять разом з самою леканою, тож нерідко дослідники виводять окремо розвиток кришок від лекан. Прийнято вважати, що всі вони відносяться до попереднього типу посуду. В VI ст. до н.е. висота кришки співвідноситься з висотою миски лекани, підіймаючись круто та утворюючи майже правильну форму шара з мискою. Куполоподібна форма кришки була поширена протягом VI — початку V ст. до н.е. Пізніше кришка стає більш пласкою, що знов підтверджує зв'язок зі змінами у формі мисок. Кут між скошеною вершиною кришки та частиною, що схиляється до миски стає майже прямим. Основа ручки та її вершина також змінюється. В VI ст. основа розширюється догори, в V-IV ст. до н.е. стає прямою та вищою. Верхня частина ручки не покривалася лаком до кінця V ст. до н.е. Цікавим є те, що деякі кришки були двосторонніми. Широка ручка могла при нагоді використовуватись як ніжка миски чи блюда на ніжці. Кришки створювались для цієї

мети з V ст. до н.е., проте форма не набула поширення та зазнала стандартизації (Sparkes, Talcott 1970, p. 164-168).

Лікійські лекани (Lykinic lekanis) (Додаток Г, рис. 14: 10, рис. 16: 2) складаються з базових компонентів: низької широкої чаші зі зміщеною верхньою частиною стінки для утримання кришки; двох горизонтальних ручок, подібних до ручок киліків; профільованої ніжки, що розширюється донизу. Основа ніжки, на якій стоїть лекана покрита лаком, як і внутрішня її частина. Верхня частина вінець, як і нижня — не покриті лаком. Панелі під ручками завжди покриті лаком. Спостерігаємо наступний розвиток форми: миска стає вищою, більш вузькою та майже втрачає зміщену верхню частину. Кришок, щоб точно підходили для цієї форми, не було знайдено на Афінській агорі. Подібні лекани з ручками, аналогічними до ручок киліків, були поширені від 480 р. до н.е.

Одноручні лекани в свою чергу можуть бути розділені на два підтипи, зважаючи на характер кришки. Перший має кришку, що базується на звичайному для лекан виступі ззовні миски. Має коротку дископодібну профільовану та декоровану ніжку; одна ручка прикріплена до верхньої частини миски, по формі нагадує щось середнє між ручками киліків та скіфосів, панелі навколо ручок без лаку. Другий підтип лекан має більш пласку кришку зі скошеним краєм, що пристосована до форми миски — виступ для утримання кришки знаходиться всередині лекани. Верхня частина кришки зазвичай не покрита лаком чи декорована врізаними колами; ручка кришки округла, трохи витягнута зверху. Миска має круті стінки, кільцеву ніжку та ручку, прикріплену до верхньої частини стінок, що по формі нагадує ручку скіфосу аттичного типу (Knigge 1966, Beil. 23: 4, Beil. 25: 4, Beil. 4: 3, Beil. 38: 1; Sparkes, Talcott 1970, p. 164-173; Mylona 1975, table 344, 678; CVA Czech Republic 2000, pl. 23: 4).

Лекани з непокритою лаком нижньою частиною, як видно з назви, мають характерну особливість — вільна від лаку вся нижня частина миски, основа округлої ніжки, внутрішня та нижня частини лекани. Таке враження, що посудину просто занурили у лак, так як видні розводи та сліди від того, як лак стікав по стінкам. Цей тип лекан знаходили без ручок, з однією чи двома ручками. Кришка дуже пласка, має маленьку пласку ручку зверху (Чечуліна 2019д, с. 51-54).

Лекани із «закритою» мискою нерідко називали леканами без ручок чи леканами — піксидами саме за те, що вони не мали такої характерної особливості всіх лекан, як ручки. Зазвичай лекани без ручок частіше знаходять серед поховального інвентарю, ніж серед домашнього начиння. В VI ст. до н.е. лекана має досить високу ніжку, що розширюється; зміщений край для утримання кришки, яка має частину, що опускається до краю миски. Проте для ранніх фрагментів кришок не було знайдено. В кінці VI — початку V ст. до н.е. маємо дві форми лекан цього типу. Одна з міцною ніжкою та глибоким тулубом; інша — на високій ніжці. Пізніші екземпляри мають так само глибокий тулуб, проте більш округлий; кришка пласка, з ручкою у формі жолудя. Існують різновиди підтипу, наприклад з високою вузькою основою ніжки; широкою чашею та кільцевою ніжкою — у V ст. до н.е. В першій половині V ст. до н.е. з'являється така особливість, як вільна від лаку стрічка біля самого верху миски. Пізніші миски більш вуглуваті та мають металевий блиск лаку (Kerameikos Band IX 1976, Taf. 39: 2, Taf. 44: 1, 5, Taf. 83).

Лекани поховального типу з закритою чашею з'являються в IV ст. до н.е. Це маленькі лекани без ручок, зазвичай поганої якості, не пристосовані для довгого використання (Sparkes, Talcott 1970, p. 164-173).

Отже, лекани та їх кришки нерідко зустрічаються на території городища Ольвії. Представлені знахідки (Додаток Г, рис. 14-16) датуються V-IV ст. до н.е. Переважну більшість складають саме посудини 480-400 рр. до н.е. (67%), меншість складають більш ранні екземпляри 525-500 рр. до н.е. виробництва (4%) та лекани IV ст. до н.е. (детальніше — Додаток Е, рис. 27). У вибірці переважає тип лекан з кришками та стрічкоподібними ручками, що повністю корелюється зі знахідками інших античних міст. Лише два екземпляри можемо інтерпретувати як лікійські форми лекан та ще п'ять як варіації вже згаданих класичних лекан зі стрічкоподібними ручками (Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 1219-1242). Останній тип найчастіше знаходять серед матеріалів античних міст Північного Причорномор'я — території навколо сучасної Керчі (Bouzek 1990, p. 153: pl. 9: 4) та Пантікапею (Егорова 2014, с. 191, рис. 9: 9; 2017, кат. 197-198).

Було виявлено порівняно невелику частину кришок для лекан, що датуються в проміжку часу від 500 до 350 рр. до н.е. Це, переважно, кришки для лекан зі стрічкоподібними ручками. Переважну більшість складають класичні кришки, що датуються 500-400 рр. до н.е. (Додаток Г, рис. 17: 2-7, 9, 10). Виділяються більші з розмірами, майже пласкі кришки (Додаток Г, рис. 17: 1, 8), що датуються 500-480 рр. до н.е. та маленькі кришки, що за формою дуже нагадують миски (Додаток Г, рис. 17: 11, 12) та датуються 375-350 рр. до н.е.; одна з кришок має ребристу поверхню (Додаток Г, рис. 17: 13) та за аналогіями (Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 1248) датується 425 р. до н.е. Окремо виділяються доволі рідкісні знахідки — кришки невеликого розміру, ймовірно від лекан, що загалом датуються в межах 500-450 рр. до н.е. Цікавість представляє фрагмент масивної ручки від кришки (Додаток Г, рис. 17: 16) — це складнопрофільована ручка, пласка зверху, нагадує валик на короткому стовбурі, покриття дуже гарної якості, датується за приблизними аналогіями 480-450 рр. до н.е. (Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 1270, 1271). Також унікальними знахідками є кришки з округлою ручкою (Додаток Г, рис. 17: 14), округлою ручкою з отвором (Додаток Г, рис. 17: 15) та пласка кришка з ручкою трапецієподібною форми (Додаток Г, рис. 17: 17). Всі ці екземпляри ймовірно є кришками від лекан, хоча не слід виключати (як у випадку з маленькою пласкою кришкою (Додаток Г, рис. 17: 17), що це можуть бути кришки від піксид. Остання кришка не була атрибутована стовідсотково до певного типу посуду — це мініатюрна кришечка з трикутною ручкою зверху (Додаток Г, рис. 17: 18). Цілком ймовірно, що вона прикривала дуже маленьку форму, можливо сільничку.

Схоже призначення до лекан мали *піксиди* (Додаток Г, рис. 16: 6, 7). Ці посудини були вмістищем для косметичних пудр чи різноманітних дрібничок. Звичайно, це були принади для жінок, це доводять, зокрема, різноманітні сцени з життя жінок, що зображувались на розписних піксидах та леканах. Власне, «піксида» й означає коробку. Багато піксид, коли були знайдені, зберігали залишки різноманітних компонентів — рум'ян, косметики, білого свинця, кіноварі.

За типами піксиди можна поділити на наступні: тип А (type A), тип Б (type B), піксиди для пудри (powder puxis), тип С (type C), тип Д (type D).

Піксиди типу А в основному виготовлялись у фігурній техніці, проте відомі й чорнолакові екземпляри. Піксида має циліндричну форму з увігнутими стінками. Кришка має фігурну ручку, що за формою нагадує маленьку амфорку. Піксиди VI ст. до н.е. тонкостінні, нагадують клас піксид для зберігання пудри. Для VI ст. до н.е. характерні ніжки, що складаються з трьох чи чотирьох частин, для Vст. — кільцева ніжка (Kunze-Gotte 1999, Taf. 45: 1, cat. Nr. 8).

Піксиди типу В характеризує кришка, що покриває повністю стінки піксиди та лежить на виступі, що виходить від нижньої частини стінки, під ним знаходиться маленька кільцева ніжка маленького діаметру. Ручка кришки зазвичай складається з металевого кільця, прикріпленого крізь маленький отвір у кришці; цей елемент також характерний й для піксид типу Д. Іноді кришка має червонофігурний розпис. Ймовірно, що цей тип було винайдено в другій чверті Vст. до н.е., про що свідчить декорування в обох стилях — червонофігурному та чорнофігурному; форма була поширена до другої чверті IV ст. до н.е.

Піксиди для зберігання пудри гіршої якості, аніж попередній тип, проте більш поширений. Сама форма походить від коринфських піксид VII ст. до н.е., приблизно в VI ст. форма була запозичена афінськими майстрами. В кінці VI — на початку Vст. до н.е. періодично з'являється орнаментация піксид у чорнофігурній техніці. Чорнолакових піксид цього періоду поки що не було знайдено. Найбільш ранні форми датуються другою чвертю V ст. до н.е. Піксида складається з маленької миски з крутими стінками на пласкій основі з виступаючим за стінки краєм. Кришка покриває повністю стінки, вона зазвичай більш глибока, ніж висота миски. Верхній та нижній край миски скошені; верхня частина кришки прикрашена кільцями без лаку. Тіло миски зазвичай не покрито лаком, лише виступаюча нижня частина та внутрішня частина миски.

Піксиди типу С вперше були виготовлені в середині V ст. до н.е. та були найбільш популярними в першій половині IV ст. до н.е. Піксида складається з дрібної увігнутої миски, що стоїть на низькій кільцевій ніжці маленького діаметру; кришка лежить на зміщеному краю стінки миски. Кришка опуклої форми зі зміщеним краєм або, що більш поширено, бронзовим кільцем-ручкою, прикріпленою металевою

петлею, що продіта у спеціальний отвір в основі кришки та закріплена ще одним бронзовим кільцем із внутрішнього боку. Іноді замість металевого кільця використовували звичайну для піксиди керамічну ручку. Ніжка може бути різною — високою та прямою або низькою чи «литою».

Піксиди типу Д або піксиди-коробочки (Додаток Г, рис. 16: 6, 7). по формі нагадують попередній тип, проте зроблені більш міцними. Період їх популярності приходить на кінець V-IV ст. до н.е. Зазвичай форма складається із маленького циліндричного тулова та пласкої кришки зверху. В залежності від характеру кришки піксиди ділять на два підтипи. В першому варіанті кришка має форму тонкого плаского диску з потовщеним краєм, що точно підходить до внутрішньої частини миски. Інший тип кришки має відігнутий донизу край; останній підтип був більш популярний (Kerameikos Band IX 1976, Taf. 83, 3: 146-2). В елліністичний період форми піксид змінюються ще більше, розміри збільшуються, популярними стають розписні посудини у техніці накладного орнаменту (Kotitsa 1996, Taf. 1-63).

Чисто чорнолакові піксиди — досить рідкісні серед знахідок з Ольвії. Більш поширеними типами були розписні форми. Наявні два екземпляри датуються доволі широко — початком V ст. до н.е. (Додаток Г, рис. 16: 7) та IV ст. до н.е. (Додаток Г, рис. 16: 6) (Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 1312, 1309). Піксиди цього типу деінде знаходять на території інших міст Північного Причорномор'я, проте це поодинокі знахідки (Грач 1999, с. 69, рис. 29).

Окрему групу посуду склали матеріали, що не ввійшли у жодну категорію посуду з вже названих. Це, зокрема, *мініатюрні посудини* та одиничні унікальні знахідки або фрагменти посуду у чорнолаковій техніці, що поки що не вдалося атрибутивувати.

Отже, маленьку групу посуду складають *мініатюрні посудини* (Додаток Г, рис. 18) — киліки, скіфос та канфари. Мініатюрний посуд — не рідкість серед поховального інвентарю ольвійських некрополей. Це мініатюрні чорнофігурні киліки, коринфські киліки (Скуднава 1988, с. 101, кат. 159, с. 100, кат. 159), чорнолакові гідрії (Козуб 1974, с. 59, рис. 20) та інші форми.

У даній вибірці наявні сім посудин, усі — посудини для пиття. П'ять з них представлено киліками типу «стемлес», загальними розмірами вінець від 5 до 9 см, при збереженій висоті 1,5-3,5 см (Додаток Г, рис. 18: 1-3, 5). Майже кожна форма має свої аналоги серед киліків стандартних розмірів. Так, один за формою нагадує пізні версії киліків виточеного типу з пласкими вінцями 400-375 рр. до н.е. (Додаток Г, рис. 18: 1) (Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 515); наступний фрагмент (Додаток Г, рис. 18: 2) за формою ручок та пласких округлих вінець походить до маленьких киліків без ніжки 450 р. до н.е. (Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 464); наступні два киліки мають схожу будову до великих киліків з потовщеними вінцями 480-450 рр. до н.е. (Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 469-471).

Ще однією мініатюрною формою є нижня частина, ймовірно, скіфосу (Додаток Г, рис. 18: 5), діаметр ніжки складає 4 см, при збереженій висоті у 3 см. За формою ніжки фрагмент схожий до скіфосів типу Б 480-450 рр. до н.е. (Sparkes, Talcott 1970, cat. Nr. 361).

Звісно, слід зауважити, що дане датування не зовсім доцільно застосовувати до даних екземплярів, адже кожна з них є унікальною та ймовірно, що виготовлялась у невеликій кількості (або й зовсім в єдиному екземплярі) для певних ритуальних чи інших цілей. Тож, якщо брати за межі крайні дати датувань їх повнорозмірних аналогів, можемо приблизно продатувати дану вибірку V — початком IV ст. до н.е.

У колекції є й два мініатюрні канфари. Зокрема, наступний варіант канфару з прямими вінцями. Ця форма, досягає у висоті 5,6 см, діаметр 5,5 см. Вірогідно, що її використовували у якості поховального інвентарю (Додаток Г, рис. 18: 7). Про це свідчить зокрема й погана якість покриття та доволі неохайне формування посудини, не симетричні пропорції ручок. Проте з точки зору мініатюрності посудини це не викликає подиву. Подібну будову має канфар з формованими вінцями (Додаток Г, рис. 18: 6), він має наступні розміри: 3 см у діаметрі та 5 см збереженої висоти. Ця форма також вироблена доволі неохайно (Чечуліна 2020а, с.76, 78).

У колекції наявний ряд посуду, що було використано повторно. До цих знахідок, зокрема, належать два фрагмента, що можемо атрибутувати як *сито*, вироблені ймовірно з киліків (Додаток Г, рис.17: 19, 20). Чорнолаковий посуд нерідко

використовували й в інших не зовсім зрозумілих цілях. Ряд посудин має спеціально зроблені отвори, в більшості випадків це центральний отвір по дещу посудини (киліку, канфару чи миски) (Додаток В, рис. 77: 22-24). Також нерідко вже відбиті денця спеціально шліфували, надаючи їм округлу форму (Додаток В, рис. 77: 25). Скоріше за все ці дії відбувались з ритуальною метою або щоб використати вироби у якості фішок для різних ігор.

Увагу привертають декілька знахідок, що мають рельєфний орнамент по тулову посудини. В першу чергу йдеться про фрагмент посудини закритого типу (Додаток В, рис. 77: 29). По центру фрагменту повністю зберігся округлий медальйон, що ймовірно, зображує Медузу. Посудина може належати до форми фігурного аску.

Отже, було проаналізовано наявний матеріал з Ольвії, що відносимо до посуду закритого типу та посуду спеціального призначення, загальною кількістю 236 од. Слід зауважити, що у дану вибірку увійшли лише ці знахідки, атрибутика яких не викликала сумнівів, тобто ці фрагменти, що мають профільні частини або характерний штампований орнамент, за яким можна визначити тип.

Таким чином, приходимо до наступних висновків. Як бачимо з діаграми, що демонструє кількісний склад усіх наявних типів посуду закритого типу (Додаток Е, рис. 30), більшість складають саме лекіфи та трохи менше — аски. Це не викликає особливого подиву, адже лекіфи використовувались постійно. У домашньому вжитку вони були неодмінним атрибутом повсякденних процедур, окрім того, лекіфи були дуже популярним предметом поховального інвентарю. Тому, така велика кількість лекіфів (лише чорнолакових) обумовлена високою популярністю та незамінністю цього типу посуду у досліджений час.

Подібне призначення мали й аски, проте їх знахідок набагато менше. Хоча дана група включила у себе акси-гутуси та гутуси-годувальниці, що мали дещо інше призначення, їх було включено через морфологічну подібність форми саме до цієї групи.

Другу за кількістю групу складає посуд спеціального призначення — піксиди, лекани та їх кришки. Ці форми також біли неодмінним атрибутом повсякденного життя, особливо жіночої половини дому. Звісно, що частіше використовували

різноманітні дерев'яні коробочки та скрині або кістяні для деяких цілей. Проте, керамічні вироби були більш практичними, окрім того, вони були частиною парадного столового посуду та неодмінним атрибутом весіль та інших свят. Дуже часто їх дарували на весілля та ніші свята жінкам. Також лекани були популярним предметом поховального інвентарю. Чернолакові піксиди, як бачимо з діаграми, — вкрай рідкісні знахідки.

Приблизно на одному рівні за кількістю знаходяться великі столові посудини для зберігання води та вина — кратери, ойнохої, ольпи. Трохи меншу групу складають чернолакові амфори, що дуже рідко виготовлялись у чисто чернолаковій техніці, порівнюючи із розписними варіантами цього виду посуду. Також маємо незначну кількість повністю чернолакових кухлів — неодмінних атрибутів повсякденного життя.

Значно меншою кількістю представлено чернолакові пеліки та психтери — рідкісні знахідки серед дослідженого виду посуду класичного часу.

З підгрупи чернолакового посуду для зберігання олії меншість складають амфориски та флакони. Перші, ймовірно, через неабияку крихкість матеріалу та складність у виготовленні цієї форм; останні — через популярність цих типів у місцевих гончарів та гончарів з інших античних центрів — виробників керамічного імпортного посуду. Поодинокую є й знахідка лагіносу, які були поширеними у елліністичний час значно більше, аніж у досліджений період.

Отже, чернолаковий посуд закритого типу з Ольвії представлено стандартним набором столового посуду класичного часу. Подібні тенденції демонструють інші античні міста Причорноморського регіону, як і еталонні класичні поліси.

РОЗДІЛ 5. АТТИЧНА ЧОРНОЛАКОВА КЕРАМІКА ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ОЛЬВІЇ ТА АФІН

Грецька ойкумена була світом, повним широких економічних, політичних та культурно-релігійних зв'язків. Люди, товари, ідеї, філософія світосприйняття — переміщувались по світу надзвичайно активно та вільно. Ці зв'язки були вкрай важливими для ефективного розвитку античного суспільства і в цьому плані стабільна заморська торгівля та постійна дистрибуція товарів на заморські ринки збуту були важливим чинником розвитку економіки.

Аттичний чорнолаковий посуд є значною складовою масового керамічного експорту з Афін до Північного Причорномор'я. Цей матеріал масово знаходять у всіх без винятку античних містах та сільськогосподарських поселеннях регіону, а разом — на поселенських та поховальних пам'ятках раннього залізного віку лісостепової та степової зони Північного Причорномор'я. Аттична кераміка була не лише важливою категорією імпорту для північнопонтійських еллінських осередків, а й складала чималий сегмент у торгівельно-обмінних операціях між еллінами та варварським населенням регіону. Для багатьох варварських пам'яток знахідки аттичного посуду часто є чи не єдиною категорією хроноіндикаторів.

В історії Північного Причорномор'я торгівля відігравала значну роль, починаючи від заснування еллінських колоній на берегах Чорного моря. Економічний розвиток Ольвії, як одного з перших осередків проникнення до регіону, від початку відбувався у специфічних умовах, де визначну роль відігравали функція торговельного посередництва між Середземномор'ям та варварським світом Північного Причорномор'я. Зовнішня торгівля Ольвії розпочалася від часу заснування найранішого поселення — емпорія Борисфен у 646 р. до н.е. (Pseudo-Scymn. 809 Müller, 811-814 Diller). Новітні дані свідчать, що цей емпорій було засновано спочатку як тимчасовий, пізніше, через покоління, на рубежі VII-VI ст. до н.е. — як постійний. До того ж, ця подія відбулася синхронно з заснуванням Ольвійського полісу (Буйских 2005, с. 163-164). Ця синхронність дозволяє припускати, що попит на еллінські товари був настільки значним, що наявність в

мікрорегіоні транзитного пункту не робила економічно недоцільним заснування ще одного.

5.1 Організація зовнішньої торгівлі Афін та роль заморської торгівлі керамічним посудом

Організація зовнішньої торгівлі за античної доби була дуже складною справою, її сучасні реконструкції враховують багато чинників і даних нарративних, нумізматичних та археологічних джерел. Передовсім, з'ясовано, що торговець повинен був не лише закупити потрібні товари, але й заплатити за місце на кораблі та мав багато інших супутніх витрат. Окрім того, ця справа була пов'язана з великими фінансовими та навіть життєвими ризиками (Casson 1984, р. 25-27). Дуже часто торговець або ж власник судна брав у позику гроші на час подорожі, для цього існувала окрема система займів. Позику та проценти по позиці виплачували лише у тому разі, коли судно безпечно діставалось до місця призначення, тож фінансові ризики були значними, як і процент по займу (15-30%). Тому мореплавці відповідально ставились до охорони корабля та вибору маршруту, як і часу для подорожі (Millett 1983, р. 36). Безпечним сезоном для мореплавства вважався період з травня по вересень, найдоступніший для навігації. Пік морської активності відбувався влітку, коли пересування морем було порівняно безпечним, а торгові операції — прибутковими та продуктивними. В інші місяці року навіть ставка під займ була значно вищою, адже з огляду на погані погодні умови збільшувався ризик пошкодження корабля (Davis 2009, р. 65).

В торгівлі були залучені наступні особи: торговець, який був головним організатором процесу (подорожує морем, не є власником корабля (*emporoi*)), власник судна, що перевозить вантажі (*naukleroi*), також були задіяні особи, чії товари експортувалися, особи, що фінансують торгові операції, додатково — охорона, дрібні землевласники, що іноді самотійно продавали товари (Casson 1984, р. 27; Reed 2003, р. 8, 9, 12, 14). У поширенні античної кераміки важливу роль відігравали також і посередники між гончарними майстернями та покупцями, що діяли від імені власників. Також певну роль відігравала еліта, що могла купувати вази від імені своїх співвітчизників (Paleothodoros 2007, р. 170).

Номенклатура афінських товарів була різноманітною та стабільною вже від самого початку VI ст. до н.е., оскільки товари з Аттики користувалися значним попитом. З Афін широко експортували сільськогосподарську продукцію (передовсім, оливкову олію), художні вироби з металів (переважно із срібла з Лаврионських копалень), зброю, текстиль і звісно — престижний посуд (Hopper 1979, p. 93, 98). Торгові ринки були чітко спеціалізовані, деякі, наприклад рибний ринок, розташовувались біля порту. Зазвичай у великих полісах був ринок зерна, металів, рабів (Hopper 1979, p. 131; Tsetskhladze 1988, p. 54, 63, 67). Лише від елліністичної доби ринки почали влаштовувати на території агори (Sielhorst 2015, p. 33). Також слід відзначити існування окремих гончарних кварталів, найвідоміший з них це Керамейкос в Афінах, де гончарі не лише працювали, але й жили впродовж декількох століть (Hopper 1979, p. 131; Camp 2001, p. 261; Davies 2008, p. 338).

Головне питання, що залишається на вістрі дискусії тривалий час — чи був аттичний посуд окремою торговою одиницею (Boardman 1988, p. 27, 28), чи лише «баластом на кораблі, що можна було продати» (Gill 1988, p. 370), у порівнянні з набагато більш коштовним срібним посудом. Проте, якщо срібний посуд (до речі, як і бронзовий) оцінювався переважно за його вагою, то для керамічних виробів до уваги брався ще й час, затрачений на формовку, декор, часто із накладними фарбами, випал посудини та орієнтовна вартість, яку клієнт готовий був заплатити. Деінде керамічні вироби становили цінність лише для центру, який замовив виріб (Boardman 1988, p. 27-28). Існує також аргументована точка зору, що дизайн посудин залежав від потреб ринку (Boardman 1979, p. 34, 35).

Цікавим і досі не вирішеним остаточно питанням є вартість найпопулярнішого аттичного посуду, зокрема й чорнолакового. Деяку інформацію містять письмові та епіграфічні джерела. Основним з яких є графіті з цінами на самих вазах. Вартість була прошкрябана, ймовірно, ще у майстерні, тож ці ціни не включали ще в себе витрат на пакування, транспорт та інше. Середня вартість розписної гідрії (47-48 см заввишки) складала 3 драхми (на V ст. до н.е.), розписного лекіфу (початку V ст. до н.е.) — 1 драхма. Розписна кераміка була дорожча за просту чорнолакову. Звичайна чорнолакова кераміка була продуктом масового виробництва і оцінювалась трохи

менше: кратер — 1,5 драхми, (наприклад, розписний — 2-3 драхми), чорнолакові болсали оцінювались в 0,5 обол⁴ (Boardman 1988, р. 27, 30-33). Графіті з цінами показують також вартість наступних форм: майже ідентичні амфори з Гели — червонофігурна вартістю 2 оболі, чорнолакова 1,5 оболі, проте були винятки, наприклад, великий чорнолаковий кратер міг бути вдвічі дорожчим за подібний розписний (Gill 1991, р. 31). Для порівняння, один робочий день оцінювався в 1 драхму (приблизно 40\$). Отже, аттичні вази ніяк не можна назвати дешевим товаром. Розписні вишукані екземпляри, а заразом й тонкостінні декоровані чорнолакові посудини були предметом розкоші — цінним товаром, що приносив чималий прибуток (Boardman 1988, р. 30-33). Деякі вази навіть могли продаватися повторно (Boardman 1979, р. 34, 35).

Проте, докази існування фіксованої цінової політики стосовно кераміки, що користувалася ринковим попитом, не є чисельними. Різниця у вартості може бути пов'язана з багатьма чинниками — якістю формовки, декором виготовлених раніше одиничних або перших екземплярів, у порівнянні з пізнішими менш охайними формами, що були поставлені на масове виробництво. На вартість впливали й умови подальшого транспортування. Наприклад, дрібні посудини могли укладатись всередину великих (кратерів), таким чином економився корисний об'єм у трюмі корабля. Проте великі гідрії транспортувались окремо, що збільшувало загальну вартість товару. Тобто, вартість безпосередньо залежала від місця, що займав товар на кораблі. Умовні підрахунки зводяться до 42 драхм за один кубічний метр вантажного місця. Отже, існували цілі партії товару, що пакували всередину кратерів. Це доводять, зокрема, написи на деяких посудинах з переліком одиниць всередині набору та зазначеною вартістю всієї партії (Gill 1991, р. 31, 34, 35).

Таким чином, з огляду на прибутковість товару, економічно не вигідно було транспортувати лише посуд. Ймовірно, що кераміка комбінувалась з сільськогосподарськими товарами чи експортними срібними виробами. Зокрема, це підтверджується й численними знахідками з затонулих кораблів, де тонкостінний

---

⁴ Драхма та обол — срібні монети, обол складав 1/6 драхми.

посуд було знайдено разом з тарним. Останні відкриття місця кораблетроці IV ст. до н.е. біля о. Зміїний (Левке) з вантажем тарних амфор та чорнолакового посуду дали змогу здійснити реконструкцію системи завантаження великих і дрібних посудин (Терещенко 2013а, с. 70-71; 2013б, с. 77-80). Також часто в один бік перевозили наприклад кераміку, в зворотній — зерно. Отже, згадані знахідки доводять, що кераміка не була основним компонентом торгівлі, лише допоміжною ланкою, хоча і важливою (Gill 1991, р. 37, 42, 43; Moller 2008, р. 367; Davis 2009, р. 96). Звісно, подібні висновки представляються цілком логічними, адже вишуканий столовий посуд був предметом розкошу, а не першої необхідності. Втім, металевий посуд також користувався великим попитом, зокрема, у варварської знаті Північного Причорномор'я (див. наприклад: Мозолевський 1979, с. 142, 195; Полин 1992, с. 178-190).

5.2 Основні тенденції розвитку торгівлі Афіні з Північним Причорномор'ям

Зовнішні економічні зв'язки міст Північного Причорномор'я розвивались у двох основних напрямках: торгівля з великими полісами Середземного та Чорного моря, а також торговий обмін з варварським населенням Степу та Лісостепу. Звісно, кожен напрям розвивався по-різному, якщо торгівля з іншими містами була систематичною, основою на прийнятій на той час товарно-грошовій системі обміну (див. детальніше про грошовий обмін: Карышковский 1988, с. 27-52; 2003, с. 206-238), то торгівля з варварськими племенами була заснована на взаємовигідному натуральному обміні. Очевидно, характер торгівлі в останньому випадку залежав від розвитку варварського суспільства і міг проводитись і в звичайний спосіб, із застосуванням грошей (Брашинский 1984б, с. 22; 1984а с. 175).

В VII-VI ст. до н.е. головними торговими центрами, серед відомих достеменно, були міста Іонії та острови Егейського басейну — Мілет, Клазомени, Теос, о. Хіос, о. Самос, найімовірніше, о. Лесбос, о. Фасос. Саме вихідці з регіону Південної Іонії панували на Чорному морі, де й були засновані їх перші колонії (Roebuck 1953, р. 13; 1959, р. 122, 125; Erhardt 1983, S. 61-75). Від рубежу VI-V ст. до н.е. Афіни поступово, а після 494 р. до н.е. повністю переймають провідну торгову роль у Мілета та Егіни на берегах Чорного моря. Таким чином, головний вектор чорноморської торгівлі

поступово змінюється, орієнтуючись на найбільшого на той момент споживача чорноморських товарів — Афіни (Roebuck 1959, p. 126; Reed 2003, p. 16; див. також: Брашинский 1963, с. 54-55; Снитко 2014, с. 21).

Відкриття чорноморського ринку для Аттики відіграло важливу роль як у торгівлі сільськогосподарськими товарами, так і керамікою. З кінця VII — початку VI ст. до н.е. аттичні товари поступово витісняють на ринках Великої Греції та Італії коринфські вироби (Hopper 1979, p. 93, 97; Osborne 2008, p. 289). Масово з'являється аттичний розписний посуд, що активно експортували — його знаходять від етрусських гробниць на Апеннінському півострові (Rizzo 1990, p. 89-92), до поховань скіфської еліти північнопричорноморського Степу (Мозолевський 1979, с. 127, 194; Полин 1992, с. 35, 36). Цілком логічно, що подібна ситуація спостерігалась одночасно й на території Північного Причорномор'я, поступово зменшувалась загальна кількість товарів з Іонійського узбережжя, що складала основу керамічного імпорту того часу. Зменшується кількість й коринфської кераміки, що також займала помітну частку довізного посуду.

Зародження ж систематичної торгівлі між Афінами та Північним Причорномор'ям відбувалось протягом першої — другої чверті VI ст. до н.е. Аттична кераміка на час заснування тут перших апойкій була скоріше об'єктом розкошу, тому малоімовірно була суб'єктом торгівлі (Tsetskhladze 1988, p. 53, 54). Враховуючи широкий розвиток посередницької торгівлі в той час, ймовірно, що перші зразки аттичного посуду потрапили до колоній через посередництво інших іноземних купців — наприклад, з Мілету. На початку VI ст. до н.е. Афіни ще не здійснювали політику широкої торгової експансії (Johnson 1991, p. 407-408), аттичний імпорт тільки починає з'являтися на берегах Чорного моря. Вважається, що лише з середини століття починаються активні систематичні торгові відносини Афін з регіоном (Блаватский 1953, с. 280; Брашинский 1984, с. 12, 14, 18). Проте питання про роль посередників на ранньому етапі залишається відкритим, оскільки реконструкція торговельних маршрутів є вкрай важким завданням. Плавання через Егейське море призводило до зупинок у багатьох проміжних гаванях для поповнення запасів питної води, ремонту, торговельних операцій.

Найбільш ранні знахідки аттичного посуду в Ольвії та на Березані датуються бл. 580-570 рр. до н.е., він виконаний у чорнофігурній техніці (Ольвія: Леви 1964, с. 14, 15; Березань: Smith, 2010, р. 173). Звісно, що торгівля в цей час була спорадичною, проте вже з другої половини століття вона набуває регулярного характеру та продовжується до періоду раннього еллінізму. Особливістю знахідок цього часу є їх масовість та виключно висока якість продукції. Це знаходить своє пояснення у зовнішніх умовах торгівлі — афінські купці повинні були представити на ринку продукцію кращої якості за продукцію своїх торгових конкурентів. На той час вже існували міцні торгові зв'язки з іонійськими центрами та Коринфом. Звісно, що згодом Афіни почали поставляти й більш дешеву продукцію, за якої якість масового виробництва знижується (Брашинский 1984, с. 19, 22).

Ольвія знаходилась на перетині сухоподільних та морських торгових шляхів, тому її порт був важливим стратегічним об'єктом Чорноморського регіону, а також кінцевим пунктом призначення значного обсягу імпортованих товарів (Kozlovskaya 2008, р. 38-40). На шляху до Ольвії кораблі повинні були пройти через ще один опорний пункт регіону — Борисфен, який того часу знаходився на півострові. Спершу його було засновано як емпорій Мілету, згодом, після заснування у регіоні Ольвійського полісу, Борисфен функціонував як емпорій Ольвії. Економічне спрямування поселення на ранньому етапі мало яскраво виражений торговий характер (Буйских 2005, с. 164). Вважається, що на острові Березань був розташований окремий торговий порт. Як вже зазначалось, найбільш рання кераміка датується серединою VII ст. до н.е. (архітектурні залишки — кінцем VII ст. до н.е.). З VI ст. поселення стає частиною Ольвійського полісу, його доволі влучно називають «торговими воротами до Ольвії» (Копейкина 1981, с. 208). Також, якщо зважувати на важливість самої Ольвії для торгівлі у Північному Причорномор'ї у V-IV ст. до н.е., ймовірно, що Ольвія могла використовувати більше одного порту, як і найбільші міста та великі острови Егеїди. Отже, саме Борисфен відігравав важливу роль у контролі внутрішніх та зовнішніх вод у регіоні, для торгівлі та захисту основного полісу. Можливо, Борисфен був й перевірочним пунктом на шляху до Ольвії. Березань та води навколо півострова були частиною каботажного шляху до

Північного Причорномор'я, зокрема, до Таврики (Кримського півострова); тут могли зупинятись кораблі, що направляються не лише до Ольвії, але й до інших міст. Скоріше за все порт Борисфену не втратив своєї важливої ролі навіть після появи та розбудови ольвійського порту (Kozlovskaya 2008, p. 51-54).

Отже, на початок VI ст. до н.е. аттичний імпорт до Північного Причорномор'я був ще порівняно малочисельним, торговельні відносини мали найімовірніше спорадичний характер. Проникнення на понтійський ринок почалось з першої чверті століття, про що свідчать знахідки чорнофігурного посуду та тарних амфор, у яких транспортувалася оливкова олія (Буйских 2014, с. 88-99). Становлення торгових відносин Афіні з регіоном відбувалось у двох напрямках: північно-західному (в першу чергу до Березані та Ольвії) та північно-східному (Боспор) напрямках. Новий етап у розвитку торгових відносин розпочався в середині зазначеного століття, завдяки успіхам Афіні у зовнішній політиці (Брашинский 1984, с. 23). Отже, з середини, а надто — з останньої чверті століття торгові відносини Афіні з містами Північного Причорномор'я поживляються, хоча торгівля з іонійськими центрами не припиняється. Для довізної кераміки в цілому все ще характерна висока якість. З останньої чверті століття обсяги аттичного імпорту збільшуються — масово завозиться як розписний посуд, так і звичайний чорнолаковий. Необхідність торгівлі Афіні з цим регіоном пояснюється зростаючим попитом на привізний хліб в Аттиці. Ймовірно, масовий аттичний імпорт покривався у відповідь експортом зерна (Крыжицкий, Щеглов 1991, с. 54-55; Одрин 2007, с. 4; 2015, с. 97-98).

З другої половини століття аттичні вироби починають проникати вглиб Скіфії, через посередництво Ольвії та, не виключено, Боспору. Ареал розповсюдження аттичного посуду на кінець століття значно збільшується. Звісно, що окрім кераміки ввозили й металеві вироби (зброя, прикраси), оливкову олію — все це було в першу чергу предметом обміну з варварським населенням Причорномор'я. Отже, на кінець VI ст. до н.е. торгові відносини ще більш інтенсифікуються, хоча торгівля з іонійськими центрами не зупиняється. Це було спричинено як довгою традицією економічних відносин регіону, так і особливих відносин деяких міст-колоній з метрополіями (наприклад з Мілетом) (Брашинский 1984, с. 25-30).

Протягом VI та, особливо, V ст. до н.е. Афіни виходять на широку арену зовнішньої морської торгівлі, поступово охоплюючи все більше регіонів Середземного та Чорного морів. На середину V ст. до н.е. Пірей — гавань Афін, стає міцним важливим торговельним вузлом на торговому шляху з Афін до Чорноморського регіону (Аметіуа 2007, р. 68).

Особливу категорію експорту становила саме вишукана аттична кераміка, яка продавалась в усіх куточках відомого античним мореплавцям світу (Boardman 1979, р. 33, 34). Цікаво, що стабільна позиція на морях Афін дозволяє впливати на іноземні країни не лише з економічного, а й політичного боку (Meijer, Nijt 1992, р. 37). Ці тенденції лише посилюються в першій половині V ст. до н.е. Не дивлячись на те, що економічна ситуація в Афінах була ускладнена через греко-перські війни, торгівля не припинялася. Звісно, погіршенню ситуації сприяло захоплення чорноморських проток персами, проте навіть за цих умов деяка торгівля греків з Північно-причорноморським регіоном все ще відбувалась. Прохід до Чорного моря був дуже важливим пунктом для обох сторін військового конфлікту. Про торговельні відносини в цей період свідчать численні знахідки археологічного матеріалу, зокрема й високохудожньої кераміки, що доводить безперервність таких відносин. Тобто, елліни були порівняно вільні вести торгові операції з Понтом навіть під час війни, про це свідчить й низка матеріалів з Ольвії, датування яких не має хронологічних лакун протягом всього V ст. до н.е.

Слід зазначити, що в цей час Афіни експортували до Ольвії та Боспору вже не стільки високоякісну продукцію, а радше масову шаблонну кераміку (Брашинский 1984, с. 35-41). Матеріали такого характеру масово були знайдені під час досліджень Ольвійської агори (Карасев, Леви 1958, с. 132). В цей час кераміка не лише постачалася до Ольвії, а й через її посередництво активно потрапляла також у Подніпров'я — масове поширення посуду простежується з початку V ст. до н.е. (Онайко 1960, с. 31, 32; Брашинский 1984, с. 42). Чітко доведено існування активних торгових відносин між Ольвією та Скіфією протягом V ст. до н.е. Згодом Ольвія стає головним посередником торгівлі між скіфськими племенами та грецькими колоніями (наприклад з Херсонесом), слугувала транзитним пунктом на торговому шляху від

морів до степу (Kozlovskaya 2008, р. 38-40; Снитко 2014, с. 18). Для подальшої торгівлі з варварами використовувались як суходольні, так і річкові шляхи (Онайко 1970; Скржинская 2000, с. 89, 90). Мешканці античних полісів торгували рибою, сіллю, вином, предметами ремесла, в тому числі — керамікою, натомість отримуючи худобу, хліб та рабів. Аттичний посуд, зокрема й чорнолаковий, слугував важливим предметом обміну з варварським населенням степів (Отрешко 1994, с. 118; Болтрик 2000, с. 122, 128; Винокуров 2003, с. 24; Одрин 2007, с. 19; 2014, с. 28-34; 2015, с. 98, 99; 2018, с. 10).

Друга половина V ст. до н.е. характеризується подальшим розширенням торгових відносин Афіні з містами Північного Причорномор'я, особливо посилюючись до кінця століття. Це характерно як для Ольвії, так і для інших міст північно-західного узбережжя. В цей час торгівельна експансія Афіні в регіоні тривала — зав'язуються відносини з Боспорським царством та Херсонесом, проте Ольвія майже завжди слугувала проміжною ланкою на торговому шляху Афіні до інших держав Північного Причорномор'я (Брашинский 1984, с. 85, 86, 177; Одрин 2002, с. 101-102).

Найбільший обсяг торгівлі припадає на кінець V — першу половину IV ст. до н.е. Переломним моментом вважають експедицію до Понту Перікла у 437-435 рр. до н.е., наслідком якої стало вірогідне входження Ольвії до Афініського союзу і укладання угоди про привелійовані торговельні відносини між державами. Афіні все ще були зацікавлені у сільськогосподарській продукції причорноморських міст, що призвело до економічного розквіту останніх. Особливо тісними були зв'язки Афіні з Ольвією. Вважають, що поліс перебував у складі Афініського союзу близько 25 років, протягом 435-410 рр. до н.е. (Карышковский 1960, с. 80-81; Брашинский 1963, с. 165-167; 1984, с. 85, 86; Виноградов 1989, с. 133; Лейпунская 1995, с. 19; Снитко 2014, с. 21).

Під час Пелопоннеської війни Афіні намагалися жорсткіше контролювати потоки товарів через Чорноморські протоки. З цією метою була навіть створена спеціальна колегія «захисників Геллеспонту», що контролювали вивіз товарів з Чорного моря. Отже, з початком Пелопоннеської війни, зв'язки Афіні з західними

ринками були перекриті, головну роль в цей час відіграють саме Причорноморські ринки (Брашинский 1984, с. 65, 92). Факт того, що афіняни встановили монополію на прохід до Чорного моря не мав негативного значення для північнопричорноморських міст. Навпаки, нові привілеї дозволили розширити коло торгових операцій. Археологічні джерела показують, що й Ольвія, й інші міста на другу половину V ст. до н.е. знаходяться на піку свого розвитку — в економічному та культурному плані (Леви 1956, с. 43, 112; Брашинский 1984, с. 97). Проте, звісно, що для Афіні наслідки самої війни були невтішними. Контроль над протоками, що ведуть до Чорного моря було втрачено, а разом з тим Афіни назавжди втрачають свою торгіву гегемонію в Північному Причорномор'ї (Брашинский 1984, с. 101, 102). Поразка в Пелопоннеській війні послабила економічне становище Афіні у IV ст. до н.е., проте Афіни все ще займали важливе місце в економіці північнопричорноморського регіону (Блаватский 1973, с. 54-55).

В IV ст. до н.е. значення чорноморських центрів для Афіні лише зростає, вони намагаються відновити свій контроль над втраченими ринками (Суриков 1999, с. 102). Афіни продовжують свою боротьбу за чорноморські протоки. В цей час відбувається певна переорієнтація аттичної торгівлі. Якщо раніше першопочаткове значення надавалось торгівлі з Ольвією, то зараз панівна роль у афіно-понтійських торгових відносинах належала містам Боспору. Звісно, що торгівля з Ольвією продовжувала розвиватись, проте ймовірно у єдиному руслі з боспорським напрямом. В цей же час стає більш активною торгівля з Херсонесом, Тірою та іншими північними центрами (Брашинский 1984, с. 116, 117).

Відкриття короткого шляху крізь Чорне море мало велике значення для розвитку торгівлі Ольвії та округи. Так, Борисфен перестає відігравати свою важливу транзитну роль на кінець V — першу половину IV ст. до н.е. Новий шлях проходив напівпрямку від південної до північної частини Чорного моря. Проте в цей час продовжували використовувати й звичний каботажний шлях вздовж північно-західного узбережжя Чорного моря. Отже, ольвійський порт залишався одним з найважливіших у регіоні. Його значення для Північного Причорномор'я прирівнюють до значення Пірею для Афіні — це був опорний торговий пункт для

подальшої редистрибуції до варварського світу та античних причорноморських колоній (Kozlovskaya 2008, p. 51-54).

IV ст. до н.е. загалом для Афін було досить складним періодом, що характеризується поступовою втратою панівного становища на території всієї Еллади. Завоювання Філіпа II на Балканському півострові та опанування фракійського узбережжя лише посилили ці тенденції. Згадані події призвели до фактичної втрати Афінами контролю над понтійськими торговими шляхами, що призвело до скорочення афінського імпорту, починаючи з другої половини століття (Брашинский 1984, с. 145, 146).

Втім, що стосується Північного Причорномор'я та, зокрема, Ольвії, то не зважаючи на зовнішньополітичні обставини, протягом всього IV ст. до н.е. Ольвія була тісно пов'язана з Афінами як у торгово-економічному, так і культурному відношенні. В цей час активно імпортувалася не лише кераміка, відомі також знахідки мармурової аттичної скульптури, підписний постамент під мармурову статую афінського скульптора Стратоніда, надгробні пам'ятники (Фармаковский 1907, с. 39; 1910, с. 57-58; Леви 1985, с. 144; Костенко, Абікулова 2016, с. 104).

В історії Ольвії на третю та останні чверті IV ст. до н.е. припадає короткочасний період економічного занепаду, пов'язаний з нападом на місто полководця Александра Македонського Зопіріона. Як наслідок — переможна, проте економічно виснажлива для Ольвії війна. Втім, зовнішня торгівля велася навіть за таких умов, про що свідчить велика кількість імпортової кераміки IV ст. до н.е. (Брашинский 1984, с. 141, 145). Таким чином, лише після завоювань Александра Македонського, Афіни повністю втрачають своє панівне становище. Тогочасний світ змінюється кардинально, основною силою стають нові могутні елліністичні держави. Відбувається повна переорієнтація торгових відносин, з III ст. до н.е. основними торговими центрами стають саме новоутворені держави (Блаватский 1973, с. 54-55).

Отже, торгові відносини Афін з Північним Причорномор'ям та, зокрема, з Ольвією пройшли тривалий шлях розвитку. Фактично, перші спорадичні контакти почалися у VI ст. до н.е., з торгівлі з поселенням на острові Березань та Ольвією. У кінці VI-V ст. до н.е. торговельний оборот з Аттикою настільки інтенсифікувався, що

посів провідне положення у зовнішньоекономічних зносинах регіону. Попри всі військово-політичні події цього часу, Афіни залишалися одним з найважливіших імпортерів товарів різних категорій до міст Північного Причорномор'я та найбільшим експортером місцевої сільськогосподарської продукції. Це становище змінюється лише після завоювань Александра Македонського та утворення елліністичних держав, що переймають панівне становище в економіці регіону.

5.3 Аттичний чорнолаковий посуд у системі торгівлі Ольвії та Афін

Дослідники Ольвії умовно розділяють історію полісу на декілька періодів, що тісно пов'язані з історичними подіями у Середземномор'ї. В нашому дослідженні нас цікавлять наступні. Пізньоархаїчний період — від заснування держави (у 30-х рр. VI ст. до н.е.)⁵, розквіту полісу, до кінця першої чверті V ст. до н.е., це період масового заселення хори Ольвії, економічний розквіт держави (умовне датування: 530-475 рр. до н.е.). Наступний період — ранньокласичний, від початку V ст. до н.е. до виходу Ольвії з Афінського союзу (475-410 рр. до н.е.). Пізньокласичний період — до облоги міста армією Зопіріона, період реколонізації хори, другий економічний розквіт Ольвії (410-331 рр. до н.е.) (Гаврилюк 2015, с. 409).

Згадані періоди характеризуються різним рівнем розвитку торговельних зносин Афін з Ольвією: періодом поступового розвитку, піку торговельних відносин, поступового спаду та другого збільшення торгового обороту. Згадані етапи безпосередньо відбиті в археологічних матеріалах Ольвії, в нашому випадку — на прикладі чорнолакового посуду. Отже, на підставі детального аналізу матеріалів, що було викладено в розділі 3, а саме аттичної чорнолакової кераміки VI-IV ст. до н.е., знайденої в Ольвії та Борисфені, можемо дійти низки цікавих висновків щодо динаміки розвитку торгових відносин між Ольвійським полісом та Афінами у досліджений період.

Кераміку, що є об'єктом дослідження, знаходять не лише у Ольвії, а й на усіх пам'ятках її хори, майже без винятків, у всій її типологічній різноманітності та у

---

⁵ Згідно новітніх даних, заснування Ольвійського полісу відноситься до початку VI ст. до н.е. (Буйських 2013, с. 223).

доволі значній кількості, порівняно з іншими типами привізного столового посуду. Отже, чорнолакову кераміку цілком можна вважати масовим матеріалом. За кількістю аттичний чорнолаковий посуд в Ольвії поступається лише місцевій гончарній сіро- та червоноглиняній кераміці, проте має значно більше варіацій типів та форм (Русяєва, Назарчук 2006, с. 176).

Окрім того, дослідники зазначають, що ймовірно посуд потрапляв до північнопричорноморських міст невдовзі після виготовлення, максимум протягом двох років. Також існував певний часовий проміжок, протягом якого посуд перебував у використанні, з огляду на те, що майже всі форми були тонкостінними і вимагали обережного обходження (Брашинский 1980, с. 49; Егорова 2009, с. 71). Таким чином, чорнолаковий посуд є надійним джерелом датування, інтервал дат навряд складає понад 25 років. Теоретично, саме протягом цього проміжку часу могли використовувати одну посудину.

Отже, було проаналізовано масив матеріалів з Ольвії у вигляді кераміки пізньоархаїчного, класичного та частково ранньоелліністичного часу аттичного виробництва. Загальна вибірка склала 1 922 одиниць, з них посуд відкритого типу — 1499 од., посуд закритого типу та спеціального призначення — 236 од., посуд зі штапованим орнаментом — 187 од. До кінцевої вибірки не увійшли фрагментовані матеріали, що не атрибутовуються до певного типу та вузького проміжку часу, кількістю 2 500 екземплярів. Переважна більшість фрагментів належить до класичного часу та належить до відкритих форм посуду (в основному — киліки різних типів та миски; непрофільні частини або частини вінець незначного розміру, окремі відбиті ручки киліків).

Слід підкреслити, що до кінцевої вибірки увійшли лише ті посудини або ж їх фрагменти, що були точно атрибутовані до певного типу або підтипу посуду (1735 од.). Також бралась до уваги інформативність фрагменту з точки зору його датування. Зокрема, найбільш чітко піддаються типологічній характеристиці киліки на ніжці та без неї (за умови наявності профільних частин), блюда на ніжці, скіфоси, канфари та різноманітні миски та сільнички. Їх вдалося атрибутувати та надати датування в межах 25-10 років. У випадку з тарілками, посудом закритого типу та спеціального

призначення — датування деінде доходить до дуже широкого проміжку часу (від 50 до 100 років у поодиноких випадках), з огляду на фрагментарність матеріалу, погану збереженість наявних частин та рідкість форм. Датування було встановлено за прямими аналогіями з Афінської агори та з використанням великої кількості додаткових аналогії з інших античних міст і поселень та їх некрополів (дивись Додаток Є).

Для подальшого порівняння та виявлення статистичних показників було виділено проміжки часу по 25-50 років, до яких були віднесені групи посуду. Майже всі типи посуду мають достатню кількість екземплярів для достовірності показників, хоча деякі унікальні форми (психтери, лагінос, флакони, піксиди) були додані номінально, для підрахунку загальної кількості посуду в хронологічній групі. Невелика частина матеріалу, наприклад, мініатюрні посудини, одиничні рельєфні екземпляри не увійшли до вибірки, так само як і фрагменти вінець та донець відкритих форм не визначених типів, кількість яких доволі значна.

Отже, з діаграми (Додаток Е, рис. 31) видно, що більшу частину знахідок склав посуд відкритого типу, а саме посуд для пиття (53%) та їжі (33%). Дещо меншу групу склав посуд закритого типу для зберігання вина, води та олії (10%) і посуд спеціального призначення (4%).

Наявні показники зі статистичних досліджень інших міст Північного Причорномор'я демонструють подібні тенденції. Звісно, що у науковий обіг введено статистичні дані лише з деяких античних міст по дослідженому виду кераміки, проте й цієї інформації достатньо для порівняльної характеристики.

Наприклад, за кількісним складом чорнолакова кераміка класичного часу з Ніконія поділяється наступним чином: 69% — посудини для пиття, 22% — миски, 5% — тарілки і лише 4% — посудини закритого типу (Глушек 2015, с. 223-228). Також маємо статистичні показники поширення чорнолакового посуду IV-II ст. до н.е. з пам'яток Північно-Східного Криму (зокрема, Пантікапею, Керкінітіди, Чайки). Звісно, даний часовий проміжок співпадає з дослідженим лише частково. Також до вибірки увійшли в основному лише посудини для пиття, поширені в той час (деякі типи киліків, канфари, одноручні чаші) та посудини для подачі їжі (миски, сільнички).

Отже, більшість (майже 62%) складають саме останні — миски та тарілки різних типів, 33% складає посуд для пиття. Інші категорії посуду складають лише 6% (доволі умовно) (Егорова 2009, с. 72; 2013, с. 167). Таким чином, для ґрунтовного порівняння картини надходження чорнолакового посуду з Аттики до регіону загалом не вистачає статистичних даних з інших міст та поселень Північного Причорномор'я, окрім міст Боспору. Проте, наявні дані цілком укладаються в загальну схему розвитку торгівлі Афін з регіоном.

Наведемо попередні кількісні підсумки, стосовно кожного з типів посуду, відповідно від найбільшої до найменшої кількості посуду та піків їх розвитку.

Отже, знахідки посуду відкритого типу, зокрема, посуду для пиття, відрізняються найбільшою кількістю. Максимальну кількість у період 480-400 рр. до н.е. демонструють саме киліки різних типів та розмірів. Вони використовувались повсякденно, як при звичайних прийомах їжі, так і під час святкових застіль. Також киліки відігравали значну роль у ритуальному житті міста. Багато фрагментів з присвятами богам є частиною ритуальних обрядів та культів. Знахідки цього типу посуду знаходять на території всього міста — агори, теменосів, житлових кварталів, нижньому місті, так само як і на території некрополей та хори Ольвії. Киліки є неодмінним атрибутом поховального інвентарю. Адже у потойбічному житті така важлива форма посуду була вкрай необхідною, з точки зору давньогрецького світосприйняття. Окрім того, киліки є важливим джерелом з лінгвістичних та ономастичних досліджень. Адже дуже часто фрагменти чи цілі посудини місять графіто з іменами власників посуду або гончарів, чи імена тих, кому було подаровано цей посуд. Цікаво, що саме фрагменти від киліків використовували як остракони при політичних дебатах та голосуванні. Отже, киліки були задіяні в усіх без винятків сферах життя містян Ольвії. Більше того, їх важливе значення підкреслює багата кількість ремонтованих в давні часи форм або ж тих, що були використані повторно в інших цілях.

Наступну за кількістю групу складають посудини для пиття інших типів — канфари та скіфоси. Вони також були доволі популярними, хоча й не настільки як киліки. Були предметами як парадного столового посуду, так і повсякденного вжитку

та елементом поховального інвентарю. Пік найбільшої популярності скіфосів припадає на 525-450 рр. до н.е., канфарів — 380-310 рр. до н.е. Тут можна простежити дуже цікаві тенденції, згадавши, що найбільша кількість киліків припадає на період 480-400 рр. до н.е. Тобто, поступово йде перехід від скіфосів, до киліків та канфарів. Останні стають основною формою для пиття в елліністичну добу. Певні форми існували протягом всього дослідженого часу, вони поступово розвиваються, трансформуються, переймають певні морфологічні та декоративні ознаки одна одної і в решті решт приходять до найбільш зручної версії посудин для пиття.

Інші форми для пиття, такі як одноручні чаші та кухлі, представлені у невеликій кількості. Ймовірно, вони не набули такої популярності як киліки, канфари та скіфоси.

Другу найбільшу групу (після киліків) складають миски та сільнички. Вони також були предметом як повсякденного вжитку, так і парадного столового посуду (особливо тонкостінні форми зі складним штампованим орнаментом). Миски й сільнички були частиною поховального інвентарю, як вкрай необхідний предмет для потойбічного існування. Дуже часто знаходимо миски, що ремонтувались у давнину, навіть звичайні, не декоровані особливим чином. Це наводить на думку, що жителі Ольвії дуже цінували кожну посудину й не викидали її навіть розбитою, продовжували використовувати. Найбільшу кількість маленькі миски та сільнички демонструють у період 380-310 рр. до н.е.

Трохи меншу за кількістю групу складають тарілки та блюда на ніжці. Хоча функціонально вони подібні до мисок та сільничок, проте їх знахідки не такі чисельні. Ймовірно, це відбувалось через складність виготовлення. Тарілки та блюда мають декілька піків популярності: 400 рр., 375-350 та 325-310 рр. до н.е. Блюда на ніжці сягають своєї максимальної кількості у 525-500 рр. до н.е. Тобто ми можемо спостерігати, що протягом значного періоду — від VI до IV ст. до н.е., були у вжитку різні посудини для сервірування їжі, причому кожен тип посуду мав своє спеціальне призначення.

Наступну групу складає посуд «закритого типу». Найбільшу кількість демонструє посуд для зберігання олії — лекіфи та аски. Їх детальний аналіз викладено

вище (розділ 3. 2). Проте, ще раз зазначимо, що лекіфи мають два періоди найбільшої популярності — 575-525 та 425-400 рр. до н.е., аски демонструють максимальні кількісні показники на 350 р. до н.е.

Порівняно з іншими типами посуду, кераміка для зберігання вина та інших рідин — кратери, ольпи, ойнохої, амфори, представлені невеликою кількістю фрагментованих посудин. Це пов'язано з тим, що ці форми не були настільки популярними у чорнолаковому виконанні — значно частіше їх можна було зустріти у розписних техніках. Окрім того, для повсякденного використання більш доцільно було використовувати місцеві глеки або ж ці самі посудини з ближніх центрів виробництва. Не було особливої потреби використовувати кожен день дорогі розписні вази, крім того, мало ймовірно, що кожна родина могла дозволити собі мати повний набір імпортного парадного столового посуду. Доволі умовно, з огляду на маленьку кількість знахідок, можна виділити наступні піки популярності форм: 500-480, 425-400, 400-325 рр. до н.е. Поодинокими знахідками представлено такі форми як псиктери, пеліки та лагінос, що склали ряд унікальних знахідок.

Окрему групу, незначну за кількістю, склав посуд спеціального призначення — лекани та піксиди (див. розділ 3. 2). Для загальної картини зазначимо, що найбільшу кількість лекани демонструють у період 450-400 рр. до н.е., піксиди нараховують лише декілька знахідок, що датуються VI та IV ст. до н.е., тож ніякої статистичної інформації не несуть.

Отже, якщо взяти до уваги періоди розвитку Ольвії та основні загальноісторичні події того часу (див. п. 4. 2) та співвіднести їх з кількісними результатами дослідження матеріалу, можемо дійти наступних висновків.

У *пізньоархаїчний період* торгівля Ольвії з Афінами лише тільки починає розвиватися. Початок VI ст. до н.е. — це час зародження торгівельних відносин, що мали спорадичний характер, оскільки були пов'язані із пошуком нових торгівельних маршрутів. Перше позжавлення спостерігаємо у період 525-450 рр. до н.е. — наприкінці пізньоархаїчного часу, початку класичної доби (Додаток Е, рис. 32, 33). В цей час економічні зв'язки Ольвії з Аттикою виходять на новий рівень, з часом вони стають регулярними та все більш інтенсивними. Слід зазначити, що з першої

половини V ст. до н.е. саме Ольвія була найважливішим торговим посередником між Афінами та містами і поселеннями Північного Причорномор'я. В цей час стрімко розширюються обсяги імпортової продукції, звісно не лише кераміки. Посилюються зв'язки полісу зі скіфським племенами, укладаються нові торгові договори з іншими містами-державами регіону. Все це супроводжується неабияким розквітом міста, його архітектури, матеріальної та духовної культури, чому сприяли вигідні торгові відносини Ольвії із зовнішніми контрагентами (Лейпунская 1995, с. 20).

Пік розвитку припадає на *ранньокласичну добу*, а саме 480-400 рр. до н.е. Особливо яскраво це показує графік, що демонструє динаміку надходження посуду відкритих форм, як найбільш масової категорії посуду (Додаток Е, рис. 32). Найбільші кількісні показники припадають саме на період 450-400 рр. до н.е. Ймовірно це пов'язано зі встановленням виключних відносин Ольвії з Афінами, після походу Перікла до Чорного моря та входження Ольвії до Афінського морського союзу.

Подібні ж показники демонструє графік (Додаток Е, рис. 33), що показує динаміку надходження інших типів посуду у хронологічному порядку. Звісно, дана вибірка не настільки значна, як на іншому графіку (Додаток Е, рис. 32), через доволі широкі проміжки в датуванні посуду. Проте й тут демонструються максимальні кількісні показники саме у 480-400 рр. до н.е. (особливо в проміжок 425/430-400 рр. до н.е., де присутні майже всі типи посуду). Таким чином, протягом ранньокласичної доби в Ольвії, кількісні показники імпорту аттичного чорнолакового посуду демонструють найвищі значення.

Після виходу Ольвії з Афінського союзу (орієнтовно 410-405 рр. до н.е.), що знаменує початок *пізньокласичного часу* в Ольвії, обсяги торгівлі поступово зменшуються. Це демонструє нам й динаміка надходження чорнолакової кераміки (Додаток Е, рис. 32, 33). Поступово кількісні показники стають все меншими. Протягом 380-350 рр. до н.е. показники різко падають, зменшуючись майже у два рази, деяке збільшення обсягів спостерігаємо протягом 350-300 рр. до н.е. Після цього часу йде зменшення обсягів імпорту посуду.

Аналогічні спостереження надають й попередні статистичні показники поширення імпортного чорнолакового посуду в Ольвії, зокрема на ділянці ЮЗА: пік

імпорту припадає на першу половину V ст., з середини століття — зниження обсягів, з останньої чверті IV ст. до н.е. — незначне зростання (Назарчук 2014, с. 312, табл. 1).

З другої половини V ст. до н.е. більшу роль у торгових відносинах регіону почали відігравати південно-понтійські держави. Це століття вважають переломним моментом для становлення основних торговельних напрямків. Особливо посилюються внутрішньо-політичні зв'язки з іншими державами Північного Причорномор'я. Ймовірно, що саме розпад Афінського союзу та початок освоєння прямого короткого шляху через Понт посприяло цим змінам (Лейпунская 1995, с. 19-20). Отже, від кінця пізньокласичної доби — початку елліністичної торгівля Ольвії з Аттикою поступово втрачає свої обороти, до минулого рівня розвитку економічні відносини між двома державами так і не повернулися. Головну роль в економічному житті Ольвії цього часу вже відігравали елліністичні держави Малої Азії.

Таким чином, у зв'язку з глобальними історичними подіями у давньогрецькому світі, відбулася переорієнтація торгових відносин Ольвії з іншими містами-державами, зокрема Малої Азії. Це підтверджують численні знахідки малоазійського посуду в Ольвії, в тому числі чорнолакового. Цікаво, що спершу форми майже повністю копіюють аттичні екземпляри. Деякі посудини можна відрізнити від оригіналу лише за характером покриття — малоазійський лак відрізняється як своїм кольором та якістю, так і способом нанесення (майже завжди денце не покрите лаком, а інші частини зафарбовані дуже неохайно). Отже, наявність подібних імітацій, пряме копіювання форм та типів посуду ще раз доводить важливість та цінність цього типу кераміки у давньогрецькі часи. Адже навіть після зникнення цього посуду, майстри з інших полісів в більш пізні часи продовжували намагатися створити вироби, подібні до аттичних, проте не зовсім вдало.

5.4 Аттична чорнолакова кераміка в Ольвії (порівняльна характеристика відповідно до ділянок міста)

Аттичний чорнолаковий посуд зустрічається на різних ділянках міста та у міському некрополі Ольвії, проте навіть у межах міста спостерігаються певні відмінності у самому наборі посуду. Тож, доцільно спробувати порівняти набір чорнолакового посуду з різних ділянок міста, спираючись на деякі наявні статистичні

дані. Перш за все, йдеться про наступні ділянки, вивчені археологічно із дотриманням сучасних методів обробки масових матеріалів, — центральні житлові квартали міста, північна ділянка у Нижньому місті, Східний і Західний теменоси та некрополь Ольвії класичного та пізньоархаїчного часу.

Систематично представлена вибірка посуду з північної частини Нижнього міста Ольвії (1985-2009 рр.). Вибірка склала 472 одиниці (та 162 невизначені), загальним датуванням VI-I ст. до н.е. Весь матеріал розділено на періоди, для нашого дослідження цікаві наступні. Пізньоархаїчний період представлений лише 39 фрагментами, що обумовлено не стільки низьким розвитком торгівлі в цей час, скільки будівельною активністю на цій ділянці міста в цілому. Матеріали датуються останньою третиною VI ст. до н.е., виділяються дві великі групи: це киліки типу С та тонкостінні скіфосоподібні киліки. Незначну кількість демонструють блюда на ніжці, також присутні три лекани, одна амфора та ольпа початку V ст. до н.е. Переважна більшість цього посуду складає чорнолакова кераміка саме з Аттики. Другий період (V-IV ст. до н.е.) демонструє збільшення загальної кількості чорнолакового посуду до 109 одиниць на ділянці. У першій половині V ст. до н.е. домінує посуд для пиття (киліки типу С та скіфоси), в той час як стемлеси та тонкостінні скіфосоподібні киліки зустрічаються протягом всього століття. З останньої третини — кінця століття з'являються нові типи посуду — одноручні чаші, болсали, маленькі миски та сільнички. Також додаються поодинокі амфоріски, лекіфи, аски. Відмічається відсутність великих закритих форм, таких як гідрії та амфори, наявні лише кілька фрагментів кратерів V ст. до н.е. (Handberg 2010, p. 192-193). Всі форми мають аналогії, відомі за матеріалами з некрополлю Ольвії того ж часу (Скуднова 1988, с. 41-69). В IV ст. до н.е. спостерігається декотре збільшення кількості посуду (на цей період припадає 40 з 109 одиниць). Зокрема, збільшується кількість масивних скіфосоподібних киліків (першої половини століття), болсалів, сільничок, одноручних чаш, відсутні лекіфи. З середини, останньої чверті століття з'являються рибні блюда та ехиноподібні мисочки. Серед посуду для пиття з третьої чверті століття превалюють канфари класичних форм та канфароподібні киліки з пласким краєм. На кінець IV — початок III ст. до н.е. припадає найбільша кількість знахідок,

у кількості 137 одиниць, проте, переважна більшість цієї кераміки — елліністична (Handberg 2010, p. 192-193).

Наступною добре дослідженою ділянкою міста, що надає значну статистичну інформацію, є Центральний житловий квартал (ЮЗА), наявна вибірка складається з 160 од. Так, кількісні показники поступово збільшуються від 550-500 pp., максимальну кількість аттична чорнолакова кераміка демонструє на період 500-450 pp. до н.е., поступово зменшуючись від 450 p. до н.е.; деяке збільшення спостерігається у 350-300 pp. до н.е. (Назарчук 2014, с. 312, т. 1). Для кожного періоду притаманний свій набір посуду. Основну масу посуду першої та другої чверті V ст. до н.е. складають киліки; в першій чверті століття половину складають киліки на ніжці, з другої чверті їм належить переважна більшість. Від кінця VI — останньої чверті V ст. до н.е. популярними були киліки типу С, що домінують у першій чверті століття. Від другої чверті збільшується кількість стемлесів. На другу, третю чверті V ст. до н.е. основну частину імпорту складають киліки типу «delicate class», на кінець століття набір поповнюється за рахунок нових типів — болсалів, скіфосоподібних та канфароподібних киліків. Окрім киліків певної популярності набули скіфоси (типів А та Б) — на другу та третю чверті V ст. до н.е., проте з останньої чверті їх витісняють скіфосоподібні киліки. Пік надходження відкритих форм чорнолакового посуду припадає на останню чверть IV ст. до н.е. Загалом на це століття набір посуду дещо змінюється: до нього входять переважно глибокі скіфоси, скіфосоподібні киліки. Причому загальна кількість посуду для пиття зменшується, знайдено більше форм для сервірування їжі (мисок). З другої чверті IV ст. до н.е. з'являються канфароподібні киліки. З третьої чверті ще більш зменшується загальна кількість посудин для пиття, збільшується кількість тарілок та мисок. Отже, на першу чверть IV ст. до н.е. припадає фінальний етап масового використання чорнолакового посуду, хоча в цей час кількість посуду для пиття незначною мірою збільшується завдяки канфарам класичного типу (Назарчук 2014, с. 313-314).

На території Ольвійської агори, яка розкопана частково, також превалює аттичний чорнолаковий посуд (Славин 1964, с. 189-224), загальна кількість фрагментів складає близько 14 тисяч одиниць. Невелика кількість посуду — високої

якості, з покриттям блискучого чорного кольору, нерідко зі штампованим орнаментом. Найбільше серед шарів V-IV ст. до н.е. канфарів, блюд та чаш, що датуються IV ст. до н.е., в тому числі зі штампами (Славин 1964, рис. 23: 1-3).

Дещо відрізняється набір чорнолакового посуду з обох теменосів Ольвії, передовсім добре дослідженого, Західного. Основну масу чорнолакового посуду останньої чверті VI-IV ст. до н.е. складають чаші для пиття, найбільше — киліків типу С з увігнутими вінцями на високій ніжці (кінця VI — початку V ст. до н.е.). Незначна кількість одноручних чаш зі стрічками у ботросах першої половини V ст. до н.е. З першої чверті V ст. до н.е. загальна кількість чорнолакового посуду у ботросах та шарах теменосу збільшується. Переважають киліки на ніжці, на кільцевому піддоні з увігнутими або прямими вінцями без слідів використання (ймовірно розбиті навмисно) (Русяєва, Назарчук 2006, с. 176). У шарах останньої чверті V — першої половини IV ст. до н.е. з'являються скіфоси різних типів та скіфосоподібні киліки. Також до набору додаються фрагменти одноручних чаш, канфароподібні киліки та канфари IV ст. до н.е. (зустрічаються як цілі, так і фрагментовані посудини), також сільнички на ніжці (Русяєва, Назарчук 2006, рис. 190: 8). Набагато менше знайдено блюд (зокрема з валиком по краю) другої та третьої чверті IV ст. до н.е., та значно менше — рибних блюд. Одиничні екземпляри складають аск, гутус та лекани IV ст. до н.е. (Русяєва, Назарчук 2006, с. 177).

Серед знахідок на іншому теменосі, Східному, зокрема, із культових заглиблень та ям кінця VI — початку V ст. до н.е., чорнолакова кераміка також доволі чисельна. Більшість складають стемлеси, киліки з профільованим краєм. Інші форми трапляються доволі рідко (наприклад, чаші на ніжці). Отже, серед усіх знахідок з теменосу Ольвії, аттична чорнолакова кераміка складає друге місце за чисельністю, це дуже фрагментований посуд, багато з графіто, переважно присвяти Богам: Аполлону, Зевсу та Афіні (Леви 1964, с. 138).

На некрополі Ольвії архаїчного часу, у матеріалах поховань, аттична кераміка складає найбільшу групу привізного посуду. В могилах цього часу повністю відсутні великі аттичні вази, як розписні, так і чорнолакові (кратери, гірії, пеліки). Більше половини усіх керамічних знахідок складають киліки та чаші на ніжці. З 79 наведених

чорнолакових посудин, майже 42% складають саме киліки та 23% — чаші на ніжці, значно меншу кількість демонструють ольпи (7%), скіфоси та сільнички (по 5%); одиничними знахідками є піксида, аск, кіаф, гутус та дві фіали (Скуднава 1988, с. 15, 16). Отже, серед поховань на некрополі пізньоархаїчного часу превалюють посудини для пиття та олії. Найбільше було знайдено киліків типу С та ранніх скіфосоподібних киліків. Також деінде знаходять ольпи та лекани. Проте, більшість подібного посуду належить до розписного, а не простого чорнолакового. У похованнях були знайдені й ольпи, кувшини, амфори, кратери та лекіфи. Особливістю є й те, що переважна більшість посуду належить до дешевих товарів, що не мають високої якості (Скуднава 1988; Handberg 2010, р. 192). Серед інвентарю поховань класичного періоду аттичний імпорт також переважає за кількістю знахідки іншого походження. Це, переважно, киліки, скіфоси, миски. Велику групу складають культові та туалетні посудини — лекіфи, лекани та піксида. Особливістю залишається майже повна відсутність великих ваз (наявні екземпляри належать до розписного посуду) (Козуб 1974, с. 40).

Поточні дослідження та матеріали з розкопок третього теменоса, Південного, тільки починають залучатися на наукового обігу (Буйських 2015, рис. 2), підтверджують попередні дані, стосовно розподілу різних типів посуду по різних ділянках⁶.

Отже, загальний висновок є наступним: максимальна кількість різних типів посуду трапляється саме серед матеріалів Верхнього міста, а саме житлових кварталів. Це посуд для пиття, сервірування їжі, посуд для зберігання олії та спеціального призначення. Серед типів, що були знайдені майже виключно на житлових ділянках міста — вази великого розміру: амфори, кратери, ойнохої, псиктери. Деякі типи з цієї групи форм, такі як ольпи, зустрічаються серед матеріалів некрополю, проте рідко. На всіх без винятку ділянках були знайдені киліки різних

---

⁶ До нашої вибірки увійшов не весь матеріал з некрополя Ольвії, також до вибірки були включені матеріали з музеїв Києва та Миколаєва, деякі з яких зараз важко віднести до певної частини міста або некрополя.

типів, особливої популярності набули киліки типу С та стемлеси різних підтипів. Останні є найпоширенішим матеріалом й серед знахідок з теменосу, як і інші типи киліків з посвятами богам. Переважна більшість знахідок з території некрополю складають різні посудини відкритого типу — скіфоси, канфари та киліки (дуже часто — скіфосоподібні киліки). Посудини для зберігання олії також є неодмінним атрибутом поховального інвентарю, це, перш за все, лекіфи та аски. Поодинокими знахідками є тарілі, одноручні чаші та кухлі, трохи більша кількість мисок.

Таким чином, ці, значною мірою, узагальнюючі результати доводять і уточнюють на конкретних прикладах в умовах Ольвії вже відомі, хоча й по-різному на різних пам'ятках, свідчення стосовно функціонального призначення певних типів посуду. Так, з ритуальними цілями, як дар богам, використовували чаші для пиття (в першу чергу киліки різних типів), рідко — миски, про що свідчать знахідки з теменосів. Збільшується набір у похованнях класичного часу: до посудин для пиття, що й тут складають основну частку матеріалу, додають посудини для олії та іноді — тарілі й інші великі форми. Всі вони також мають ритуальне призначення, і як предмети для потойбічного життя небіжчика, і як посуд, що використовували при тризнах. Знахідки з різних ділянок акрополю міста демонструють максимальну кількість різних типів чорнолакового посуду, що використовували від пізньоархаїчного до ранньоелліністичного часів — всі типи відкритого та закритих типів, що є цілком логічним, адже основне призначення посуду — зберігання, споживання їжі або різних рідин.

Подібний аналіз кількісного співвідношення різних типів чорнолакового посуду на різних ділянках міста можливий лише за максимальної кількості матеріалу на кожній з ділянок. На цьому етапі постає проблема різного ступеню досліджуваності різних ділянок міста, основна частина яких не завершена й досі. Отже, саме в цьому вбачається актуальність продовження сучасного дослідження у майбутньому.

Отже, в економіці античного світу зовнішня торгівля відігравала надзвичайно важливу роль. Найбільші поліси античного світу, створені повністю на самостійній основі, з повною економічною автаркією від сусідів, постали перед проблемою

нестачі елементарних продуктів харчування. Так, із розвитком Афін, постала потреба у пошуках нових ринків хліба для населення, кількість якого невпинно зростала. Пошуки нових ринків призвели до найвигіднішого відкриття для аттичних мореплавців — Чорного моря та його родючого узбережжя. На той час, новоутворені північно-причорноморські поліси були об'єктами економічних інтересів іонійських міст, проте аттична продукція згодом витісняє конкурентів, встановлюючи власні міцні торгові відносини, що панували у регіоні до елліністичного часу.

Кераміка була об'єктом зовнішньої торгівлі з містами та поселеннями Північного Причорномор'я від утворення перших колоній. Імпортований посуд був предметом не лише торгівлі з понтійськими греками, але й важливим об'єктом обміну з варварським населенням Степу і Лісостепу, спершу іонійський та з острівних полісів Егейського моря, згодом аттичний. З VI ст. до н.е. аттичні вироби поступово замінюють продукцію іонійських конкурентів, на V ст. до н.е. Афіни перетворилися на абсолютного торгового лідера на ринку Північного Причорномор'я. В обмін на продукти харчування такі як зерно, рибу, а також рабів та інші товари, місцеві міста отримували олію, вино, текстиль та предмети розкошу, серед яких були предмети мистецтва й перш за все — столовий посуд. Попри важливість даного матеріалу, подібна кераміка ніколи не була окремою одиницею торгівлі. Численні знахідки корабельних аварій доводять, що зазвичай товари комбінувались, бралось до уваги не стільки кількість місця, затраченого на перевезення товарів, скільки їх теоретична прибутковість. Особливого значення аттичний посуд, розписний та звичайний чорнолаковий, набував при подальшому обміні з варварським населенням регіону — разом з вином, олією, виробами з металів, він складав основу обміну.

Таким чином, попри те, що кожний античний поліс Північного Причорномор'я, як і Ольвія, мав виробництво усіх продуктів харчування, знарядь праці, власне виробництво предметів першої необхідності, в тому числі керамічного посуду, зовнішня торгівля відігравала вкрай важливе значення. Система торгових відносин та обміну між Аттикою — Північним Причорномор'я — варварами степів (та навпаки) довгий час була базовою основою ефективного функціонування античного суспільства.

ВИСНОВКИ

Отже, констатуємо, що аттична чорнолакова кераміка кінця підньоархаїчного — класичного часу належить до масової категорії знахідок як в Ольвії, так і на інших античних пам'ятках Північного Причорномор'я. Цей матеріал має ряд особливих характеристик, включаючи морфологію, якість покриття та глини, характер орнаментування, що дозволяє надати цим речам доволі вузьке датування. Це, в свою чергу, разом з супутнім матеріалом, дозволяє аналізувати на найвищому рівні цілі археологічні комплекси та пам'ятки загалом. Окрім того кераміка в цілому, та, зокрема, аттична чорнолакова, є важливим джерелом з дослідження соціо-культурних та економічних зв'язків давньогрецького суспільства. Аналіз колекцій матеріалів з конкретних полісів, більшість з яких складають довізні матеріали, дає змогу визначити динаміку розвитку торгових відносин полісів з більшими центрами Греції. Таким чином, аттична чорнолакова кераміка є одним з головних джерел з вивчення торгових відносин Ольвії та Афін протягом класичного періоду.

Було з'ясовано, що історія вивчення чорнолакового посуду почалася фактично з першими дослідженнями найбільших античних міст та поселень, що було пов'язано як з великою кількістю знахідок, так і загальною атрактивністю цих форм. Звісно, що протягом значного проміжку часу більша увага приділялась більш коштовному розписному керамічному та металевому посуду, проте чорнолаковий посуд також стає важливим об'єктом дослідження. Основний науковий доробок на ХХ ст. склали праці іноземних археологів, що мали змогу працювати з матеріалом безпосередньо на місці його виготовлення.

Визначено, що зарубіжна історіографія даного питання пройшла декілька основних етапів розвитку. До першого етапу належать одиничні публікації матеріалів з окремих античних пам'яток після проведення археологічних досліджень на найбільших пам'ятках античної Греції. Перш за все, йдеться про дослідження античного Пергаму, та звісно Афін і Аттики загалом. Після дослідження більш віддалених від центральної Греції міст — Смірни, Аполлонії, Самарії та інших, публікується низка матеріалів за результатами цих досліджень, як у вигляді каталогів, так і наративів, що можна вважати другим періодом у розвитку зарубіжної

історіографії. Поступово дослідники все більше уваги приділяють не лише морфологічним змінам посуду, а й характеру глини, орнаментів та загалом — археологічному контексту знахідок, що є дуже важливим при аналізі комплексів. Ці роботи дали змогу вивести вивчення чорнолакового посуду на новий рівень, що демонструють фундаментальні роботи серії «Афінської агори», присвячені детальній типології та датуванню посуду, що використовується й понині. Саме цими працями починається сучасний етап у дослідженні цього виду посуду, що продовжують й численні вітчизняні дослідники.

Таким чином, на кінець ХХ ст. було накопичено солідний доробок, у якому було розглянуто питання технології виготовлення, морфології та декорування цієї категорії посуду. З'являються дослідження, присвячені всебічному аналізу чорнолакової кераміки, що посідають у світовому антикознавстві досить помітне місце. Отже, на час систематичних розкопок міст та поселень Північного Причорномор'я, вітчизняні дослідники вже мали добре відпрацьовану методологічну базу для роботи з керамічним матеріалом. Вітчизняна історіографія даного питання пройшла схожі до іноземної віхи розвитку.

Відмічаємо, що спочатку спостерігається поява поодиноких публікацій матеріалу з описами окремих знахідок. Дослідження 1920-1940-х років носили звітний характер, проте саме в цей час починають масово публікувати знахідки аттичного посуду з розкопок міст та поселень, хоча і в невеликій кількості. Наступним етапом вітчизняної історіографії стали ґрунтовні праці, присвячені характеристиці аттичного посуду загалом. Поступово дослідники починають виділяти чорнолаковий посуд в окремий тип кераміки, що знайшло своє відображення у чисельних публікаціях кінця ХХ ст. Втім, аттичний чорнолаковий посуд міст Північного Причорномор'я вивчено нерівномірно. Найбільш повно досліджено цей матеріал з території Північно-Західної Таврики. В останні роки значною мірою проаналізовано чорнолаковий посуд з Херсонесу та його хори. На тлі цих здобутків спеціальних досліджень матеріалу з міст Боспору порівняно небагато. Виключення складають дослідження знахідок з Німфею, Пантікапею, Танаїсу. Матеріали з інших міст та поселень проаналізовано спорадично. Отже, порівнюючи з вже відомими

дослідженнями з інших міст регіону, вивчення чорнолакового посуду з Ольвії досі носило спорадичний та несистемний характер.

Таким чином, вітчизняний доробок у дослідженні чорнолакового посуду можемо об'єднати у наступні групи.

1. Дослідження некрополів міст та поселень, що згадують аттичну чорнолакову кераміку у якості інвентарю та містять детальний опис морфології форми, декору, встановленню датування.
2. Праці, що чітко виділяють чорнолаковий посуд серед інших знахідок, уточнюють датування, типологію. До них належать дослідження окремих ділянок міст, з детальною характеристикою знахідок, деінде статистичною інформацією.
3. Каталоги знахідок, присвячені чорнолаковому посуду за результатами дослідження пам'яток або музейних колекцій.

Слід наголосити, що в останні двадцять років все більшу увагу дослідників привертає саме технологічний аспект у вивченні кераміки. Новітні дослідження фізичних та хімічних властивостей гончарного посуду дозволяють вивести його аналіз на новий професійний рівень. Подібні дослідження проведені й над чорнолаковим посудом з Аттики. Основним етапам виготовлення кераміки та особливостям нанесення чорнолакового покриття присвячено Додаток Д.

Приходимо до висновку, що важливим технологічним аспектом є дослідження схем декору чорнолакового посуду, а саме характеристика штапованого орнаменту. Таким способом прикрашати чорнолаковий посуд почали, як вважається, в Афінах в середині V ст. до н.е. На період 440-430 рр. до н.е. припадає розквіт цього варіанту декору чорнолакового посуду. Орнамент наносився спеціальними інструментами — штампами, на етапі, коли глина ще застигла не остаточно. Після висихання посудину покривали лаком і процес був майже завершений.

Визначено, що усі типи штапованих орнаментів умовно можна розділити на такі, що включають елементи рослинного походження та геометричні: ови, пальметки, квітки лотосу, листя плюща, оливкова гілка, меандр, листя, трикутники. Всі ці елементи поєднувались між собою у досить вільних комбінаціях. Той факт, що

прямі аналогії відсутні, доводить, що використовуючи окремі штампи, майстер міг комбінувати різні їх типи і створювати власне вже нові композиції. Проте існують певні логічні зв'язки між часом виготовлення посуду та характером її орнаменталізації: з часом штампи стають менш охайними, складається таке враження, що майстер приділяв все менше часу на виготовлення одного екземпляру. Очевидно, це може бути індикатором більш масового виробництва цього посуду. Окрім того, кожен тип мав свої характерні штампи, що дозволяє навіть за маленьким фрагментом визначити який саме тип кераміки перед нами.

Отже, проаналізувавши аттичний чорнолаковий посуд зі штампованим орнаментом з Ольвії, можемо дійти наступних висновків. Простежуємо загальні тенденції розвитку орнаментів: перші схеми були доволі простими, переважно вони утворювали кола з ов, що були найбільш ранніми елементами декору. Надалі основним елементом штампів стають пальметки — в різній кількості та різних форм, з'являються складні схеми орнаментування, декількарівневі штампи, що характерні для V — першої половини IV ст. до н.е. З IV ст. до н.е. простежується деяке спрощення декору, зображення втрачають свою чіткість та охайність, одним з популярних орнаментів стають звичайні насічки.

Встановлено, що кожному типу посуду були притаманні характерні схеми орнаментів. Частіше штампованим орнаментом прикрашали по денцю посуд відкритих типів. Найбільш вражаючі орнаменти мали киліки витонченого стилю. Цей тип посуду характеризується складними вишуканими схемами орнаменталізації, до яких відносимо геометричні, рослинні орнаменти та комбінації усіх відомих елементів: центральна восьмипелюсткова квітка, навколо неї — оливкова гілка; коло з ов та комбінації 4-6 пальметок; кола з меандрів та пальметок; зірка по центру композиції з геометрично правильними променями. З рубежу V-IV ст. до н.е. орнаменти дещо спрощуються, елементи йдуть в один, два рівні.

Подібними схемами прикрашались й скіфосоподібні киліки з тонкими стінками, проте від початку IV ст. до н.е. орнаменти змінюються, втрачають чіткість та охайність, хоча ця тенденція простежується на всіх типах посуду.

Дуже часто прикрашали складними штампами миски різних типів та одноручні чаші. Схеми складаються з класичних елементів у 3-5 рядів. Мають однотипну орнаментацию: звичайні кола, кола з пальметок, кола з ов, для більш пізніх варіантів — ряди насічок. Миски з відігнутими стінками прикрашались більш ретельно, зображення мало 3-5 рядів з вже згаданих елементів декору. Подібними орнаментами прикрашали й інші типи мисок, менше — тарілки (кола з пальметок, кола з ов, кола та насічки).

Доволі рідко знаходимо зовнішній орнамент на посуді з Ольвії. Таким чином прикрашали, переважно, кухлі, певні типи канфарів, амфориски, також могли прикрашати гутуси та сільнички по зовнішньому краю. На лекіфах та гутусах з першої чверті V ст. до початку IV ст. до н.е. характерне різноманіття елементів: листя плюща, симетричні ряди маленьких та великих однакових кружечків, пальметки різних розмірів, язички, ови; унікальним для цього типу посуду є зображення «діамантів» — у формі маленьких ромбів-підвісок. Меандр є характерним елементом орнаментации лекіфів та амфорисків. Нерідко ззовні прикрашали й відкриті типи посуду, такі як кубкоподібні канфари.

Таким чином, дослідивши чорнолаковий посуд аттичного виробництва з Ольвії, приходимо до висновку, що колекція репрезентує всі зміни в орнаментации посуду, що демонструють класичні колекції з Афін. Проте, важливим висновком також є наявність унікальних штамів, що не мають чітких аналогій з колекцій Афінської агори. Отже, наявність як унікальних знахідок вишуканого чорнолакового посуду зі складним декором, так і масового більш дешевого варіанту кераміки зі спрощеними схемами орнаментів дозволяє припустити, що аттичний чорнолаковий посуд в Ольвії був не лише предметом розкошу, який могли придбати лише заможні верстви населення, але й предметом щоденного вжитку усіх верств населення. Це доводять численні знахідки на некрополі Ольвії. Чорнолаковий посуд містять як заможні місцеві поховання, так і більш бідні. Також маємо як численні знахідки чорнолакового посуду у якості приношень богам з територій теменосів Ольвії, так і знахідки простої столової кераміки, в тому числі з орнаментами, на території житлових кварталів та передмість міста.

Отже, знахідки, часто фрагментовані, що було характерно для закритих комплексів та культурних нашарувань Ольвії, дозволяють суттєво впливати на детальну хронологію будівельної діяльності міста, як і при встановленні датування поховальних споруд. Також побічно допомагають деталізувати хронологію інших категорій посуду, що не мають настільки вузького датування. Саме тому важливо визначитися з основними типологічними схемами аттичного чорнолакового посуду. Адже, саме морфологія посуду разом з орнаментациєю (що й покладено в основу типології) дозволяє надати дуже чітке датування, за умови збереженості основних профільних частин посудин.

Таким чином, майже всі типи кераміки належать до столового посуду, їх досить умовно розділено на посуд відкритого і закритого типу, а також спеціального призначення. Кераміка відкритого типу — це посуд для пиття (киліки, скіфоси, канфари) та для їжі (миски, маленькі миски, тарілки). Кераміка закритого типу — посуд для зберігання олій (лекіфи, аски та амфориски) та для зберігання чи подачі на стіл вина чи води (ойнохої, пеліки, амфори, кратери, псиктери). В посуді спеціального призначення (леканах і піксидах) зберігали різні дрібниці — від косметики до прикрас.

Одним з головних завдань дослідження було на основі загальноприйнятої типології чорнолакового посуду проаналізувати колекцію знахідок з Ольвії. Загалом було оброблено 4425 од. Проте, до кінцевої вибірки увійшли найбільш показові матеріали, кількістю 1922 одиниць, з них посуд відкритого типу — 1499 од., посуд закритого типу і спеціального призначення — 236 од. Окрему групу складає кераміка зі штампованим орнаментом (187 од.). До кінцевої вибірки не увійшли фрагменти, що не атрибутовуються до певного типу та чіткого проміжку часу, кількістю 2 500 екземплярів.

Отже, перші висновки стосуються розподілу відкритих та закритих типів посуду. Відтак, більшу частину складають саме відкриті типи (посуд для пиття 52% та для їжі 33%), другу групу складають посудини закритих форм (10%), решта належить посуду спеціального призначення (4%). Ці результати повністю корелюються з подібними дослідженнями інших міст Північного Причорномор'я.

Проаналізувавши посуд відкритого типу з Ольвії, можна виділити певні тенденції динаміки розвитку кожного з типів та визначити спільні та відмінні риси у характері їх надходження на ольвійський ринок. Найбільшу частку складають саме киліки (43%), як основна форма посуду для пиття; канфари (9%) і скіфоси (7%), а також блюда на ніжці (4%), одноручні чаші (2%) та фіали (1%) представлені невеликою кількістю. Загальне датування киліків знаходиться в межах 550-450 рр. до н.е., причому максимальна кількість припадає на 480-400 рр. до н.е. Разом з цим, максимальна кількість скіфосів приходить саме на 525-450 рр. до н.е., а блюд на ніжці — на 525-500 рр. до н.е. Одноручні чаші особливої популярності набули у період 450-350 рр. до н.е., як і канфари, пік кількості яких припадає на 380-350 рр. до н.е. Отже, ці дані демонструють, що в певні проміжки часу існувала певна мода на різні форми посуду для пиття, спершу більшої популярності набули скіфоси, блюда на ніжці, згодом киліки, які у IV ст. до н.е. замінюють різні типи канфарів.

Було визначено, що за загальною кількістю серед посуду відкритого типу на другому місці, що цілком логічно, знаходяться різноманітні миски та сільнички (29%). Меншу кількість демонструють знахідки тарілок (5%). Проте, якщо простежувати розподіл усіх цих форм за датуванням, прослідковується цікава тенденція — від кінця VI, протягом всього IV ст. до н.е. відсутні перериви у виробництві та постачанні. Певні типи ставали більш популярними, змінювали інші, проте на кожен проміжок часу припадало по два-три різних типів посудин.

Другу групу складає посуд закритого типу та спеціального призначення, вибірка нараховує 236 од. Більшість складають маленькі посудини для олії — лекіфи та аски, включно з гутусами (разом 41%). В цілому вся вибірка лекіфів датується в межах V ст. до н.е., найбільше форм датуються серединою століття, лише деякі можна віднести до середини IV ст. до н.е. Наведені для аналізу аски з Ольвії датуються від 475 до 350 рр. до н.е., окремі екземпляри датуються широко: IV-III ст. до н.е. Визначається два піки виробництва асків (різних типів): 350 рр. до н.е. та 430-400 рр. до н.е. Знахідки амфорисків нечисленні, виділяємо дві фази їх виготовлення — рання VI ст. до н.е. та пізня — друга половина V ст. до н.е. (зі штапованим орнаментом). Згодом ці форми замінюють різноманітні флакони та глечики для олії.

Дослідження продемонструвало, що великі посудини для зберігання вина та води представлені невеликою кількістю знахідок. Більш популярними формами були кратери, ольпи та ойнохої. Меншість складають амфори. Психтери й пеліки представлені поодинокими знахідками. Найбільш помітним періодом є саме 500-480 рр. до н.е., й хоча він не є піком популярності кожного окремого типу, проте саме на цей час припадає найбільш різноманітний посуд для вина. Тобто, в цей час на ринку були присутні майже всі види посуду — вже з'являються нові типи, в той час як старі ще залишаються в обігу. Саме на цей період припадає перший пік популярності кратерів та оल्प. Останні демонструють максимальні кількісні показники у 425-400 рр. до н.е. Дещо вибиваються із загальної схеми розвитку ойнохої. Ймовірно, це пояснюється популярністю цієї форми майже в усі зазначені періоди — найбільшу кількість спостерігаємо у 575-550 рр. до н.е., а також 325-310 рр. до н.е., коли форма дещо змінюється, витончуються.

Окремо виділяємо кухлі, які досить умовно вкладаються в групу посуду закритого типу. Вони представлені достатньою кількістю екземплярів, що належать до 450-420 рр. до н.е.

Третю за кількістю групу склала кераміка спеціального призначення. Загалом вона налічує 4% від загальної кількості посуду. До цієї групи увійшли як туалетні посудини (лекани та піксиди, разом 11%), так і маленька група мініатюрного посуду. Представлені знахідки туалетних посудин датуються V-IV ст. до н.е. Переважну більшість серед лекан складають саме форми 480-400 рр. до н.е. (67%), меншість — більш ранні екземпляри виробництва 525-500 рр. до н.е. (4%) та лекани IV ст. до н.е.

Отже, чорнолакова кераміка закритого типу з Ольвії представлена стандартним набором столового посуду класичного часу. Подібні тенденції демонструють й інші античні міста Причорноморського регіону, зокрема, еталонні колекції найбільших полісів. Таким чином, приходимо до висновку, що ольвійська колекція репрезентує в цілому ті ж самі тенденції щодо імпорту аттичної чорнолакової кераміки V-IV ст. до н.е., що й інші північнопричорноморські центри. Проте, при пошуку аналогій, було виявлено і певну відмінність, зокрема в орнаментатії, що підтверджує необхідність подальшої розробки теми для з'ясування цієї причини. Більше того, у порівнянні з

матеріалами Афін, очевидно, що ольвійська колекція відображає практично всі відомі на сьогодні стилістичні зміни у виробництві чорнолакового столового і парадного посуду. Це, в свою чергу, означає, що протягом всього класичного часу Ольвія незмінно знаходилася в руслі торгівлі з Афінами.

Не піддається сумніву, що економіка Північного Причорномор'я у досліджену добу мала складну систему зв'язків, як зовнішньо-політичних, так і міжполісних. Зовнішньо-економічні відносини Ольвії мали два основні вектори: торгівля з середземноморськими та сусідніми полісами регіону та торгівля з племенами Степу та Лісостепу. Важливу роль у цих відносинах відігравали саме імпорتنі товари, зокрема, аттична кераміка.

Встановлено, що на початковому етапі розвитку причорноморських полісів основними зовнішніми контрагентами в першу чергу були міста-метрополії, зокрема Мілет, Клазомени, Теос та інші. Початок організованих торгових відносин Афін з Північним Причорномор'ям простежується від першої половини VI ст. до н.е. Першочергову роль у цьому відігравала торгівля з Борисфеном та Ольвією. З рубежу V-IV ст. до н.е. торгові відносини стають настільки інтенсивними, що торгівля з Афінами виходить на перший план у економіці регіону.

Ольвія розташовувалась у дуже вигідному географічному місці, саме там перетинались основні морські та сухопутні торгові шляхи від великих полісів материкової та острівної Греції, до степових племен. Борисфен та Ольвія довгий час залишались важливими пунктами на шляху до інших північнопричорноморських античних міст, як у якості транзитного порту, так і пункту подальшого розподілу товарів. Неабияку роль в цьому відігравала наявність розвинених портових споруд як в Ольвії, так і на Борисфені.

Отже, Афіни мали широку систему торгових зв'язків з причорноморським регіоном. Предметом аттичного експорту була сировина, олія, текстиль, вироби з металів і звісно — об'єкти мистецтва, до яких відносимо й вишукану чорнолакову кераміку. Слід зазначити, що організація заморської торгівлі була дуже важкою та ризиковою справою. Довгий час столовий посуд був предметом розкошу, що поставлявся на північнопричорноморський ринок спорадично, проте з часом ця

кераміка стає предметом масового виробництва, що складала окремий об'єкт торгових відносин. Звісно, для більшої прибутковості товари різного характеру комбінувались, тож не рідко кораблі перевозили одночасно й сільськогосподарські товари й кераміку. Також важливу роль чорнолаковий посуд відігравав у торгових відносинах північнопричорноморських греків із варварським населенням степів. Так, предметом торгового обміну були вироби з металів, розписний та простий чорнолаковий посуд, звісно, вино та олія. Натомість греки отримували потрібні їм сільськогосподарські вироби, рабів та сировину, що продавали далі іншим давньогрецьким полісам. Тобто, на V ст. до н.е. склалась система взаємовигідних торгово-економічних зв'язків у регіоні між варварами та греками Північного Причорномор'я та торговцями полісів Греції.

Таким чином, аттичний чорнолаковий посуд відігравав дуже важливу роль у торгово-економічних зв'язках Ольвії та Борисфену з Аттикою, що доводять статистичні висновки даного дослідження. Кількісний склад посуду проаналізовано співвідносно до основних періодів розвитку Ольвії: пізньоархаїчний (530-475 рр. до н.е.), ранньокласичний (475-410 рр. до н.е.) та пізньокласичний (410-331 рр. до н.е.).

Отже, було визначено, що впродовж першого періоду спостерігається лише початок розвитку торгових відносин Ольвії з Афінами, які мали спорадичний характер. Це демонструє й порівняно невелика кількість аттичного посуду. Лише 24,5 % всього посуду належить до цього періоду. В цей час відбувається пошук як нових торгових маршрутів, так і загалом ринків збуту для аттичної продукції. Натомість торговці з Афін потребували зерно з причорноморських полісів для містян, чия кількість постійно зростала. Отже, протягом V ст. до н.е. саме Ольвія стає найважливішим торговим посередником між Афінами та містами та поселеннями Північного Причорномор'я. В цей же час інтенсивно розвиваються торгові відносини з варварським населенням Степу.

Аналіз наведеного матеріалу доводить, що на ранньокласичний період припадає не лише пік торгових відносин регіону, зокрема й Ольвії з Аттикою, а й загальне піднесення матеріальної та духовної культури міста. Динаміка надходження аттичного чорнолакового посуду наочно демонструє велику кількість цього товару

серед довізного посуду. Збільшується асортимент та кількість різних типів форм посуду. На проміжок 430/425-400 рр. до н.е. колекція демонструє максимальну кількість різних типів. Таким чином, на період ранньокласичної доби в Ольвії, кількісні показники імпорту аттичного чорнолакового посуду демонструють найвищі значення (42,5% від загальної кількості).

Пізньюкласична доба в Ольвії була пов'язана з виходом полісу з Афінського морського союзу, загальним послабленням зовнішньоекономічних зв'язків з Аттикою, викликаними зовнішньо-політичними обставинами життя Афін. Протягом 380-350 рр. до н.е. показники різко падають, зменшуючись майже у два рази, деяке збільшення обсягів спостерігаємо лише протягом 350-300 рр. до н.е. Частка посуду цього періоду становить 33%. З цього часу йде зменшення обсягів імпорту посуду. Отже, від кінця пізньюкласичної доби — початку елліністичної, торгівля Ольвії з Аттикою поступово втрачає свої обороти, до минулого рівня розвитку економічні відносини між двома державами так і не повернулися. Головну роль в економічному житті Ольвії цього часу вже відігравали елліністичні держави Малої Азії.

Цікаві висновки зроблені з урахуванням місця знаходження чорнолакової кераміки в Ольвії. Так, були використані наявні дослідження з розкопок теменосів Ольвії, Нижнього міста, центральних житлових кварталів та некрополю Ольвії класичного та пізньюархаїчного часу. Отже, можна дійти висновку, що набір чорнолакового посуду дещо відрізнявся на кожній ділянці міста. Зокрема, майже усі типи посуду знайдено на акрополі міста, зокрема у житлових кварталах (посуд для пиття, їжі, зберігання олії та особливих потреб). Великі закриті посудини для вина та води (амфори, пеліки, кратери, ойнохої) знайдено майже виключно на території житлової частини міста. Деякі типи, наприклад ольпи, були неодмінним предметом поховального інвентарю. Різні типи киліків, скіфоси, канфари, миски, тарілки, посудини для олії та посуд спеціального призначення присутні у жіночих похованнях. На території теменосів знаходять у значній кількості киліки з посвятами, іноді — миски. Максимально поширеними на усіх ділянках є киліки типу С та стемлеси різних розмірів. Отже, подібні спостереження доводять різноманітне призначення різних

типів посуду, як основне — зберігання та споживання їжі та напоїв, так і ритуальне, пов'язане як з поховальними звичаями, так і поклонінням богам.

Таким чином, аттична чорнолакова кераміка є неоціненним джерелом знань з дослідження щоденного життя давніх греків, поховального обряду, сакральних ритуалів. Також цей предмет є невичерпним джерелом з дослідження динаміки розвитку економічних відносин Ольвії з Афінами, адже наразі не було досліджено весь матеріал з Ольвії, як і велику частину самого міста. Отже, подальші дослідження, з урахуванням максимальної кількості статистичних показників не лише з Ольвії, а й інших полісів Північного Причорномор'я дасть можливість реконструювати торгові відносини регіону з нового боку та відтворити торгово-економічні зв'язки Північного Причорномор'я з Аттикою на вищому узагальнюючому рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аветиков, А. А. 2007. Охранные работы на некрополе Нимфея. *Археологические исследования в Крыму 1995 год*. Симферополь: Сонат, с. 8-11.
2. Алексеева, Е. М. 1997. *Античный город Горгиппия*. Москва: Эдиториал УРСС.
3. Белов, Г. Д. 1976. Керамика конца 5-4 в. до н.э. из некрополя Херсонеса. *Труды государственного эрмитажа*, XVII, с. 112-122.
4. Блаватский, В. Д. (ред.). 1973. *Античная цивилизация*. Москва: Наука.
5. Блаватский, В. Д. 1953. *История античной расписной керамики*. Москва: Московский университет.
6. Болтрик, Ю. В. 2000. Основной торговый путь Ольвии в днепровское Лесостепное Правобережье. *Российская археология*, 1, с. 121-130.
7. Брашинский, И. Б. 1963. *Афины и Северное Причерноморье в VI-II вв. до н.э.* Москва: Академия наук.
8. Брашинский, И. Б. 1980. *Греческий керамический импорт на Нижнем Дону в V-III вв. до н.э.* Ленинград: Ленинградское отделение издательства "Наука".
9. Брашинский, И. Б. 1984а. Торговля. В: Кошеленко, Г. А., Кругликова, И. Т., Долгорукова, В. С. (ред.). *Античные государства Северного Причерноморья*. М: Наука, с. 174-186.
10. Брашинский, И. Б. 1984б. *Методы исследования античной торговли (на примере Северного Причерноморья)*. Ленинград: Издательство "Наука".
11. Буйских, А. В. 2005. Некоторые полемические заметки по поводу становления и развития Борисфена и Ольвии в VI в. до н.э. *Вестник древней истории*, 2, с. 146-165.
12. Буйских, А. В. 2013. *Архаическая расписная керамика из Ольвии*. Киев: Стародавній світ.
13. Буйских, А. В. 2015. Южный теменос Ольвии Понтийской (Предварительные итоги изучения). *Вестник древней истории*, 2, с. 6-21.

14. Буйских, А. В. 2015. Южный теменос Ольвии Понтийской. *Вестник древней истории*, 2, с. 6-21.
15. Буйских, А. В. Форнасье, Й., Кузьмищев, А. Г. 2016. Предместье Ольвии в свете новых украинско-германских исследований. *Записки ИИМК РАН*, 14, с. 46-57.
16. Буйских, А. В. 2011. Краснолощенные рыбные блюда из Ольвии. *Боспорские исследования*, 25, с. 242-264.
17. Буйских, А. В. 2012. Керамика VI-V вв. до н.э. из раскопок римского претория в Ольвии. *Археологія і давня історія України*, 8. Колекції Наукових фондів Інституту археології НАН України. Матеріали та дослідження. К: ІА НАНУ, с. 61-73.
18. Буйских, А.В. 2014. Амфоры конца VII — первой половины V в. до н.э. из Борисфена. *Археологія і давня історія України*, 2 (11). Колекції Наукових фондів Інституту археології НАН України. Матеріали та дослідження, с. 91-103.
19. Буров, Ю. М., Некрасов, А. Н., Крупа, Т. Н. 2007. Исследование древнегреческой чернолаковой керамики из Херсонеса [online]. Харьков: Современная физика. Режим доступа: http://www.abitura.com/modern_physics/ceramics.htm [Дата звернення: 03.06.2021].
20. Вдовиченко, И. И. 2008. *Античные расписные вазы в Северном Причерноморье*. Симферополь: Сонат.
21. Вдовиченко, И. И., Николаенко, Г. М. 2011. Античная расписная керамика с хоры Херсонеса Таврического. *Херсонесский сборник*, XVI, с. 41-57.
22. Виноградов, Ю. Г. 1989. *Политическая история Ольвийского полиса VII-I вв. до н.э.* Москва: Наука.
23. Винокуров, Н. И. 2003. Античная виноторговля в Северном Причерноморье. *Боспорские исследования*, 3, с. 5-37.
24. Гаврилюк, Н. А. 2006. Чернолаковые килики и канфары из степных скифских погребений. *Археологические вести*, 13, с. 151-182.

25. Гаврилюк, Н. А. 2015. К истории экономики Ольвии — историография проблемы. *Археологія і давня історія України*, 1, с. 394-413.
26. Гаврилюк, Н. А., Рассмакин, Ю. Я., Отрощенко, В. В. 2005. Шумящий сосуд из скифского погребения. В: Гаврилюк, Н. А. (ред.). *Археологічні дослідження в Україні 2003-2004*. Київ: ІА НАНУ, с. 343–348.
27. Гайдукевич, В. Ф. 1949. *Боспорское царство*. Москва-Ленинград.: АН СССР.
28. Глушек, И. 2015. Чернолаковая керамика из раскопок Никония 2008-2011 гг. *Материалы по археологии Северного Причерноморья*, 13, с. 223-228.
29. Грач, Н. Л. 1999. *Некрополь Нимфея*. Санкт-Петербург: Наука.
30. Данильченко, С. А. 1999. Чернолаковая керамика боспорских колоний Елизаветинского городища. *Боспорский феномен: греческая культура на периферии античного мира*, с. 173-176.
31. Данильченко, С. А. 2000. Чернолаковая аттическая керамика поселения Козырка II. *ΣΥΣΤΓΙΑ*, с. 217–222.
32. Данильченко, С. А. 2002. Чернолаковая керамика из нимфейского святилища Деметры. *Боспорский феномен: Погребальные памятники и святилища*, с. 121–129.
33. Данильченко, С. А. 2007. Чернолаковый кратер из святилища Деметры (Нимфей). *Боспорский феномен: сакральный смысл региона, памятников, находок*, с. 124-126.
34. Домжальский, К., Чистов Д. Е. 2003. Итоги работ на участке «Н» (1994-1998). *Материалы Нимфейской экспедиции*, с. 3-42.
35. Егорова, Т. В. 2005. Чернолаковые миски и солонки с городища «Чайка» близ г. Евпатория. *Боспорские исследования*, 8, с. 218-238.
36. Егорова, Т. В. 2009. *Чернолаковая керамика IV-II вв. до н.э. с памятников Северо-Западного Крыма*. Москва: МГУ им. М.В. Ломоносова.
37. Егорова, Т. В. 2013. О чернолаковом импорте в Пантикапее в VI-II вв. до н.э. В: Вахтина, М. Ю., Грицик, Е. В. и др. (ред.). *Боспорский феномен. Греки и варвары на Евразийском перекрестке: Материалы международной*

конференции. Санкт-Петербург, Россия, 19-22 ноября 2013г. Санкт-Петербург: Нестор-История, с. 166-171.

38. Егорова, Т. В. 2014а. Новая раннеэллинистическая усадьба на городище «Чайка» и ее место в структуре поселения. *Stratum plus*, 3, с. 303-323.

39. Егорова, Т. В. 2014б. Предварительный анализ комплекса чернолаковой керамики VI-II вв. до н.э. из раскопок Пантикапея 1945-1992 гг. *Древности Боспора*, 18, с. 174-195.

40. Егорова, Т. В. 2015. Чернолаковая керамика V-IV вв. до н.э. с прочерченным и штампованным орнаментом из раскопок Пантикапея. В: Журавлев, Д. С. (ред.). *С Митридата дует ветер. Боспор и Причерноморье в античности. К 70-летию В.П.Толстикова*. Москва: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, с. 63-68.

41. Егорова, Т. В. 2018. Штампованные пальметты в орнаментации чернолаковой керамики V-II вв. до н. э. из Пантикапея. *Stratum plus*, 3, с. 371-386.

42. Егорова, Т. В. 2019. Чернолаковая керамика из раскопок западного городского района Танаиса. *Вестник Танаиса*, вып. 5, т. 1, с. 168-186.

43. Егорова, Т. В. 2020а. Общие тенденции и региональные особенности импорта чернолаковой керамики в Танаис. В: Белоусов, А. В., Илюшечкина, Е. В. (ред.). *Ното отпнiум horarum: Сборник статей в честь 70-летия А.В. Подосинова*. Москва: Издательство Университета Дмитрия Пожарского, с. 169-186.

44. Егорова, Т. В. 2020б. Керамика с росписью в стиле Вест-Слоуп из Танаиса. *Археологические вести*, 29, с. 298-307.

45. Егорова, Т. В., Ильяшенко, С. М. 2017. Чернолаковая ойнохоя из Танаиса. *Боспорские чтения*, XVIII. с. 109-117.

46. Егорова, Т.В. 2017. *Античная чернолаковая керамика из собрания Государственного музея изобразительных искусств имени А.С. Пушкина*. Москва: НП-Принт.

47. Журавлев, Д. В., Ломтадзе, Г. А. 2007. Керамические комплексы эллинистического некрополя Ольвии. *Археология*, 1, с. 78-90.
48. Золотарев, М. И. 2005. Об одном типе полусферических чаш эллинистического времени. *Боспорские исследования*, 8, с. 54-60.
49. Иванов, Т. 1963. Античная керамика из некрополя Аполлонии. В: Венедиктов, И. (ред.). *Аполония. Разкопите в некрополя на Аполония през 1947-1947 г.* София: Българска академия наук, с. 65-269.
50. Карасев, А. Н., Леви, Е. И. 1958. Ольвийская агора (по раскопкам 1946-1957 гг.). *Советская археология*, 4, с. 127-143.
51. Карышковский, П. О. 1960. Ольвия и Афинский союз. *Материалы по археологии Северного Причерноморья*, 3, с. 57-100.
52. Карышковский, П. О. 1988. *Монеты Ольвии*. Киев, Наукова думка.
53. Карышковский, П. О. 2003. *Монетное дело и денежное обращение Ольвии*. Одесса: Фридман А. С.
54. Книпович, Т. Н. 1955. Художественная керамика в городах Северного Причерноморья. В: Гайдукевич, В. Ф. (ред.) *Античные города Северного Причерноморья. Очерки истории и культуры*. Москва-Ленинград: АН СССР, с. 165-190.
55. Козуб, Ю. І. 1974. *Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е.* Київ: Наукова думка.
56. Козуб, Ю. І. 1979. Передмістя Ольвії. *Археологія*, 29, с. 3-34.
57. Копейкина, Л.В. 1981. Особенности развития поселения на о. Березань в архаический период. *Советская археология*, 1, с. 206-208.
58. Костенко, А. В., Абікулова, М. 2016. *Антична колекція Херсонського обласного краєзнавчого музею. Історія становлення (1890-1963 рр.)*. Херсон: Сектор археології відділу науково-фондової роботи Херсонського обласного краєзнавчого музею.
59. Крижицький, С. Д., Щеглов, О. М. 1991. Про зерновий потенціал античних держав Північного Причорномор'я. *Археологія*, 1, с. 46-56.
60. Леви, Е. И. 1940. Привозная греческая керамика из раскопок Ольвии в 1935, 1936 гг. В: Жебелев, С. А. (ред.). *Ольвия*. Т. 1. Киев: АН УССР, с. 105-126.

61. Леви, Е. И. 1956. Ольвийская агора. *МИА*, 50, с. 35-119.
62. Леви, Е. И. 1964. Итоги раскопок ольвийского теменоса и агоры (1951-1960). В: Гайдукевич, В. Ф. (ред.). *Ольвия. Теменос и агора*. Москва, Ленинград: Наука, с. 131-175.
63. Лейпунская, Н. А. 1986. Жилой район Ольвии к юго-западу от агоры (1972-1977). В: Русяева, А.С. (ред.). *Ольвия и ее округа*. Киев.: Наукова думка, с. 29-37.
64. Лейпунська, Н. О. 1995. Економіка Ольвійської держави в V ст. до н. е. *Археологія*, 3, с. 16-27.
65. Лейпунська, Н. О. 1974. Принцип пропорційності в античних керамічних виробках. *Археологія*, 15, с. 22-31.
66. Лимберис, Н. Ю., Марченко, И. И. 2009. Чернолаковые сосуды из Прикубанского могильника. *Боспорский феномен: искусство на периферии античного мира*, с. 262-270.
67. Мальмберг, В. К. 1892. Описание классических древностей, найденных в Херсонесе в 1888-1889 гг. *Материалы по археологии России*, 7, с. 3-31.
68. Масленников, А. А. 2010. Чернолаковая посуда с поселения Генеральское (западное). *Проблемы истории, философии, культуры*, 14, с. 373-396.
69. Мозолевський, Б. М. 1979. *Товста Могила*. Київ: Наукова думка.
70. Монахов, С. Ю., Рогов, Е. Я. 1990. Кермические комплексы некрополя Панское 1. *Античный мир и археология*, 8, с.122-151.
71. Назарчук, В. И. 2014. Чернолаковая керамика. В: Зинько, В. Н. (ред.). *Жилые дома Центрального квартала Ольвии*. Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии, 13. Симферополь, Керчь: БФ «Деметра», с. 312-356.
72. Одрин, А. В. 2002. Морские торговые пути в Причерноморье в VII-IV вв. до н.э. В: Толочко, П. П. (ред.). *Северное Причерноморье в античное время*. Киев: ИА НАНУ, с. 99-103.

73. Одрин, А. В. 2014. Греко-скифские торговые отношения: археологические данные и исторические реконструкции. *Боспорские исследования*, XXX, с. 24-38.
74. Одрин, О. В. 2007. *Ресурсний потенціал та структура господарської діяльності античних держав Північного Причорномор'я у V-III ст. до н.е.* Автореферат дисертації к. і. н. ІА НАНУ.
75. Одрин, О. В. 2015. Кочовики й торгівля зерном у Надчорномор'ї VI-III ст. до н.е. *Український історичний журнал*, 2, с. 85-98.
76. Одрин, О. В. 2018. Рабська праця у сільському господарстві Ольвійського поліса: до постановки проблеми. *Український історичний журнал*, 3, с. 4-22.
77. Онайко, Н. А. 1960. Античный импорт на территории Среднего Приднепровья (VII-V вв. до н.э.). *Советская археология*, 2, с. 25-41.
78. Онайко, Н. А. 1966. *Античный импорт в Приднепровье и Побужье в VII-V вв. до н.е.* Москва: Наука.
79. Онайко, Н. А. 1970. *Античный импорт в Приднепровье и Побужье в IV-III вв. до н.э.* Москва: Наука.
80. Отрешко, В. М. 1994. Про основи економіки Березанського поселення. *Археологія*, 2, с. 112-122.
81. Папанова, В. А. 1993. *Некрополь Ольвии. История исследования, итоги раскопок.* Бердянск: МП «Лукоморье».
82. Папанова, В. А. 2000. Чернолаковая керамика из семейно-родового участка некрополя Ольвии. *Старожитності Степового Причорномор'я і Криму*, 8, с. 194-216.
83. Папанова, В. А. 2003. Расписная ойнохоя местного производства из некрополя Ольвии. *Археологические вести*, 10, с. 120-125.
84. Папанова, В. А., Диатроптов, П. Д. 2017. Граффити с пригородных усадеб Ольвии. В: Форназієр, Й., Твардецький, А., Браунд, Д., Буйських, А. В., Гаврилюк, Н. О., Матера, М., Шейко, І. М. (ред.). *Північне Причорномор'я за античної доби.* Київ: Стародавній світ, с. 82-93.

85. Парович-Пешикан, М. 1974. *Некрополь Ольвии эллинистического времени*. Киев: Наукова думка.
86. Полин, С. В. 1992. *От Скифии к Сарматии*. Киев: (б.и.)
87. Рогов, Е. Я. 2011. *Некрополь Панское-1 в Северо-Западном Крыму*. МАИЭТ, 10. Симферополь: БФ «Деметра».
88. Рогов, Е. Я., Кашаев, С. В., Форназир, Й. 2005. Керамический комплекс из хозяйственных ям поселений Вышестеблиевская-11 на юге Таманского полуострова. *Боспорские исследования*, 8, с. 218-238.
89. Рогов, Е. Я., Тункина, И. В. 1985. Расписная и чернолаковая керамика из некрополя Панское-1. *Археологические вести*, 5, с. 159-175.
90. Рукавишникова, И. В., Егорова, Т. В., Бейлин, Д. В., Федосеев, Н. Ф. 2019. Чернолаковые и краснофигурные сосуды из тризновых комплексов кургана «Госпитальный». *Древности Боспора*, 24, с. 443-470.
91. Русяева, А. С., Назарчук, В. И. 2006. Аттическая керамика. В: Айбабин, А. И. (ред.). *Древнейший теменос Ольвии Понтийской*. Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии, 2. Симферополь: БФ «Деметра», с. 169-177.
92. Русяева, А. С. 2016. Фрагмент графіто з новими іменами в Ольвії. *Археологія і давня історія України*, 1 (18), с. 58-62.
93. Русяева, А. С., Івченко, А. В. Список імен на чорнолаковій чашці з некрополя Ольвії. *Археологія*, 2, с. 65-74.
94. Рыжова, Л. А. 2004. Два редких чернолаковых сосуда с накладным орнаментом из Херсонеса. *Херсонесский сборник*, 13, с.196-202.
95. Самойлова, Т. Л. 1988. *Тира в VI-I вв. до н.э.* Киев: Наукова думка.
96. Самойлова, Т. Л. Импортная керамика эллинистического времени из Тире и основные направления торговли с центрами Средиземноморья. В: Яровой, Е. В. (ред.). *Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья (V тыс. до н.э.-V век н.э.). Доклад научной конференции*. Тирасполь, Молдавия, 5-8 ноября 2002 г. Тирасполь: Научно-исследовательская лаборатория «Археология», с. 282-287.

97. Силантьева, Л. Ф. 1959. Некрополь Нимфея. Некрополи некоторых Боспорских городов. *Материалы и исследования по археологии СССР*, 69, с. 18-45.
98. Скржинская, М. В. 2000. *Будни и праздники Ольвии в VI-I вв. до н. э.* Санкт-Петербург: Алетейя.
99. Скуднова, В. М. 1988. *Архаический некрополь Ольвии.* Ленинград: Искусство.
100. Славин, Л. М. 1964. *Раскопки западной части ольвийской агоры (1956-1960гг.).* В: Гайдукевич В.Ф. (ред.). *Ольвия. Теменос и агора.* Москва-Ленинград: Наука, с. 189-223.
101. Снитко, І. О. 2014. Характер і динаміка економічних стосунків Ольвії з містами Іонії в VI-V ст. до н. е. та початок формування внутрішньо-понтійського ринку. *Археологія*, 2, с. 17-28.
102. Снитко, І., Снитко, О., Яценко, С. 2019. Столова імпортна кераміка з некрополів Хори Ольвії VI–III століть до нашої ери: сакральноритуальний аспект. *Археологічна Керамологія*, 1 (1), с. 18-26.
103. Соловьев, С. А., Бутягин, А. М., Власова, Е. В. 1995. Раскопки некрополя Нимфея. *Археологические исследования в Крыму*, с. 137-142.
104. Соловьев, С. Л. 2003. *Археологические памятники сельской округи и некрополя Нимфея.* Санкт-Петербург: Государственный Эрмитаж.
105. Стоянов, Р. В. 2005а. Расписная и чернолаковая столовая керамика из некрополя Херсонеса Таврического V-I вв. до н.э. *Боспорские исследования*, 8, с. 39-52.
106. Стоянов, Р. В. 2005б. Мемориальный погребальный комплекс IV в. до н.э. возле южных ворот Херсонеса Таврического. *Stratum plus*, 3, с. 324-335.
107. Стоянов, Р. В. 2007. Комплекс керамики второй четверти IV – середины III вв. до н. э. из северо-восточного района Херсонеса Таврического. *Hyperboreus*, vol. XIII, fasc. 1/2, с. 245-282.
108. Стоянов, Р. В. 2013. Керамические погребальные урны в форме гидрий из некрополя Херсонеса Таврического IV-III вв. до н.э. В: (б.ред.). *Вторые*

«Анфимовские чтения» по археологии Западного Кавказа. Материалы международной археологической конференции. Краснодар, Россия, 30-31 мая 2012 г. Краснодар: Южно-Российский центр археологических исследований, с. 82-89.

109. Суриков, И. Е. 1999. Историко-географические проблемы Понтийской экспедиции Перикла. Вестник древней истории, 2 (228), с. 98-114.

110. Терещенко, О. І. 2013. Античне торгівельне судно «Зміїний-Патрокл» (склад продукції). *Археологія*, 3, с. 69-85.

111. Терещенко, О. І. 2013. Підводно-археологічне дослідження античного торгівельного судна поблизу о. Зміїний у Чорному морі (польовий сезон 2011 р.). *Археологія*, 2, с. 64-77.

112. Ушаков, С. В. Керамический комплекс Херсонеса Таврического (по материалам работ BSP-Причерноморского проекта у «Базилики 1935 г.»). *Материалы по археологии и истории античного и средневекового мира*, 2, с. 7-26.

113. Фармаковский, Б. В. 1907. Раскопки в Ольвии. *Отчет Императорской Археологической Комиссии за 1904 г.*, с. 1-41.

114. Фармаковский, Б. В. 1910. Раскопки в Ольвии. *Отчет Императорской Археологической Комиссии за 1907 г.*, с. 1-66.

115. Фармаковский, Б. В. 1911. Памятники античной культуры, найденные в России. *Известия Императорской археологической комиссии*, IV, 42, с. 134-143.

116. Чечуліна, І. О. 2015. До історії вивчення аттичної чорнолакової кераміки з Північного Причорномор'я. *Археологія*, 1, с. 12-18.

117. Чечуліна, І. О. 2016. Штампований орнамент на аттичній чорнолаковій кераміці з Ольвії. *Археологія*, 2, с. 29-38.

118. Чечуліна, І. О. 2018. До вивчення технології обпалу аттичної чорнолакової кераміки. *Магістеріум. Археологічні студії*, 70, с. 78-81.

119. Чечуліна, І. 2018а. До вивчення основних етапів технології виробництва аттичної чорнолакової кераміки. *Науковий вісник Національного музею історії України*, 3, с. 344-349.
120. Чечуліна, І. О. 2018б. Аттичний чорнолаковий посуд закритого типу з Ольвії. В: Чабай, В. П. (ред.). *І Всеукраїнський археологічний з'їзд*. Матеріали роботи. Ніжин, Україна, 23-25 листопада 2018 р. Київ: ІА НАНУ, с. 130-131.
121. Чечуліна, І. О. 2018в. До деяких питань типології аттичної чорнолакової кераміки закритого типу. В: Коцур, В. П. (ред.). *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку»*. Збірник наукових праць, вип. 47. Переяслав-Хмельницький, Україна, 14 грудня 2018 р. Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. Сковороди», с. 122-124.
122. Чечуліна, І. О. 2018г. Технологія виробництва аттичної чорнолакової кераміки. В: (б. ред.). *Шевченківська весна — історія: матеріали XVI Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених*. Київ, Україна, 15 березня 2018 р., Київ: Історичний факультет КНУ імені Тараса Шевченка, с. 14-15.
123. Чечуліна, І. О. 2018д. Технологія нанесення штапованого орнаменту на аттичну чорнолакову кераміку. В: Гаврилюк, Н. О. та ін. (ред.). *Forum Olbicum II: Пам'яті В. В. Крапівіної (до 150-річчя дослідження Ольвії)*. Матеріали доповідей міжнародної наукової конференції. Миколаїв, Україна, 4-6 травня 2018 р. Миколаїв: НДЦ «Лукомор'є», с. 89-90.
124. Чечуліна, І. О. 2019. Зовнішній штапований орнамент на аттичній чорнолаковій кераміці з Ольвії. *Емінак*, 1 (25), с. 127-137.
125. Чечуліна І.О. 2019а. Попередній аналіз аттичної чорнолакової кераміки з експозиції відділу Археологічного музею ІА НАНУ. *Vita Antiqua*, 11, с. 13-22.
126. Чечуліна. І. О. 2019б. До деяких питань типології аттичного чорнолакового посуду закритого типу. В: Чабай, В. П. (ред.). *І Всеукраїнський археологічний з'їзд: матеріали роботи*. Київ: ІА НАН України, с. 407-417.

127. Чечуліна, І. 2019в. Аттична чорнолакова кераміка з експозиції відділу Археологічного музею ІА НАНУ. В: Терпиловський, Р. В. (ред.). *Міжнародна наукова конференція «Археологія та музейна справа в системі освіти та науки» з нагоди 75-річчя заснування кафедри археології та музеєзнавства. Тези доповідей міжнародної наукової конференції. Київ, Україна, 24-25 жовтня 2019 р.* Київ: Бібліотека Vita Antiqua, с. 39-40.
128. Чечуліна, І. 2019г. Зовнішній штапований орнамент на аттичній чорнолаковій кераміці. В: (б. ред.). *Шевченківська весна — історія: матеріали XVII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених.* Київ, Україна, 15 березня 2019 р., Київ: Історичний факультет КНУ імені Тараса Шевченка, с. 27-31.
129. Чечуліна, І. О. 2019д. До типології аттичних чорнолакових лекан. В: Коцур, В. П. (ред.). *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку».* Збірник наукових праць, вип. 49. Переяслав-Хмельницький, Україна, 19 лютого 2019 р. Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. Сковороди», с. 51-54.
130. Чечуліна, І. А. 2020. Аттическая чернолаковая керамика со штапованным орнаментом из Ольвии. *Stratum Plus*, 3, с. 251-275.
131. Чечуліна, І. О. 2020а. Аттична чорнолакова кераміка з Ольвії у зібранні Археологічного музею ІА НАНУ. *Археологія*, 2, с. 70-82.
132. Чечуліна, І. О. 2020б. Аттична чорнолакова кераміка з експозиції Миколаївського обласного краєзнавчого музею. В: Гаврилюк, Н. О. та ін. (ред.). *Forum Olbicum III: До 70-річчя з дня народження В. В. Крапівіної.* Матеріали III Міжнародної археологічної конференції «Ольвійський форум» (пам'яті В.В. Крапівіної). Миколаїв, Україна, 4-6 травня 2020 р. Миколаїв: НДЦ «Лукомор'є», с. 84-87.

133. Чечуліна, І.О. 2021. Аттична чорнолакова кераміка з експозиції Миколаївського обласного краєзнавчого музею «Старофлотські казарми». *Емінак*, 1 (33), с. 204-218.
134. Чечуліна, І. О. 2021а. Аттичні чорнолакові миски та солонки з Ольвії. Гаврилюк, Н. О. та ін. (ред.). *Борисфеніка II: пам'яті В.В. Крутілова (археологічні дослідження острова Березань у контексті європейської історії)*. Матеріали міжнародної конференції. Миколаїв, Україна, 5-6 травня 2021 р. Миколаїв: НДЦ «Лукомор'є», с. 103-105.
135. Чечуліна, І. О. 2021б. Аттичні чорнолакові скіфоси з Ольвії. В: Пшеничний, Т. Ю., Коваль, А. П. (ред.). *Шевченківська весна — історія: матеріали XIX Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених*. Київ, Україна, 26 березня 2021 р., Київ: Історичний факультет КНУ імені Тараса Шевченка, с. 22-26.
136. Чистов, Д. Е. 2000. Акрополь Нимфея в первой половине IV в. до н.э. В: Зуев, В. Ю. (ред.). *ΣΥΣΤΙΑ. Сборник памяти Юрия Викторовича Андреева*. Санкт-Петербург: Алетейя, с. 242-250.
137. Шварц, А. Н. 1890. *Краткое описание древнегреческих глиняных сосудов, принадлежащих Императорскому Московскому университету*. Москва: Типография Лисснера и Романа.
138. Штерн, Э. Р. 1910. К вопросу об эллинистической керамике. *Записки Одесского общества*, XXVIII, с. 158-190.
139. Alexandrescu, P. 1966. *La necropole tumulaire (Fouilles 1955-1961)*. Histria, II. Bucuresti: Academiei Republici Socialiste Romania.
140. Alexandrescu, P. 1978. *Le ceramique d'epoque archaique et classique (VII-IV s.)*. Histria, IV. Bucuresti: Academiei Republici Socialiste Romania.
141. Amemiya, T. 2007. *Economy and economics of ancient Greece*. London: Routledge Explorations in Economic History.
142. Amicone, S. 2015. Fourth-century BC black and red gloss pottery from Iasos: A technological approach. In: Gürtekin-Demir, G., Cevizoğlu, H., Polat, J., Polat, G.

- (eds.). *Keramos. Ceramics: a cultural approach*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, p. 25-39.
143. Archaeological Museum of Bologna. *Online collections*. [online]. Accessed: <http://www.museibologna.it/archeologicoen/sfoglia/66289/offset/64> [Available at: 08.06.2021].
144. Beazley, J. D. 1963. *Attic Red-Figure Vase Painters*. London: Clarendon Press.
145. Bielefeld, E. 1959. *Corpus Vasorum Antiquorum* 18 (2). Deutschland. Berlin: Akademie Verlag.
146. Bielefeld, E. 1960. *Corpus Vasorum Antiquorum* 19 (3). Deutschland. Berlin: Akademie Verlag.
147. Bilde, P. G., Handberg, S. 2012. Ancient Repairs on Pottery from Olbia Pontica. *The American Journal of Archaeology*, Vol. 116, 3, p. 461-481.
148. Bimson, M. 1956. The technique of Greek black and terra sigillata red. *The antiquaries journal*, Vol. 36, 3-4, p. 200-204.
149. Boardman J. 1979. *The Athenian pottery trade. The Classical period. Expedition*, Vol. 21, 4, p. 33-39.
150. Boardman, J. 1988. Trade in greek decoration pottery. *Oxford Journal of Archaeology*, 7 (1), p. 27-33.
151. Bormans, P. 2004. *Ceramics are more than clay alone*. Cambridge: Cambridge International Science Publishing.
152. Bouzek, J. 1990. *Greek pottery in the Black sea region*. Prague: Charles University.
153. Bouzek, J., Bazant, J. 1997. *Corpus Vasorum Antiquorum* 3 (2). Republique Tcheque. Prague: Karolinum; Union academique internationale.
154. Bozkova, A. A. 1997. Pontic Pottery Group Hellenistic Age. *Archaeologia Bulgarica*, 2, p. 8-17.
155. Bujskikh, A. 2015. The Southern Temenos in Pontic Olbia (Preliminary Results of the Investigation). *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, 21, p. 222-250

156. Bylkova, V. P. 2005. The Chronology of Settlements in the Lower Dnieper region. *Chronologies of the Black sea area in the period c. 400-100 B.C.* Aarhus: Aarhus University Press, p. 217-247.
157. Cadic J., Dufkova, M. 2000. *Corpus Vasorum Antiquorum* 4 (1). Republique Tcheque. Pilsen; Prague: Musee de la Boheme de l'ouest.
158. Camp, J. M., 2001. *The archaeology of Athens*. New Haven and London: Yale University Press.
159. Carrobourg, E. 2017. *Terra Sigillata. High gloss coated wares made from colloidal slips*. Tuscany: La Meridiana International School of Ceramics.
160. Casson, L. 1984. *Ancient trade and society*. Detroit: Wayne State University Press.
161. Chaviara, A. 2014. A technical approach to Attic-pottery production during the historic period: raw materials and the black glaze. In: V. Kassianidou, V., Dikomitou-Eliadou M. (eds.). *The Narnia project: integrating approaches to ancient material studies*. Nicosia: University of Cyprus, p. 54-67.
162. Chaviara, A., Aloupi-Siotis 2015. The story of a soil that became a glaze: Chemical and microscopic fingerprints on the Attic vases. *Journal of Archaeological Science: Reports*, p. 510-518.
163. Cianchetta, I., K., Trentelman, J., Maish, D., Saunders, B. 2015. Evidence for an unorthodox firing sequence employed by the Berlin Painter: deciphering ancient ceramic firing conditions through highresolution material characterization and replication. *Journal of Analytical Atomic Spectrometry*, 30, p. 666-676.
164. Cianchetta, I., Maish, J., Saunders, D., Walton, M., Mehta, A., Foran, B., Trentelman, K. 2015. Investigating the firing protocol of Athenian pottery production: A Raman study of replicate and ancient sherds. Site. *Journal of Raman Spectroscopy* [online], Vol. 46, 10, p. 996-1002. Available at: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/jrs.4662> [Accessed 16.08.2020].
165. Cianchetta, I., Trentelman, K., Walton, M. S., Maish, J., Mehta, A., Foran, B. 2016. Reverse Engineering Ancient Greek Ceramics: Morphological and Spectral

- Characterization of Replicates. *Journal of the American Ceramic Society*, 99, 5, p. 1792-1801.
166. Conze, A. 1913. *Ahertumer von Pergamon*. Bd. 1, 2. Berlin: Verlag Von Georg Reimer.
167. Cook, J. M. 1965. Old Smyrna: Fourth-Century Black Glaze. *Annual of the British School at Athens*, Vol. 60, p. 143-153.
168. Cook, R. M. 1960. *Greek Painted Pottery*. London: Methuen & Co.
169. Corbett, P. 1955. *Palmette stamp from an Attik Black-glazed workshop*. *Hesperia*, Vol. 24. Princeton: American School of Classical Studies at Athens, p. 172-186.
170. Crowfoot, J. W., Crowfoot, G. M., Kenyon, K. M. 1957. The objects from Samaria. London: Palestine Exploration Fund.
171. Davies, J. K. 2008. Classical Greece: Production. In: Scheidel, W. (eds.) *The Cambridge economic history of the Greco-roman world*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 333-361.
172. Davis, D. L. 2009. *Commercial Navigation in the Greek and Roman world*. Ph.D. thesis. Faculty of the Graduate School of The University of Texas at Austin.
173. De Vito, K., Medeghini, L., Mignardi, S. 2014. Technological fingerprints of Black-Gloss Ware from Motya (Western Sicily, Italy). *Applied Clay Science*, 88-89, p. 202-213.
174. Diller, A. 1955. The Authors Named Pausanias. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association Journal*, Vol. 86, p. 268-279.
175. Dimitrova, C. 2008. Pottery production in ancient Greece. In: Kostov, R. I., Gaydarska, B., Gurova, M. (eds.). *Geoarchaeology and Archaeomineralogy*, Sofia: St Ivan Rilski, p. 108-110.
176. Edwards, G.R. 1963. *Koroni: The Hellenistic pottery*. *Hesperia*, Vol. 32. Athens: American School of Classical Studies at Athens.
177. Ehrhardt, N. 1983. *Milet und seine Kolonien: vergleichende Untersuchung der kultischen und politischen Einrichtungen*. (Europäische Hochschulschriften, Reihe 3, 206). Frankfurt: P. Lang.

178. Freestone, I. C., Middleton, A. P. 1987. Mineralogical applications of the analytical SEM in archaeology. *Mineralogical Magazine*, 51 (359), p. 21-31.
179. Gill, D. W. J. 1991. Pots and trade: spacefillers or objects d'art? *The Journal of Hellenistic studies*, Vol. 111, p. 29-47.
180. Gliozzo, E., Kirkman, I. W., Pantos, E., Memmi Turbanti, I. 2004. Black gloss pottery: production sites and technology in Northern Etruria, part 2: gloss technology. *Archaeometry*, 46, 2, p. 227-246.
181. Gorzelany, D. 2011. Two pelikai from the Collection of the National Museum in Krakow: form and decoration. In: Papuci-Wladyka, E., Vickers, M, Bodzek, J., Braund, D. (eds.). *Pontika*. Proceedings of the International Conference, 21st–26th April 2008, Kraków, BAR International Series 2240, Oxford, p.145-149.
182. Handberg, S., Peterson, J. H. 2010. Black-glossed pottery. In: Lejpunskaja, N. A., Blide, P. G., Hojte, J. M., Krapivina, V. V. *The Lower City of Olbia (Sector NGS) in the 6th Century BC to the 4th Century A.D.* Aarhus: Aarhus University Press, p.187-196. Black Sea Studies, 13.
183. Hannestad, L., Stolba, V., Scegllov, A., Kac, V., Monachov, S. Y., Rogov, E. 2002. *Panskoye I. The monumental Building U6*. Aarhus: Aarhus University Press.
184. Hofmann, Dr. U. 1962. The chemical basis of ancient Greek vase painting. *Angewandte. Chemical international edition*, Vol. 1, No 7, p. 341-414.
185. Hopper, R. J. 1979. *Trade and industry in classical Greece*. London: Thames and Hudson.
186. Jackson, M., Greene, K. 2008. Ceramic production. In: Oleson, J. P. (eds.). *The Oxford Handbook of Engineering and technology in the classical world*. Oxford: Oxford University Press, p. 497-519.
187. Johnson, A. 1991. Attic pottery. In: Villing, A. (eds.). *Naukratis: greeks in Egypt*. London: The British Museum, p. 2-29,
188. Knigge, U. 1966. Eridanos - Nekropole. In: Abteilung, A. (eds.). *Mitteilungen. Des Deutschen Archaologischen Instituts Athenische Abteilung*, Band 81. Berlin: Verlag Gebr. Mann, p. 112-136.
189. Knigge, U. 1976. *Der Sudhugel*. Kerameikos IX. Berlin: Walter De Gruyter.

190. Knigge, U. 2005. *Der Bau Z. Kerameikos XVII*. Munchen: Hirmer Verlag Munchen.
191. Kotitsa, Z. 1996. *Hellenistische Tonpyxiden: Untersuchung zweier hellenistischer Typen einer Keramikform*. Mainz: von Zabern.
192. Kozlovskaya, V. 2008. The Harbour of Olbia. *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, Vol. 14, 1-2, p. 25-65.
193. Krukowski, H. S. 1990. *Pots on pots: Images of Pottery-Making Processes on Ancient Greek Vases* [online]. Available at: https://www.academia.edu/30951926/Pots_on_Pots_Images_of_Pottery_Making_Processes_on_Ancient_Greek_Vases [Accessed: 20.08.2020].
194. Kunze-Gotte, E., Tancke, K., Vierneisel, K. 2000. *Die Nekropole von der Mitte des 6. bis zum Ende des 5. Jahrhunderts. Die Beigaben*. Kerameikos, Band VI, Teil. 2. Munchen: Hirmer Verlag.
195. Lewandowski, L. 1993. RMN-Grand Palais (Louvre). *Louvre. Collections*. [online]. Accessed: <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010274835> [Available at: 08.06.2021].
196. Lewis, S. 2010. Images of Craft on Athenian Pottery: Context and Interpretation. Site. *Bollettino di Archeologia* [online], Vol. C, C4, 3, p. 12-26. Available at: www.archeologia.beniculturali.it [Accessed: 16.08.2020].
197. Maggetti, M., Galetti, G. 1981. Campanian pottery: The nature of the black coating. *Archaeometry*, 23, 2, p. 199-207.
198. Maish, J., Svoboda, M., Lansing-Maish, S. 2006. Technical studies on some attic vases in the J. Paul Getty Museum. In: Cohen, B. (eds.). *The colors of clay: Special techniques in athenian vases*. Los Angeles: J. Paul Getty Trust, p. 8-16.
199. Maniatis, Y. 2009. The Emergence of Ceramic Technology and its Evolution as Revealed with the use of Scientific Techniques. In: Freestone, I. C., Rehren, T. (eds.). *From Mine to Microscope: Advances in the Study of Ancient Technology*. Oxford: Oxbow Books, p. 11-28.
200. Maniatis, Y., Aloupi, E. 1993. New evidence for the nature of the attic black gloss. *Archaeometry*, 35, 1, p. 23-34.

201. Meijer, F., Nijt, O. 1992. *Trade, transport and society in the ancient world*. London, New-York: Routledge.
202. Millett, P. 1983. Maritime loans and the structure of credit in fourth-century Athens. In: Garnsey, P. (eds.). *Trade in the ancient economy*. London: The Hogarth Press, p. 36-52.
203. Mirti, P., Gulmini, M., Perardi, A., Davit, P., Elia, D. 2004. Technology of production of red figure pottery from Attic and southern Italian workshops. *Analytical and Bioanalytical Chemistry*, 380, p. 712-718.
204. Moller, A. 2008. Classical Greece: Distribution. In: Scheidel, W. (eds.) *The Cambridge economic history of the Greco-roman world*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 362-384.
205. Montana, G., Tsantini, E., Randazzo, L., Burgio, A. 2013. SEM-EDS Analysis as a rapid tool for distinguishing Campanian a ware and silician imitations. *Archaeometry*, 55, 4, p. 591-608.
206. Morley, N. 2007. *Trade in classical antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press.
207. Müller, K. (eds.). 2010. *Geographi Graeci minores*. Cambridge: Cambridge University Press.
208. Naudé, C. P. 1959. The Glaze Technique of the Attic Vase. *Acta Classica*, Vol.2, p. 106-116.
209. Noble, J.V. 1960. The technique of Attic Vase-painting. *American Journal of Archaeology*, Vol. 64, 4, p. 307-318.
210. Noble, J.V. 1965. *The Techniques of Painted Attic Pottery*. New York: Watson-Guptill Publications.
211. Oakley, J. H. 2009. Greek vase painting. *American Journal of Archaeology*, 113, p. 599-627.
212. Osborne, R. 2008. Archaic Greece. In: Scheidel, W. (eds.) *The Cambridge economic history of the Greco-roman world*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 277-301.

213. Paleothodoros, D. 2007. Commercial networks in the Mediterranean and the diffusion of early attic red-figure pottery (525-490 BCE). *Mediterranean Historical Review*, Vol. 22, 2, p. 165-182.
214. Reed, C. M. 2003. *Maritime Traders in the Ancient Greek World*. Cambridge: Cambridge University Press.
215. Richter, G. M. A. 1923. *The craft of Athenian pottery: An investigation of the technique of black-figured and red-figured Athenian vases*. London: Yale university press.
216. Rizzo, M. A. 1990. *Le Anfore da trasporto e il commercio etrusco arcaico*, Vol. 1. Roma: De Luca.
217. Roebuck, C. 1953. The Economic Development of Ionia. *Classical Philology*, Vol. 48, 1, p. 9-16.
218. Roebuck, C. 1959. *Ionian trade and colonisations*. Chicago: Ares publishers.
219. Rotroff, S. I. 1983. *Three Cistern Systems on the Kolonos Agoraios*. *Hesperia*, Vol. 52, 3. Athens: The American School of Classical Studies at Athens.
220. Rotroff, S. I. 1984. *Spool saltcellars in the Athenian Agora*. *Hesperia*, Vol. 53, 3. Athens: The American School of Classical Studies at Athens.
221. Rotroff, S. I. 1991. *Attic West Slope Vase Painting*. *Hesperia*, Vol. 60, 1. Athens: American School of Classical Studies at Athens.
222. Rotroff, S. I. 1997. *Hellenistic Pottery. Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material*. The Athenian Agora, XXIX. Princeton: The American School of Classical Studies at Athens.
223. Rotroff, S. I. 2011. Mended in Antiquity: Repairs to Ceramics at the Athenian Agora. In: Lawall, M. L., Lund, J. (eds.). *Pottery in the Archaeological Record: Greece and Beyond*. Acts of the International Colloquium Held at the Danish and Canadian Institutes in Athens, June 20-22, 2008. Aarhus: Aarhus University Press, p. 117-134.
224. Schafer, J. 1968. *Hellenistische Keramik aus Pergamon*. Berlin: De Gruyter.
225. Schreiber, T. 1999. *Athenian Vase Construction. A potter's analysis*. Malibu: J. Paul Getty Museum.

226. Schumann, T. 1942. Oberflächenverzierung in der antiken Töpferkunst. Terra sigillata und griechische Schwarzrotmalerei. *Berichte der deutschen keramischen Gesellschaft*, 32, p. 408-426.
227. Sciau, P. 2016. Nano-crystallization in Decorative Layers of Greek and Roman Ceramics. *Nanoscience and Cultural Heritage*, XVI, p. 41-58.
228. Sielhorst, B. 2015. *Hellenistische Agorai. Gestaltung, Rezeption und Semantik eines urbanen Raumes*. Berlin-München-Boston: de Gruyter.
229. Sinpoli, C. M. 1991. *Approaches to archaeological ceramics*. New York: Springer US.
230. Smith, T. 2010. Notes on Attic Red-Figure Pottery from Berezan. In: Soloviov, S. A. (eds.). *Borystenes — Berezan. The Hermitage archaeological collection*, Vol. II. St.-Petersburg: The State Hermitage Publishers, p. 171-290.
231. Sparkes, B. A., Talcott, L. 1970. *Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th Centuries B.C.* The Athenian Agora XII. Princeton: The American School of Classical Studies at Athens.
232. Talcott, L. 1935. Attic Black-Glazed Stamped Ware and Other Pottery from a Fifth Century Well. *Hesperia*, Vol. 4, 3, p. 476-523.
233. The Trustee of the British museum. 2021. *Ancient Greece: Acrocup*. [online]. Accessed: https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1864-1007-2116 [Available at: 08.06.2021].
234. The Trustee of the British museum. 2021. *Ancient Greece: Black-glaze mug, with Perseus*. [online]. Accessed: <https://britishmuseum.withgoogle.com/object/black-glaze-mug-with-perseus> [Available at: 08.06.2021].
235. Thompson, H. A. 1934. *Two Centuries of Hellenistic Pottery*. *Hesperia*. Vol. 3, 4. Athens: The American School of Classical Studies at Athens.
236. Thorn, J. C. 2005. *The necropolis of Cyrene*. Roma: «L'ERMA» di Bretschneider.

237. Trabskaa, J., Wesełucha-Birczynska, A., Zieba-Palusc, J., Mads, T. R. 2011. Black painted pottery, Kildehuse II, Odense County, Denmark. *Spectrochimica Acta, Part A*, 79, p. 824-830. [https://doi.org/ 10.1016/j.saa.2010.08.068](https://doi.org/10.1016/j.saa.2010.08.068)
238. Trefný, M. 2013. *Pistiros-Black glazed pottery* (campaigns 2004-2007). *Studia Hercynia*, 17, 1, p. 36-52.
239. Tsetschladze, G. 1988. *The colonization of the Black sea region*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag Stuttgart.
240. Von Bothmer, D. 1987. *Painted Greek Vases*. New-York: The Metropolitan Museum of Art.
241. Walton, M., Trentelman, K. 2008. *Trace Element Indicators of Fabrication Technology for Coral Red and Black Gloss Decoration on Greek Attic Pottery* [online]. Los Angeles: Getty Conservation Institute. Available at: https://www.researchgate.net/publication/265013999_Trace_Element_Indicators_of_Fabrication_Technology_for_Coral_Red_and_Black_Gloss_Decoration_on_Greek_Attic_Pottery [Accessed 16.08.2020].
242. Winter, A. 1978. *Die Antike Glanztonkeramik*. *Keramikforschungen*, III. Basel: Vorsitzender der komission: Roland Hampe.
243. Wolf, S. R., Liddy, D. J., Newton, G. W., Robinson, V. J., Smith, R. J. 1986. Classical and Hellenistic Black Glazed Pottery in the Mediterranean: A Study by Epithermal Neutron Activation Analysis. *Journal of Archaeological Science*, 13, p. 245-259.
244. Young, R. S. 1951. *Sepulture intra urbem*. *Hesperia*, Vol. XX, 2.
245. Zolotarev, M. I. 2005. A Hellenistic ceramic deposit from the North-eastern Sector of Chersonesos. *Chronologies of the Black sea area in the period c. 400-100 B.C*. Aarhus: Aarhus University Press, p. 194-216.
246. Μυλωνάς Γεώργιος Ε. 1975. *Το δυτικόν νεκροταφείον της Ελευσίνας-τόμοι*. Αθήνα: Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας.
247. Πέτρος Γ. Θεμελης, Γιάννης Π. Τσουράτσογλου. 1997. *Οι Τάφοι του Δερβενίου, Ταμείο αρχαιολογικών πόρων*. Athens: Ταμείου Αρχαιολογικών Πορών και Απαλλοτριώσεων.

Список ілюстрацій

Додаток Б. Посуд зі штапованим орнаментом

Рис.1 Штапований орнамент на маленьких мисках (small bowl) 400-325 рр. до н.е: 1 – 0/61/790; 2 – 0/62/78; 3 – 0/62/80; 4 – 0/62/254; 5 – 0/63/25; 6 – 0/63/1731; 7 – 0/86/АГД/432 (миска з відігнутих краєм).

Рис.2.1 Штапований орнамент на мисках з відігнутих краєм (bowl, outturned rim) 430-350 рр. до н.е: 1 – 0/63/963; 2 – 0/63/143; 3 – 0/62/660; 4 – 0/62/616; 5 – 0/63/1689; 6 – 0/65/929; 7 – 0/65/1602; 8 – 0/66/865.

Рис.2.2 Штапований орнамент на мисках із відігнутих краєм (outturned rim): 1 – 0/46/2461; 2 – 0/2013/P-25/1825; 3 – 0/61/3231; 4 – 0/38/668; 5 – 0/57/1235; 6 – 0/61/3388.

Рис.2.3 Штапований орнамент на мисках із краєм, зігнутих всередину (incurving rim): 1 – 0/57/1302; 2 – 0/38/669; 3 – 0/61/3041; 4 – 0/58/2375; 5 – 0/38/677; 6 – 0/38/283.

Рис.3 Штапований орнамент на мисках ост. чверті IV ст. до н.е.:

1 – 0/63/1752; 2 – 0/66/1283, 3 – 0/66/1289; 4 – 0/66/1735; 5 – 0/63/1231; 6 – 0/66/866.

Рис.4 Штапований орнамент на мисках ост. чверті IV ст. до н.е.:

1 – 0/62/98; 2 – 0/62/524; 3 – 0/66/867; 4 – 0/66/1288; 5 – 0/66/1351; 6 – 0/38/434; 7 – 0/47/1893; 8 – 0/54/767; 9 – 0/62/443.

Рис.5 Штапований орнамент на мисках 450-350 рр. до н.е: 1 – 0/54/127; 2 – 0/56/166; 3 – 0/69/1927; 4 – 0/61/219; 5 – 0/61/766; 6 – 0/63/1205; 7 – 0/65/364; 8 – 0/66/1462; 9 – 0/68/68.

Рис.6 Штапований орнамент на мисках та тарілках 375-300 рр. до н.е:

1 – 0/61/969 тарілка з валикоподібними вінцями (plate, rolled rim); 2 – 0/62/635 тарілка з валикоподібними вінцями (plate, rolled rim); миски: 3 – 0/51/1837; 4 – 0/69/1927.

Рис.7 Штампований орнамент на киликах типу «болсал» 425-380 pp. до н.е.:

1 – 0/60/143; 2 – 0/61/655; 3 – 0/61/656; 4 – 0/62/1118; 5 – 0/62/1075; 6 – 0/66/6\H; 7 – 0/63/588; 8 – 0/63/904; 9 – 0/64/726; 10 – 0/65/1805.

Рис.8 Штампований орнамент на киликах 450-420 pp. до н.е: 1 – 0/51/1074; 2 – 0/54/213; 3 – 0/60/31; 4 – 0/60/79; 5 – 0/60/930 small rheineia cup; 6 – 0/66/1559; 7 – 0/67/372; 8 – 0/62/908; 9 – 0/62/952; 10 – 0/63/548.

Рис.9 Штампований орнамент на киликах «delicate class, large stemless»:

1 – 0/63/1877; 2 – 0/64/118; 3 – 0/63/705; 4 – 0/64/567; 5 – 0/64/680; 6 – 0/64/679; 7 – 0/64/681; 8 – 0/66/1892; 9 – 0/66/693.

Рис.10 Штампований орнамент на киликах V ст. до н.е.: 1 – 0/62/1374; 2 – 0/67/1545; 3 – 0/65/781; 4 – 0/64/682; 5 – 0/56/342; 6 – 0/65/1230; 7 – 0/66/868; 8 – 0/65/930; 9 – 0/66-694.

Рис.11 Штампований орнамент на чашеподібних скіфосах (“cup-skyphos”) 380-440 pp. до н.е: 1 – 0/59/533 з масивними стінками; 2 -0/60/34; 3 – 0/60/48; 4 – 0/60/479; 5 – 0/60/1008; 6 – 0/62/445 з масивними стінками; 7 – 0/62/660; 8 – 0/63/145, тонкостінний.

Рис.12 Штампований орнамент на чашеподібних скіфосах (cup-skyphos) 440-400 pp. до н.е.: 1 – 0/64/309; 2 – 0/64/723 тонкостінний; 3 – 0/64/1439; 4 – Ол/49/4431; 5 – 0/66/850; 6 – 0/60/513.

Рис. 13. Штампований орнамент на чашеподібних скіфосах (cup-skyphos): 1 – 0/46/708; 2 – 0/61/2419; 3 – 0/58/2349; 4 – 0/57/1725; 5 – 0/58/2362; 6 – 0/57/1310; 7 – 0/57/2394; 8 – 0/58/862; 9 – 0/58/874; 10 – 0/2013/P-25/1828; 11 – 0/2013/P-25/1829; 12 – 0/38/297.

Рис. 14. Штампований орнамент на чашеподібних скіфосах (cup-skyphos): 1 – 0/72/162; 2 – 0/2011/P-25/1294; 3 – 0/2014/P-25/1561; 4 – 0/2014/P-25/1125; 5 – 0/2013/P-25/2038a; 6 – 0/2011/P-25/1784; 7 – 0/61/3391; 8 – 0/61/3389; на киликах

«delicate class»: 9 – 0/2019/P2/434/5144; 10 – 0/2019/P-25/1021a; 11 – 0/2019/P2/369/4719.

Рис.15 Штампований орнамент на чашеподібних канфарах (cup-kantharos) 390-310 рр. до н.е.: 1 – 0/65/1665; 2 – 0/66/670; 3 – 0/67/252; 4 – 0/86/АГД/234, plain rim; 5 – Ол/49/1710; 6 – 0/2011/P-25/1353a; 7 – 0/38/671; 8 - 0л/49/5332; 9 - 0л/49/818; 10 – 0/2014/P-25/1316; 11 – 0/57/2360.

Рис.16 Штампований орнамент на чашеподібних канфарах (cup-kantharos) 390-350 рр. до н.е.: 1 – 0/60/142; 2 – 0/61/657; 3 – 0/61/765; 4 – 0/61/891; 5 – 0/62/97; 6 – 0/62/644; 7 – 0/62/819; 8 – 0/63/960; 9 – 0/63/1703; 10 – 0/64/287; 11 – 0/64/375.

Рис.17 Штампований орнамент з елементами плюща та лотосу: 1 – 0/2011P-25/1785; 2 – 0/2014/P-25-/1556; 3 – 0/61/6\н; 4 – 0/2014/P-25/1557; 5 – 0/46/1292; 6 – 0/58/823.

Рис.18 Штампований орнамент з елементами лотосу:

1 – 0/74/АГД/204; 2 – 0/87/АГД/807; 3 – 0/76/АГД/252; 4 – Ол/49/5332; 5 – Ол/49/818.

Рис.19. Зовнішній штампований орнамент: 1 – 0/38/691; 2 – 0/46/576; 3 – 0/62/3375; 4 – 0/52/3104; 5 – 0/52/175; 6 – М/90/1532⁷; 7 – Da 608⁸.

Рис.20 Зовнішній штампований орнамент: 1 – 0/64/1546; 2 – 0/64/119; 3 – 0/64/598; 4 – 0/64/598/1; 5 – 0/61/89; 6 – 0/2018/Некр-4/549; 7 – 0/2018/Некр-549⁹; 8 – 0/69/1969; 9 – 0/49/1815; 10 – 0/63/1321; 11 – 0/63/?.

⁷ Гайдукевич В.Ф. Некрополи некоторых Боспорских городов // МИА. 1959. 69, с.165.

⁸ Handberg S., Peterson J.H. Black-glossed pottery // The Lower City of Olbia (Sector NGS) in the 6th Century BC to the 4th Century A.D. Aarhus, 2010. P.187–196.

Рис. 21 Штампований орнамент: 1 – 0/56/166; 2 – 0/62/3375; 3 – 0/2012/Р-25/494; 4 – 0/2010/Р-25/1507; 5 – 0/2006/НГС/715.

Додаток В. Креслення, профілі посуду відкритого типу

Рис. 1 Скіфоси: 1– 0/64/1511; 2 – інв.28/46; 3 – АБ/71/465; 4 – А-1288 (інв. 22348); 5 – 0/2011/Р-25/1764; 6 – А-1115 (інв. 2045); 7 – А-29, кв. 2647; 8 – 0/79/740.

Рис. 2 Скіфоси: 1 – 0/79/339; 2 – 0/79/АГД/34; 3 – 0/63/1691; 4 – 0/2013/Р-25/2212; 5 – 0/2014/Р-25/342; 6 – 0/2013/Р-25/2212; 5 – 0/2014/Р-25/343; 6 – 0/2013/Р-25/1961; 7 – 0/46/4020; 8 – 0/46/212; 9 – 0/47/46; 10 – 0/47/3714; 11 – 0/58/175; 12 – 0/47/2542; 13 – 0/62/3391.

Рис. 3 Скіфоси: 1 – 0/63/273; 2 – 0-93/Р-25/1805; 3 – 0/65/627; 4 – 0/2011/Р-25/490; 5 – 0/2002/Р-25/1945; 6 – 0/2013/Р-25/2146; 7 – Б60/1003; 8 – 0/35/21; 9 – 0/54/200; 10 – 0/58/2296; 11 – 0/96/некр/281; 12 – 0/48/1842; 13 – 0/96/некр/243; 14 – 0/56/26; 15 – 0/96/некр/202; 16 – 0/96/некр/248; 17 – 0/47/3486; 18 – 0/56/1278.

Рис. 4 Скіфоси: 1 – 0/2013/Р-25/1971; 2 – 0/46/2273; 3 – 0/52/115; 4 – 0/52/129; 5 – 0/52/165; 6 – 0/52/235; 7 – 0/52/236; 8 – 0/52/367; 9 – 0/58/1238; 10 – 0/54/1036; 11 – 0/55/617; 12 – 0/55/699; 13 – 0/55/2288; 14 – 0/55/1331; 15 – 0/57/1835; 16 – 0/61/3392; 17 – 0/62/1805; 18 – 0/62/2657; 19 – 0/62/2723; 20 – 0/62/3374; 21 – 0/63/700.

Рис. 5 Скіфоси: 1 – 0/56/1358; 2 – 0/59/145; 3 – 0/61/2789; 4 – 0/63/520; 5 – 0/63/1688; 6 – 0/64/305; 7 – 0/79/452; 8 – 0/96/некр/340; 9 – 0/96/некр/91; 10 – АБ/64/668; 11 – Б2/999; 12 – Б2/1000; 13 – Б2/1001; 14 – Б2/1002; 15 – Б2/1005; 16 – Б2/1937.

Рис. 6 Скіфоси: 1 – 0/66/2016; 2 – 0/71/2214; 3 – 0/79/340; 4 – 0/96/некр/254; 5 – 0/96/некр/163; 6 – 0/96/некр/212; 7 – 0/96/некр/257; 8 – 0/96/некр/341; 9 – АБ/64/1007; 10 – АБ/64/1024; 11 – АБ/64/1088; 12 – АБ/66/271; 13 – АБ/66/379; 14 – АБ/67/514; 15 – АБ/73-365; 16 – АБ/72/244; 17 – Б2/338; 18 – Б2/1003; 19 – Б2/2205; 20 – Б60/57а; 21 – ол/49/4363; 22 – Б2/2203.

Рис. 7 Киліки: класу Афін 1104: 1 – 0/39/748; килік зі стрічками: 2 – АБ/76/475; класу Афін 1104: 3 – 0/46/2125; киліки зі стрічками: 4 – 0/2011/Р-25/1458а; 5 –

0/46/2122; 6 – 0/62/3448; 7 – 0/2011/Р-25/431; 8 – 0/2011/Р-25/1779; 9 – АБ/75/1027; 10 – АБ/64/843; 11 – АБ/67/701; 12 – 0/58/1700.

Рис. 8 Киліки типу С: 1 – інв. 437, 0/82/Р-25/431, 2 – 0/92/некр/76, 3 – 0/2012/ Р-25/1486, 4 – 0/55/1810, 5 – 0/74/АГД/237, 6 – 0/46/5261, 7 – АБ/75/1004.

Рис. 9 Киліки типу С: 1 – 0/48/3593, 2 – 0/55/228, 3 – 0/55/290, 4 – 0/55/1722, 5 – 0/55/2180, 6 – 0/55/2182, 7 – 0/55/2779, 8 – 0/56/189, 9 – 0/57/1298, 10 – 0/57/1855, 11 – 0/58/397, 12 – 0/57/1988, 13 – 0/57/2857, 14 – 0/57/2913, 15 – 0/59/583, 16 – 0/59/2823, 17 – 0-57-2919, 18 – 0/61/2414, 19 – 0/62/714, 20 – 0/62/921, 21 – 0/63/698, 22 – 0/89/ Р-25/2214, 23 – 0/89/ Р-25/1951, 24 – 0/2002/ Р-25/963, 25 – 0/2002/Р-25/2088, 26 – 0/2009/ Р-25/57, 27 – 0/2011/ Р-25/623, 28 – АБ/62/349, 29 – 0/2014/Р-25/408, 30 – 0/2014/Р-25/812, 31 – АБ/64/668, 32 – АБ/64/1158.

Рис. 10 Киліки типу С: 1 – АБ/67/381, 2 – АБ/69/385, 3 – АБ/69/386, 4 – АБ/75/314, 5 – 0/73/АГД/266, 6 – 0/74/АГД/372, 7 – ол/49/2251, 8 - ол/49/2977, тип Б: 9 – 0/39/2455, 10 – 0/59/3816, 11 – Б2/337, 12 – 0/57/2806, 13 – 0/71/2234, 14 – Б/60/1129, 15 – 0/63/944, 16 – АБ/69/55, киліки типу С: 17 – АБ/66/392, 18 – АБ/74/627, 19 – АБ/74/412, 20 – 0/2011/Р-25/93 (акрокап?).

Рис. 11 Киліки на ніжці (вікап): 1 – 0-63-1073, 2 – АБ/62/221, 3 – 0/61/3598, 4 – 0/74/АГД/237, 5 – 0/61/3457, 6 – 0/79/456, 7 – 0/79/667, 8 – 0/73/АГД/458, 9 – АБ/76/626, 10 – АБ/66/370, 11 – 0/55/2429, 12 – 0/52/1280, 13 – 0/54, 14 – 0/54/1218, 15 – 0/55/875, 16 – 0/55/875.

Рис. 12 Киліки на ніжці (вікап): 1 – 0/57/1733, 2 – 0/62/2670, 3 – 0/62/3398, 4 – 0/71/2226, 5 – 0/89/Р-25/53, 6 – 0/96/некр/52, 7 – 0/96/некр/93, 8 – 0/2009/Р-25/56, 9 – 0/2014/ Р-25/144, 10 – 0/73/АГД/225, 11 – 0/74/АГД/223, 12 – 0/71/АБ/200, 13 – 0/69/АБ/387, акрокап: 14 – 0/47/3300, 15 – 0/46/3082, 16 – 0/52/1430, 17 – 0/54/2074, тип С: 18 – 0/54/2075, акрокап: 19 – 0/54/3027, 20 – 0/58/847, 21 – 0/58/1234, 22 – 0/61/2805, 23 – 0/62/708, 24 – 0/62/1804, 25 – 0/62/3398, 26 – 0/62/2012, 27 – 0/89/ Р-25/1948, 28 – 0/89/ Р-25/2081, 29 – 0/79/511, 30 – 0/93/ Р-25/150, 31 – Б/60/57, 32 – АБ/71/690, 33 – АБ/71/970, 34 – АБ/71/199.

Рис. 13 Киліки на ніжці (акрокап): 1 – 0/59/3812, 2 – 0/71/2384, 3 – 0/2011/ Р-25/1459, 4 – АБ/66/251, 5 – 0/2000/ Р-25/1459, 6 – 0/99/ Р-25/2808, 7 – 0/66/252, 8 –

0/61/467, 9 – 0/2011/P-25/93, 10 – 0/2002/P-25/1425, 11 – 0/39/2645, 12 – 0/47/3765, 13 – 0/57/2852.

Рис. 14 Киліки на ніжці (акрокап): 1 – 0/59/2169, 2 – 0/55/560, стемлеси: 3 – 0/60/382, 4 – 0/71/2383 (0/58/923), 5 – 0/73/АГД/456, стемлеси (маленькі): 6 – АБ/71/544, 7 – 0/54/1129, 8 – 0/58/68, 9 – 0/59/1572, 10 – 0/58/177, 11 – 0/60/930, 12 – 0/60/513, 13 – 0/62/99, 14 – 0/62/1248, 15 – Б2-2209, 16 – 0/62/2696, 17 – 0/96/252, 18 – 0/57/510, 19 – 0/59/3800, 20 – 0/51/2081.

Рис. 15 Киліки без ніжки, стемлеси (маленькі): 1 – 0/71/1115, 2 – 0/96/P-25/1040, великі з пласкими вінцями: 3 – 0/2013/426, 4 – 0/2002/P-25/1942, 5 – ол/49/1475, 6 – АБ/64/591, 7 – 0/47/1912, 8 – 0/52/2892, 9 – 0/2012/P-25/575, 10 – 0/2012/ P-25/577, 11 – 0/2011/ P-25/1339.

Рис. 16 Киліки без ніжки, великі з пласкими вінцями: 1 – 0/2002/P-25/1940, маленькі: 2 – А-1802, інв. 2023, великі зі зміщеними вінцями: 3 – АБ/64/1146, 4 – АБ/71/240, 5 – 0/73/АГД/187, 6 – 0/2002/ P-25/1942а, 7 – 0/67/12.

Рис. 17 Киліки без ніжки, великі зі зміщеними вінцями: 1 – 0/2002/P-25/1941, 2 – 0/37/444, 3 – 0/39/635, 4 – 0/39/2454, 5 – 0/38/4567, 6 – 0/39/2640, 7 – 0/46/643, 8 – 0/46/3114, 9 – 0/52/1468, 10 – 0/62/2032.

Рис. 18 Киліки без ніжки, великі зі зміщеними вінцями: 1 – 0/2010/P-25/1451, 2 – 0/51/2367, 3 – 0/52/1416, 4 – 0/2011/ P-25/1458а, 5 – 0/54/1099, 6 – 0/54/1159, 7 – 0/54/1193, 8 – 0/55/671, 9 – 0/55/7376, 10 – 0/57/1639, 11 – 0/57/1791, 12 – 0/58/889, 13 – 0/58/2291, 14 – 0/58/2293, 15 – 0/96/некр/147, 16 – 0/96/некр/334, 17 – 0/96/некр/339, 18 – АБ/74/408, 19 – Б614, 20 – ол/73/886, 21 – 0/89/ P-25/1875, 22 – 0/2012/ P-25/1479, 23 – 0/2011/ P-25/1774, 24 – 0/52/282, 25 – 0/52/1313, 26 – 0/52/2155, 27 – 0/54/2928, 28 – 0/55/709, 29 – 0/55/9428, 30 – 0/55/2283, 31 – 0/59/1791/1, 32 – 0/62/2030, 33 – 0/2009/ P-25/3308, 34 – ол/49/339.

Рис. 19 Киліки без ніжки, великі зі зміщеними вінцями: 1 – 0/54/2253, 2 – 0/56/1395, киліки без ніжки, великі: 3 – 0/56/1415, 4 – 0/57/1682, 5 – 0/57/2910, 6 – 0/57/9435, 7 – 0/58/861, 8 – 0/61/25, 9 – 0/60/926, 10 – 0/63-1930, 11 – 0/63/1162, 12 – 0/71/2227, 13 – 0/96/некр/225, 14 – 0/89/ P-25/1133, 15 – 0/96/некр/159, 16 – 0/96/некр/250, 17 – 0/2002/ P-25/1943, 18 – 0/2002/ P-25/1950, 19 – 0/2002/ P-25/1951, 20 – АБ/64/394,

21 – АБ/64/834, 22 – 0/96/некр/283, 23 – АБ/64/864, 24 – АБ/66/97, 25 – АБ/66/98, 26 – АБ/66/179, 27 – АБ/69/306, 28 – АБ/70/74, 29 – АБ/70/372, 30 – АБ/75/323, 31 – 0/73/АГД/227, 32 – АБ/71/109.

Рис. 20 Киліки без ніжки, великі: 1 – Б2/1004, 2 – Б60/766, 3 – Б2/1936, 4 – ол/72/171, 5 – Б2/2068, 6 – Б5/376, 7 – Б6/094, 8 – Б6/095, 9 – АБ/72/401, 10 – 0/57/1987, 11 – 0/51/3872, 12 – 0/38/3913, 13 – 0/47/1843а, киліки стилю «delicate class»: 14 – 0/54/2080, 15 – 0/46/1266, 16 – 0/2011/ Р-25/а, 17 – 0/2012/Р-25/493, 18 – б/н, 19 – 0/54/1161, 20 – 0/96/некр/321.

Рис. 21 Киліки стилю «delicate class»: 1 – 0/48/5019, 2 – 0/52/1437, 3 – 0/40/383, 4 – 0/47/5408, 5 – АБ/64/1059, 6 – 0/54/904, 7 – 0/58/1119, 8 – 0/57/2454, 9 – 0/46/1292, 10 – 0/52/343, 11 – 0/54/997, 12 – 0/54/2636, 13 – 0/55/515, 14 – 0/57/2152, 15 – 0/55/618, 16 – 0/55/739, 17 – 0/55/620.

Рис. 22 Киліки стилю «delicate class»: 1 – 0/51/1563, 2 – 0/52/174, 3 – 0/54/2174, 4 – 0/55/65, 5 – 0/60/1077, 6 – 0/62/3422, 7 – 0/65/1325, 8 – 0/96/некр/185, 9 – 0/99/Р-25/1111, 10 – 0/96/некр/257, 11 – 0/96/некр/219, 12 – 0/2011/ Р-25, 13 – 0/2011/ Р-25/а, 14 – 0/2013/ Р-25/2166, 15 – АБ/70/451, 16 – 0/54/213, 17 – 0/2012/ Р-25/493, 18 – 0/2012/935, 19 – 0/62/1114, 20 – ол/49/2173, 21 – ол/49/4256, 22 – ол/49/3352, 23 – 0/54/1074, 24 – 0/96/некр/68.

Рис. 23 Киліки стилю «delicate class»: 1 – 0/57/2212, 2 – 0/57/2291, 3 – 0/58/832, 4 – 0/60/334, 5 – 0/71/2389, 6 – 0/64/680, 7 – 0/61/3679, 8 – 0/61/б.н., 9 – 0/62/2030, 10 – 0/66/1892, 11 – 0/62/2031, 12 – 0/62/2961, 13 – 0/63/705, 14 – 0/63/1365, 15 – 0/63/1877, 16 – 0/63/1730, 17 – 0/63/3906, 18 – 0/63/3907, 19 – 0/61/3387, 20 – 0/64/118, 21 – 0/65/1288, 22 – 0/65/930, 23 – 0/62/1726, 24 – 0/61/3084, 25 – 0/96/некр/61/1, 26 – 0/93/Р-25/1884, 27 – 0/96/некр/61/2, болсал: 28 – 0/95/Р-25/1358.

Рис. 24 Киліки типу болсал: 1 – 0/2013/Р-25/2038, 2 – 0/59/4251, 3 – 0/64/966, 4 – 0/95/некр.ш.б./68, 5 – 0/78/сл.нах./134, 6 – 0/97/некр/522, 7 – 0/2000/Р-25/2197, 8 – 0/2011/Р-25/1766, 9 – АМ/3016/8626, 10 – 0/39/2530, 11 – 0/66/1401, 12 – 0/96/некр/245, 13 – АБ/83/268.

Рис. 25 Киліки типу болсал: 1 – 0/52/167, 2 – 0/54/734, 3 – 0/55/615, 4 – 0/58/2348, 5 – 0/60/141, 6 – 0/62/1374, 7 – 0/63/458, 8 – 0/65/1666, 9 – 0/63/1557, 10 –

0/96/некр/22, 11 – 0/96/некр/253, 12 – 0/96/некр/42а,б, 13 – 0/96/ P-25/1357, 14 – 0/96/ P-25/1604, 15 – 0/96/ P-25/1625, 16 – 0/96/ P-25/1728, 17 – 0/2002/ P-25/1654, 18 – 0/2013/ P-25/2085, 19 – 0/2015/ P-25/2015, 20 – АБ/64/718, 21 – 0/73/АГД/83, 22 – Б2/2201, 23 – Б6/259, 24 – ол/49/4286, 25 - ол/49/4655.

Рис. 26 Киліки типу болсал: 1– 0/46/688, 2 – 0/52/1440, 3 – 0/55/387, 4 – 0/58/1895, 5 – 0/58/2078, 6 – 0/62/2694, 7 – 0/66, 8 – 0/64/726, 9 – 0/96/некр/62, 10 – 0/98/P-25/2704, 11 – 0/98/P-25/1519, 12 – 0/2011/P-25/1772, 13 – 0/2012/P-25/556, 14 – 0/74/АГД/204, 15 – ол/49/315, 16 – ол/49/3154, 17 – 0/54/911, 18 – 0/54/912, 19 – 0/54/1000, 20 – 0/54/1089, 21 – 0/54/1453, 22 – 0/57/1235, 23 – 0/57/1302, 24 – 0/57/2529, 25 – 0/59/533, 26 – 0/59/1221, 27 – 0/60/143, 28 – 0/60/348, 29 – 0/62/118, 30 – 0/62/213, 31 – 0/62/952, 32 – 0/62/2653, 33 – 0/63/703, 34 – 0/63/1207, 35 – 0/71/2345, 36 – 0/2011/P-25, 37 – АБ/64/719, 38 – АБ/64/1086, 39 – АБ/66/288, 40 – АБ/70/225, скіфосоподібний килік (ранній): 41 – АБ/21/210.

Рис. 27 Скіфосоподібні киліки (ранні): 1– АБ/76/476, товстостінні: 2 – 0/47/6251, 3 – 0/55/768, 4 – 0/62/706, 5 – 0/58/1246, 6 – 0/98/P-25/1942, 7 – 0/52/1343, 8 – 0/55/1907, 9 – 0/55/3517, 10 – 0/54/1500, 11 – 0/57/б.н., 12 – 0/62/96, 13 – 0/62/2654, 14 – 0/96/некр/298, 15 – 0/96/некр/356, 16 – АБ/64/959, 17 – АБ/74/411, 18 – АБ/76/617.

Рис. 28 Скіфосоподібні киліки, товстостінні: 1 – 0/62/2039, 2 – 0/95/некр.ш.б./8, 3 – 0/47/3024, 4 – 0/52/166, 5 – А/1106, 6 – 0/95/некр.ш.б./50, 7 – 0/62/3446, 8 – Ф/85.

Рис. 29 Скіфосоподібні киліки, товстостінні: 1 – 0/2013/P-25/1966, 2 – 0/38/700, 3 – 0/38/847, 4 – 0/54/904, 5 – 0/57/2186, 6 – 0/60/138, 7 – 0/61/3362, 8 – 0/63/840, 9 – 0/64/578, 10 – 0/2008/P-25/1068, 11 – 0/69/2022, 12 – 0/2002/P-25/1652, 13 – АБ/75/312, 14 – АБ/70/712.

Рис. 30 Скіфосоподібні киліки, товстостінні: 1 – 0/39/757, 2 – 0/54/990, 3 – 0/54/3137, 4 – 0/58/2177, 5 – 0/58/2344, 6 – 0/61/770, 7 – 0/66/1459, 8 – 0/66/1460, 9 – 0/99/P-25/945, 10 – 0/2007/P-25/123, 11 – АБ/64/551, 12 – АБ/64/962, 13 – АБ/74/628, 14 – АБ/75/779, 15 – 0/57/1707, 16 – 0/53/340, 17 – 0/52/172, 18 – 0/62/2708, 19 – 0/57/2193, 20 – 0/58/1121, 21 – 0/60/640, 22 – 0/63/1790, 23 – 0/64/809, 24 – 0/66/1293, 25 – 0/96/некр/92, 26 – 0/96/некр/317, 27 – 0/96/некр/336.

Рис. 31 Скіфосоподібні киліки, тонкостінні: 1 – 0/48/5639, 2 – Ф/86/3, 3 – 0/52/3089, 4 – 0/61/1599, 5 – 0/61/3549, 6 – 0/62/74, 7 – 0/71/1393, 8 – 0/63/1687, 9 – 0/91/некр/32, 10 – 0/93/некр.ш.б./20, 11 – 0/93/ некр.ш.б./32.

Рис. 32 Скіфосоподібні киліки, тонкостінні: 1 – 0/94/ некр.ш.б./17, 2 – 0/95/ некр/29, 3 – 0/96/ некр/1, 4 – 0/95/ некр.ш.б./31, 5 – 0/96/ некр/122, 6 – 0/99/ некр.ш.б./2, 7 – 0/2005/ некр/208, 8 – 0/2014/Р-25/876а, 9 – 0/2014/Р-25/1561, 10 – А/1646, інв. 2012, 11 – АБ/70/713, 12 – АБ/72/84.

Рис. 33 Скіфосоподібні киліки, тонкостінні: 1 – 0/48/2391, 2 – 0/39/378, 3 – 0/39/2335, 4 – 0/39/2525, 5 – 0/47/1699, 6 – 0/54/735, 7 – 0/47/3521, 8 – 0/47/4068, 9 – 0/2013/Р-25/1967, 10 – 0/54/1142, 11 – ол/73/184, 12 – Б2/2259, 13 – 0/51/3832, 14 – 0/55/236, 15 – 0/2008/ Р-25/1064, 16 – 0/2008/ Р-25/1965, 17 – 0/2008/ Р-25/1516, 18 – 0/2017/ Р-25/100, 19 – АБ/64/1226, 20 – АБ/75/719, 21 – 0/38/386, 22 – 0/46/708, 23 – 0/52/3100, 24 – 0/61/3298.

Рис. 34 Скіфосоподібні киліки, тонкостінні: 1 – 0/46/1250, 2 – 0/46/7194, 3 – 0/54/767, 4 – 0/54/770, 5 – 0/54/231, 6 – 0/54/774, 7 – 0/54/775, 8 – 0/54/838, 9 – 0/54/842, 10 – 0/54/910, 11 – 0/54/939, 12 – 0/54/995, 13 – 0/54/1143, 14 – 0/54/1145, 15 – 0/54/1353, 16 – 0/58/1897, 17 – 0/54/2767, 18 – 0/57/1769, 19 – 0/57/2055, 20 – 0/57/2360, 21 – 0/58/2412, 22 – 0/58/858, 23 – 0/60/34, 24 – 0/60/479, 25 – 0/60/1008, 26 – 0/61/2419, 27 – 0/62/687, 28 – 0/62/344, 29 – 0/63/704, 30 – 0/63/1703, 31 – 0/64/287, 32 – 0/66/670, 33 – 0/69/1800, 34 – 0/96/некр/173, 35 – 0/2014/Р-25/876б, 36 – АБ/62/281, 37 – АБ/64/1004, 38 – АБ/74, 39 – АБ/75/653, 40 – Б2/217, 41 – Б2/1244, 42 – Б2/2696.

Рис. 35 Скіфосоподібні киліки, тонкостінні: 1 – 0/57/2096, 2 – 0/57/2453, 3 – 0/60/1295, 4 – 0/55/1075, 5 – 0/58/1829, 6 – 0/59/1967, 7 – 0/55/2719, 8 – 0/61/3298, 9 – 0/2009/Р-25/82, 10 – 0/62/2708, 11 – 0/2002/Р-25/1943, 12 – 0/2002/ Р-25/1977, 13 – 0/2008/ Р-25/1076, 14 – АБ/74/760, 15 – АБ/72/68, 16 – 0/73/АГД/113, 17 – 0/73/ АГД/169, 18 – Б2/2708.

Рис. 36 Фіали: 1 – 0/2012/ Р-25/1487, 2 – 0/2012/ Р-25/1488, 3 – 0/2014/ Р-25/405, 4 – 0/54/126, 5 – 0/96/ Р-25/866.

Рис. 37 Канфари з формованими вінцями: 1 – 0/54/791, 2 – 0/65/631, 3 – 0/54/852, 4 – 0/90/АГД/77, 5 – 0/95/некр.ш.б./47, 6 – 0/2015/некр/174, 7 – 0/74/некр/379, 8 – ф.84, 9 – 0/90/АГД/76, 10 – 0/38/426, 11 – 0/66/1684, 12 – АБ/71/615, 13 – Б2/2254, 14 – ол/49/616.

Рис. 38 Канфари: 1 – 0/74/410 (з формованими вінцями), 2 – Б2/1022, 3 – Б2/1026, 4 – Б2/2084, 5 – Б2/2709, 6 – 0/55/687, 7 – 0/61/3358, тип D: 8 – 0/39/840, приземкуваті з низькими ручками (sessile, low handles): 9 – 0/69/1969, 10 – 0/60/838, 11 – 0/2013/P-25/2067.

Рис. 39 Канфари з прямими вінцями: 1 – 0/61/205, 2 – 0/62/1077, 3 – 0/66/1818, 4 – 0/95/НГС/19, 5 – АБ/74/548, 6 – АБ/76/548, 7 – ЮЗА/432/ф.1341, 8 – АМ/1089/5217, 9 – Б2/2191.

Рис. 40 Канфари з прямими вінцями: 1 – 0/46/2386, 2 – 0/55/411, 3 – 0/62/1077, 4 – 0/95/НГС/19, канфари: 5 – 0/60/641, 6 – 0/54/829, 7 – Б2/2710, 8 – ол/185, 9 – 0/55/973, 10 – 0/55/974, 11 – 0/55/1952, 12 – 0/58/1830, 13 – ол/49/239, 14 – 0/55/411, 15 – 0/55/744, 16 – 0/61/336, 17 – 0/62/215, 18 – 0/61/921, 19 – 0/62/3456, 20 – АБ/74/56, 21 – Б2/1032, 22 – Б6/134, канфароподібні киліки: 23 – 0/54/765, 24 – 0/54/3100, 25 – 0/61/657, 26 – 0/62/445, 27 – 0/62/816, 28 – 0/62/644.

Рис. 41 Канфароподібні киліки з формованими вінцями: 1 – 0/54/760, 2 – 0/58/66, 3 – 0/54/111, 4 – 0/59/33, 5 – 0/61/3598, 6 – 0/63/1471, 7 – АБ/76/654, 8 – АБ/66/б.н., 9 – АБ/70/312, 10 – 0/47/1533, 11 – 0/55/1902, 12 – 0/54/1209, 13 – АБ/71/55, з прямими вінцями: 14 – 0/54/2874, 15 – 0/54/860, 16 – 0/54/2029.

Рис. 42 Канфароподібні киліки з прямими вінцями: 1 – 0/82/АГД/174, 2 – 0/2005/некр/490, 3 – 0/59/534, 4 – 0/95/некр.ш.б./15, з відкритою чашею-мискою напівсферичної форми: 5 – 0/99/АГД/86, 6 – 0/99/некр.ш.б./13, 7 – 0/95/некр.ш.б./22, 8 – 0/95/некр.ш.б./61.

Рис. 43 Канфароподібні киліки з формованими вінцями: 1 – 0/49/1424, «calyx-cup»: 2 – 0/67/689, 3 – б/н, скіфосоподібний килік: 4 – 0/51/3873, канфароподібні киліки з відкритою чашею-мискою напівсферичної форми: 5 – 0/61/3150, канфароподібні киліки: 6 – 0/46/2590, 7 – 0/55/1135, 8 – 0/39/94, 9 – 0/54/110, 10 – 0/54/821, 11 – Б2/2152, 12 – 0/51/1974, 13 – 0/2017/P-25/76.

Рис. 44 Скіфосоподібний килік з масивними стінками: 1 – АБ/74/21, канфароподібні киліки з прямими вінцями: 2 – 0/54/189, канфароподібні киліки з формованими вінцями: 3 – АБ/71/111, 4 – АБ/71/291, тонкостінний скіфосоподібний килік: 5 – 0/54/840, канфароподібний килік з прямими вінцями: 6 – 0/66/3657, скіфосоподібний килік: 7 – 0/52/370, канфароподібні киліки з прямими вінцями: 8 – 0/54/839, скіфосоподібний килік з масивними стінками: 9 – 0/54/942, канфари з литими вінцями: 10 – 0/54/1095, 11 – 0/54/2029, канфароподібний килік: 12 – 0/57/2134, скіфосоподібний килік з масивними стінками: 13 – 0/58/2349, канфароподібний килік з прямими вінцями: 14 – 0/60/503, канфар з литими вінцями: 15 – 0/61/24, канфароподібний килік з прямими вінцями: 16 – 0/55/414, канфароподібні киліки: 17 – 0/61/891, з прямими вінцями: 18 – 0/61/3187, канфар, тип D (?): 19 – 0/61/3389, килік тип С (?): 20 – 0/62/3364, канфар з литими вінцями: 21 – 0/61/3978, тонкостінний скіфосоподібний килік: 22 – 0/62/97, скіфосоподібний килік з масивними стінками: 23 – 0/63/960, лекіф (?): 24 – 0/62/3427, канфароподібний килік з прямими вінцями: 25 – 0/63/961, канфари: 26 – 0/63/1614, 27 – 0/63/1617, 28 – 0/63/2000, 29 – 0/2017/Р-25/101, скіфосоподібний килік: 30 – 0/66/1289, канфар: 31 – АБ/70/268, канфароподібний килік з пласкими вінцями: 32 – АБ/71/378, канфар: 33 – 0/49/515, канфароподібні киліки: 34 – Б2/12, 35 – 0/49/б.н., з пласкими вінцями: 36 – 0/74/АГД/355, 37 – 0/49/221.

Рис. 45 Одноручні чаші: 1 – 0/59/535, 2 – 0/60/49, 3 – 0/60/147, 4 – 0/61/3089, 5 – 0/2015/некр/78, 6 – Ф757, 7 – 0/52/160, 8 – 0/2011/Р-25/1773.

Рис. 46 Одноручні чаші: 1 – 0/2015/некр/89, 2 – Б6534, 3 – 0/46/2507, 4 – 0/2012/Р-25/576.

Рис. 47 Одноручні чаші: 1 – 0/66/39, 2 – ол/72/2, 3 – ол/49/708, 4 – Б2/1954, 5 – АБ/66/86, 6 – АБ/66/268, 7 – 0/73/АГД/224, 8 – 0/66/847, 9 – 0/55/1011, 10 – 0/38/704, 11 – 0/96/некр/278, 12 – АБ/66/22, 13 – 0/57/1724, 14 – АБ/67/513, 15 – 0/54/2409, 16 – 0/96/некр/73, 17 – 0/51/2625.

Рис. 48 Миски з відігнутих краєм: 1 – 0/54/2419, 2 – ол/62/1656, 3 – 0/59/712, 4 – 0/61/906, 5 – 0/62/1228, 6 – 0/63/1236, 7 – 0/63/1729, 8 – 0/63/1752, 9 – 0/63/2107, 10 – 0/65/1608, 11 – 0/98/Р-25/1944, 12 – 0/98/Р-25/б.н., 13 – Б2/2212.

Рис. 49 Миски з відігнутиим краєм: 1 – 0/38/928, 2 – 0/39/110, 3 – 0/46/3190, 4 – 0/47/653, 5 – 0/55/2091, 6 – 0/47/2206, 7 – 0/57/2526, 8 – 0/58/2454, 9 – 0/59/5177, 10 – 0/61/б.н., 11 – 0/98/Р-25/1519, 12 – 0/2008/ Р-25/1970, 13 – 0/38/925, 14 – АБ/66/8, 15 – АБ/67/465.

Рис. 50 Миски з відігнутиим краєм: 1 – 0/38/678, 2 – Б2/2264, 3 – АБ/62/123, 4 – АБ/74/427, 5 – 0/2011/Р-25/1057, 6 – 0/2011/Р-25/1450, 7 – 0/2011/Р-25/1428, 8 – 0/61/3170, 9 – 0/2011/Р-25/1457, 10 – 0/2011/Р-25/1768, 11 – 0/46/2461, 12 – 0/46/3229, 13 – 0/55/557, 14 – 0/55/2232, 15 – 0/55/700, 16 – 0/59/34, 17 – 0/59/344, 18 – 0/59/866, 19 – 0/59/1638, 20 – 0/59/1984, 21 – 0/61/2166, 22 – 0/61/3658.

Рис. 51 Миски з відігнутиим краєм: 1 – 0/2009/Р-25/719, 2 – 0/2012/Р-25/1445, 3 – ол/49/1005, 4 – ол/49/7253, 5 – 0/54/42, 6 – 0/54/202, 7 – 0/54/2320, 8 – 0/54/1435, 9 – 0/54/2779, 10 – 0/57/1720, 11 – 0/57/2309, 12 – 0/61/219, 13 – 0/61/9, 14 – 0/61/508, 15 – 0/62/98, 16 – 0/62/254, 17 – 0/62/443, 18 – 0/62/616, 19 – 0/62/2074, 20 – 0/63/143, 21 – 0/63/360, 22 – 0/63/963, 23 – 0/66/391, 24 – 0/66/1735, 25 – 0/69/1927, 26 – 0/71/2345, 27 – 0/96/некр/297, 28 – АБ/64/953, 29 – АБ/69/114, 30 – АБ/71/63, 31 – Б2/2711, 32 – Б6/252, 33 – 0/57/589, 34 – ол/72/162.

Рис. 52 Миски з відігнутиим краєм: 1 – 0/56/66, 2 – 0/96/некр/130, 3 – Б2/1231, 4 – АБ/64/413, 5 – 0/73/АГД/355, 6 – 0/63/588, з увігнутиим краєм: 7 – 0/65/1805.

Рис. 53 Миски з увігнутиим краєм: 1 – 0/37/363, 2 – 0/46/1401, 3 – 0/55/2222, 4 – 0/63/1328, 5 – 0/54/825, 6 – 0/98/Р-25/3179, 7 – 0/60/148, 8 – 0/61/3151, 9 – 0/62/1401, 10 – 0/63/1026, 11 – 0/65/865, 12 – 0/65/925, 13 – 0/96/некр/324, 14 – 0/2002/Р-25/1975, 15 – Б2/2252, 16 – 0/46/2919.

Рис. 54 Миски з увігнутиим краєм: 1 – АБ/69/13, 2 – 0/57/2215, 3 – 0/52/3131, 4 – 0/55/363, 5 – 0/61/3388, 6 – 0/47/5240, 7 – 0/47/46, 8 – 0/47/3343, 9 – 0/54/2205, 10 – 0/60/148/1, 11 – 0/61/2311, 12 – 0/61/3324, 13 – 0/61/2529, 14 – 0/98/Р-25/1941, 15 – 0/66/1698, 16 – 0/2008/Р-25/1075, 17 – 0/2011/Р-25/975, 18 – 0/69/1438, 19 – 0/2011/Р-25/1339, 20 – 0/2011/Р-25/1453.

Рис. 55 Миски з увігнутиим краєм: 1 – 0/2011/Р-25/1769, 2 – 0/2011//Р-25/1771, 3 – 0/2011//Р-25/575, 4 – 0/2013/Р-25/2145, 5 – АБ/70/427, 6 – АБ/76/354, 7 – ол/49/1441, 8 – 0/46/1961, 9 – 0/46/2263, 10 – 0/38/434, 11 – 0/47/188/3/1, 12 – 0/52/161, 13 –

0/52/2210, 14 – 0/52/2229, 15 – 0/61/3041, 16 – 0/54/835, 17 – 0/54/2862, 18 – 0/59/339, 19 – 0/56/1428, 20 – 0/61/3603, 21 – 0/62/635.

Рис. 56 Миски з увігнутим краєм: 1 – 0/63/60, 2 – 0/63/1613, 3 – 0/99/Р-25/1061, 4 – 0/2002/Р-25/1705, 5 – 0/2011/Р-25/1353, 6 – ол/72/169, 7 – 0/54/42, 8 – 0/54/202, 9 – 0/54/1435, 10 – 0/54/2320, 11 – 0/54/2779, 12 – 0/57/1720, 13 – 0/57/2309, 14 – 0/61/9, 15 – 0/61/219, 16 – 0/62/98, 17 – 0/62/616, 18 – 0/62/2074, 19 – 0/63/360, 20 – АБ/71/63, 21 – Б2/2711, 22 – Б6/252, 23 – 0/63/963, 24 – 0/66/391, 25 – 0/66/1735, 26 – 0/69/1927, 27 – АБ/69/114, 28 – 0/71/2345, 29 – 0/98/Р-25/1945, 30 – ол/49/1197.

Рис. 57 Глибокі складнопрофільовані миски: 1 – 0/64/1318, 2 – 0/64/1097, 3 – 0/58/823, 4 – 0/57/2372, 5 – 0/57/1712, 6 – 0/58/1232, 7 – 0/58/5354, 8 – 0/59/2196, 9 – 0/63/1702, 10 – 0/64/566, 11 – 0/55/2427, 12 – 0/89/Р-25/103, 13 – 0/2002/Р-25/1031, 14 – 0/2002/Р-25/1870.

Рис. 58 Дрібні складнопрофільовані миски: 1 – 0/46/929, 2 – 0/46/1824, 3 – 0/48/3113, 4 – 0/49/669, 5 – 0/51/1837, 6 – 0/57/2213, 7 – 0/58/178/159, 8 – 0/58/1266, 9 – 0/58/1668, 10 – 0/60/145, 11 – 0/62/1749, 12 – 0/63/1731, 13 – 0/69/1928, 14 – 0/63/1274, 15 – 0/71/2143, 16 – 0/89/Р-25/633, 17 – 0/96/некр/265, 18 – АБ/71/543, 19 – 0/73/АГД/54, 20 – 0/74/АГД/330, 21 – Б2/1044, 22 – 0/63/756, 23 – 0/65/1284, 24 – 0/98/Р-25/1722, 25 – 0/52/129, 26 – 0/66/864, 27 – ол/72/176, 28 – АБ/62/282, 29 – 0/52/3049, 30 – 0/55/554, 31 – 0/61/3136, 32 – 0/96/некр/61.

Рис. 59 Маленькі миски: 1 – 0/39/740, 2 – 0/39/913, 3 – 0/46/5471, 4 – 0/47/1712, 5 – 0/47/2541, 6 – 0/48/4616, 7 – 0/51/606, 8 – 0/52/110, 9 – 0/52/3131, 10 – 0/54/1051, 11 – 0/55/845, 12 – 0/56/204, 13 – 0/58/951, 14 – 0/59/547, 15 – 0/59/710, 16 – 0/59/712, 17 – 0/69/1571, 18 – 0/62/1754, 19 – 0/62/1765, 20 – 0/62/2098, 21 – 0/62/260, 22 – 0/62/2991, 23 – 0/62/3484, 24 – 0/63/24, 25 – 0/63/317, 26 – 0/63/962, 27 – 0/63/1209, 28 – 0/67/696, 29 – 0/93/Р-25/307, 30 – 0/93/Р-25/1859.

Рис. 60 Маленькі миски: 1 – 0/96/некр/162, 2 – 0/96/Р-25/136, 3 – 0/99/ Р-25/198, 4 – 0/2002/ Р-25/1944, 5 – 0/2010/ Р-25/1689, 6 – 0/2011/ Р-25/1765, 7 – 0/2015/некр/160, 8 – А/1107, 9 – А/1272, 10 – А/2179, 11 – АБ/64/850, 12 – АБ/69/14, 13 – АБ/76/618, 14 – Б2/14, 15 – Б2/1043, 16 – Б2/2220, 17 – Б2/2223, 18 – 0/42/4686, 19 – 0/2012/Р-25/1484, 20 – 0/46/2446, 21 – 0/39/2432, 22 – 0/54/458, 23 – 0/54/869,

24 – 0/54/2492, 25 – 0/57/258, 26 – 0/57/1873, 27 – 0/60/638, 28 – 0/67/1228, 29 – 0/2002/Р-25/1944, 30 – 0/2008/Р-25/88, 31 – 0/2013/Р-25/2081.

Рис. 61 Маленькі миски: 1 – 0/2013/Р-25/2163, 2 – 0/73/АГД/39, 3 – Б60/765, 4 – ол/49/1442, 5 – ол/49/2437, 6 – 0/57/1689, 7 – 0/52/2022, 8 – 0/52/3078, 9 – 0/54/2266, 10 – 0/54/167, 11 – 0/54/827, 12 – 0/57/1916, 13 – 0/57/1701, 14 – 0/60/929, 15 – 0/61/1559, 16 – 0/64/1423, 17 – 0/71/2213, 18 – 0/71/2366, 19 – АБ/71/379, 20 – Б2/1236, 21 – Б2/1934, 22 – Б5/616, 23 – Б6/246, 24 – ол/49/234, 25 – АБ/67/468, 26 – 0/62/1765, 27 – 0/62/3483, 28 – 0/63/3910, 29 – 0/62/433, 30 – 0/63/1164, 31 – 0/63/1735, 32 – АБ/70/49, 33 – 0/63/1864, сільнички: 34 – А/956, 35 – АБ/75/720, маленькі миски: 36 – 0/2010/ Р-25/1096, сільнички: 37 – АБ/75/870, 38 – 0/54/703.

Рис. 62 Сільнички: 1 – 0/54/1162, 2 – 0/63/1229, 3 – ол/49/1904, 4 – АБ/71/251, 5 – Б2/219, 6 – 0/2008/Р-25/112, 7 – 0/61/3230, 8 – 0/62/81, 9 – 0/62/557, 10 – 0/63/1791, 11 – 0/63/1576, 12 – 0/64/1317, 13 – 0/2002/Р-25/2016, 14 – 0/2012/Р-25/474, 15 – АБ/66/92, 16 – АБ/67/70, 17 – ол/49/1660, 18 – 0/38/692, 19 – 0/54/2777, 20 – 0/54/901, 21 – 0/52/337, 22 – 0/55/624, 23 – 0/57/2355, 24 – 0/60/2886, 25 – 0/61/381, 26 – 0/62/1764, 27 – 0/62/2671, 28 – 0/65/193, 29 – 0/66/674, 30 – 0/66/1465, 31 – 0/98/Р-25/25, 32 – 0/98/Р-25/1518, 33 – 0/99/Р-25/2499, 34 – А/1093, 35 – АБ/64/473, 36 – АБ/71/397.

Рис. 63 Сільнички: 1 – АБ/75/1005, 2 – АБ/76/212, 3 – АБ/72/40, 4 – Б2/212, 5 – інв.422, 6 – 0/55/2390, 7 – 0/58/1876, 8 – 0/61/2957, 9 – 0/64/864, 10 – 0/93/Р-25/1538, 11 – 0/98/Р-25/2458, 12 – 0/2013/Р-25/2083, 13 – АБ/64/554, 14 – 0/38/3787, 15 – 0/47/3490, 16 – 0/52/3099, 17 – 0/57/1327, 18 – 0/57/1699, 19 – 0/57/1740, 20 – 0/57/1901, 21 – 0/57/2409, 22 – 0/59/710, 23 – 0/62/618, 24 – 0/62/791, 25 – 0/62/1400, 26 – 0/62/3484, 27 – 0/62/1765, 28 – 0/63/884, 29 – 0/63/1276, 30 – 0/64/865, 31 – 0/64/1288, 32 – 0/66/391, 33 – 0/71/2351, 34 – 0/71/2373, 35 – 0/71/5564, 36 – АБ/64/593, 37 – 0/73/АГД/180, 38 – Б2/1049, 39 – Б60/709, 40 – 0/73/492, 41 – 0/52/1442, 42 – 0/52/1442, 43 – 0/61/3650, 44 – 0/71/2233.

Рис. 64 Блюда на ніжці: 1 – 0/2013/Р-25/1879, 1881, 2 – 0/46/2123, 3 – 0/47/4658, 4 – 0/48/2396, 5 – 0/63/1410, 6 – 0/2011/Р-25/1457, 7 – 0/2011/ Р-25/1768, 8 – 0/2012/ Р-25/1480а.

Рис. 65 Блюда на ніжці: 1 – 0/48/2938, 2 – 0/71/5551, 3 – 0/96/P-25/1732, 4 – 0/57/2950, 5 – 0/2002/P-25/1879, 6 – 0/39/2643, 7 – 0/46/2410, 8 – 0/47/2931, 9 – 0/47/4690, 10 – 0/61/3090, 11 – АБ/67/100, 12 – 0/61/3212, 13 – 0/76/б.н., 14 – 0/39/2042, 15 – 0/47/4684, 16 – 0/47/2939, 17 – 0/47/2119.

Рис. 66 Блюда на ніжці: 1 – 0/54/2641, 2 – 0/62/705, 3 – 0/66/41, 4 – АБ/76/779, 5 – 0/59/5075, 6 – 0/61/2785, 7 – АБ/72/243, 8 – АБ/64/1068, 9 – 0/63/967.

Рис. 67 Блюда на ніжці: 1 – 0/54/574, 2 – 0/54/2279, 3 – 0/57/8950, 4 – 0/89/P-25/1063, 5 – 0/89/P-25/21, 6 – 0/89/P-25/1132, 7 – АБ/62/122, 8 – АБ/64/592, 9 – АБ/74/410, 10 – АБ/76/478, 11 – 0/39/2500, 12 – 0/39/652, 13 – 0/58/2352, 14 – 0/61/б.н., 15 – 0/61/385, 16 – 0/2013/P-25/1963, 17 – АБ/76/558.

Рис. 68 Блюда на ніжці: 1 – 0/60/928, 2 – 0/62/3448, 3 – 0/59/3828, 4 – 0/52/1394, 5 – 0/66/400, 6 – ол/73.877, 7 – 0/66/1246, 8 – 0/67/11, 9 – 0/2011/P-25/1772.

Рис. 69 Тарілки з широким краєм: 1 – 0/41/9203, 2 – 0/2011/ P-25/1006, з виступаючим краєм: 3 – 0/2010/ P-25/704, соусниця: 4 – 0/59/1413, з рельєфним краєм: 5 – 0/46/3115, 6 – АБ/75/654, 7 – 0/54/1128.

Рис. 70 Тарілки з валикоподібним вінцями: 1 – 0/38/194, 2 – 0/62/56, 3 – 0/61/3550, 4 – 0/58/1690, 5 – 0/2000/некр/162, 6 – 0/55/851, 7 – 0/56/778.

Рис. 71 Тарілки з валикоподібним вінцями: 1 – ол/49/63, 2 – 0/52/3088, 3 – 0/46/2860, 4 – А/1168, 5 – 0/6/79, рибне блюдо з потовщеним краєм 6 – 0/55/2024.

Рис. 72 Рибні блюда з потовщеним краєм: 1 – 0/61/568, 2 – 0/54/892, 3 – 0/38/765, 4 – 0/54/3304, 5 – 0/57/2317, 6 – 0/61/565, рибні блюда: 7 – 0/74/АГД/459, 8 – 0/74/АГД/419.

Рис. 73 Рибні блюда: 1 – 0/48/4174, 2 – 0/54/831, 3 – 0/61/730, 4 – 0/65/1690, 5 – 0/66/74, 6 – 0/67/1752, 7 – 0/68/101, 8 – АБ/69/б.н., 9 – АБ/74/756, 10 – 0/61/969, 11 – АБ/71/56.

Рис. 74 Рибні блюда: 1 – 0/54/3258, 2 – 0/60/3031, 3 – 0/61/3526, 4 – 0/63/699, 5 – 0/63/1737, 6 – 0/59/1661, 7 – 0/61/569, 8 – АБ/75/721, 9 – ол/49/569, 10 – 0/46/647, 11 – 0/61/3551, 12 – 0/58/187, 13 – 0/66/1287.

Рис. 75 Тарілки з валикоподібним вінцями, штапований орнамент: 1 – ол/49/5332, 2 – 0/2014/P-25/1316, 3 – ол/49/818, миска: 4 – 0/54/1128, 5 – А/1168.

Рис. 76 Тарілки: 1 – 0/63/1222, 2 – 0/61/566, 3 – 0/65/1281, 4 – 0/65/1824, рибні блюда: 5 – 0/62/1054, 6 – 0/79/46, тарілі: 7 – 0/73/АГД/215, 8 – 0/61/531, 9 – 0/98/Р-25/580, 10 – 0/61/3656, 11 – 0/89/Р-25/515, 12 – 0/52/106, 13 – 0/61/3551, 14 – 0/58/187.

Рис. 77 Фрагменти чорнолакової кераміки. Миски: 1 – 0/46/1265, 2 – 0/46/1298, 3 – 0/55/621, 4 – 0/59/1132, 5 – ол/49/4686, 6 – ол/49/253, маленькі миски: 7 – Б60/19, 8 – АБ/66/371, кратер (?): 9 – 0/64/565, киліки на ніжці: 10 – 0/57/2395, 11 – 0/54/166, 12 – 0/54/868, закрита форма: 13 – 0/54/941, кришка лекани: 14 – 0/54/3191, відкриті форми: 15 – 0/62/1117, 16 – 0/63/2047, 17 – 0/54/776, закритого типу: 18 – 0/57/2975, інше: 19 – 0/58/1129, 20 – 0/62/983, 21 – 0/61/299, 22 – Б2/75/1110, 23 – Б2/2087, 24 – Б6/091, 25 – АБ/67/583, 26 – 0/61/924, 27 – 0/62/302, 28 – 0/63/79, 29 – 0/80/ЮЗА/44, 30 – 0/96/некр/255.

Рис. 78 Фрагменти чорнолакової кераміки: 1 – 0/60/1100, 2 – 0/38/663, 3 – 0/55/2635, 4 – 0/58/893, 5 – 0/58/1831, 6 – 0/58/8292, 7 – 0/54/867, 8 – 0/47/4689, 9 – 0/47/5810, 10 – 0/54/2532, 11 – 0/54/2882, 12 – 0/55/39, 13 – 0/55/68, 14 – 0/99/Р-25/1823, 15 – 0/89/Р-25/1131, 16 – 0/89/Р-25/1941, 17 – 0/2002/Р-25/1094, 18 – 0/2010/Р-25/267, 19 – 0/2010/Р-25/894, 20 – 0/2011/Р-25/1493, 21 – 0/2011/ Р-25/1770, 22 – АБ/66/87, 23 – Б2/2251, 24 – АБ/66/91, 25 – 0/46/280, 26 – 0/52/369, 27 – 0/52/233, 28 – 0/52/284, 29 – 0/52/369, 30 – 0/52/1414, 31 – 0/52/217, 32 – 0/58/2176, 33 – 0/58/2175, 34 – 0/58/2383, 35 – 0/2011/ Р-25/1450а, 36 – 0/52/1415, 37 – 0/52/3131, 38 – 0/52/2147, 39 – 0/52/1467, 40 – 0/52/2622, 41 – 0/2011/Р-25/974, 42 – 0/2012/ Р-25/1481а, 43 – 0/2017/ Р-25/132, 44 – 0/2017/ Р-25/176, 45 – 0/52/109, 46 – 0/52/1230, 47 – 0/52/3832, 48 – 0/52/390, 49 – 0/52/107, 50 – 0/39/290, 51 – 0/39/2723, 52 – 0/39/2049, 53 – 0/39/2731, 54 – 0/46/2446, 55 – 0/47/2549, 56 – 0/47/3736, 57 – 0/47/5291, 58 – 0/54/2923, 59 – 0/54/2077, 60 – 0/54/2924, 61 – 0/55/670, 62 – 0/55/2424, 63 – 0/56/578, 64 – 0/57/2527, 65 – 0/58/255, 66 – 0/58/б.н., 67 – 0/65/628, 68 – 0/89/Р-25/266, 69 – 0/76/47, 70 – 0/89/ Р-25/958, 71 – 0/89 Р-25/2038.

Рис. 79 Фрагменти чорнолакової кераміки: 1 – 0/96/некр/68/2, 2 – 0/96/некр/211, 3 – 0/96/240, 4 – 0/96/некр/241, 5 – 0/2008/Р-25/233, 6 – 0/2008/625, 7 – 0/2008/Р-25/984, 8 – 0/2008/Р-25/1063, 9 – 0/2008/Р-25/1066, 10 – 0/2008/Р-25/1069, 11 –

0/2010/P-25/217, 12 – 0/2010/P-25/298, 13 – АБ/66/90, 14 – АБ/66/129, 15 – 0/73/АГД/426, 16 – Б2/216, 17 – ол/49/2443, 18 – ол/49/3656.

Додаток Г. Креслення, профілі посуду закритого типу

Рис. 1 Амфори: 1 – 0/46/409, 2 – 0/62/483, 3 – 0/63/1463, 4 – 0/62/1228, 5 – Б2/248, 6 – 0/38/0617, 7 – 0/79/455, 8 – 0/63/1497, пеліки: 9 – 0/54/2064, 10 – 0/57/2911, 11 – 0/66/1704, псиктери: 12 – 0/65/13, 13 – 0/52/1278, 14 – АБ/64/669.

Рис. 2 Кратери: 1 – 0/46/1299, 2 – 0/2011/P-25/733, 3 – ол/49/676, 4 – 0/64/580, 5 – 0/56/245, 6 – 0/59/464, 7 – 0/61/2987, 8 – Б2/263, 9 – Б2/2282, 10 – 0/61/1291, 11 – 0/98/P-25/3178, 12 – 0/98/P-25/2344.

Рис.3 Кратери: 1 – 0/99/P-25/1712, 2 – 0/62/119, 3 – 0/65/1604, 4 – 0/56/1413, 5 – 0/66/1574.

Рис.4 Ойнохої: 1 – АМ/1102/5197, 2 – 0/59/2116, 3 – 0/57/1796, 4 – 0/61/129, 5 – 0/98/P-25/1514, 6 – АБ/76/1015, 7 – 0/62/3427.

Рис.5 Ойнохої: 1 – А/1653, 2 – 0/54/19, 3 – АБ/66/9, 4 – АБ/74/690, 5 – 0/96/P-25/1354, 6 – ол/49/1091, 7 – ол/49/4063.

Рис.6 Кухлі: 1 – 0/54/1278, 2 – 0/58/873, 3 – 0/58/2374, 4 – АБ/70/341, 5 – б/н., 6 – А/6396.

Рис.7 Кухлі: 1 – 0/38/4568, 2 – 0/56/1391, 3 – 0/81/P-19/43, 4 – 0/2002/P-25/1702, 5 – АБ/66/373, 6 – 0/61/854.

Рис. 8 Ольпи: 1 – 0/39/262, 2 – 0/59/143, 3 – 0/61/2802, 4 – 0/2011/P-25/1776, 5 – АБ/69/179, 6 – 0/58/2420, 7 – 0/54/3123, 8 – 0/63/1111, 9 – 0/96/некр/226, 10 – 0/60/639, 11 – 0/62/531, 12 – 0/2002/P-25/1704, 13 – АБ/64/395, 14 – 0/55/558, 15 – 0/62/951, 16 – АБ/70/6.

Рис. 9 Лекифи: 1 – Ф/352, 2 – 0/60/149, 3 – Б2/2243, 4 – 0/54/622, 5 – 0/54/830, 6 – 0/67/2444, 7 – 0/71/1477, 8 – АБ/66/88.

Рис. 10 Лекіфи: 1 – 0/46/1288, 2 – 0/58/950, 3 – 0/39/445, 4 – 0/54/811, 5 – 0/55/811, 6 – ол/49/267, 7 – 0/54/952, 8 – 0/63/1025, 9 – 0/63/1406, 10 – 0/64/1737, 11 – 0/64/1553, 12 – 0/66/1243, 13 – 0/71/1776, 14 – 0/96/некр/348, 15 – ол/49/2162, 16 – 0/98/Р-25/932, 17 – 0/2011/Р-25/1062, 18 – 0/64/728, 19 – 0/64/308, 20 – 0/57/2883, 21 – 0/57/1540, 22 – Б2/1039, 23 – АБ/84/907, 24 – 0/73/АГД/305, 25 – 0/63/1327, 26 – 0/46/2896, 27 – Б2/1940, 28 – Б2/1024.

Рис. 11 Лекіфи: 1 – 0/46/2913, 2 – 0/46/2042, 3 – 0/96/3046, 4 – 0/59/2157, 5 – 0/59/3031, 6 – 0/61/3149, 7 – 0/79/АГД/331, 8 – ол/49/1327, 9 – Б2/1027, 10 – Б2/1033, 11 – Б2/2134, 12 – 0/46/5332, 13 – 0/46/5203, 14 – 0/73/АГД/304, 15 – Б2/1035, 16 – 0/52/929, 17 – 0/61/865, 18 – 0/55/1599, 19 – Б2/1028, 20 – Б2/2198, 21 – Б2/1038, 22 – АБ/74/214, 23 – 0/74/АГД/385, 24 – 0/46/2213, 25 – 0/98/Р-25/3172, 26 – 0/98/Р-25/2730, 27 – 0/68/260, 28 – 0/61/1034.

Рис. 12 Аски: 1 – 0/74/АГД/121, 2 – 0/58/2528, 3 – 0/58/2184, 4 – 0/54/1269, 5 – 0/52/434, 6 – 0/52/1433, 7 – 0/62/3375, 8 – 0/2011/Р-25/1786, 9 – 0/2011/Р-25/1787, 10 – АБ/64/429, 11 – ол/49/710, 12 – 0/52/1432, 13 – 0/59/1048, 14 – 0/59/2000, 15 – 0/61/2804, 16 – 0/62/100, 17 – 0/71/2144, 18 – АБ/69/271, 19 – АБ/70/342, аски-гутуси: 20 – 0/39/151, 21 – 0/52/3101, 22 – 0/55/2235, 23 – 0/55/2278, 24 – 0/63/1275, 25 – 0/62/892, 26 – 0/63/843, 27 – 0/62/148, 28 – 0/67/1893, 29 – 0/98/Р-25/1946, 30 – Б2/2890.

Рис. 13 Аски: 1 – 0/66/1820, 2 – 0/63/1733, 3 – 0/96/некр/63, 4 – Б2/1952, 5 – АБ/74/б.н., 6 – АБ/71/292, гутуси: 7 – 0/61/351, 8 – 0/57/1683, 9 – 0/64/1448, 10 – Б2/2308, флакони: 11 – 0/55/2037, 12 – 0/46/1779, 13 – 0/54/450, 14 – 0/60/798, 15 – Б2/214, 16 – 0/54/450.

Рис. 14 Лекани: 1 – 0/39/210, 2 – 0/48/3165, 3 – 0/54/57, 4 – 0/61/764, 5 – 0/59/582, 6 – 0/63/1326, 7 – 0/64/1066, 8 – 0/65/926, 9 – 0/96/некр/247, 10 – 0/69/2093, 11 – 0/2008/Р-25/924, 12 – 0/2008/Р-25/1514, 13 – 0/2017/Р-25/4, 14 – 0/2010/Р-25/1688.

Рис. 15 Лекани: 1 – 0/64/106, 2 – 0/98/Р-25/1515, 3 – АБ/212, 4 – ол/49/3085, 5 – 0/2010/Р-25/1449.

Рис. 16 Лекани: 1 – 0/38/4570, 2 – 0/52/2215, 3 – 0/55/894, 4 – 0/57/1310, 5 – 0/2011/P-25/1057, піксиди: 6 – 0/2013/P-25/2079, 7 – 0/59/1948.

Рис. 17 Кришки лекан: 1 – 0/39/149, 2 – 0/39/532, 3 – 0/52/5112, 4 – 0/52/232, 5 – 0/56/1324, 6 – 0/60/752/754, 7 – 0/60/751, 8 – 0/54/102, 9 – 0/55/160, 10 – 0/66/1292, 11 – 0/54/2172, 12 – АБ/69/103, 13 – 0/54/1075, 14 – 0/73/АГД/269, 15 – 0/56/1283, 16 – 0/59/2670, 17 – 0/61/3024, 18 – 0/63/3921, сито: 19 – 0/56/739, 20 – 0/64/576.

Рис. 18 Мініатюрні форми. Киліки: 1 – 0/79/764, 2 – Б2/2225, 3 – Б2/2220, 4 – 0/56/61, скіфос: 5 – 0/61/3259, канфари: 6 – 0/51/1838, 7 – 0/56/779.

Додаток А. Список публікацій та апробація результатів дисертаційної роботи

Список публікацій здобувача:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Чечуліна, І. О. 2018. До вивчення технології обпалу аттичної чорнолакової кераміки. *Магістеріум. Археологічні студії*, 70, с. 78-81.
2. Чечуліна, І. 2018. До вивчення основних етапів технології виробництва аттичної чорнолакової кераміки. *Науковий вісник Національного музею історії України*, 3, с. 344-349.
3. Чечуліна, І. О. 2019. Зовнішній штапований орнамент на аттичній чорнолаковій кераміці з Ольвії. *Емінак*, 1 (25), с. 127-137.
4. Чечуліна І.О. 2019. Попередній аналіз аттичної чорнолакової кераміки з експозиції відділу Археологічного музею ІА НАНУ. *Vita Antiqua*, 11, с. 13-22.
5. Чечуліна. І. О. 2019. До деяких питань типології аттичного чорнолакового посуду закритого типу. В: Чабай, В. П. (ред.). *І Всеукраїнський археологічний з'їзд: матеріали роботи*. Київ: ІА НАН України, с. 407-417.
6. Чечуліна, І. А. 2020. Аттичская чернолаковая керамика со штапованным орнаментом из Ольвии. *Stratum Plus*, 3, с. 251-275.
7. Чечуліна, І. О. 2020. Аттична чорнолакова кераміка з Ольвії у зібранні Археологічного музею ІА НАНУ. *Археологія*, 2, с. 70-82
8. Чечуліна, І.О. 2021. Аттична чорнолакова кераміка з експозиції Миколаївського обласного краєзнавчого музею «Старофлотські казарми». *Емінак*, 1 (33), с. 204-218.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Чечуліна, І. О. 2018. Аттичний чорнолаковий посуд закритого типу з Ольвії. В: Чабай, В. П. (ред.). *І Всеукраїнський археологічний з'їзд. Матеріали роботи*. Ніжин, Україна, 23-25 листопада 2018 р. Київ: ІА НАНУ, с. 130-131.
2. Чечуліна, І. О. 2018. До деяких питань типології аттичної чорнолакової кераміки закритого типу. В: Коцур, В. П. (ред.). *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та*

- перспективи розвитку*». Збірник наукових праць, вип. 47. Переяслав-Хмельницький, Україна, 14 грудня 2018 р. Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. Сковороди», с. 122-124.
3. Чечуліна, І. О. 2018. Технологія виробництва аттичної чорнолакової кераміки. В: (б. ред.). *Шевченківська весна – історія: матеріали XVI Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених*. Київ, Україна, 15 березня 2018 р., Київ: Історичний факультет КНУ імені Тараса Шевченка, с. 14-15.
  4. Чечуліна, І. О. 2018. Технологія нанесення штампованого орнаменту на аттичну чорнолакову кераміку. В: Гаврилюк, Н. О. та ін. (ред.). *Forum Olbicum II: Пам'яті В. В. Крапівіної (до 150-річчя дослідження Ольвії)*. Матеріали доповідей міжнародної наукової конференції. Миколаїв, Україна, 4-6 травня 2018 р. Миколаїв: НДЦ «Лукомор'є», с. 89-90.
  5. Чечуліна, І. 2019. Аттична чорнолакова кераміка з експозиції відділу Археологічного музею ІА НАНУ. В: Терпиловський, Р. В. (ред.). *Міжнародна наукова конференція «Археологія та музейна справа в системі освіти та науки» з нагоди 75-річчя заснування кафедри археології та музеєзнавства*. Тези доповідей міжнародної наукової конференції. Київ, Україна, 24-25 жовтня 2019 р. Київ: Бібліотека Vita Antiqua, с. 39-40.
  6. Чечуліна, І. 2019. Зовнішній штампований орнамент на аттичній чорнолаковій кераміці. В: (б. ред.). *Шевченківська весна – історія: матеріали XVII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених*. Київ, Україна, 15 березня 2019 р., Київ: Історичний факультет КНУ імені Тараса Шевченка, с. 27-31.
  7. Чечуліна, І. О. 2019. До типології аттичних чорнолакових лекан. В: Коцур, В. П. (ред.). *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку»*. Збірник наукових праць, вип. 49. Переяслав-Хмельницький, Україна, 19 лютого 2019 р.

Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. Сковороди», с. 51-54.

8. Чечуліна І. 2020. Аттична чорнолакова кераміка з експозиції Миколаївського обласного краєзнавчого музею. В: Гаврилюк, Н. О. та ін. (ред.). *Forum Olbicum III: До 70-річчя з дня народження В. В. Крапівіної*. Матеріали III Міжнародної археологічної конференції «Ольвійський форум» (пам'яті В.В. Крапівіної). Миколаїв, Україна, 4-6 травня 2020 р. Миколаїв: НДЦ «Лукомор'є», с. 84-87.
9. Чечуліна І. 2021. Аттичні чорнолакові миски та солонки з Ольвії. Гаврилюк, Н. О. та ін. (ред.). *Борисфеніка II: пам'яті В.В. Крутілова (археологічні дослідження острова Березань у контексті європейської історії)*. Матеріали міжнародної конференції. Миколаїв, Україна, 5-6 травня 2021 р. Миколаїв: НДЦ «Лукомор'є», с. 103-105.
10. Чечуліна, І. О. 2021. Аттичні чорнолакові скіфоси з Ольвії. В: Пшеничний, Т. Ю., Коваль, А. П. (ред.). *Шевченківська весна – історія: матеріали XIX Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених*. Київ, Україна, 26 березня 2021 р., Київ: Історичний факультет КНУ імені Тараса Шевченка, с. 22-26.

Апробація матеріалів дисертації:

- Міжнародна археологічна конференція Борисфеніка II: пам'яті В.В. Крутілова (археологічні дослідження острова Березань у контексті європейської історії). (Миколаїв, 5-6.05.2021). Доповідь: Аттичні чорнолакові миски та солонки з Ольвії;
- Шевченківська весна — історія: XIX Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих учених. (Київ, 26.04.2021). Доповідь: Аттичні чорнолакові скіфоси з Ольвії;
- III Міжнародна археологічна конференція «Ольвійський форум» (пам'яті В.В. Крапівіної), (Миколаїв, травень 2020). Доповідь: Аттична чорнолакова кераміка з експозиції Миколаївського обласного краєзнавчого музею

- Всеукраїнська науково-практична конференція «Археологія та музейна справа в системі освіти та науки». (Київ, 24-25.10.2019). Доповідь: Попередній аналіз аттичної чорнолакової кераміки з експозиції відділу Археологічного музею ІА НАНУ;
- Шевченківська весна — 2019: історія. КНУ імені Т.Г. Шевченка. (Київ, 15.03.2019) Доповідь: Зовнішній штампований орнамент на аттичній чорнолаковій кераміці
- Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку. (Переяслав-Хмельницький, 19.02.2019). Доповідь: До типології аттичних чорнолакових лекан;
- II Міжнародна археологічна конференція «Ольвійський форум». (Миколаїв, 4-6.05.2018). Доповідь: Зовнішній штампований орнамент на аттичній чорнолаковій кераміці з Ольвії;
- Міжнародний науковий симпозіум «Кераміка як маркер міжкультурних зв'язків давнього населення України: імпорти, запозичення, імітації. (Опішня, 14-15.07.2018). Доповідь: Технологія виробництва аттичної чорнолакової кераміки;
- I археологічний з'їзд (Ніжин, 23-25.11.2018). Доповідь: Аттичний чорнолаковий посуд закритого типу з Ольвії;
- Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку. (Переяслав-Хмельницький 14.12.2018). Доповідь: До деяких питань типології аттичної чорнолакової кераміки закритого типу;
- Шевченківська весна — 2018: історія. КНУ імені Т.Г. Шевченка. (Київ, 15.03.2018). Доповідь: До технології виробництва аттичної чорнолакової кераміки;
- Археологічні студії: проблеми та перспективи — 2018, НаУКМА (Київ, 31.01.2018). Доповідь: До вивчення технології обпалу аттичної чорнолакової кераміки.

Додаток Б. Посуд зі штампованим орнаментом

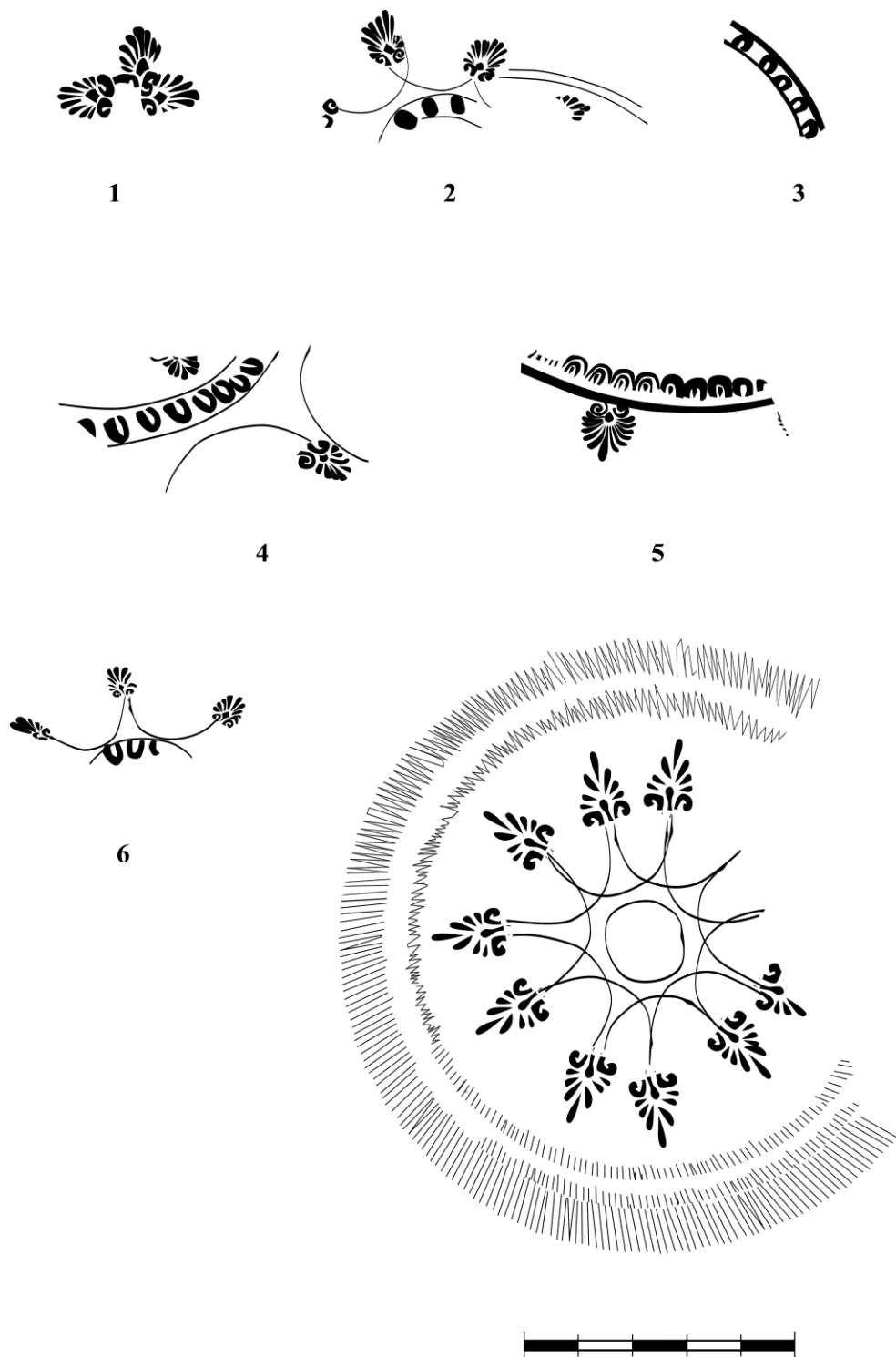

Рис. 1

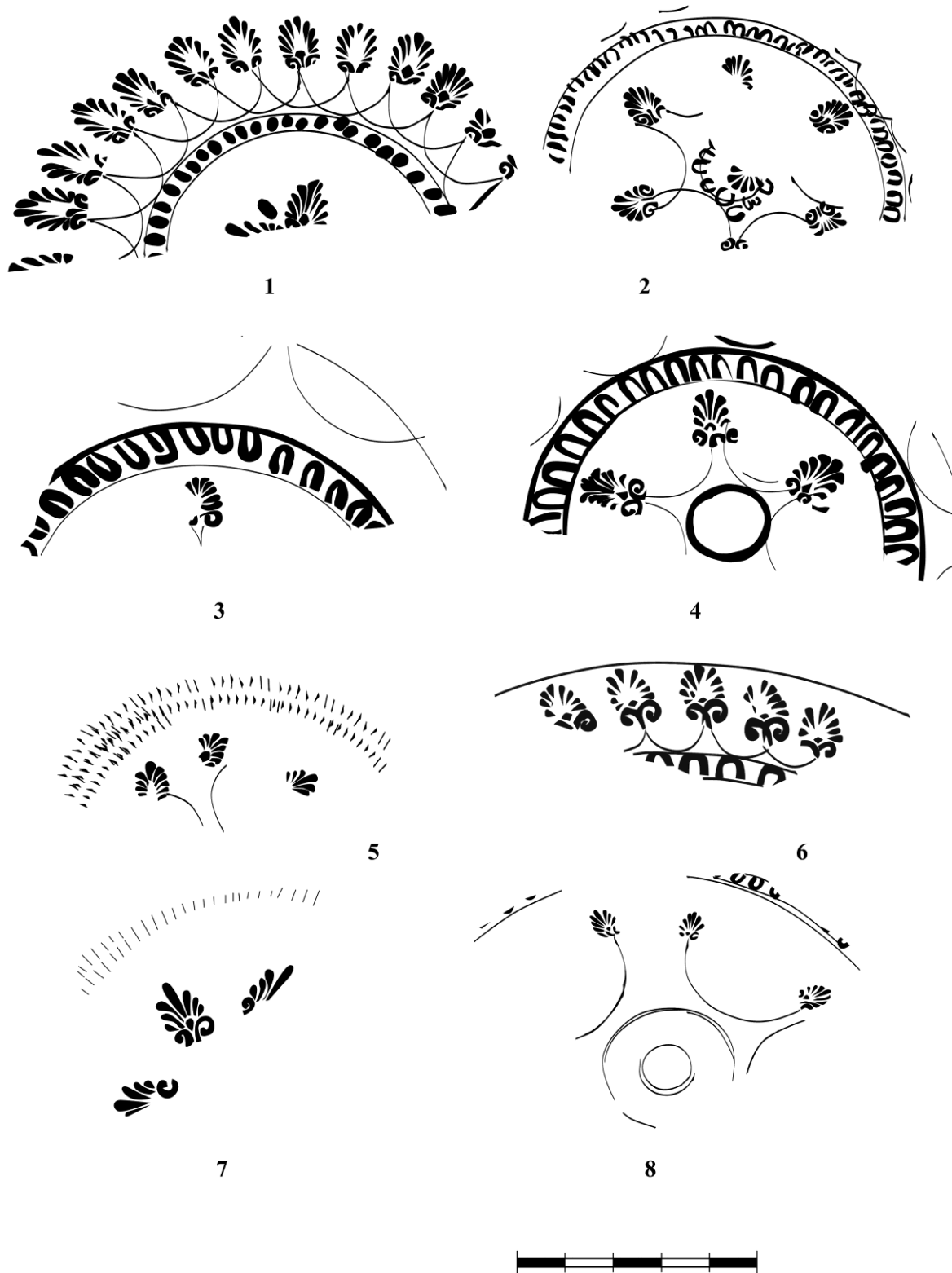

Рис. 2.1

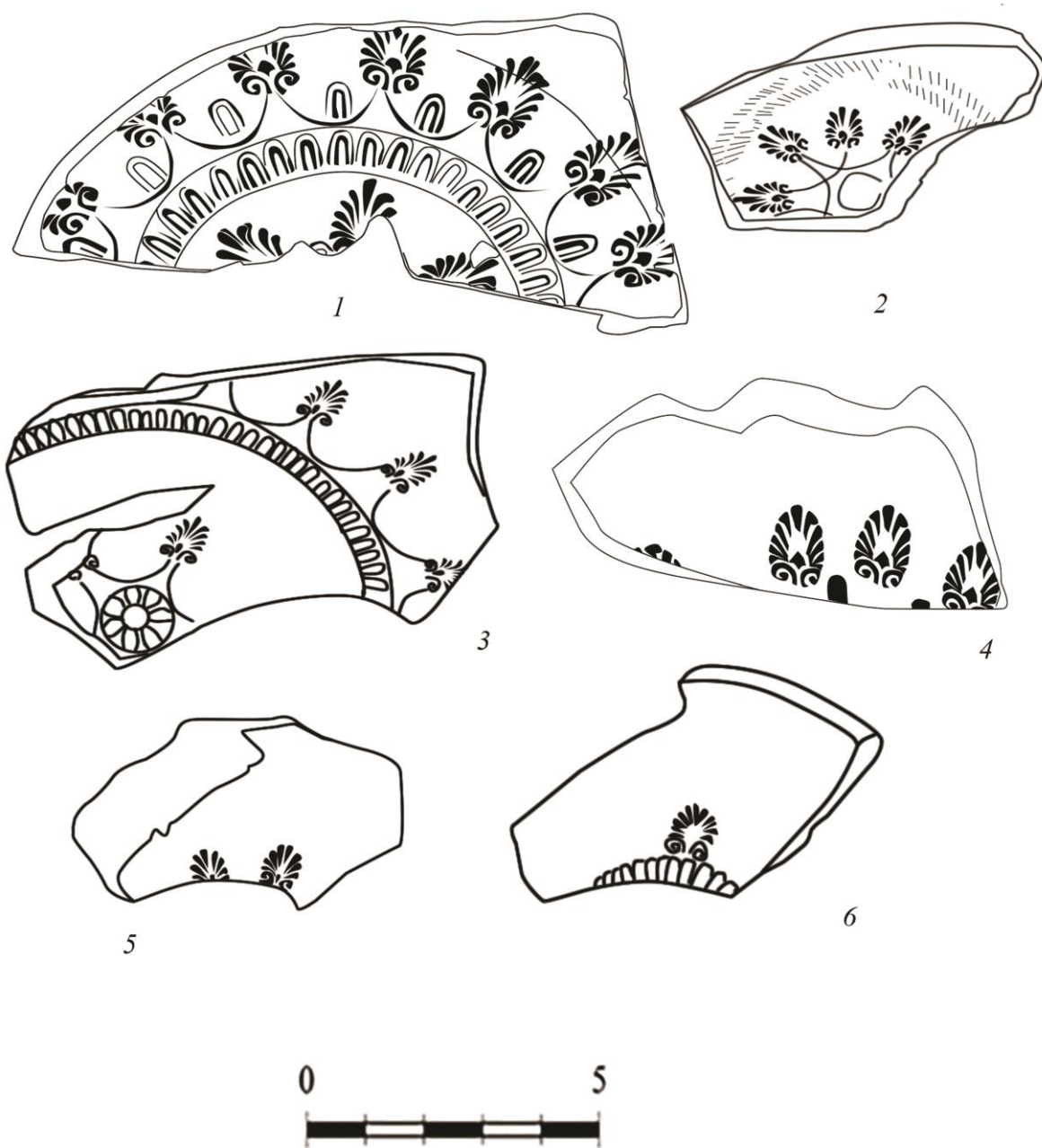

Рис. 2.2

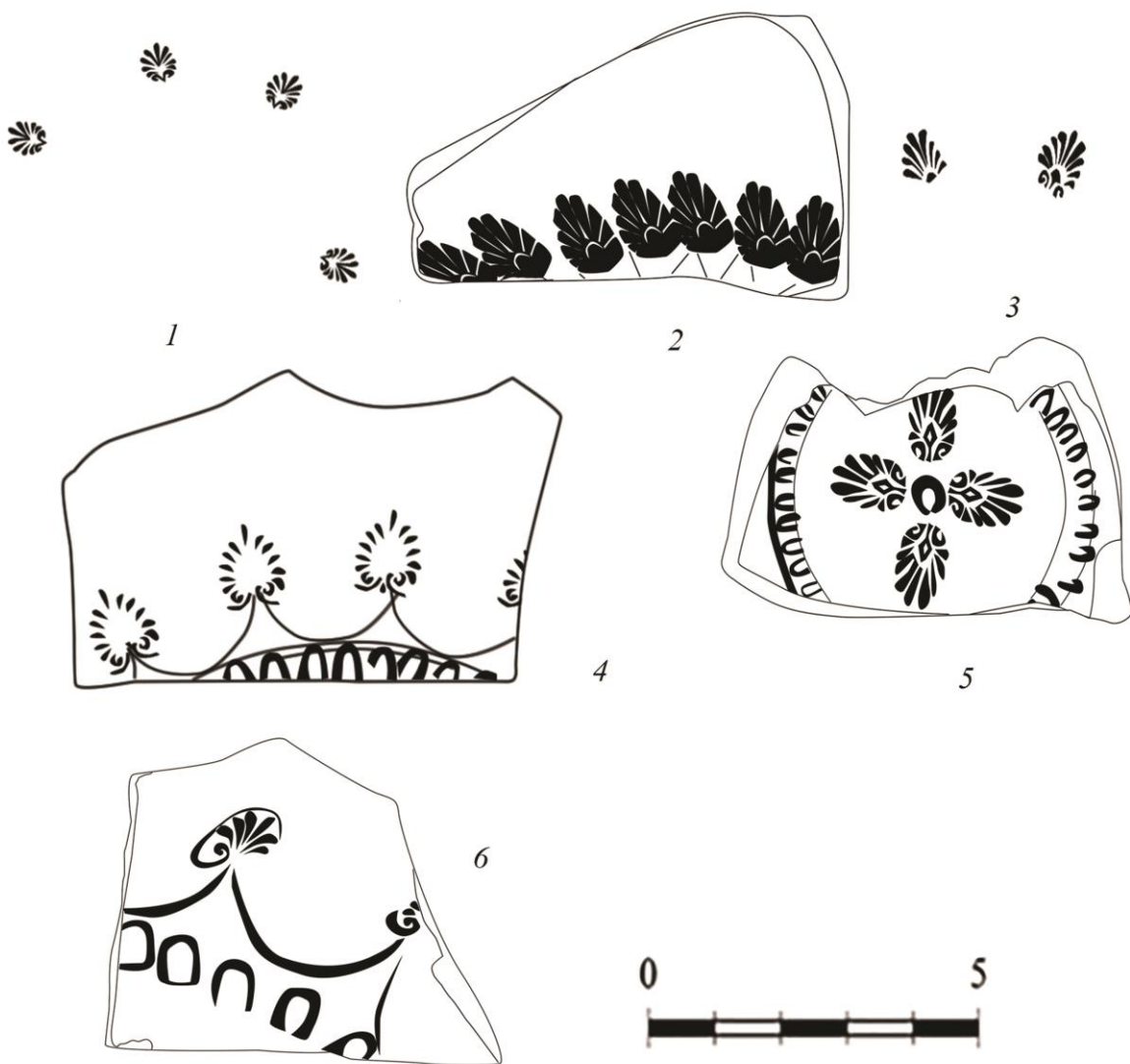

Рис. 2.3

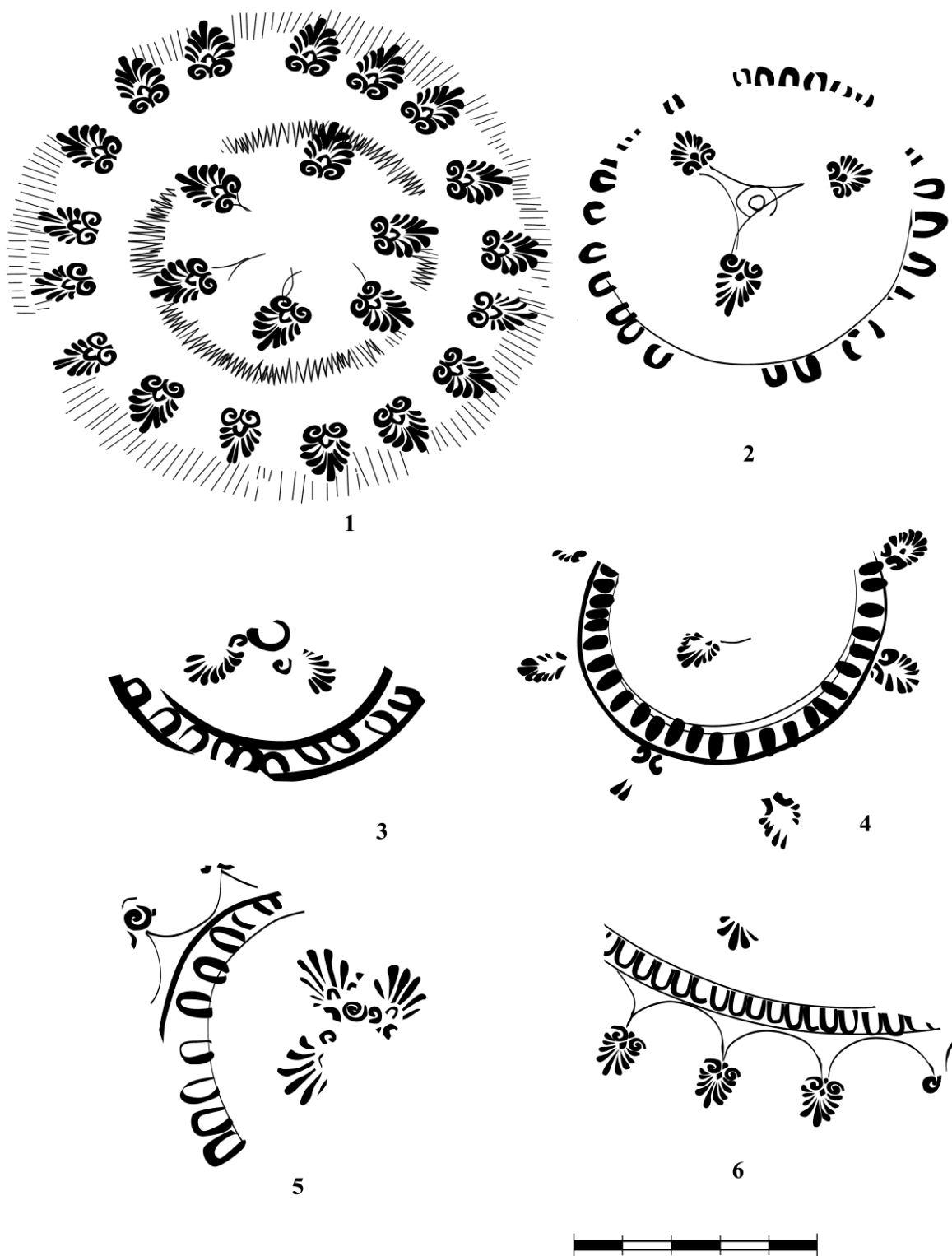

Рис. 3

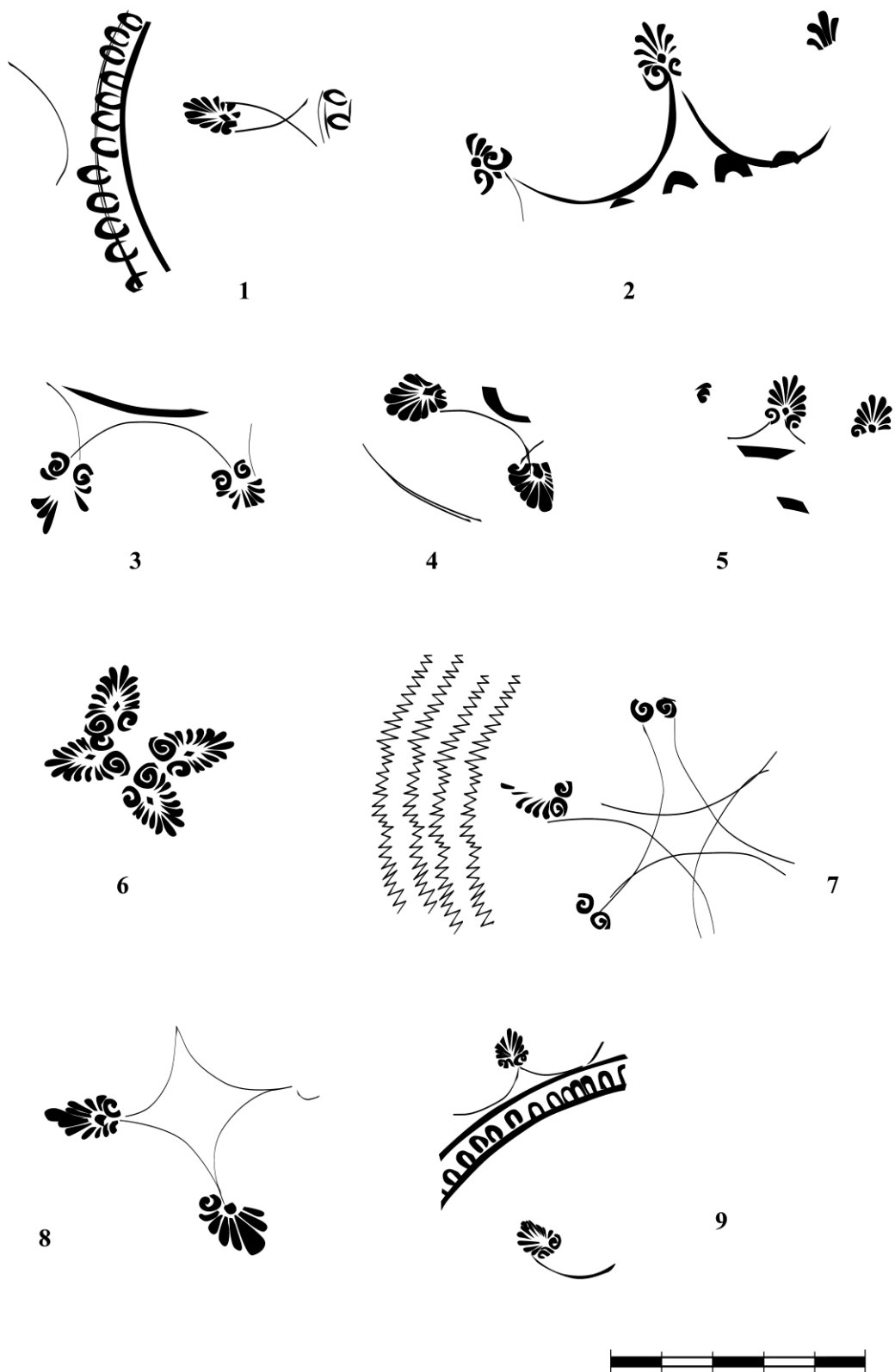

Рис. 4

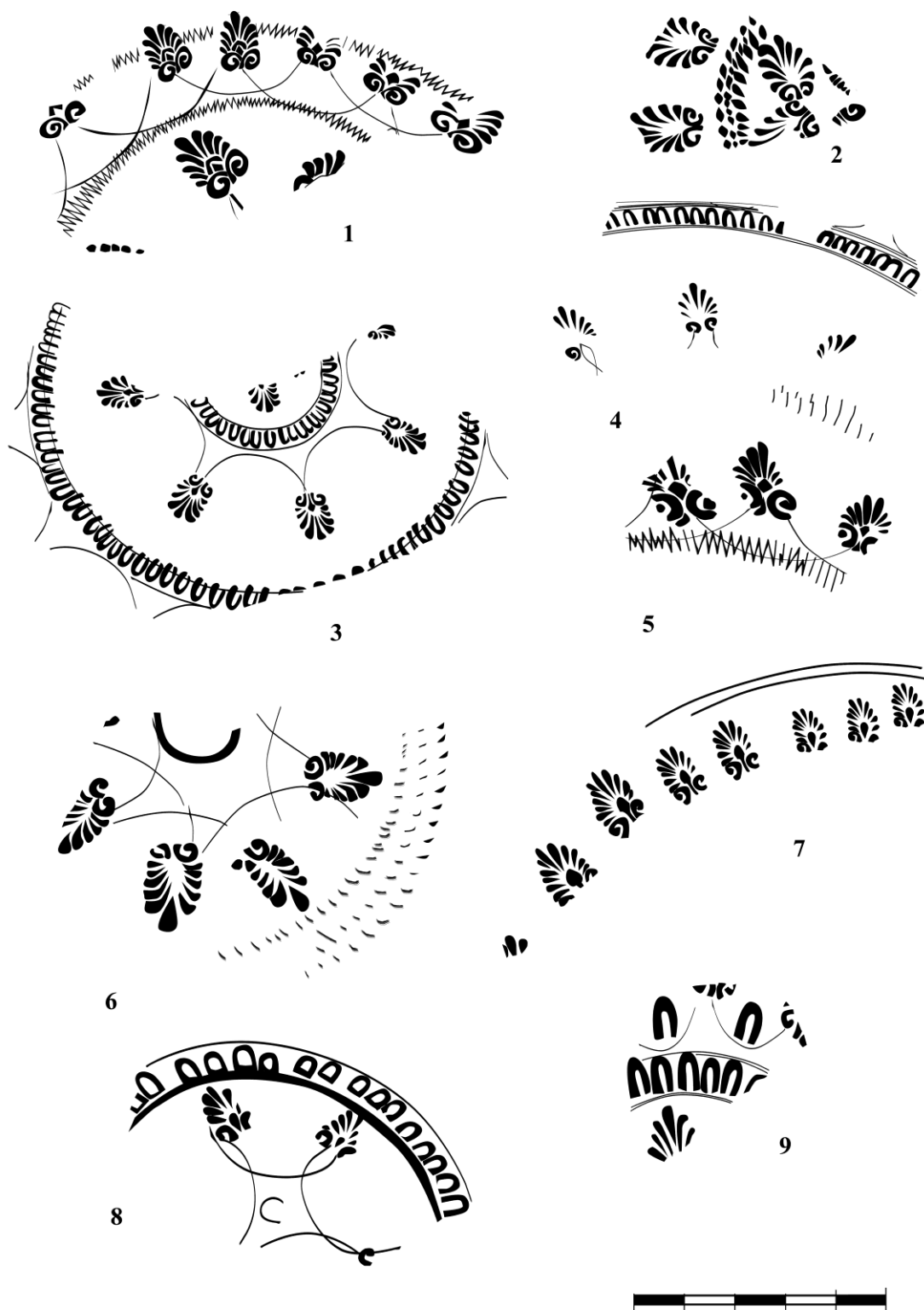

Рис. 5

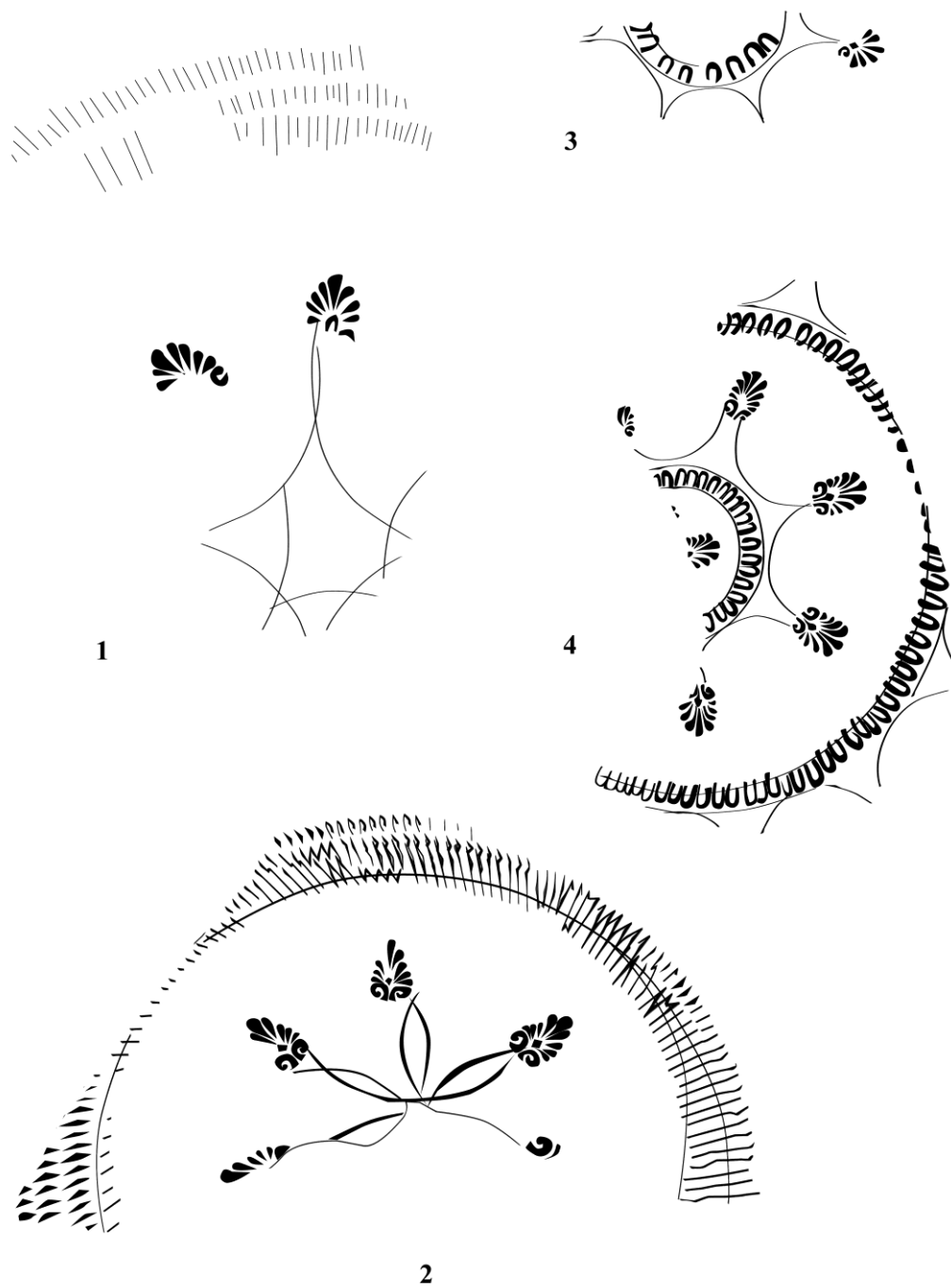

Рис. 6

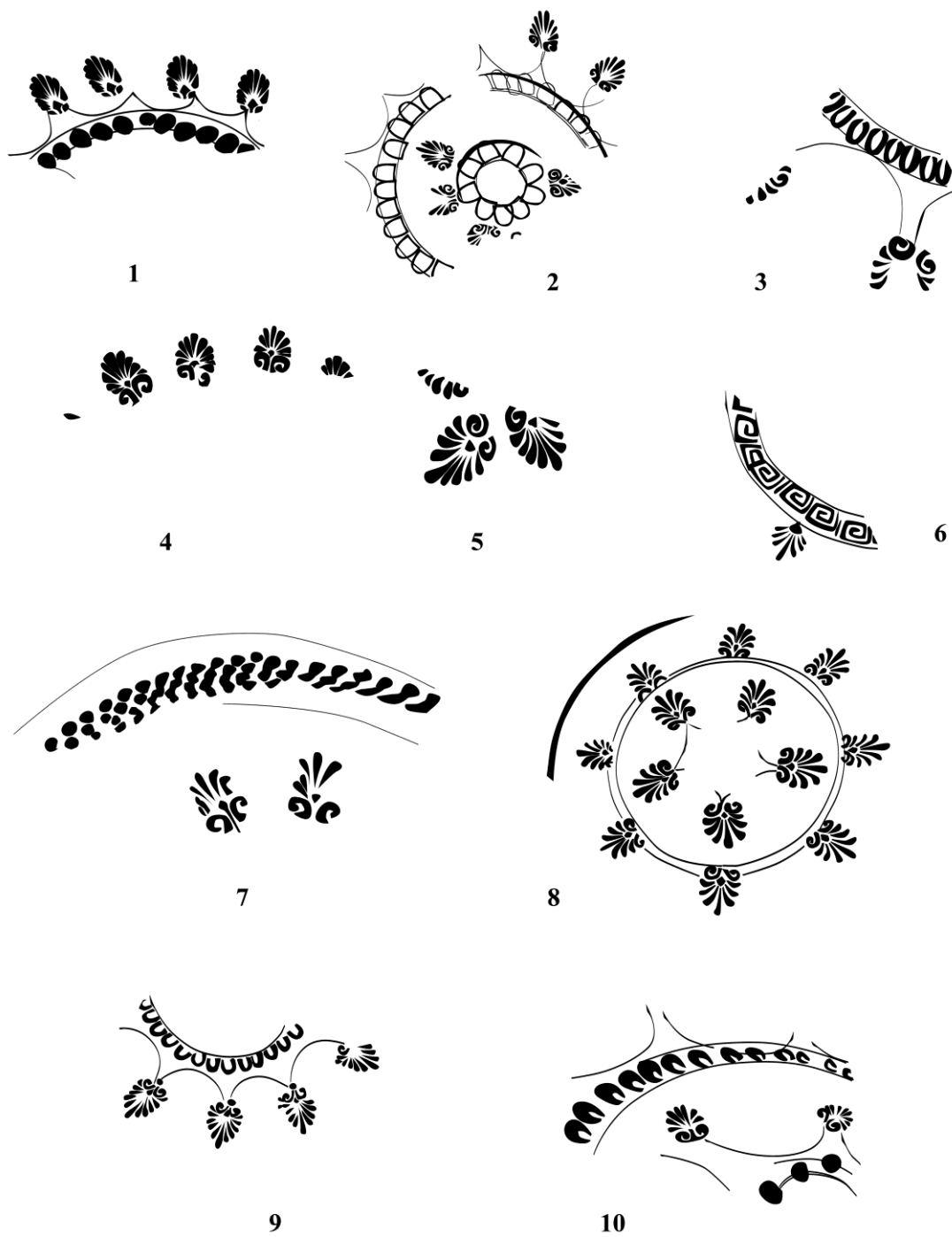

Рис. 7

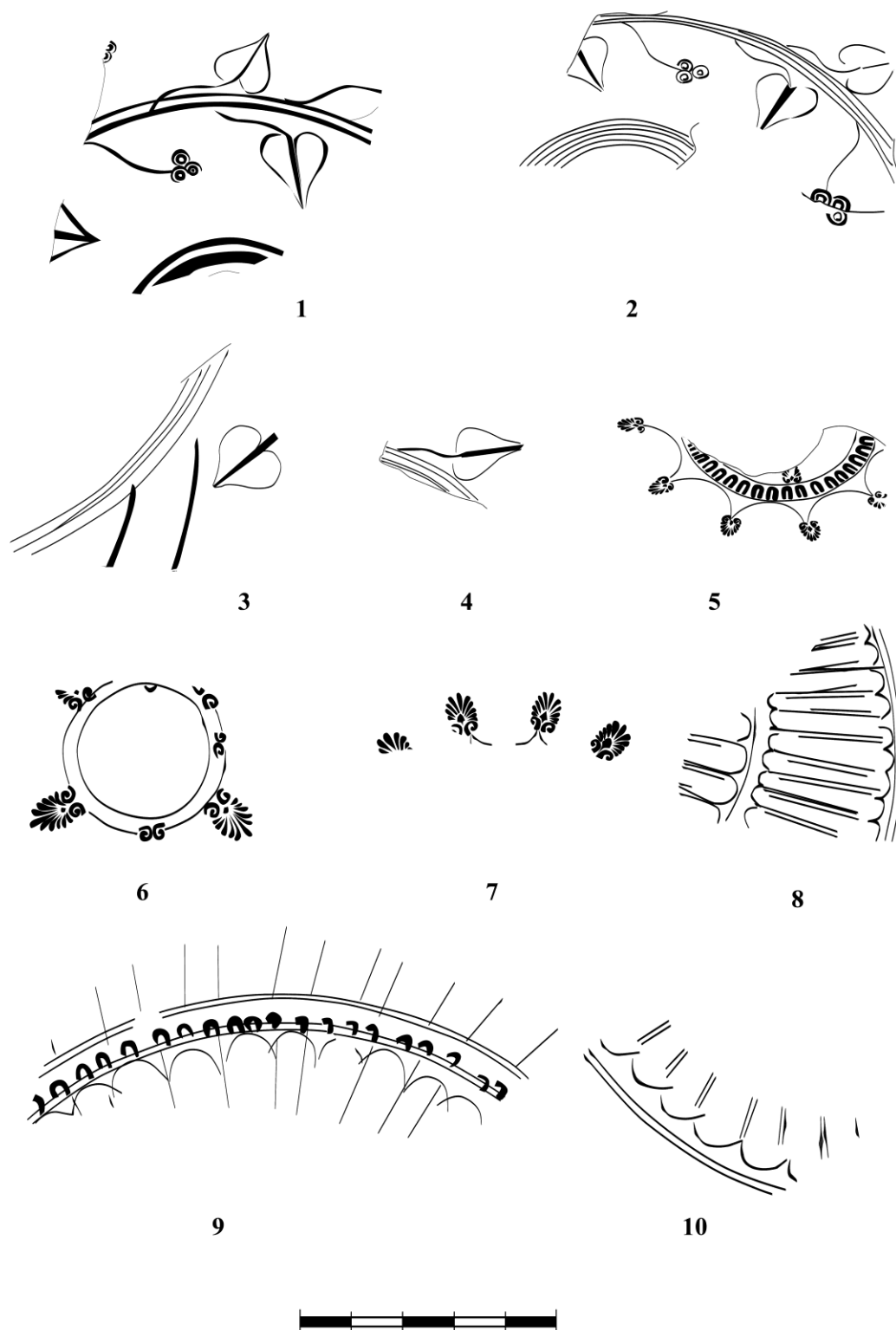

Рис. 8

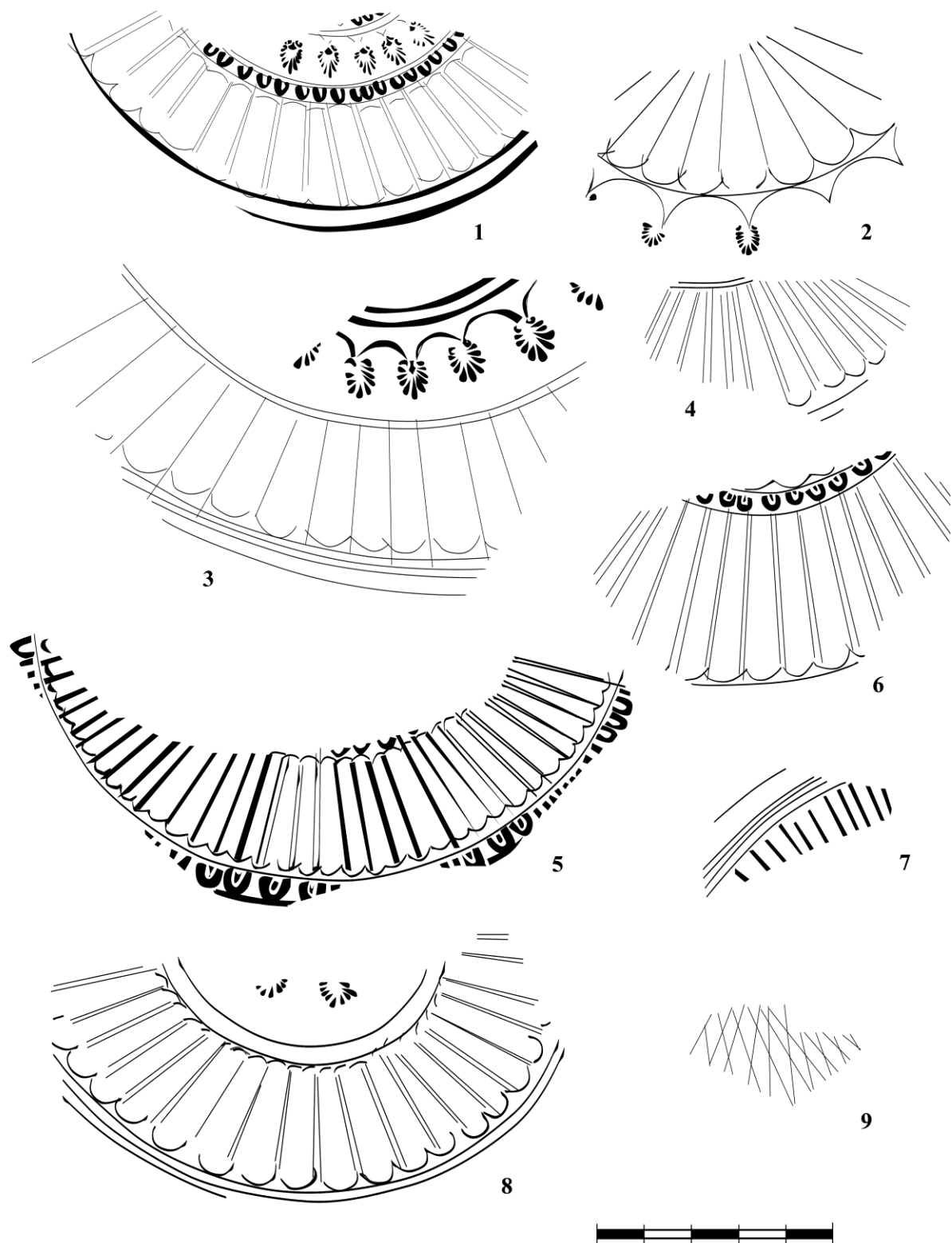

Рис. 9

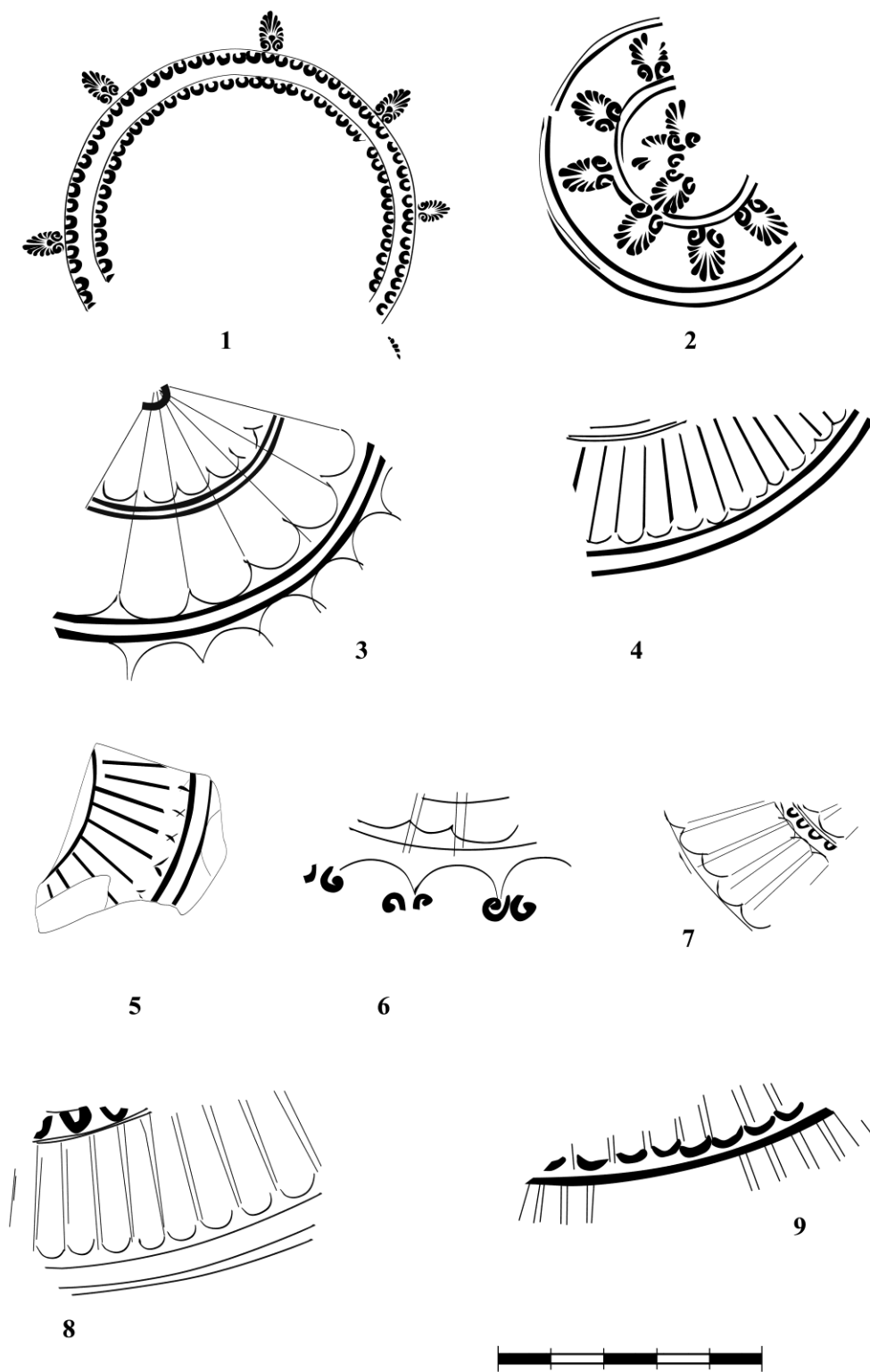

Рис. 10

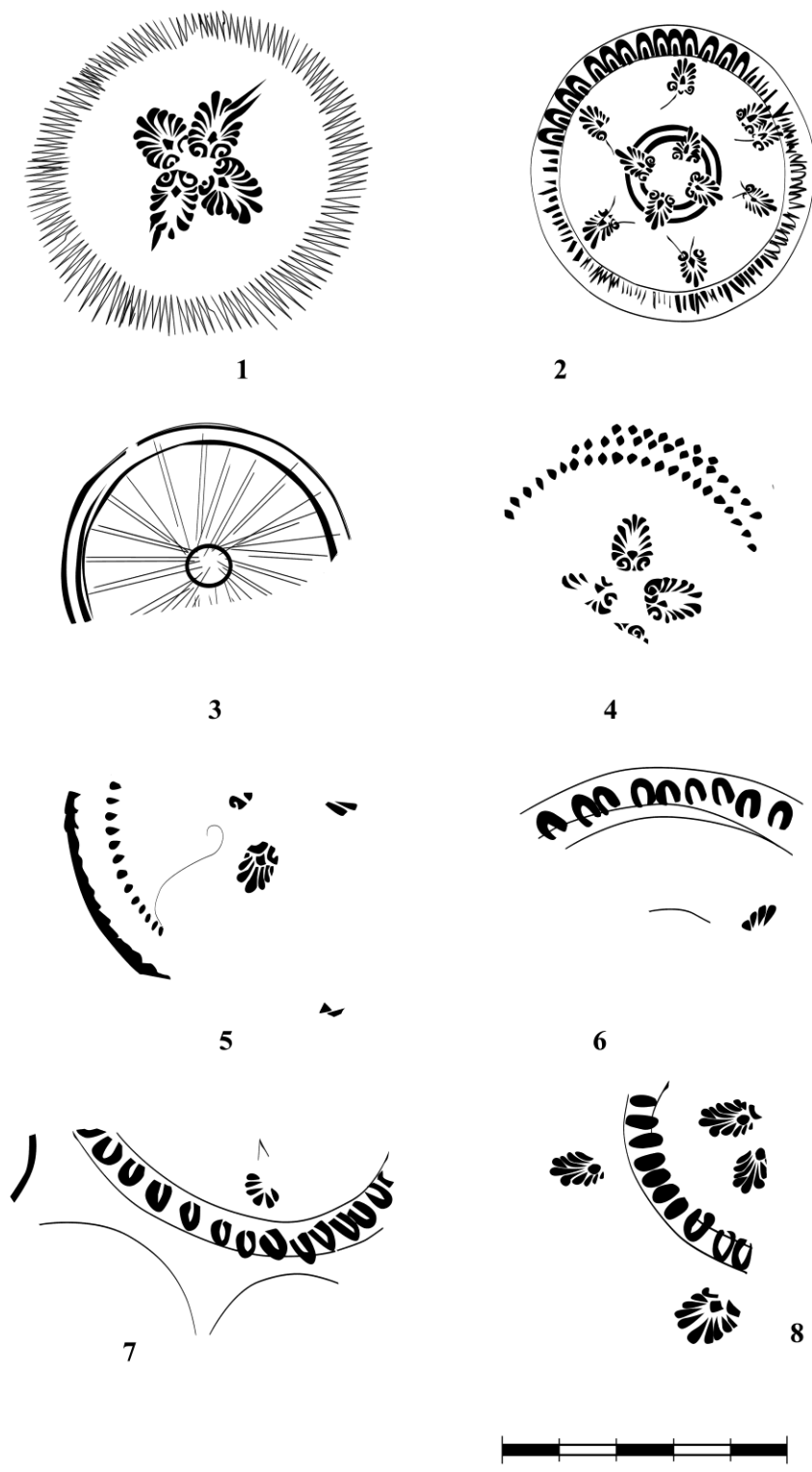

Рис. 11

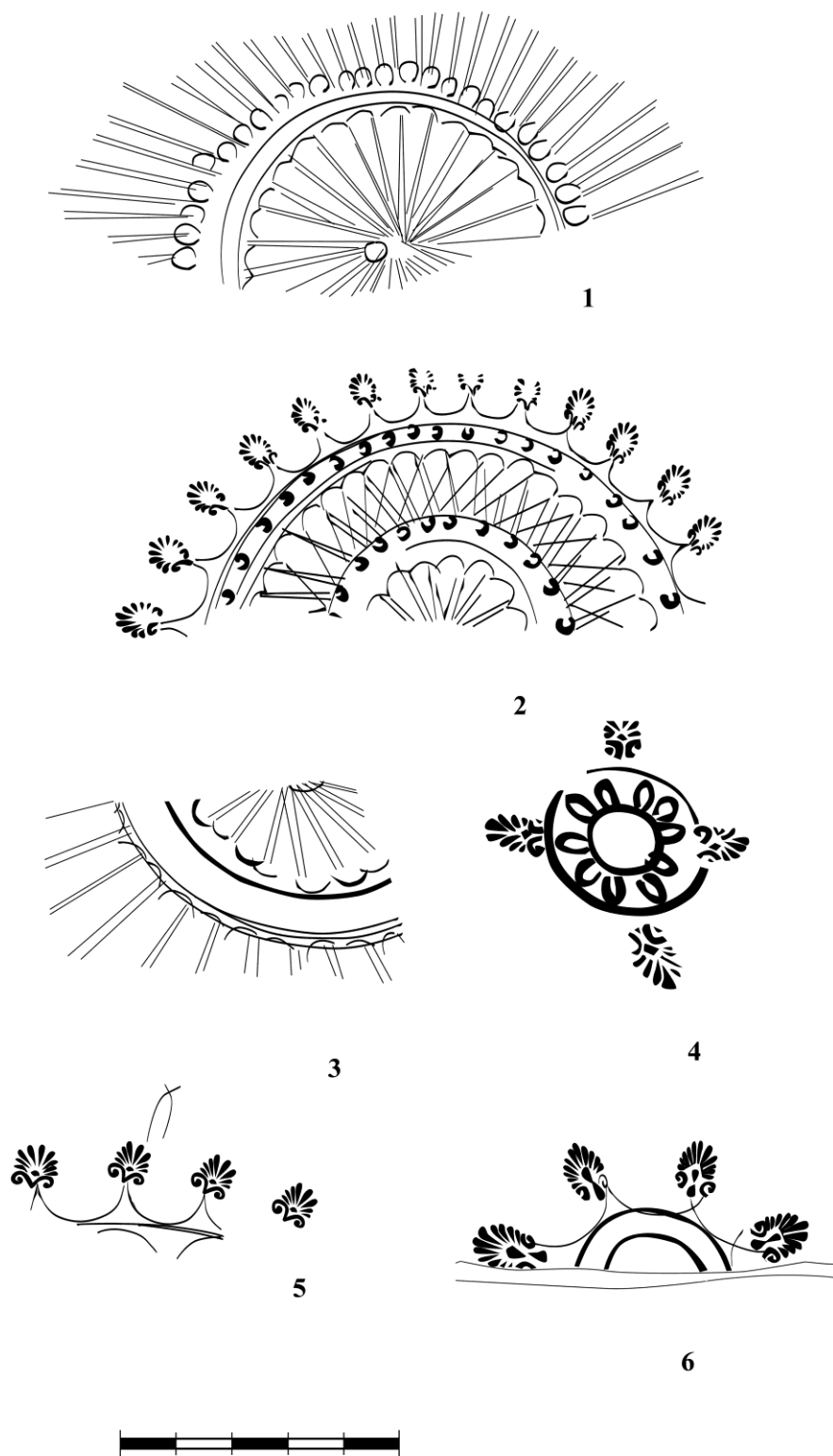

Рис. 12

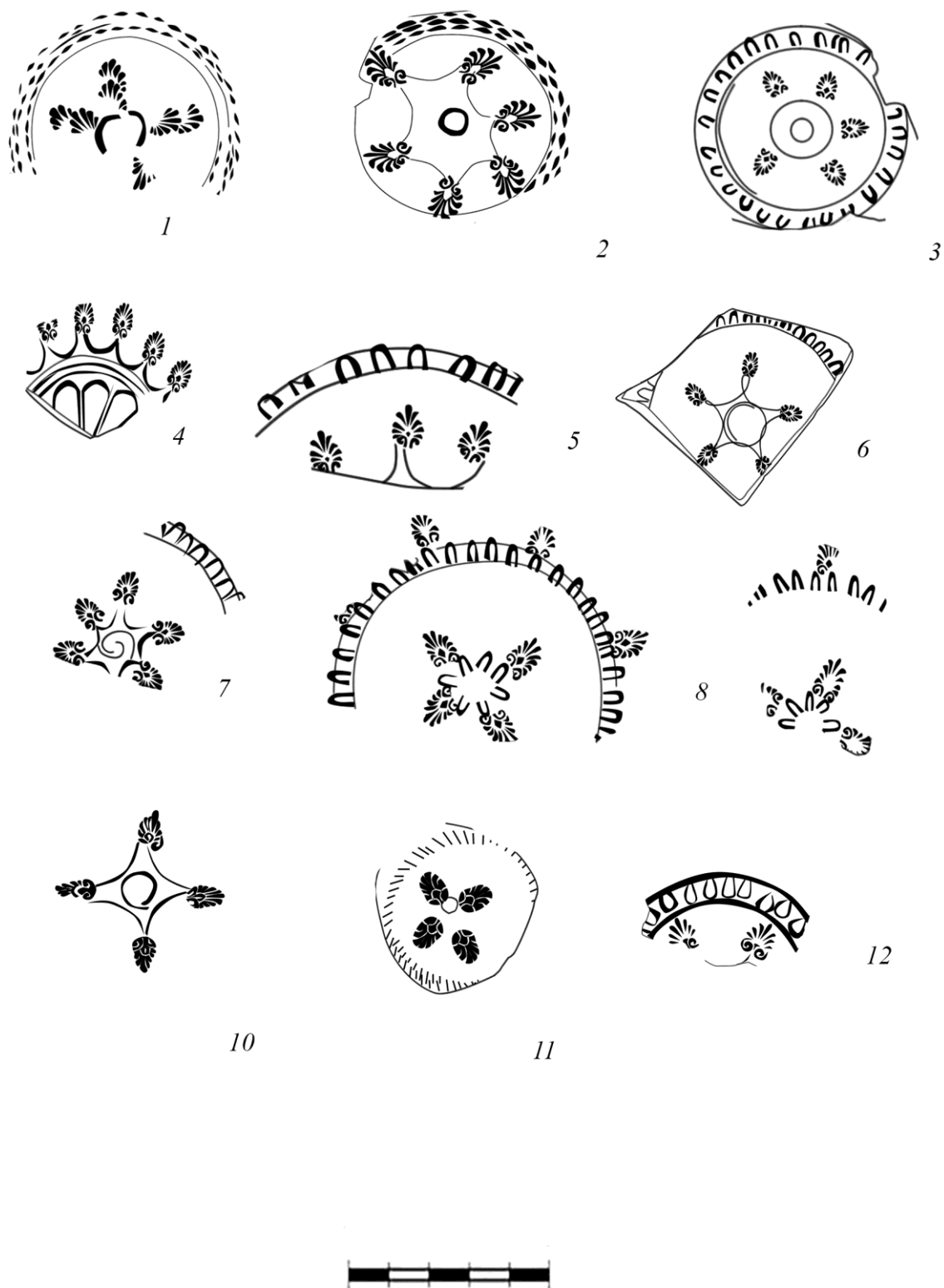

Рис. 13

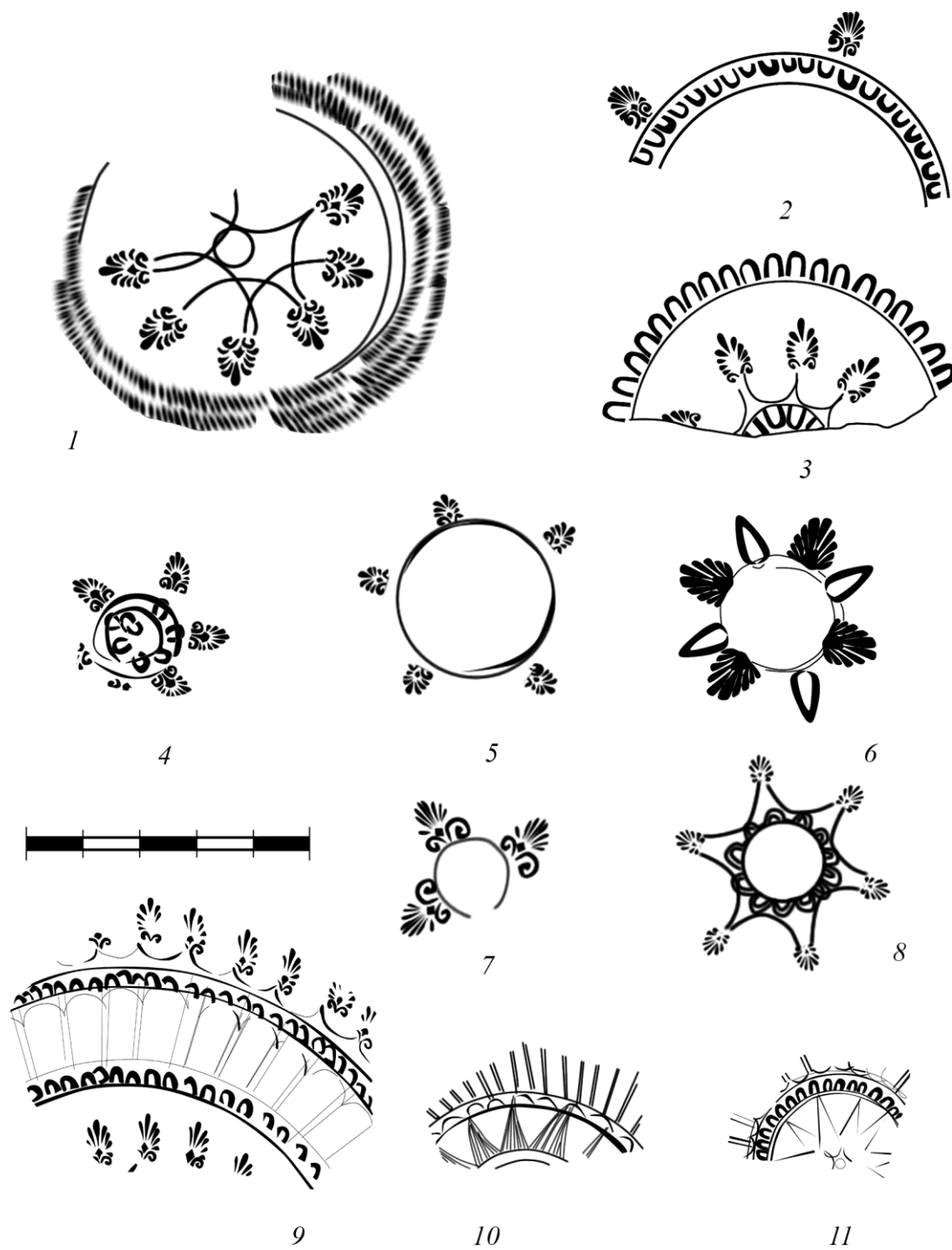

Рис. 14

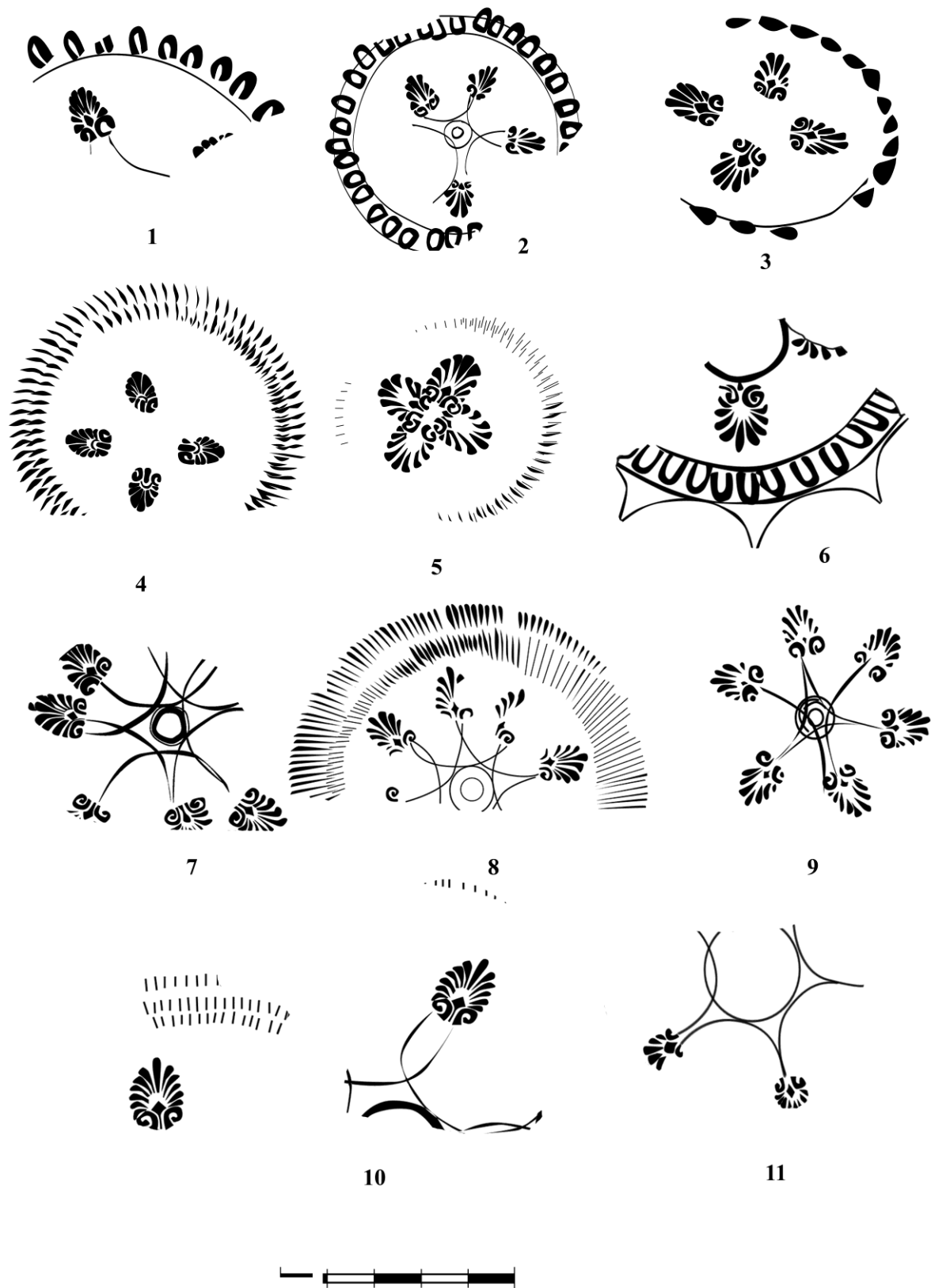

Рис. 15

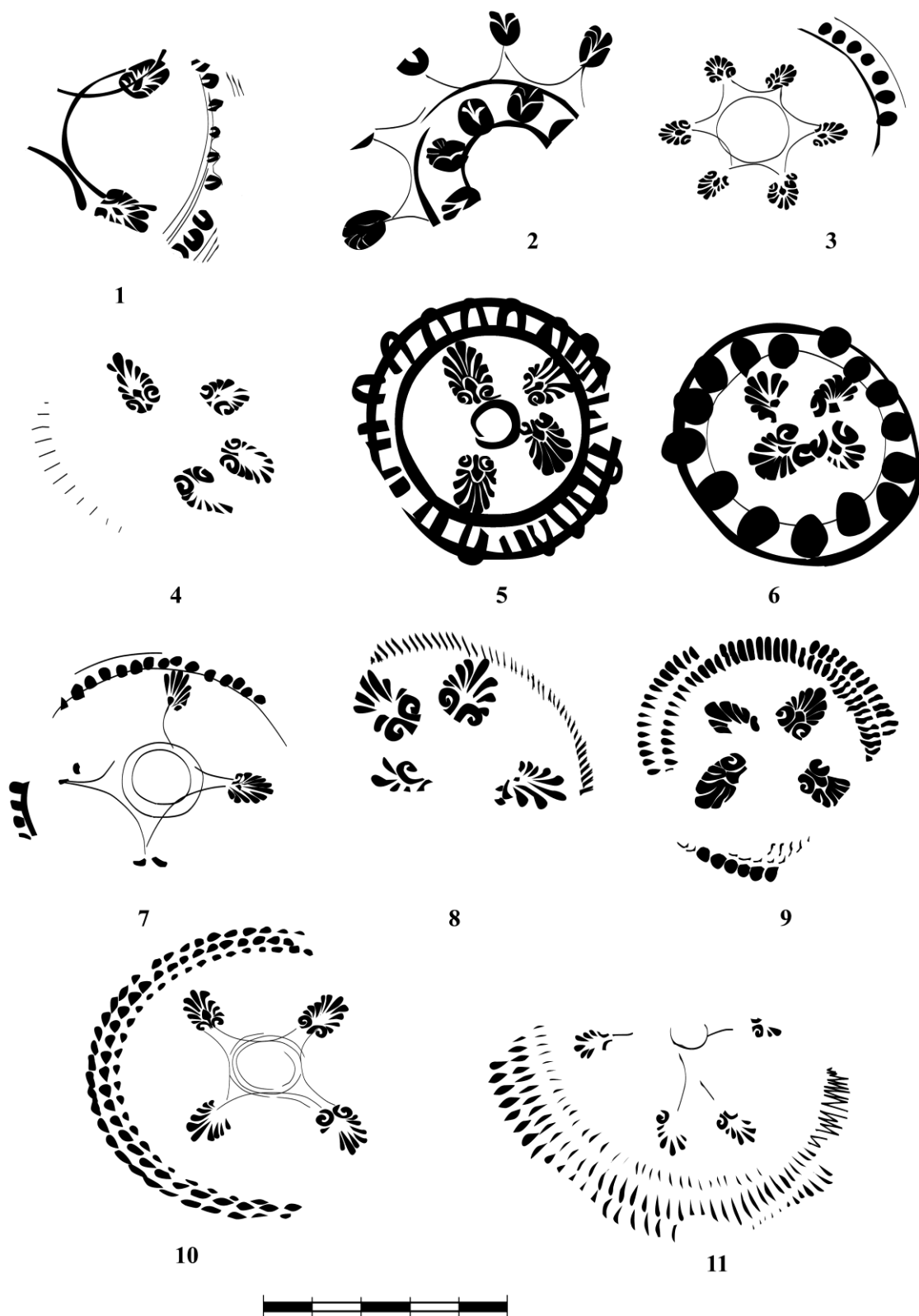

Рис. 16

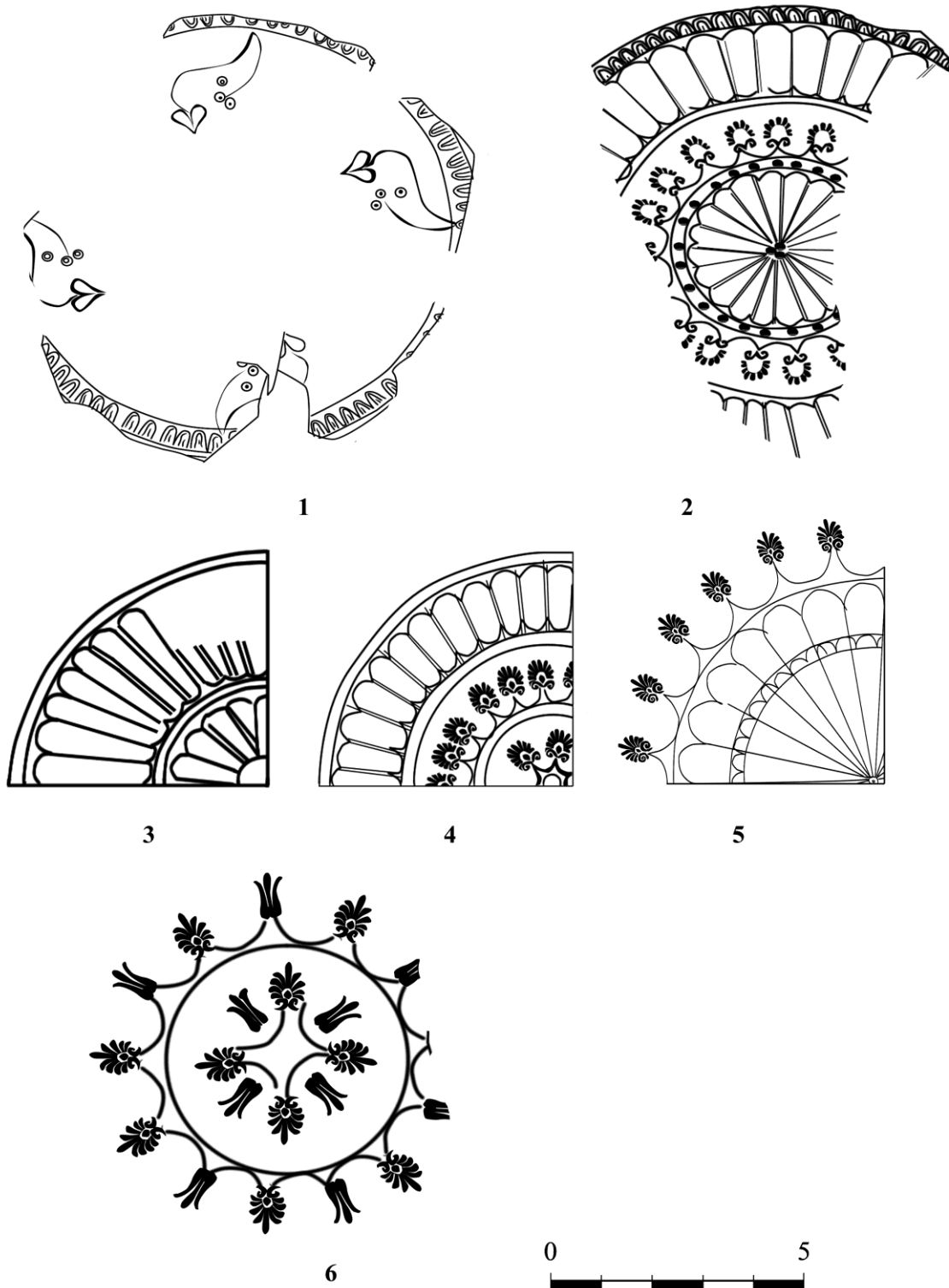

Рис. 17

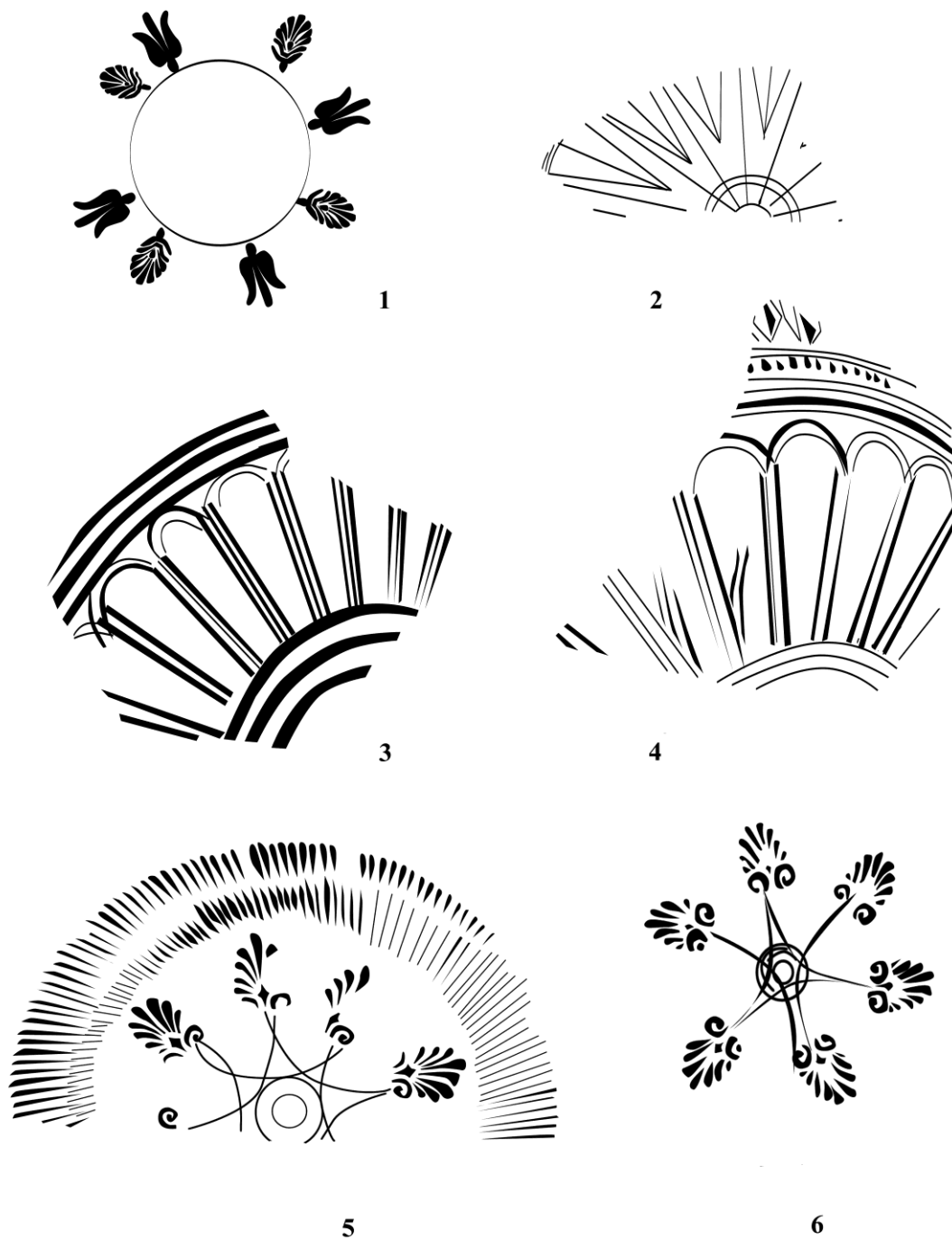

Рис. 18

Рис. 19

Рис. 20

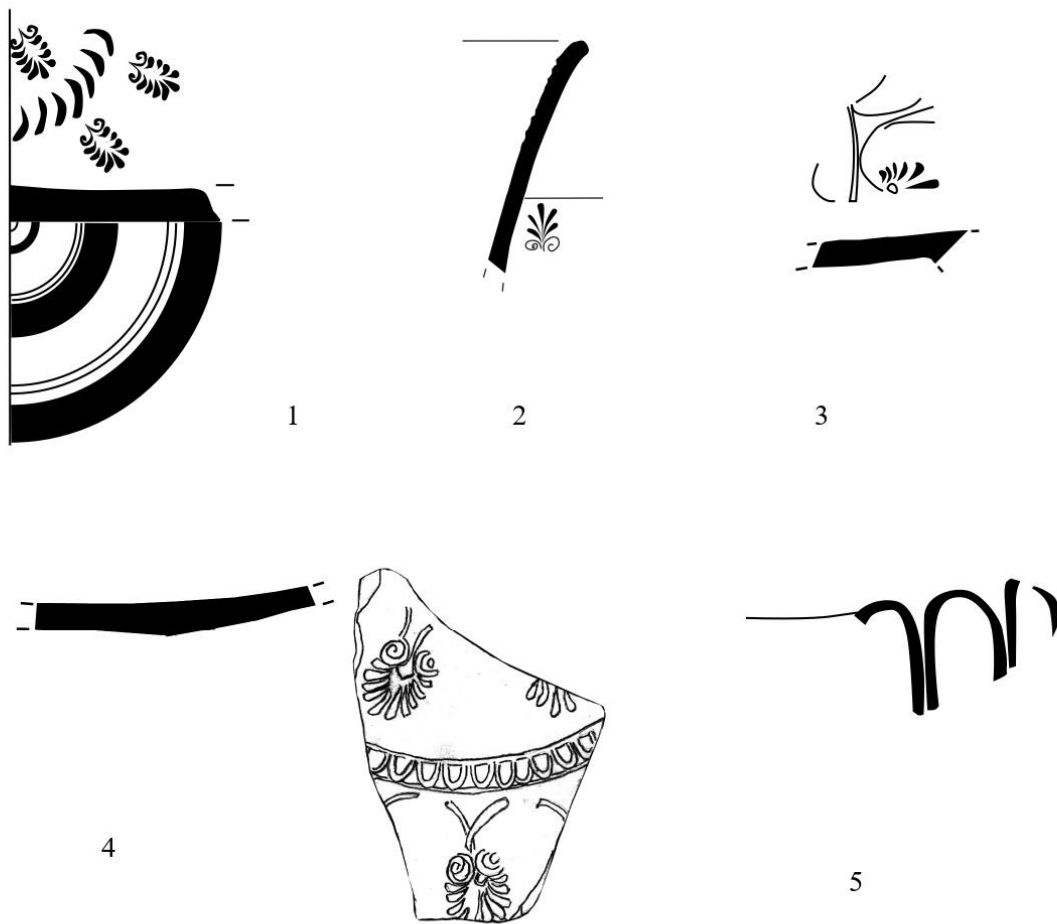

Рис. 21

Додаток В. Креслення, профілі посуду відкритого типу

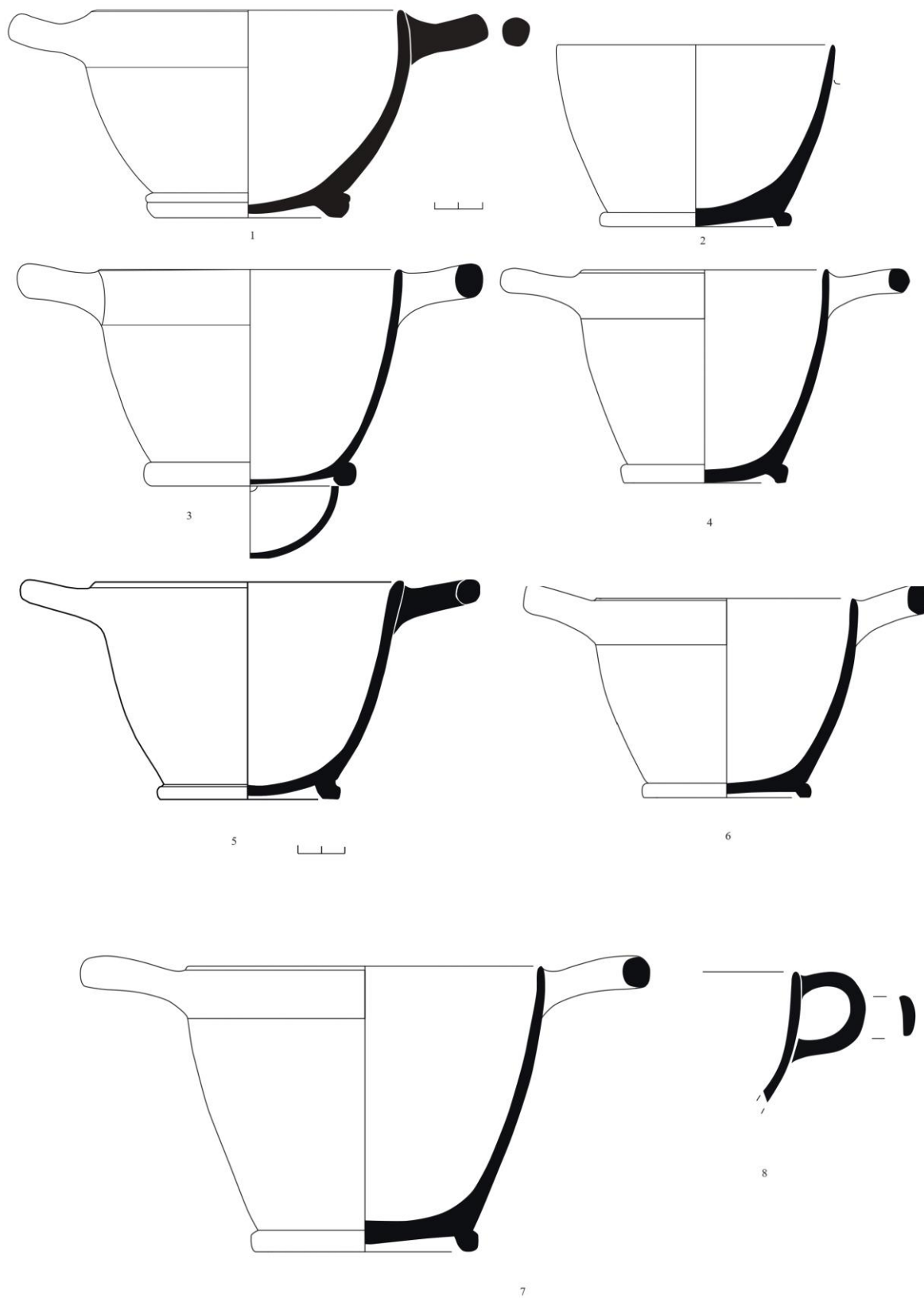

Рис. 1. Скіфоси

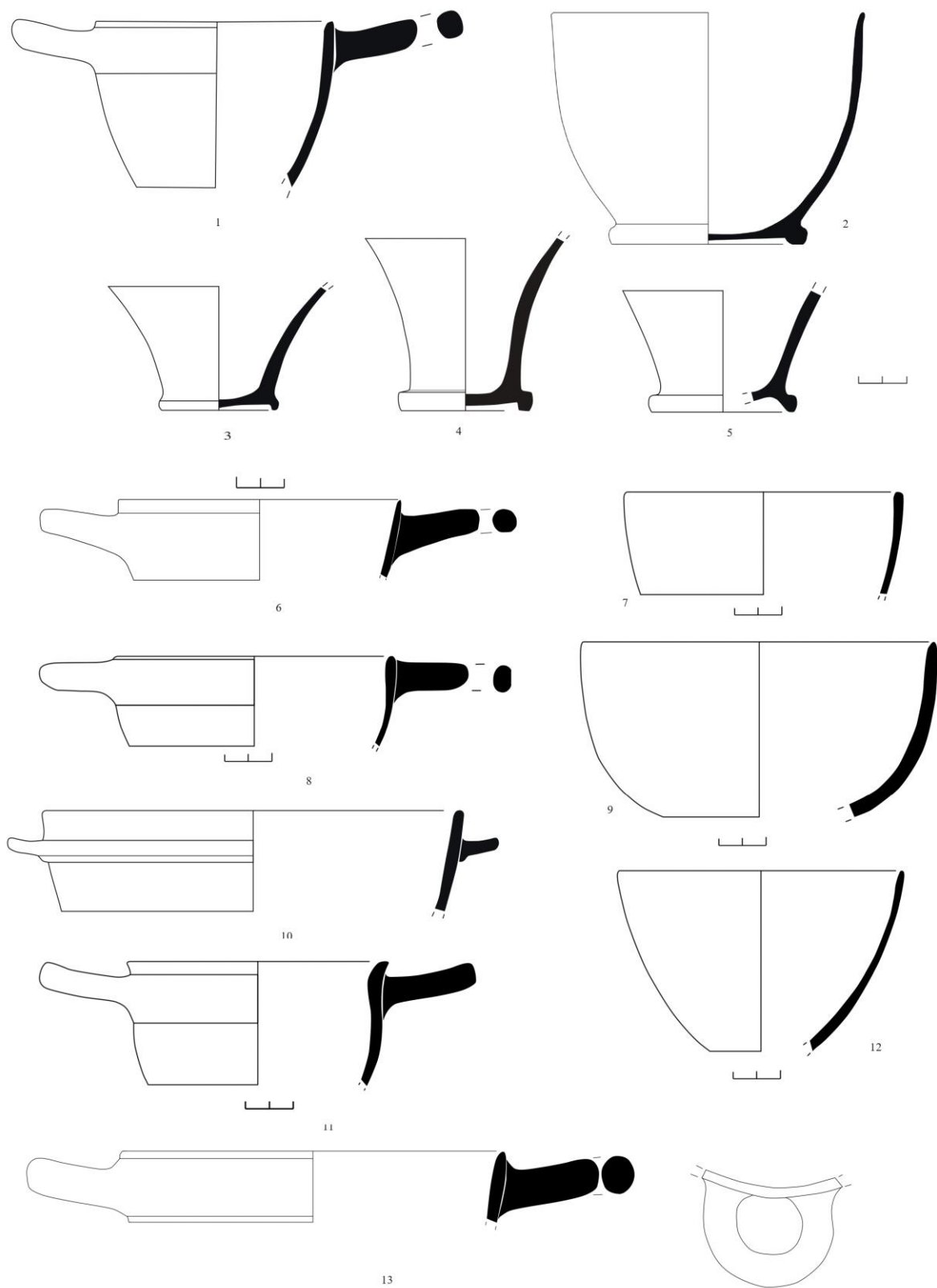

Рис. 2. Скіфси

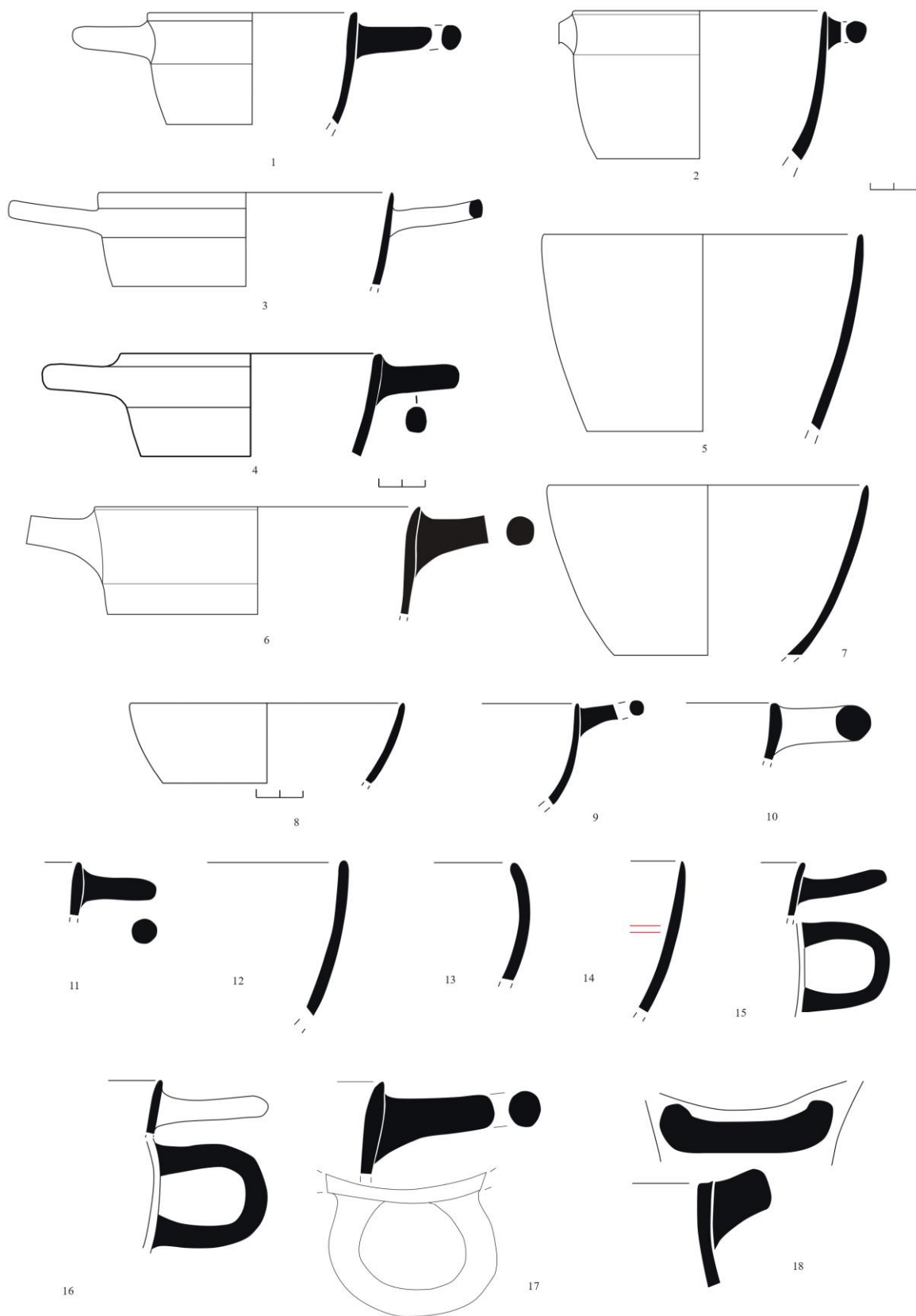

Рис. 3. Скіфоси

Рис. 4. Скїфоси

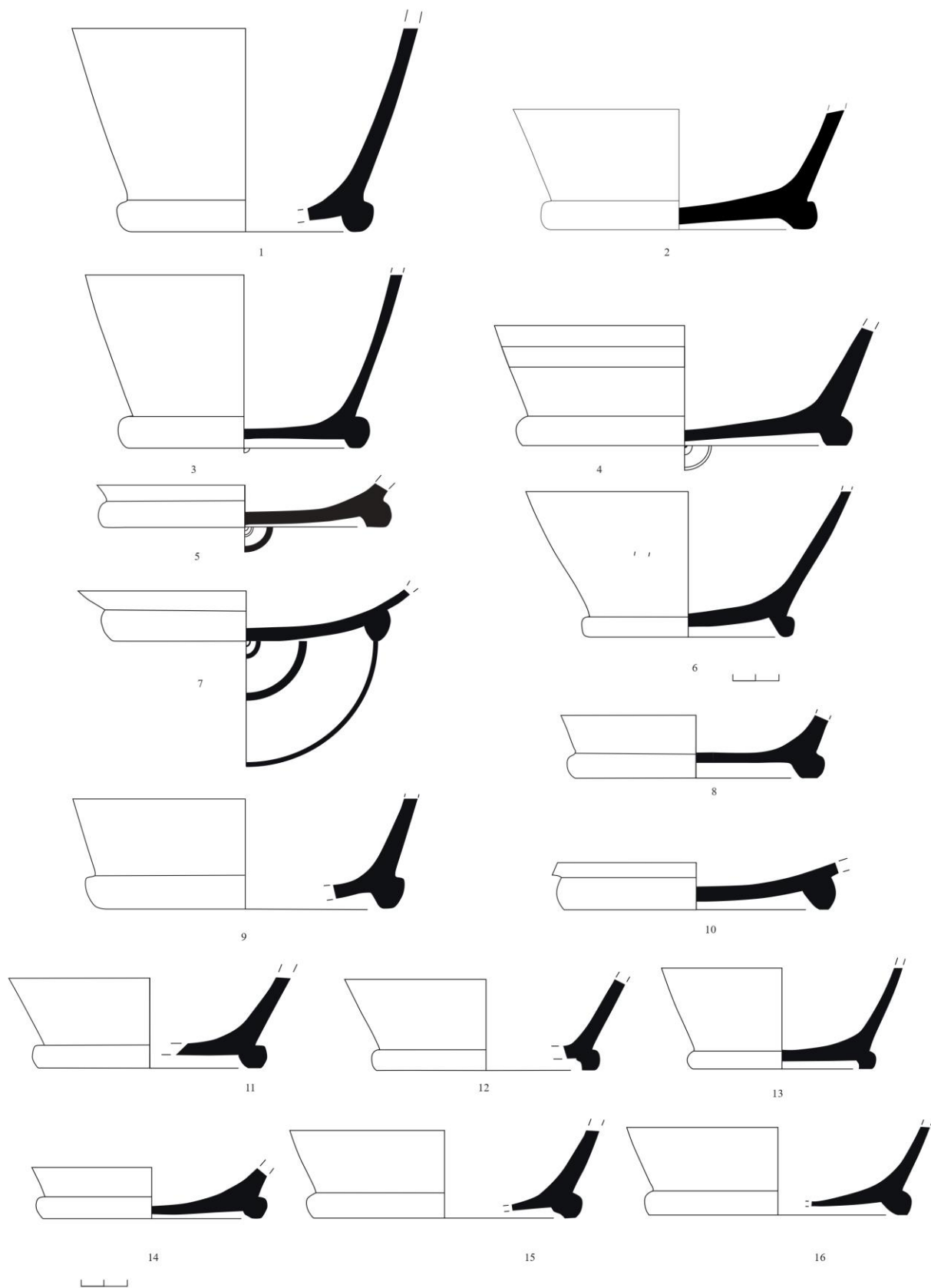

Рис. 5. Скіфоси

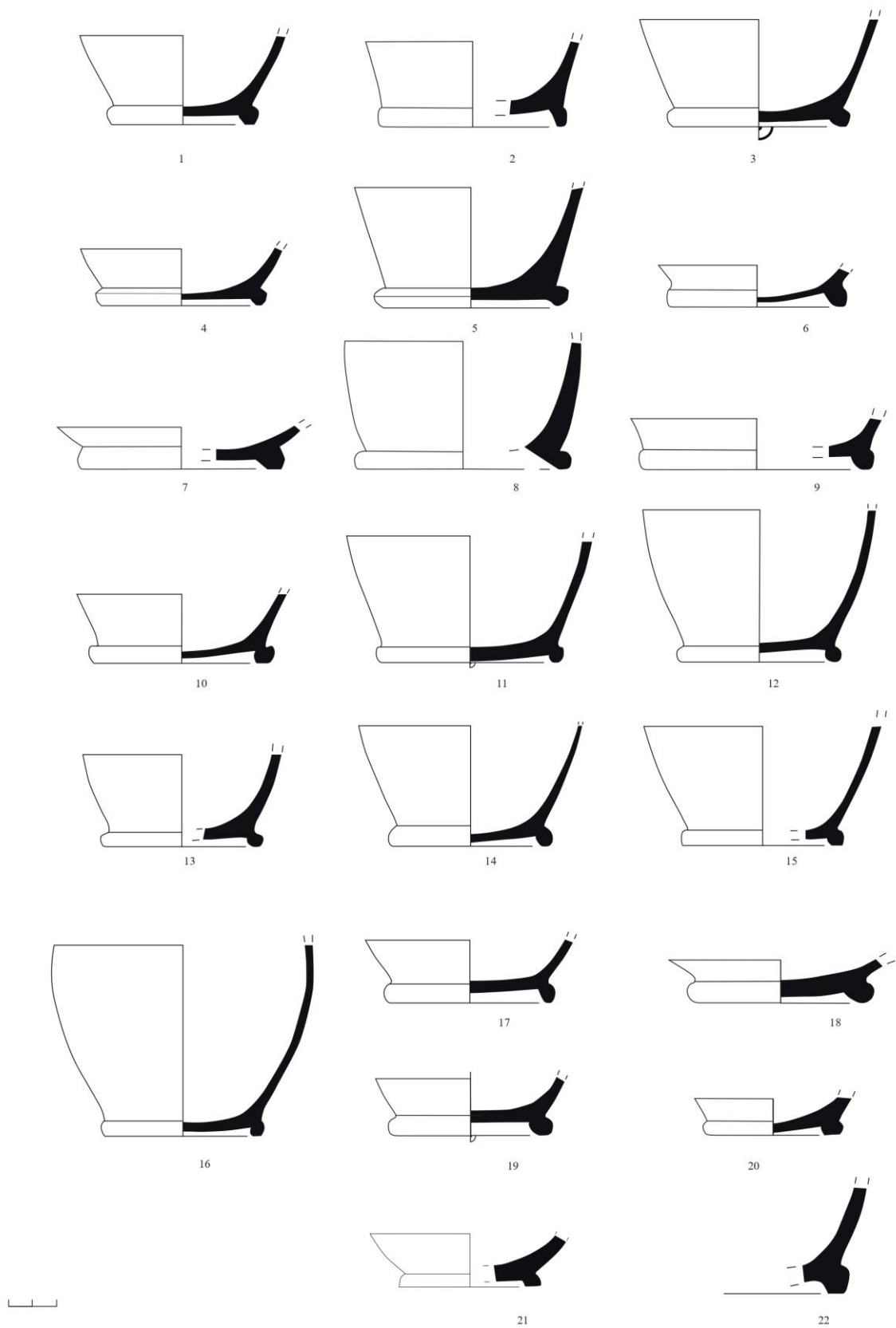

Рис. 6. Скiфоси

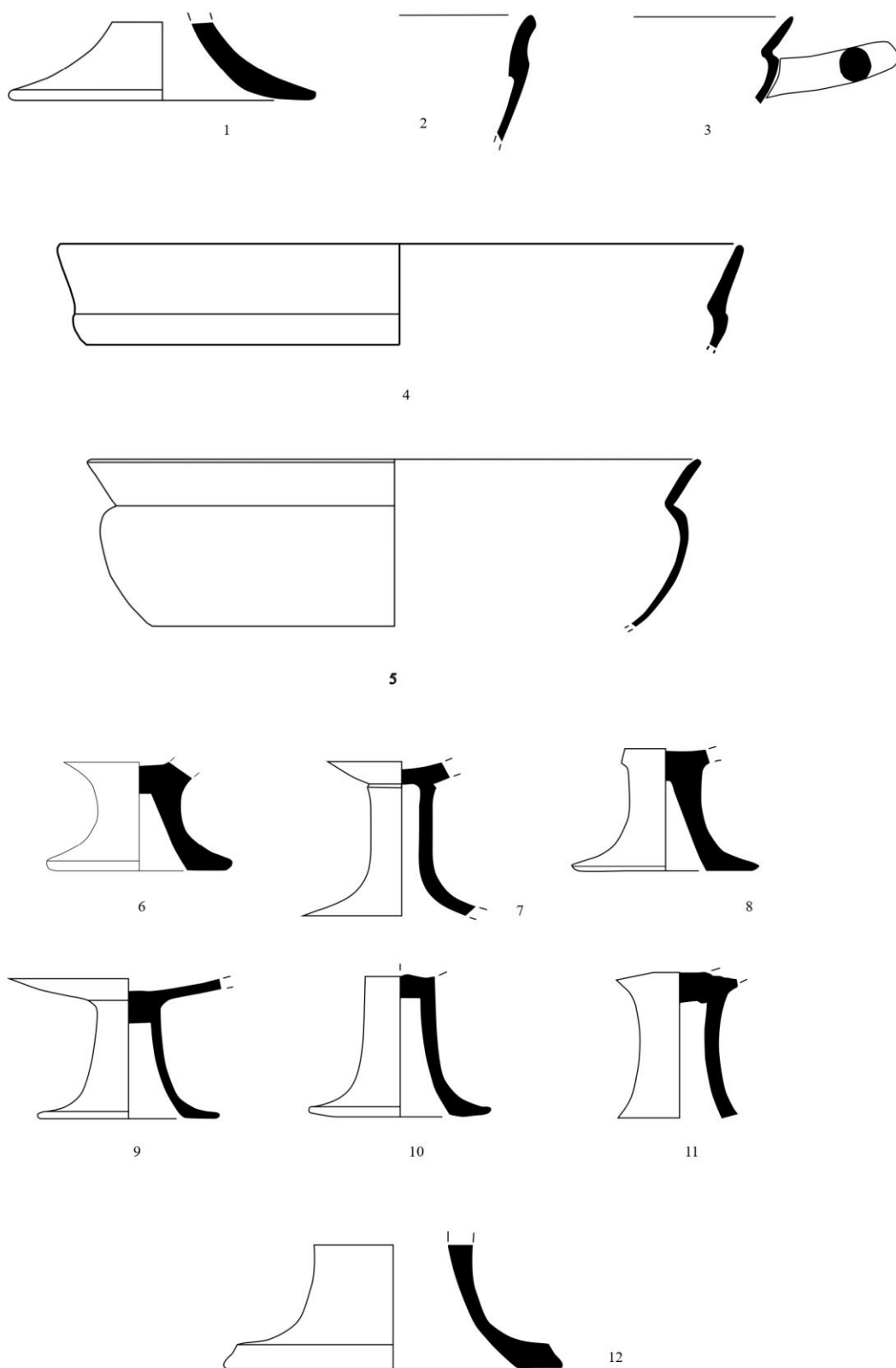

Рис. 7. Киліки

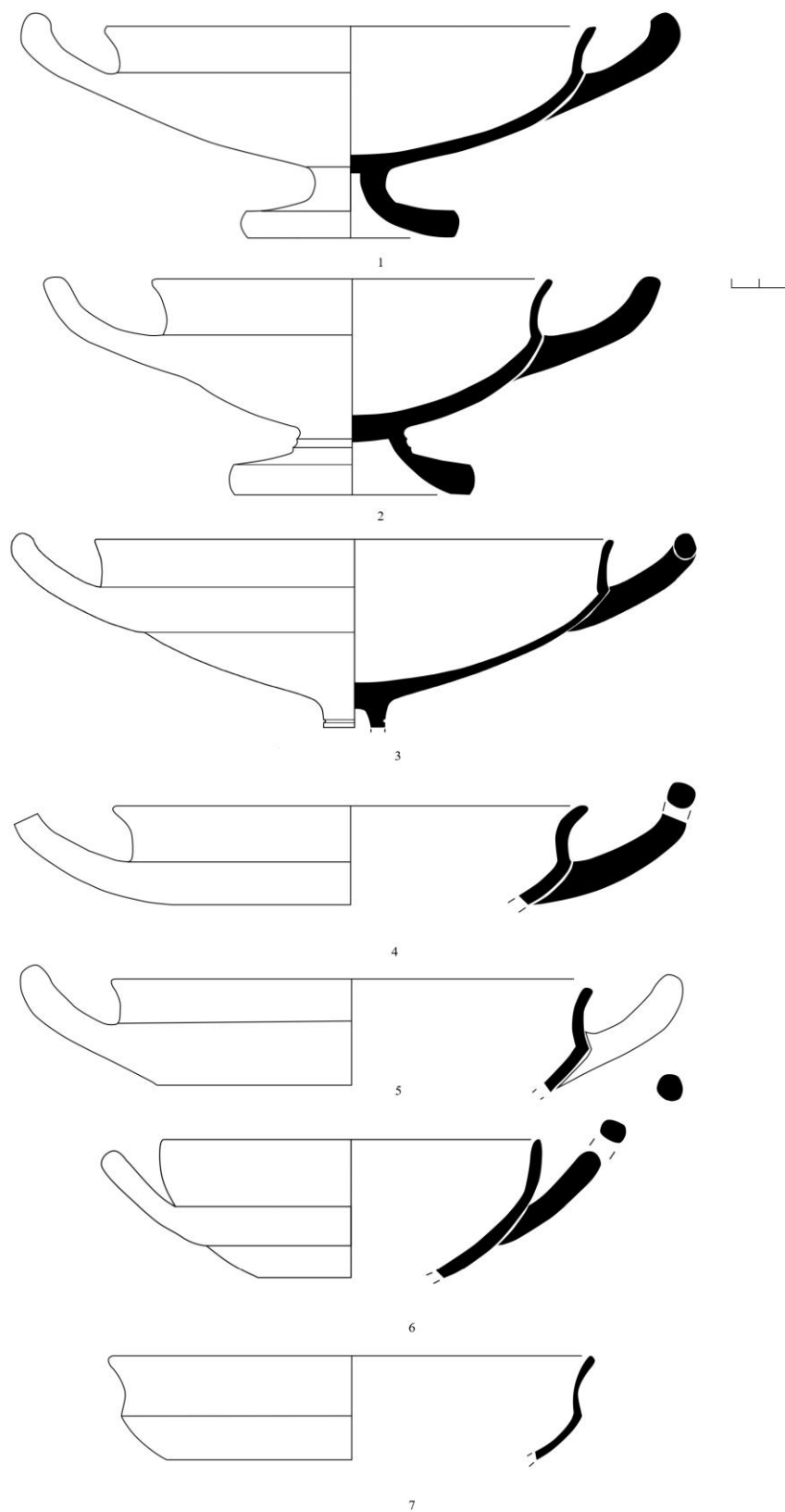

Рис. 8. Кіліки

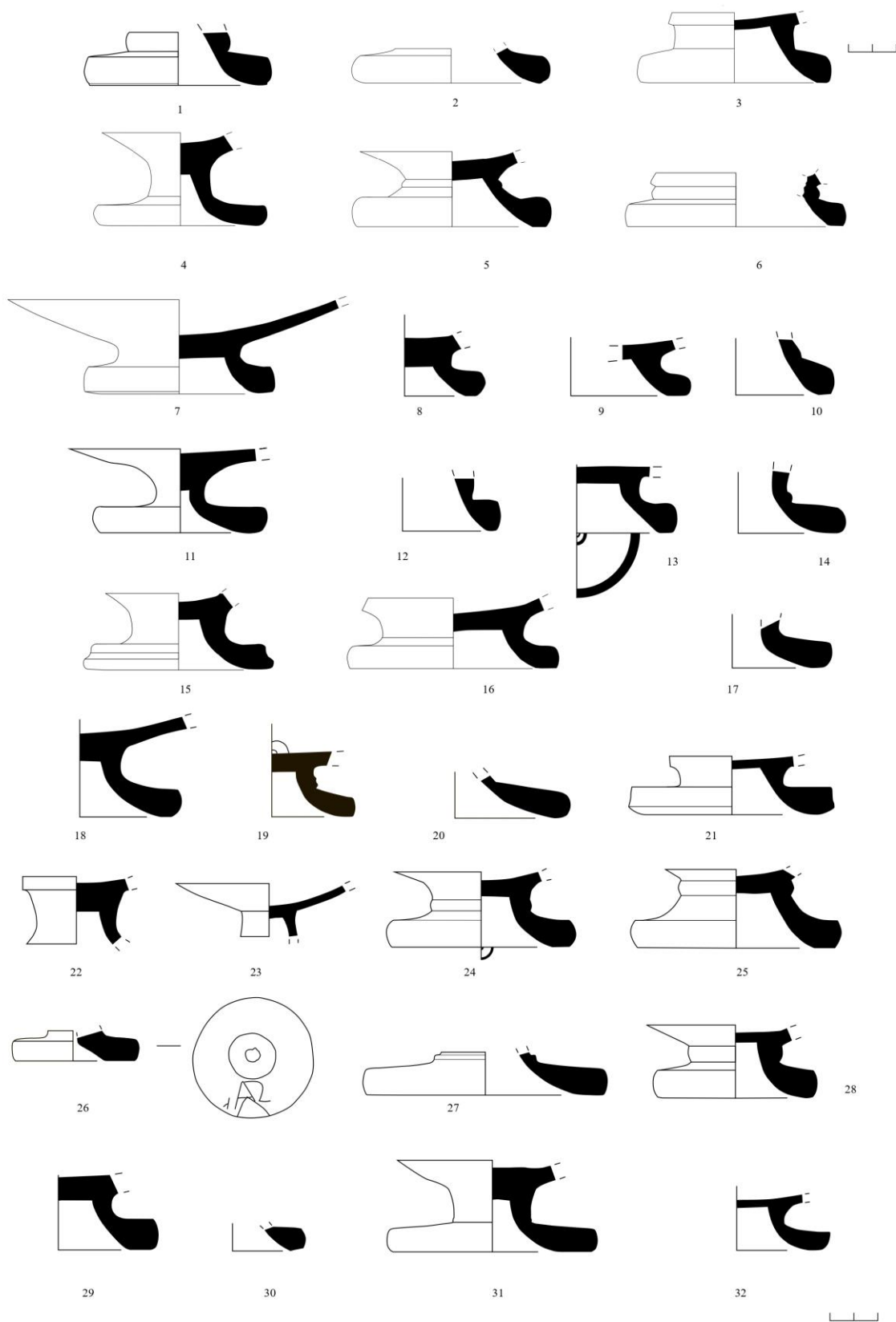

Рис. 9. Киліки

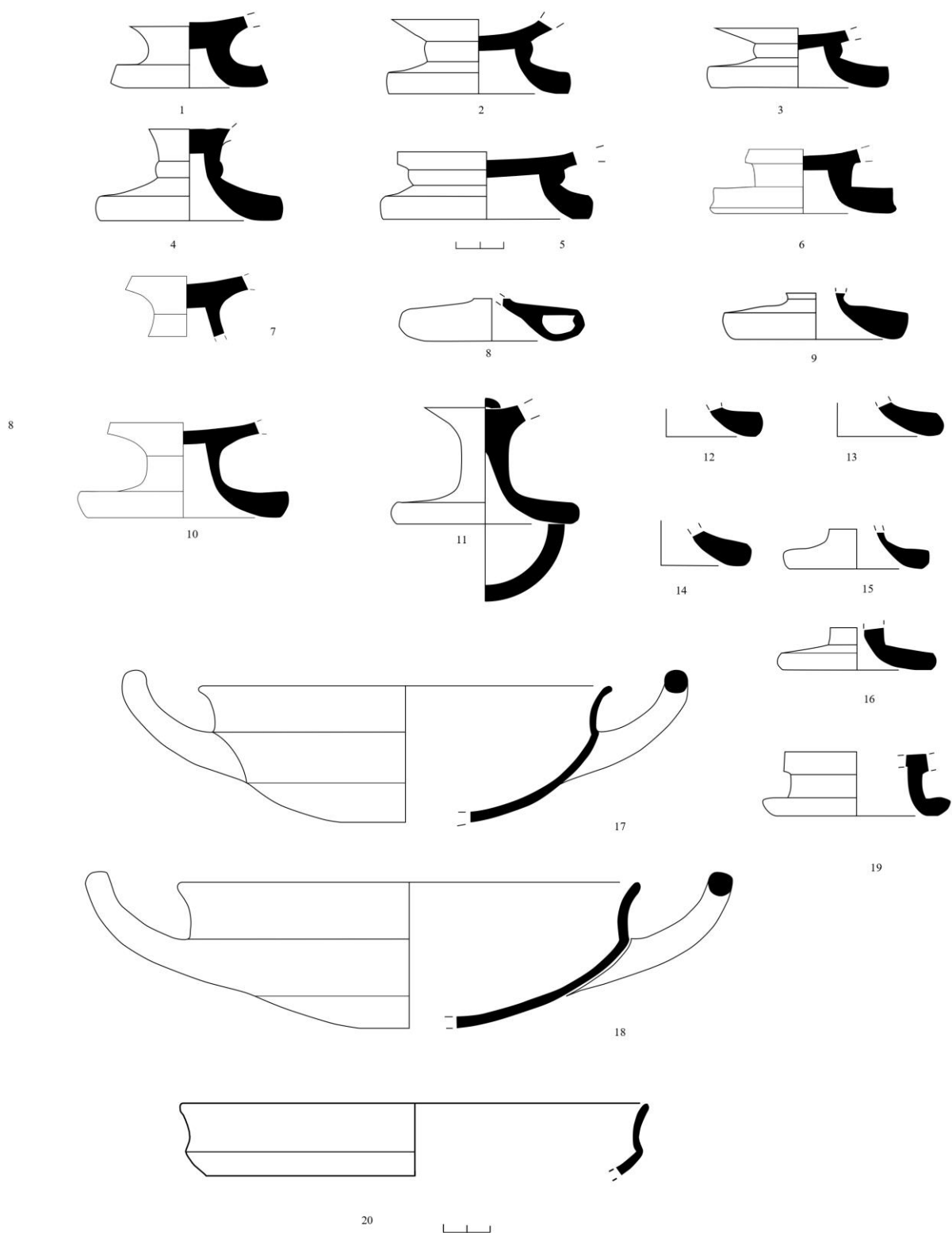

Рис. 10. Киліки

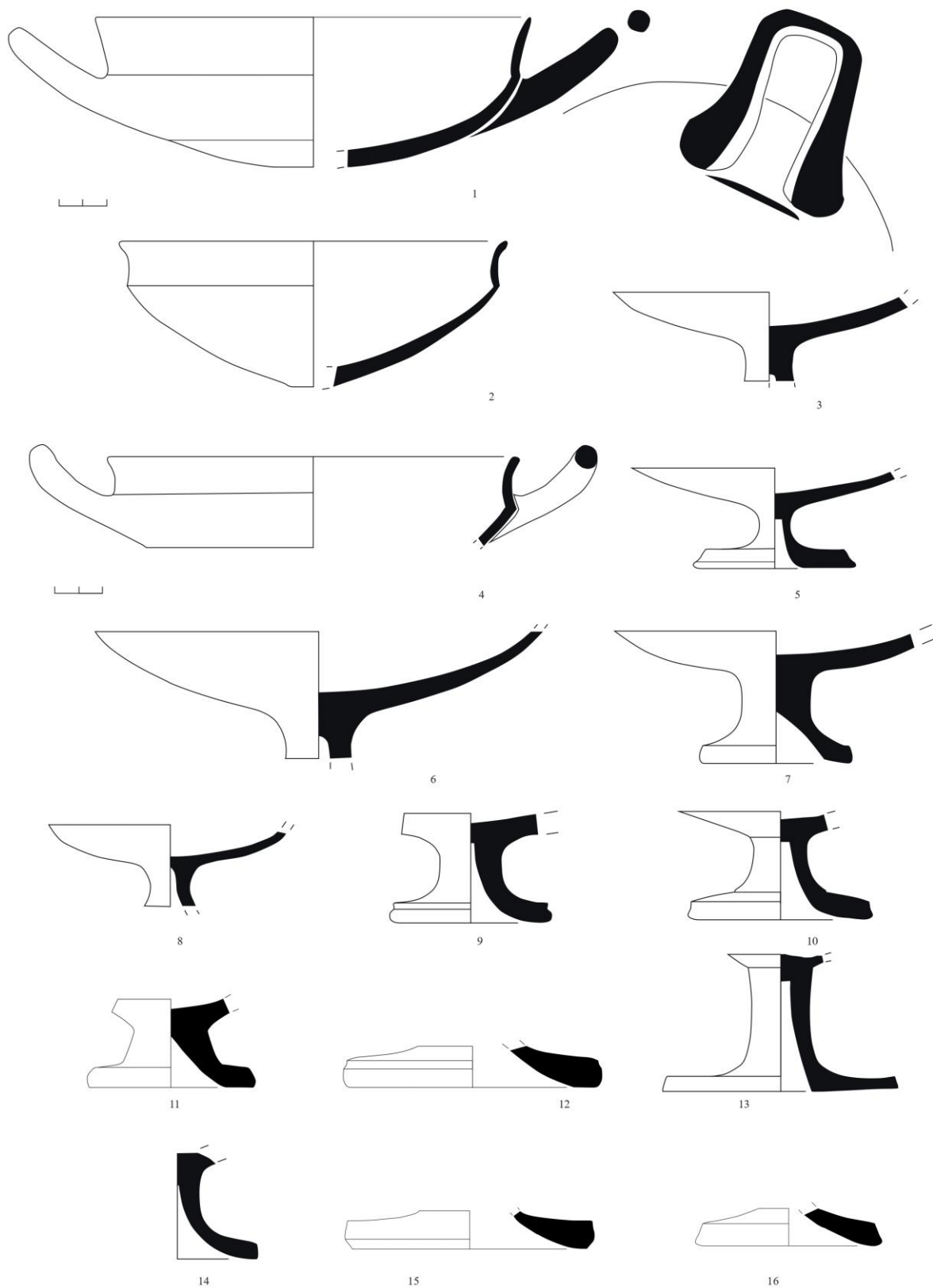

Рис. 11. Киліки

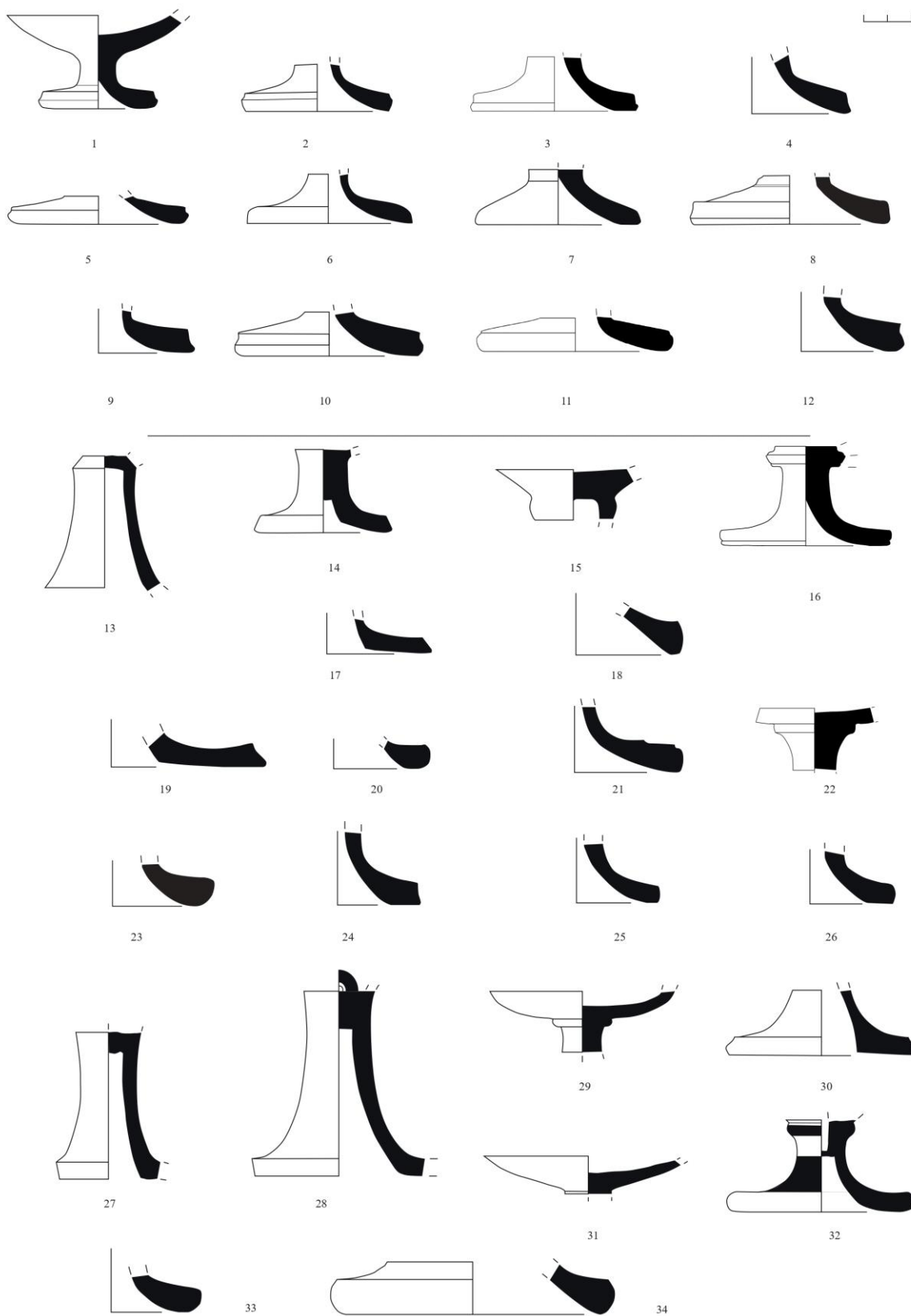

Рис. 12. Киліки

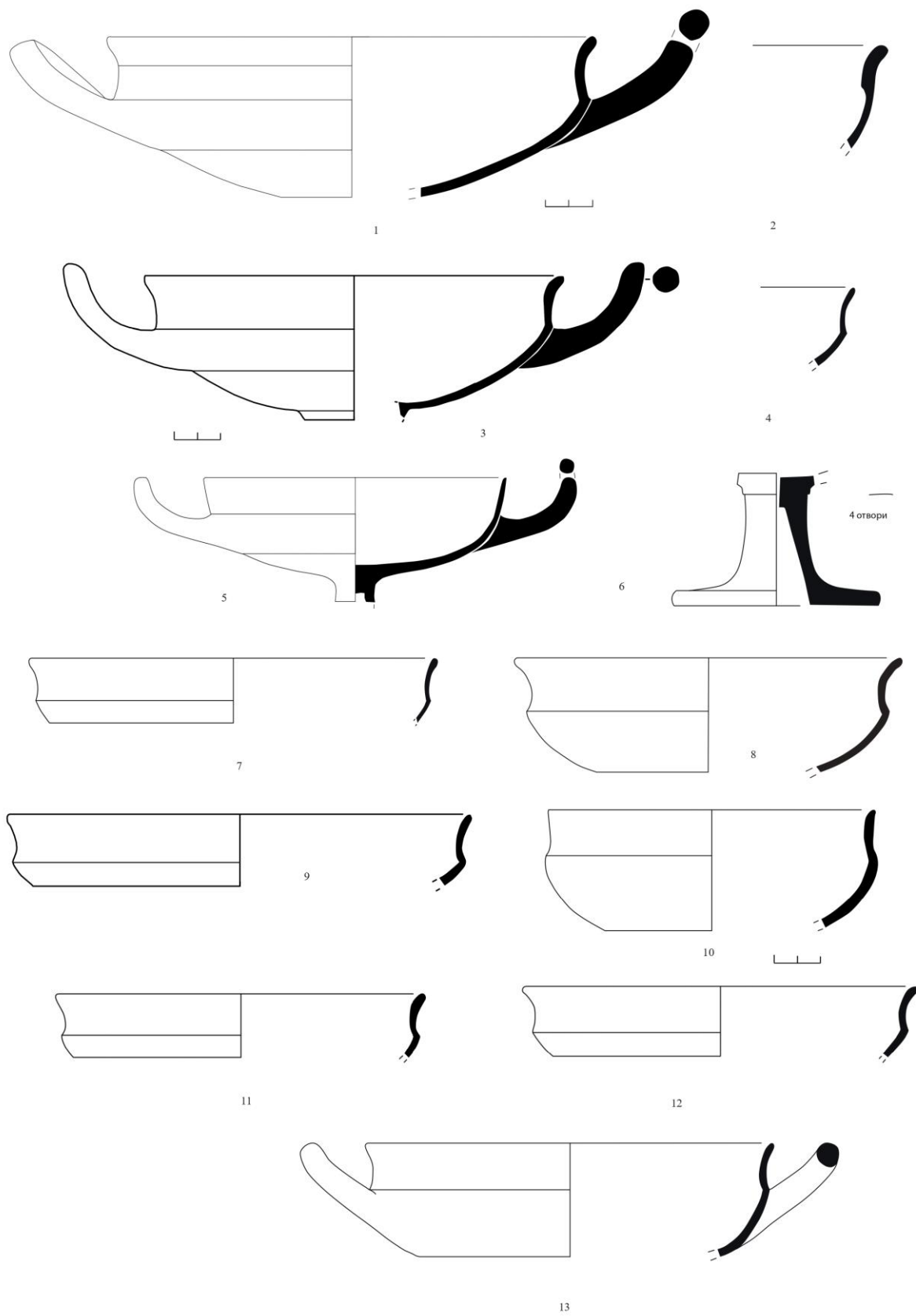

Рис. 13. Киліки

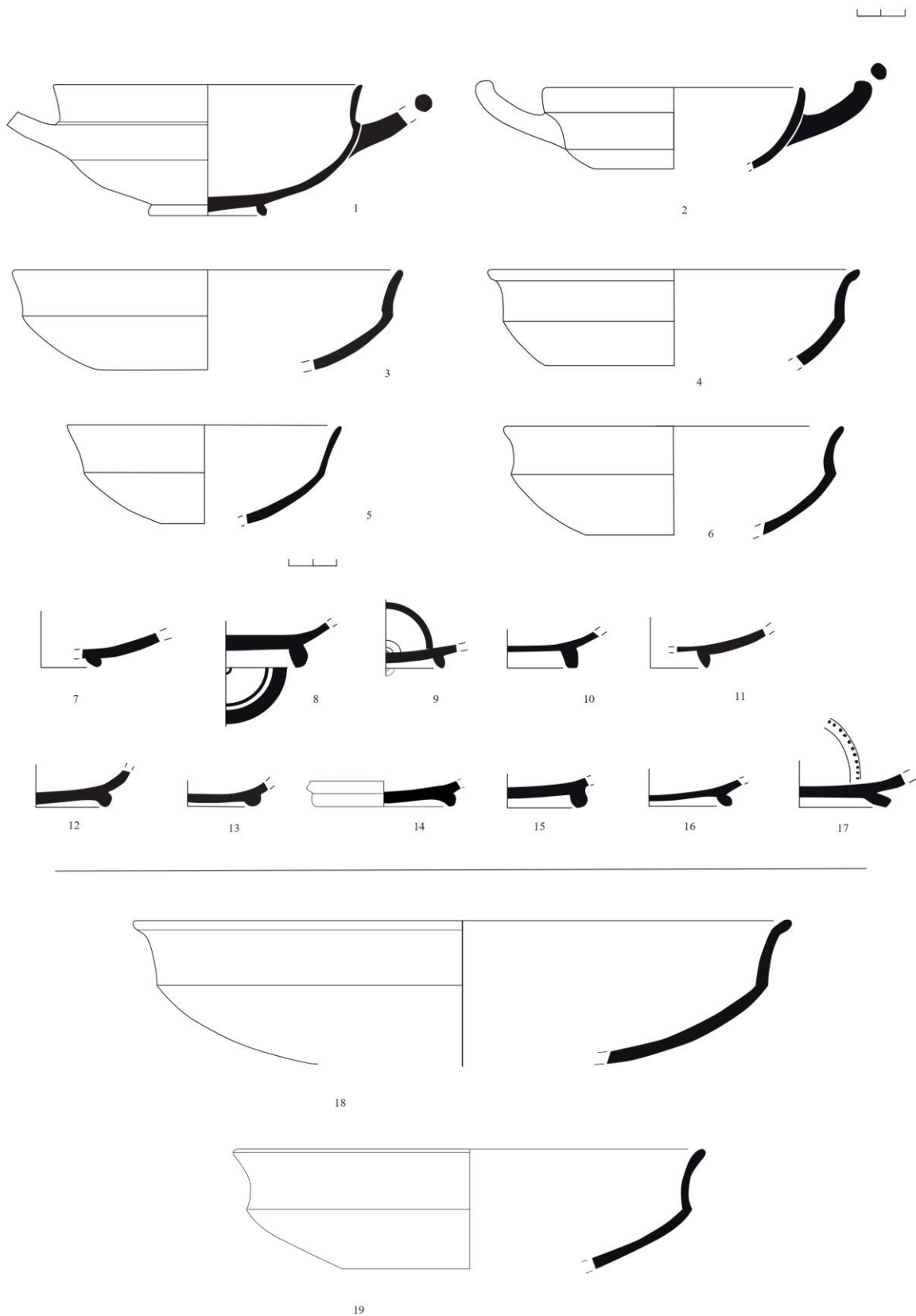

Рис. 14. Киліки

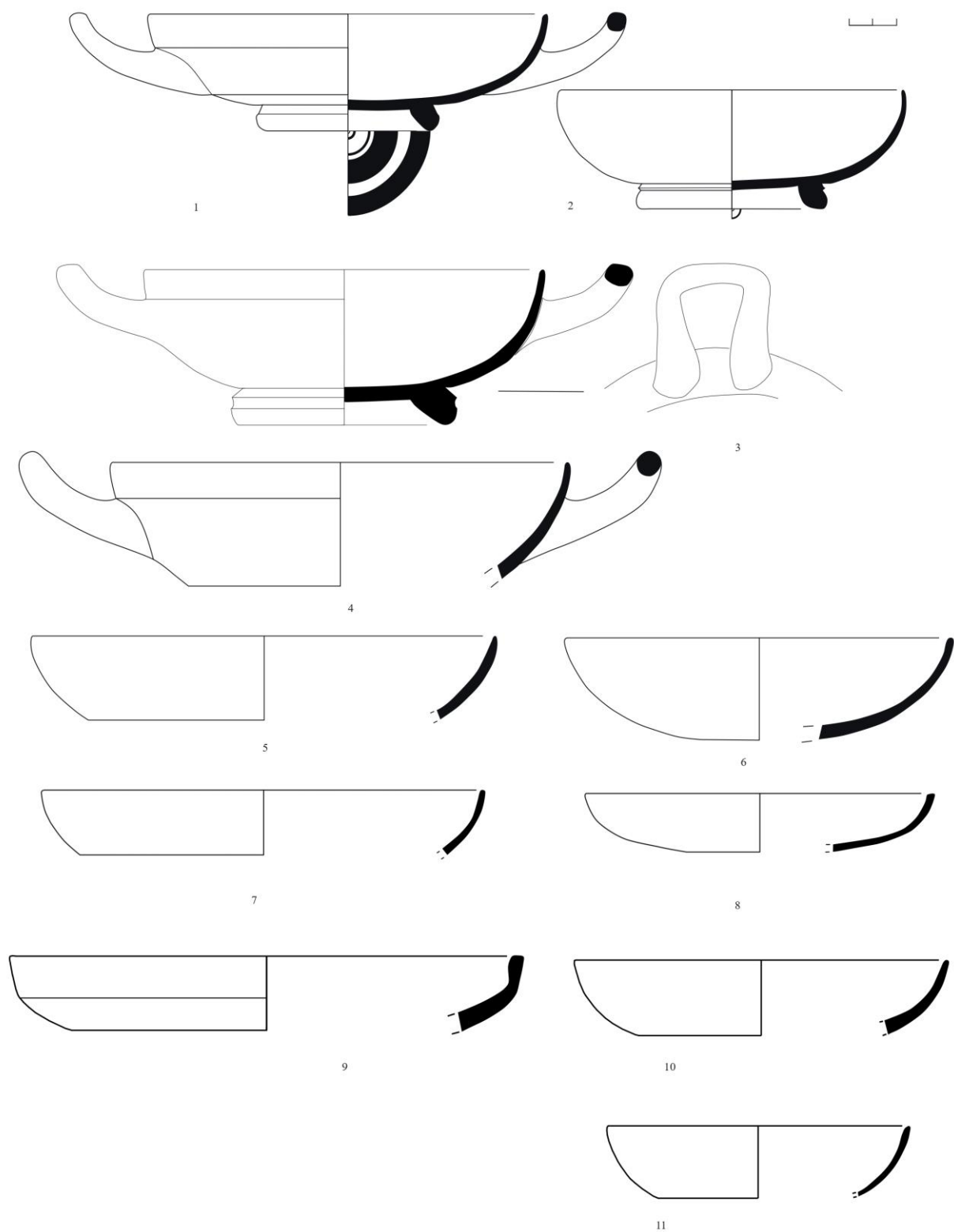

Рис. 15. Киліки

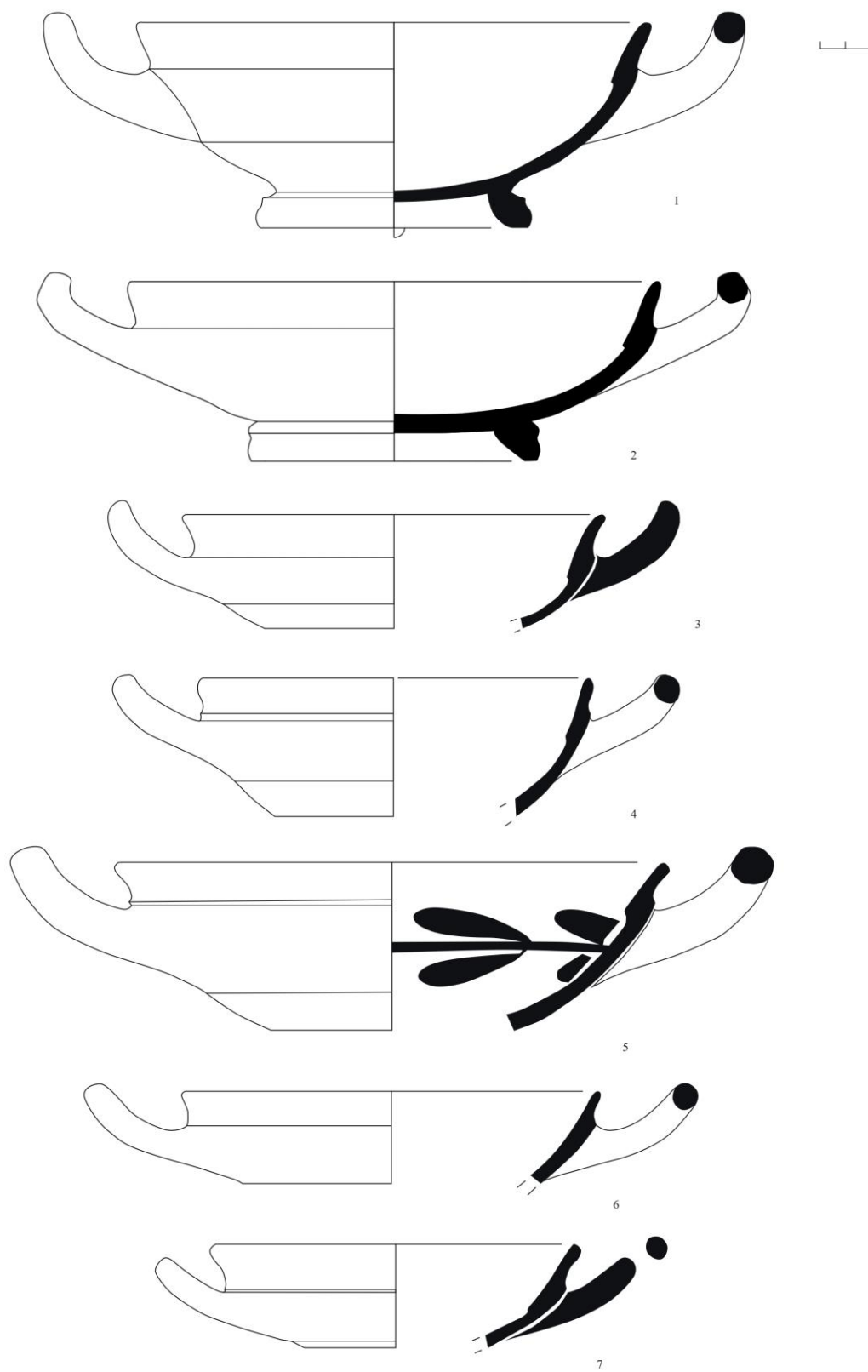

Рис. 16. Киліки

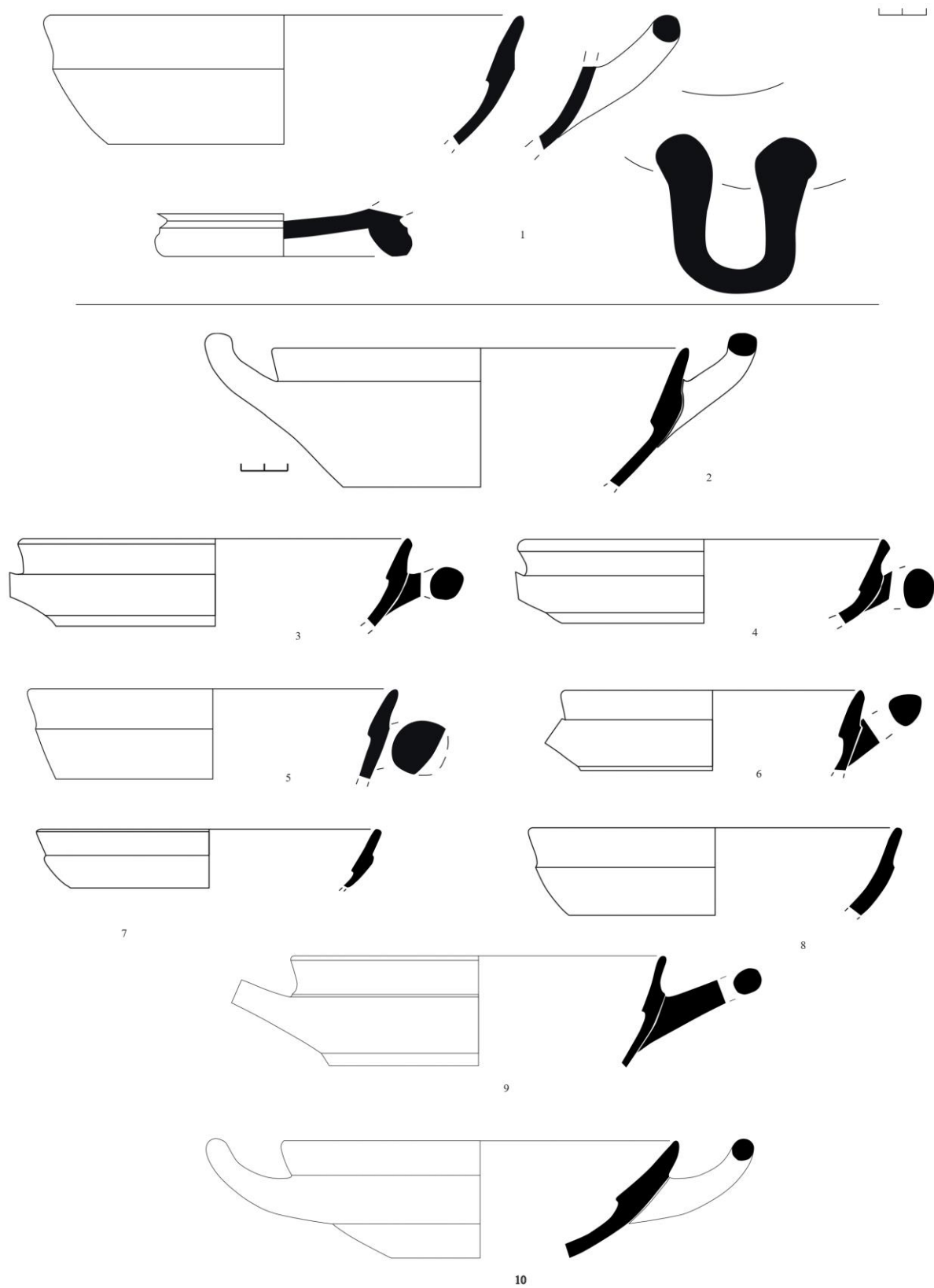

Рис. 17. Киліки

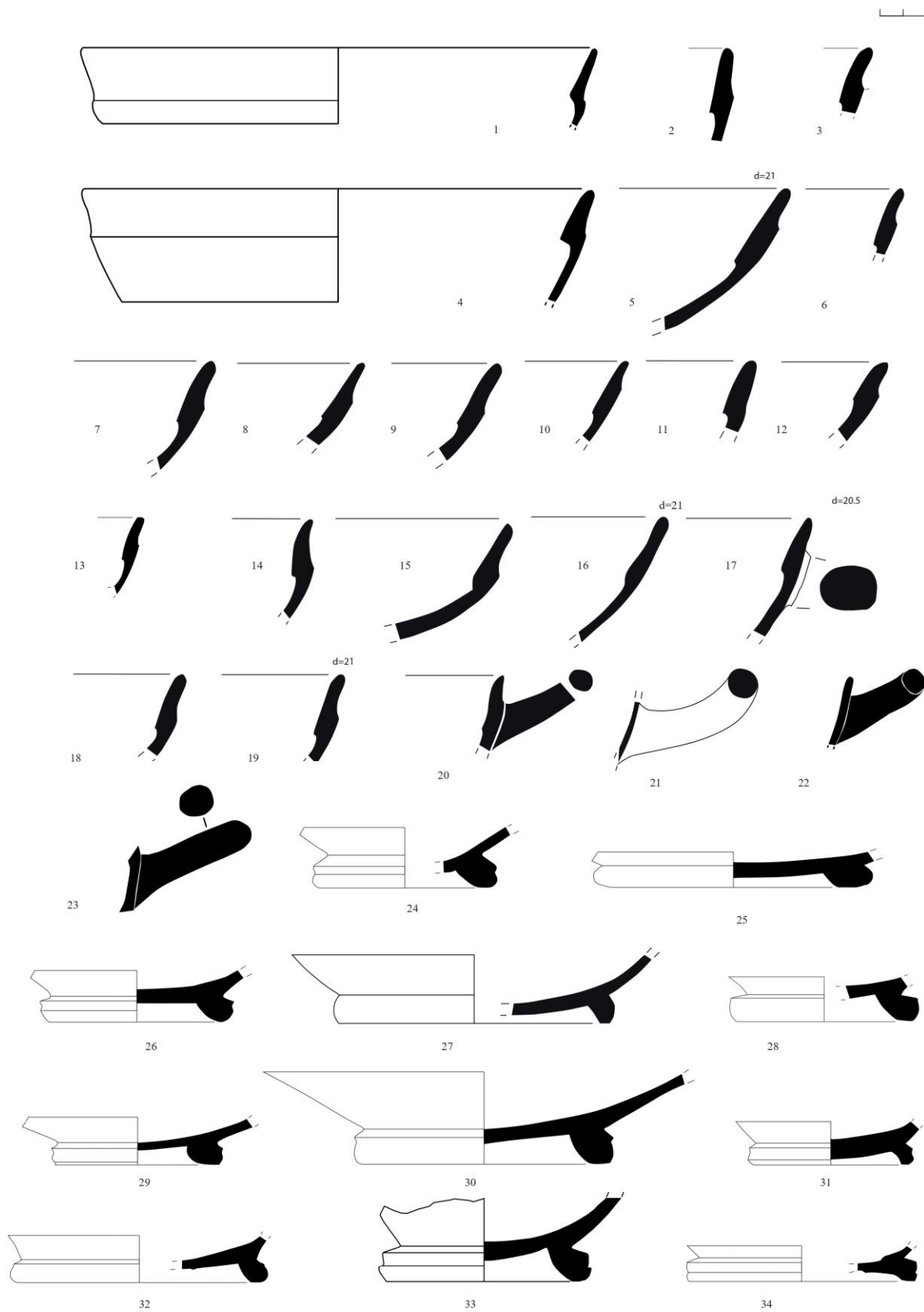

Рис. 18. Киліки

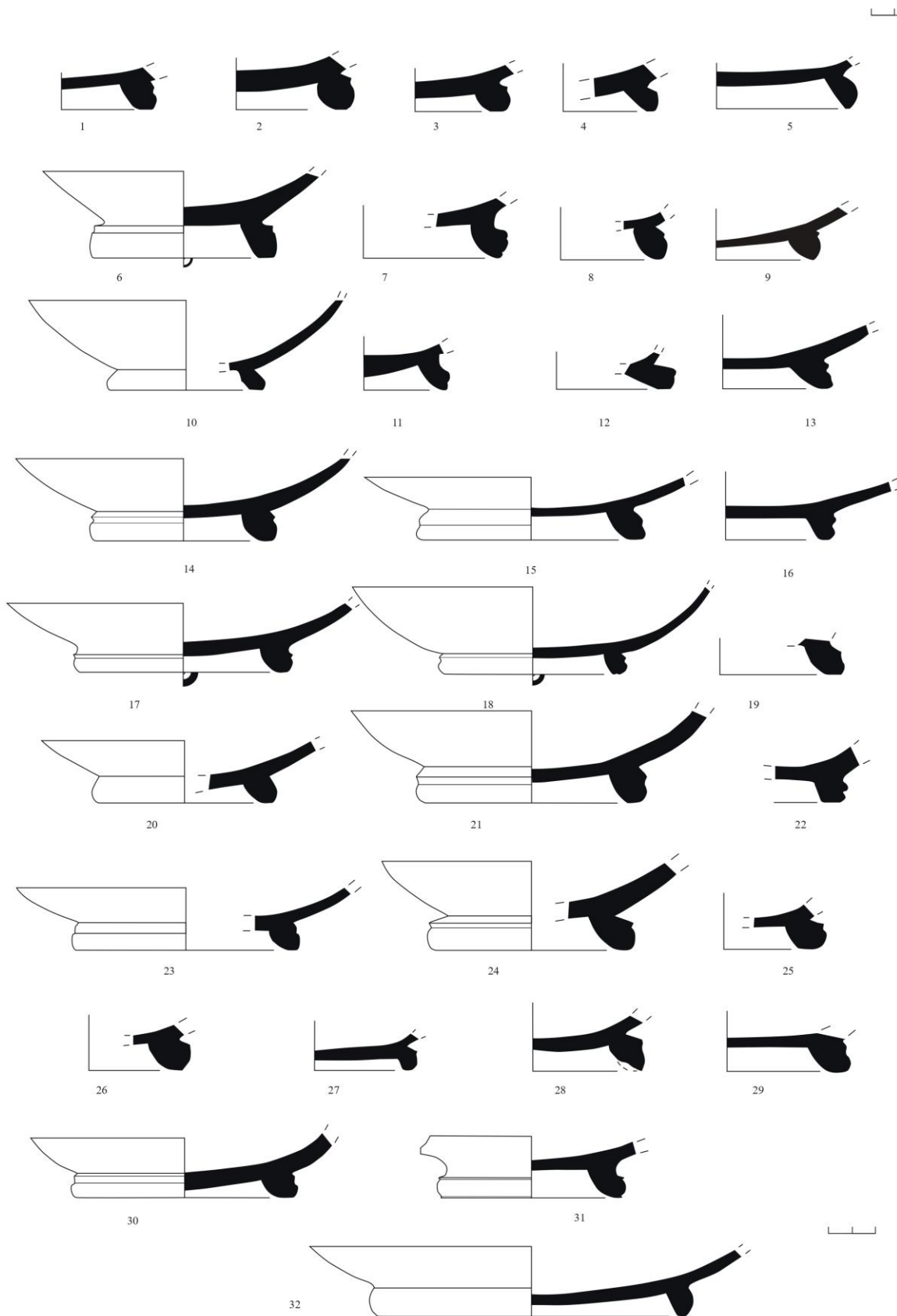

Рис. 19. Киліки

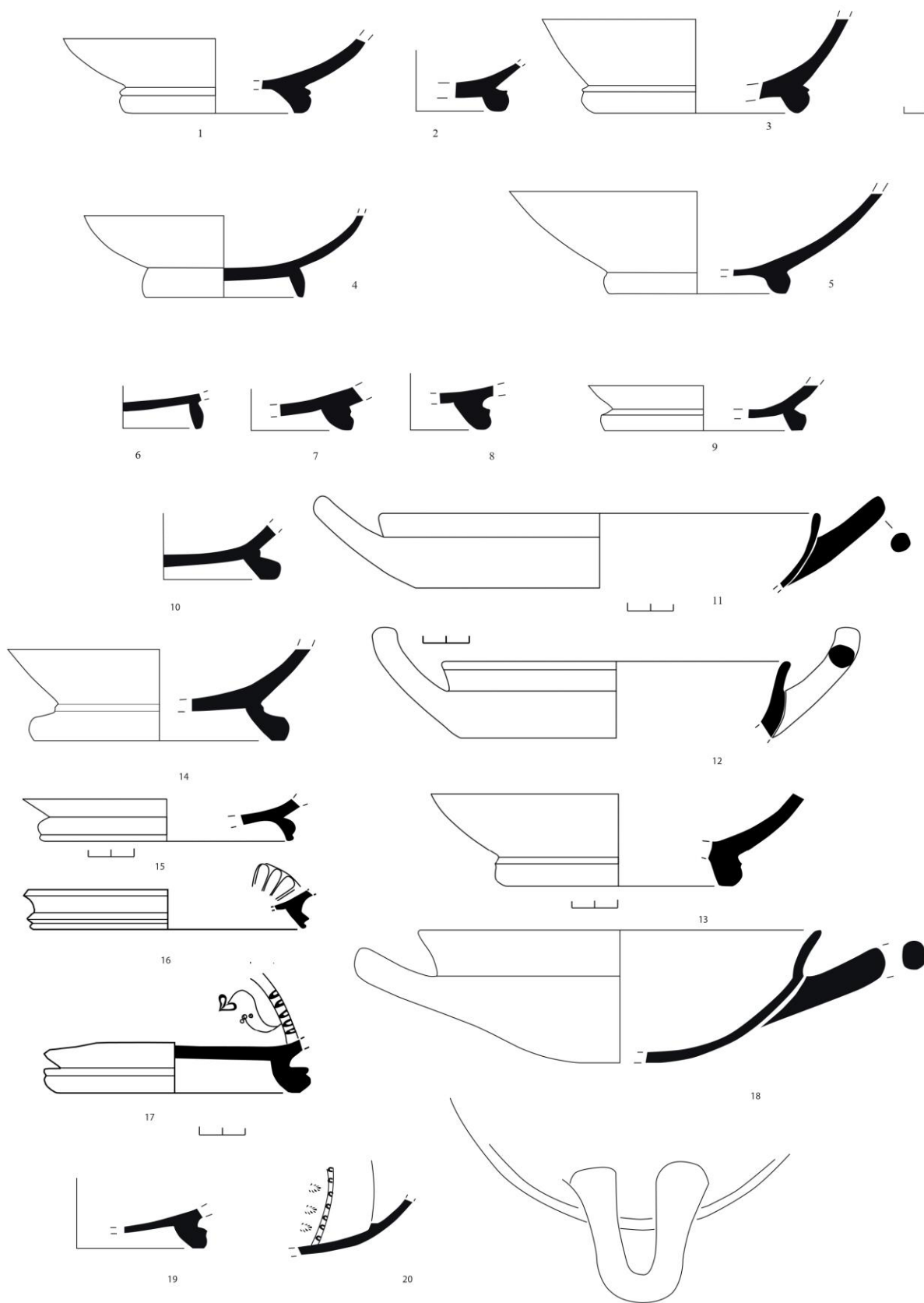

Рис. 20. Киліки

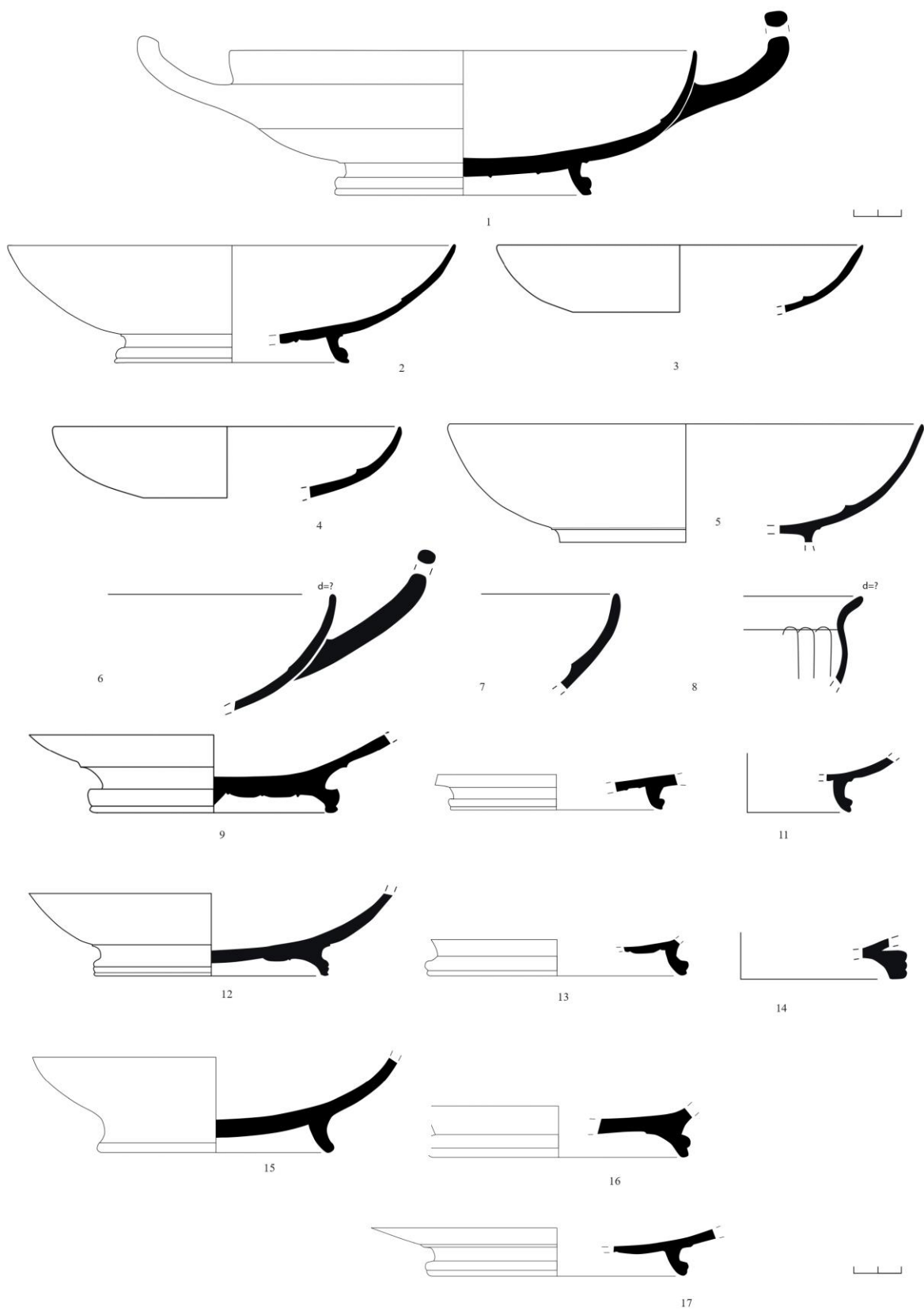

Рис. 21. Киліки

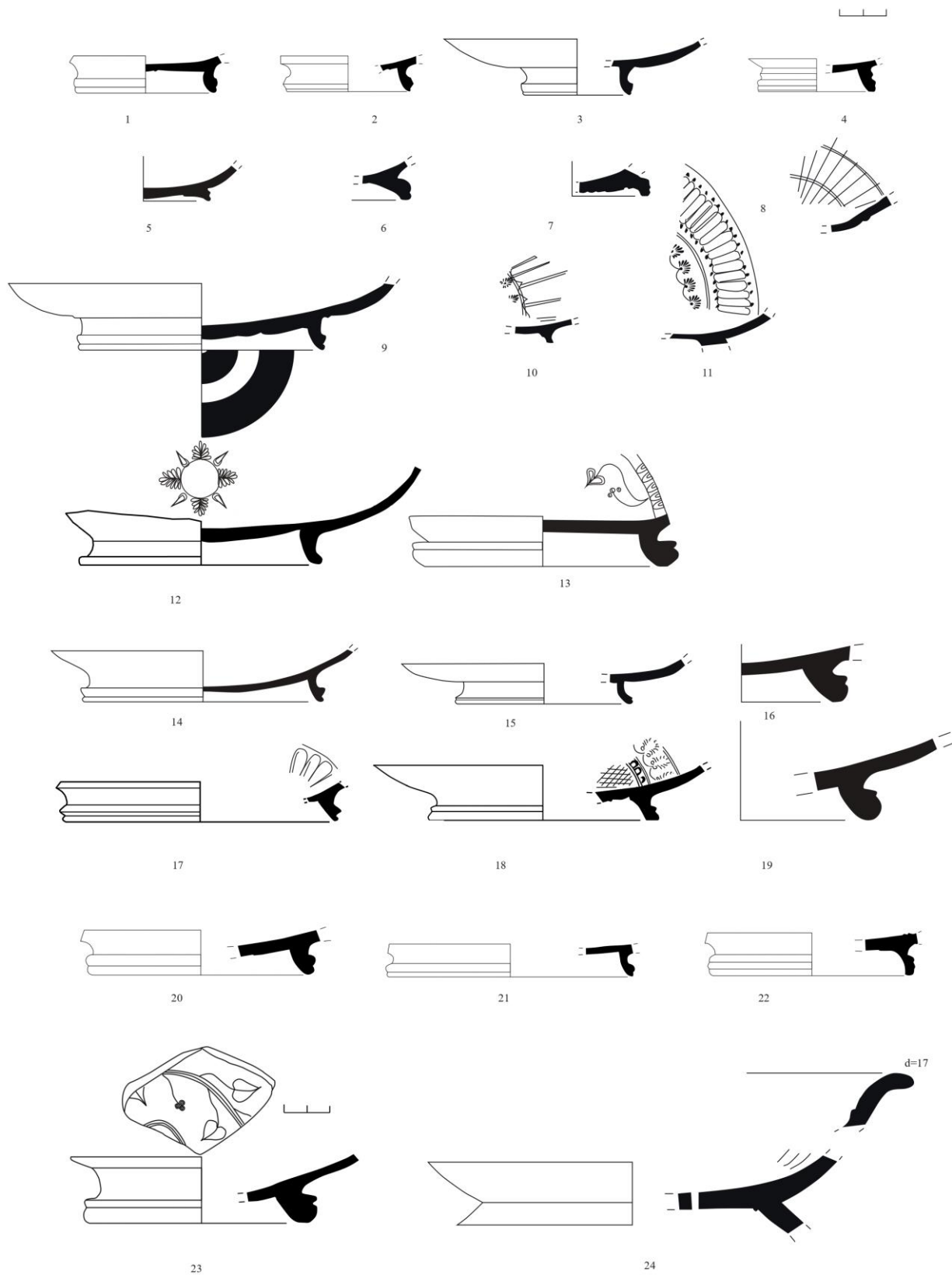

Рис. 22. Киліки

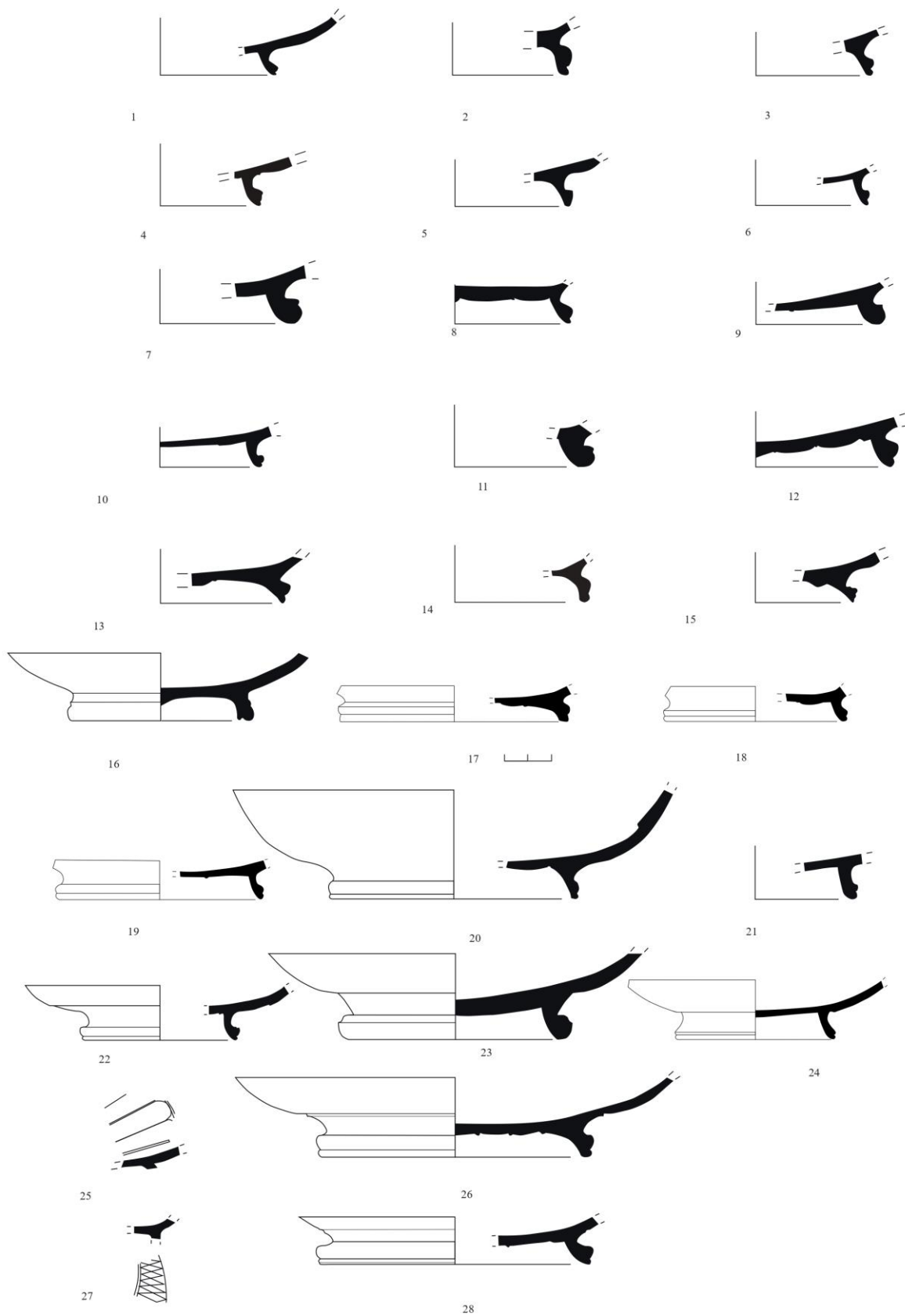

Рис. 23. Киліки

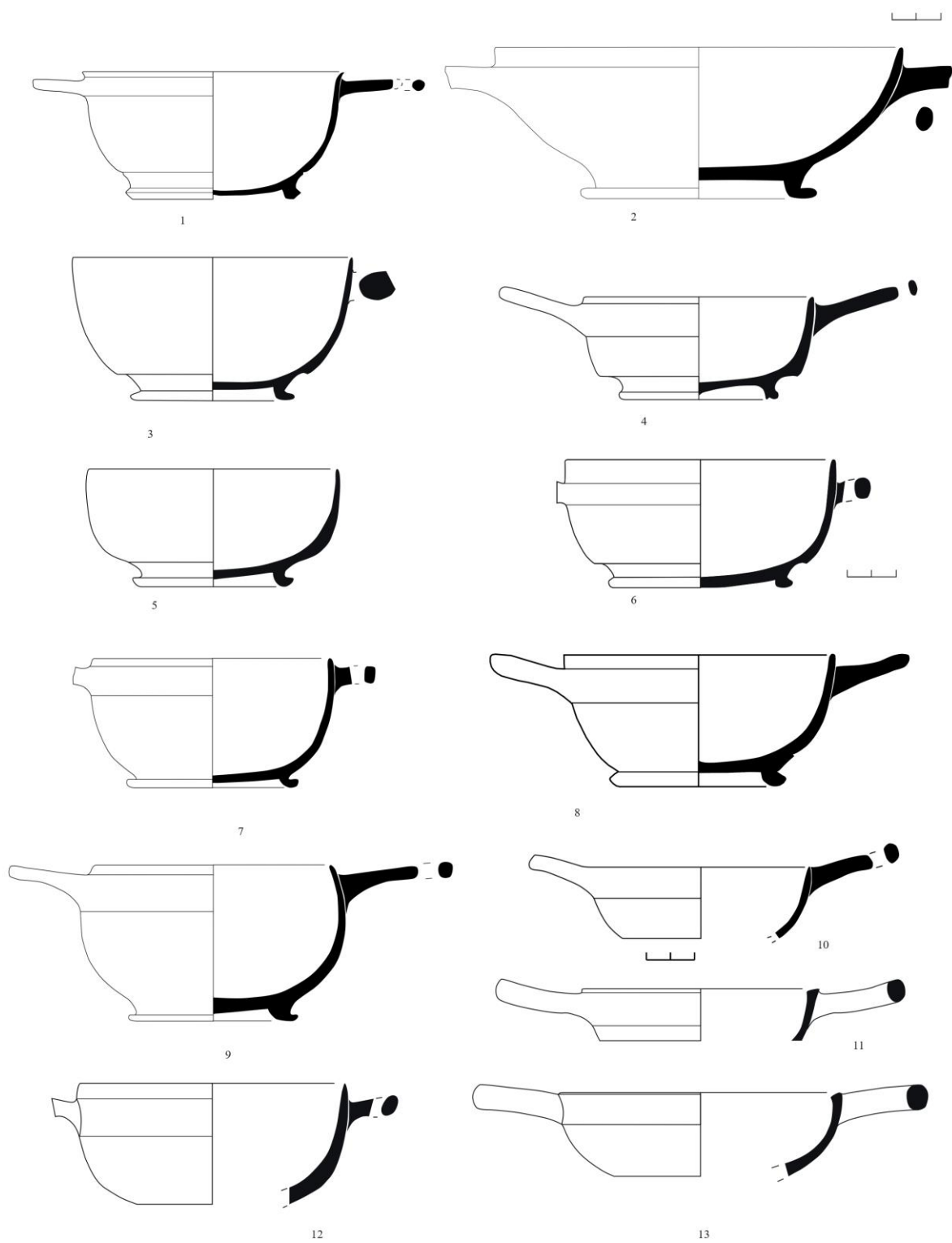

Рис. 24. Киліки

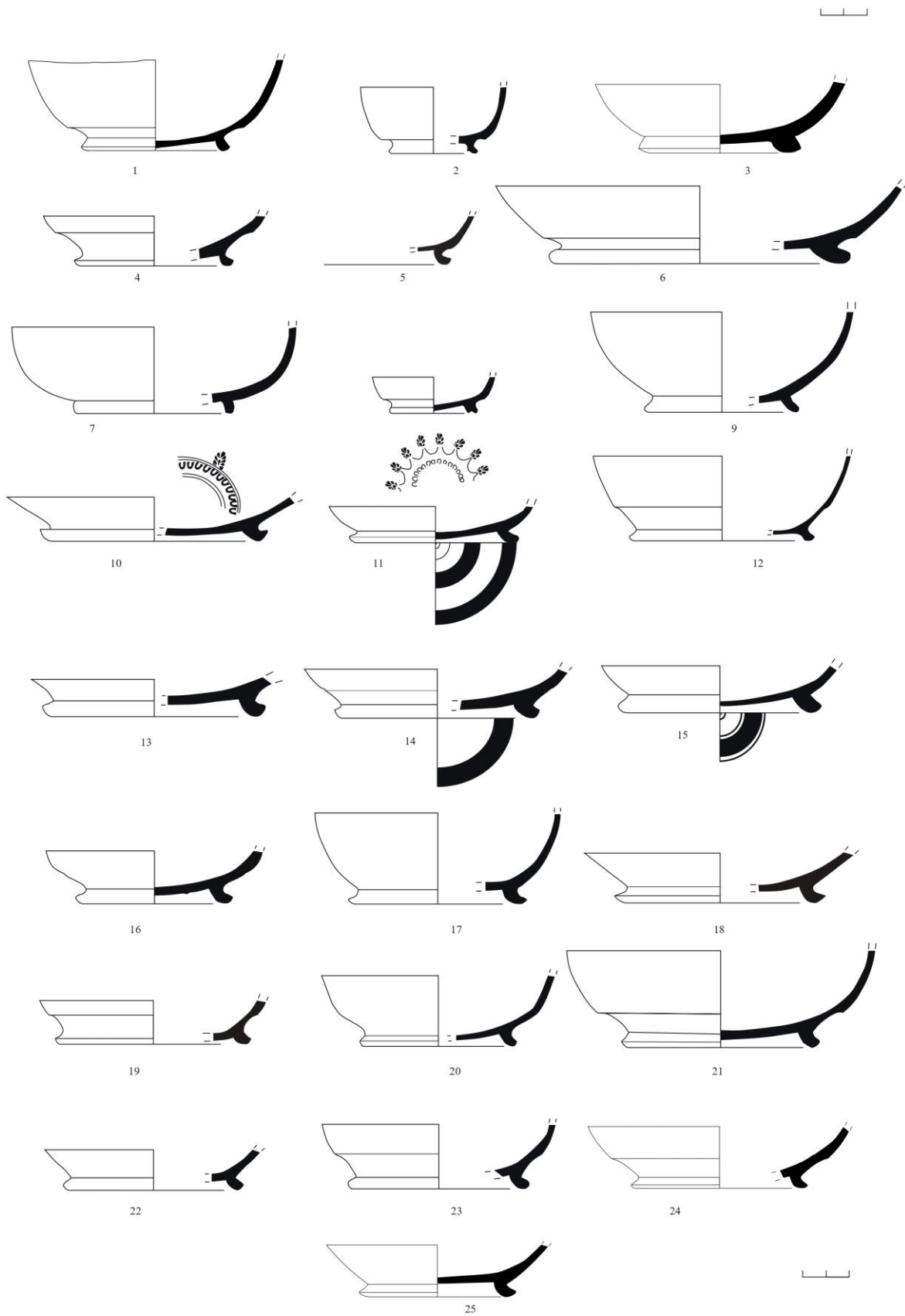

Рис. 25. Киліки

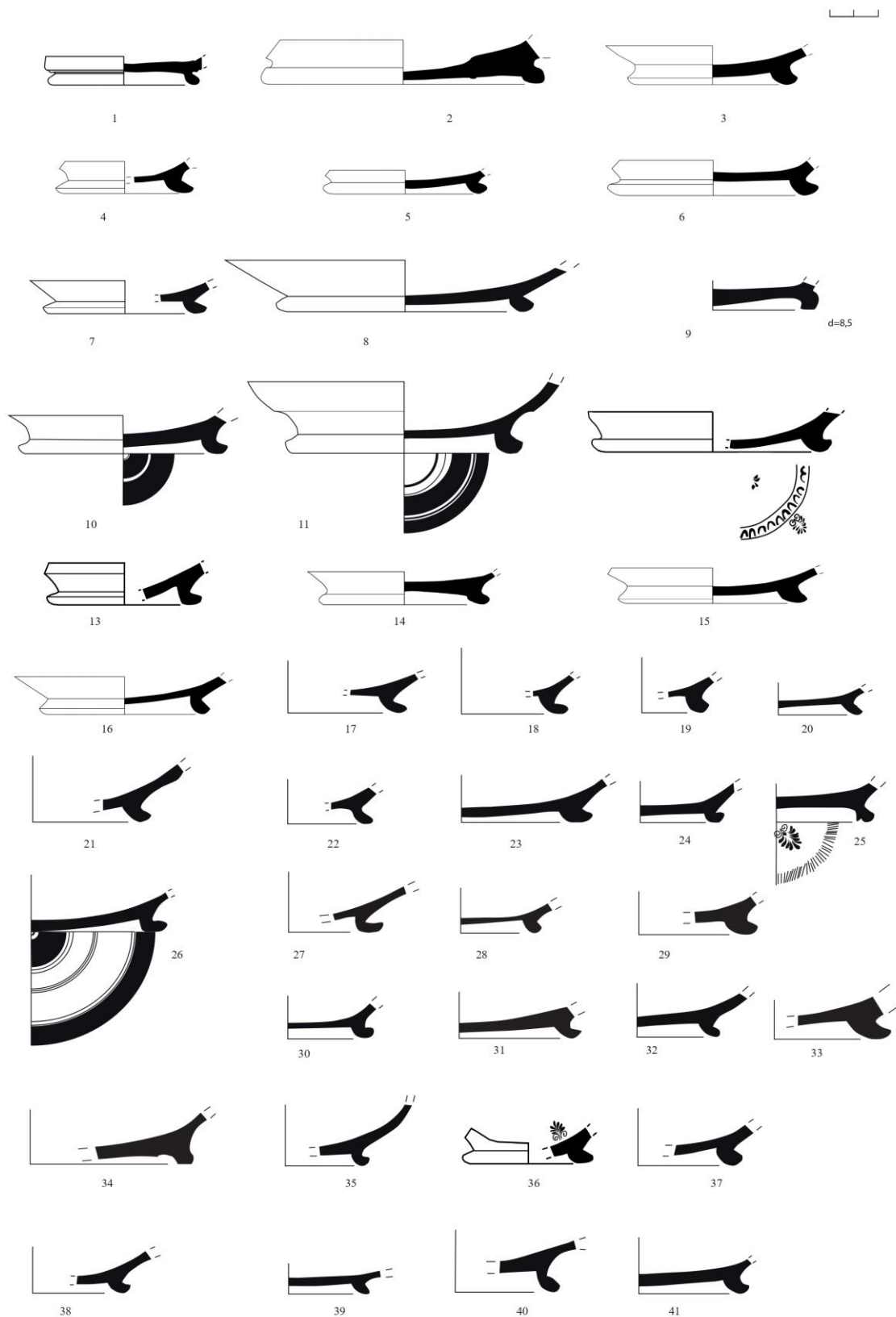

Рис. 26. Киліки

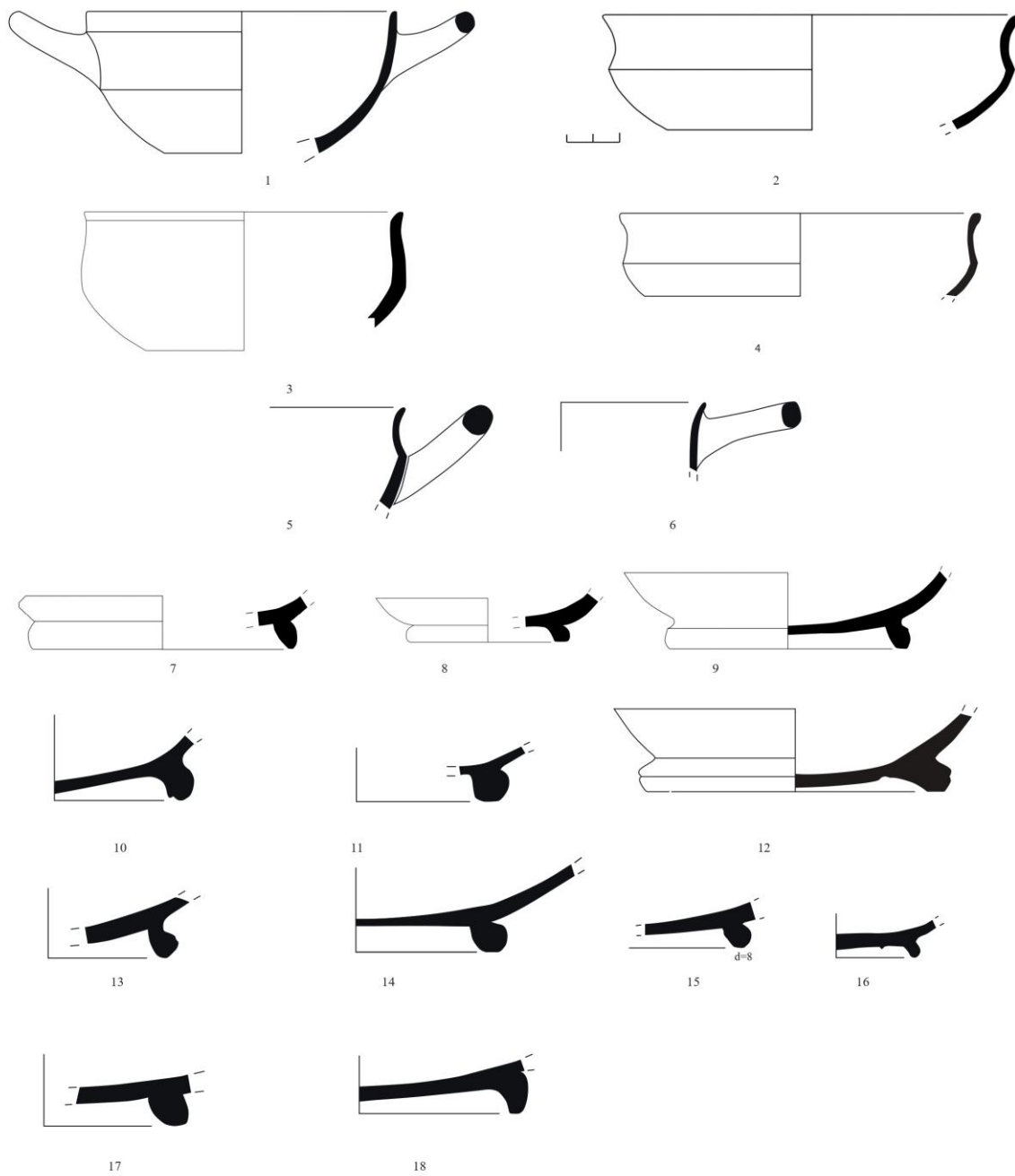

Рис. 27. Скіфосподібні киліки

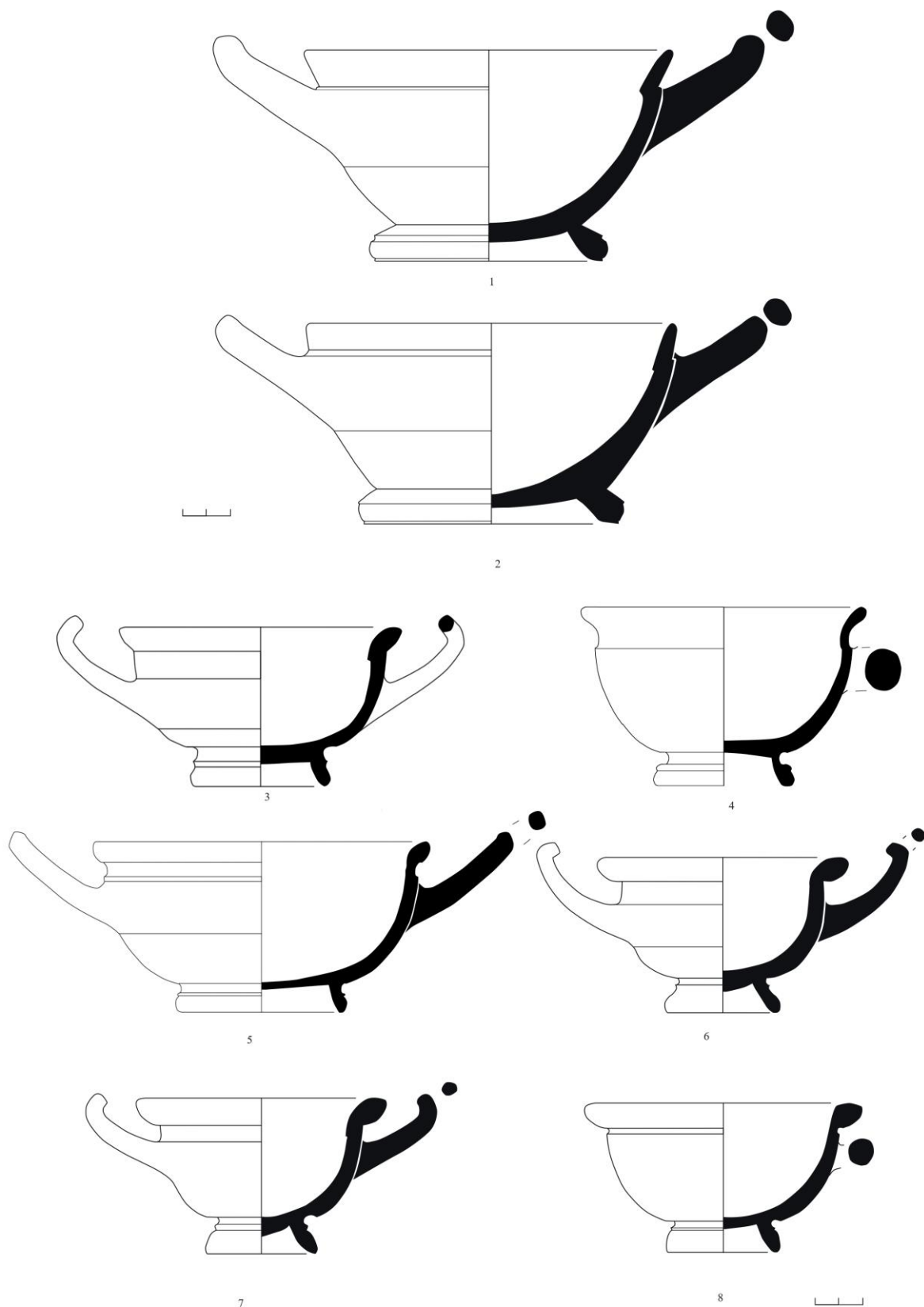

Рис. 28. Скіфосподібні киліки

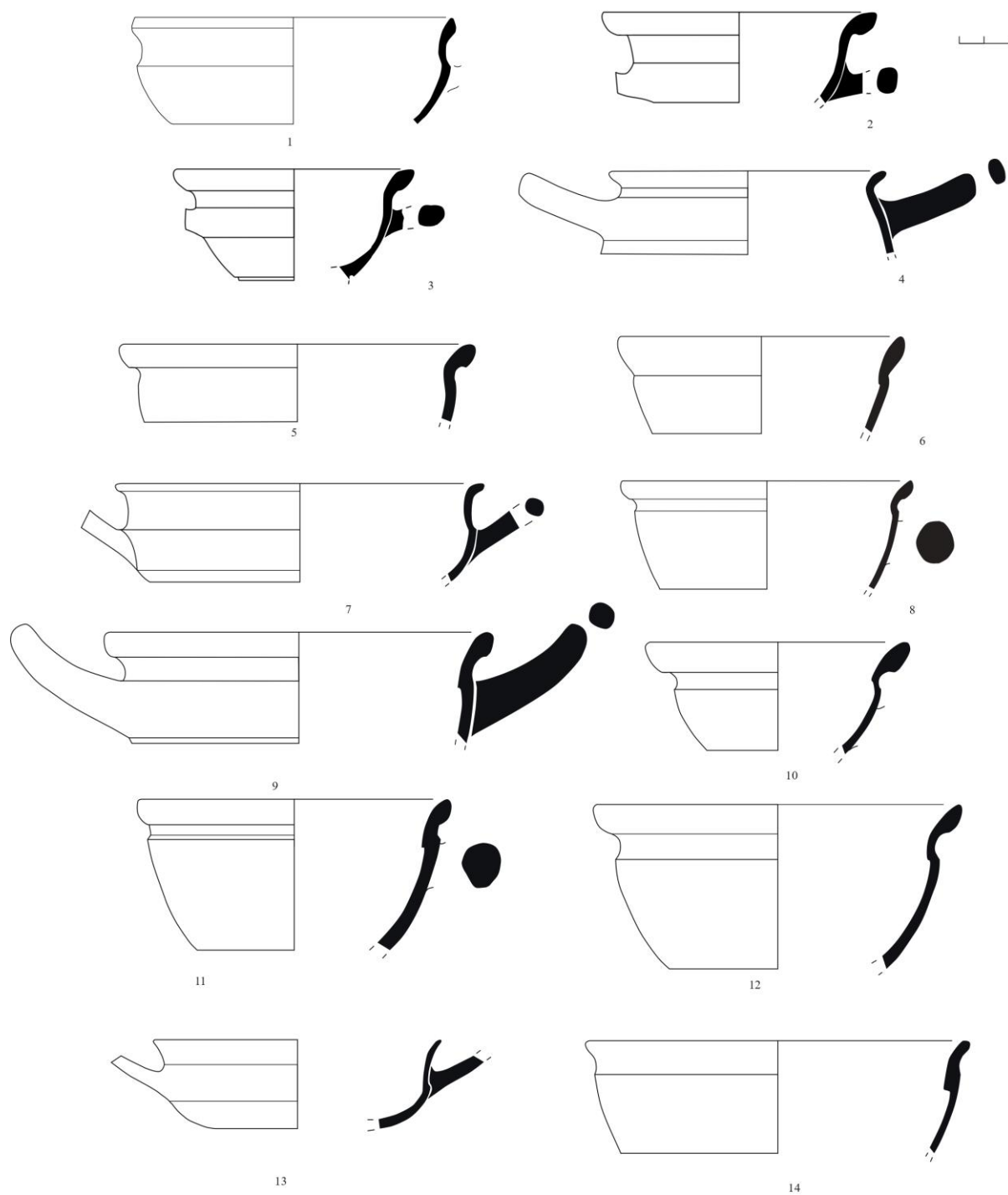

Рис. 29. Скіфосподібні киліки

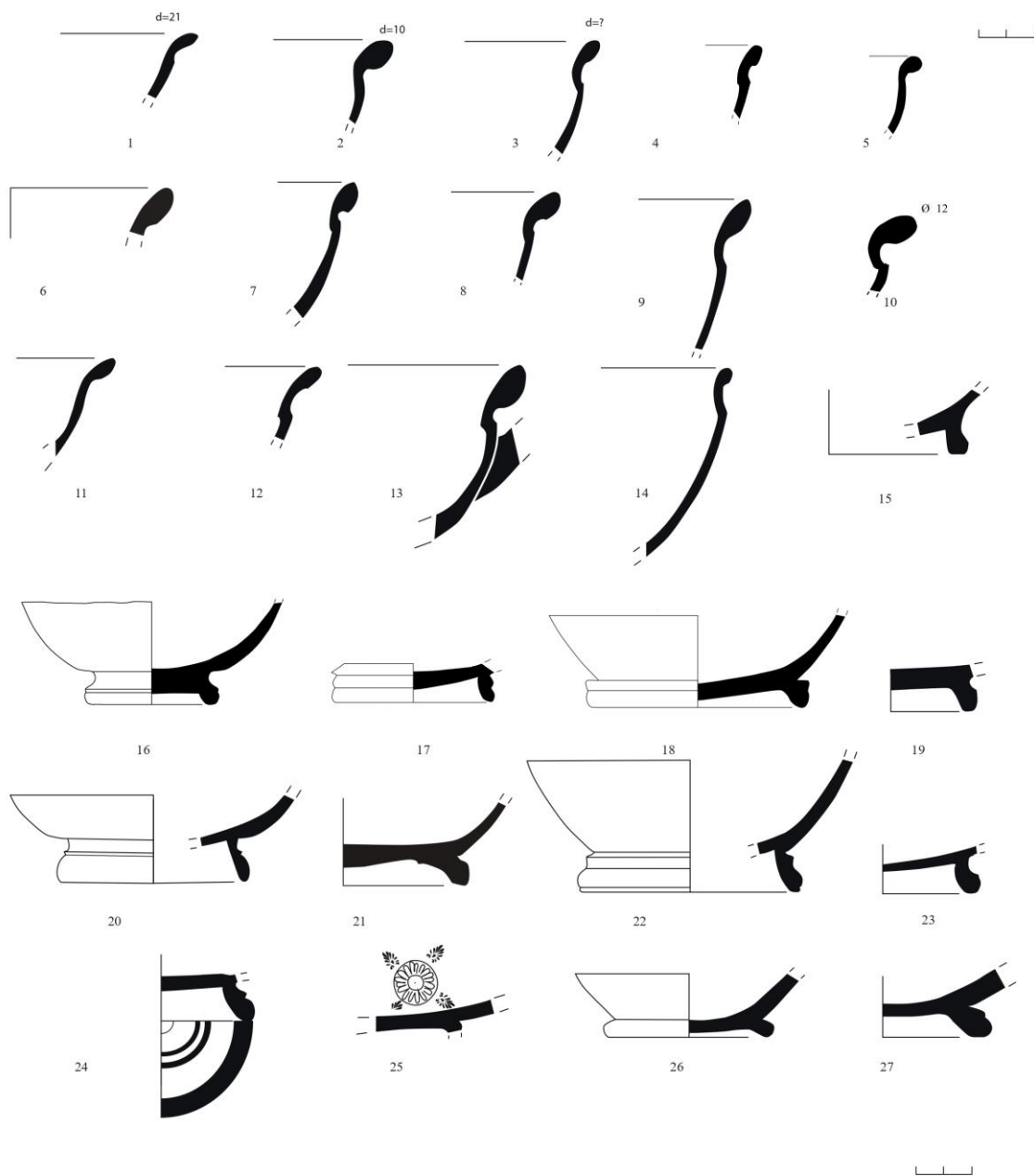

Рис. 30. Скіфосоподібні киліки

Рис. 31. Скіфосоподібні киліки

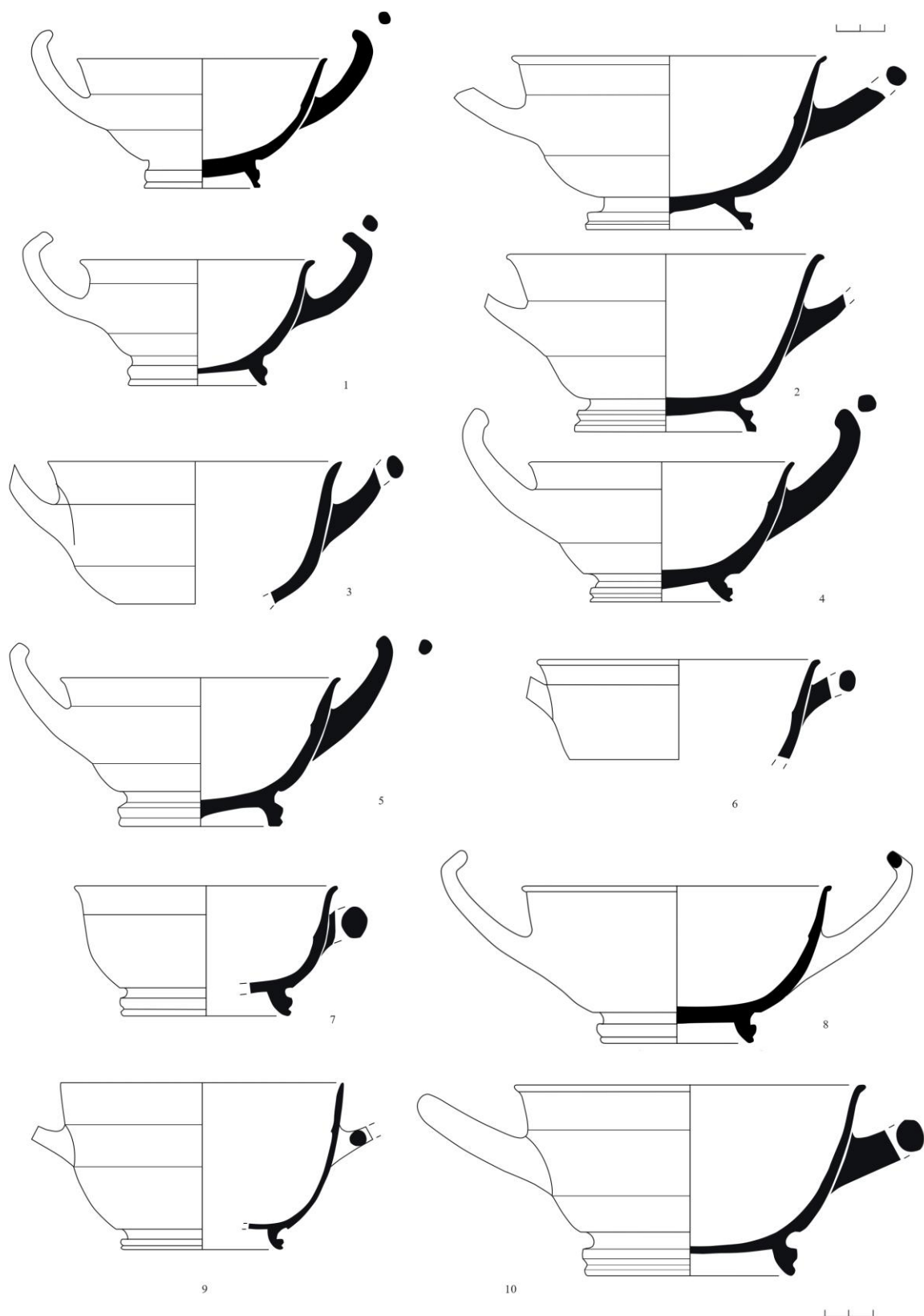

Рис. 32. Скіфосоподібні киліки

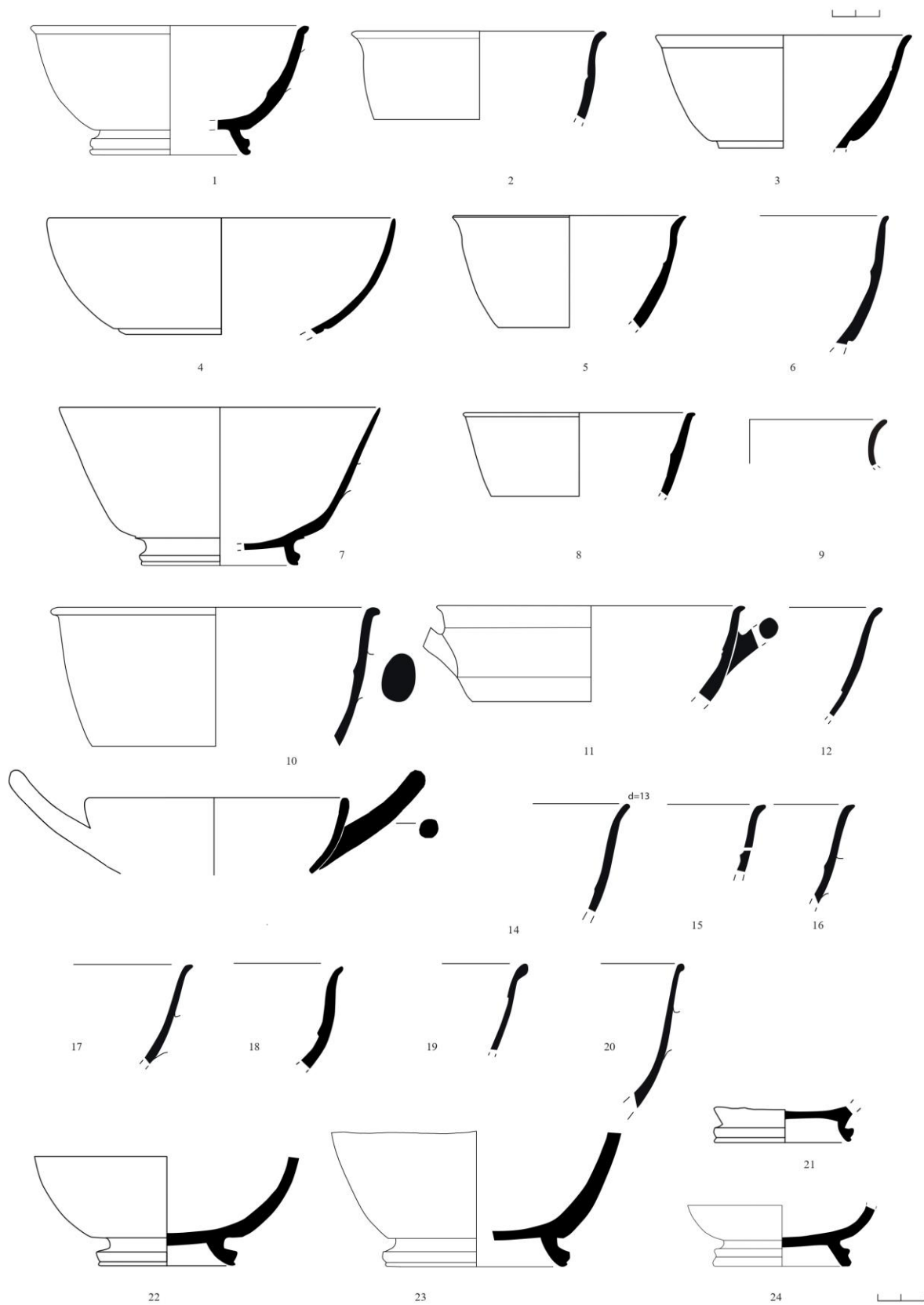

Рис. 33. Скіфосподібні киліки

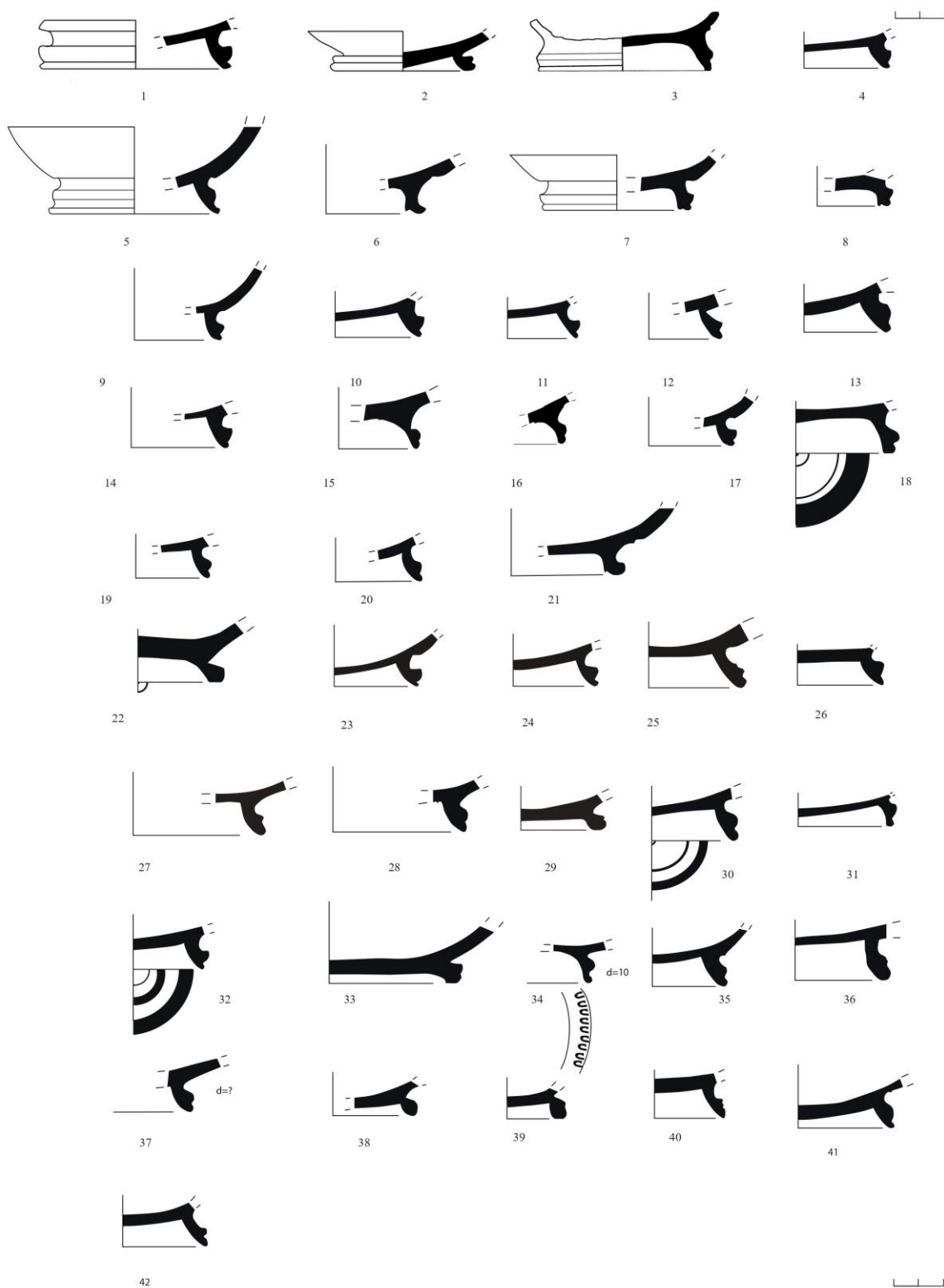

Рис. 34. Скіфосподібні киліки

Рис. 35. Скіфосподібні киліки

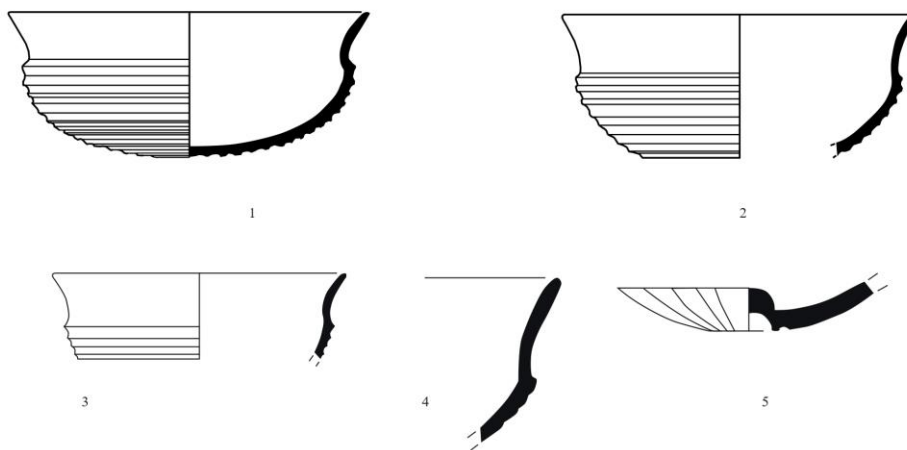

Рис. 36. Фіали

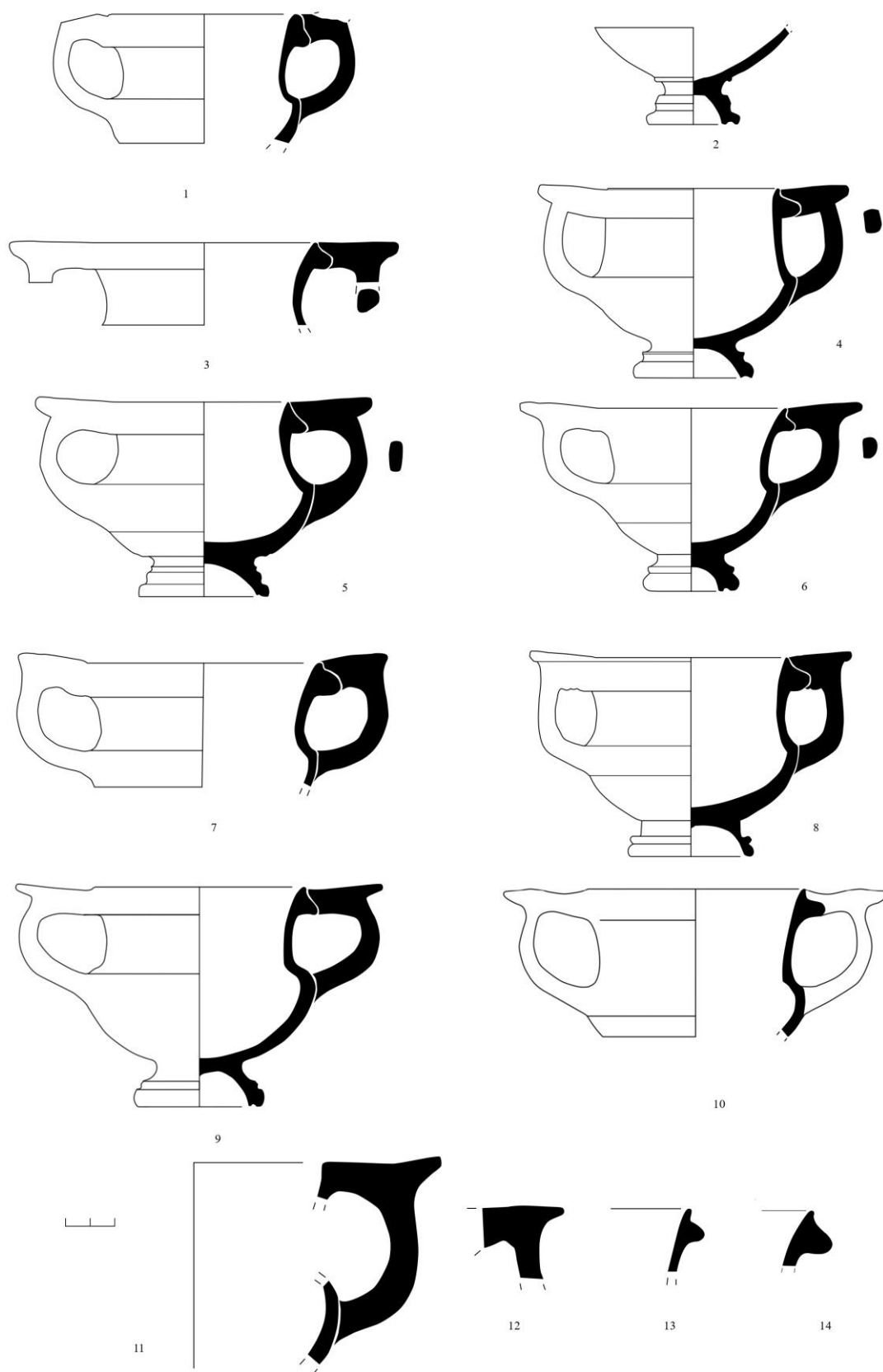

Рис. 37. Канфари

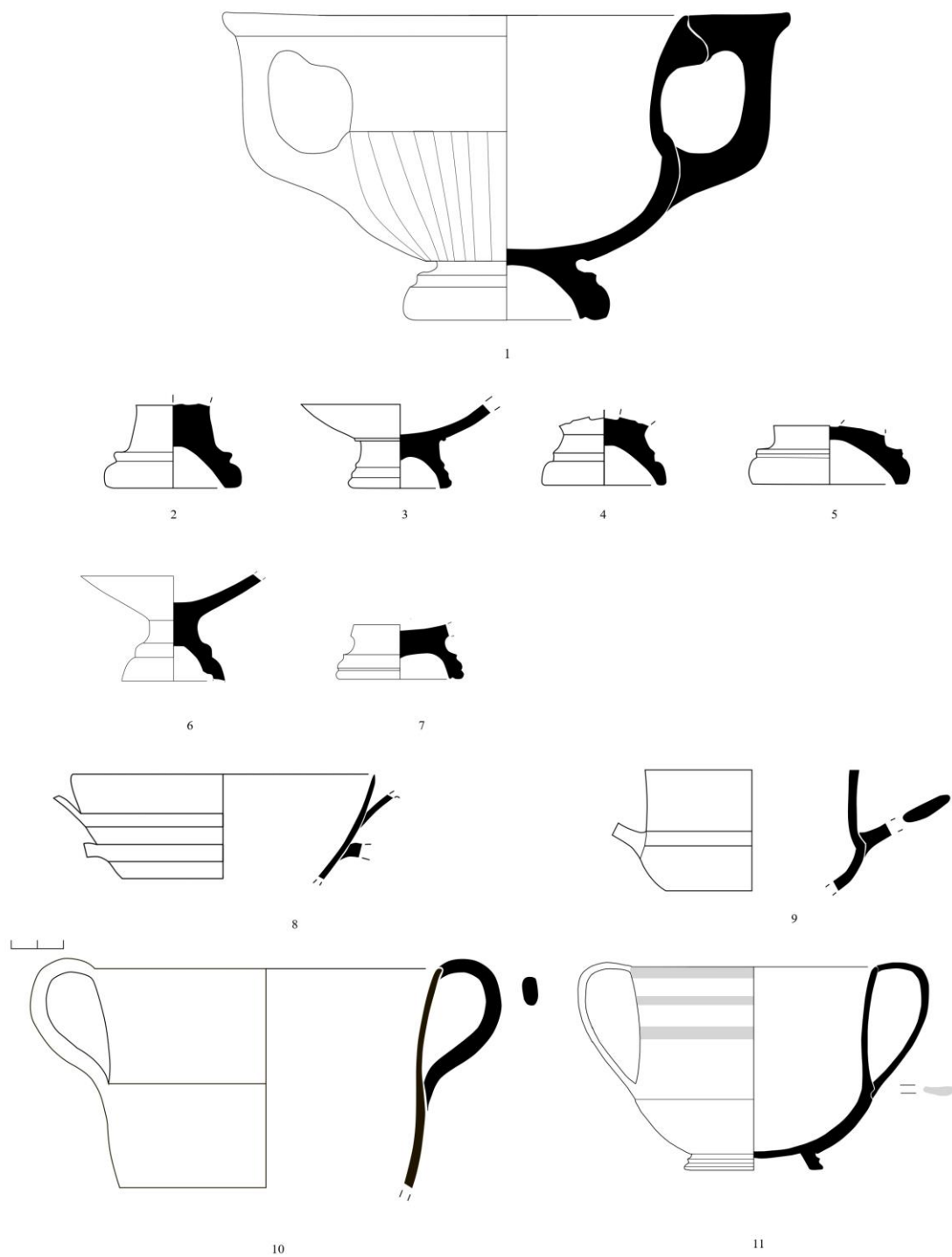

Рис. 38. Канфари

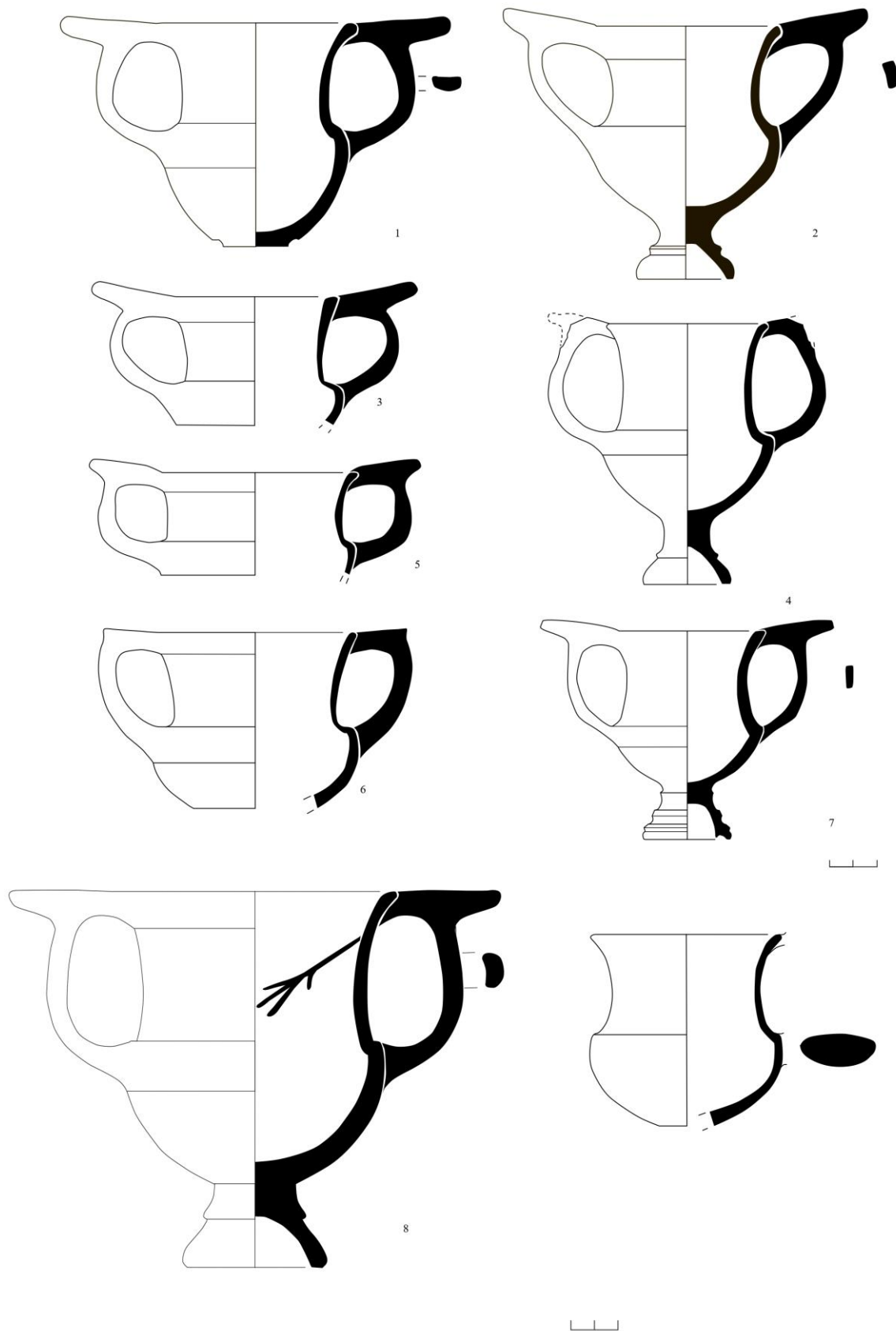

Рис. 39. Канфари

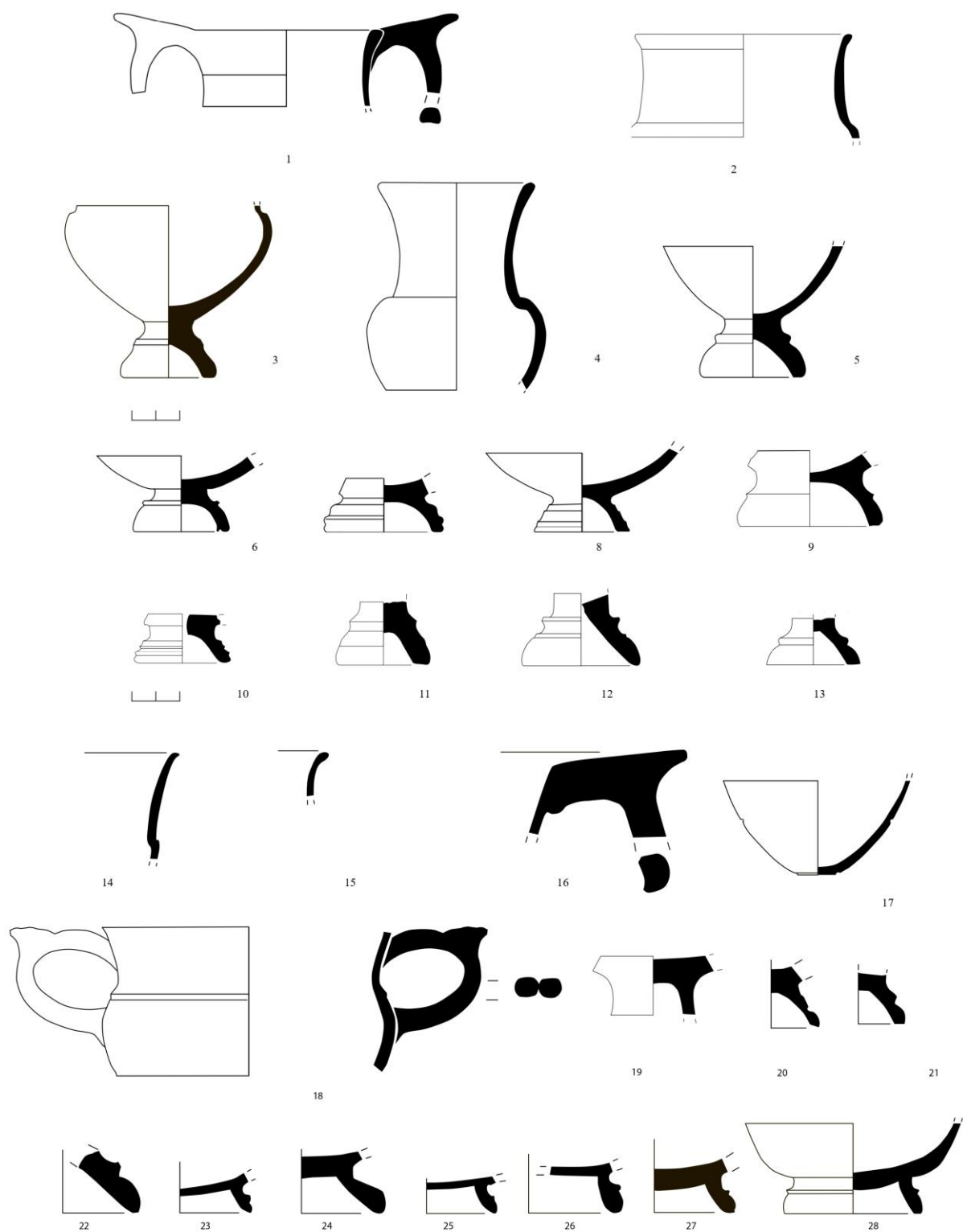

Рис. 40. Канфари та канфароподібні киліки

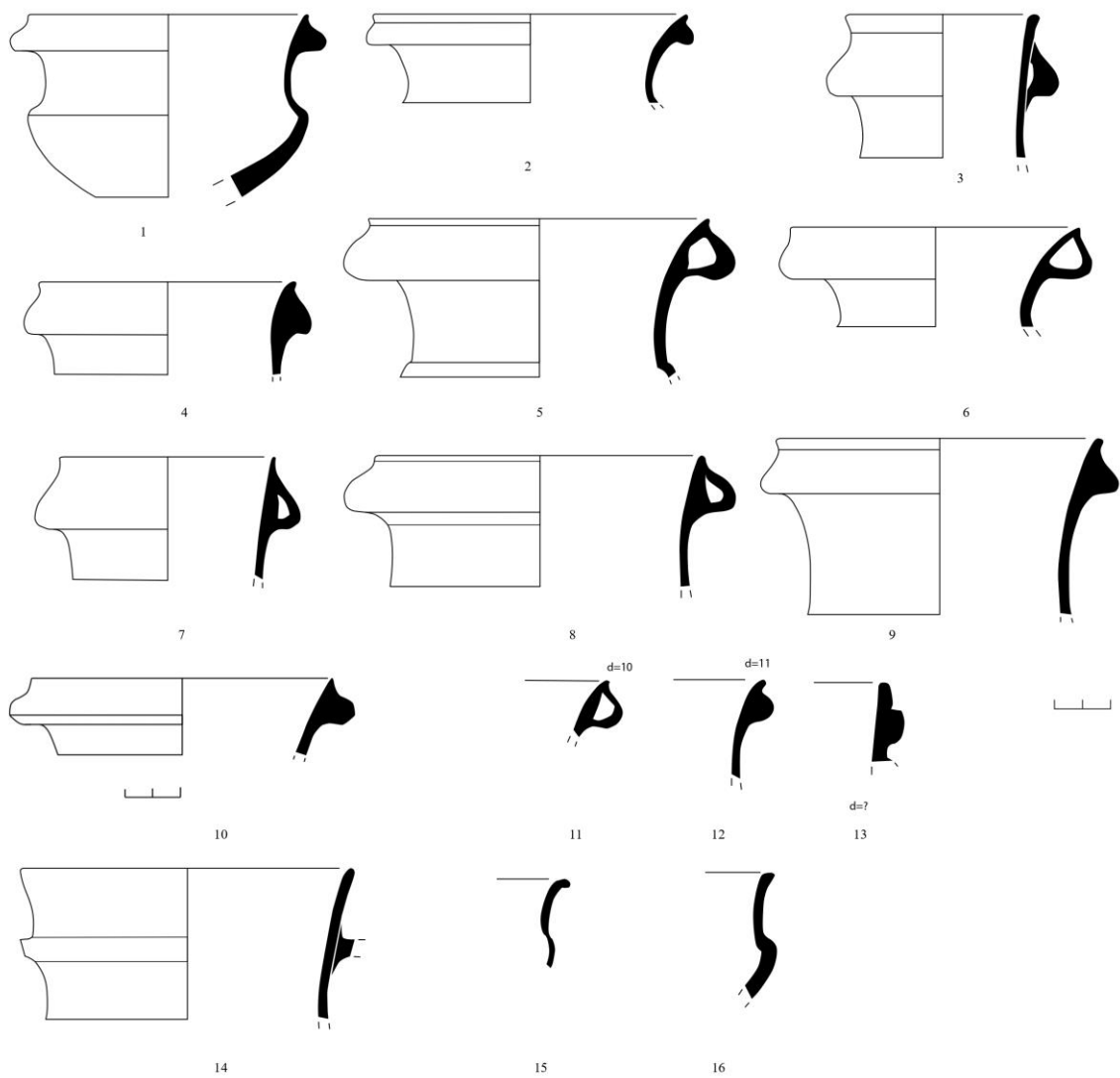

Рис. 41. Канфароподібні киліки

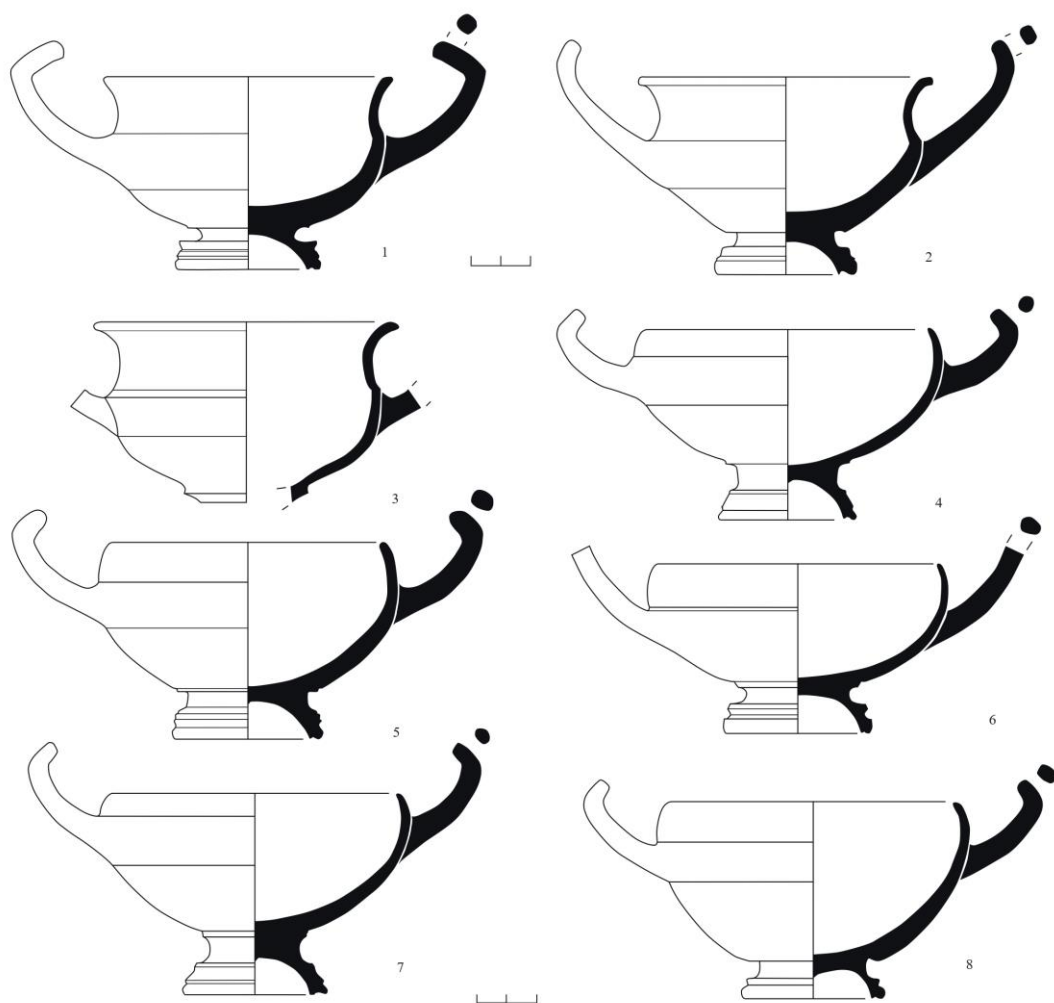

Рис. 42. Канфароподібні киліки

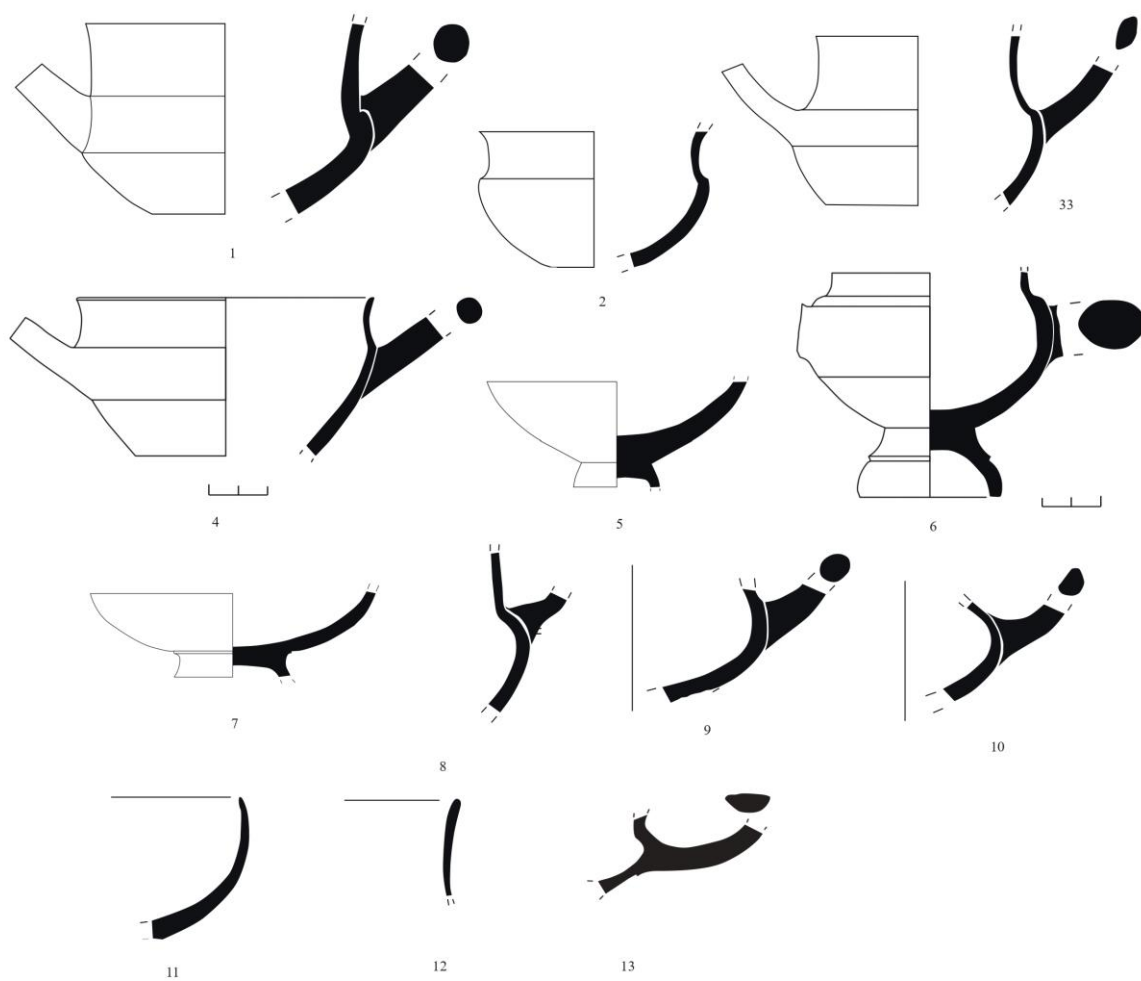

Рис. 43. Канфароподібні киліки

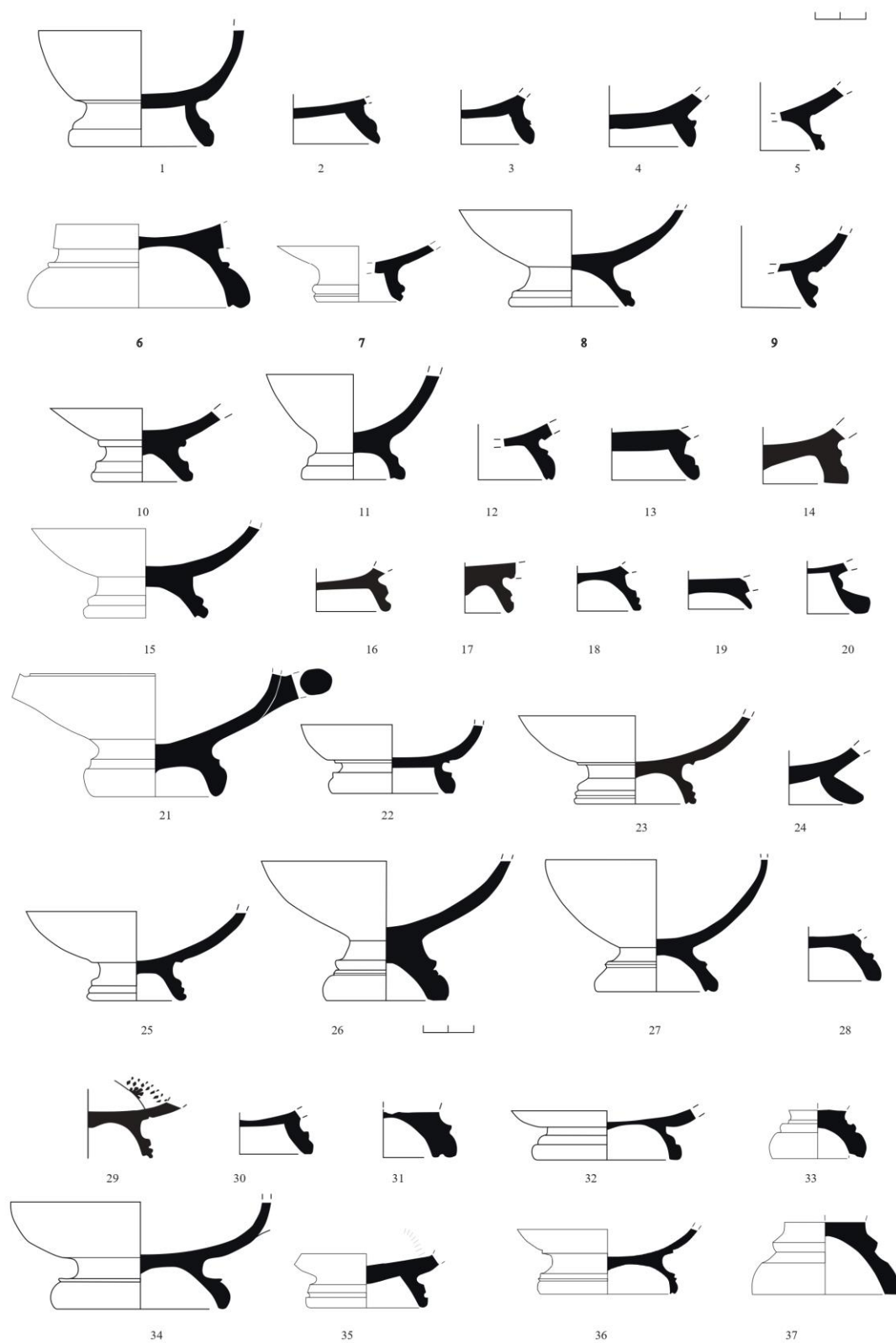

Рис. 44. Канфари та супутні форми

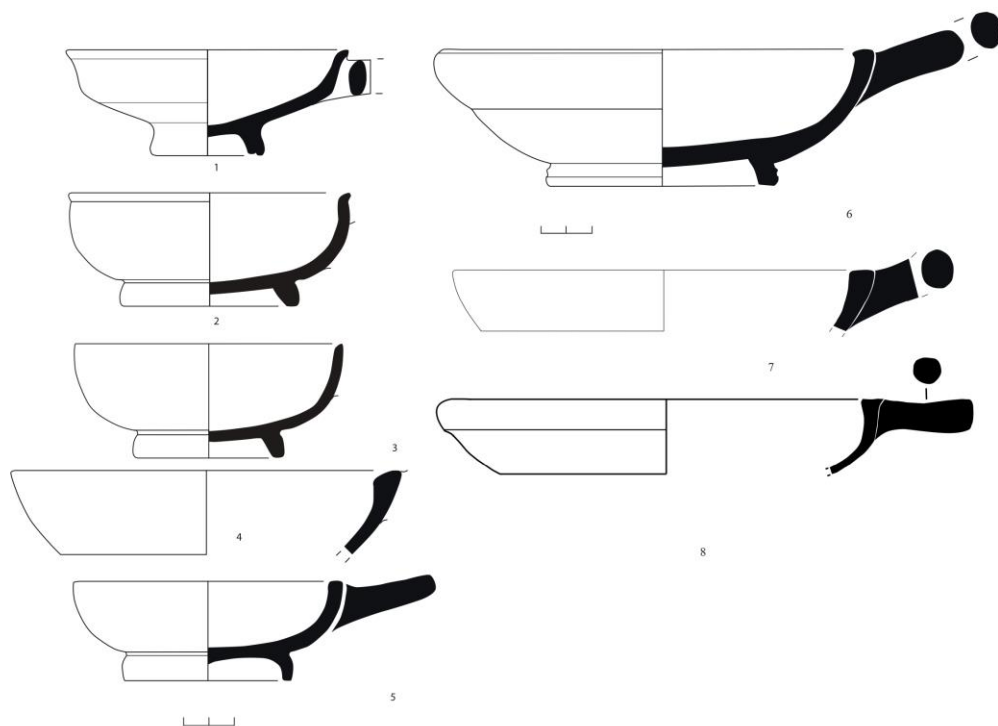

Рис. 45. Одноручні чаші

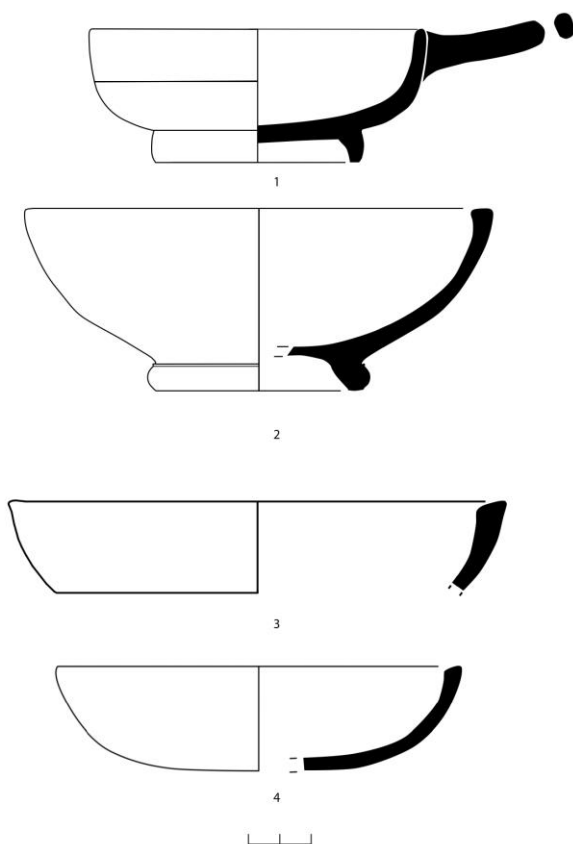

Рис. 46. Одноручні чаші

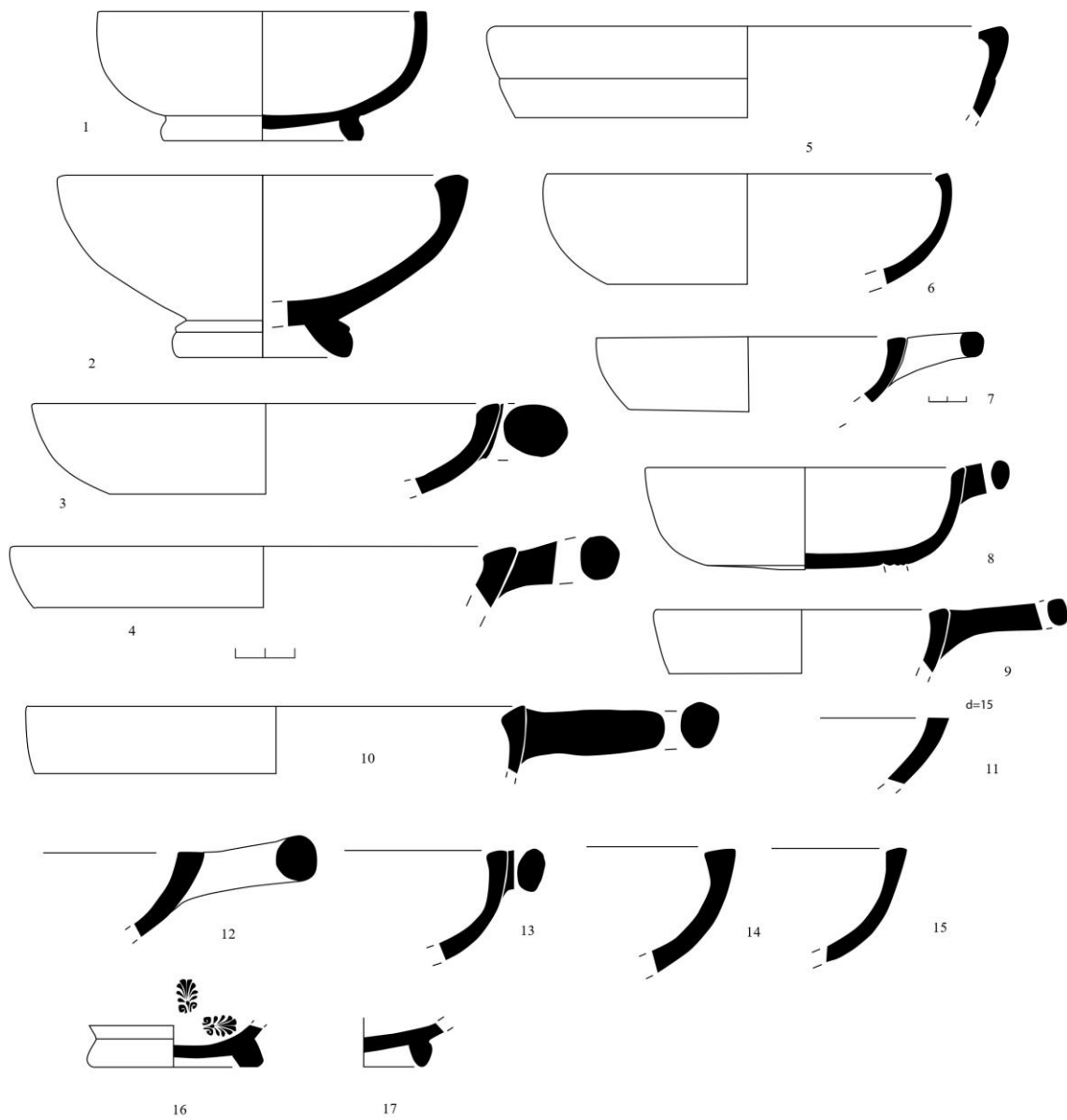

Рис. 47. Одноручні чаші

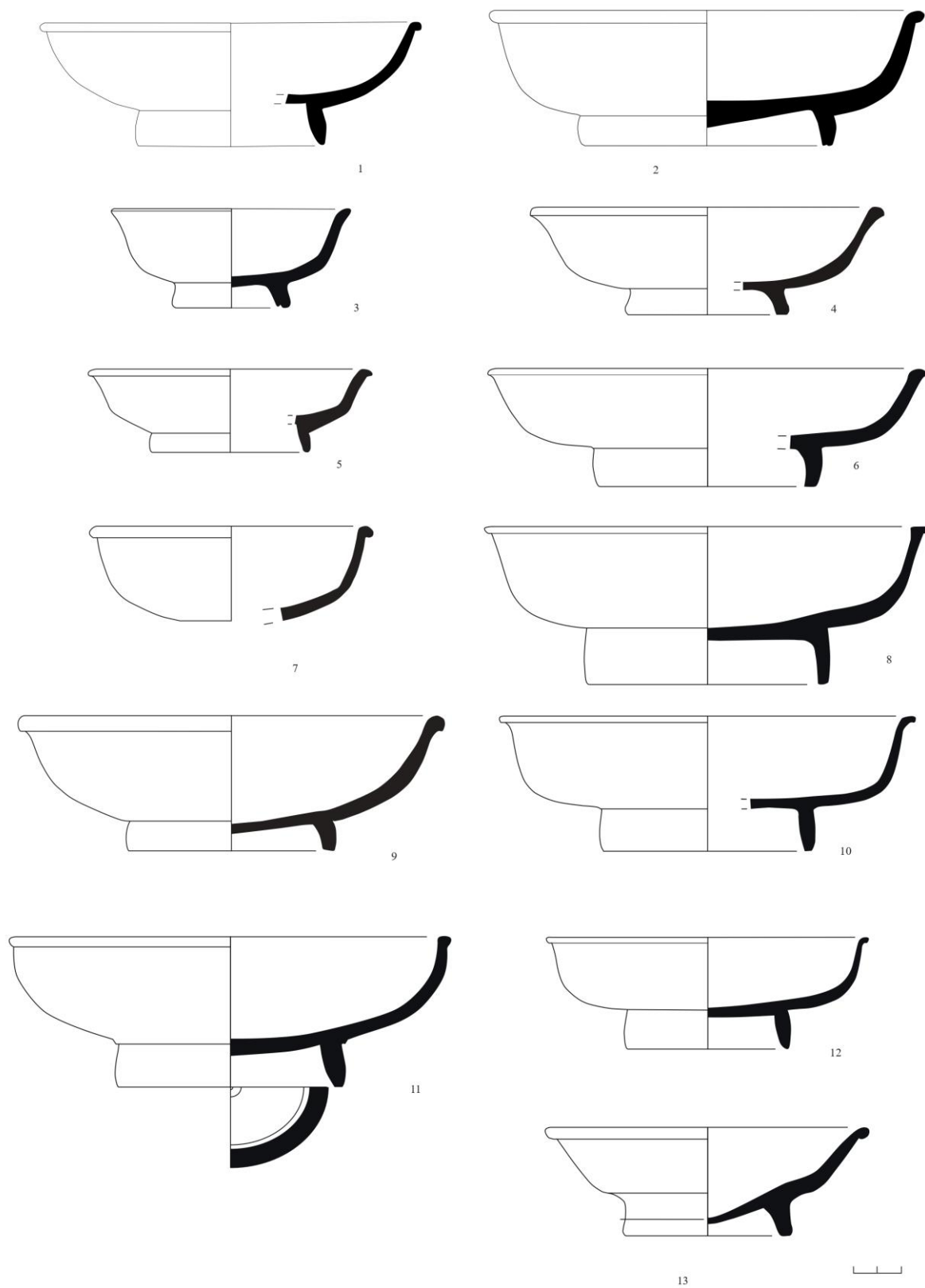

Рис. 48. Миски

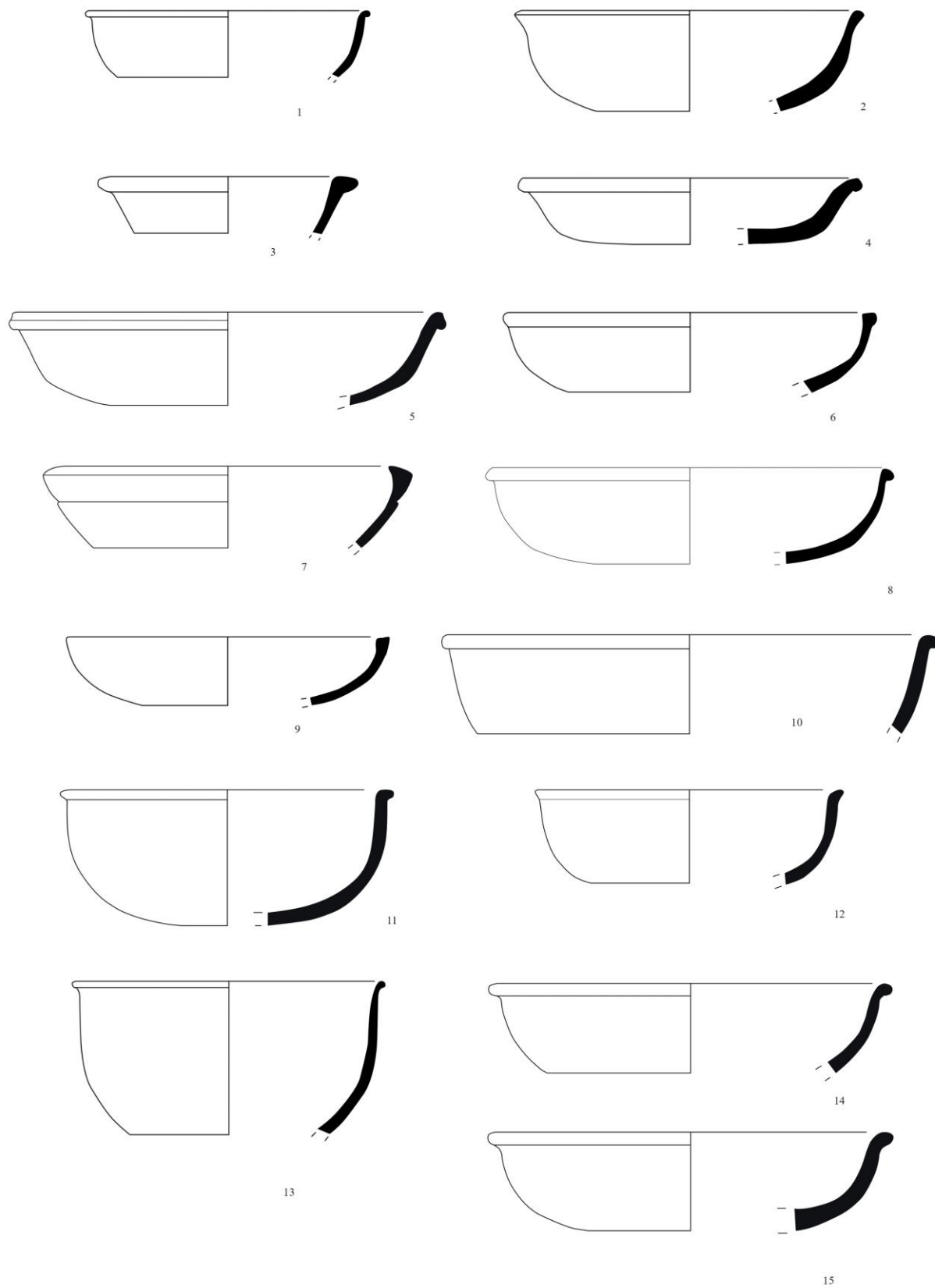

Рис. 49. Миски

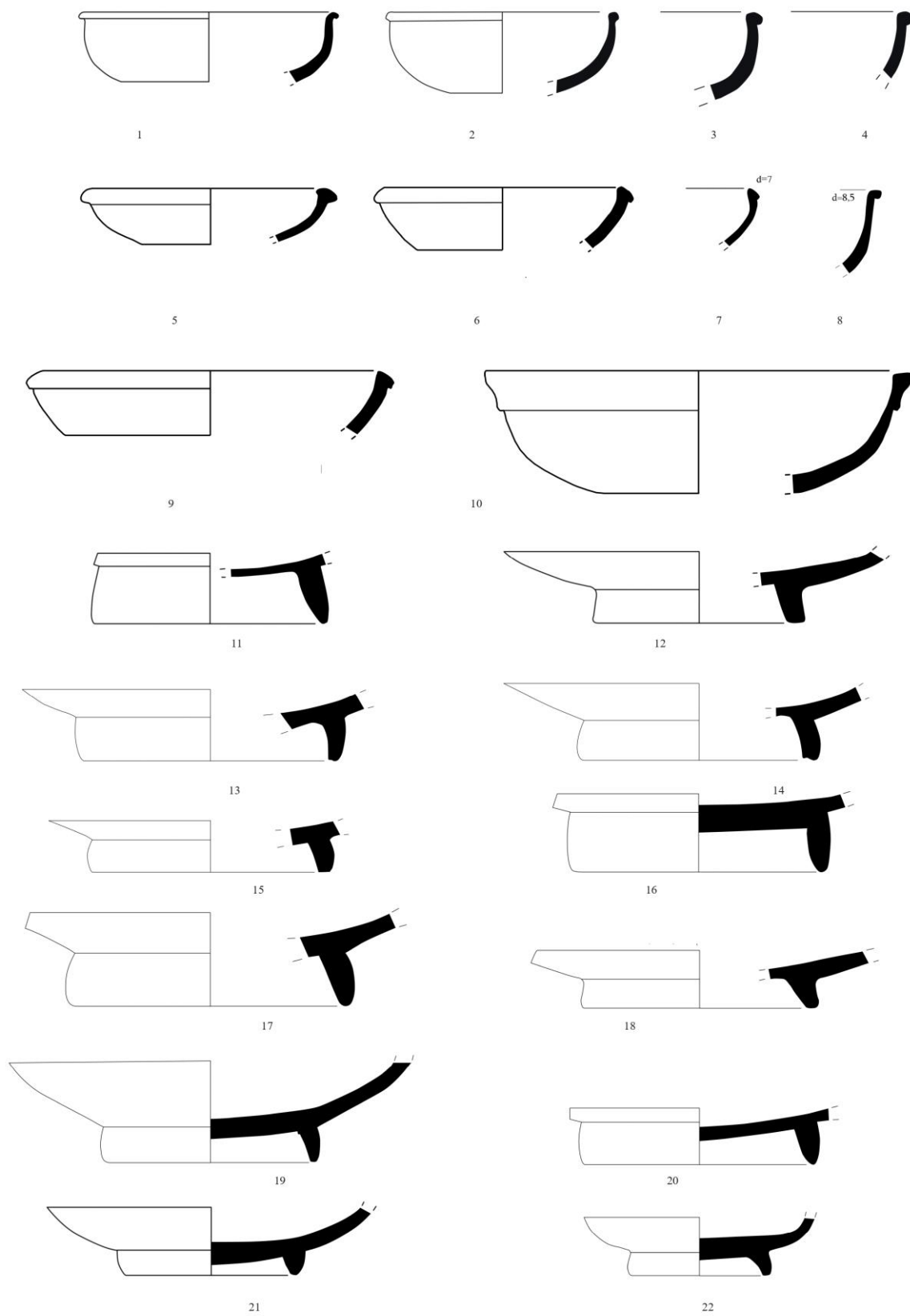

Рис. 50. Миски

Рис. 51. Миски

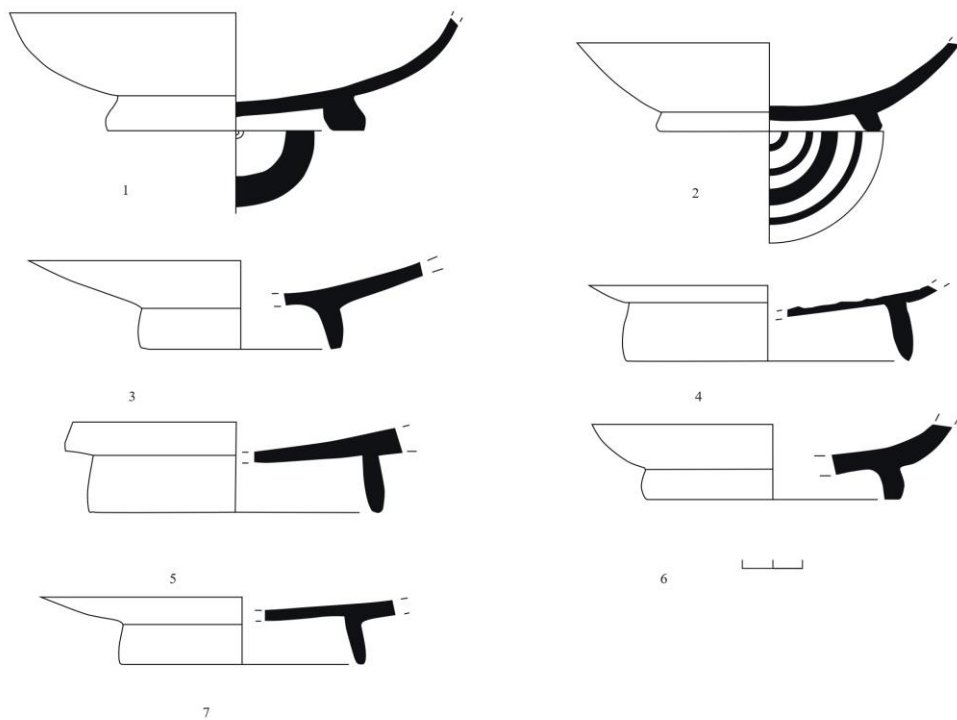

Рис. 52. Миски

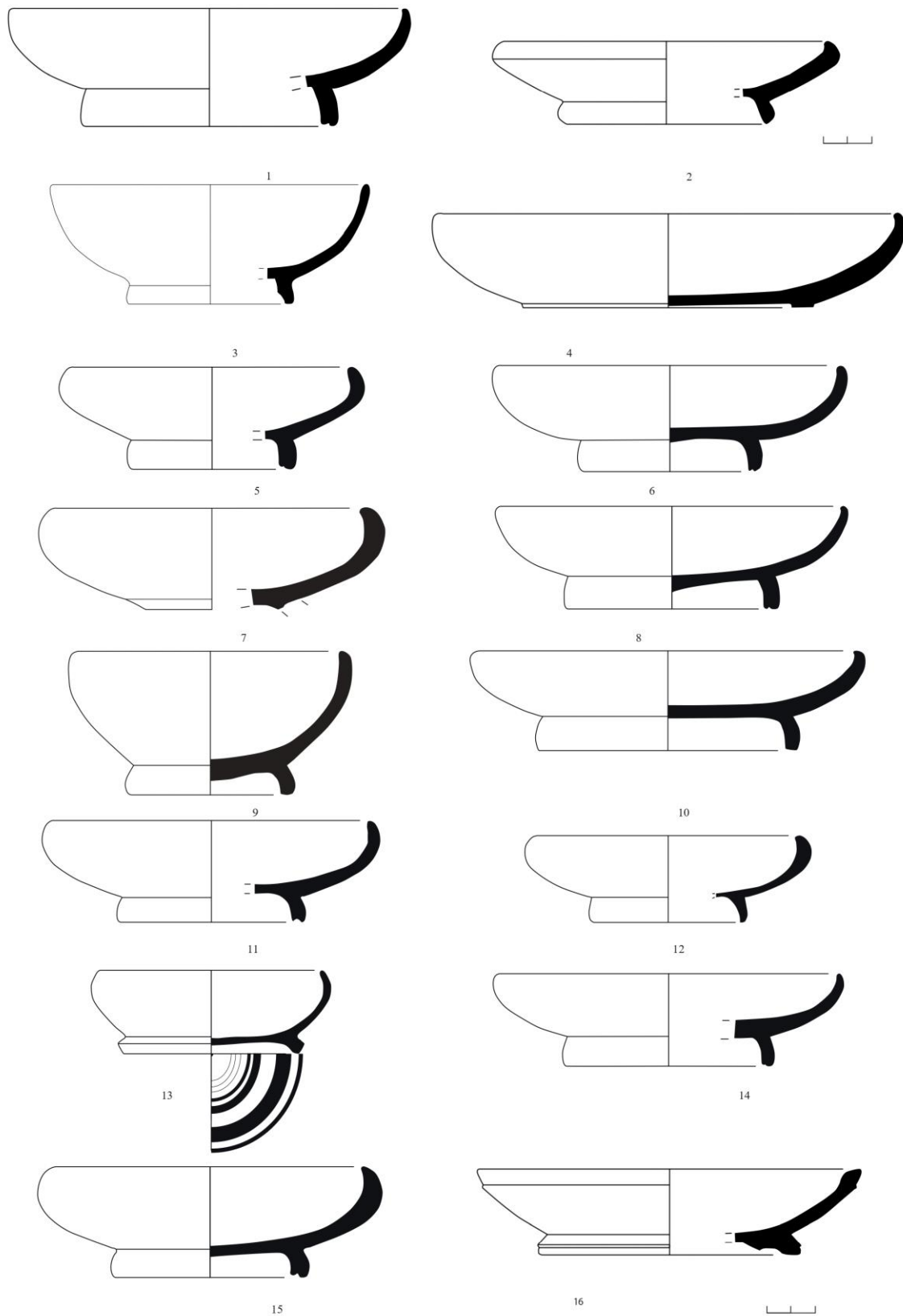

Рис. 53. Миски

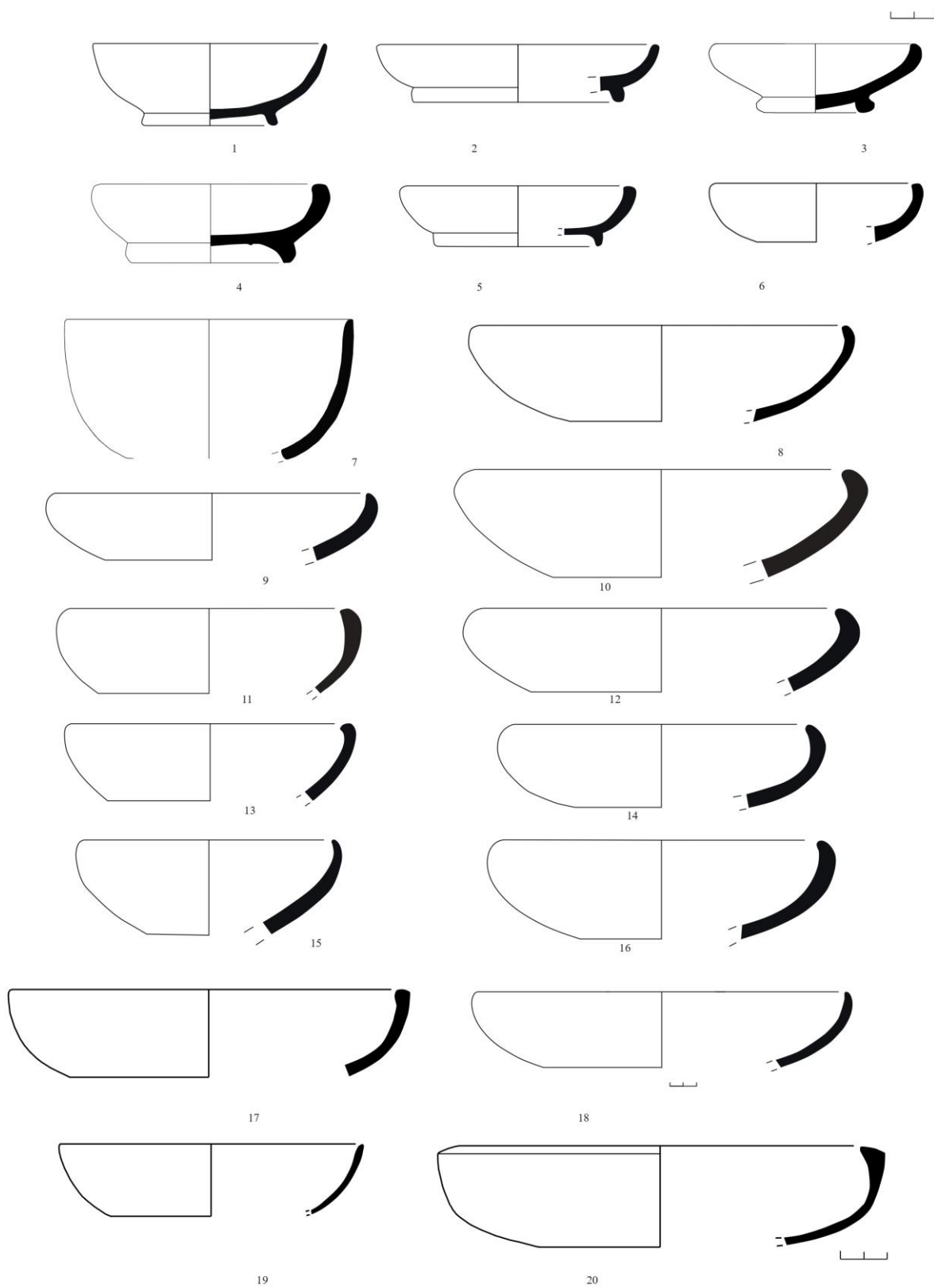

Рис. 54. Миски

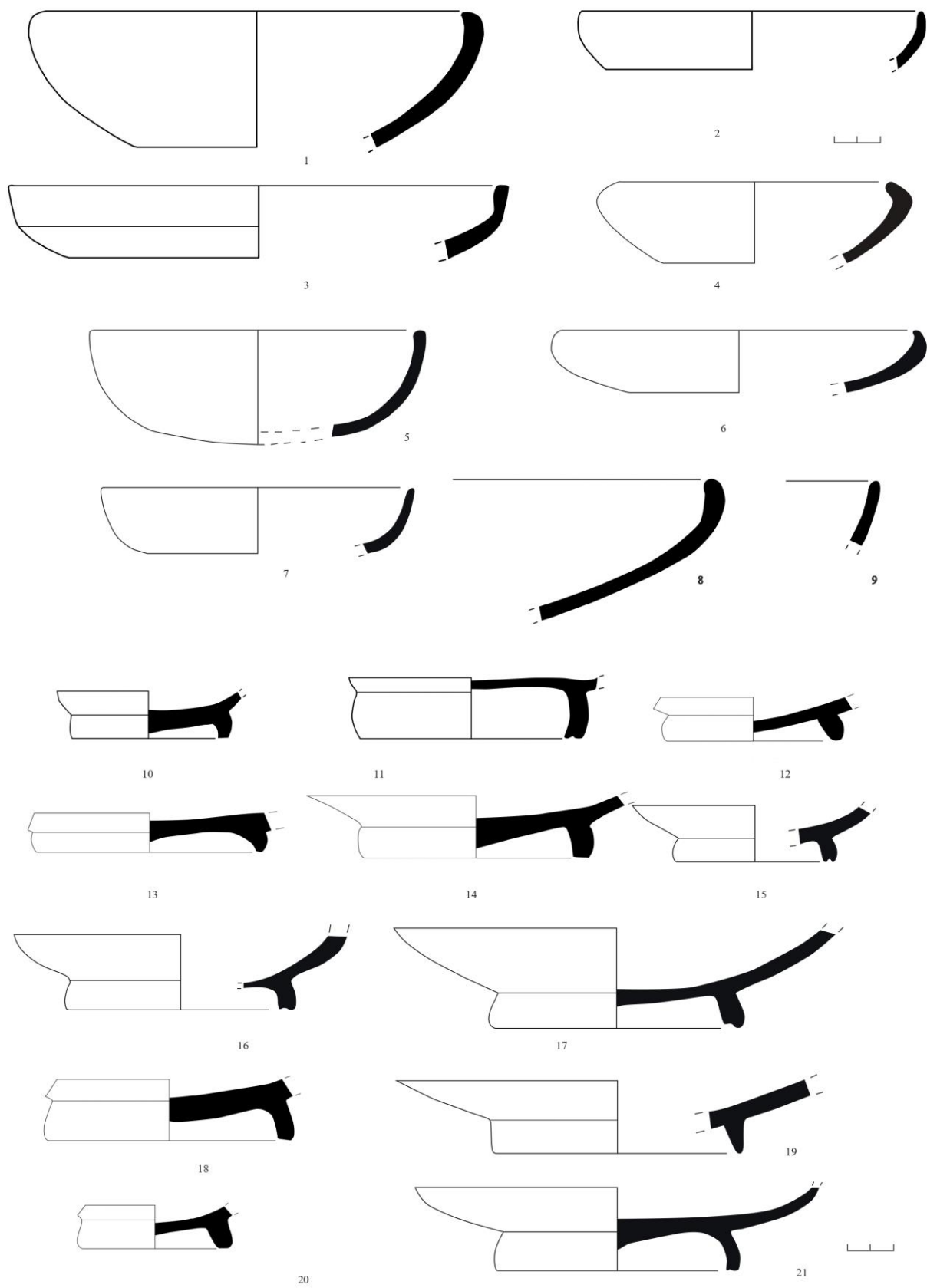

Рис. 55. Миски

Рис. 56. Миски

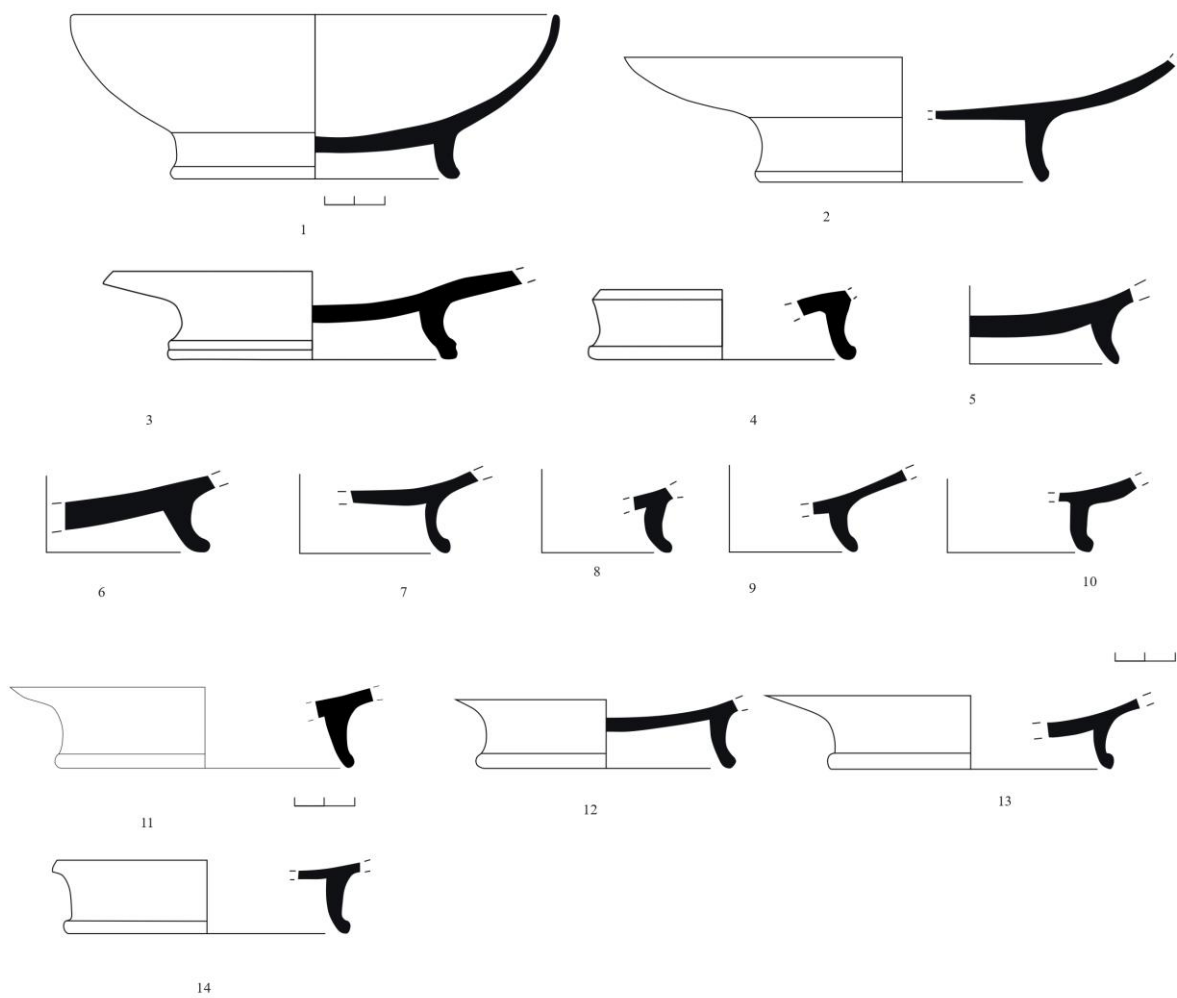

Рис. 57. Миски

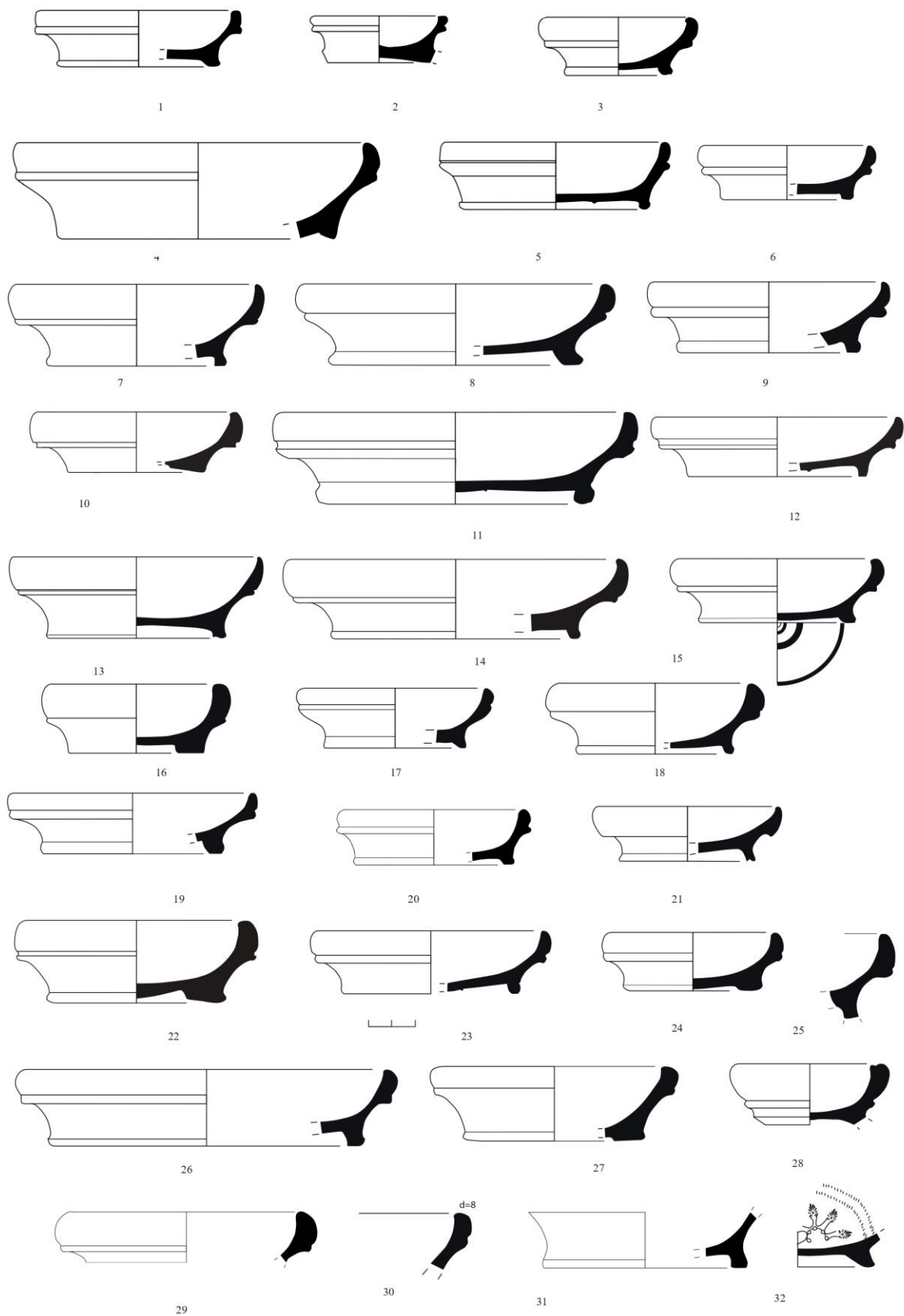

Рис. 58. Миски

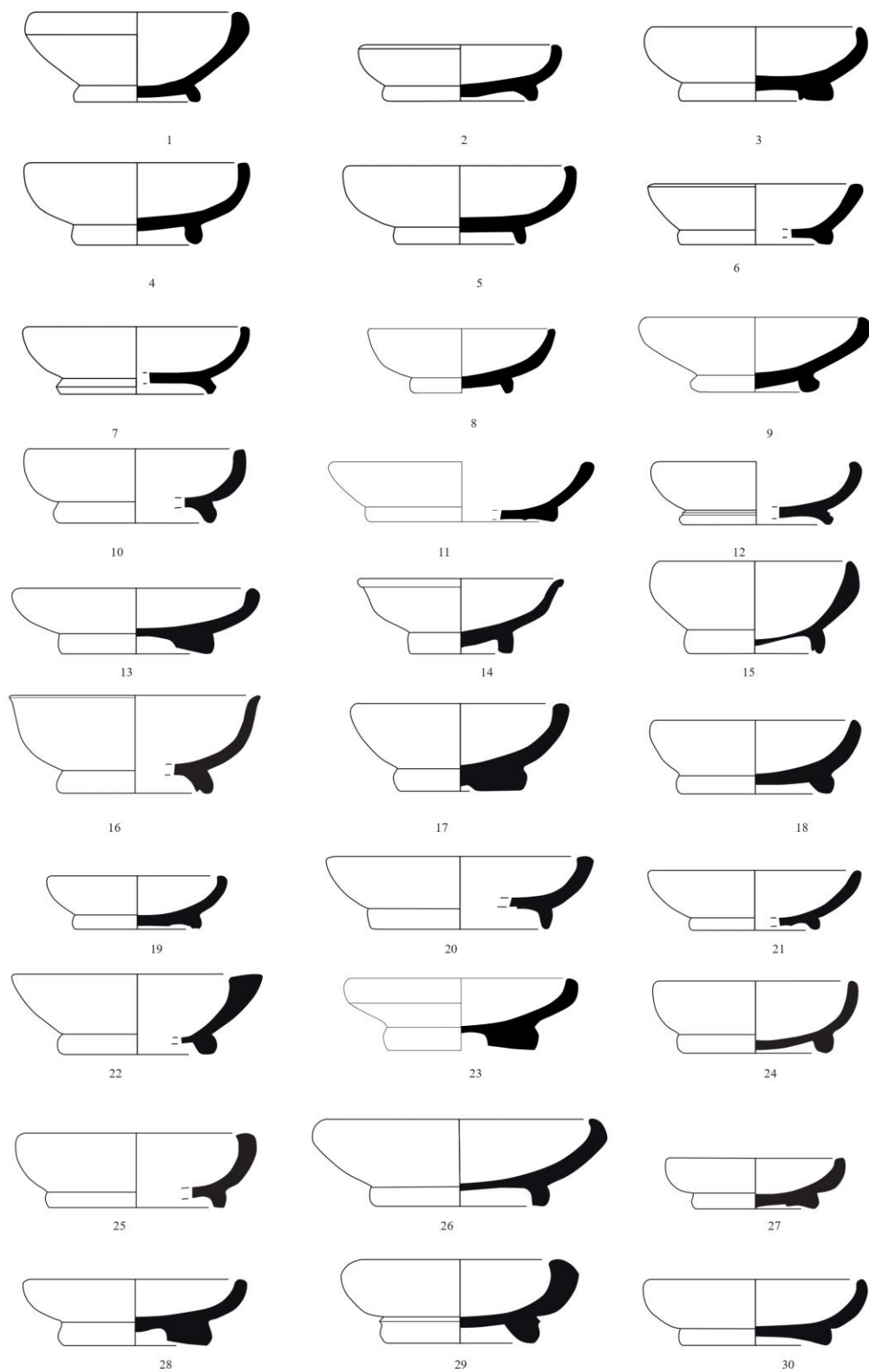

Рис. 59. Маленькі миски

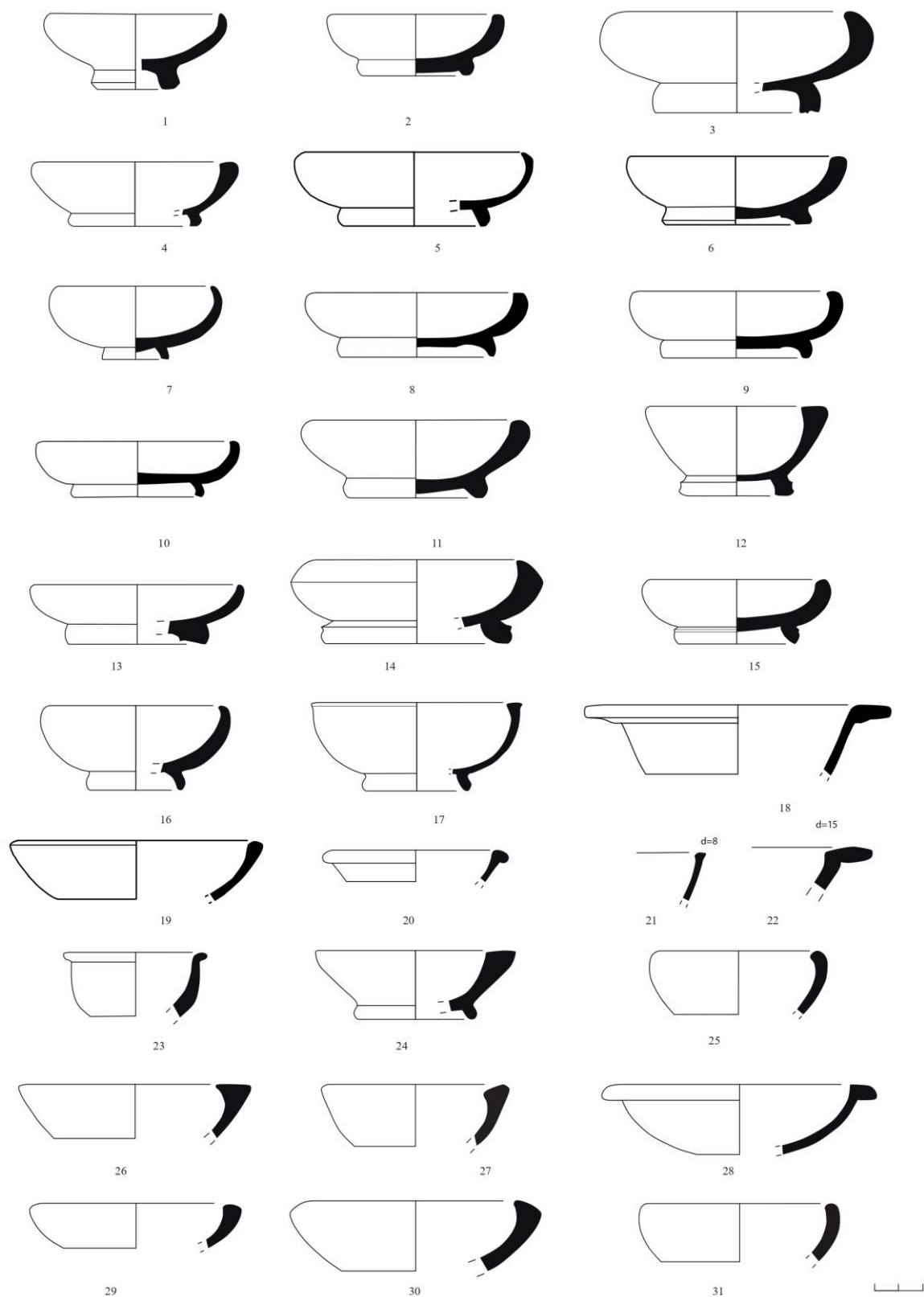

Рис. 60. Маленькі миски

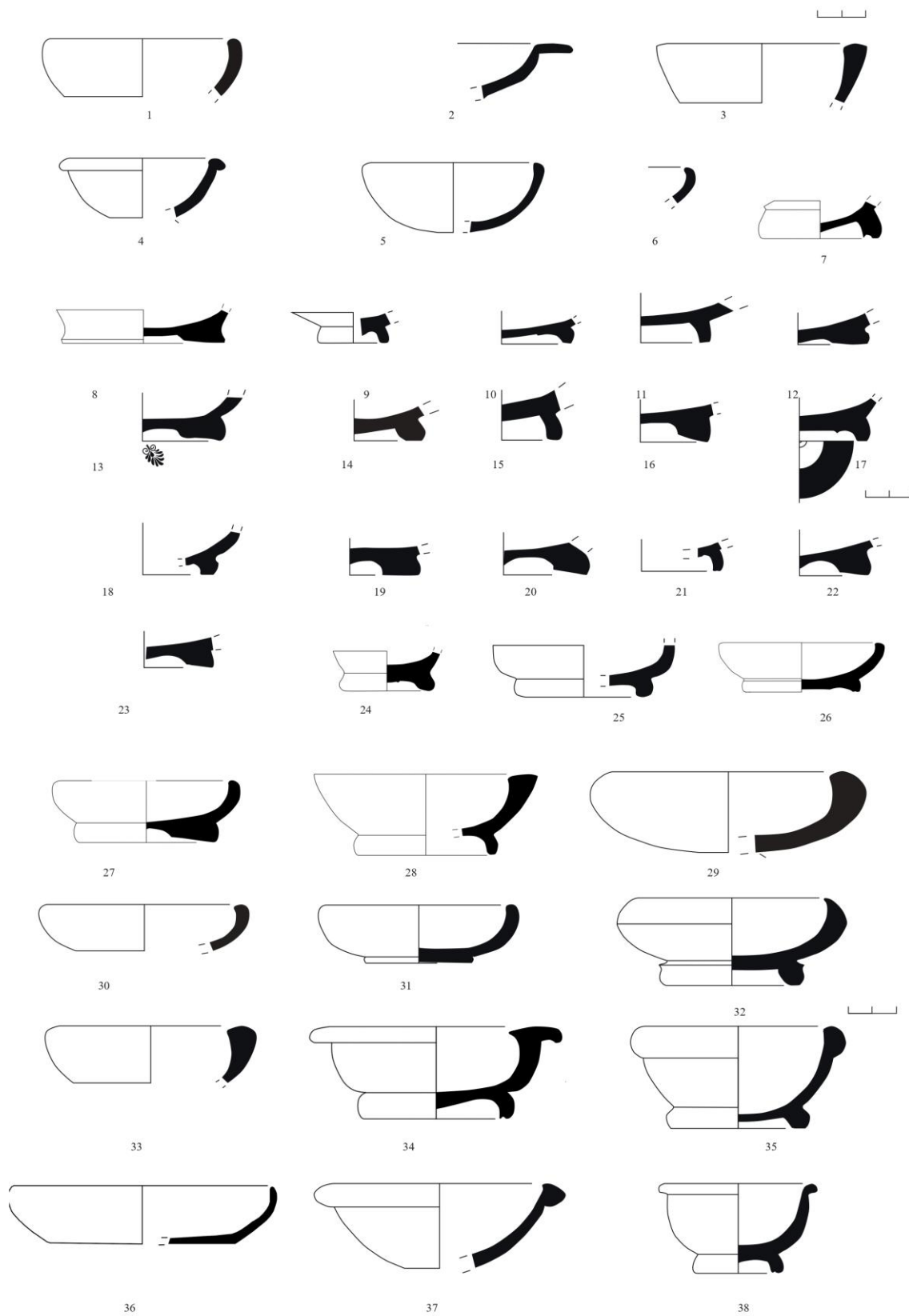

Рис. 61. Маленькі миски та сільнички

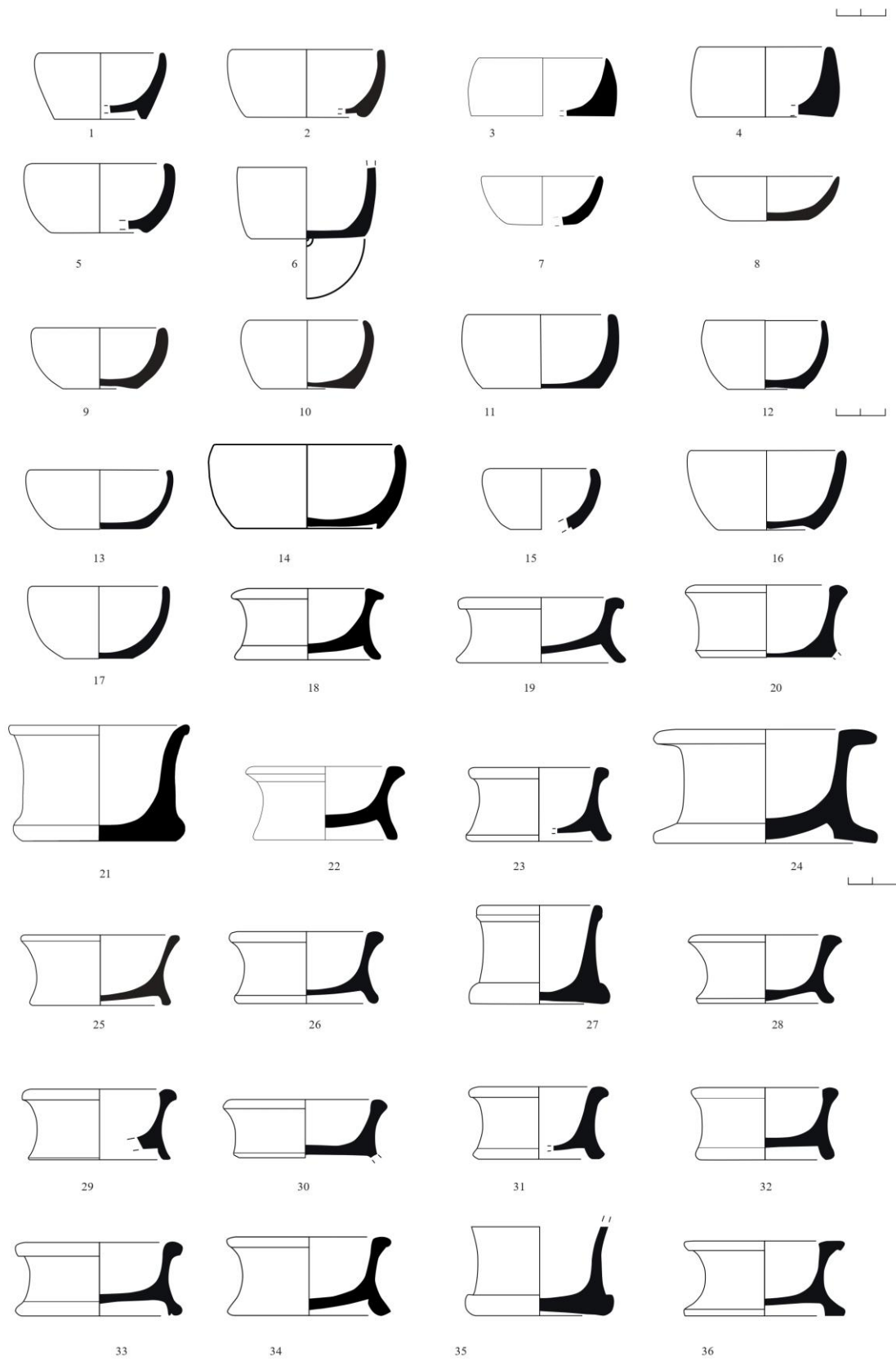

Рис. 62. Сільнічки

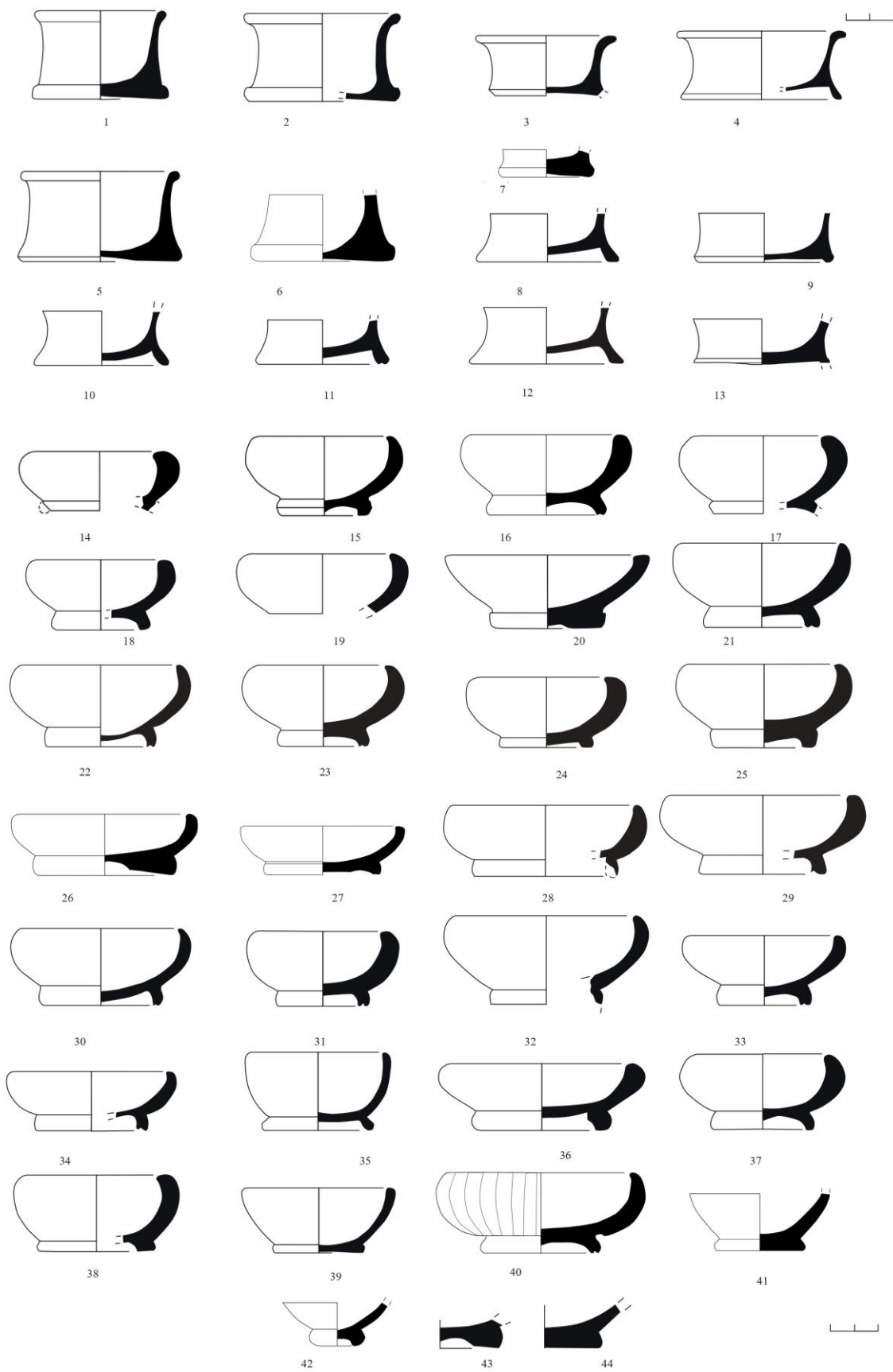

Рис. 63. Сільнички

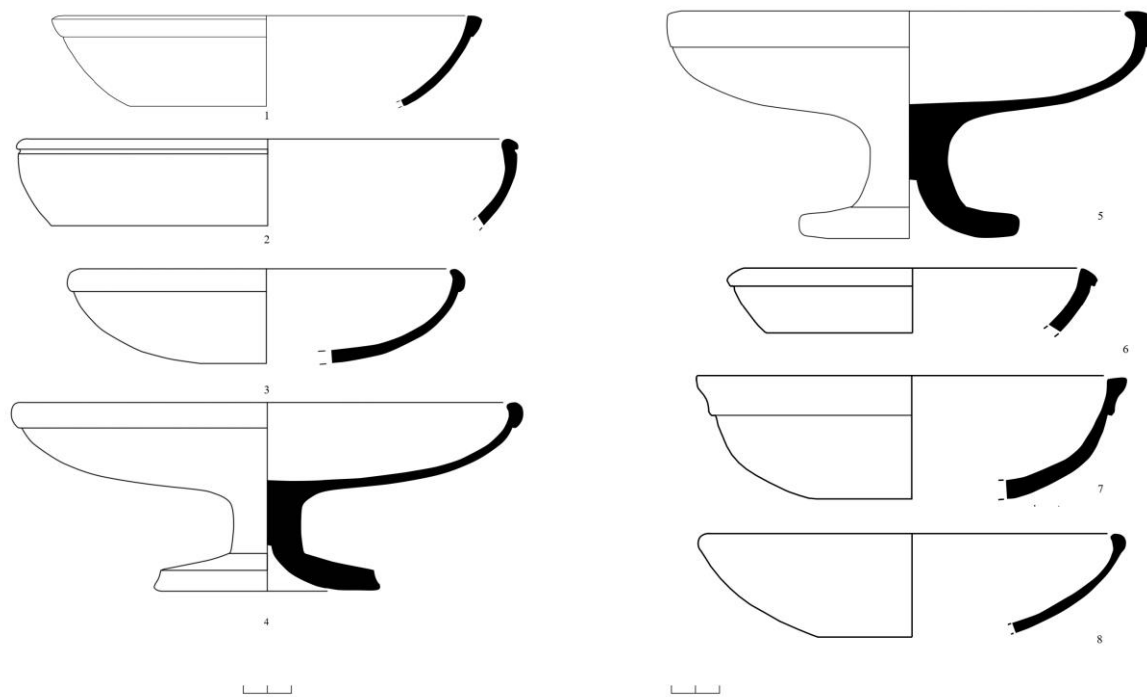

Рис. 64. Блюдо на ніжці

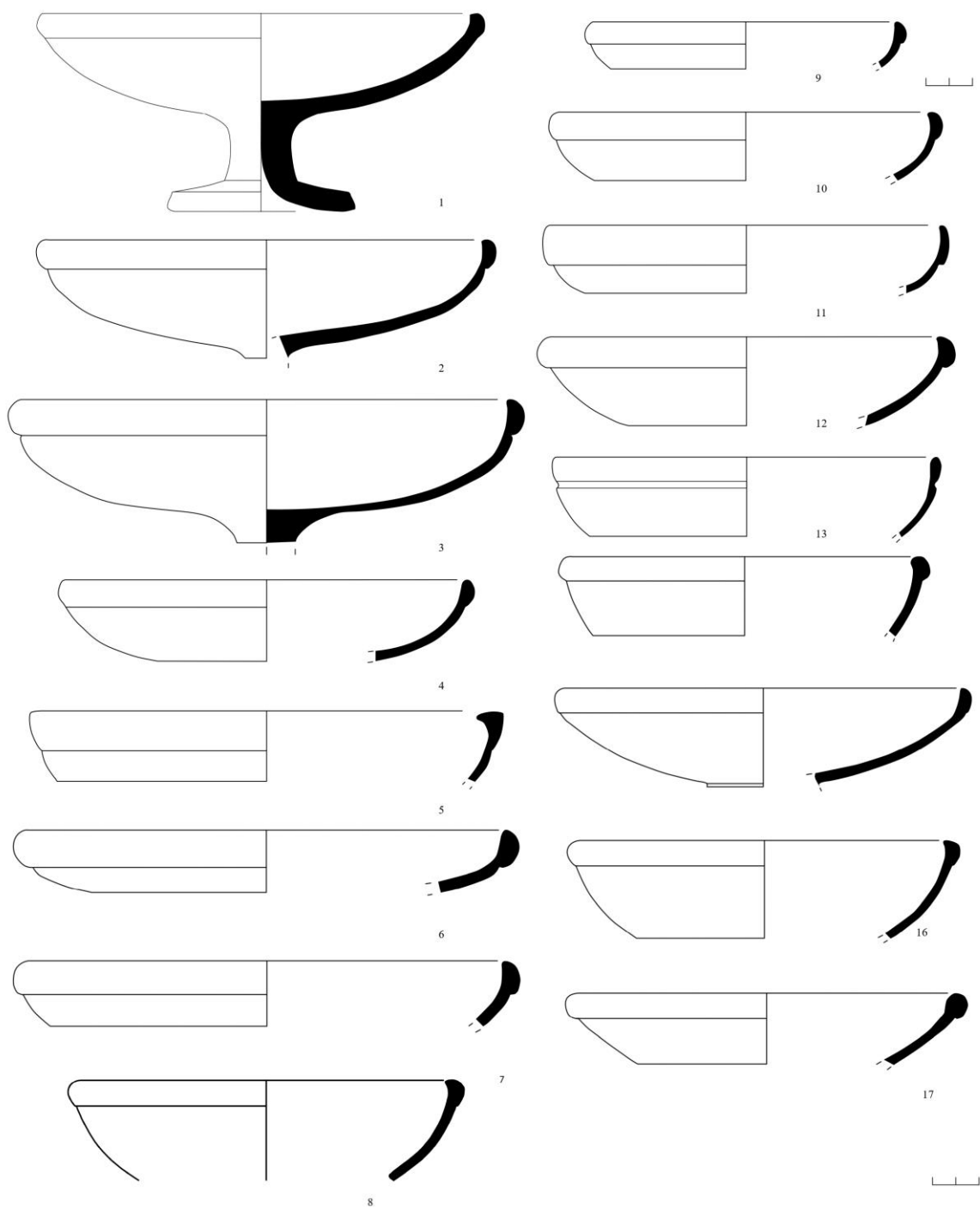

Рис. 65. Блюдо на ніжці

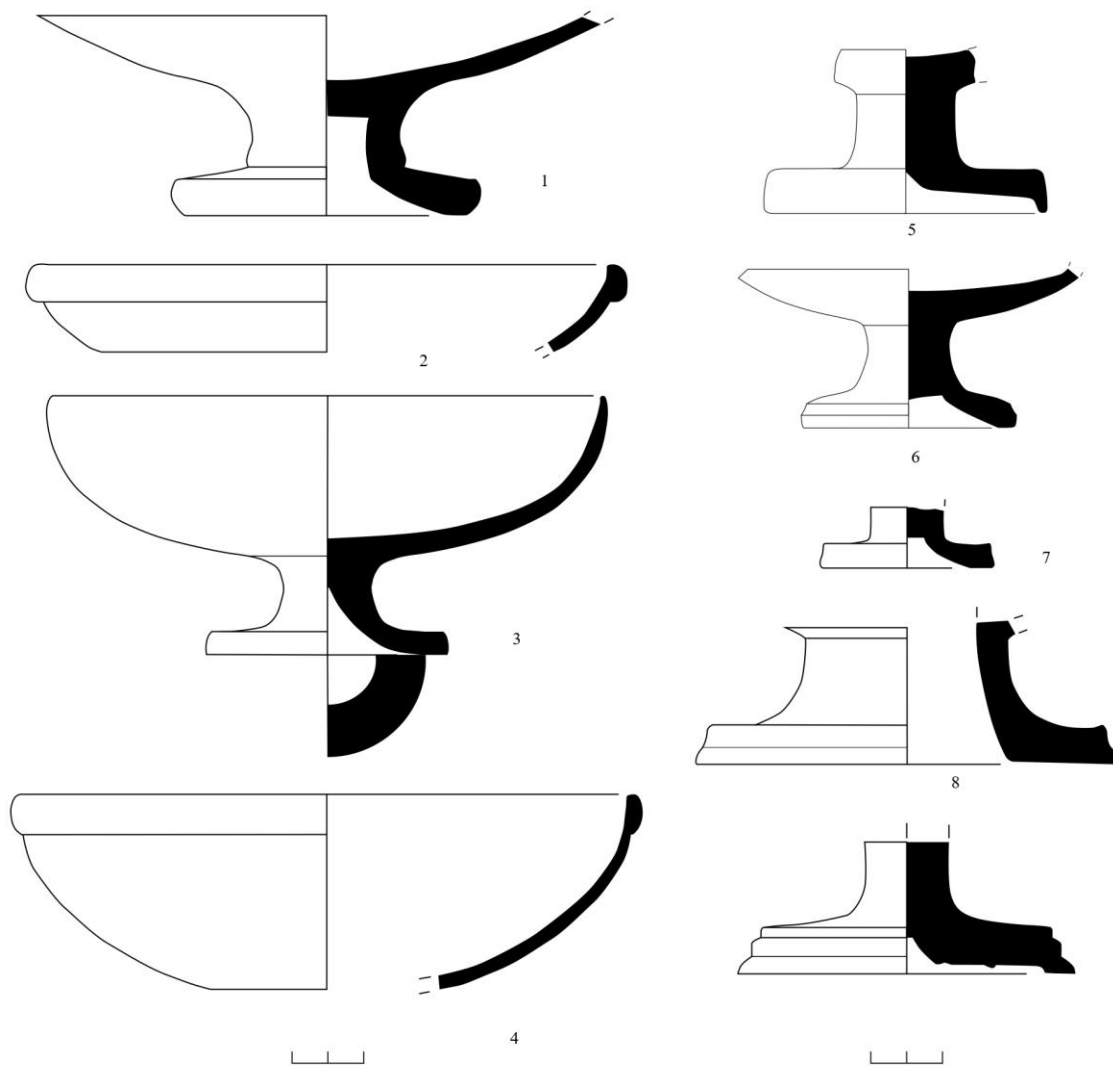

Рис. 66. Блюдо на ніжці

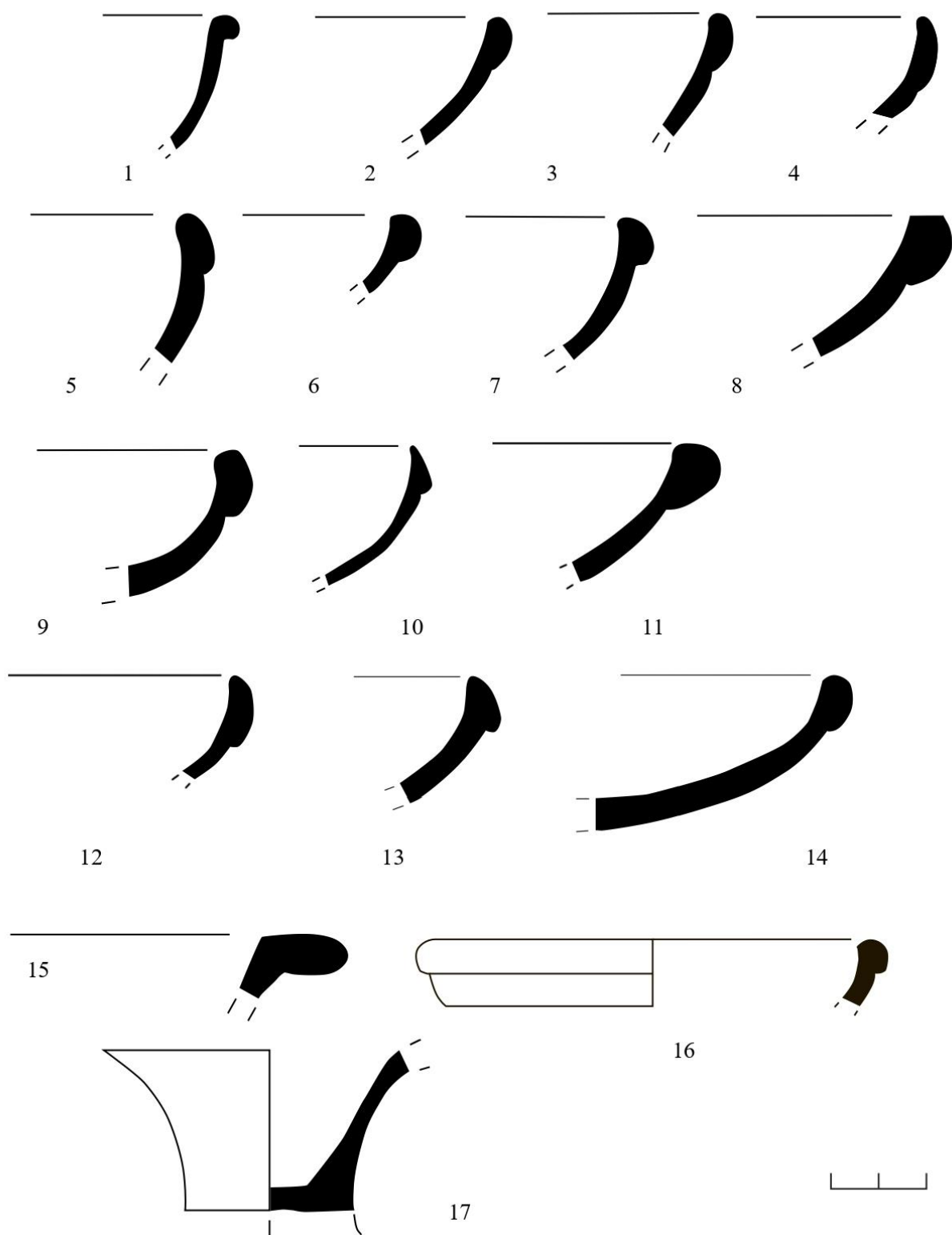

Рис. 67. Блюдо на ніжці

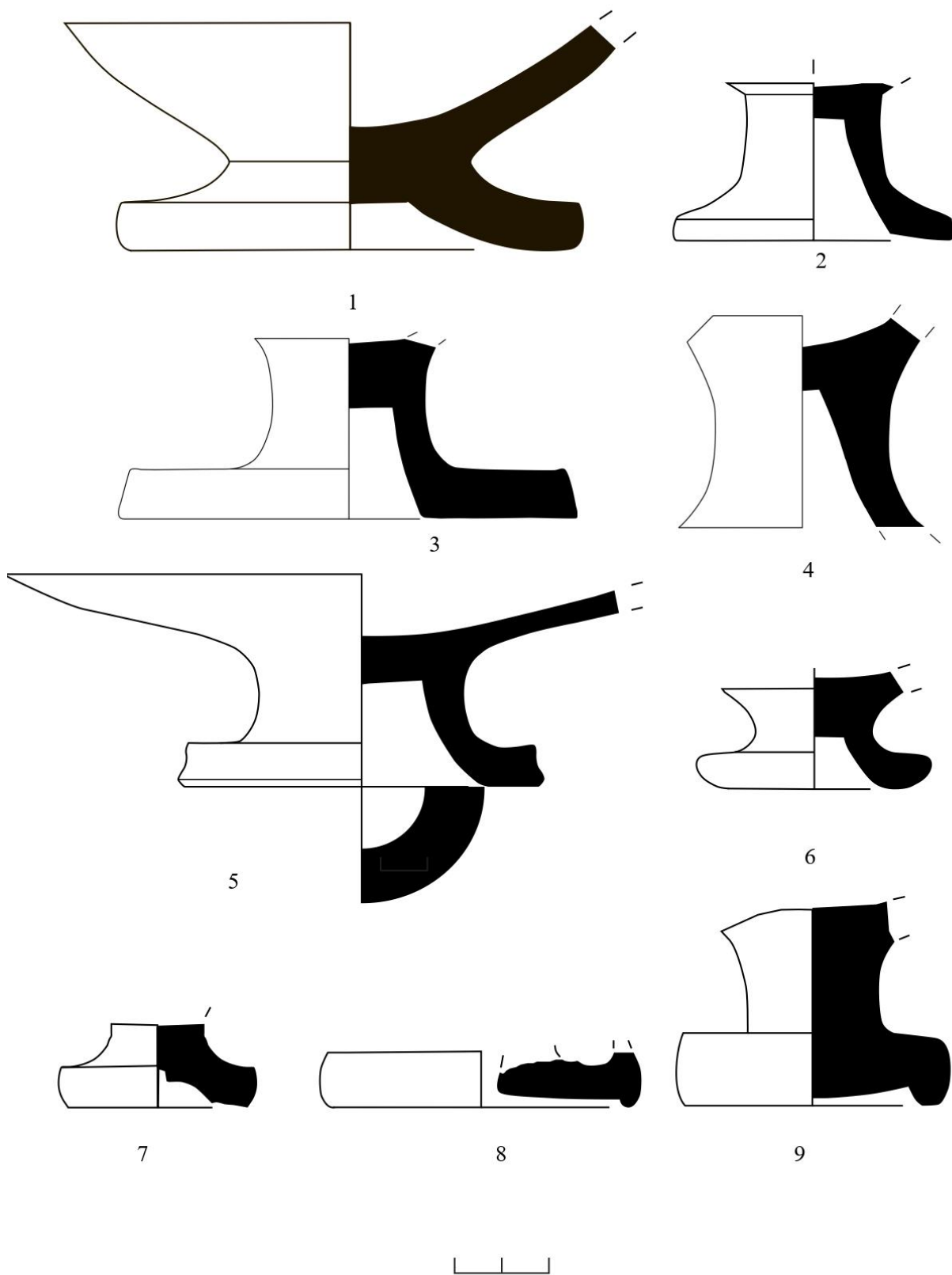

Рис. 68. Блюдо на ніжці

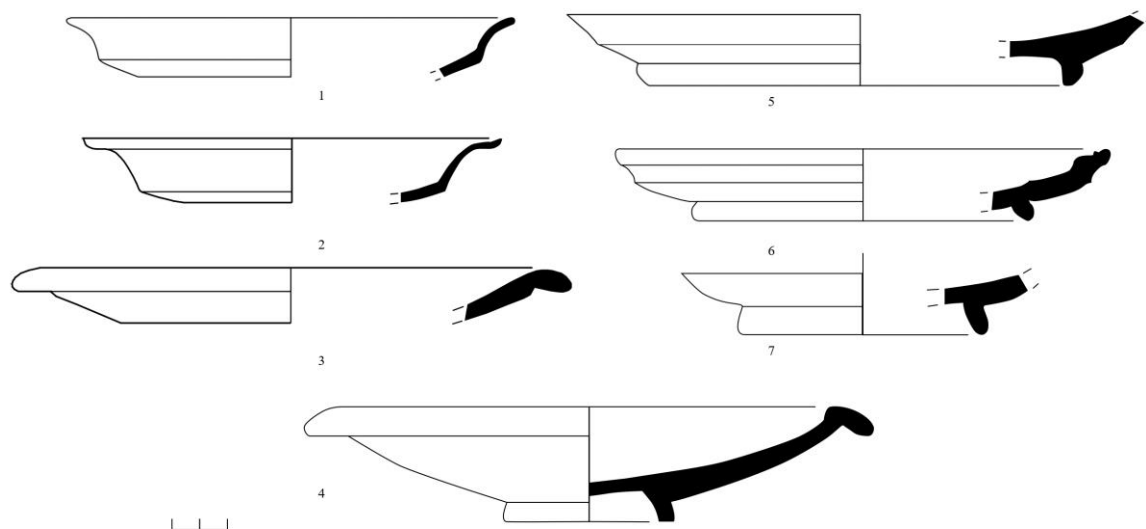

Рис. 69. Тарілі

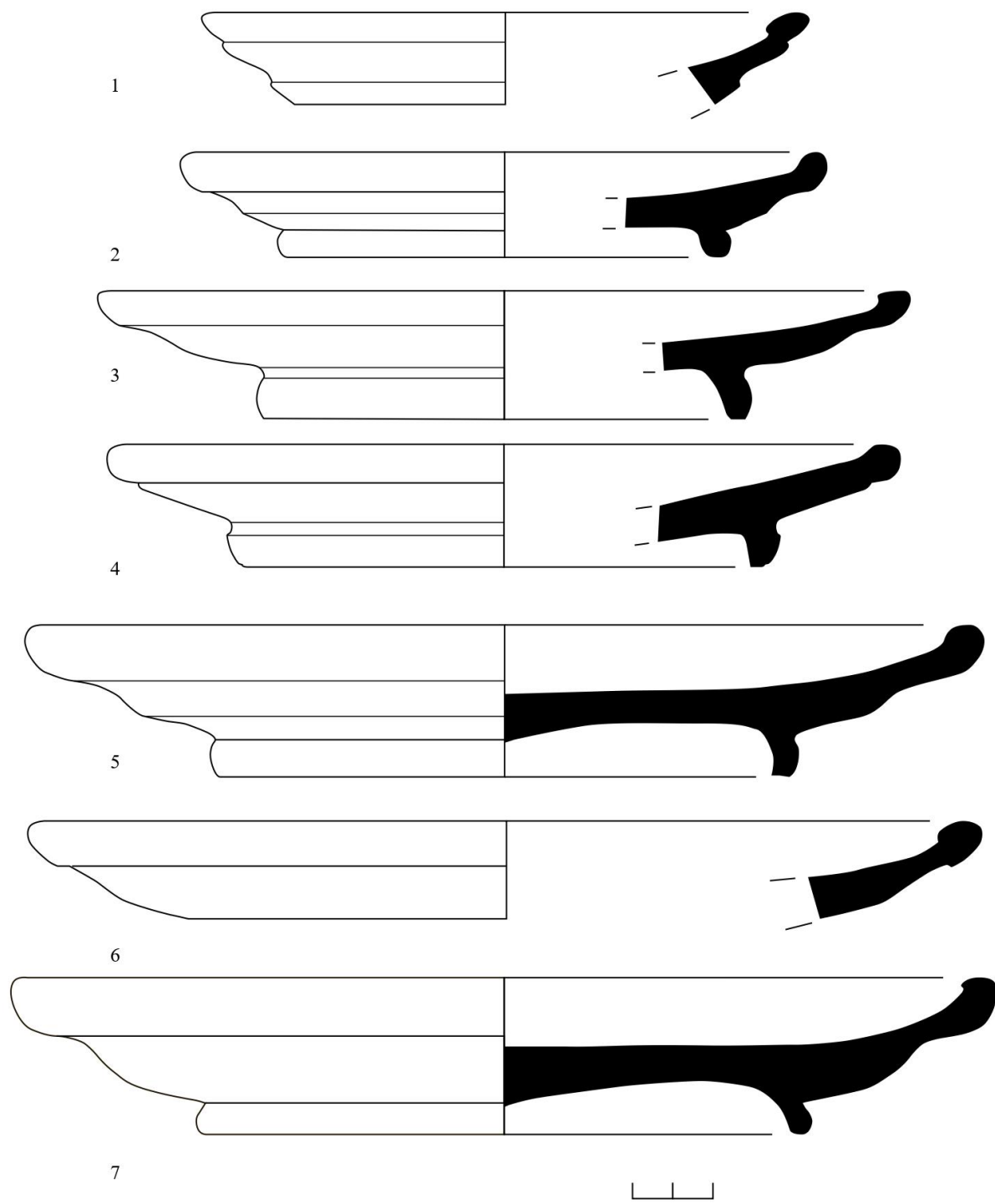

Рис. 70. Тарілі

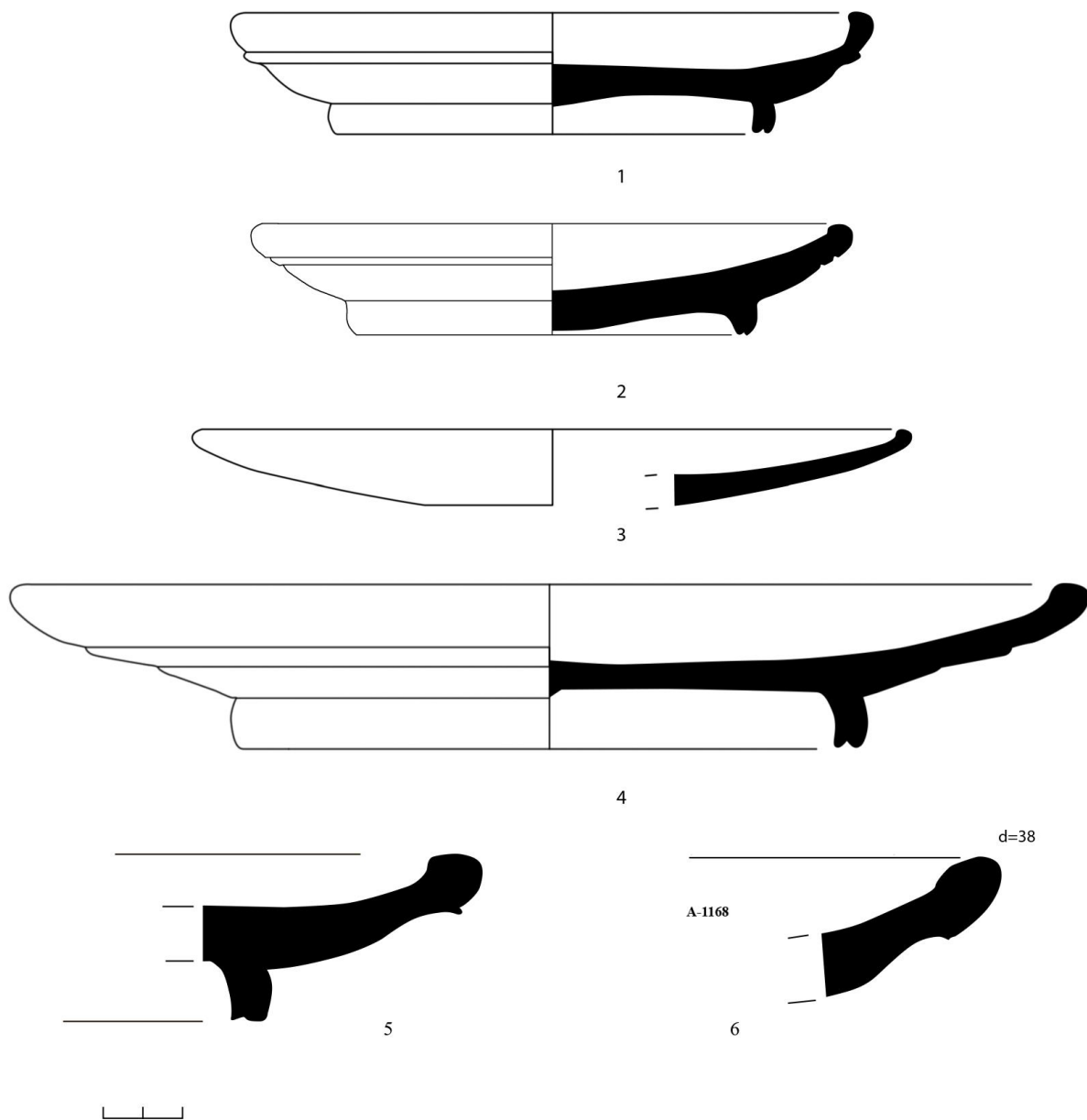

Рис. 71. Тарілі

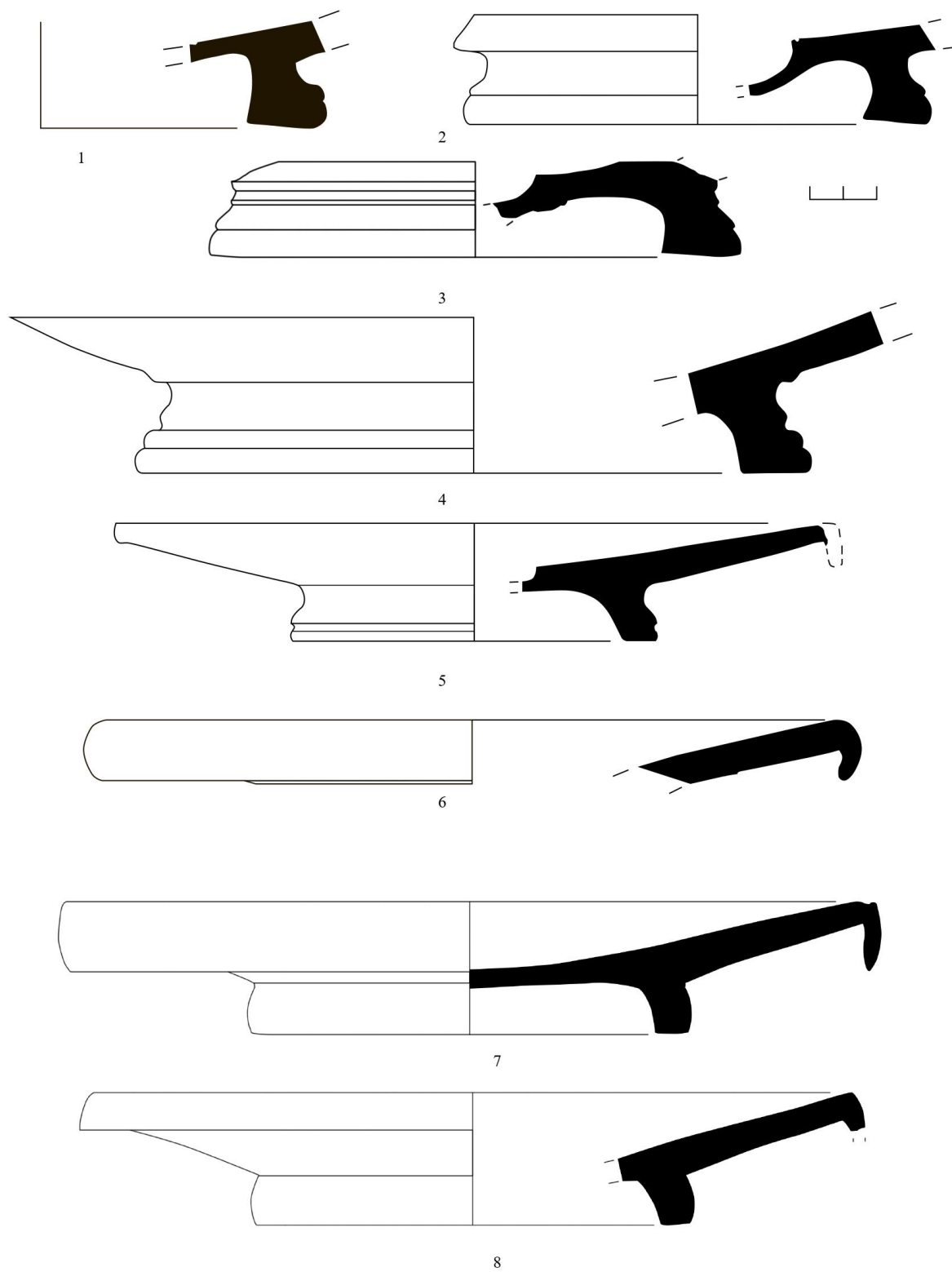

Рис. 72. Рибні блюда

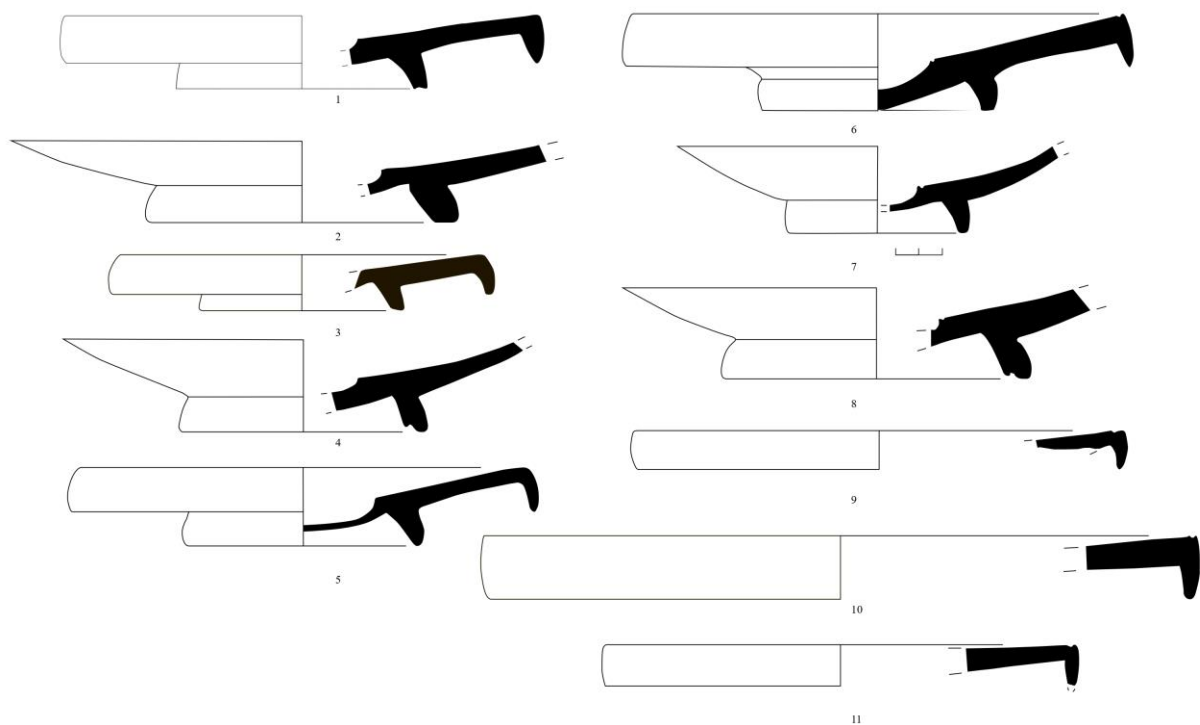

Рис. 73. Рибні блюда

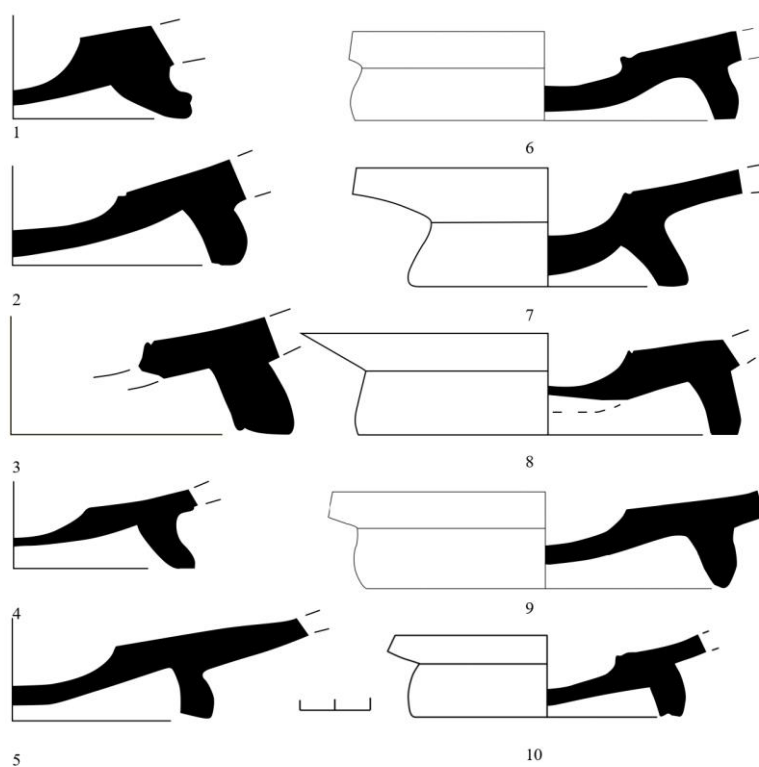
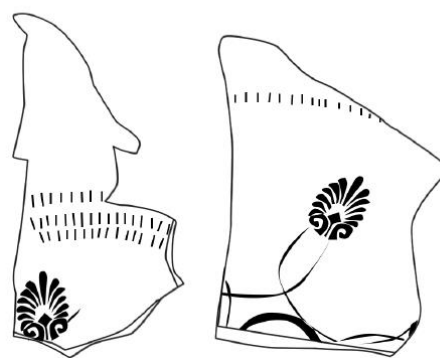

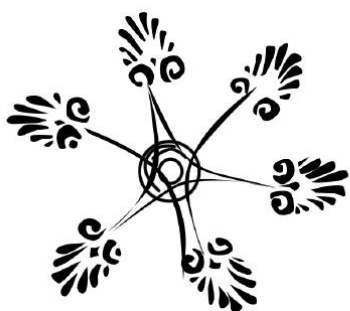
Рис. 74. Рибні блюда

1

2

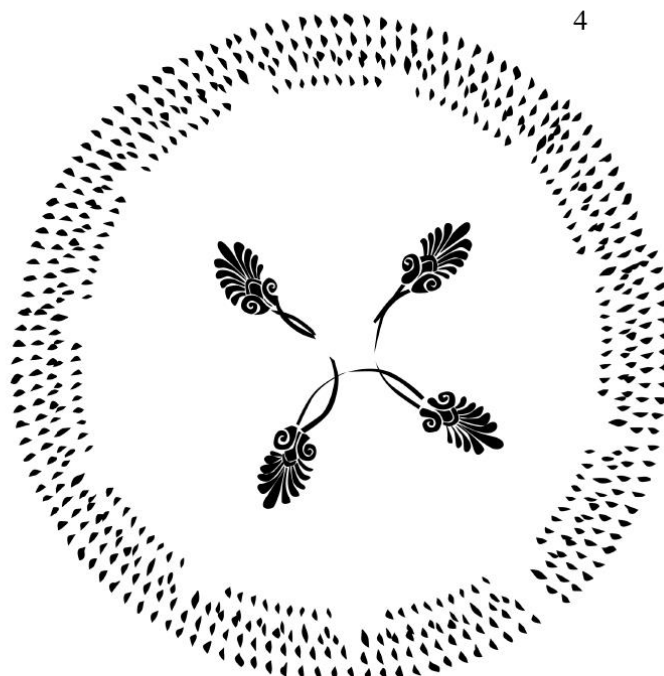

3

4

5

5

Рис. 75. Штампований орнамент на тарілках

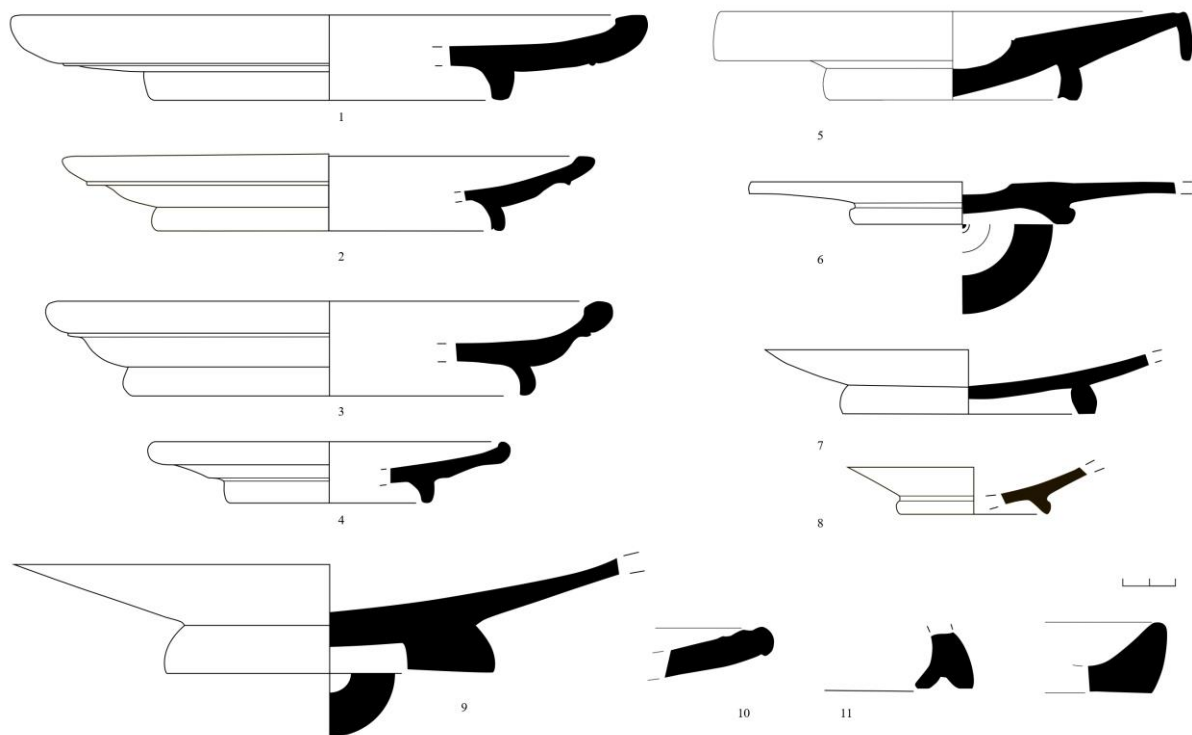

Рис. 76. Рибні блюда

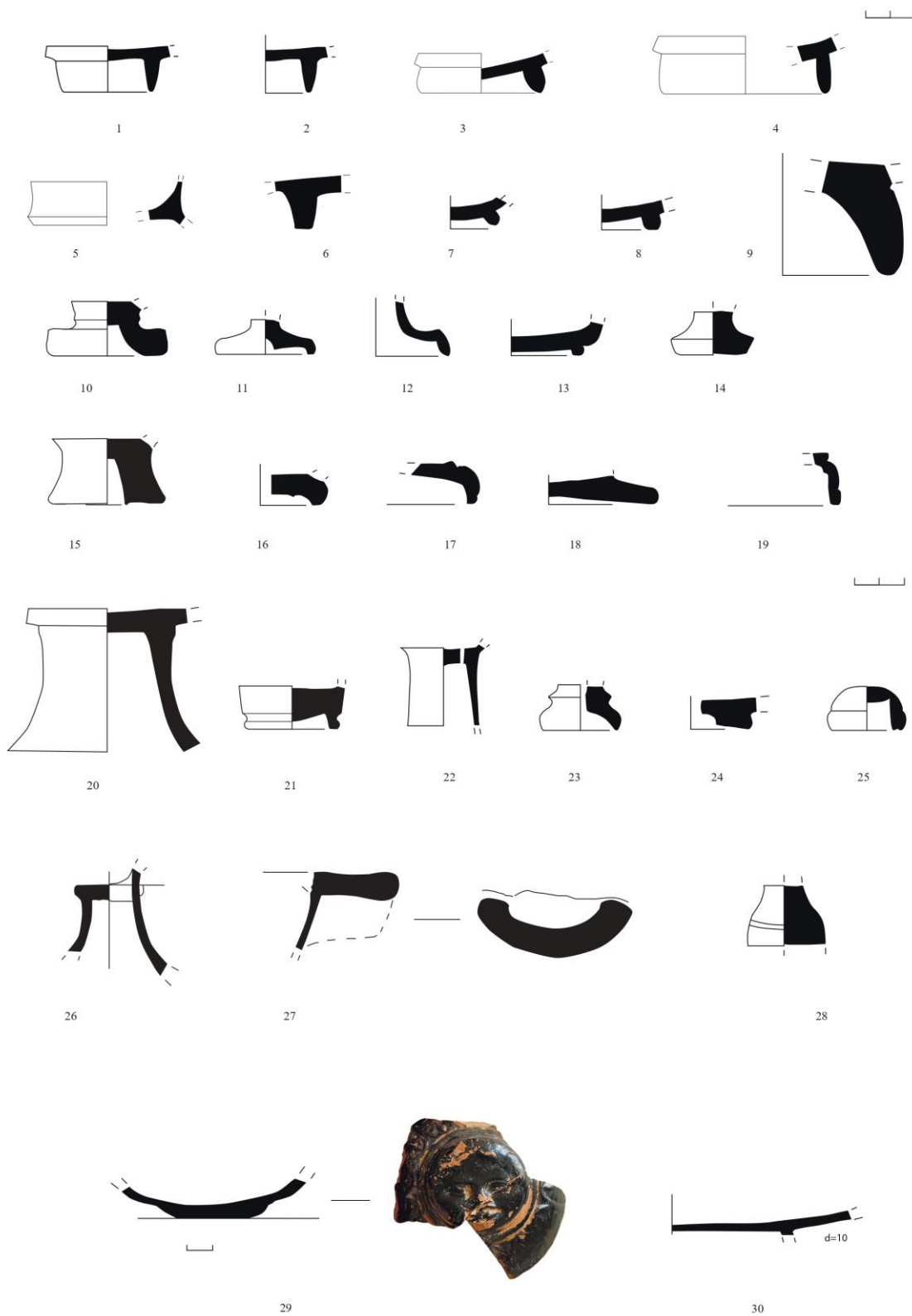

Рис. 77. Фрагменты чернолакового посуду

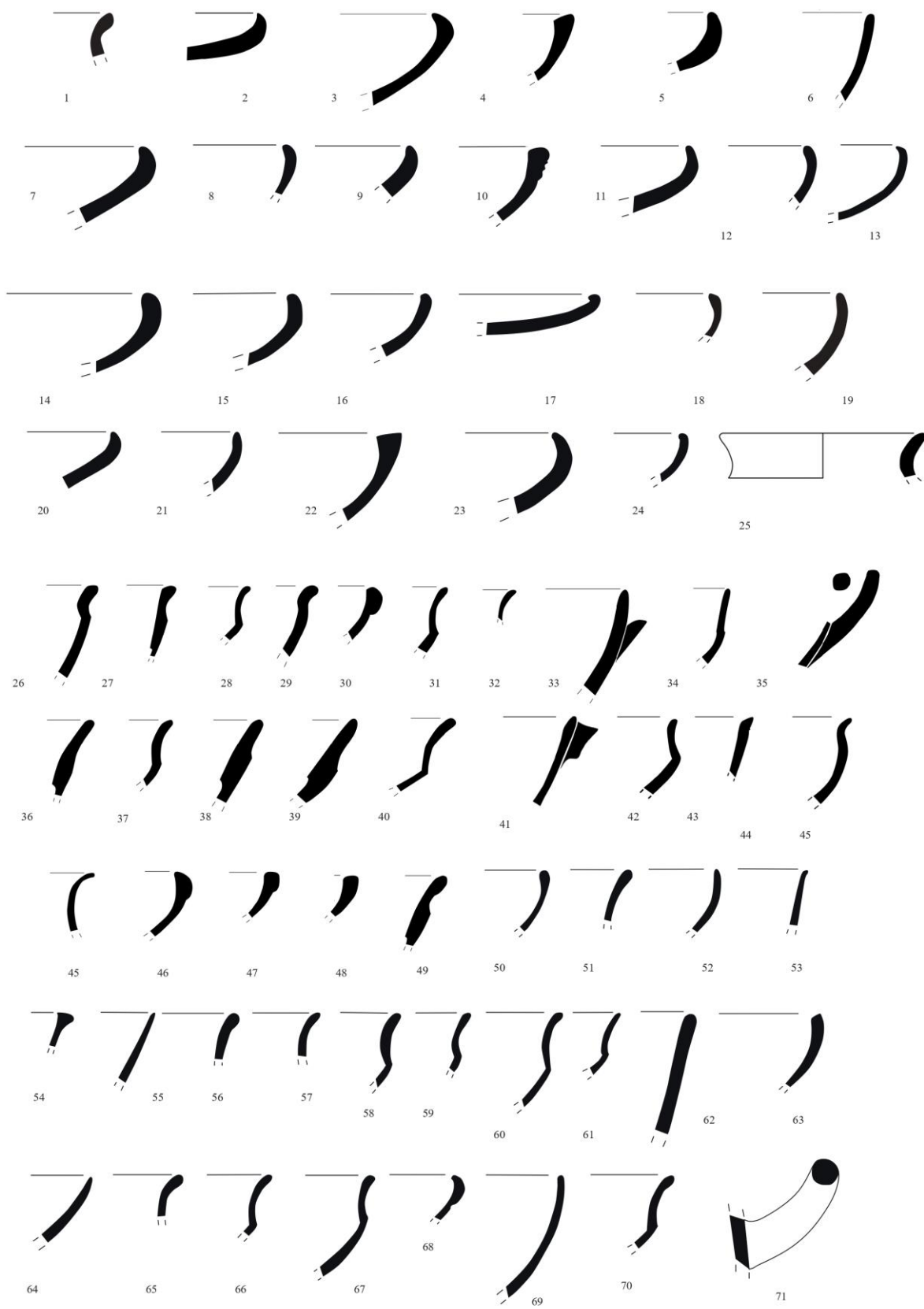

Рис. 78. Фрагменты чернолакового посуду

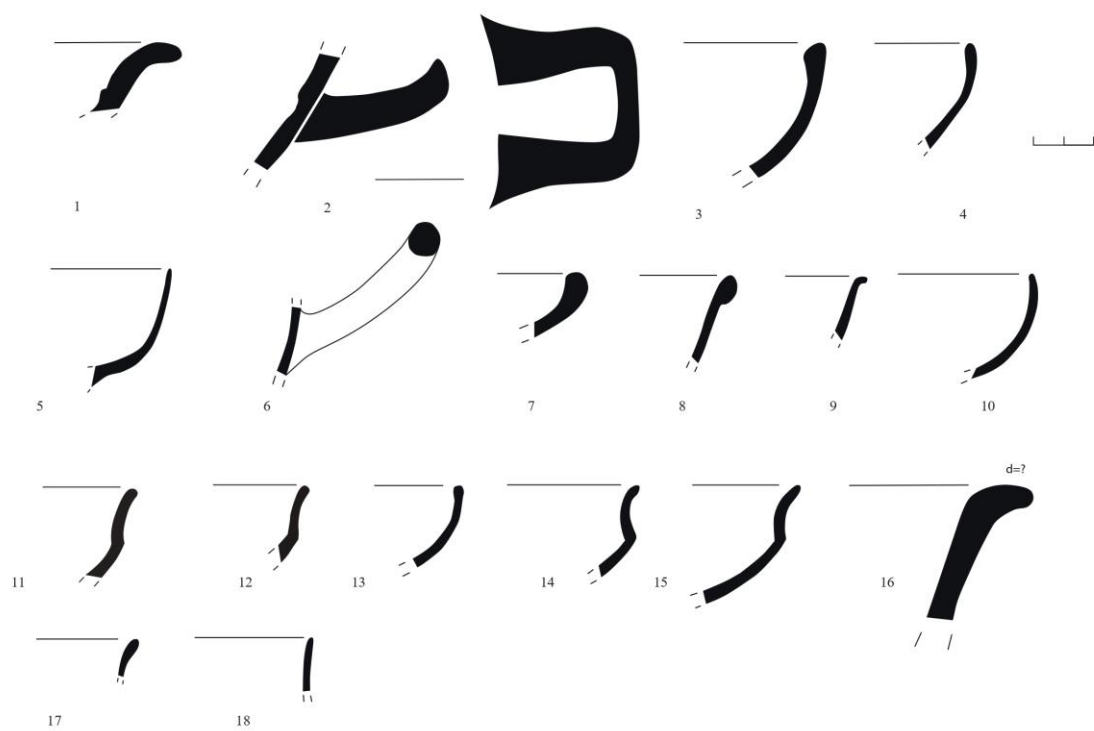

Рис. 79. Фрагменты чернолакового посуду

Додаток Г. Креслення, профілі посуду закритого типу

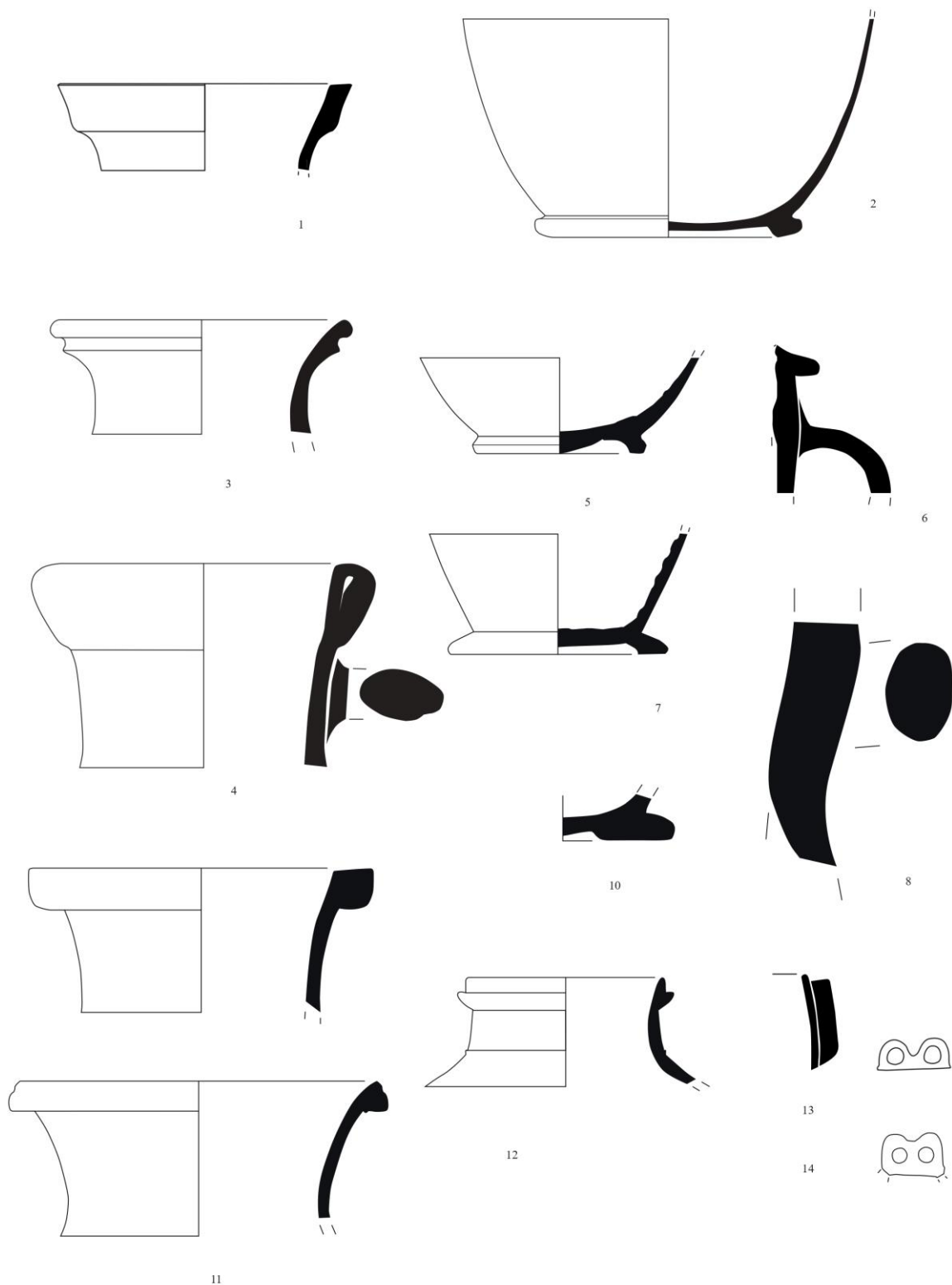

Рис. 1. Посуд закритих форм

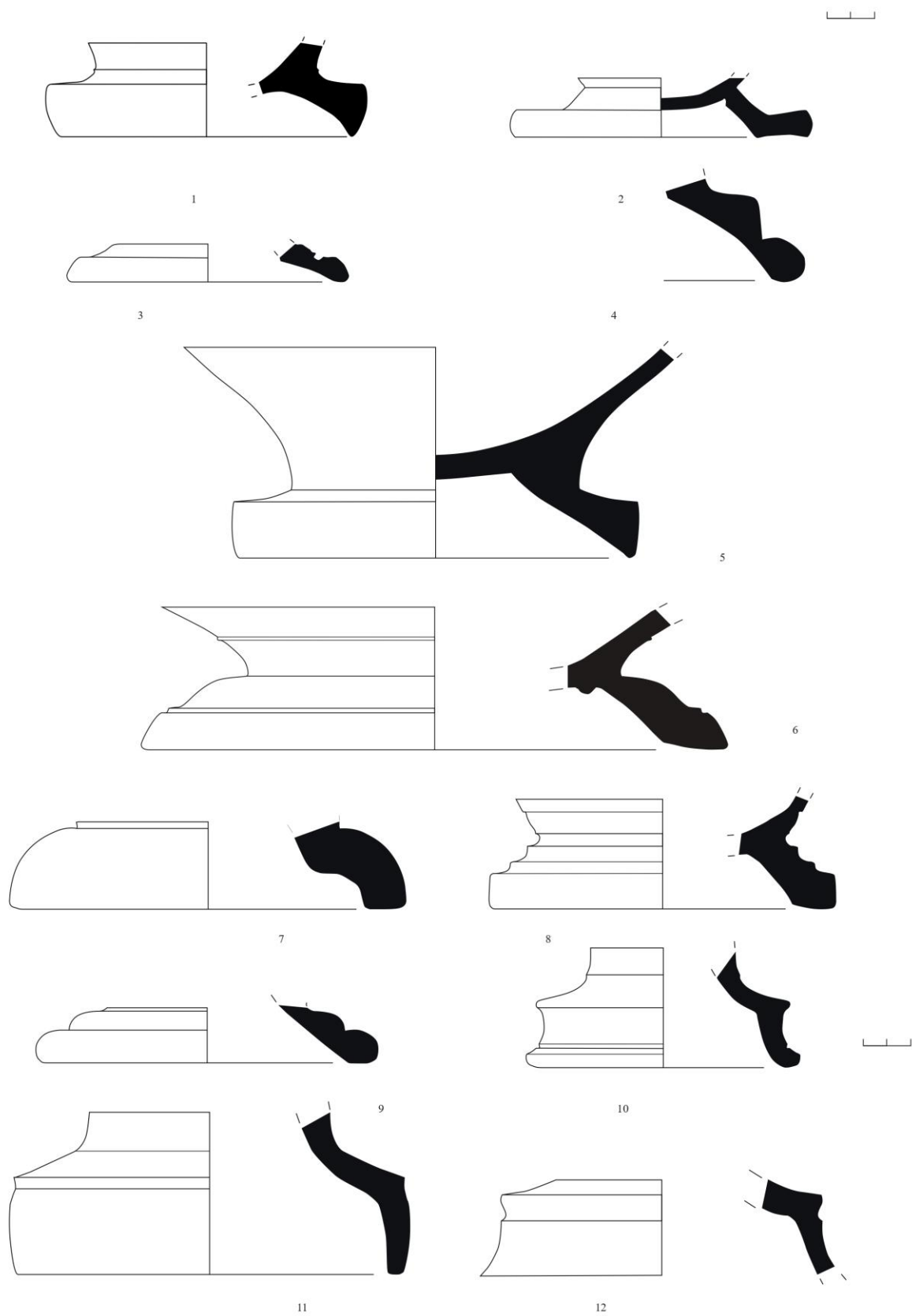

Рис. 2. Кратеры

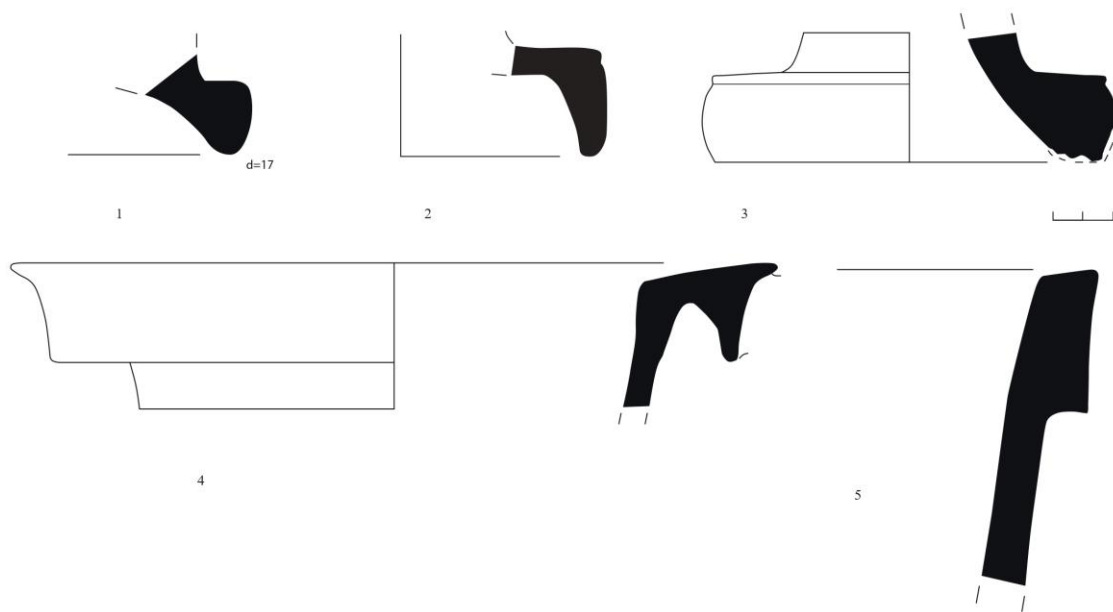

Рис. 3. Кратери

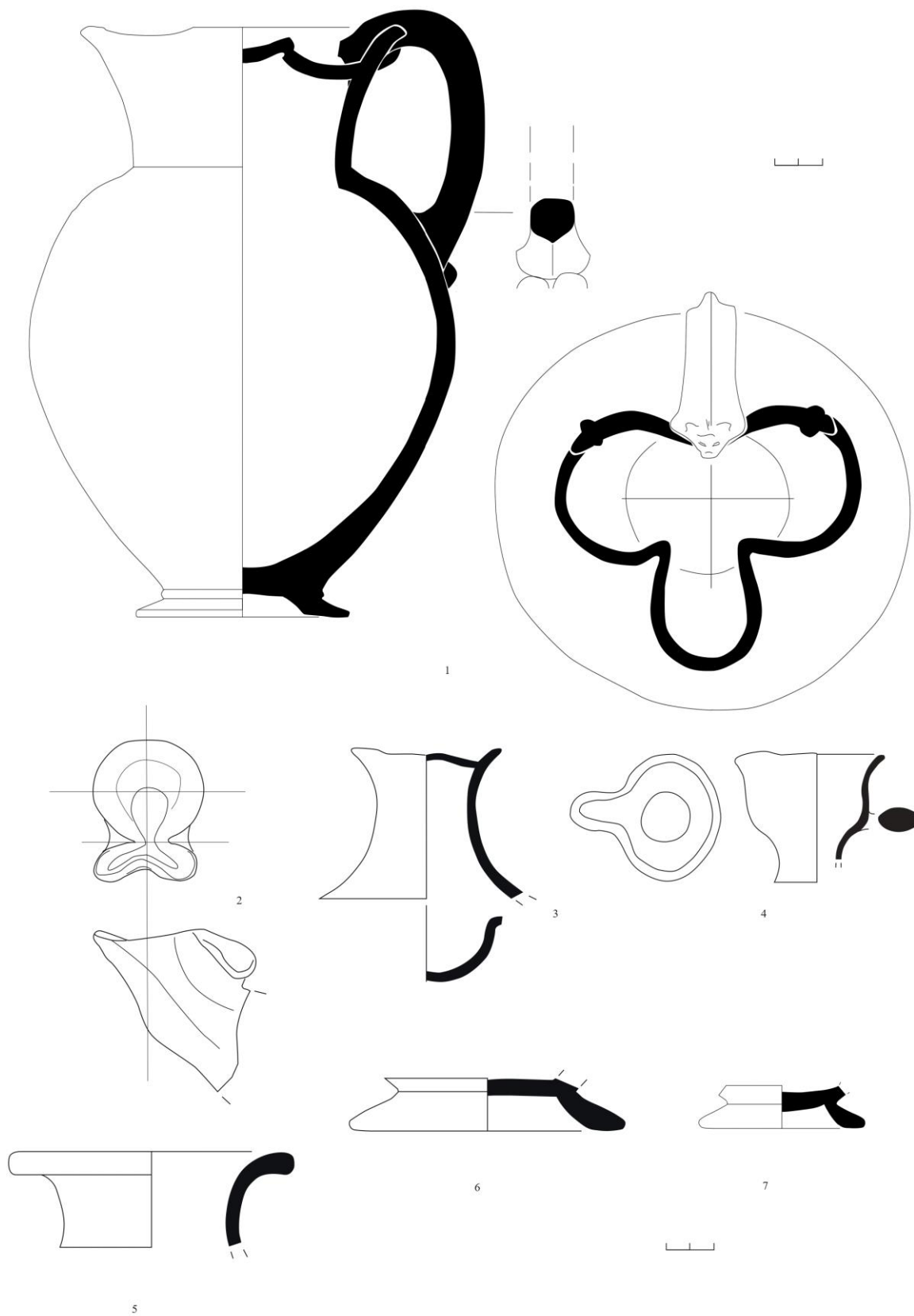

Рис. 4. Ойнохої

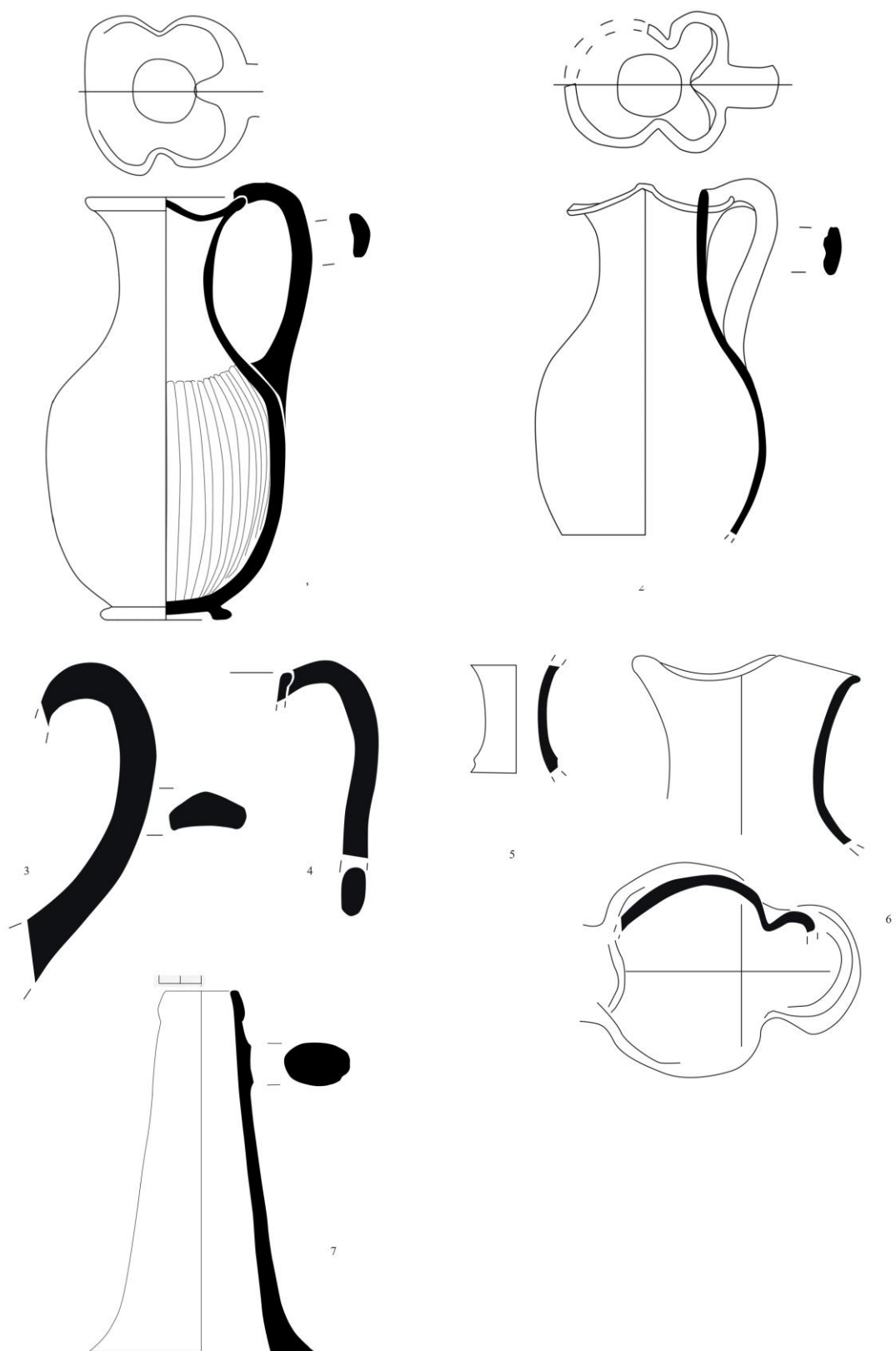

Рис. 5. Ойнохої, лагінос.

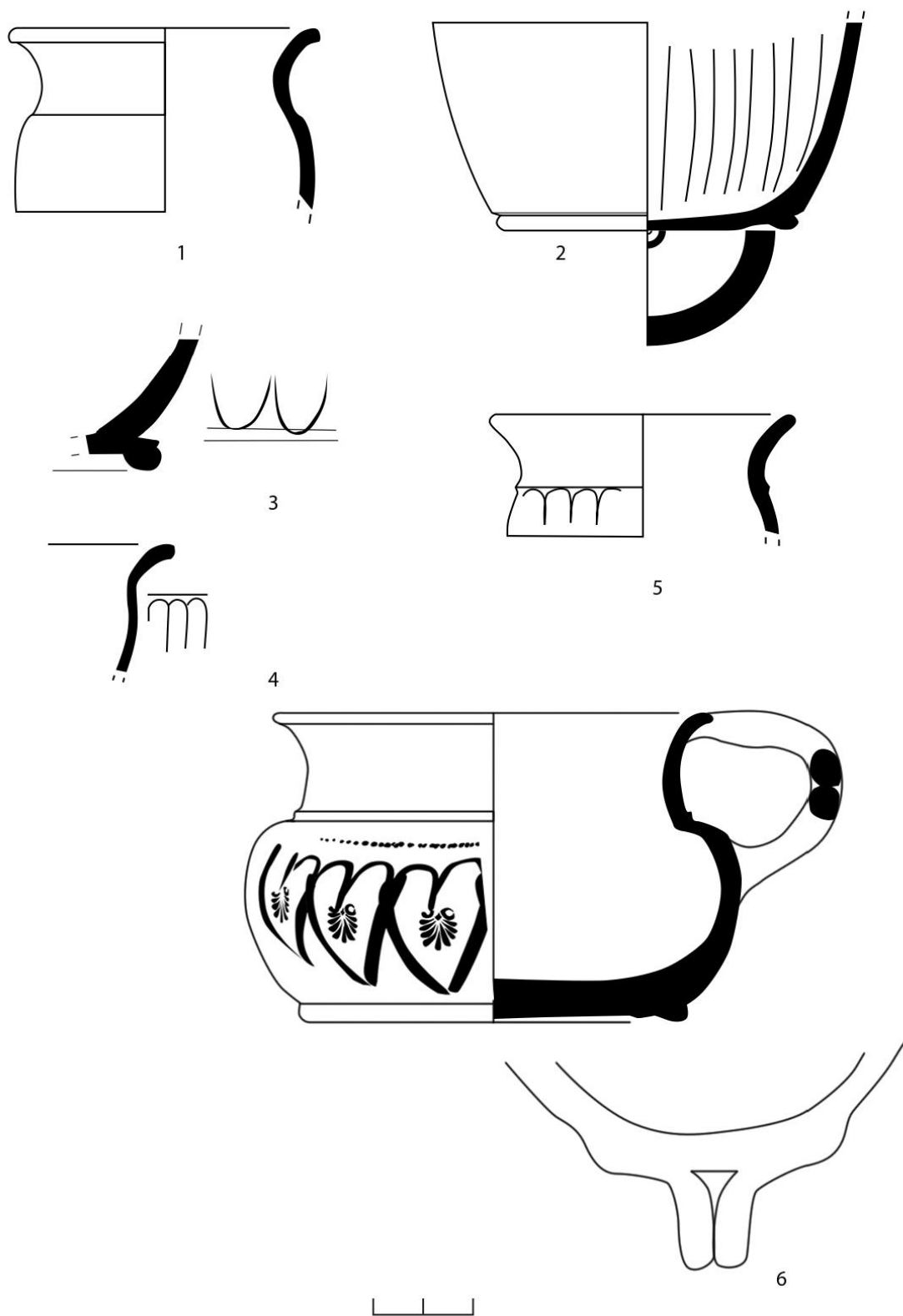

Рис. 6. Кухлі

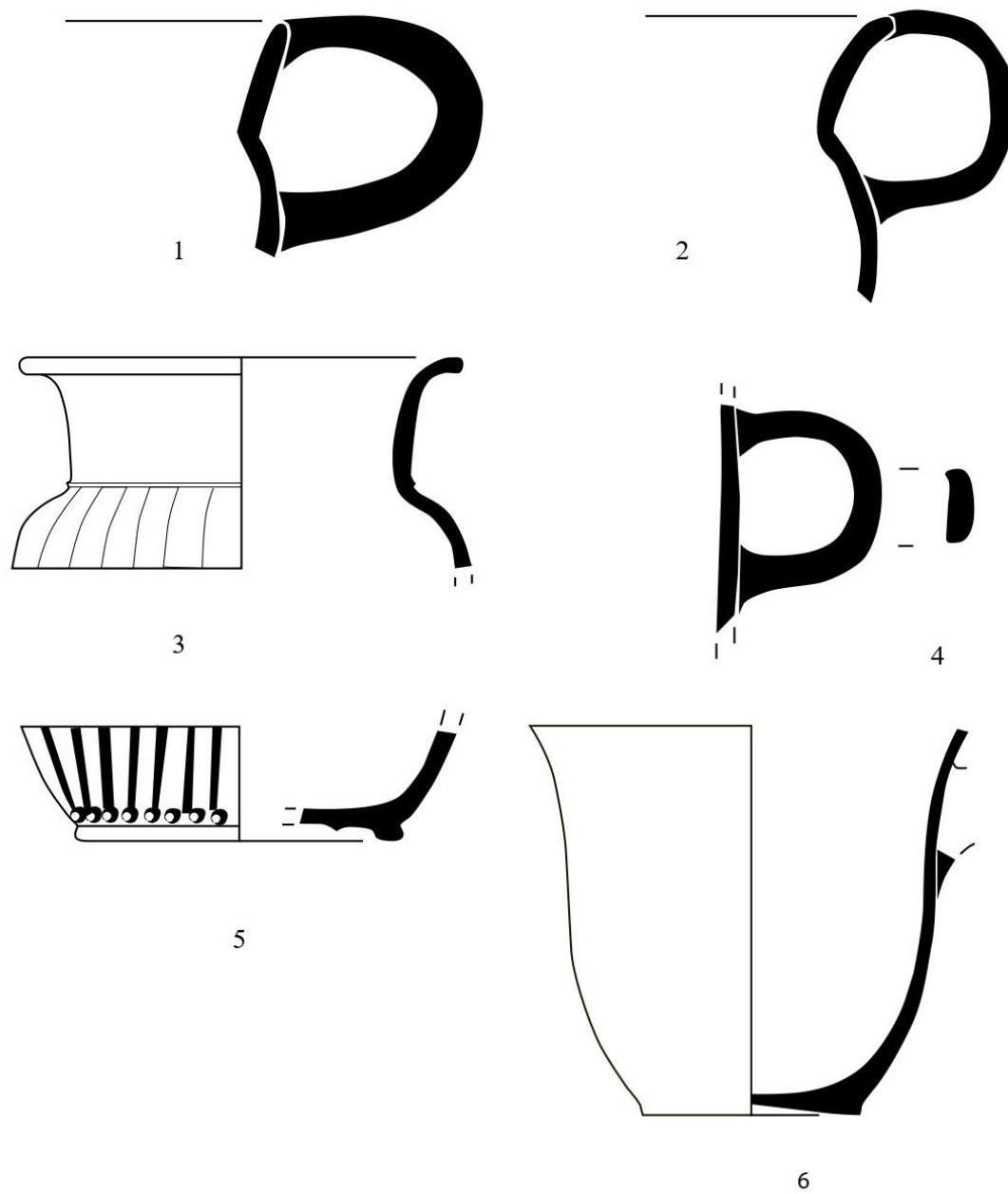

Рис. 7. Кухлі

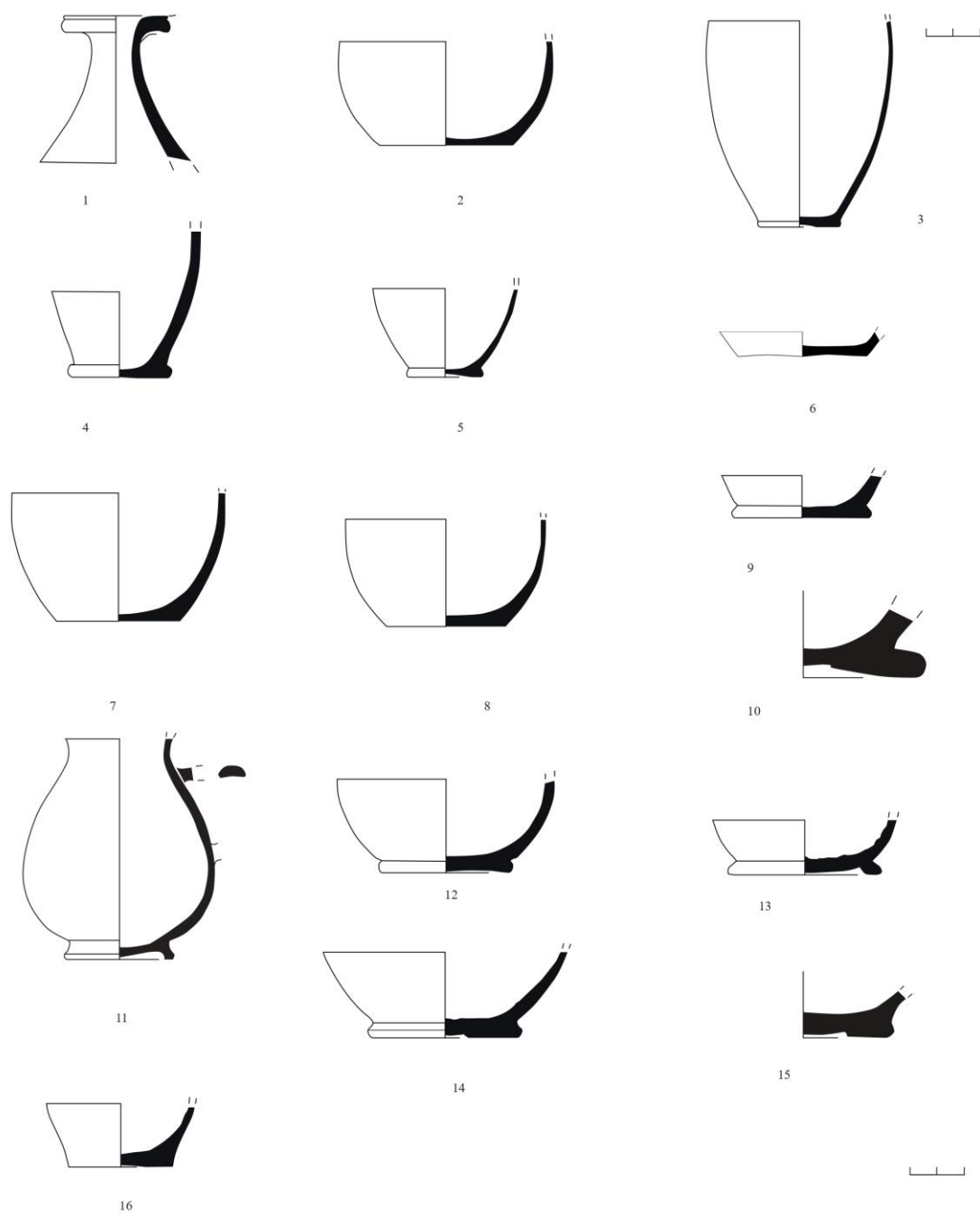

Рис. 8. Ольпы

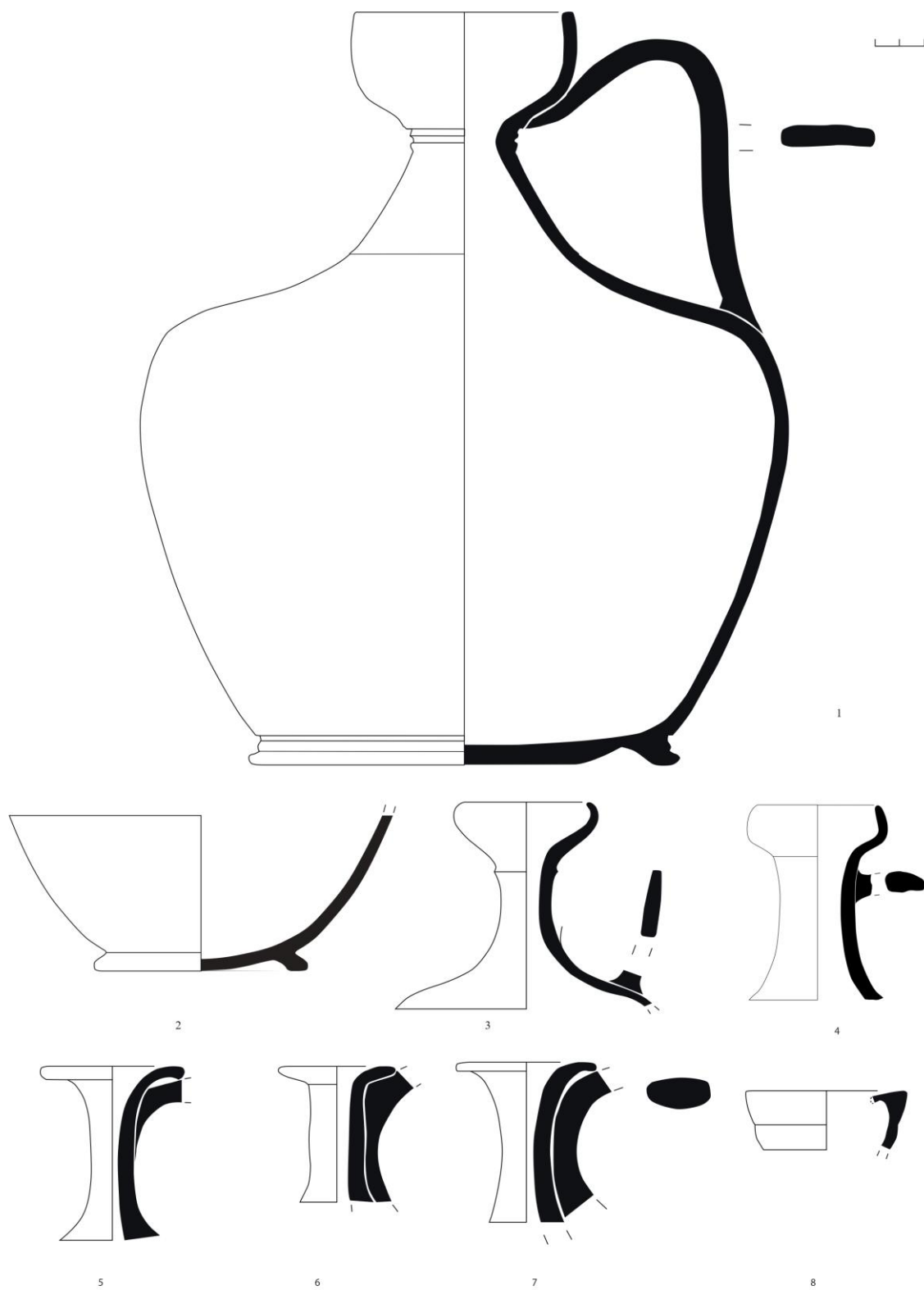

Рис. 9. Лекифи

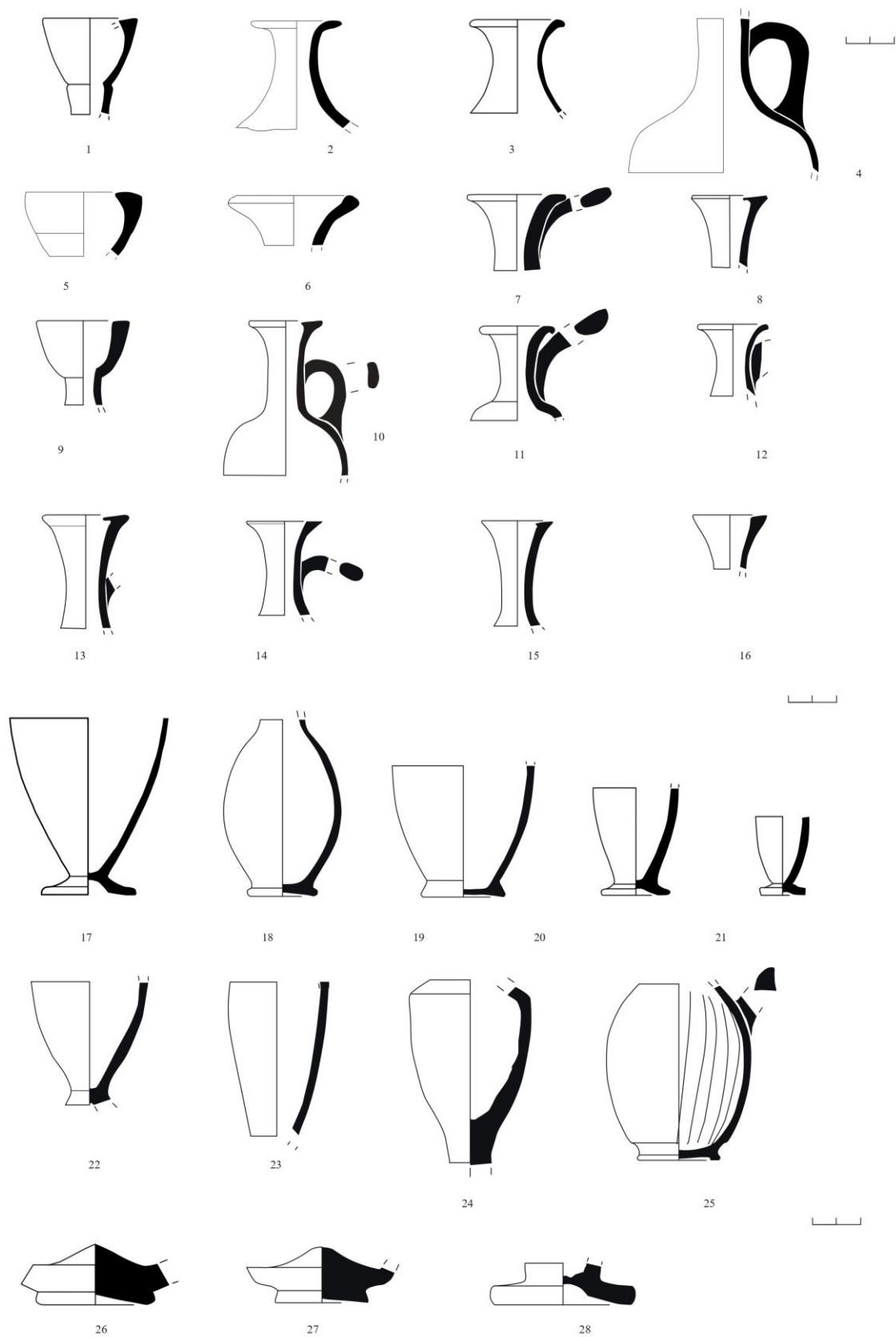

Рис. 10. Лекіфи

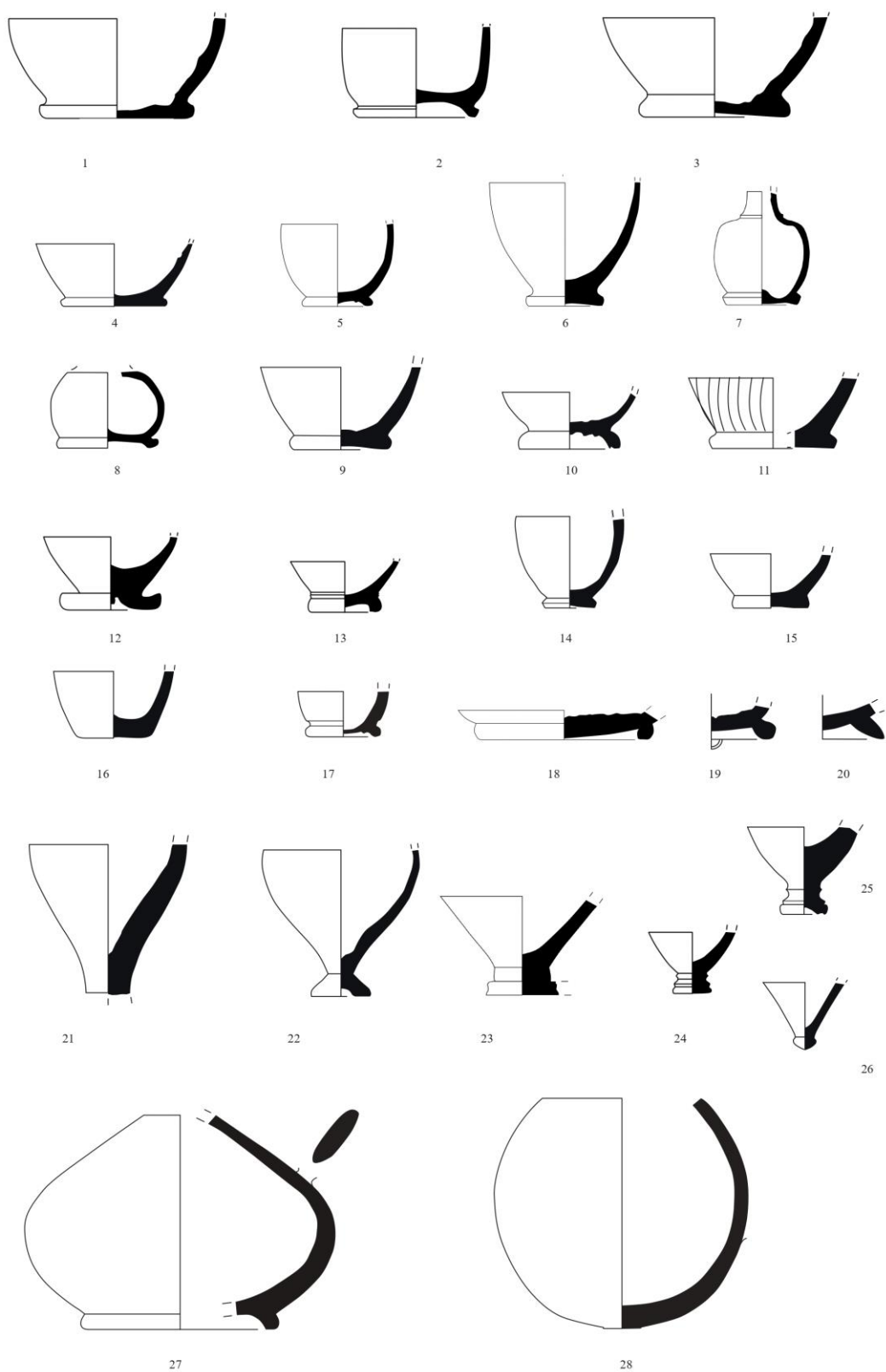

Рис. 11. Лекіфи, амфориски та флакони

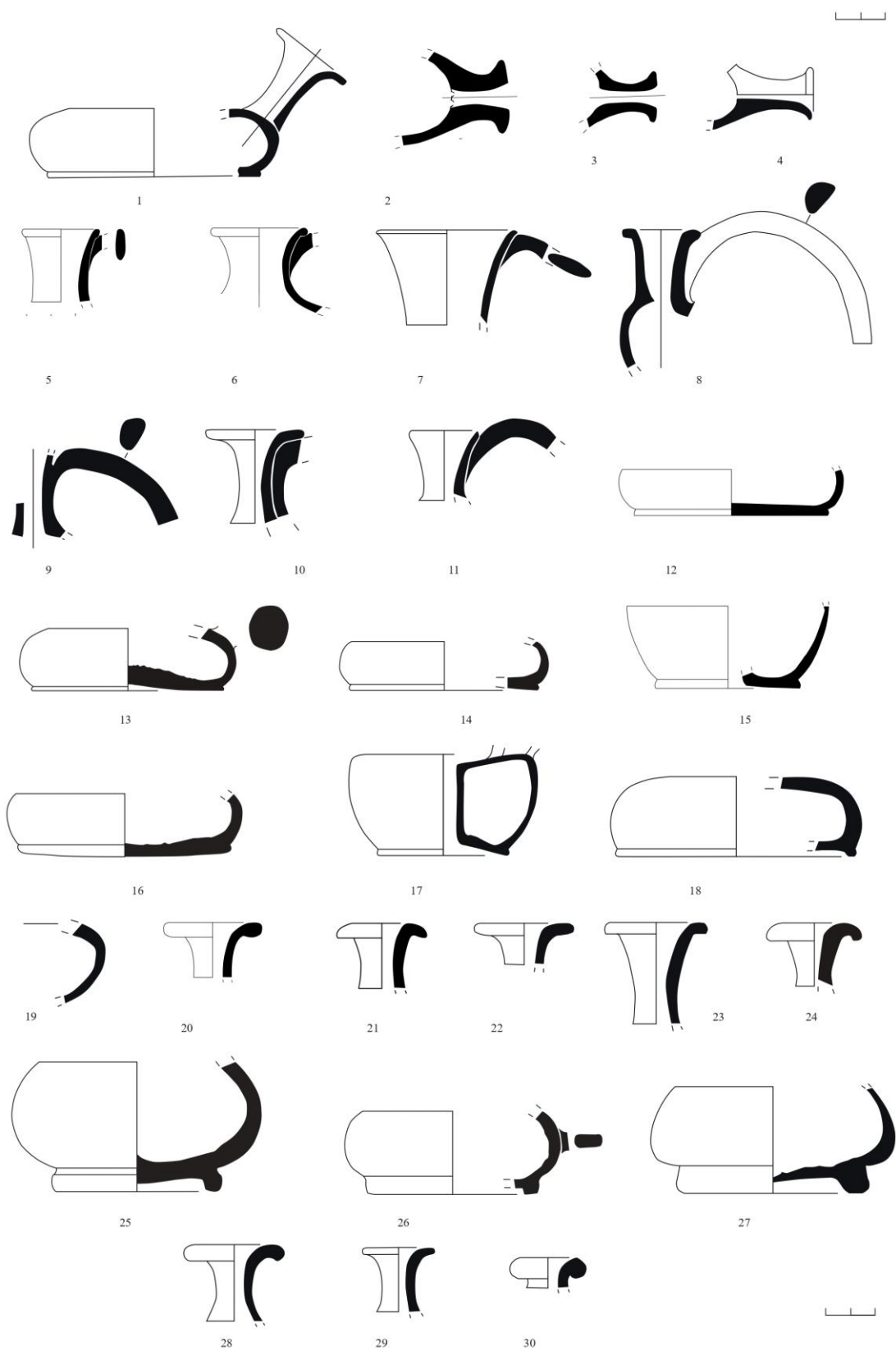

Рис. 12. Аски

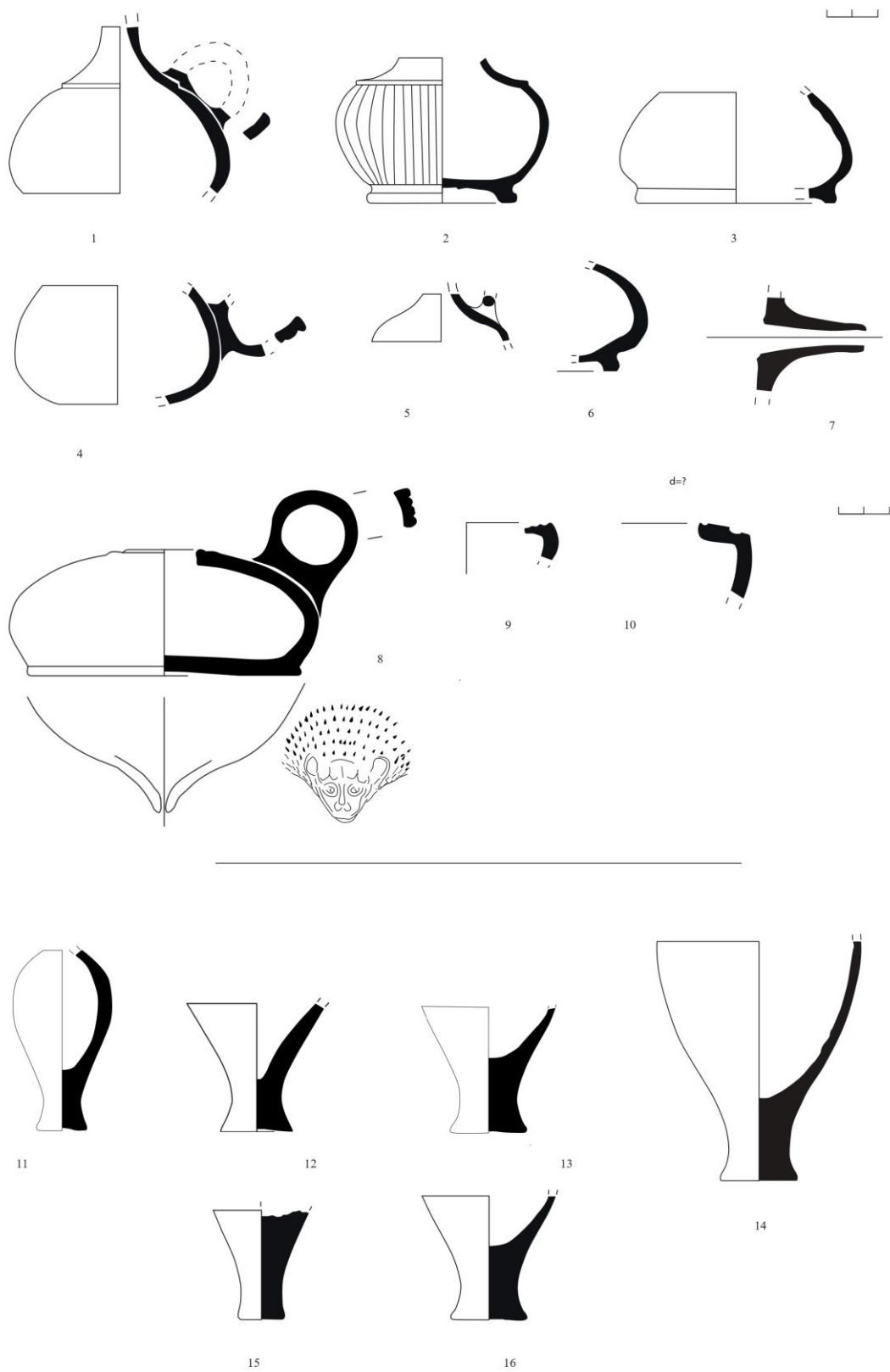

Рис. 13. Аски, флаконы

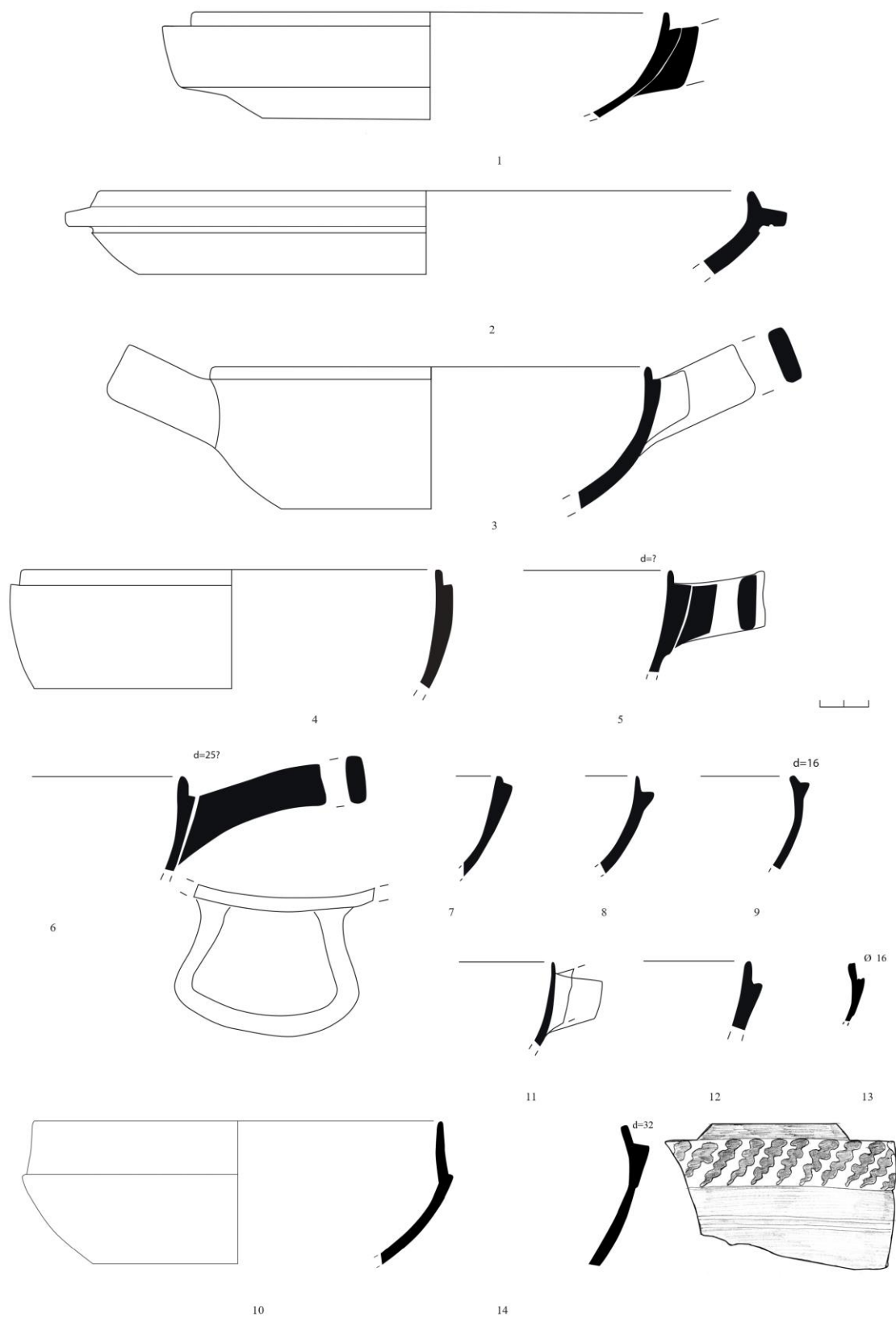

Рис. 14. Лекани

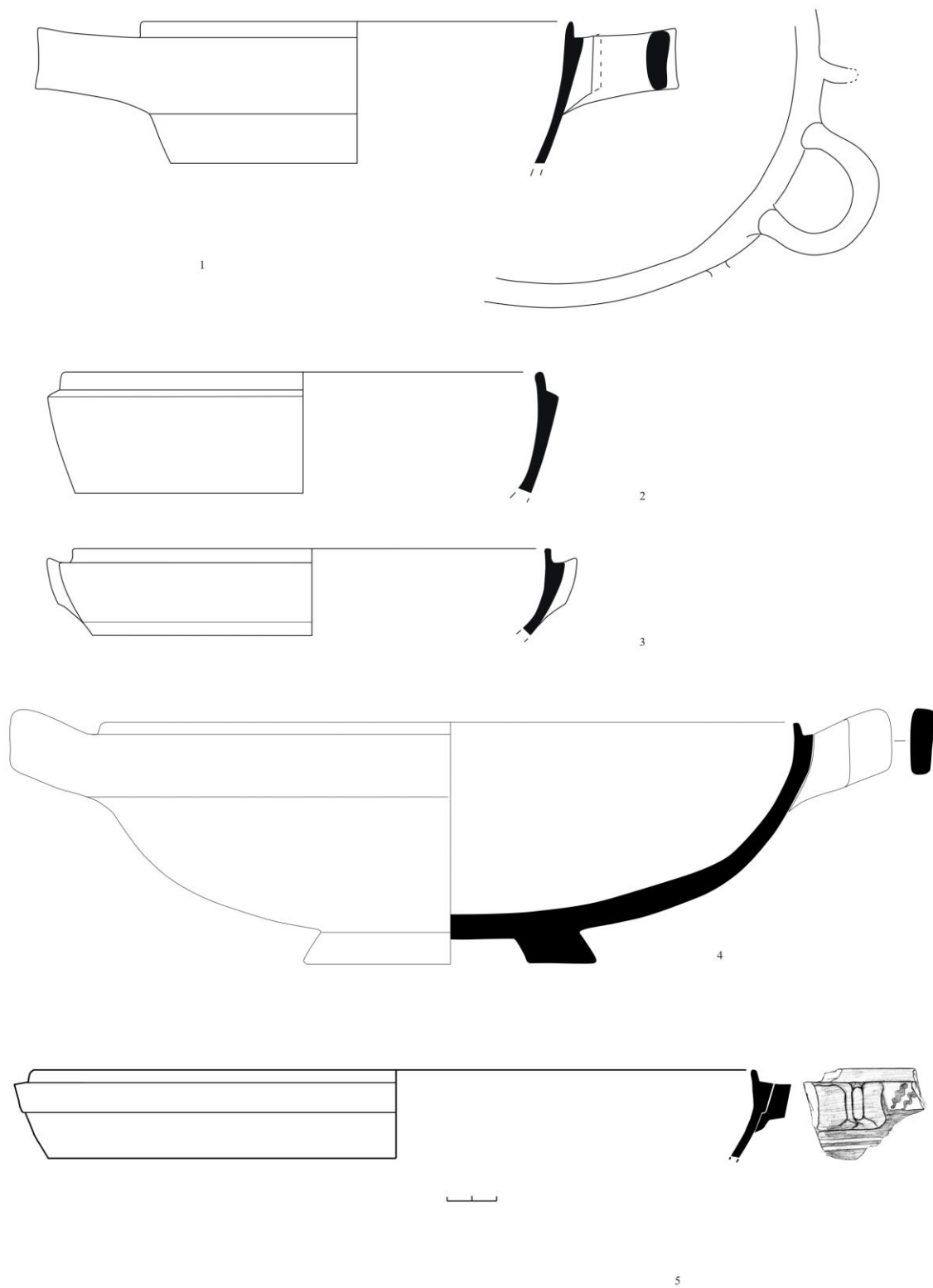

Рис. 15. Лекани

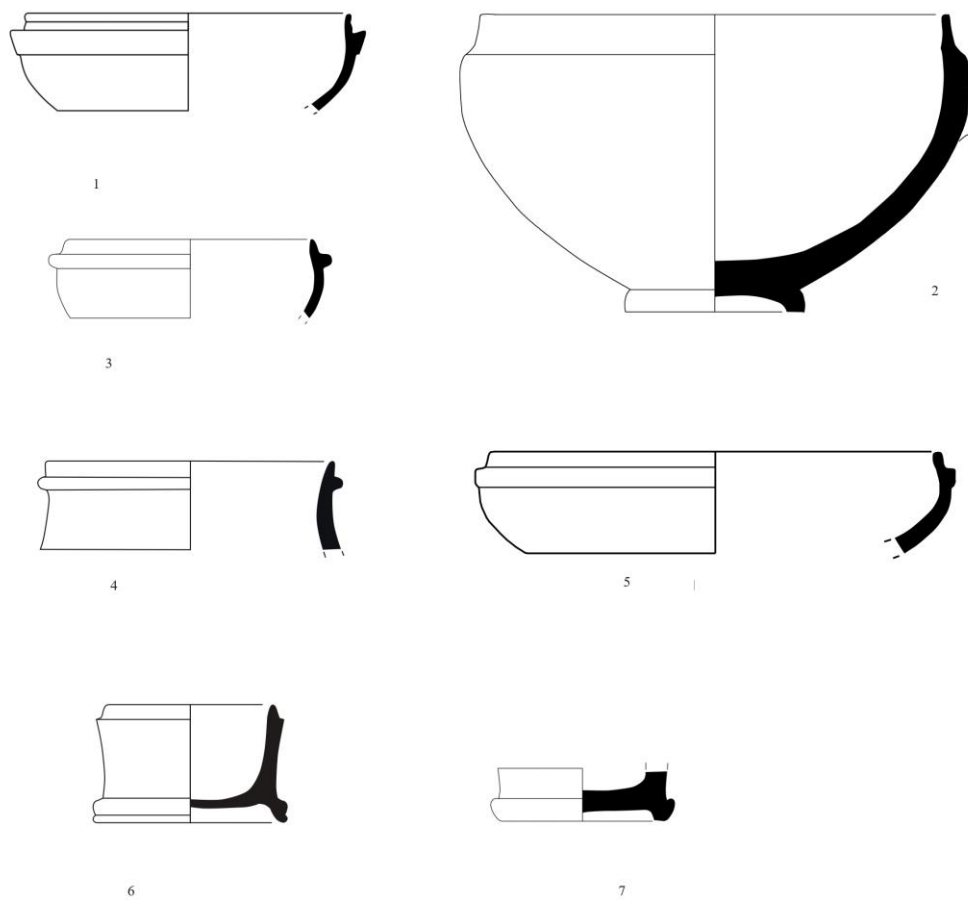

Рис. 16. Лекани та пікиси

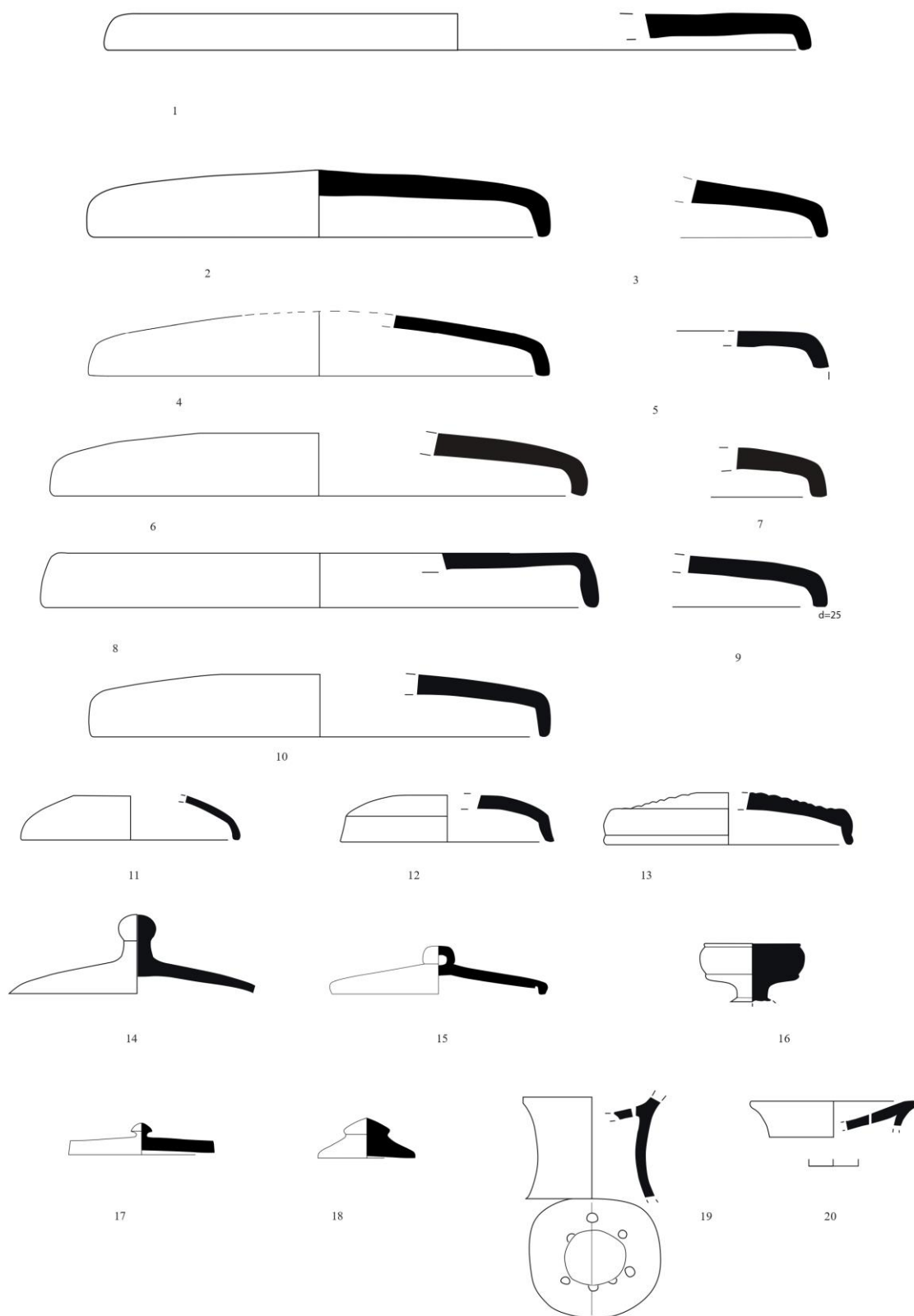

Рис. 17. Кришки лекан, сита

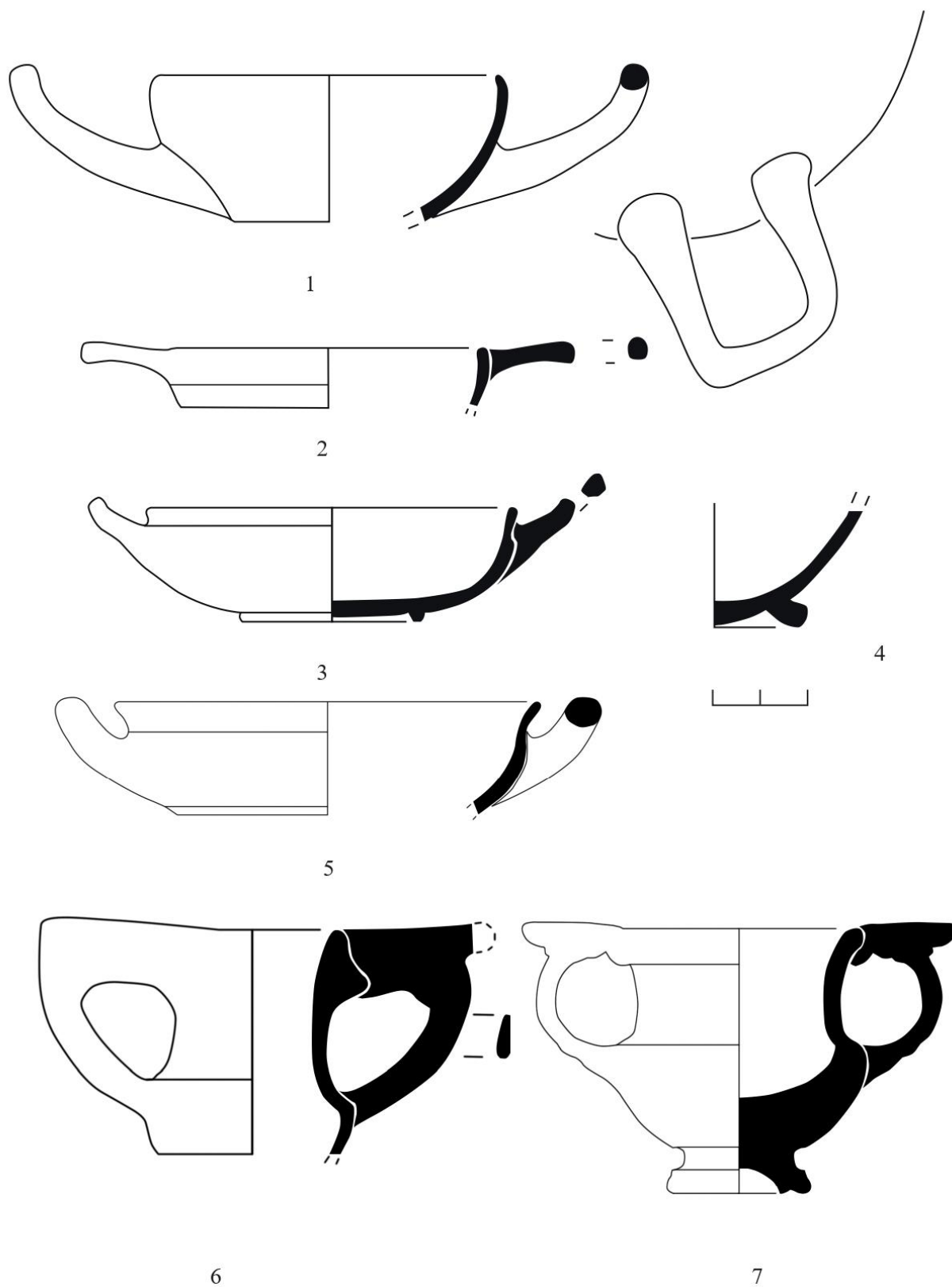

Рис. 18. Мініатюрні форми

Додаток Д. Технологія виготовлення чорнолакового посуду

Технологія виготовлення аттичного чорнолакового посуду досить складна. Ці процеси детально описані у безлічі праць (Блаватский 1953; Corbett 1955; Schreiber 1968; Sparkes, Talcott 1970; Von Bothmer 1987; Sinpoli 1991; Егорова 2009, 2014, 2015 та інші). Тому ми зупинимося лише на основних положеннях даного питання.

Експерименти та спроби реконструювати сам процес виробництва аттичної чорнолакової кераміки почалися ще з 1920-х рр. Дослідників почали цікавити склад глини, техніки попереднього декорування, інструменти, за допомогою яких наносився орнамент, гончарні печі для випалу та інші аспекти виготовлення кераміки. Серед найважливіших слід згадати фундаментальні роботи Г. Ріхтер (Richter 1923). Вона досліджувала технологію виготовлення керамічного посуду, керуючись сучасними на той час технологічними схемами, реконструювала процес від підготовки сировини, до нанесення декору. Вже тоді дослідниця поставила питання про декількарівневий випал посуду та різні інтерпретації дефектів, як відображення помилок при випалі. Вона запропонувала існування двох етапів випалу, розглянула вірогідні компоненти покриття та сам процес його нанесення.

Після появи цієї роботи багато дослідників починали вивчати дане питання, в основному в контексті загальної схеми виробництва кераміки (Блаватский 1953, Corbett 1955; Cook 1965; Sinpoli 1991; Schreiber 1999), проте в останні роки питання технологічних особливостей чорнолакового посуду все більше досліджують з точки зору фізичних процесів та хімічного складу тіста посудини та покриття. Чимало робіт було присвячено технологічним аспектам виготовлення чорнолакової кераміки, на рівні з іншими типами посуду (Bimson 1956; Noble 1960; Hofmann 1962; Maniatis 1993; Mirti, Gulmini, Perardi, Davit 2004). Подібні дослідження були присвячені реконструкції технологічного процесу, покликаному визначити різницю у виготовленні червонофігурного та чорнофігурного розписів (Chaviara 2014, p. 57). Досліджувалися не лише матеріали з Аттики, а також кераміка з Кампанії — імітація аттичного посуду (Maggetti, Galetti 1981; Montana, Tsantini, Randazzo...2013), італійська кераміка стилю «буккеро», пізньобронзова кераміка (Trabska, Weselucha-Birczynska 2011), етрусська кераміка (Gliozzo, Kirkman 2004), італійська «терра

сігілята» (Sciau 2016, р. 46). Для нашого дослідження ці роботи представляють неабиякий інтерес, з методичної точки зору — порівняння технологічних схем, визначення мікроморфології та елементного складу різних покриттів. Адже ззовні всі зазначені вище типи кераміки виглядають подібно.

Слід виділити роботу Т. Шумана, який проводив експерименти з реконструкції чорнолакового покриття. Він досліджував технологію випалу посуду та хімічні процеси, що відбуваються в цей час. Т. Шуман вперше висунув теорію, що глина, з якої виготовлялось покриття та посудина, лише незначним чином відрізняється за хімічним складом або ж не відрізняється зовсім (Schumann 1942). Його справу продовжив М. Бімсон, він порівнював аттичну кераміку з червоною «терра сігілята». Дослідник довів, що на фундаментальному рівні ці процеси однакові — готову посудину покривали суспензією з насиченої іллітами глини, що має у складі залізо. Далі вже можна було випалити посудину і отримати червону «терра сігіляту», утримавшись від контакту з редуційними газами, або чорну, дотримавшись трьох стадій випалу. Окрему увагу було приділено хімічному складу глини (Bimson 1956).

Пізніше теорії Шумана підтримав Дж. Нобель (Noble 1960), який одним з перших провів спектродогічне дослідження чорнолакового покриття та розширив відомості про трьохрівневий випал посуду. Дослідник вивчав також температурний режим випалу кераміки, провівши експерименти з обпалу сучасної грецької кераміки. Дослідники намагались відновити хімічний склад покриття, користуючись сучасними матеріалами. Так Шуман використовував у якості доповнення аміак та гідроксид натрію, що активно проявляв лужні властивості (Schumann 1942); Хофман використовував тенніни (Hofmann 1962); Нобель — калгон та поташ (Noble 1960). Останній ймовірно й використовували давньогрецькі майстри, адже він утворюється шляхом природнього спалення деревини, в тому числі й у гончарній печі.

Згодом, з розвитком сучасних технологій, почалися дослідження хімічного складу глини шляхом фізико-хімічних аналітичних методів та експериментів. Головну увагу привертають неруйнівні методи дослідження, що ніяк не пошкоджують досліджену поверхню. Це кількісні, якісні аналізи (виявлення

основних, мінорних та мікроелементів) шару чорнолакового покриття (PIXE — Particle-Induced X-ray emission, XRF) (Chaviara 2014, p. 57).

До цієї ж групи методів належить сканування електронним мікроскопом, рентгенівськими дослідженнями (SEM-EDX), мікроморфологічний аналіз за допомогою трансмісійного електронного мікроскопу (TEM), спектроскопічні аналізи, рентгенівське дослідження пігментів глини тощо. (Naudé 1959; Oakley 2009; Cianchetta, Trentelman, Walton 2016). Використання методу мас-спектрометрії для визначення хімічного фазового складу і молекулярної структури речовини, що базується на реєстрації спектра мас йонів, утворених внаслідок іонізації атомів проби. Так були досліджені характеристики чорного та червоного покриттів дослідниками Інституту консервації Геті (Getty Conservation Institute) (Walton 2008).

Метод енергодисперсійної рентгенівської спектроскопії (Energy-dispersive X-ray spectroscopy, EDS) з використанням сканувального електронного мікроскопу — аналітична методика елементного аналізу твердої речовини, що базується на аналізі енергії емісії її рентгенівського спектру (X-ray fluorescence (XRF)). Даний метод дозволяє дослідити матрицю глини на мікроскопічному рівні, виділити основні домішки, що в свою чергу дозволяє більш чітко виділити місце виробництва посуду та відкоригувати вже наявні данні (Chaviara 2014; Amicone 2015). Використання сучасного рентгенофлуоресцентного аналізу — методу спектрального аналізу речовини з метою отримання його елементного складу (XRF) дає змогу дослідити композицію, мінералогію та морфологію різних типів покриття посуду (Cianchetta, Trentelman 2015; 2016). Метод Раманівської спектроскопії дозволяє визначити температурні умови за яких виявляються оксиди протягом випалу, через чуттєвість променів до гематиту та магнетиту. Наявність гематиту в тісті та покритті робить його гарним індикатором цих умов, при використанні методу (Cianchetta, Maish, Saunders, Walton, Mehta 2015).

Мікроморфологію чорнолакової кераміки вивчали за допомогою сканувального та трансмісійного електронного мікроскопу SEM, TEM (Maniatis 1993; 2009), що дало змогу показати умови випалу, розміри зерен, зокрема кристалів магнетиту. За

допомоги нових методів дослідження трьохрівневий випал посуду було досліджено на новому рівні – виділено часові періоди, стадії, температурні режими.

Слід зазначити, що вітчизняні фізики також не минули тему дослідження чорнолакової кераміки. Для визначення складу та структури були використані методи електронно-зондового мікроаналізу та рентгеноспектрального мікроаналізу, що дало змогу визначити елементний склад досліджуваних зразків аттичної чорнолакової кераміки, що походять з розкопок Херсонесу (Буров, Некрасов, Крупа 2007). Проте, здійснене дослідження залишилося поодиноким для пам'яток Північного Причорномор'я і не отримало подальшого розвитку.

Характеристика аттичної глини та методи її обробки. Основні етапи виготовлення керамічного посуду

Чорнолаковий посуд з'являється в той час, коли вже вся технологія виготовлення самих форм була добре відпрацьована, тож гончари йшли вже по відомому шляху.

Як відомо, вироби аттичних майстрів виготовлялись з високоякісної глини, щільної, добре відмуленої помаранчевої чи бежевої, без помітних домішок. Виходи таких глин знаходяться неподалік від Афін, це, так звані, вторинні глини, подібний відтінок їм надають залізні домішки. Саме цю глину вважають найбільш пристосованою до виготовлення чорнолакового посуду, так як глина досить пластична та добре тримає форму (Егорова 2009, с. 13-15).

Тож сама кераміка складається з трьох основних елементів: глина — зерниста субстанція, що здатна у вологому стані ставати пластичною; непластичні домішки, такі як мінеральні чи органічні елементи та вода, при додаванні якої в глину всі три елементи поєднувались. Також могли додаватись інші елементи, пігменти, що використовувались для декорування посуду та різні види палива, що використовувались при обпалі (Чечуліна 2018а, с. 345).

Глина, як основа всієї кераміки, може бути визначена чи класифікована в декілька способів, зважаючи на розміри її компонентів, на хімічний склад, мінералогію. Глина — це дрібнодисперсна субстанція, зерна якої менше ніж дві тисячних міліметра. Саме ці зерна стають пластичними при додаванні води, що

дозволяє матеріалу бути сформованим у потрібну форму. При висиханні форма застигає і при обпалі перетворюється в довговічний об'єкт (Bormans 2004, p. 90). З точки зору структури виділяють різні види глин. Глини, що складаються з двох шарів мають у складі каолін, глини з трьох шарів мають смектити та ілліти. Саме зв'язки між шарами впливають на здатність глини абсорбувати воду, що в свою чергу впливає на пластичність матеріалу (Sinpoli 1991, p. 15).

Як відомо, аттичні глини — вторинні, при транспортуванні вони втратили всі великі частинки, осівши у спокійних водах дрібними фракціями. Навколо Афін багато родовищ глин, переважно, дрібнозернистих, які знаходяться в самому кінці транспортного шляху глин. Землі, що оточують Середземне море частково були морським дном або давніми озерами. Вторинні глини забруднюються шляхом транспортування. Це забруднення може впливати на колір глин. Коричневі глини, темно-коричневі, кольору цегли, мають в своєму складі різні види заліза. Залізо є поширеною домішкою в глинах як материкової, так і острівної Греції. Саме цей компонент надає аттичній глині багатого червоно-помаранчевого кольору. Інші забруднювачі — органічні речовини, надають породам сірого, зеленого, синього і чорного кольорів. Органічні домішки впливають на пластичність глини, як і ілліти. Останні є дуже поширеними, вони превалюють в морських породах, є у складі й аттичних глин. Окислення також сприяє пластичності матеріалу. Це повільний процес потрапляння достатньої кількості води між дрібними часточками глини, які її стискають. Подібні глини дуже міцні. Окислення включає в себе бактеріальні процеси, що руйнують натуральні органічні зв'язки в глинах та звільнюють амінокислоти. Більшість аттичної кераміки виготовлювалась на гончарному крузі (окрім деяких форм, що відливались), їх успішне виготовлення забезпечувалось саме пластичністю глини (Schreiber 1999, p. 4).

Глини різняться також по своїй міцності — іншої життєво необхідної характеристиці процесу керамічного виробництва. Загалом, непом'якшені глини, що використовуються афінськими майстрами для декорування, набагато міцніші ніж пом'якшені глини. Пом'якшення — це процес додавання непластичних матеріалів, таких як пісок чи шамот. Дрібнота та подібність зерен впливає на міцність матеріалу.

Глина для гончарного кола повинна мати правильні пропорції часток. Одноманітність зерен дозволяє часткам стискатись більш близько один до одного, що надає міцності глині.

Зерна глини пласкі, шестикутні за формою, саме ці характеристики важливі для надання міцності глині при додаванні води (Schreiber 1999, р. 5). На цю характеристику позитивно впливає й пористість матеріалу. Вона дозволяє проникнути волозі в глину протягом висушування та ветрифікації під час обпалу. Також це дозволяє обпаленому посуду абсорбувати воду. Таким чином, обпалена глина з певною кількістю пор набагато міцніше ніж та, в якій їх немає.

У вологій глині «вода для пластичності» чи «мастильна вода» — допоміжна вода, дає змогу пов'язати кожную часточку глини, вона випаровується на повітрі. «Пориста» вода чи «атмосферна» — замкнена в порах глини, вона випалюється на ранніх етапах — при температурі від 120 °С. Хімічно комбінована вода, що є частиною хімічного складу каолітів, випаровується при температурі від 600 °С. Аттична кераміка мала достатню кількість пор, щоб ще до обпалу мати певну міцність й не розвалюватись в руках майстра (Schreiber 1999, р. 6). Вапнякові глини (вміст $\text{CaO} > 5\%$), що досить широко використовувались по всьому середземноморському регіону в античні часи, зберігають стабільну мікроструктуру в температурному режимі 850-1050 °С. Таким чином, в них є значний запас при обпалі, що гарантує глині стабільну якість продукту, відповідно до низької вогнетривкості (Freestone 1987, р. 23).

Отже, аттичні глини дуже багаті — вони дрібнозернисті, міцні, пластичні, пористі. Характерною особливістю є те, що глина при певному впливі (наприклад натиранні шкірою) набуває блиску (Schreiber 1999, р. 6). Ці глини були ідеальним матеріалом як для формовки тонкостінного посуду, так і для створення покриття.

Посуд виготовлювався в декілька етапів. В гончарній майстерні зазвичай працювали від двох до дванадцяти робітників. Звичайною практикою було, коли один майстер був відповідальний за формовку, інші за декор посуду. (Noble 1965, р. 7; Krukowski 1990, р. 7).

Проте спершу відбирався матеріал для роботи — глина. Її добували у спеціальних копальнях, невеликих ямах, потім привозили до майстерні. Зазвичай, майстри привозили глину з найближчих родовищ, від одного до шести кілометрів. Проте, її могли привозити й здалеку на кораблях (Sinpoli 1991, p. 15).

Перш ніж почати обробку глини на гончарному колі, майстри доводили її до потрібної кондиції, ретельно вимішуючи, позбавляючи пухирців та доводячи до гомогенного стану. Грудочки та занадто м'які місця можуть призвести до деформацій при подальшій обробці. Давні майстри, на відміну від сучасних, глину розминали руками (Schreiber 1999, p. 9-14).

Отже, після викопування глини її транспортували до спеціальних відстійників. Вони представляли собою великі басейни з водою та глиною. Їх використовували як фільтри — великі домішки осідали на дно. Для цього могли додаватись спеціальні каталізатори процесу — пептизуючі речовини для полегшення відділення часточок від глини. Ці басейни були також місцем «старіння», витримки глини. Від такої витримки глина стає пластичною, що робить її більш придатною для роботи. Також відбувається процес вивітрювання, що покращує структуру глини для подальшої формовки.

Глину діставали для первинної просушки. Як тільки вона тверділа настільки, щоб тримати форму, її могли використовувати. Відбиралась потрібна кількість глини, змішувалась і готувалась для формовки на гончарному колі. Під час цього процесу видалялися бульбашки повітря, пухирці, глина набувала єдиної консистенції (Krukowski 1990, p. 2-6).

На прикладі червоно-, чорнофігурних та чорнолакових посудин було визначено, які саме характеристики повинна мати сировина для отримання потрібного результату. Так, оксид заліза відповідає за чорний колір покриття. Наявність Са впливає на появу СаО та діоксиду кальцію під час ветрифікації. Діоксид створює порожнини всередині «глазурі», що змінює колір і впливає на мікроструктуру шару покриття. Наявність калію в насичених іллітами глинах полегшує спікання часточок глини під час ветрифікації в температурному діапазоні

850-950 °C. Ілліт — це єдиний мінерал, на дисперсію якого не впливає кислотність. Таким чином він не потребує ніяких допоміжних речовин (Chaviara 2014, p. 58).

Мікроскопічні дослідження родовищ глини та фрагментів готової продукції показали, що чотири різні поклади глинистих ґрунтів могли бути використані давніми майстрами для виробництва чорнолакового покриття гарної якості. Всі вони знаходяться в Аттіці. Це Панактон, Парнас, Геметтус та Мезогейя. Слід зазначити, що об'єми виробництва самого покриття незначні, порівнюючи з об'ємом необхідної кількості сировини для формовки посуду. Це вірно й для затрат людських ресурсів та сил для виготовлення. Це, разом із великою кількістю подібного посуду дозволяє припустити, що виробництво та розповсюдження чорнолакового покриття становило окрему ланку виробництва та торгівлі. Окрема майстерня з виробництва покриття могла обслуговувати велику кількість гончарних майстерень по всій Аттіці. Це пояснює й однакові характеристики покриття різних знахідок (Chaviara 2014, p. 64).

Для формовки посуду використовували спеціальне ручне гончарне коло, яке в основному було зроблено з каміння, дерева та глини, діаметром біля 60 см. (Егорова 2009, с. 13-15). Гончарне коло повинно було бути добре збалансованим спеціальними шарнірами під ним (Krukowski 1990, p. 2-6). Існує багато зображень на кераміці гончарів, що працюють на гончарному колі (Schreiber 1999, fig. 2, 8).

Дослідники припускають, що могли використовувати спеціальні шаблони для виготовлення вінець чи вигинів плічок. Саме це пояснює таку стандартизацію форм посуду. Окремо виготовлювали ручки, ніжки, кільцеві піддони. Наприклад, ручки могли виготовлятися у спеціальних формах, як і фігурні наліпи на них чи зображення масок акторів, людських обличчя чи фантастичних персонажів. Деякі елементи, такі як рельєфні листя плюща, робились вручну. Деталі поєднувались за допомогою рідкої глини. Після просушки на нього гострим інструментом наносилися жолобки, що підкреслювали потрібні елементи посуду, тоді ж наносився різний чи штампований орнамент (Егорова 2009, с. 13-15).

З кістки, дерева, каміння чи металу виробляли формувальні інструменти — «ребра» з гострим краєм. Вони підготовлювали матеріал — загладжували поверхню перший раз (Krukowski 1990). Далі використовували «скребки». Вони представляли

собою гострі негнучкі пласкі трикутники з металу. Використовувались для вирівнювання поверхні та прибиранні зайвої глини. Могли бути петлеподібні скребки. Вони мали на одному чи двох краях петлю з металевої проволочки, що зрізала шари глини для потоншення стінок та прибирала зайву глину для основи майбутньої посудини. Також ці інструменти використовували для гострих кутів та складних форм посуду. Лінійка, циркуль — для вимірювання та ніж, проволочка чи мотузка — для відокремлення частин посудини, доповнюють набір інструментів.

Великі тонкостінні посудини робились в декілька етапів. Незалежно від якості глини, одна частина не могла бути вища за 30-40 см. Тоді посудина ділилась на декілька секцій, які виготовлялись окремо. Наприклад гідрії, амфори, кратери та пеліки. Потім частини з'єднувались таким чином, щоб шву не було видно — це місце ретельно затиралось. Гончарне коло постійно обертало, що допомагало вирівняти найменші недоліки — потовщення чи потоншення. Петлеподібні інструменти та скребки використовувались на цьому етапі. Петля — ідеальний інструмент для видалення зайвої глини з ніжки, скребок — для видалення глини з нижньої частини посудини. Залишення порожнього простору на місці, де стоїть посудина, дає можливість зробити багато варіантів профілів ніжки. Кришки, виступи, шишки, горловини та ручки робились вручну чи на гончарному колі (Schreiber 1999, p.17-23; Чечуліна, 2018а, с. 346).

Отже, аттичний посуд виготовляли звичайним набором інструментів. Деякі з них ми бачимо на зображеннях на кераміці (Lewis 2010), про деякі можемо лише здогадуватись за слідами на глині (полірування). Різні елементи виконувались різними інструментами, включно з пальцями майстра. Як вважається, виробництво кераміки на гончарному колі мало спонтанний, енергійний характер, кожен рух майстра був унікальним, проте загалом усі маніпуляції були стандартними (Schreiber 1999, p. 16).

В цей же час посуд підготовлювали для подальшого декорування. Наносилася спеціальна розмітка. Це стосувалося як фігурних розписних посудин, так і чорнолакової кераміки. Для розписного посуду вірогідно використовували спеціальний розчин ангобу з органічними домішками (пігментами), що при

подальшому випалі не зберігався (Cook 1960, р. 244; Noble 1965, р. 54; Krukowski 1990, р. 6). Також використовували спеціальний твердий інструмент з кістки чи дерева для нанесення розмітки та ліній-контурів (Winter 1978, р. 53, 54).

Ймовірно випал проходив до та після декорування. Для надання сяння чорнолаковому покриттю перед ним міг наноситися спеціальний шар вохри (Noble 1965, р. 32; Krukowski 1990, р. 6).

Наступна стадія виготовлення кераміки — стадія застигання. Дослідники називають цей етап «leather-hard», тобто глина набуває жорсткості, як тверда шкіра при випаровуванні вологи. На цьому етапі додаються такі елементи, як ручки. Глина достатньо тверда, щоб робити з нею різні маніпуляції не розбиваючи її, та достатньо м'яка для тиску спеціальними елементами. Розрізняють три підстадії — м'яку, тверду та жорстку.

На «м'якій» підстадії глина застигає достатньо для того, щоб тримати форму, проте не затвердіває достатньо, тож при середньому тиску можна ще змінювати форму, додати невелику кількість глини. Додавання ручок на цьому етапі може причинити певні пошкодження. На «твердій» стадії глина міцно тримає форму, піддається впливу лише через сильний тиск. Деяку кількість глини можна додати, проте є ризик розколу. Інші частини можуть додаватись повільними м'якими рухами, посудину можна обертати та обпалювати. На «жорсткій» стадії глина так міцно тримає форму, що не піддається впливу, окрім нанесень подряпин. Вже не можна додати глину, ще можна додати деякі елементи, проте з великим ризиком розколювання. Це ідеальна стадія для обпалу посудини (Чечуліна 2018а, с. 346).

Час висихання залежить від багатьох факторів: вологості, температури повітря, місцезнаходженням по відношенню до прямих сонячних променів, на відкритому просторі чи закритому приміщенні посудина знаходиться, товщина посудини та кількість води в глині. Дуже часто посудину покривали ангобом (розчином з глини) для того, щоб приховати всі грубощі глини, зробити поверхню однорідною та гладкою. До розчину могли додавати оксиди металу для надання кольору (Schreiber 1999, р. 26-28). Для отримання ідеально гладкої та блискучої поверхні посудину полірують. Полірування — це процес надання жорсткій поверхні посудини рівного

та гладкого вигляду, блиску спеціальним зняряддям. Ця техніка використовувалась аттичними майстрами для декорування ваз. Також вона надає посуду додаткову захисну функцію.

Щоб посудина блищала, дуже важливо те, щоб глина була дрібнозернистою. Як ми вже зазначали, кристали глини грубо шестикутної форми. Полірування орієнтує поверхневі кристали паралельно, що дає їм змогу відображати світло та залишає гладку сяючу поверхню, яка залишається й після сушки та обпалу. Глина з великими фракціями більш пориста, тож спричиняє розсіювання світла. Після полірування та обпалу така глина стає матовою (Schreiber 1999, p. 39). Наступним етапом виробництва чорнолакового посуду є випал та декорування (Чечуліна 2018а, с. 346).

Аналіз аттичного «чорного лаку»; технологія випалу чорнолакової кераміки

Слід зазначити, що традиція виготовлення керамічного посуду з глазурованим покриттям сягає давнини. Перші випадки використання «лакового» покриття можемо спостерігати за часів бронзової доби на території західного Середземномор'я — мінойська та мікенська кераміка. Керамічна традиція з часом продовжується, постійно вдосконалюючись. Апогеєм розвитку технології вважають аттичну червоно- та чорнофігурну розписну грецьку кераміку класичного періоду. Разом із утворенням грецьких колоній, технологія поширюється на територію Італії, де в той час вже існували місцеві традиції глазурованого покриття посуду — на території Етрурії в VII-V ст. до н.е. (кераміка стилю «букеро») та Кампанії у IV-I ст. до н.е. Далі технологія була запозичена римлянами у I ст. до н.е., трансформуючись у виробництво кераміки типу «терра сігілята», що була підтримана й використовувалась на території Галії в перших століттях нашої ери у вигляді масового виробництва червонолакового посуду. І лише з падінням Римської імперії в III ст. н.е. технологія занепала (Carrobourg 2017).

Отже, не дивлячись на безперервний розвиток традиції, саме твори аттичних майстрів славились своєю бездоганністю та складною технологією. «Аттичний лак», безперечно, вважають одним з найкращих у стародавньому світі. Вже в VI ст. до н.е. він відрізнявся глибоким чистим чорним кольором, хоча були різні варіанти відтінків

чорного. Особливо різко помітна перевага аттичного лаку у класичний період, коли у керамічному виробництві Афінам належало панівне становище. Найбільшого розквіту виробництво досягло в V ст. до н.е., майстри навчилися наносити лак рівно, надаючи поверхні дзеркального блиску (Блаватский 1953, с. 23-24).

Класичний чорний лак в елліністичну добу майже витісняють різні варіанти відтінків лакового покриття. Тому довгий час якість лаку використовували як основну датуєчу ознаку. Наразі вже доведено, що колір та якість лаку, його відтінки, не залежали від складу, а в першу чергу від технології випалу, яка складала досить довгий та енергомісткий процес (Егорова 2009, с. 13-15).

Технічно, чорне покриття на аттичному посуді — це не лак. Лак — це шар глазури, що наносився на поверхню, в той час як чорний блиск на аттичному посуді — це суміш води та глини, особливо насиченою іллітами, що спікається та полірує посудину протягом обпалу. Тож, на сучасному рівні розвитку науки, «чорний лак» можемо визначити, як керамічне покриття з вмістом калію, алюмінію (бл. 30%), сілікатів та заліза (Fe (III) не менше 20%) («potassium-alumino-silicateglass») (Chaviara 2015, p. 510; Cianchetta, Trentelman, Walton 2016, p. 1792).

Давньогрецькі майстри робили «глазур» з дрібнозернистої, добре відмуленої глини, використовуючи наступну техніку. Маленьку кількість аттичної глини (бл. 20%) енергійно змішували з великою кількістю лужної води (80%). Печі розтоплювали деревом. Можна припустити, що майстри опускали попіл, насичений калієм (поташ), у воду, щоб надати воді лужності. Природньо, частки глини тягнуться одна до одної. Поташ у воді обмінюється іонами з частками глини, дає ідентичний електростатичний заряд, що спричиняє те, що частки відштовхуються одна від одної, що важливо при виробництві глазури. Цю суміш залишають у спокої на декілька днів, щоб дозволити крупнозернистим часточкам осісти на дні. Верхню частину, що нагадує брудну воду, відкачують. Таким чином майстри отримують рідину — добре відмулену дрібну керамічну пасту (Schreiber 1999, p. 53; Maish, Svoboda 2006, p. 8).

Вазописці наносять цю керамічну пасту тонким шаром, який після випалу стає світло коричневого кольору, це покриття називають «розведена глазур». Для надання багатого чорного кольору після випалу, пасту згущують чи шляхом випаровування

зайвої рідини, чи шляхом уварювання до консистенції рідкої сметани. Майстри могли використовувати обидва варіанта покриття — більш густу для контурів, більш рідку — для фону. Таким чином, після покриття пастою та сушкою посуд був готовий до випалу (Schreiber 1999, p. 54-55).

Важливу роль у дослідженні технології виготовлення відіграє вивчення мінералогічного складу кераміки та покриття, що є досить складним процесом. Адже глина у своєму складі містить ілліти, смектити, кварц, карбонатні мінерали, польовий шпат та інші складові. Як вже зазначалось, колір кераміки — це індикатор якості випалу. Проте на колір впливає й хімічний склад глини — різні види заліза в оксидах та гідроксидах; наявність органічних матеріалів. Дослідження мікроструктури показує її пористість, що ранжується від 5 до 10%. Більшість маси гомогенна, колір тіста змінюється від помаранчевого до коричнево-червоного. Включення присутні у якості підтрикутних чи підокруглих зерен кварцу, заліза, розміром 10-0,125 мм (DeVito, Medeghini 2014, p. 204; Чечуліна 2018, с. 79).

Петрографічний аналіз чорнолакового покриття демонструє його «склоподібний» характер. Чорний блиск часто проявляється у вигляді нерівної тонкої плівки кальциту. Його поява, вірогідно, пояснюється постобпалювальними процесами, що проходили, коли посудину поміщували у поховальну камеру, де ще йшла циркуляція різних рідин. Це не є характерним для аттичної чорнолакової кераміки, проте ясно показує ознаки карбонатних осадів на поховальній кераміці (DeVito, Medeghini 2014, p. 204).

Аналіз Раман-спектроскопії («Micro-Raman spectroscopy analysis») показує подібну мінералогічну структуру глини та чорнолакового покриття (Cianchetta, Trentelman, Walton 2016, p. 1792). Важливим було й як саме посудина розміщувалась в печі, від цього залежала взаємодія з атмосферним карбоном.

Подібний мінералогічний склад демонструють й рентгенівські дослідження — наявність магнетитів, герцитів, та, що більш рідко, гематитів у деяких екземплярах. Металічний блиск лаку пояснюється більш довгим випалом чи іншими умовами окислення, наявністю магнетиту чи герцинитів. Герциніти з'являються при температурі більше ніж 950 °C при зменшенні подачі кисню, з розпаду іллітів та після

випалу глини з високим вмістом глинозему. Отже, різниця у чорнолаковому покритті пояснюється наступними умовами: внутрішня структура глини, більший час випалу, різні кисневі умови (DeVito, Medeghini 2014, p. 209-210).

Попередні дослідження мікроморфології різних типів кераміки довели, що за структурою аттичне чорне покриття інше, ніж має середньомінойські вази стилю «Камарес», пізньобронзові посудини чи кампанійська кераміка II ст. до н.е., хоча зовні покриття виглядає подібно. Аналіз хімічного складу глини та покриття показав, що вапнякові глини не могли бути використані як основа для виготовлення покриття. Ймовірно, що глина, яка використовувалась для «лаку» — добре відібраний матеріал, один той самий для кожної партії посуду, одного походження. Деяка різниця у хімічному складі може пояснюватися процесом вивітрювання. Покриття, що за розмірами не перевищує 20 мк містить велику кількість часточок полікристалічного магнетиту, однорідно дисперсованого. Це результат конверсії гематиту протягом стадії випалу при зменшені подачі кисню, що відбувалось за досить короткий час. Магнетит — трансформована форма гематиту (Fe_2O_3), яка з'являється протягом другого етапу випалу. Гематит утворюється протягом першої фази, під час окиснення.

Мікроморфологічні дослідження також демонструють шаровість самого покриття, що могло складатись з двох чи трьох шарів. Верхній шар покриття (0,1 мк) не має часточок магнетиту, що відбулося через повну вітрифікацію верхнього шару. Останній складається наразі лише з Al та Fe, при повній відсутності в процесі вивітрювання Si. Вміст Si ближче до внутрішніх шарів зростає, де сягає вже нормальної концентрації в 2 мк, що демонструє припущення про вивітрювання (Maniatis, Aloupi 1993, p. 26-32).

Доволі цікаво те, що хімічний склад червоного та чорного покриття схожий, що підтверджується безліччю спектроскопічних аналізів. Так, основним компонентом є невапнякові глини, насичені ілітами, з високою концентрацією FeO (13-20%), що може привести до формування оксиду червоного чи чорного; також висока місткість Al_2O_3 (24-30%) та K_2 (3-7%) (Amicone 2015).

Лакове покриття могли наносити у декілька способів. Перший полягає в тому, що майстер повністю занурював всю посудину у лак. Так досягався ефект

рівномірного покриття, товщина якого залежала від густоти суміші. Другий спосіб — нанесення лаку пензликами, це надавало певні недоліки покриттю — мазки виходили нерівними, покриття було затонке через занадто рідкий стан суміші (Егорова 2009, с. 16).

Обпал проходив до та після нанесення лакового покриття (Sinpoli 1991, p. 27). Численні дослідження призвели до висновків, що саме техніка обпалу надає неповторний колір давньогрецькому чорному лаку, що проходив в три стадії — окислення, зменшення кисню та повторне окислення (Schreiber 1999, p. 55, Chaviara 2015, p. 510-511). Проте, існує багато моментів, що й досі піддаються сумніву.

Загалом, є декілька технік обпалу. Обпал у печі є найбільш складним процесом. Характерна ознака печі, як конструкції — наявність окремих камер для посуду та для багаття, в цьому випадку майстер може контролювати температуру, кількість кисню та якість обпалу.

Найбільш простим типом печі є піч з висхідним повітряним потоком, що за формою нагадує сучасний вулик. Вона має два рівні, при чому камера з посудом знаходиться над камерою з багаттям. Жар виходить з нижньої камери через отвори та доходить до посуду. Саме такий тип печі, як вважається, використовували в Аттиці в той час. Другий варіант печі — з низхідним потоком може розігріватись до значно вищих температур. Камери знаходяться поряд на одній площині таким чином, що гаряче повітря переходить через бар'єр по верху до іншої камери (Sinpoli 1991, p. 34).

Існує багато зображень гончарів за роботою під час процесу випалу, де ми бачимо й схематичні зображення печей. Наприклад пінака, що зберігається у Луврі (Dimitrova 2008, p. 109, Fig. 2; Collections.louvre...2020).

Слід зазначити, що кожен керамічний виріб має свою специфіку роботи з ним. Тривалість обпалу залежить від інтервалу між початком нагріву до повного охолодження та від тривалості знаходження посуду при найвищій температурі. В залежності від техніки обпалу, охолодження може сягати від хвилини, години до тижня. Час обпалу також може змінюватись від 15 хвилин на відкритому вогнищі до декількох днів. Різниця в атмосфері впливає на наявність або відсутність кисневої циркуляції. За наявності кисню проходить окиснення атмосфери, коли кисню мало

або він відсутній, то атмосфера «редукційна». Саме атмосфера при обпалі впливає на колір, твердість, пористість та усадку посуду. Як вже зазначалось, її може контролювати майстер в декілька способів, найпростіший — відкрити або закрити доступ до кисню (Чечуліна 2018, с. 78-80).

Отже, готові та декоровані вази укладали всередину печі, розпалювали вогонь вугіллям чи деревом у камері для багаття. Обпал проходив в середньому при температурі 800-900 °С. Досвідчений майстер міг визначити температуру навіть за кольором (Noble 1965, fig. 237, 238).

Цікаво, що існували інші способи визначення температури всередині печі. Наприклад на зображенні на коринфській пінаці з Берлінського музею (No893), бачимо кімнату з піччю. У верхньому куті знаходяться два тестові фрагменти з отворами, що використовувались для визначення температури під час випалу. Деякі мають чернетки ескізів (Noble 1965, fig. 237, 238; Krukowski 1990, p. 11-12).

На першій стадії обпалу при кисневій атмосфері йде нагрівання до 840-900 °С, посуд стає червоним. При горінні атоми карбону виходять з палаючого дерева та об'єднуються з двома атомами кисню з повітря, що продукує карбон діоксид (CO_2) всередині печі. Коли тепло зростає, всередині печі все стає вишнево-червоним, включно з глиною, проте саме покриття залишається помаранчево-червоним, кольору глини. Якщо піч погасити та дати охолонути повільно, то покриття залишиться такого кольору (Wolf 1986, p. 245-259; Jackson 2008, p. 504). Ріст кристалів гематиту формує склоподібну субстанцію. Температура, за якої виділяється гематит залежить від протяжності першої стадії обпалу, саме велика протяжність стадії сприяє зростанню його кристалів, за умови дотримання високих температур (бл. 900 °С) (Cianchetta, Trentelman, Walton 2016, p. 1792).

На другій стадії роботи продовжується обпал при зменшені подачі кисню при температурі приблизно 840 °С протягом 5-10 хвилин. Майстер зменшує надходження повітря в піч, перегородивши течію кисню. Верхній вентиляційний отвір накривається, в багаття додається зелене дерево або волога дерев'яна тирса. При зменшеній кількості кисню атом карбону може взяти лише один атом кисню, що продукує карбон монооксид (CO). Карбон все ще потребує кисню; через це проходить

насичення глини залізом. Як зазначалося раніше, грецька глина насичена залізом (у формі оксиду заліза (Fe_2O_3)), що має червоний колір. Карбон, що об'єднався з киснем, виводить останній з глини, таким чином перетворюється в FeO , який надає чорного кольору. Водяний пар з вологого зеленого дерева продукує навіть ще більш чорний оксид заліза (Fe_3O_4) (Wolf 1986, p. 245-259).

Глазур, зроблена з дрібних калоїдних часточок глини, залишається блискучою, коли непокрита глина стає більш матового кольору, так як зроблена з грубих часточок глини. Якщо піч погасити на цьому етапі та залишити повільно остигати, то глазур буде сяєче чорною, а глина буде матовою та сірою.

На третій стадії майстер підтримує знижену кількість кисню в печі до зростання температури до $950\text{ }^\circ\text{C}$. Потім він знов насичував піч киснем та дозволяв їй повільно остигати, поступово відкриваючи вентиляційні отвори та прибираючи зелене дерево з печі. Отже, після насичення киснем, ці посудини, що не були покриті глазур'ю, які є більш пористими, ніж покриті лаком, стають червоного кольору після насиченням залізом. Головна умова дотримання температурного режиму — температура на третій стадії повинна бути нижче, ніж у двох попередніх, щоб саме покриття не окислювалося повторно (Cianchetta, Trentelman, Walton 2016, p. 1792).

За таких умов те, що повинно бути чорним залишається чорним, те, що повинно бути червоним стає червоним. Результати електроскопічних досліджень показують, що посуд має грубу пористу структуру після обпалу. Кисень має змогу проникати крізь пори під час повторного окиснення та окислювати чорний Fe_3O_4 знов до червоного Fe_2O_3 . Чорнолакове покриття дрібнозернисте, тому після обпалу з нього утворюється щільний водонепроникний шар. Саме це тонке покриття на поверхні червоного тіла посуду повторно окислюється. Буває, що по краю, де чорний шар дуже тонкий, знову проступає червоний колір, що доводить повторне окиснення (Hofman 1962, p. 349; Чечуліна 2018, с. 78-80).

Саме цей вид обпалу, що проходить в три етапи й надає вазам насичений багатий чорний колір. Цю техніку застосовують і в чорнофігурному, і в червонофігурному розписах (Schreiber 1999, p. 56).

Однак слід зазначити, що новітні дослідження ставлять під сумнів вже доведені дані щодо трьохрівневого випалу посуду. Спектроскопічні дослідження фрагменту червонофігурної гідрії, який було атрибутовано як творіння Берлінського майстра (Cianchetta, Maish...2015, p. 996; Sciau 2016, p. 46) показали наявність ще одного шару червоного покриття під чорним. Це показує значно більш складний випал, ніж дослідники пропонували раніше. Вірогідно, що відбувалося два різних випали посуду: один — попередній, за високої температури та кисневих умовах та інший — трьохрівневий випал для утворення блискучого чорнолакового покриття (Чечуліна 2018, с. 78-80).

Так, після нанесення покриття відбувався випал при високих температурах — більше ніж 950 °C при подачі кисню. В цей час алюмінієво-силікатна матриця глини трансформується у склоподібну масу, відбувається опад нанокристалів гематиту, що продукує гладку червону склоподібну поверхню. Далі посудині дають охолонути до кімнатної температури, наносять інший декор (що повинен бути чорним) та продовжують випал з трьох стадій, використовуючи майже те саме покриття. Головною умовою успіху при випалі залишається дотримання температурного та кисневого режимів. Як вважається, майстри користувалися наступною схемою: $T > T_1$, $T_1 < 950$ °C, $T_2 < T_1$, $T_3 < T_2$ (Cianchetta, Maish...2015, p. 1001).

Технологія виробництва розписних ваз — будь-то у червоно- чи чорнофігурному варіанті представляє собою неабияку важливість для вивчення технології створення чорнолакового покриття як такого. Зокрема, у багатьох випадках ми бачимо на повністю чорнолаковому посуді червоні смужки, або червоний лак у місці, не покритому чорним. Тож вірогідно технологія виробництва чорнолакового посуду могла відрізнятись, в залежності від мети, поставленої майстром.

Отже, чорнолакова кераміка виготовлювалась в декілька етапів. Спершу знаходили потрібні поклади глини, добре її очищували, відмулювали та підготовлювали для подальшої формовки. Посудина набувала своїх майбутніх рис на гончарному колі. Великі посудини робились з декількох елементів, які потім майстерно з'єднували, так само окремо виготовляли ручки та декоративні елементи й

потім приєднувались до основної частини. Далі йдуть стадії застигання, коли ще можна додати деякі елементи, проте вже не можна щось кардинально змінити у формі посудини. Паралельно йшла підготовка майбутнього покриття — «чорного лаку», що насправді є лише добре очищеною глиняною суспензією, насиченою мінералами та залізом. Найскладнішим етапом був випал кераміки, саме він надавав покриттю блискучості та яскравості (Чечуліна 2018, с. 78-80).

Випал проходив у три стадії: окиснення, зменшення подачі кисню та повторне окиснення на першій стадії утворювався мінерал гематит, що мав насичений червоний колір (Fe_2O_3), що під час другої стадії трансформувалася у магнетит (Fe_3O_4) чорного кольору, тоді ж кристали магнетиту закріплювалися у шарі, утворюючи склоподібне покриття. Під час третьої стадії проходила повторна окиснення пористого керамічного тіста посудини, що набував знову червоного кольору, в той час як чорне покриття «закріпленого» магнетиту залишалось чорним. Далі майстру залишалось лише дати повільно застигнути посудині (Walton, Trentelman 2008). Таким чином, стародавні майстри отримували бездоганні керамічні вироби (Чечуліна 2018, с. 78-80).

Таким чином, подана реконструкція процесу виготовлення аттичного чорнолакового посуду дає змогу уявити не лише складну технологію його виробництва, а й зрозуміти причини “життєздатності” цього виду продукції. Не виключено, що саме стала та відпрацьована технологія виготовлення сприяла появі високоякісного продукту, що користувався величезним попитом в межах всієї давньогрецької Ойкумени, і тим самим впливав на розвиток торгівельних відносин у Середземноморському та Чорноморському регіонах до-римського часу (Чечуліна 2018а, с. 348).

Дадаток Е. Статистичні показники

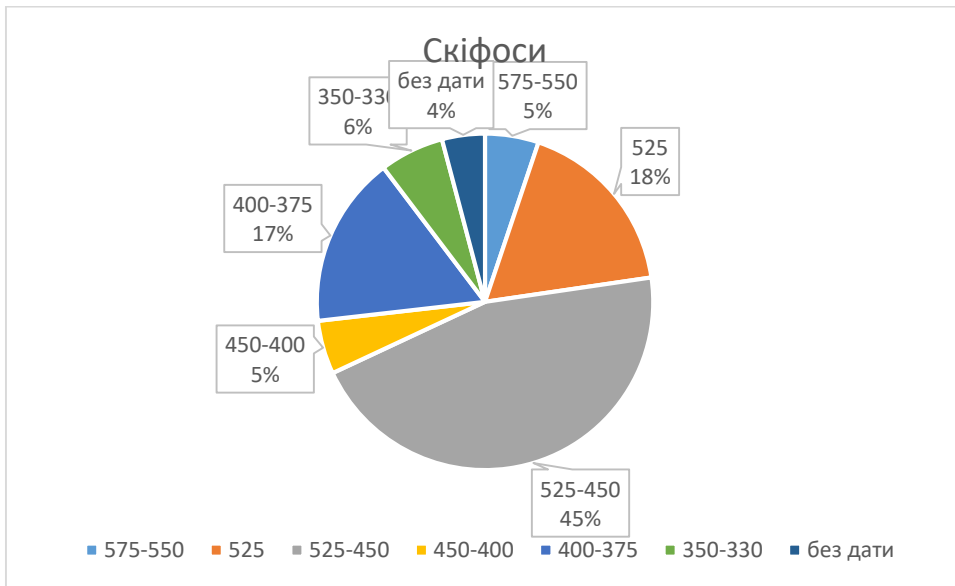

Рис. 1. Скіфоси: процентне співвідношення кількості одиниць у різні проміжки часу (n=97).

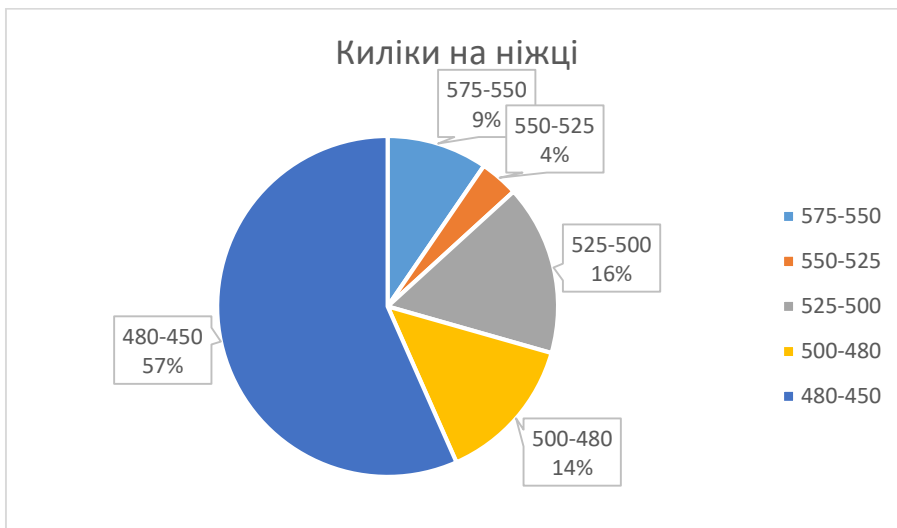

Рис.2. Кілики на високій ніжці – частота знахідок, співвідносно до датування (n=136).

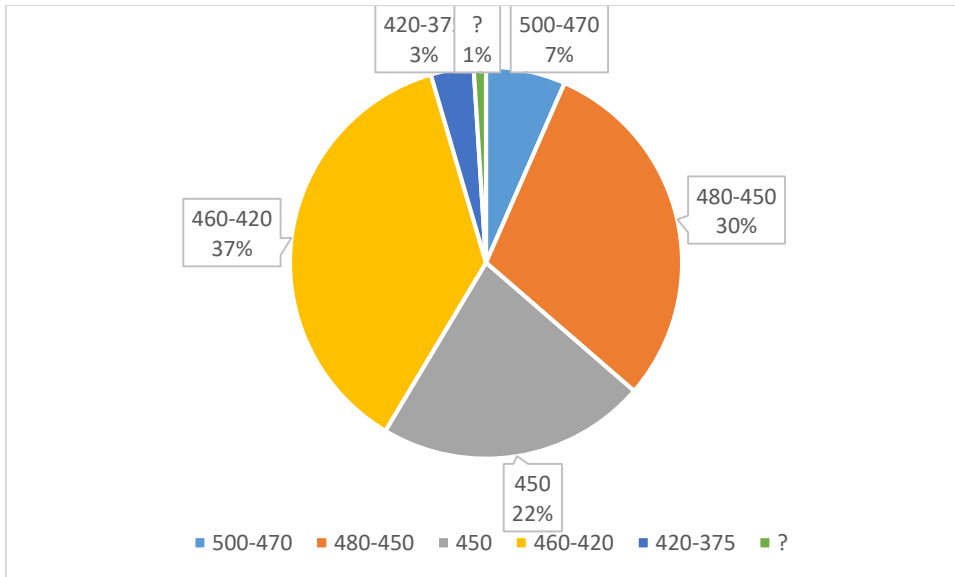

Рис.5. Киліки на кільцевому піддоні (стемлеси) – частота знахідок за датуванням (узагальнена схема).

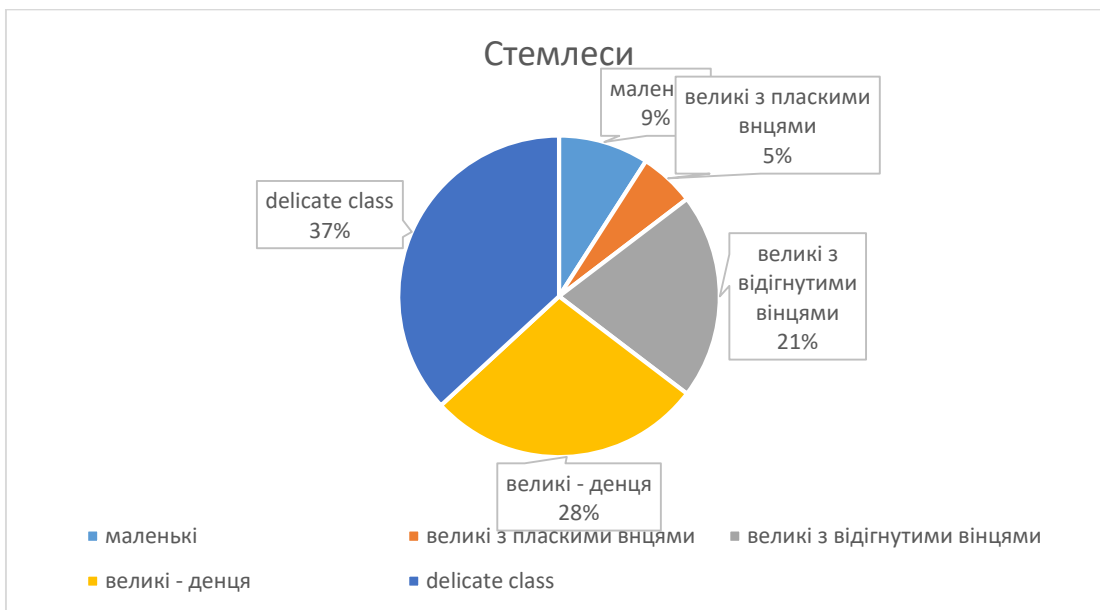

Рис.6. Киліки на кільцевому піддоні (стемлеси) — частота знахідок за типом.

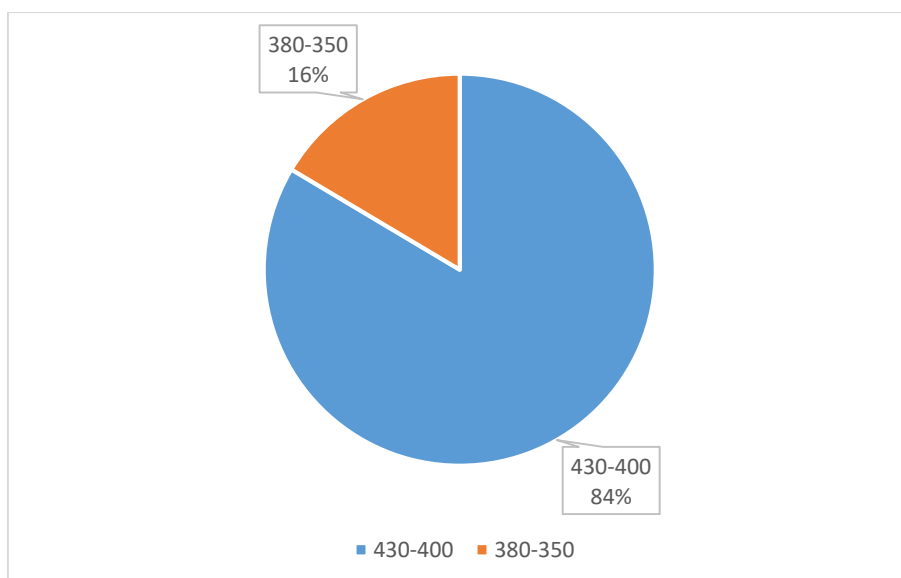

Рис.7. Киліки типу «болсал» – частота знахідок за датуванням (n=79).

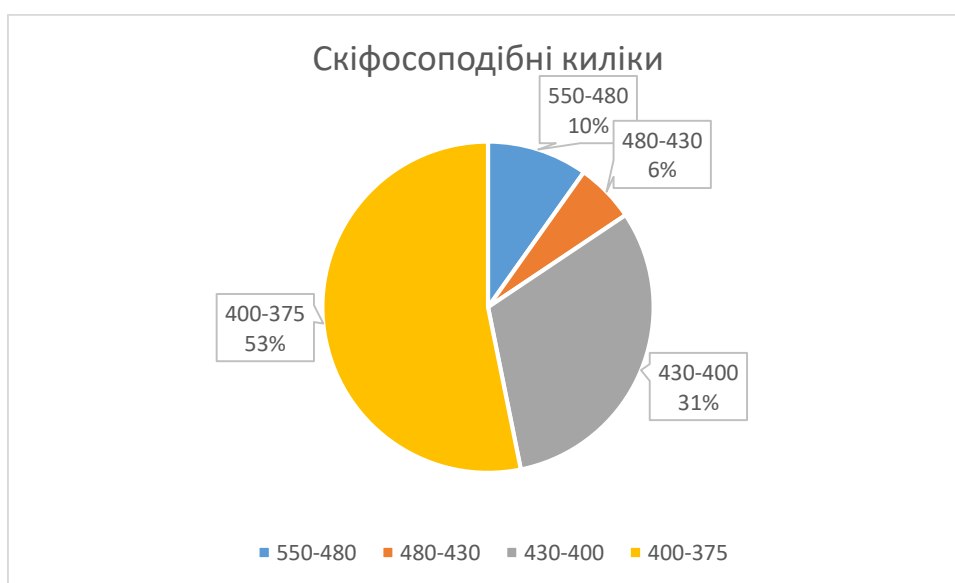

Рис.8. Скіфосоподібні киліки – частота знахідок за датуванням (n=169).

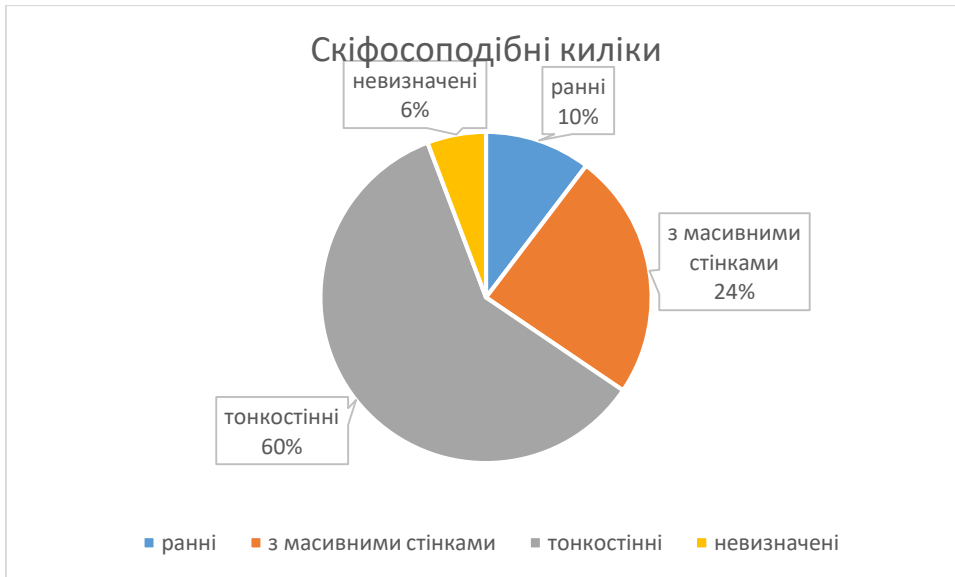

Рис.9. Скіфосоподібні киліки – частота знахідок за підтипами

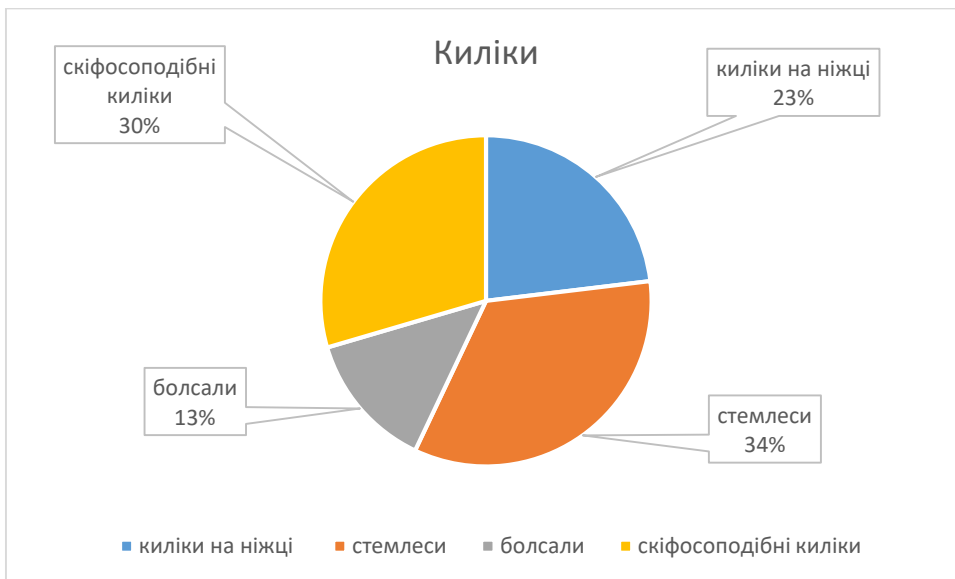

Рис.10. Поширення різних типів киліків за типами (n=589).

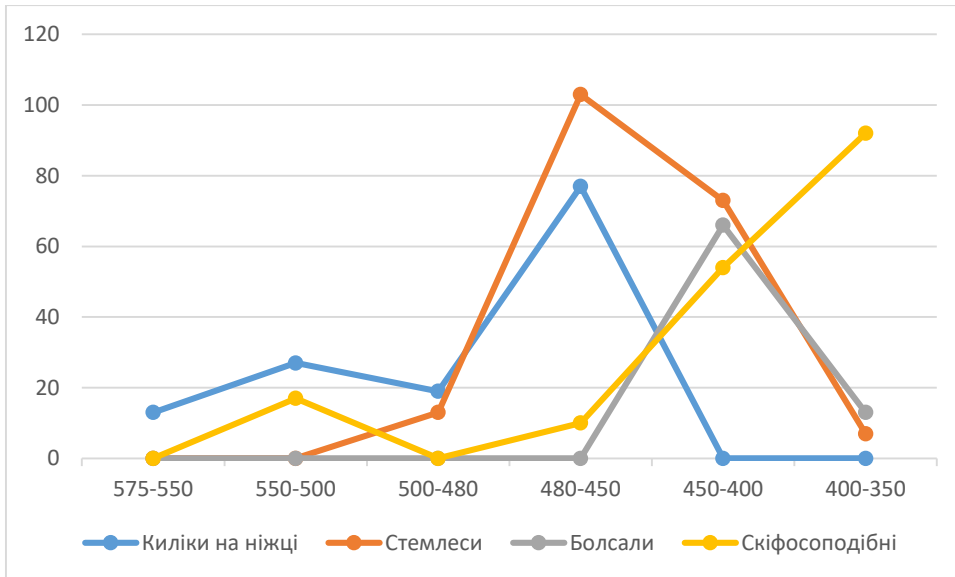

Рис.11. Співвідношення кількості киліків, відповідно до типу та дати

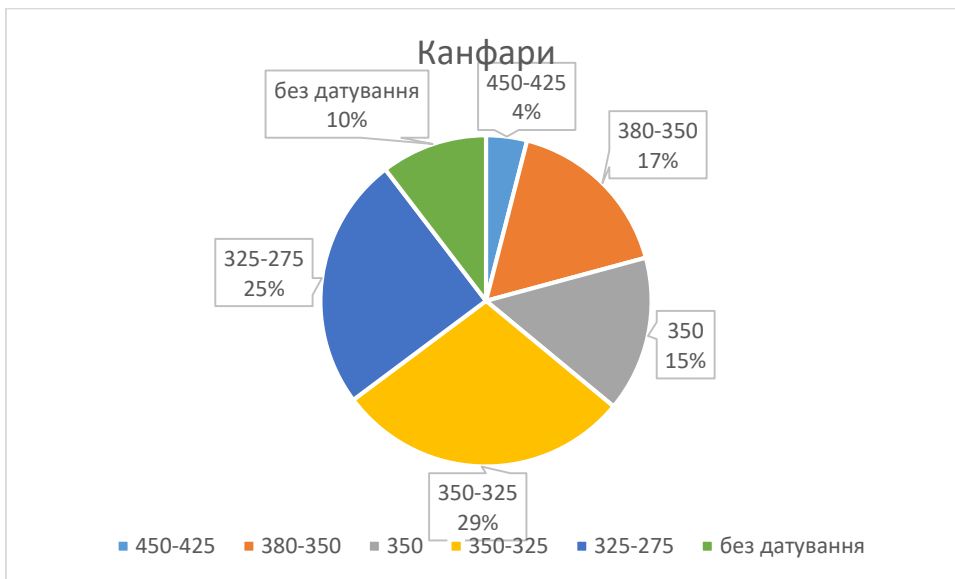

Рис. 12. Канфари та канфароподібні киліки – частота знахідок за датуванням (n=125)

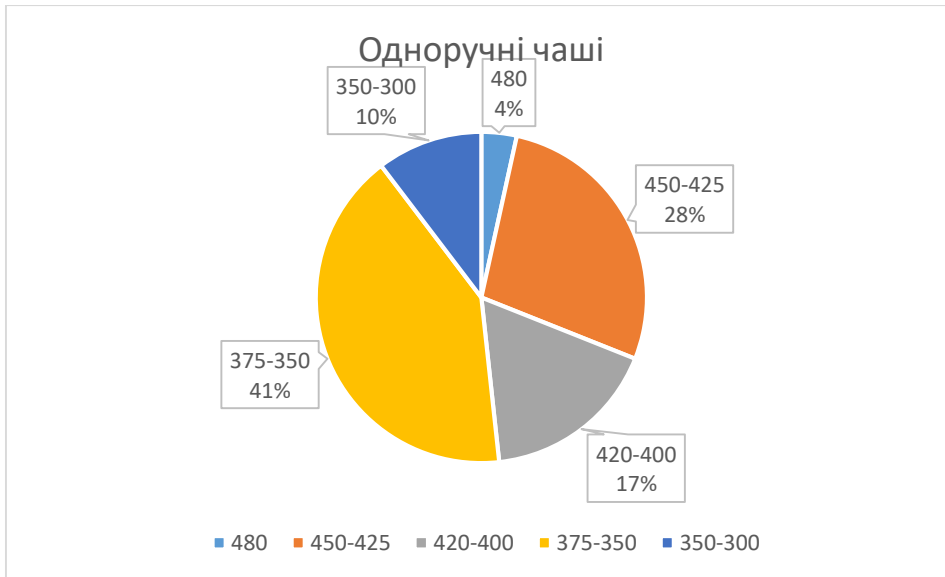

Рис. 13. Одноручні чаші – частота знахідок за датуванням (n=29).

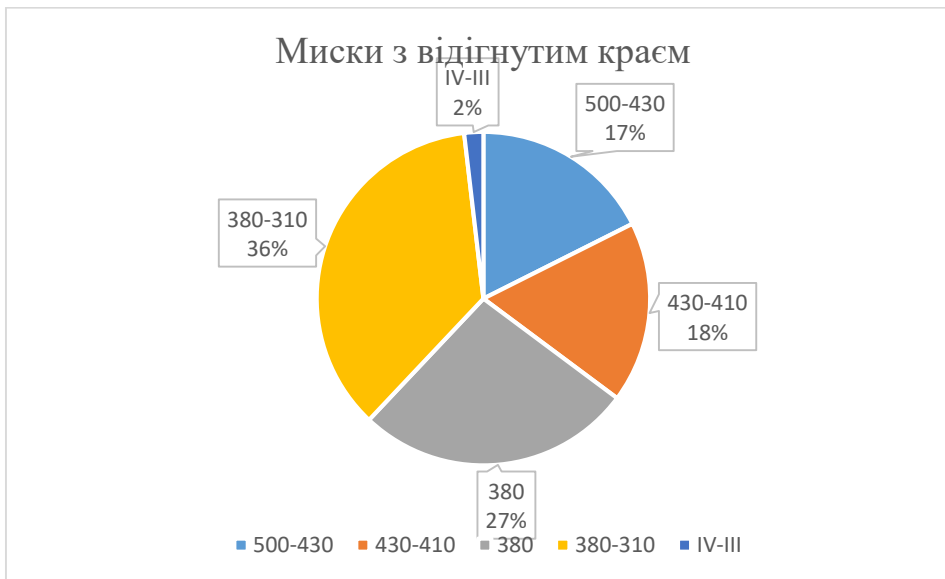

Рис. 14. Миски з відігнутих краєм (n=108)

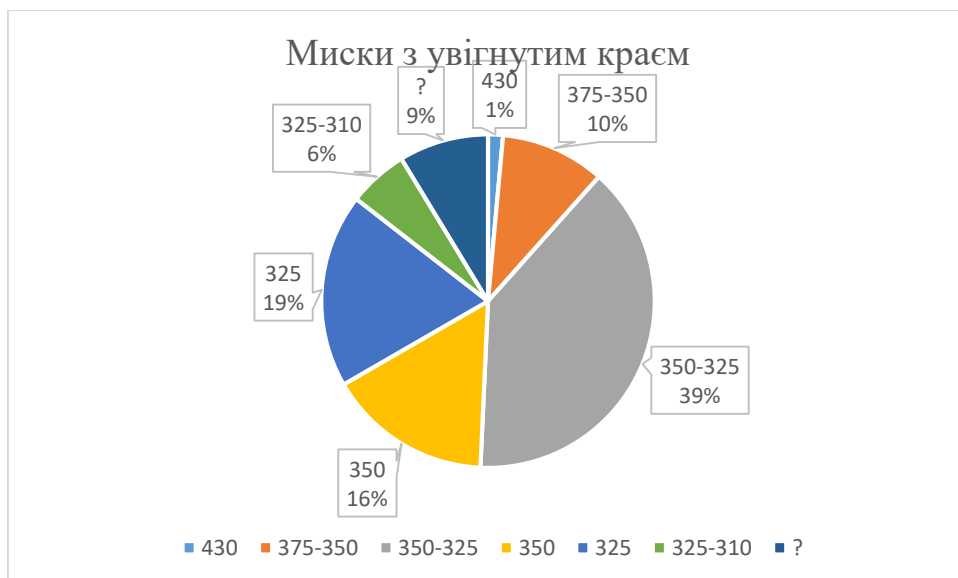

Рис. 15. Миски з увігнутим краєм (n=69)

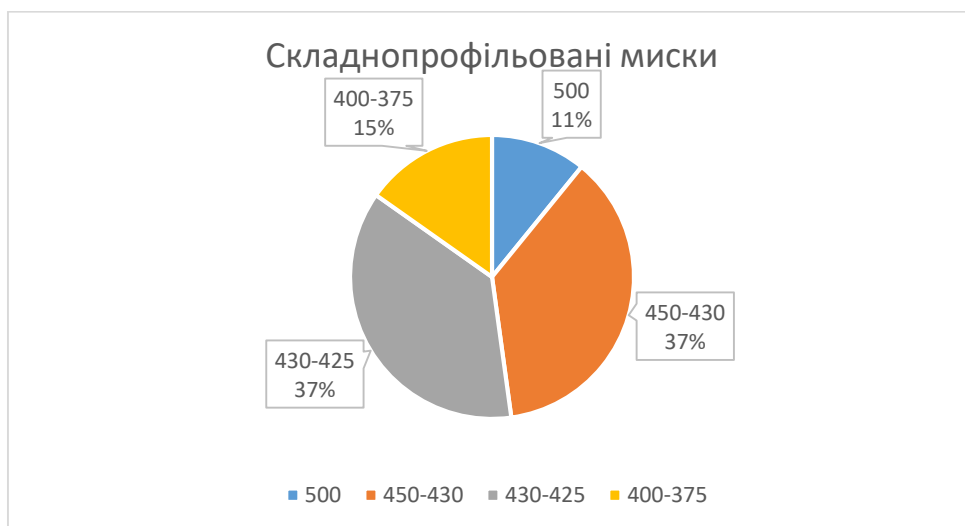

Рис. 16. Складнопрофільовані миски (n=46)

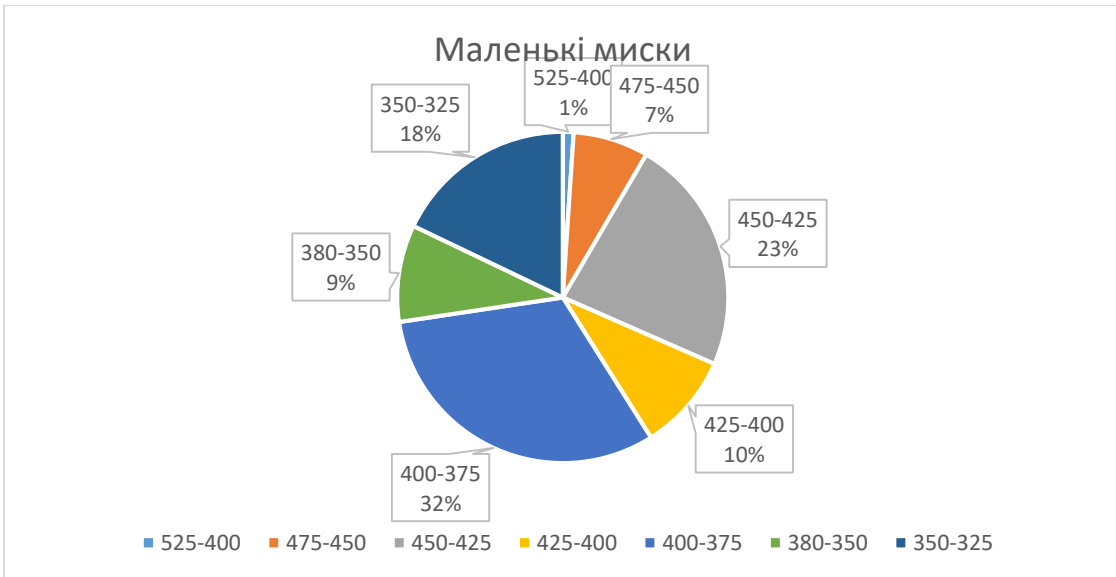

Рис. 17. Маленькі миски (n=95)

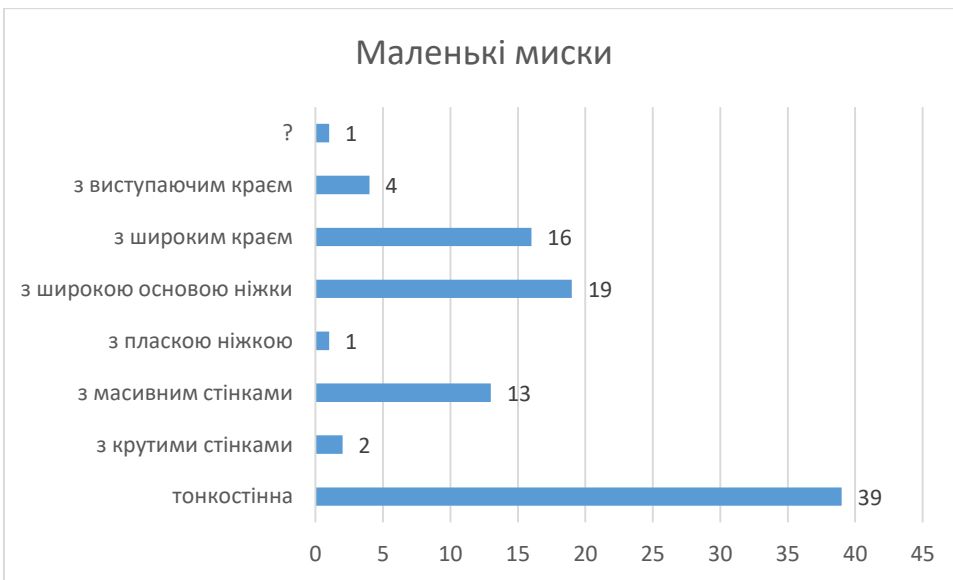

Рис. 18. Маленькі миски

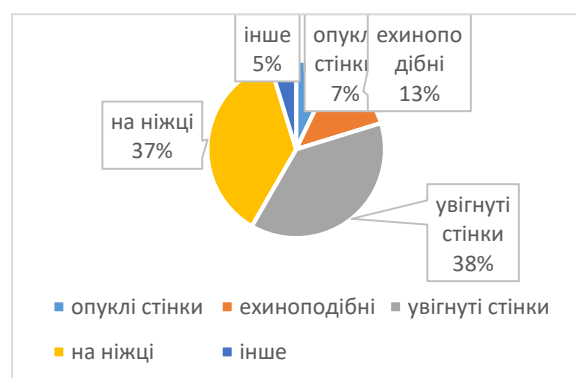
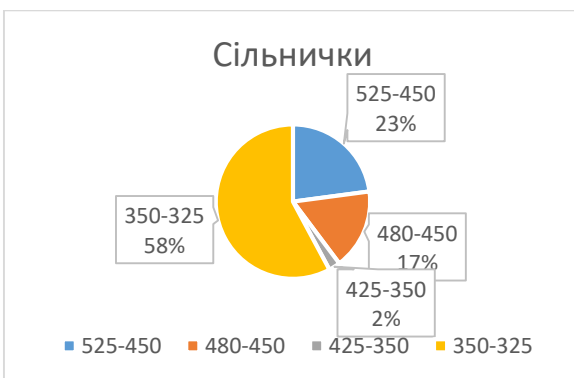

Рис.19. Сільнички (n=84)

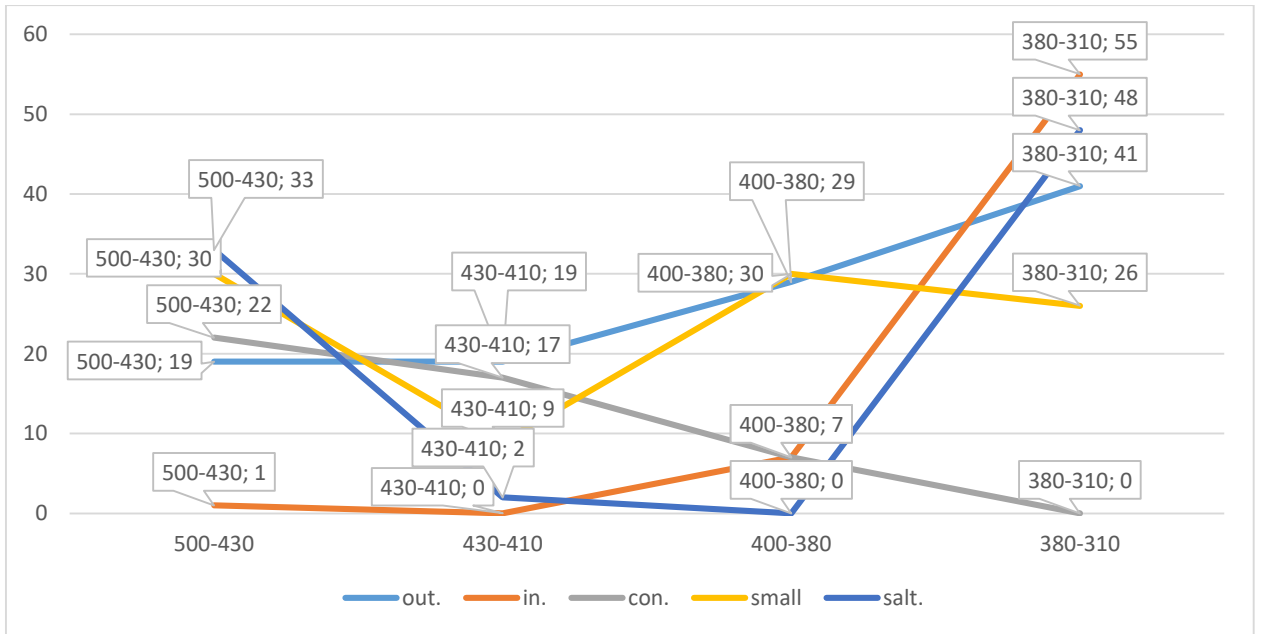

Рис.20. Миски та сільнички – динаміка розвитку в хронологічному порядку (n=402 (7 не визначені)).

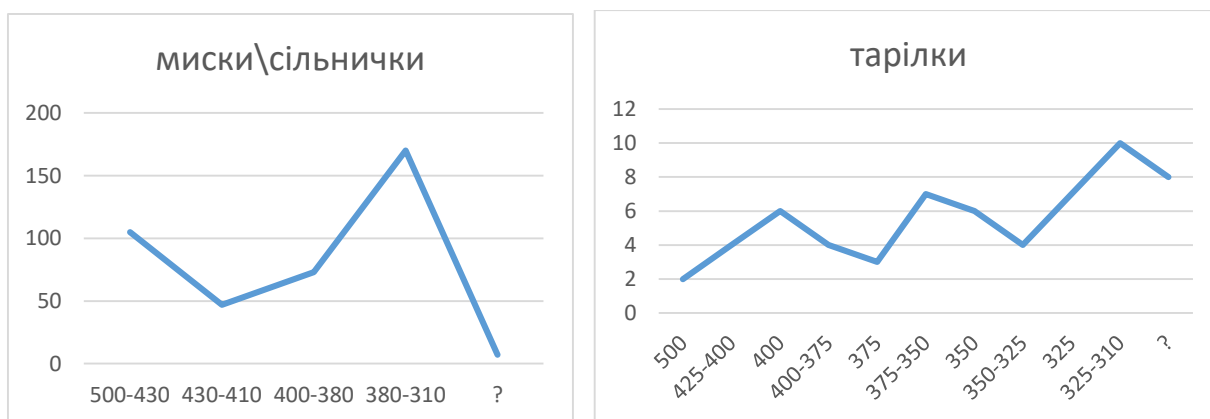

Рис.21. Поширення основних відкритих типів посуду за хронологічним принципом

Рис.22. Співвідношення кількості посуду різних типів відкритих форм (n=1380)

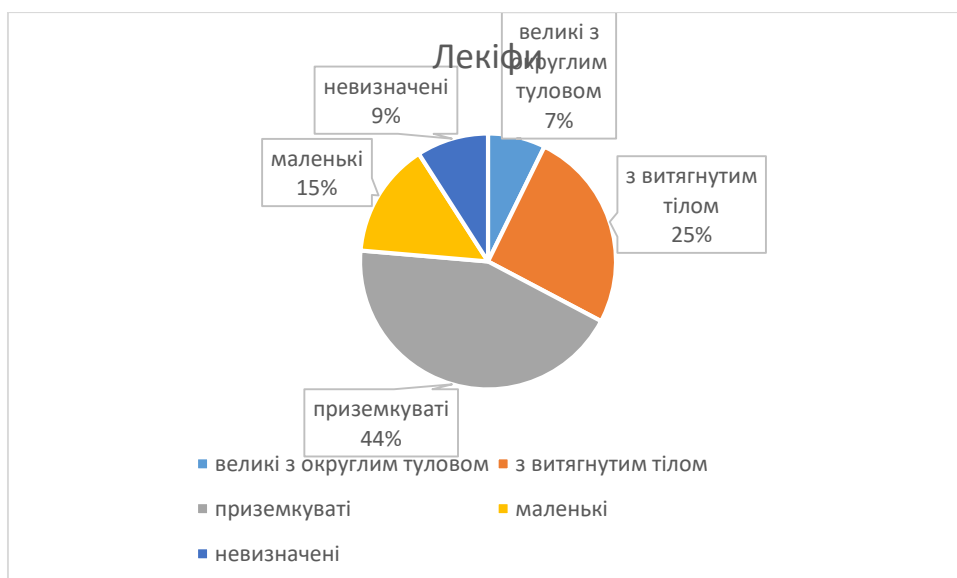

Рис.23. Лекіфи – кількісний склад за типами

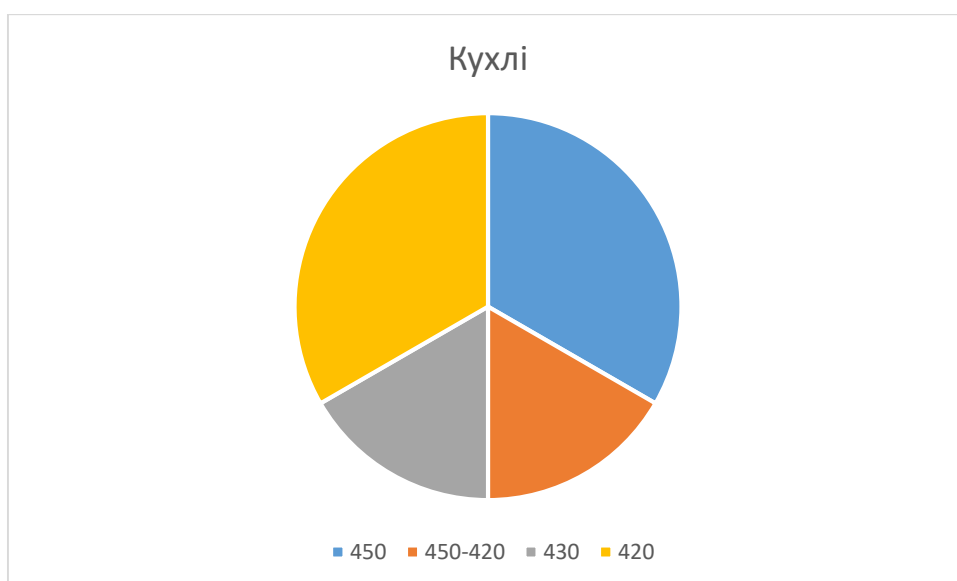

Рис.24. Кухлі – кількісний склад за датуванням

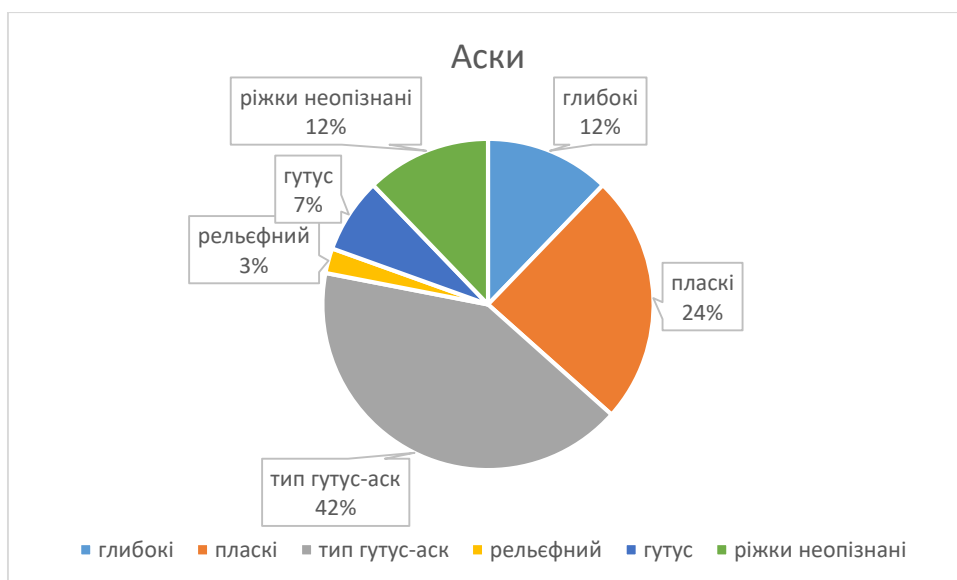

Рис.25. Аски – кількісний склад за типом

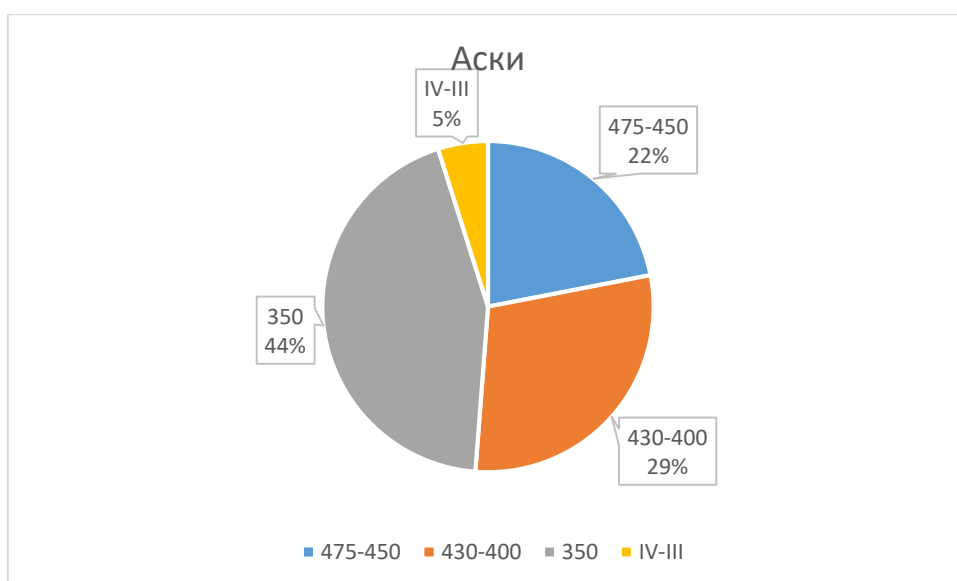

Рис.26. Аски – кількісний склад за датуванням

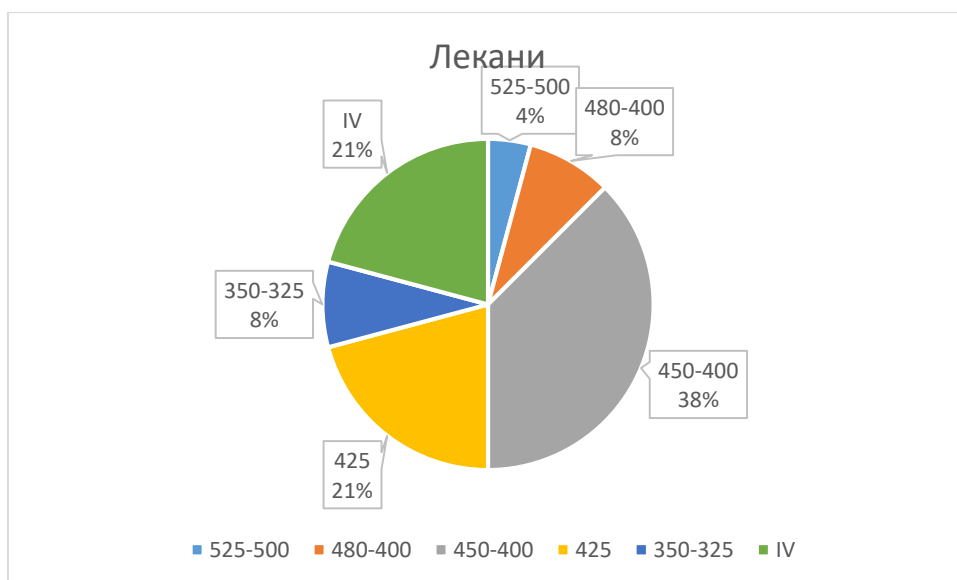

Рис.27. Лекани – кількісний склад за датуванням

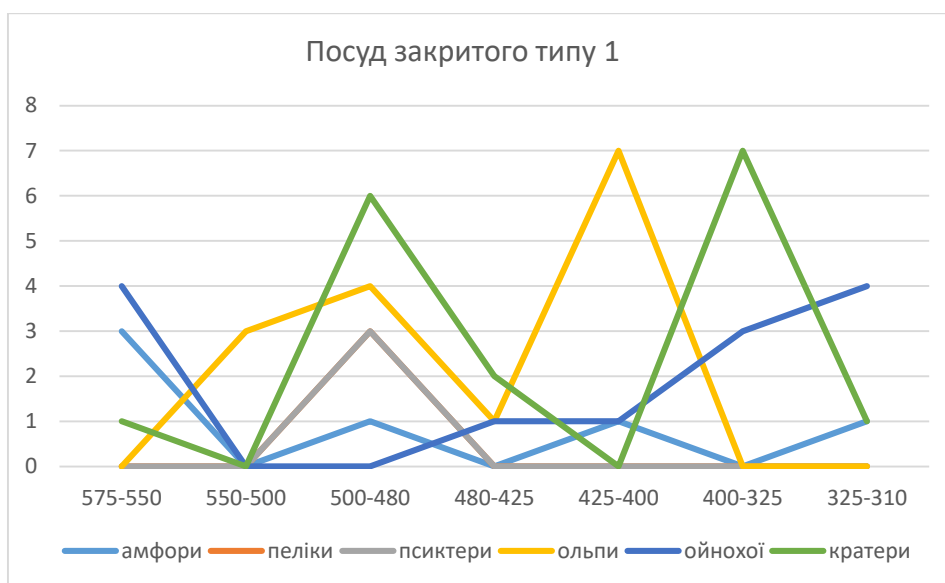

Рис.28. Динаміка розвитку різних типів посуду закритого типу для зберігання вина

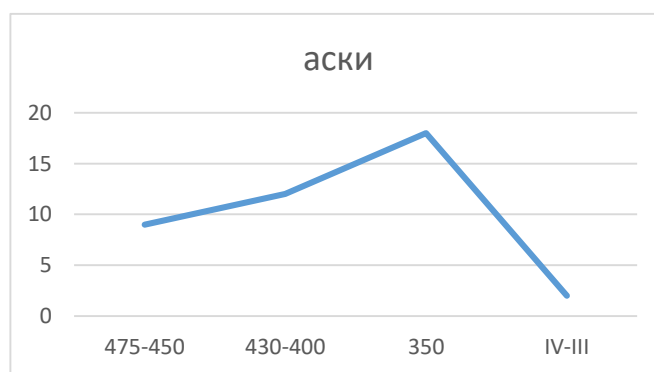
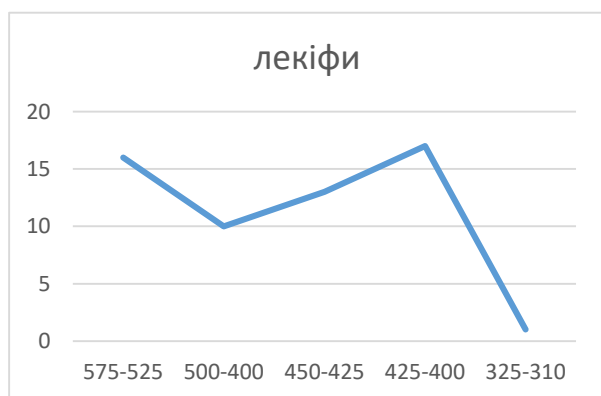

Рис.29. Динаміка популярності лекіфів та асків у різних проміжках часу

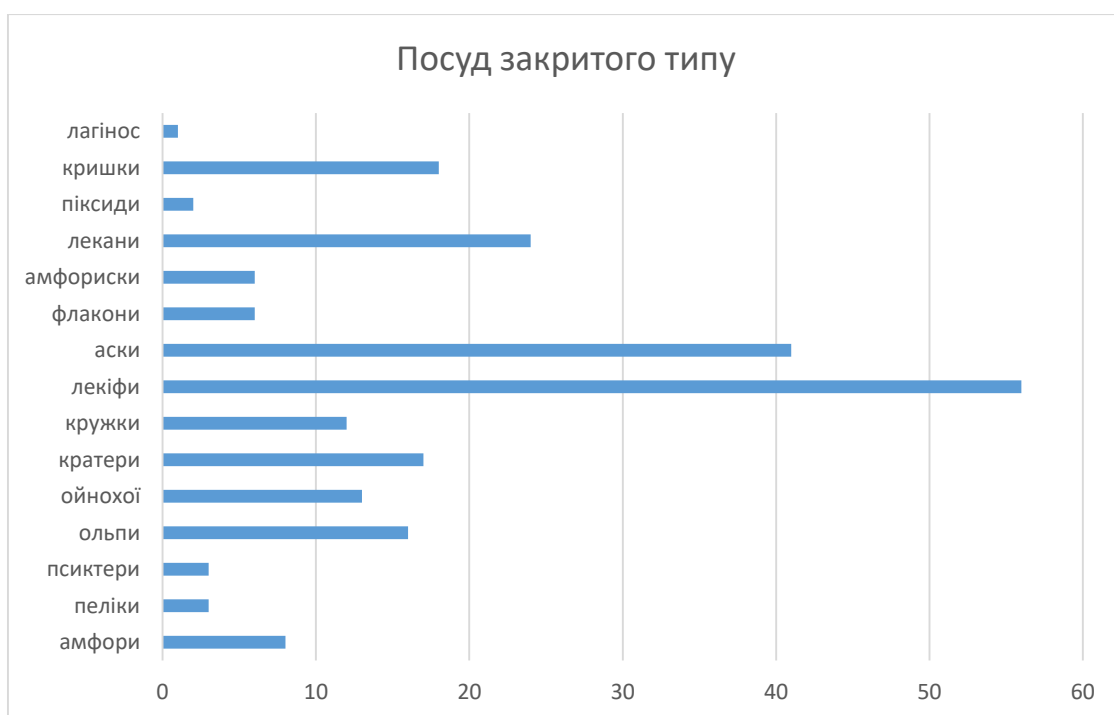

Рис. 30. Кількісний склад посуду закритого типу (n=236)

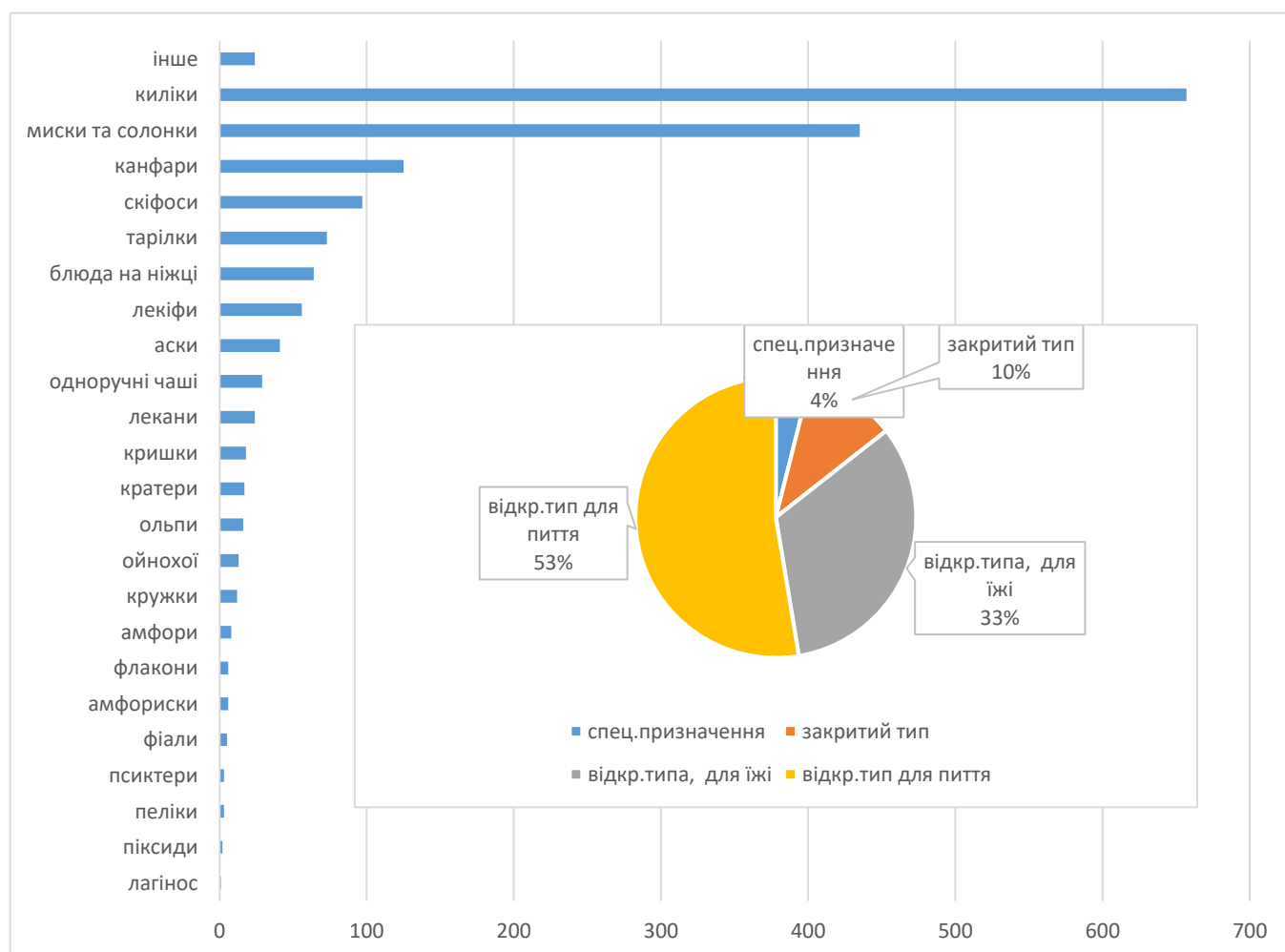

Рис. 31. Процентне та кількісне співвідношення типів аттичного чорнолакового посуду з Ольвії (n=1735)

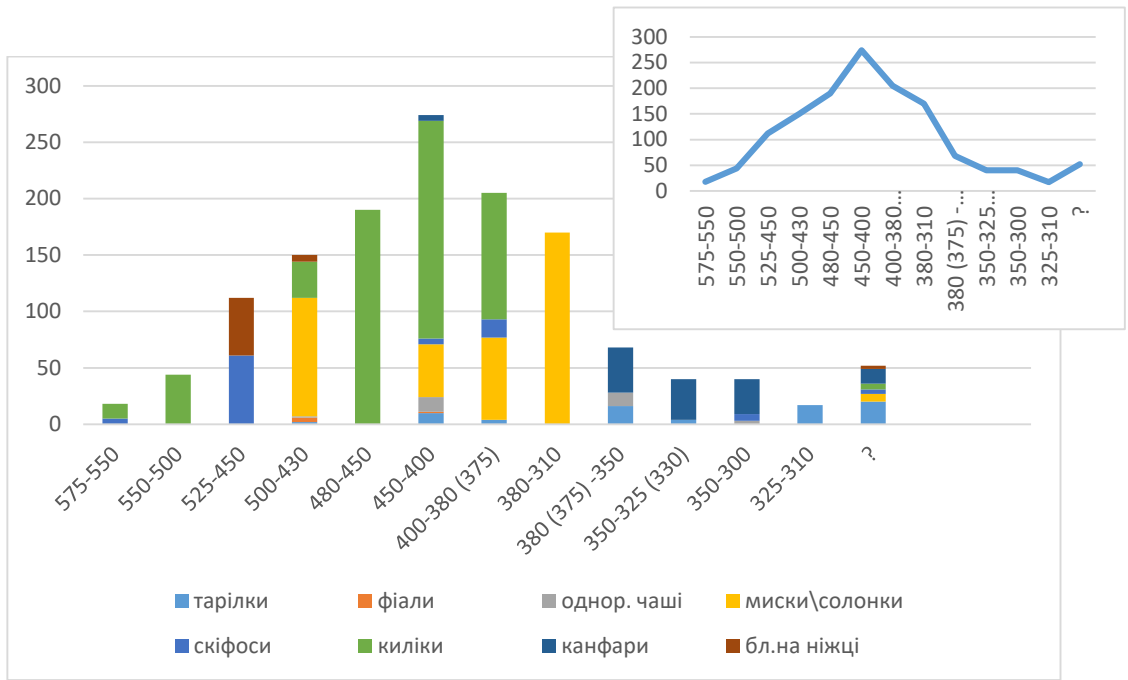

Рис.32. Динаміка надходження відкритих типів посуду до Ольвії (n=1380)

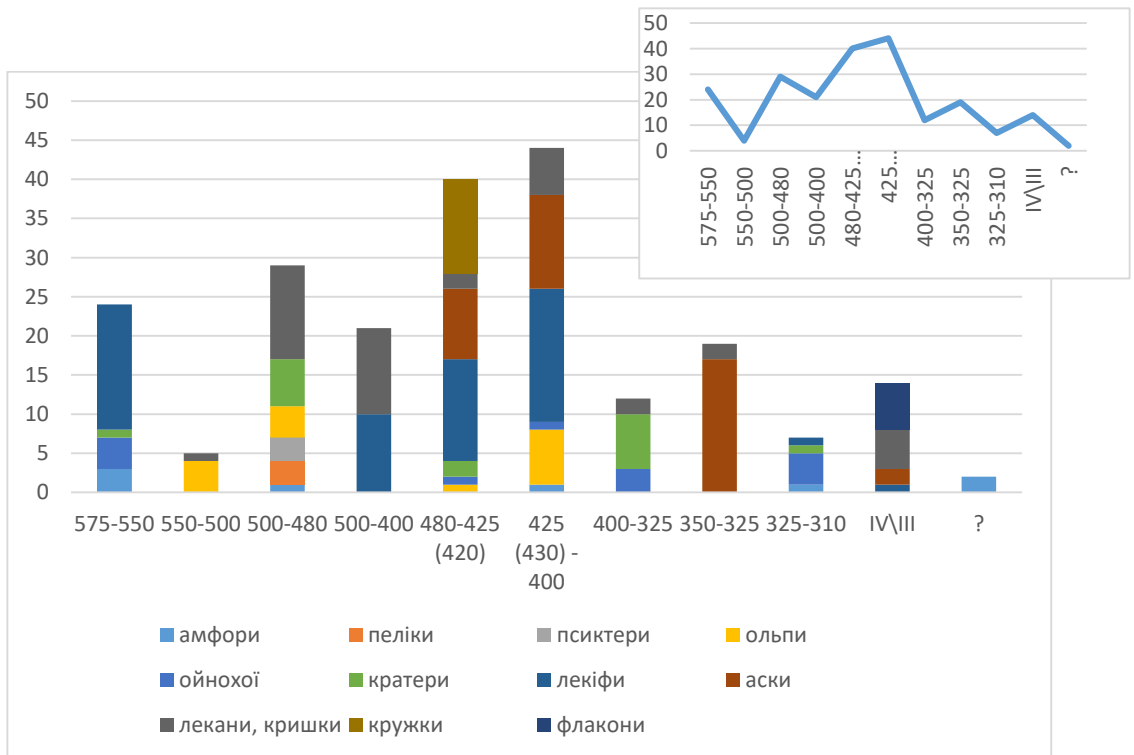

Рис. 33. Динаміка надходження закритих типів та посуду спеціального призначення до Ольвії

	A	B	C	D	E	F	G
1	Додаток Є. Каталог знахідок						
2	Форма	Стан збереженості	Покриття	Тип \ декор \ особливості	Шифр	Датування (рр.до н.е.)	Аналогії
3	скіфос	ціла форма	гарної якості, насиченого чорного кольору	полоса по зовнішній частині ніжки без лаку	0-64-1511	500-480	Sparkes, Talcot 1970, №357
4	скіфос	ціла форма, без ручок	середньої якості	1 коло, крапка	інв.28.46	525	Sparkes, Talcot 1970, №336
5	скіфос	ціла форма	оливкового відтінку, з потертостями	центральне коло, зовн.сторона ніжки чорна на місці з'єднання чаші та ніжки - біла полоса, денце - 2	АБ-71-465	470-460	Sparkes, Talcot 1970, №342
6	скіфос	ціла форма	насиченого чорного кольору	кола, крапка	А-1288 інв.22348	525	Sparkes, Talcot 1970, №336
7	скіфос	ціла форма		денце - 2 кола и крапка	0-2011-Р-25-1764	525	Sparkes, Talcot 1970, №336
8	скіфос	ціла форма	поганої якості, сліди затертості з одного боку	денце - без покриття, вн.сторона ніжки покрита лаком	А-1115 інв.2045	575-525	Sparkes, Talcot 1970, №336, 359
9	скіфос	ціла форма	гарної якості, насиченого чорного кольору	3 кола, крапка	А-29 кв.2647	525	Sparkes, Talcot 1970, №336
10	скіфос	ручка, вінця	без особливостей	тип В	0-79-740	480-450	Sparkes, Talcot 1970, №361
11	скіфос	ціла форма без ніжки	без особливостей		0-79-339	575-550	Sparkes, Talcot 1970, №359
12	скіфос	ціла форма без ручок	без особливостей		АГД-0-79-34	400-375	Sparkes, Talcot 1970, №349
13	скіфос	нижня частина чаші	гарної якості	тип А \ 2 кола (коричневого кольору)	0-63-1691	350-330	Sparkes, Talcot 1970, №351, 352
14	скіфос	нижня частина чаші	поганої якості	тип А \ полоса без лаку біля ніжки	0-2013-Р-25-2212	350-330	Sparkes, Talcot 1970, №352, 351
15	скіфос	нижня частина чаші	без особливостей	тип А	0-2014-Р-25-342	350-330	Sparkes, Talcot 1970, №352, 351
16	скіфос	верхня частина, з ручками	без особливостей		0-2013-Р-25-1961	525	Sparkes, Talcot 1970, №336
17	скіфос	вінця	без особливостей		0-46-4020	480-450	Sparkes, Talcot 1970, №333
18	скіфос	верхня частина, з ручками	без особливостей		0-46-2126	440-425	Sparkes, Talcot 1970, №344
19	скіфос	вінця	без особливостей		0-47-46	500-480	Sparkes, Talcot 1970, №357
20	скіфос	верхня частина, з ручками	без особливостей		0-47-3714		
21	скіфос	верхня частина, з ручками	без особливостей		0-58-175	350-330	Sparkes, Talcot 1970, №352, 351
22	скіфос	вінця	без особливостей		0-47-2542	470-450	Sparkes, Talcot 1970, №314, 316
23	скіфос	верхня частина, з ручками	гарної якості		0-62-3391	470-460	Sparkes, Talcot 1970, №342
24	скіфос	верхня частина, з ручками	без особливостей		0-63-273	480-450	Sparkes, Talcot 1970, №341
25	скіфос	вінця	без особливостей		0-93-Р-25-1805	575-550	Sparkes, Talcot 1970, №359 Sparkes, Talcot 1970, №349
26	скіфос	верхня частина, з ручками	без особливостей		0-65-627	525-375	(ручки), 336 (тіло)
27	скіфос	верхня частина, з ручками	без особливостей		0-2011-Р-25-490	525	Sparkes, Talcot 1970, №336
28	скіфос	вінця	без особливостей		0-2002-Р-25-1945	525	Sparkes, Talcot 1970, №336
29	скіфос	верхня частина, з ручками	без особливостей		0-2013-Р-25-2146	400-375	Sparkes, Talcot 1970, №349
30	скіфос	вінця	без особливостей		Б60-1003	525	Sparkes, Talcot 1970, №336
31	скіфос	вінця	без особливостей		0-35-21	525	Sparkes, Talcot 1970, №336
32	скіфос	вінця	без особливостей		0-54-200	525	Sparkes, Talcot 1970, №336
33	скіфос	вінця, ручка	гарної якості		0-58-2296	525	Sparkes, Talcot 1970, №336
34	скіфос	вінця	без особливостей		0-96-некр-281	525	Sparkes, Talcot 1970, №336
35	скіфос	вінця	без особливостей		0-48-1842	525	Sparkes, Talcot 1970, №336
36	скіфос	вінця	без особливостей		0-96-некр-243	525	Sparkes, Talcot 1970, №335
37	скіфос	вінця	без особливостей	коринфський тип? \ дві червоні лінії під вінцями	0-65-26	550	Sparkes, Talcot 1970, №308

	A	B	C	D	E	F	G
38	скіфос	вінця з ручкою	без особливостей		0-96-некр-202	400-375	Sparkes, Talcot 1970, №349
39	скіфос	вінця з ручкою	без особливостей		0-96-некр-248	400-375	Sparkes, Talcot 1970, №349
40	скіфос	вінця з ручкою	без особливостей		0-47-3486	400-375	Sparkes, Talcot 1970, №349
41	скіфос	вінця з ручкою	без особливостей		0-56-1278	575-550	Sparkes, Talcot 1970, №359
42	скіфос	денце	гарної якості	коло, крапка	0-2013-P-25-1971	525-460	Sparkes, Talcot 1970, №336, 342
43	скіфос	денце	без особливостей		0-46-2273	525-460	Sparkes, Talcot 1970, №336, 342
44	скіфос	денце	без особливостей		0-52-115	525-460	Sparkes, Talcot 1970, №336, 342
45	скіфос	денце	без особливостей		0-52-129	470-460	Sparkes, Talcot 1970, №342
46	скіфос	денце	без особливостей		0-52-165	470-460	Sparkes, Talcot 1970, №342
47	скіфос	денце	без особливостей		0-52-235	480-450	Sparkes, Talcot 1970, №361
48	скіфос	денце	без особливостей		0-52-236	470-460	Sparkes, Talcot 1970, №342
49	скіфос	денце	без особливостей		0-52-367	470-460	Sparkes, Talcot 1970, №342
50	скіфос	денце	гарної якості	без декору, вн.сторона ніжки покрита лаком	0-58-1238	480-450	Sparkes, Talcot 1970, №361
51	скіфос	денце	без особливостей		0-54-1036	400-375	Sparkes, Talcot 1970, №349
52	скіфос	денце	без особливостей		0-55-617	?	
53	скіфос	денце	без особливостей		0-55-699	470-460	Sparkes, Talcot 1970, №342
54	скіфос	денце	без особливостей		0-55-2288	470-460	Sparkes, Talcot 1970, №342
55	скіфос	денце	без особливостей		0-55-1331	?	
56	скіфос	денце	середньої якості	без декору, вн.сторона ніжки покрита лаком	0-57-1835	350-330	Sparkes, Talcot 1970, №352, 351
57	скіфос	денце	без особливостей		0-61-3392	575-550?	Sparkes, Talcot 1970, №359
58	скіфос	денце	без особливостей		0-62-1805	480-450	Sparkes, Talcot 1970, №361
59	скіфос	денце	без особливостей		0-62-2657	525	Sparkes, Talcot 1970, №342
60	скіфос	денце	без особливостей		0-62-2723		
61	скіфос	денце	без особливостей		0-62-3374	470-460	Sparkes, Talcot 1970, №342
62	скіфос	денце	гарної якості	на місці зеднання чаші та ніжки - біла полоса, вн.сторона ніжки покрита лаком	0-63-700	470-460	Sparkes, Talcot 1970, №342
63	скіфос	денце	без особливостей		0-56-1358	525-460	Sparkes, Talcot 1970, №336, 342
64	скіфос	денце	без особливостей		0-59-145	525-460	Sparkes, Talcot 1970, №336, 342
65	скіфос	денце	гарної якості	коло, крапка, вн.сторона ніжки покрита лаком	0-61-2789	525-460	Sparkes, Talcot 1970, №336, 342
66	скіфос	денце	без особливостей	2 прочерчені полоси без лаку, дно не покрите лаком, 2 кола та крапка	0-63-520	525-460	Sparkes, Talcot 1970, №336, 342
67	скіфос	денце	без особливостей	3 кола, крапка, вн.сторона ніжки покрита лаком	0-63-1688	525-460	Sparkes, Talcot 1970, №336, 342
68	скіфос	денце	гарної якості	2 кола, крапка, вн.сторона ніжки покрита, прочерчена			
69	скіфос	денце	без особливостей	полоса - з'єднання ніжки і чаші	0-64-305	525-460	Sparkes, Talcot 1970, №336, 342
70	скіфос	денце	без особливостей	4 кола	0-79-452	500-480	Sparkes, Talcot 1970, №338
71	скіфос	денце	без особливостей		0-96-некр-340	525-460	Sparkes, Talcot 1970, №336, 342
72	скіфос	денце	без особливостей		0-96-некр-91	525-460	Sparkes, Talcot 1970, №336, 342
73	килік (large)	денце	гарної якості	2 полоси	АБ-64-668		
74	скіфос	денце	без особливостей		Б2-999	525-460	Sparkes, Talcot 1970, №336, 342
75	скіфос	денце	без особливостей		Б2-1000	525-460	Sparkes, Talcot 1970, №336, 342
76	скіфос	денце	без особливостей	коло, вн.ст.ніжки покрита лаком; графіто	Б2-1001	525-460	Sparkes, Talcot 1970, №336, 342
77	скіфос	денце	без особливостей		Б2-1002	525-460	Sparkes, Talcot 1970, №336, 342
78	скіфос	денце	без особливостей		Б2-1005	525-460	Sparkes, Talcot 1970, №336, 342
79	скіфос?	денце	без особливостей		Б2-1937	525-460	Sparkes, Talcot 1970, №336, 342
80	скіфос	денце	середньої якості	не покрите, вн.сторона ніжки покрита лаком	0-66-2016	400-375	Sparkes, Talcot 1970, №349
81	скіфос	денце	без особливостей	не покрите, вн.сторона ніжки покрита лаком	0-71-2214	400-375	Sparkes, Talcot 1970, №349
				1 коло, крапка	0-79-340	480-470	Sparkes, Talcot 1970, №340

	A	B	C	D	E	F	G
82	скіфос	денце	без особливостей		0-96-некр-254	525	Sparkes, Talcot 1970, №336
83	скіфос	денце	без особливостей		0-96-некр-163	400-375	Sparkes, Talcot 1970, №349
84	скіфос	денце	без особливостей		0-96-некр-212	480-450	Sparkes, Talcot 1970, №361
85	скіфос	денце	без особливостей		0-96-некр-257	480-450	Sparkes, Talcot 1970, №361
86	скіфос	денце	без особливостей		0-96-некр-341	400-375	Sparkes, Talcot 1970, №349
87	скіфос	денце	гарної якості	не покрите, графіто	АБ-64-1007	480-450	Sparkes, Talcot 1970, №333
88	скіфос	денце	гарної якості	не покрите, графіто	АБ-64-1024	400-375	Sparkes, Talcot 1970, №349
89	скіфос	денце	гарної якості	1 коло, крапка, вн.сторона ніжки покрита; прочерчена полоса - місце з'єднання ніжки та тіла	АБ-64-1088	420	Sparkes, Talcot 1970, №346
90	скіфос	денце	гарної якості	1 коло, крапка, вн.сторона ніжки покрита; прочерчена полоса - місце з'єднання ніжки та тіла	АБ-66-271	400-375	Sparkes, Talcot 1970, №349
91	скіфос	денце	середньої якості	не покрите лаком, графіто дельта I	АБ-66-379	400-375	Sparkes, Talcot 1970, №349
92	скіфос	денце	гарної якості	не покрите лаком	АБ-67-514	400-375	Sparkes, Talcot 1970, №349
93	скіфос	денце			АБ-73-365	400-375	Sparkes, Talcot 1970, №349
94	скіфос	денце	чорне - гарної якості, червоне - насиченого кирпичного кольору	1 коло, крапка, від середини тулова - червоного кольору покриття, графіто	АБ-72-244	400-375	Sparkes, Talcot 1970, №349
95	скіфос	денце	без особливостей	1 коло, крапка, вн.сторона ніжки покрита \ глина сіруватого кольору	Б2-338	480-450	Sparkes, Talcot 1970, №361
96	скіфос	денце	без особливостей		Б2-1003	420	Sparkes, Talcot 1970, №346
97	скіфос	денце	без особливостей	1 коло	Б2-2205	420	Sparkes, Talcot 1970, №346
98	скіфос	денце	без особливостей		Б60-57а	420	Sparkes, Talcot 1970, №346
99	скіфос	денце	без особливостей		ол-49-4363	350-330	Sparkes, Talcot 1970, №352, 351
100	скіфос	денце	без особливостей		Б2-2203	525	Sparkes, Talcot 1970, №336
101	скіфос	ціла форма, частини стінок немає	поганий випал	тип В	О-2014 P-25 1606	480-450	Sparkes, Talcot 1970, №361

	A	B	C	D	E	F
1	Форма	Стан збереженості	Тип \ підтип \ декор \ особливості \ покриття	Шифр	Датування (рр.до н.с.)	Аналогії по Sparkes, Talcot 1970, №
2	килік	ніжка	клас Афін 1104	0-39-748	550	382
3	килік	вінця	зі стрічками?	АБ-76-475	550	389
4	килік	вінця, ручка	клас Афін 1104	0-46-2125	550	382
5	килік	ніжка	зі стрічками	0-62-3448	550	389
6	килік	ніжка	зі стрічками	0-2011-Р25-431	550	389
7	килік	дуже висока ніжка	зі стрічками	0-2011-Р25-1779	550	389
8	килік	ніжка + частина стінок	зі стрічками \ вн. частина дна без лаку (2 мал. кола + 2 більшого діаметру вузькі), всередині еонсу без лаку, основа - без лаку; лінія по краю основи, всі лінії коричневі	АБ-75-1027	550	389
9	килік	ніжка	зі стрічками	АБ-64-843	550	389
10	килік	ніжка	зі стрічками	АБ-67-701	550	389
11	килік	ніжка	зі стрічками	0-58-1700	550	389
12	килік		зі стрічками	0-2011-р-25-1458а	550	406
13	килік	вінця	зі стрічками	0-46-2122	575-550	381
14	килік	ціла форма	тип С \ основа ніжки не покрита лаком, вн. Частина ніжки теж; графіто; 2 тонкі лінії без лака на стовбурі, торус без лаку	інв.437. 0-82-Р25-935	480	410
15	килік	ціла форма	тип С \ основа - без лаку; вн. частина дна - без лаку, вн. ніжка-лак червоно-коричневого кольору \ поганої якості, сліди червоно-коричневі, поганий обпал	0-92-некр-76	525	398
16	килік	ціла форма	тип С	0_2012_p-25_1486	525-500	401, 403
17	килік	вінця, ручка	тип С	0-55-1810	480-450	413
18	килік	вінця, ручка	тип С \ сліди ремонту на ручці \ покриття гарної якості	АГД-0-74-237	480-450	413
19	килік	вінця, ручка	тип С з пласкими вінцями? \ полоса бордового кольору під вінцями \ покриття середньої якості, зі слідами використання	0-46-5261	500-480	420
20	килік	вінця	тип С \ покриття середньої якості, зі слідами використання	АБ-75-1004	480-450	413
21	килік	ніжка	тип С	0-48-3593	525-500	403
22	килік	ніжка	тип С	0-55-228	525	398
23	килік	ніжка	тип С	0-55-290	525-500	400, 401
24	килік	ніжка	тип С	0-55-1722	480-450	413
25	килік	ніжка	тип С	0-55-2180	500	405
26	килік	ніжка	тип С	0-55-2182	525-500	403
27	килік	ніжка	тип С	0-55-2779	500	404
28	килік	ніжка	тип С	0-56-189	500	419
29	килік	ніжка	тип С	0-57-1298	525-500	415
30	килік	ніжка	тип С	0-57-1855	500	405
31	килік	ніжка	тип В?	0-58-397	500-480	420
32	килік	ніжка	тип С	0-57-1988	525	398
33	килік	ніжка	тип С	0-57-2857	525	399
34	килік	ніжка	тип С	0-57-2913	480-450	413
35	килік	ніжка	тип С	0-59-583	525-500	400, 401

	A	B	C	D	E	F
36	килік	ніжка	тип С	0-59-2823	525-500	400, 401
37	килік	ніжка	тип С	0-57-2919	500-480	420
38	килік	ніжка	тип С	0-61-2414	500-480	420
39	килік	ніжка	тип С	0-62-714	525-500	415
40	килік	ніжка	тип С	0-62-921	480-450	413
41	килік	ніжка	тип С	0-63-698	525-500	401
42	килік	ніжка	тип С	0-89-P-25-2214	525-500	401
43	килік	ніжка	тип С? \ акрокап	0-89-P-25-1951	480-450	413
44	килік	ніжка	тип С	0-2002-P-25-963	525-500	403
45	килік	ніжка	тип С	0-2002-P-25-2088	500	405
46	килік	ніжка	тип С?	0-2009-P25-57	450	
47	килік	ніжка	тип С	0-2011-P25-623	480-450	413
48	килік	ніжка	тип С	АБ-62-349	525-500	403
49	килік	ніжка	тип С	0-2014-P-25-408	500	405
50	килік	ніжка	тип С	0-2014-P-25-812	480-450	413
51	килік	ніжка	тип С	АБ-64-668	500-480	420
52	килік	ніжка	тип С	АБ-64-1158	500-480	409
53	килік	ніжка	тип С \ vicup?	АБ-67-381	475	434
54	килік	ніжка	тип С	АБ-69-385	500	405
55	килік	ніжка	тип С	АБ-69-386	500	405
56	килік	ніжка	тип С \ акрокап	АБ-75-314	475	442
57	килік	ніжка	тип С	АГД-0-73-266	500	405
58	килік	ніжка	тип С	АГД-0-74-372	500-480	415
59	килік	ніжка	коло, крапка - вн.дно	ол-49-2251	500-480	420
60	килік	ніжка	тип С?	ол-49-2977	500-480	415
61	килік	ніжка	тип В	0-39-2455	500-480	420
62	килік	ніжка	тип В	0-59-3816	500-480	420
63	килік	ніжка	тип В	Б2-337	500-480	432
64	килік	ніжка	тип В	0-57-2806	500-480	432
65	килік	ніжка	тип В	0-71-2234	500-480	432
66	килік	ніжка	тип В	Б-60-1129	500-480	432
67	килік	ніжка	тип В	0-63-944	500-480	432
68	килік	ніжка	тип В	АБ-69-55	500-480	432
69	килік	ціла форма, окрім ніжки	тип С	АБ-66-392	480-450	413
70	килік	ціла форма, окрім ніжки	тип С \ покриття гарної якості, блискучий	АБ-74-627	480-450	413
71	килік	ніжка	тип С	АБ-74-412	525-500	400
72	акрокап ? (асгосуп)	вінця	без особливостей	0-2011_p-25_93	480-450	413
73	вікап (vicup)	ціла форма, окрім ніжки	без особливостей	0-63-1073	475-460	434, 436
74	вікап	вінця, стінки	без особливостей	АБ-62-221	475-460	434, 436
75	вікап	ніжка	без особливостей	0-61-3598	475-460	434, 436
76	вікап	вінця, стінки, ручка	без особливостей	АГД-0-74-237	475-460	434, 436
77	вікап	ніжка	без особливостей	0-61-3457	460	437
78	вікап	ніжка	без особливостей	0-79-456	460	437

	A	B	C	D	E	F
79	вікап	ніжка	без особливостей	0-79-667	475	434
80	вікап	ніжка	без особливостей	АГД-0-73-458	460	437
81	вікап (вісуп)?	ніжка	без особливостей	АБ-76-626	475	434
82	вікап	ніжка	без особливостей	АБ-66-370	475	434
83	вікап (вісуп)?	ніжка	без особливостей	0-55-2429	475	434
84	вікап	ніжка	без особливостей	0-52-1280	475	434
85	вікап \ акрокап	ніжка	без особливостей	0-54--	480-460	440
86	вікап	ніжка	без особливостей	0-54-1218	460	437
87	вікап	ніжка	без особливостей	0-55-234	475	434
88	вікап	ніжка	без особливостей	0-55-875	475	434
89	вікап	ніжка	без особливостей	0-57-1733	475-460	434,437
90	вікап	ніжка	без особливостей	0-62-2670	475-460	434,437
91	вікап	ніжка	без особливостей	0-62-3398	475-460	434,437
92	вікап	ніжка	без особливостей	0-71-2226	475-460	434,437
93	вікап	ніжка	без особливостей	0-89-Р-25-53	475-460	434,437
94	вікап	ніжка	без особливостей	0-96-некр-52	475-460	434,437
95	вікап	ніжка	без особливостей	0-96-некр-93	475-460	435,437
96	вікап	ніжка	без особливостей	0-2009-Р25-56	475-460	436,437
97	вікап	ніжка	без особливостей	0-2014-Р-25-144	475-460	437,437
98	вікап	ніжка	без особливостей	АГД-0-73-225	475-460	434,437
99	вікап	ніжка	без особливостей	АГД-0-74-223	475-460	435,437
100	вікап	ніжка	без особливостей	АБ-71-200	475-460	436,437
101	вікап	ніжка	без особливостей	АБ-69-387	475-460	437,437
102	acrocap (асросуп)	ніжка	без особливостей	0-47-3300	480-460	440
103	acrocap	ніжка	без особливостей	0-46-3082	475	442
104	acrocap	ніжка	без особливостей	0-52-1430	480-460	440
105	acrocap	ніжка	без особливостей	0-54-2074	480-460	440
106	килік	ніжка	тип С	0-54-2075	525	398
107	acrocap	ніжка	без особливостей	0-54-3027	480-460	440
108	acrocap	ніжка	без особливостей	0-58-847	475	442
109	acrocap	ніжка	без особливостей	0-58-1234	500-475	445
110	acrocap	ніжка	без особливостей	0-61-2805	480-460	440
111	acrocap	ніжка	без особливостей	0-62-708	475	442
112	acrocap	ніжка	без особливостей	0-62-1804	480-460	440
113	acrocap	ніжка	без особливостей	0-62-3398	480-460	440
114	acrocap	ніжка	без особливостей	0-62-2012	480-460	440
115	acrocap	ніжка	без особливостей	0-89-Р-25-1948	475-460	434,437
	acrocap \ килік з					
116	полосами?	ніжка	без особливостей	0-89-Р-25-2081	550	389
117	acrocap	ніжка	без особливостей	0-79-511	480-460	440
118	acrocap	ніжка	без особливостей	0-93-Р-25-150	480-460	440
119	acrocap	ніжка	без особливостей	Б-60-57	480-460	440
120	acrocap	ніжка	без особливостей	АБ-71-690	475	442

	A	B	C	D	E	F
121	акрокап	ніжка	без особливостей	АБ-75-970	475	442
122	акрокап ?	ніжка	без особливостей	АБ-71-199	450	444
123	акрокап ?	ціла форма окрім ніжки	без особливостей	0-59-3812	450	444
124	акрокап ?	вінця	без особливостей	0-71-2384	450	444
125	акрокап ?	ціла форма окрім ніжки	без особливостей	0-2011_p-25_1459	480-460	440
126	акрокап ?	вінця	без особливостей	АБ-66-251	480-460	440
127	вікап	ціла форма окрім ніжки	подібний до акрокап та тип В	0-2000-P-25-2732	480-460	440
128	акрокап ?	ніжка	4 отвори на ніжці	0-99-P-25-2808	480-460	440
129	акрокап ?	вінця, стінки	без особливостей	АБ-66-252	480-460	440
130	акрокап ?	вінця, стінки	без особливостей	0-61-467	450	444
131	акрокап ?	вінця, стінки	без особливостей	0-2011_p-25_93	480-460	440
132	акрокап ?	вінця, стінки	без особливостей	0-2012_p-25_1425	450	444
133	акрокап ?	вінця, стінки	без особливостей	0-39-2645	450	444
134	акрокап ?	вінця, стінки	без особливостей	0-47-3765	480-460	440
135	акрокап ?	ціла форма окрім ніжки	без особливостей	0-57-2852	450	444
136	акрокап ?	вінця	без особливостей	0-57-510	450	444
137	акрокап ?	вінця	без особливостей	0-59-3800	480-460	440
138	стемлес (stemless)	ніжка	без особливостей	АБ-72-401	425	481
139	стемлес	ніжка	без особливостей	0-57-1987	425	481
140	стемлес	вінця	без особливостей	0-51-3872	440-430	476
141	стемлес	ціла	маленьких розмірів (stemless, small)	0-59-2169	480-470	456
142	стемлес	ціла, без ніжки	маленьких розмірів	0-55-560	500-480	449
143	стемлес	вінця, стінка	маленьких розмірів (stemless, small)	0-60-382	480	454
144	стемлес	вінця, стінка	маленьких розмірів (stemless, small)	0-71-2383	480	454
145	стемлес	вінця, стінка	маленьких розмірів (stemless, small)	АГД-0-73-456	480-470	456
146	стемлес	вінця, стінка	маленьких розмірів (stemless, small)	АБ-71-544	480	454
147	стемлес	ніжка	маленьких розмірів (stemless, small)	0-54-1129	450	464
148	стемлес	ніжка	маленьких розмірів (stemless, small)	0-58-68	425	462
149	стемлес	ніжка	маленьких розмірів (stemless, small)	0-59-1572	425	460
150	стемлес	ніжка	маленьких розмірів (stemless, small)	0-58-177	425	462
151	стемлес	ніжка	маленьких розмірів (stemless, small)	0-60-930	425	460
152	стемлес	ніжка	маленьких розмірів (stemless, small)	0-60-513	450	464
153	стемлес	ніжка	маленьких розмірів (stemless, small)	0-62-99	450	464
154	стемлес	ніжка	маленьких розмірів (stemless, small)	0-62-1248	480-470	456
155	стемлес	ніжка	маленьких розмірів (stemless, small)	Б2-2209	450	464
156	стемлес	ніжка	маленьких розмірів (stemless, small)	0-62-2696	450	464
157	стемлес, мал.\болсал?	ніжка	насічки, оточені 2 колами	0-96-252	430	467
158	стемлес	ціла форма,	великих розмірів з пласкими вінцями \ кільця по дну	0-71-1115	425	481
159	стемлес	ціла форма, без ручок	великих розмірів з пласкими вінцями \ кільця по дну	0-96-P-25-1040	475	450
160	стемлес	ціла форма,	великих розмірів з пласкими вінцями	0-2013-426	480-450	469 \ 474
161	стемлес	ціла форма, без ніжки	великих розмірів з пласкими вінцями	0-2002-P-25-1942	440-430	476
162	стемлес	вінця	великих розмірів з пласкими вінцями	ол-49-1475	460-425	476-482
163	стемлес	вінця	великих розмірів з пласкими вінцями	АБ-64-591	460-425	476-482

	A	B	C	D	E	F
164	стемлес	вінця	великих розмірів з пласкими вінцями	0-47-1912	460-425	476-482
165	стемлес	вінця	великих розмірів з пласкими вінцями	0-52-2892	460-425	476-482
166	стемлес	вінця	великих розмірів з пласкими вінцями	0-2012_p-25_575	480-425	481
167	стемлес	вінця	великих розмірів з пласкими вінцями	0-2012_p-25_577	460-425	476-482
168	стемлес	вінця	маленьких розмірів	0-2011_p-25_1339	425	466
169	стемлес	ціла форма,	великих розмірів (large, inset lip)	0-2002-P-25-1940	480-450	469,472
170	стемлес	ціла форма,	великих розмірів (large, inset lip)	A-1802,інв.2023	470-450	471,472
171	стемлес	ціла форма, без ніжки	великих розмірів (large, inset lip)	АБ-64-1146	480-450	469,471
172	стемлес	ціла форма, без ніжки	великих розмірів (large, inset lip)	АБ-71-240	480-450	469,471
173	стемлес	ціла форма, без ніжки	великих розмірів (large, inset lip) \ по тулову-велика оливкова гілка, нанесено чорним	АГД-0-73-187	470-450	472
174	стемлес	ціла форма, без ніжки	великих розмірів (large, inset lip)	0-2002-P-25-1942a	480-450	469,471
175	стемлес	ціла форма, без ніжки	великих розмірів (large, inset lip)	0-67-12	480-450	469,471
176	стемлес	ціла форма, фрагментована	великих розмірів (large, inset lip)	0-2002-P-25-1941	470-450	472
177	стемлес	ціла форма, без ніжки	великих розмірів (large, inset lip)	0-37-444	470-450	473
178	стемлес	ціла форма, без ніжки	великих розмірів (large, inset lip)	0-39-635	480-450	469,471
179	стемлес	ціла форма, без ніжки	великих розмірів (large, inset lip)	0-39-2454	480-450	469,471
180	стемлес	ціла форма, без ніжки	великих розмірів (large, inset lip)	0-38-4567	480-450	469,471
181	стемлес	ціла форма, без ніжки	великих розмірів (large, inset lip)	0-39-2640	480-450	469,471
182	стемлес	вінця, стінки	великих розмірів (large, inset lip)	0-46-643	480-450	469,471
183	стемлес	вінця, стінки	великих розмірів (large, inset lip)	0-46-3114	480-450	469,471
184	стемлес	ціла форма, без ніжки	великих розмірів (large, inset lip)	0-52-1468	470-450	473
185	стемлес	ціла форма, без ніжки	великих розмірів (large, inset lip)	0-62-2032	470-450	473
186	стемлес	вінця, стінки	великих розмірів (large, inset lip)	0-2010_p-25_1451	480-450	469,471
187	стемлес	вінця	великих розмірів (large, inset lip)	0-51-2367	480-450	470,471
188	стемлес	вінця	великих розмірів (large, inset lip)	0-52-1416	480-450	471,471
189	стемлес	вінця, стінки	великих розмірів (large, inset lip)	0-2011_p-25_1458a	480-450	472,471
190	стемлес	вінця, стінки	великих розмірів (large, inset lip)	0-54-1099	470-450	472
191	стемлес	вінця, стінки	великих розмірів (large, inset lip)	0-54-1159	480-450	472,471
192	стемлес	вінця, стінки	великих розмірів (large, inset lip)	0-54-1193	480-450	473,471
193	стемлес	вінця, стінки	великих розмірів (large, inset lip)	0-55-671	480-450	474,471
194	стемлес	вінця, стінки	великих розмірів (large, inset lip)	0-55-7376	480-450	475,471
195	стемлес	вінця, стінки	великих розмірів (large, inset lip)	0-57-1639	480-450	476,471
196	стемлес	вінця, стінки	великих розмірів (large, inset lip)	0-57-1791	480-450	477,471
197	стемлес	вінця, стінки	великих розмірів (large, inset lip)	0-58-889	480-450	478,471
198	стемлес	вінця, стінки	великих розмірів (large, inset lip)	0-58-2291	480-450	479,471
199	стемлес	вінця, стінки	великих розмірів (large, inset lip)	0-58-2293	480-450	480,471
200	стемлес	вінця, стінки	великих розмірів (large, inset lip)	0-96-некр-147	480-450	481,471
201	стемлес	вінця, стінки	великих розмірів (large, inset lip)	0-96-некр-334	470-450	472
202	стемлес	вінця, стінки, початок ручки	великих розмірів (large, inset lip)	0-96-некр-339	470-450	472
203	стемлес	вінця, стінки	великих розмірів (large, inset lip)	АБ-74-408	480-450	481,471
204	стемлес	вінця, стінки	великих розмірів (large, inset lip)	Б614	480-450	482,471
205	стемлес	вінця, ручка	великих розмірів (large, inset lip)	ол-73-886	480-450	483,471

	A	B	C	D	E	F
206	килік	ручка		0-89-P-25-1875	425	481
207	килік	вінця, ручка		0-2012_p-25_1479	480-450	
208	килік	ручка		0-2011_p-25_1774	480-450	
209	стемлес	ніжка	великих розмірів (large, inset lip)	0-52-282	480-450	469
210	стемлес	ніжка	великих розмірів (large, inset lip)	0-52-1313	470-450	471
211	стемлес	ніжка	великих розмірів (large, inset lip)	0-52-2155	480-450	469
212	стемлес	ніжка	великих розмірів (large, inset lip)	0-54-2928	440-430	476
213	стемлес	ніжка	великих розмірів (large, inset lip)	0-55-709	480-450	469?
214	стемлес	ніжка	великих розмірів (large, inset lip)	0-55-9428	480-450	469
215	стемлес	ніжка	великих розмірів (large, inset lip)	0-55-2283	480-450	469
216	стемлес	ніжка	великих розмірів (large, inset lip)	0-59-1791-1	425	482?
217	стемлес	ніжка	великих розмірів (large, inset lip)	0-62-2030	480-450	469
218	стемлес	ніжка	великих розмірів (large, inset lip)	0-2009_P-25_3308	480-450	469
219	стемлес	ніжка	великих розмірів (large, inset lip) \ delicate class?	ол-49-339	450-425	481, 484
220	стемлес	ніжка	великих розмірів	0-54-2253	450	475
221	стемлес	ніжка	великих розмірів	0-56-1395	450	475
222	стемлес	ніжка	великих розмірів	0-56-1415	450	475
223	стемлес	ніжка	великих розмірів	0-57-1682	460-425	474, 482
224	стемлес	ніжка	великих розмірів	0-57-2910	440-430	476
225	стемлес	ніжка	великих розмірів	0-57-9435	450	475
226	стемлес	ніжка	великих розмірів	0-58-861	450	475
227	стемлес	ніжка	великих розмірів	0-61-25	450	475
228	стемлес	ніжка	великих розмірів	0-60-926	450	475
229	стемлес	ніжка	великих розмірів	0-63-1930	440-430	476
230	стемлес	ніжка	великих розмірів	0-63-1162	480-450	469,475
231	стемлес	ніжка	великих розмірів	0-71-2227	480-450	469,475
232	стемлес	ніжка	великих розмірів	0-96-некр-225	480-450	469,475
233	стемлес	ніжка	великих розмірів	0-89-P-25-1133	450	475
234	стемлес	ніжка	великих розмірів	0-96-некр-159	480-450	469,475
235	стемлес	ніжка	великих розмірів	0-96-некр-250	480-450	469,475
236	стемлес	ніжка	великих розмірів	0-2002-P-25-1943	450	475
237	стемлес	ніжка	великих розмірів	0-2002-P-25-1950	450	475
238	стемлес	ніжка	великих розмірів	0-2002-P-25-1951	450	475
239	стемлес	ніжка	великих розмірів	АБ-64-394	470-450	471
240	стемлес	ніжка	великих розмірів	АБ-64-834	480-470	469
241	стемлес	ніжка	великих розмірів	0-96-некр-283	480-470	469
242	стемлес	ніжка	великих розмірів	АБ-64-864	480-470	469
243	стемлес	ніжка	великих розмірів	АБ-66-97	480-470	469
244	стемлес	ніжка	великих розмірів	АБ-66-98	480-470	469
245	стемлес	ніжка	великих розмірів	АБ-66-179	450	475
246	стемлес	ніжка	великих розмірів	АБ-69-306	450	475
247	стемлес	ніжка	великих розмірів	АБ-70-74	450	475
248	стемлес	ніжка	великих розмірів	АБ-70-372	450	475

	A	B	C	D	E	F
249	стемлес	ніжка	великих розмірів	АБ-75-323	450	475
250	стемлес	ніжка	великих розмірів	АГД-0-73-227	450	475
251	стемлес	ніжка	великих розмірів	АБ-71-109	425	482
252	стемлес	ніжка	великих розмірів	Б2-1004	450	475
253	стемлес	ніжка	великих розмірів	Б-60-766	450	475
254	стемлес	ніжка	великих розмірів	Б2-1936	450	475
255	стемлес	ніжка	великих розмірів	ол-72-171	440-430	476
256	стемлес	ніжка	великих розмірів	Б2-2068	460-450	474
257	стемлес	ніжка	великих розмірів	Б5376	440-430	476
258	стемлес	ніжка	великих розмірів	Б6094	450	475
259	стемлес	ніжка	великих розмірів	Б6095	450	475
260	стемлес		великих розмірів	0-38-3913	480-470	469
261	стемлес	ніжка	великих розмірів	0-47-1843a	460-450	474
262	стемлес	ніжка	великих розмірів	0-54-2080	460-450	474
263	стемлес	ніжка	великих розмірів (large, delicate class)	0-46-1266	450	484
264	стемлес	ніжка	великих розмірів (large, delicate class) \ штамп	0-2011_p-25_a	430	488
265	стемлес	ніжка	великих розмірів (large, delicate class) \ штамп	0-2012_p-25_493	450	483
266	стемлес	ціла форма, окрім ніжки	великих розмірів (large, delicate class)	б.н.	480-450	
267	стемлес	ніжка	великих розмірів (large, delicate class)	0-54-1161	480-450	469, 475
268	стемлес	стінка	великих розмірів (large, delicate class) \ штамп	0-96-некр-321	480-450	
269	стемлес	ціла форма	великих розмірів (large, delicate class)	0-48-5019	450-430	483, 487
270	стемлес	ціла форма, окрім ніжки та ручок	великих розмірів (large, delicate class)	0-52-1437	450-430	483, 487
271	стемлес	ручок	великих розмірів (large, delicate class)	0-40-383	450-430	483, 487
272	стемлес	вінця	великих розмірів (large, delicate class)	0-47-5408	450-430	483, 487
273	стемлес	вінця	великих розмірів (large, delicate class)	АБ-64-1059	450-430	483, 487
274	стемлес	вінця, ручка	великих розмірів (large, delicate class)	0-54-904	450-430	483, 487
275	стемлес	вінця	великих розмірів (large, delicate class)	0-58-1119	450-430	483, 487
276	стемлес	вінця	великих розмірів (large, delicate class) \ канелюри	0-57-2454	430	493
277	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-46-1292	450	484
278	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-52-343	430	487-493
279	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-54-997	430	487-493
280	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-54-2636	430	487-493
281	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-55-515	430	487-493
282	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-57-2152	450	484
283	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-55-618	400-375	515
284	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-55-739	450	484
285	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-55-620	420	495, 496
286	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-51-1563	420-410	495\593
287	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-52-174	420-410	495\593
288	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class) \ штамп	0-54-2174	400-375	513
289	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-55-65	420-410	495\593

	A	B	C	D	E	F
290	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-60-1077	?	?
291	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-62-3422	450	484
292	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-65-1325	?	?
293	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class) \ штамп	0-96-некр-185	450-430	?
294	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-99-P-25-1111	430	487
295	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class) \ штамп	0-96-некр-257	450-430	?
296	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class) \ штамп	0-96-некр-219	450-430	?
297	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class) \ штамп	0-2011_p-25	400-375	513
298	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class) \ штамп	0-2011_p-25_a	450	475\483
299	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-2013-P25-2166	430	496
300	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	АБ-70-451	400-375	513, 515
301	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-54-213	450	475\483
302	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-2012_p-25_493	420	494? 495
303	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-2012_p-25_935	420	494? 495
304	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-62-1114	450	475\483
305	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	ол-49-2173	450-430	484, 493
306	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	ол-49-4256	430-420	493, 495
307	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	ол-49-3352	450	484
308	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-54-1074	450	475\483
309	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class) \ насічки	0-96-некр-68	430-420	493-495
310	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-57-2212	420	495
311	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-57-2291	450	484
312	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-58-832	420	495
313	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-60-334	420	495
314	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-71-2389	420	495
315	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-64-680	420	495
316	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-61-3679	450	483
317	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-61-6н	450-430	484, 493
318	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-62-2030	450	483
319	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-66-1892	420	495
320	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-62-2031	450	483
321	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-62-2961	450	484
322	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-63-705	450-420	484, 495
323	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-63-1365	450-420	484, 495
324	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-63-1877	430	488
325	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-63-1730	450-420	484, 495
326	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-63-3906	450-420	484, 495
327	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-63-3907	450-420	484, 495
328	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-61-3387	450-420	484, 495
329	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-64-118	450-400	484,488,490
330	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-65-1288	450-420	484, 495
331	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-65-930	450-420	484, 495
332	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-62-1726	450	483

	A	B	C	D	E	F
333	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-61-3084	450-420	484, 495
334	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-96-некр-61.1	450-430	
335	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-93-P-25-1884	450-400	484,488,490
336	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-96-некр-61.2	450-430	
337	стемлес	денце	великих розмірів (large, delicate class)	0-95-P-25-1358	430	493
338	болсал (bolsal)	ціла форма	без особливостей	0-13_p-25_2038	425-400	554
339	болсал	ціла форма	без особливостей	0-59-4251	425-400	541, 554
340	болсал	ціла форма	без особливостей	0-64-966	425-400	554
341	болсал	ціла форма	без особливостей	0-95-некр.ш.б.68	380-350	557
342	болсал	ціла форма	без особливостей	0-78-случ.нах.ф.134	425-400	539, 554
343	болсал	ціла форма	без особливостей	0-97-некр-522	425-400	539, 554
344	болсал	ціла форма	без особливостей	0-2000-P-25-2197	425-400	539, 554
345	болсал	ціла форма	тонка стрічка \ покриття високої якості, затертості	0-2011_p-25_1766	425-400	539, 554
346	болсал	ціла форма	без особливостей	AM-3016-8626	425-400	539, 548
347	болсал	ціла форма, окрім ніжки	без особливостей	0-39-2530	420	541
348	болсал	ціла форма, окрім ніжки	без особливостей	0-66-1401	420	539
349	болсал	ціла форма, окрім ніжки	без особливостей	0-96-некр-245	380-350	558, 561
350	болсал	ціла форма, окрім ніжки	без особливостей	AB-83-268	380-350	558, 561
351	болсал	придонна частина	без особливостей	0-52-167	420-400	539, 534
352	болсал	придонна частина	штамп - пальметка \ покриття середньої якості	0-54-734	420	540
353	болсал	придонна частина	без особливостей	0-55-615	420	539
354	болсал	придонна частина	без особливостей	0-58-2348	380-350	557
355	болсал	придонна частина	без особливостей	0-60-141	380-350	557
356	болсал	придонна частина	штамп	0-62-1374	420	541
357	болсал	придонна частина	без особливостей	0-63-458	430	532
358	болсал	придонна частина	без особливостей	0-65-1666	420	540
359	болсал	придонна частина	без особливостей	0-63-1557	420	539
360	болсал	придонна частина	штамп	0-96-некр-22	425-400	550
361	болсал	придонна частина	штамп, кола	0-96-некр-253	425-400	550, 551
362	болсал	придонна частина	без особливостей	0-96-некр-42a,б	425-400	550, 551
363	болсал	придонна частина	без особливостей	0-96-P-25-1357	425-400	550, 551
364	болсал	придонна частина	кола	0-96-P-25-1604	425-400	550, 551
365	болсал	придонна частина	кола	0-96-P-25-1625	425-400	550, 551
366	болсал	придонна частина	без особливостей	0-96-P-25-1728	425-400	550, 551
367	болсал	придонна частина	без особливостей	0-2002-P-25-1654	425-400	550, 551
368	болсал	придонна частина	без особливостей	0-2013-P25-2085	425-400	550, 551
369	болсал	придонна частина	без особливостей	0-2015-P25-2015	425-400	549
370	болсал	придонна частина	без особливостей	AB-64-718	425-400	550
371	болсал	придонна частина	без особливостей	АГД-0-73-83	425-400	550
372	болсал	придонна частина	без особливостей	Б2-2201	425-400	554
373	болсал	придонна частина	без особливостей	Б6-259	425-400	549
374	болсал	придонна частина	без особливостей	ол-49-4286	425-400	549

	A	B	C	D	E	F
375	болсал	придонна частина	без особливостей	ол-49-4655	400	541
376	болсал	придонна частина	без особливостей	0-46-688	420	538
377	болсал	придонна частина	без особливостей	0-52-1440	425-400	
378	болсал	придонна частина	без особливостей	0-55-387	425-400	554
379	болсал	придонна частина	без особливостей	0-58-1895	420	541
380	болсал	придонна частина	без особливостей	0-58-2078	420	538
381	болсал	придонна частина	без особливостей	0-62-2694	425-400	554
382	болсал	придонна частина	без особливостей	0-66	420	538
383	болсал	придонна частина	без особливостей	0-64-726	420	541
384	болсал	придонна частина	без особливостей	0-96-некр-62	430	534
385	болсал	придонна частина	без особливостей	0-98-P-25-2704	425-400	554
386	болсал	придонна частина	без особливостей	0-98-P-25-1519	380-350	557
387	болсал	придонна частина	без особливостей	0-2011_p-25_1772	425-400	554
388	болсал	придонна частина	без особливостей	0-2012_p-25_556	350	561
389	болсал	придонна частина	без особливостей	АГД-0-74-204	420	538
390	болсал	придонна частина	без особливостей	ол-49-315	425-400	554
391	болсал	придонна частина	без особливостей	ол-49-3154	425-400	554
392	болсал	ніжка	без особливостей	0-54-911	425-400	554
393	болсал	ніжка	без особливостей	0-54-912	425-400	554
394	болсал	ніжка	без особливостей	0-54-1000	425-400	554
395	болсал	ніжка	без особливостей	0-54-1089	425-400	554
396	болсал	ніжка	без особливостей	0-54-1453	425-400	554
397	болсал	ніжка	без особливостей	0-57-1235	425-400	554
398	болсал	ніжка	без особливостей	0-57-1302	425-400	554
399	болсал	ніжка	без особливостей	0-57-2529	425-400	554
400	болсал	ніжка	штамп	0-59-533	380-350	558
401	болсал	ніжка	кола	0-59-1221	425-400	541, 554
402	болсал	ніжка	без особливостей	0-60-143	425-400	541, 554
403	болсал	ніжка	без особливостей	0-60-348	425-400	541, 554
404	болсал	ніжка	без особливостей	0-62-118	425-400	541, 554
405	болсал	ніжка	без особливостей	0-62-213	425-400	541, 554
406	болсал	ніжка	без особливостей	0-62-952	425-400	541, 554
407	болсал	ніжка	без особливостей	0-62-2653	350	561
408	болсал	ніжка	без особливостей	0-63-703	425-400	541, 554
409	болсал	ніжка	без особливостей	0-63-1207	420	538
410	болсал	ніжка	без особливостей	0-71-2345	425-400	541, 554
411	болсал	ніжка	штамп	0-2011_p-25_	350	561
412	болсал	ніжка	без особливостей	АБ-64-719	350	561
413	болсал	ніжка	без особливостей	АБ-64-1086	350	561
414	болсал	ніжка	без особливостей	АБ-66-288	425-400	541, 554
415	болсал	ніжка	без особливостей	АБ-70-225	350	561
416	болсал	ніжка	без особливостей	АБ-71-210	425-400	541, 554

	A	B	C	D	E	F
	скіфосоподібний килік (cup-					
417	skyphos)	цілий	ранній (cup-skyphos early)	АБ-76-476	520	564
418	скіфосоподібний килік	вінця, стінки	ранній (cup-skyphos early)	0-47-6251	500-480	572, 578
419	скіфосоподібний килік	вінця, стінки	ранній (cup-skyphos early)	0-55-768	550	563
420	скіфосоподібний килік	вінця, стінки	ранній (cup-skyphos early)	0-62-706	500-480	572, 578
421	скіфосоподібний килік	вінця, стінки	ранній (cup-skyphos early)	0-58-1246	500-480	572, 578
422	скіфосоподібний килік	вінця, стінки	ранній (cup-skyphos early)	0-98-P-25-1942	550	563
423	скіфосоподібний килік	вінця, стінки	ранній (cup-skyphos early)	0-52-1343	550	563
424	скіфосоподібний килік	нога	ранній (cup-skyphos early)	0-55-1907	550	563
425	скіфосоподібний килік	нога	ранній (cup-skyphos early)	0-55-3517	520-500	564, 572
426	скіфосоподібний килік	нога	ранній (cup-skyphos early)	0-54-1500	520-500	564, 572
427	скіфосоподібний килік	нога	ранній (cup-skyphos early)	0-57-6н	520-500	564, 572
428	скіфосоподібний килік	нога	ранній (cup-skyphos early)	0-62-96	520-500	564, 572
429	скіфосоподібний килік	нога	ранній (cup-skyphos early)	0-62-2654	400-375	621
430	скіфосоподібний килік	нога	ранній (cup-skyphos early)	0-96-некр-298	520-500	564, 572
431	скіфосоподібний килік	нога	ранній (cup-skyphos early)	0-96-некр-356	520	564
432	скіфосоподібний килік	нога		АБ-64-959	420-400	588
433	скіфосоподібний килік	нога	ранній (cup-skyphos early)	АБ-74-411	500	572
434	скіфосоподібний килік	нога	ранній (cup-skyphos early)	АБ-76-617	520-500	564, 572
435	скіфосоподібний килік	ціла форма	ранній (cup-skyphos early)	0-62-2039	480	577, 576
436	скіфосоподібний килік	ціла форма	ранній (cup-skyphos early)	0-95-некр.ш.б.-8	480	577, 576
437	скіфосоподібний килік	ціла форма	з масивними стінками (heavy wall)	0-47-3024	410	617
438	скіфосоподібний килік	ціла форма, окрім ручки	з масивними стінками (heavy wall)	0-52-166	410	617
439	скіфосоподібний килік	ціла форма	з масивними стінками (heavy wall)	А-1106	410	617
440	скіфосоподібний килік	ціла форма	з масивними стінками (heavy wall)	0-95-некр.ш.б.50	400-375	621
441	скіфосоподібний килік	ціла форма	з масивними стінками (heavy wall)	0-62-3446	400-375	621
442	скіфосоподібний килік	ціла форма, окрім ручки	з масивними стінками (heavy wall)	Ф.85	400-375	621
443	скіфосоподібний килік	вінця, стінки	з масивними стінками (heavy wall)	0-13_p-25_1966	420	612
444	скіфосоподібний килік	ціла форма, окрім ніжки	з масивними стінками (heavy wall)\канфароподібний килік	0-38-700	400-380	621, 648
445	скіфосоподібний килік	ціла форма, окрім ніжки	з масивними стінками (heavy wall)\канфароподібний килік	0-38-847	400-380	621, 648
446	скіфосоподібний килік	ціла форма, окрім ніжки	з масивними стінками (heavy wall)	0-54-904	550	563
447	скіфосоподібний килік	вінця, стінки	з масивними стінками (heavy wall)	0-57-2186	400-380	621
448	скіфосоподібний килік	вінця, стінки	з масивними стінками (heavy wall)	0-60-138	420	612
449	скіфосоподібний килік	вінця, стінки	з масивними стінками (heavy wall)	0-61-3362	420	612
450	скіфосоподібний килік	вінця, стінки	з масивними стінками (heavy wall)	0-63-840	410	617
451	скіфосоподібний килік	вінця, стінки	з масивними стінками (heavy wall)	0-64-578	410	617
452	скіфосоподібний килік	вінця, стінки	з масивними стінками (heavy wall)\канфароподібний килік	0-2008-P-25-1068	400-380	621, 648
453	скіфосоподібний килік	вінця, стінки	з масивними стінками (heavy wall)\канфароподібний килік	0-69-2022	400-380	621, 648
454	скіфосоподібний килік	вінця, стінки	з масивними стінками (heavy wall)	0-2002-P-25-1652	400-380	621
455	скіфосоподібний килік	вінця, стінки	з масивними стінками (heavy wall)	АБ-75-312	420	612
456	скіфосоподібний килік	вінця, стінки	з масивними стінками (heavy wall)	АБ-70-712	410	617
457	скіфосоподібний килік	вінця	з масивними стінками (heavy wall)	0-39-757	420-400	612-621
458	скіфосоподібний килік	вінця	з масивними стінками (heavy wall)	0-54-990	420-400	612-621

	A	B	C	D	E	F
459	скіфосоподібний килік	вінця	з масивними стінками (heavy wall)	0-54-3137	420-400	612-621
460	скіфосоподібний килік	вінця	з масивними стінками (heavy wall)	0-58-2177	420-400	612-621
461	скіфосоподібний килік	вінця	з масивними стінками (heavy wall)	0-58-2344	420-400	612-621
462	скіфосоподібний килік	вінця	з масивними стінками (heavy wall)	0-61-770	420-400	612-621
463	скіфосоподібний килік	вінця	з масивними стінками (heavy wall)	0-66-1459	420-400	612-621
464	скіфосоподібний килік	вінця	з масивними стінками (heavy wall)	0-66-1460	420-400	612-621
465	скіфосоподібний килік	вінця	з масивними стінками (heavy wall)	0-99-P-25-945	420-400	612-621
466	скіфосоподібний килік	вінця	з масивними стінками (heavy wall)\канфароподібний килік	0-2017-P25-123	400-380	621, 648
467	скіфосоподібний килік	вінця	з масивними стінками (heavy wall)	АБ-64-551	420-400	612-621
468	скіфосоподібний килік	вінця	з масивними стінками (heavy wall)	АБ-64-962	420-400	612-621
469	скіфосоподібний килік	вінця	з масивними стінками (heavy wall)	АБ-74-628	400-380	621, 648
470	скіфосоподібний килік	вінця	з масивними стінками (heavy wall)	АБ-75-779	420-400	612-621
471	скіфосоподібний килік	денце	з масивними стінками (heavy wall)	0-57-1707	410	617
472	скіфосоподібний килік	денце	з масивними стінками (heavy wall)	0-52-340	400-380	621
473	скіфосоподібний килік	денце	з масивними стінками (heavy wall)	0-52-172	400-380	621
474	скіфосоподібний килік	денце	з масивними стінками (heavy wall)	0-62-2708	400-380	621
475	скіфосоподібний килік	денце	з масивними стінками (heavy wall)	0-57-2193	400-380	621
476	скіфосоподібний килік	денце	з масивними стінками (heavy wall)	0-58-1121	420	612
477	скіфосоподібний килік	денце	з масивними стінками (heavy wall)	0-60-640	420-380	
478	скіфосоподібний килік	денце	з масивними стінками (heavy wall)	0-63-1790	420	612
479	скіфосоподібний килік	денце	з масивними стінками (heavy wall)	0-64-809	400-380	621
480	скіфосоподібний килік	денце	з масивними стінками (heavy wall) \ кола	0-66-1293	420	612
481	скіфосоподібний килік	денце без ніжки	з масивними стінками (heavy wall) \ штамп	0-96-некр-92	450-400	
482	скіфосоподібний килік	денце	з масивними стінками (heavy wall)	0-96-некр-317	450-400	
483	скіфосоподібний килік	денце	з масивними стінками (heavy wall)	0-96-некр-336	410	617
484	скіфосоподібний килік	цілі форми	з тонкими стінками (light wall)	0-48-5639	380	608
485	скіфосоподібний килік	цілі форми	з тонкими стінками (light wall)	ф-86(3)	380	608
486	скіфосоподібний килік	цілі форми	з тонкими стінками (light wall)	0-52-3089	375	605
487	скіфосоподібний килік	цілі форми	з тонкими стінками (light wall)	0-61-1599	410	593
488	скіфосоподібний килік	цілі форми	з тонкими стінками (light wall)	0-61-3549	410	593
489	скіфосоподібний килік	цілі форми	з тонкими стінками (light wall)	0-62-74	380	608
490	скіфосоподібний килік	цілі форми	з тонкими стінками (light wall)	0-71-1393	410	593
491	скіфосоподібний килік	цілі форми	з тонкими стінками (light wall)	0-63-1687	410	593
492	скіфосоподібний килік	цілі форми	з тонкими стінками (light wall)	0-91-некр-32	410	593
493	скіфосоподібний килік	цілі форми	з тонкими стінками (light wall)	0-93-некр.ш.б.20	380	608
494	скіфосоподібний килік	цілі форми	з тонкими стінками (light wall)	0-93-некр.ш.б.32	380	608
495	скіфосоподібний килік	цілі форми	з тонкими стінками (light wall)	0-94-некр.ш.б.17	380	608
496	скіфосоподібний килік	цілі форми	з тонкими стінками (light wall)	0-95-некр.29	410	593
497	скіфосоподібний килік	цілі форми	з тонкими стінками (light wall)	0-96-некр.1	380	608
498	скіфосоподібний килік	цілі форми	з тонкими стінками (light wall)	0-95-некр.ш.б.31	410	593
499	скіфосоподібний килік	цілі форми	з тонкими стінками (light wall)	0-96-некр-122	410	593
500	скіфосоподібний килік	цілі форми	з тонкими стінками (light wall)	0-99-некр.ш.б.2	380	608
501	скіфосоподібний килік	цілі форми	з тонкими стінками (light wall)	0-2005-некр.208	375	605

	A	B	C	D	E	F
502	скіфосоподібний килік	цілі форми	з тонкими стінками (light wall)	0-2014-P-25-876a	410	593
503	скіфосоподібний килік	цілі форми	з тонкими стінками (light wall)	0-2014-P-25-1561	380	608
504	скіфосоподібний килік	цілі форми	з тонкими стінками (light wall)	A-1646 інв 2012	410	593
505	скіфосоподібний килік	цілі форми	з тонкими стінками (light wall)	АБ-70-713	410-375	595, 605
506	скіфосоподібний килік	цілі форми	з тонкими стінками (light wall)	АБ-72-84	440-430	581
507	скіфосоподібний килік	цілі форми, без ручки	з тонкими стінками (light wall)	0-48-2391	380	608
508	скіфосоподібний килік	вінця, стінки	з тонкими стінками (light wall)	0-39-378	380	608
509	скіфосоподібний килік	вінця, стінки	з тонкими стінками (light wall)	0-39-2335	380	608
510	скіфосоподібний килік	вінця, стінки	з тонкими стінками (light wall)	0-39-2525	440-430	581
511	скіфосоподібний килік	вінця, стінки	з тонкими стінками (light wall)	0-47-1699	380	608
512	скіфосоподібний килік	вінця, стінки	з тонкими стінками (light wall)	0-54-735	380	608
513	скіфосоподібний килік	цілі форми, без ручки	з тонкими стінками (light wall)	0-47-3521	410	593
514	скіфосоподібний килік	вінця, стінки	з тонкими стінками (light wall)	0-47-4068	380	608
515	скіфосоподібний килік	вінця, стінки	з тонкими стінками (light wall)	0-2013-P25-1967	380	
516	скіфосоподібний килік	вінця, стінки	з тонкими стінками (light wall)	0-54-1142	375-380	605, 608
517	скіфосоподібний килік	вінця, стінки	з тонкими стінками (light wall)	ол-72-184	375-380	605, 608
518	скіфосоподібний килік	вінця, стінки	з тонкими стінками (light wall)	Б2-2259	375-380	605, 608
519	скіфосоподібний килік	вінця, стінки, ручка	з тонкими стінками (light wall)	О-51_3832	440-400	
520	скіфосоподібний килік	вінця	з тонкими стінками (light wall)	0-55-236	375-380	605, 608
521	скіфосоподібний килік	вінця	з тонкими стінками (light wall)	0-2008-P-25-1064	375-380	605, 608
522	скіфосоподібний килік	вінця	з тонкими стінками (light wall)	0-2008-P-25-1965	375-380	605, 608
523	скіфосоподібний килік	вінця	з тонкими стінками (light wall)	0-2008-P-25-1516	375-380	605, 608
524	скіфосоподібний килік	вінця	з тонкими стінками (light wall)	0-2017-P25-100	375-380	605, 608
525	скіфосоподібний килік	вінця	з тонкими стінками (light wall)	АБ-64-1226	380	608
526	скіфосоподібний килік	вінця	з тонкими стінками (light wall)	АБ-75-719	410	593
527	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-38-386	375	605
528	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-46-708	375-380	605, 608
529	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-52-3100	375-380	605, 608
530	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-61-3298	375-380	605, 608
531	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-46-1250	375	605
532	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-46-7194	380	608
533	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-54_767	380	608
534	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-54-770	375	605
535	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-54-231	375	605
536	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-54-774	380	608
537	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-54-775	380	608
538	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-54-838	380	608
539	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-54-842	375	605
540	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-54-910	375	605
541	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-54-939	375-380	605, 608
542	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-54-995	375-380	605, 608
543	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-54-1143	375-380	605, 608
544	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-54-1145	375-380	605, 608

	A	B	C	D	E	F
545	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-54-1353	380	608
546	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-58-1897	380	608
547	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-54-2767	375	605
548	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-57-1769	380	608
549	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-57-2055	375	605
550	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-57-2360	375	605
551	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-57-2412	380	608
552	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-58-858		
553	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-60-34	410-375	593, 605
554	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-60-479	410-375	593, 605
555	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-60-1008	410-375	593, 605
556	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-61-2419	410-375	593, 605
557	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-62-687	410-375	593, 605
558	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-62-3449	410-375	593, 605
559	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-63-704	420-410	588
560	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-63-1703	410-380	617, 621
561	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-64-287	380	608
562	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-66-670	375	605
563	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-69-1800	440-430	581
564	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-96-некр-173	380	608
565	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-2014-P-25-8766	410	617
566	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	АБ-62-281	410	617
567	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	АБ-64-1004	410	617
568	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	АБ-74--	420-420	617
569	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	АБ-75-653	410-400	595
570	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	Б2-217	375	605
571	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	Б2-1244	410	593
572	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall) \ канфароподібний килік	Б2-2696	430-400	
573	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-57-2096	375-380	605, 608
574	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-57-2453	375-380	605, 608
575	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-60-1295	375-380	605, 608
576	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-55-1075	375-380	605, 608
577	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-58-1829	375-380	605, 608
578	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-59-1967	375-380	605, 608
579	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-55-2719	375-380	605, 608
580	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-61-3298	375-380	605, 608
581	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall) \ штамп	0-2009_P-25_82	440-400	
582	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-62-2708	410	593
583	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall) \ кола	0-98-P-25-1943	410	593
584	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	0-2002-P-25-1977	380	608
585	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall) \ кола	0-2008-P-25-1076	375	605
586	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	АБ-74-760	410	593
587	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	АБ-72-68	410	593

	A	B	C	D	E	F
588	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	АГД-0-73-113	410	593
589	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	АГД-0-73-168	375	605
590	скіфосоподібний килік	денце	з тонкими стінками (light wall)	Б2-2708	440-430	581
591	фіала	ціла, окрім частини денця	канелюри горизонтальні	0-2012_p-25_1487	500	520
592	фіала	ціла, окрім частини денця	канелюри горизонтальні	0-2012_p-25_1488	500	520
593	фіала	вінця, стінки	канелюри горизонтальні	0-2014-P-25-405	500	520
594	фіала	вінця	канелюри горизонтальні	0-54-126	500-480	521
595	фіала	придонна частина	канелюри вертикальні	0-96-P-25-866	425-400	522

	A	B	C	D	E	F
1	Форма (тип)	Стан збереженості	Підтип \ особливості \ декор	Шифр	Датування (рр.до н.е.)	Аналогії
2	канфар	повна форма, ніжка не збереглася	з формованим краєм	0-54-791	350-325	Sparkes, Talcot 1970, №700
3	канфар	ніжка	з формованим краєм	0-65-631	320-311	Sparkes, Talcot 1970, №705
4	канфар	вінця, частина ручки	з формованим краєм	0-54-852	350-325	Sparkes, Talcot 1970, №700
5	канфар	ціла форма	з формованим краєм	0-90-АГД-77	325-300	
6	канфар	ціла форма	з формованим краєм	0-95-некр.ш.б.47	350-325	Sparkes, Talcot 1970, №700
7	канфар	ціла форма	з формованим краєм	0-2015-некр-174	350-325	Sparkes, Talcot 1970, №700
8	канфар	повна форма, ніжка не збереглася	з формованим краєм	АГД-0-74-379	350-325	Sparkes, Talcot 1970, №700
9	канфар	ціла форма	з формованим краєм	ф.84	350-325	Sparkes, Talcot 1970, №700
10	канфар	ціла форма	з формованим краєм \ штамп-насічки	0-90-АГД-76	350-325	Sparkes, Talcot 1970, №700
11	канфар	ціла форма, ніжка не збереглася	з формованим краєм	0-38-426	320-310	Sparkes, Talcot 1970, №704
12	канфар	ручка, частина вінець	з формованим краєм	0-66-1684	320-310	Sparkes, Talcot 1970, №704
13	канфар	виступ на вінцях	з формованим краєм	АБ-71-615		
14	канфар	частина вінець	з формованим краєм	Б2-2254		
15	канфар	частина вінець	з формованим краєм	ол-49-616		
16	канфар	ціла форма	з формованим краєм \ канелюри, штамп, графіто	0-74-410	350-325	Sparkes, Talcot 1970, №700
17	канфар	ніжка	без особливостей	Б2-1022	320-310	Sparkes, Talcot 1970, №704
18	канфар	ніжка	без особливостей	Б2-1026	320-310	Sparkes, Talcot 1970, №704
19	канфар	ніжка	без особливостей	Б2-2084	350-325	Sparkes, Talcot 1970, №701
20	канфар	ніжка	без особливостей	Б2-2709	350-325	Sparkes, Talcot 1970, №700
21	канфар	ніжка	без особливостей	0-55-687	325-300	
22	канфар	ніжка	без особливостей	0-61-3358	325-300	
23	канфар	ціла форма, відсутня ніжка	type D	0-39-840	450	Sparkes, Talcot 1970, №450
24	канфар	тулуб, з основою під ручку	(sessile, low handles)	0-69-1969	450-425	Sparkes, Talcot 1970, №633
25	канфар	ціла форма, відсутня ніжка	(sessile, low handles)	0-60-838	450-425	Sparkes, Talcot 1970, №633

	A	B	C	D	E	F
26	канфар	ціла форма	(sessile, low handles)?	0-13_p-25_2067	450-425	Sparkes, Talcot 1970, №633
27	канфар	ціла форма, відсутня ніжка	з прямими вінцями	0-61-205	300-275	Егорова 2009, 25, 16
28	канфар	ціла форма	з прямими вінцями	0-62-1077	300-275	Егорова 2009, 25, 16
29	канфар	ціла форма, відсутня ніжка	з прямими вінцями	0-66-1818	350	Sparkes, Talcot 1970, №708
30	канфар	ціла форма	з прямими вінцями	0-95-НГС-19	325-275	Rotroff 1997, №9, 17
31	канфар	ціла форма, відсутня ніжка	з прямими вінцями	АБ-74-548	350	Sparkes, Talcot 1970, №708
32	канфар	ціла форма, відсутня ніжка	з прямими вінцями	АБ-76-428	350	Sparkes, Talcot 1970, №708
33	канфар	ціла форма	з прямими вінцями	юза-432ф.1341	290-275	Егорова 2009, 40, Rotroff 1997, №13
34	канфар	ціла форма	з прямими вінцями \ накладний орнамент, гілка	АМ-1089-5217	325-275	Парович-Пешикан 1974, с.76, Rotroff 1997, fig.6, pl.3,32
35	канфар	тулуб з вінцями, ручка, ніжка відсутні	з прямими вінцями	Б2-2191	310-300	Rotroff 1997, №10
36	канфар	горло, вінця, частина ручки	з прямими вінцями	0-46-2386	375-350	Sparkes, Talcot 1970, №707
37	канфар	горло	з прямими вінцями	0-55-411	375-350	Sparkes, Talcot 1970, №707
38	канфар	ніжка, частина тулова	з прямими вінцями	0-62-1395	325-300	Rotroff 1997, №8
39	канфар	тулуб	з прямими вінцями	0-65-1614	290-275	Rotroff 1997, №13
40	канфар	ніжка	невизначений підтип	0-60-641	325-300	Егорова 2009, 6
41	канфар	ніжка	невизначений підтип	0-54-829	315-300	Rotroff 1997, №54
42	канфар	ніжка	невизначений підтип	Б2-2710	325	Sparkes, Talcot 1970, №719
43	канфар	ніжка	невизначений підтип	ол-72-185	325	Sparkes, Talcot 1970, №719
44	канфар	ніжка	невизначений підтип	0-55-973	350-325	Sparkes, Talcot 1970, №719, 720
45	канфар	ніжка	невизначений підтип	0-55-974	350-325	Sparkes, Talcot 1970, №719, 720
46	канфар	ніжка	невизначений підтип	0-55-1952	325-275	
47	канфар	ніжка	невизначений підтип	0-58-1830	325-275	
48	канфар	ніжка	невизначений підтип	ол-49-239	325-275	
49	канфар	ніжка	невизначений підтип	0-55-411	350	Sparkes, Talcot 1970, №708
50	канфар	ніжка	невизначений підтип	0-55-744	375-350	Sparkes, Talcot 1970, №707
51	канфар	ніжка	невизначений підтип	0-61-336	350	Sparkes, Talcot 1970, №708
52	канфар?	ніжка	невизначений підтип	0-61-921	350	
53	канфар?	ніжка	невизначений підтип	0-62-3456		
54	канфар?	ніжка	невизначений підтип	АБ-74-56		

	A	B	C	D	E	F
55	канфар?	ніжка	невизначений підтип	Б2-1032		
56	канфар?	ніжка	невизначений підтип	Б6134		
57	канфар?	ніжка	невизначений підтип	0-62-215	350	Sparkes, Talcot 1970, №666
58	канфароподібний килік (cup-kantharos)	ніжка		0-54-765	380	Sparkes, Talcot 1970, №652
59	канфароподібний килік	ніжка		0-54-3100	380-350	Sparkes, Talcot 1970, №652-661
60	канфароподібний килік	ніжка		0-61-657	380	Sparkes, Talcot 1970, №651
61	канфароподібний килік	ніжка		0-62-445	380	Sparkes, Talcot 1970, №651
62	канфароподібний килік	ніжка		0-62-816	380	Sparkes, Talcot 1970, №652
63	канфароподібний килік			0-62-644	380	Sparkes, Talcot 1970, №652
64	канфароподібний килік	вінця, частина горла	з формованими вінцями	0-54-760	375	Sparkes, Talcot 1970, №653
65	канфароподібний килік	вінця, частина горла	з формованими вінцями	0-58-66	350-325	Sparkes, Talcot 1970, №661
66	канфароподібний килік	вінця, частина горла	з формованими вінцями	0-54-111	350-325	Sparkes, Talcot 1970, №665
67	канфароподібний килік	вінця, частина горла	з формованими вінцями	0-59-33	380	Sparkes, Talcot 1970, №652
68	канфароподібний килік	вінця, частина горла	з формованими вінцями	0-61-3598	375-350	Sparkes, Talcot 1970, №656
69	канфароподібний килік	вінця, частина горла	з формованими вінцями	0-63-1471	375-350	Sparkes, Talcot 1970, №656
70	канфароподібний килік	вінця, частина горла	з формованими вінцями	АБ-76-654	375-350	Sparkes, Talcot 1970, №656
71	канфароподібний килік	вінця, частина горла	з формованими вінцями	АБ-66-6\h	375-350	Sparkes, Talcot 1970, №656
72	канфароподібний килік	вінця, частина горла	з формованими вінцями	АБ-70-312	375-350	Sparkes, Talcot 1970, №657
73	канфароподібний килік	вінця	з формованими вінцями	0-47-1533	350	Sparkes, Talcot 1970, №658
74	канфароподібний килік	вінця	з формованими вінцями	0-55-1902	375-350	Sparkes, Talcot 1970, №656
75	канфароподібний килік	вінця	з формованими вінцями	0-54-1209	375-350	Sparkes, Talcot 1970, №657
76	канфароподібний килік		з формованими вінцями	АБ-71-55	350-325	Sparkes, Talcot 1970, №661
77	канфароподібний килік		з прямими вінцями	0-54-2874		
78	канфароподібний килік		з прямими вінцями	0-54-860		
79	канфароподібний килік		з прямими вінцями	0-54-2029		
80	канфароподібний килік	ціла форма	з прямими вінцями	0-82-АГД-174	340-325	Sparkes, Talcot 1970, №684
81	канфароподібний килік	ціла форма	з прямими вінцями	0-2005-некр.-490	340-325	Sparkes, Talcot 1970, №684
82	канфароподібний килік	ціла форма, відсутня ніжка	з прямими вінцями	0-59-534	340-325	Sparkes, Talcot 1970, №684
83	канфароподібний килік	ціла форма	з прямими вінцями	0-95-шб-15	350-325	Sparkes, Talcot 1970, №688, 687
84	канфароподібний килік	ціла форма		0-99-АГД-86	350-325	Sparkes, Talcot 1970, №688, 687

	A	B	C	D	E	F
85	канфароподібний килік	ціла форма	(cup-kantharos, bowl-shape)	0-99-шб-13	350-325	Sparkes, Talcot 1970, №688, 687
86	канфароподібний килік	ціла форма	(cup-kantharos, bowl-shape)	0-95-шб-22	350-325	Sparkes, Talcot 1970, №688, 687
87	канфароподібний килік	ціла форма	(cup-kantharos, bowl-shape)	0-95-шб-61	350-325	Sparkes, Talcot 1970, №688, 687
88	канфароподібний килік	частина чаші	(cup-kantharos, moulded rim?)	0-49-1424	350	Sparkes, Talcot 1970, №666
89	канфароподібний килік	частина чаші	(cup-kantharos, calyx-cup?)	0-67-689	350-325	Sparkes, Talcot 1970, №692
90	канфароподібний килік (cup-kantharos)	частина чаші		б\н	350	Sparkes, Talcot 1970, №678
91	скіфосоподібний килік	частина чаші		0-51-3873	480	Sparkes, Talcot 1970, №578
92	канфароподібний килік	придонна частина, ніжка	(cup-kantharos, bowl-shape)	0-61-3150	325-310	Sparkes, Talcot 1970, №690
93	канфароподібний килік	частина чаші на ніжці	(cup-kantharos, globular)	0-46-2590	375-350	Sparkes, Talcot 1970, №667, 670
94	канфароподібний килік	частина чаші		0-55-1135	350	Sparkes, Talcot 1970, №678
95	канфароподібний килік	частина чаші		0-39-94	350	Sparkes, Talcot 1970, №678
96	канфароподібний килік	частина чаші		0-54-110	350	Sparkes, Talcot 1970, №678
97	канфароподібний килік	частина чаші		0-54-821	350	Sparkes, Talcot 1970, №678
98	канфароподібний килік	частина чаші		Б2-2152	325-310	Sparkes, Talcot 1970, №688
99	канфароподібний килік	частина чаші		0-51-1974	350	Sparkes, Talcot 1970, №678
100	канфароподібний килік	частина чаші		0-2017-P-25-76	340-325	Sparkes, Talcot 1970, №674
101	скіфосоподібний килік	ніжка	(cup-skyphos, heavy wall)	АБ-74-21	420	Sparkes, Talcot 1970, №612
102	канфароподібний килік	ніжка	(cup-kantharos, plain rim)	0-54-189	325	Sparkes, Talcot 1970, №686
103	канфароподібний килік	ніжка	(cup-kantharos, moulded rim)	АБ-71-111	380	Sparkes, Talcot 1970, №652
104	канфароподібний килік	ніжка	(cup-kantharos, moulded rim)	АБ-71-291	380	Sparkes, Talcot 1970, №652
105	скіфосоподібний килік	ніжка	(cup-skyphos, light wall)	0-54-840	380-410	Sparkes, Talcot 1970, №593, 608
106	канфароподібний килік	ніжка	plain rim	0-66-3657	375-350	Sparkes, Talcot 1970, №672
107	скіфосоподібний килік	ніжка	(heavy wall)	0-52-370	500-300	
108	канфароподібний килік	ніжка	plain rim	0-54-839	340-325	Sparkes, Talcot 1970, №681
109	скіфосоподібний килік	ніжка		0-54-942	375	Sparkes, Talcot 1970, №605
110	канфар	ніжка	moulded rim	0-54-1095	320-310	Sparkes, Talcot 1970, №704
111	канфар	ніжка	moulded rim	0-54-2029	320-310	Sparkes, Talcot 1970, №704
112	канфароподібний килік	ніжка		0-57-2134	325-310	Sparkes, Talcot 1970, №690
113	скіфосоподібний килік	ніжка	(heavy wall)	0-58-2349	375-350	Sparkes, Talcot 1970, №

	A	B	C	D	E	F
114	канфароподібний килік	ніжка	plain rim	0-60-503	375-350	Sparkes, Talcot 1970, №672
115	канфар	ніжка	moulded rim	0-61-24	350-325	Sparkes, Talcot 1970, №701
116	канфароподібний килік	ніжка	plain rim	0-55-414	350	Sparkes, Talcot 1970, №678
117	канфароподібний килік	ніжка		0-61-891	350-325	Егорова 2009, 60
118	канфароподібний килік	ніжка	plain rim	0-61-3187	350	Sparkes, Talcot 1970, №678
119	канфар	ніжка	type D?	0-61-3389	450-425	Sparkes, Talcot 1970, №6406 646
120	килік	ніжка		0-62-3364	525	Sparkes, Talcot 1970, №398
121	канфар	ніжка	moulded rim	0-61-3978	350-325	Sparkes, Talcot 1970, №701
122	скіфосоподібний килік	ніжка	(heavy wall)	0-62-97	400-300	
123	скіфосоподібний килік	ніжка	(light wall)	0-63-960	380	Sparkes, Talcot 1970, №608
124	лекіф?	ніжка		0-62-3427		
125	канфароподібний килік	ніжка	plain rim	0-63-961	350	Sparkes, Talcot 1970, №678
126	канфар	ніжка		0-63-1614	320-310	Sparkes, Talcot 1970, №704
127	канфар	ніжка		0-63-1617	350-325	Sparkes, Talcot 1970, №701
128	канфар	ніжка		0-63-2000	350-325	Sparkes, Talcot 1970, №701
129	канфар	ніжка		0-2017-P-25-101	350-325	Sparkes, Talcot 1970, №720
130	скіфосоподібний килік	ніжка		0-66-1289	350-380	
131	канфар	ніжка		АБ-70-268	320-310	Sparkes, Talcot 1970, №704
132	канфароподібний килік	ніжка	plain rim	АБ-71-378	340-325	Sparkes, Talcot 1970, №684
133	канфар	ніжка		0-49-515	350-325	Sparkes, Talcot 1970, №701
134	канфароподібний килік	ніжка		Б2-12	375-350	Sparkes, Talcot 1970, №688
135	канфароподібний килік	ніжка		0-49-6н	350-325	Sparkes, Talcot 1970, №688
136	канфароподібний килік	ніжка	plain rim	АГД-0-74-355	340-325	Sparkes, Talcot 1970, №684
137	канфароподібний килік	ніжка		0-49-221	350	

	A	B	C	D	E
1	Форма	Стан збереженості	Шифр	Датування (рр.до н.е.)	Аналогії
2	Одноручна чаша, глибока	Археологічно ціла	0-59-535	325	Sparkes, Talcot 1970, №769
3	Одноручна чаша, глибока	Археологічно ціла, відсутня ручка	0-60-49	430	Sparkes, Talcot 1970, №765
4	Одноручна чаша	Археологічно ціла, відсутня ручка	0-60-147	400	Sparkes, Talcot 1970, №755
5	Одноручна чаша	Відсутня ніжка та ручка	0-61-3089	375	Sparkes, Talcot 1970, №757
6	Одноручна чаша	Археологічно ціла	0-2015-некр-78	375	Sparkes, Talcot 1970, №757
7	Одноручна чаша	Археологічно ціла	0-2015-некр-89	375	Sparkes, Talcot 1970, №757
8	Одноручна чаша	Археологічно ціла, відсутня ручка	Б6534	450-425	Sparkes, Talcot 1970, №749
9	Одноручна чаша	Відсутня ніжка та ручка	0-46-2507	375	Sparkes, Talcot 1970, №757
10	Одноручна чаша	Відсутня ніжка та ручка	0-2012_p-25_576	375-350	Sparkes, Talcot 1970, №759
11	Одноручна чаша	фрагмент	0-55-1011	375-350	Sparkes, Talcot 1970, №759
12	Одноручна чаша	фрагмент	0-38-704	420-400	Sparkes, Talcot 1970, №754?
13	Одноручна чаша	фрагмент	0-57-1724	450-425	Sparkes, Talcot 1970, №749
14	Одноручна чаша	фрагмент	0-66-847	400	Sparkes, Talcot 1970, №755
15	Одноручна чаша	фрагмент	АБ-66-22	375-350	Sparkes, Talcot 1970, №759
16	Одноручна чаша	фрагмент	АГД-0-73-224	375-350	Sparkes, Talcot 1970, №759
17	Одноручна чаша	фрагмент	Б2-1954	400	Sparkes, Talcot 1970, №755
18	Одноручна чаша	фрагмент	ол-49-708	2 пол. IV ст.до	Егорова 2009, №418
19	Одноручна чаша	фрагмент	0-96-некр-73	325	Sparkes, Talcot 1970, №769
20	Одноручна чаша	Археологічно ціла	ол-72-2	450-425	Sparkes, Talcot 1970, №749
21	Одноручна чаша	фрагмент	АБ-66-86	480	Sparkes, Talcot 1970, №747
22	Одноручна чаша	Археологічно ціла	АБ-66-268	430	Sparkes, Talcot 1970, №765
23	Одноручна чаша	вінця	0-66-39	400	Sparkes, Talcot 1970, №755
24	Одноручна чаша	фрагмент	АБ-67-513	375	Sparkes, Talcot 1970, №757
25	Одноручна чаша	фрагмент	0-54-2409	375	Sparkes, Talcot 1970, №757
26	Одноручна чаша	фрагмент	0-51-2625	375	Sparkes, Talcot 1970, №757
27	Одноручна чаша	фрагмент	0-96-некр-278	375	Sparkes, Talcot 1970, №757
28	Одноручна чаша	вінця, частина ручки	0-52-160	450-425	749
29	Одноручна чаша	Археологічно ціла	Ф757	450-425	749
30	Одноручна чаша	вінця, частина ручки	0-2011_p-25_1773	450-425	749

	A	B	C	D	E	F	G
1	Форма \ тип	Стан збереженості	Покриття	Підтип \ особливості \ декор	Шифр	Датування (рр.до н.е.)	Аналогії по Sparkes, Talcot 1970, №
2	Миска	ціла форма	нерівномірне покриття	з відігнутими вінцями \ штамп	0-54-2419	350-325	806
3	Миска	ціла форма	сліди від сусідніх посудин під час випалу	з відігнутими вінцями \ штамп, кола червоного кольору	ол-62-1656	350-325	806
4	Миска	ціла форма	поганий випал	з відігнутими вінцями	0-59-712	380	802
5	Миска	ціла форма	без особливостей	з відігнутими вінцями	0-61-906	350-325	806
6	Миска	ціла форма	без особливостей	з відігнутими вінцями	0-62-1228	380	802
7	Миска	ціла форма	поганої якості, сліди ремонту	з відігнутими вінцями \ штамп	0-63-1236	350-325	806
8	Миска	ціла форма	гарної якості	з відігнутими вінцями	0-63-1729	380	802
9	Миска	ціла форма	гарної якості, сліди ремонту	з відігнутими вінцями \ штамп, кола	0-63-1752	310	808
10	Миска	ціла форма	без особливостей	з відігнутими вінцями	0-63-2107	350-325	806
11	Миска	ціла форма	без особливостей	з відігнутими вінцями \ штамп, кола	0-65-1608	350-325	806
12	Миска	ціла форма	без особливостей	з відігнутими вінцями \ кола	0-98-P-25-1944	310	808
13	Миска	ціла форма	без особливостей	з відігнутими вінцями	0-98-P-25-6н	380	803
14	Миска	ціла форма	поганої якості	з відігнутими вінцями \ насічки	Б2-2212	4-3 в	
15	Миска	фрагмент	гарної якості	з відігнутими вінцями	0-38-928	430	779
16	Миска	фрагмент	без особливостей	з відігнутими вінцями	0-39-110	430-420	782
17	Миска	фрагмент	гарної якості	з відігнутими вінцями	0-46-3190	? 400-300	
18	Миска	фрагмент	середньої якості	з відігнутими вінцями	0-47-653	380	802
19	Миска	фрагмент	гарної якості, з металевим блиском	з відігнутими вінцями	0-55-2091	380	803
20	Миска	фрагмент	помилки при випалі	з відігнутими вінцями	0-47-2206	420	785
21	Миска	фрагмент	без особливостей	з відігнутими вінцями	0-57-2526	500	777
22	Миска	фрагмент	гарної якості	з відігнутими вінцями \ штамп	0-58-2454	380	803
23	Миска	фрагмент	без особливостей	з відігнутими вінцями	0-59-5177	420-410	783
24	Миска	фрагмент	без особливостей	з відігнутими вінцями	0-61-6н	350-310	803?806
25	Миска	фрагмент	без особливостей	з відігнутими вінцями	0-98-P-25-1519	380-310	
26	Миска	фрагмент	без особливостей	з відігнутими вінцями	0-2008-P-25-1970	430	779

	A	B	C	D	E	F	G
27	Миска	фрагмент	гарної якості	з відігнутими вінцями	0-38-925	380-310	
28	Миска	фрагмент	гарної якості	з відігнутими вінцями	АБ-66-8	380	802
29	Миска	фрагмент	без особливостей	з відігнутими вінцями	АБ-67-465	380	802
30	Миска	вінця	без особливостей	з відігнутими вінцями	0-38-678	380	802,803
31	Миска	вінця	без особливостей	з відігнутими вінцями	Б2-2264	350-325	806
32	Миска	вінця	без особливостей	з відігнутими вінцями	АБ-62-123	430	778
33	Миска	вінця	без особливостей	з відігнутими вінцями	АБ-74-427	430	778
34	Миска	вінця	без особливостей	з відігнутими вінцями	0-2011_p-25_1057	500	777
35	Миска	вінця	без особливостей	з відігнутими вінцями	0-2011_p-25_1450	500	777
36	Миска	вінця	без особливостей	з відігнутими вінцями	0-2012_p-25_1428	500	777
37	Миска	вінця	без особливостей	з відігнутими вінцями	0-61-3170	380	802
38	Миска	вінця	без особливостей	з відігнутими вінцями	0-2011_p-25_1457	380	802
39	Миска	вінця	без особливостей	з відігнутими вінцями	0-2011_p-25_1768	380-310	
40	Миска	денце	без особливостей	з відігнутими вінцями \ кола	0-46-2461	380	803
41	Миска	денце	поганої якості	з відігнутими вінцями	0-46-3229	420	785
42	Миска	денце	без особливостей	з відігнутими вінцями	0-55-557	350-325	806
43	Миска	денце	гарної якості	з відігнутими вінцями \ штамп	0-55-2232	350-325	806
44	Миска	денце	гарної якості	з відігнутими вінцями \ штамп	0-55-700	380	803
45	Миска	денце	гарної якості	з відігнутими вінцями \ штамп	0-59-34	420	785
46	Миска	денце	гарної якості	штамп, кола	0-59-344	350-325	806
47	Миска	денце	без особливостей		0-59-866	430	825
48	Миска	денце	без особливостей	з відігнутими вінцями	0-59-1638	380	803
49	Миска	денце	без особливостей	штамп, кола	0-59-1984	310	808
50	Миска	денце	гарної якості	кола	0-61-2166	500-430	777,778
51	Миска	денце	гарної якості	з відігнутими вінцями \ кола	0-61-3658	500	777
52	Миска	денце	без особливостей	з відігнутими вінцями	0-2009_p-25_719	380	803
53	Миска	денце	без особливостей	з відігнутими вінцями	0-2012_p-25_1445	430-420	782
54	Миска	денце	без особливостей	з відігнутими вінцями \ кола	ол-49-1005	430	779
55	Миска	денце	без особливостей	з відігнутими вінцями \ штамп	ол-49-7253	350-325	806
56	Миска	денце	без особливостей	з відігнутими вінцями \ штамп, кола	0-54-42	310	808
57	Миска	денце	без особливостей	з відігнутими вінцями	0-54-202	380	803

	A	B	C	D	E	F	G
58	Миска	денце	без особливостей	з відігнутими вінцями \ кола	0-54-2320	500	777
59	Миска	денце	без особливостей	з відігнутими вінцями \ штамп, кола	0-54-1435	500	777
60	Миска	денце	без особливостей	з відігнутими вінцями \ штамп	0-54-2779	380-310	803,808
61	Миска	денце	без особливостей	з відігнутими вінцями \ штамп, кола	0-57-1720	380-310	803,808
62	Миска	денце	без особливостей	з відігнутими вінцями \ кола	0-57-2309	380-310	803,808
63	Миска	денце	без особливостей	з відігнутими вінцями \ штамп, кола	0-61-219	380-310	803,808
64	Миска	денце	без особливостей	з відігнутими вінцями \ кола	0-61-9	380-310	803,808
65	Миска	денце	поганої якості	з відігнутими вінцями \ насічки	0-61-508	350-325	806
66	Миска	денце	без особливостей	з відігнутими вінцями \ штамп, кола	0-62-98	380	803
67	Миска	денце	гарної якості	з відігнутими вінцями \ штамп, кола	0-62-254	380-310	803, 808
68	Миска	денце	гарної якості	з відігнутими вінцями \ штамп, кола	0-62-443	380-310	803, 808
69	Миска	денце	гарної якості	з відігнутими вінцями \ штамп, кола	0-62-616	380-310	803, 808
70	Миска	денце		з відігнутими вінцями \ штамп	0-62-2074	500	777
71	Миска	денце		з відігнутими вінцями \ штамп, кола	0-63-143	420-400	783
72	Миска	денце	сліди від нанесення лаку пензликом	з відігнутими вінцями \ штамп	0-63-360	500	777
73	Миска	денце	гарної якості	з відігнутими вінцями \ штамп, кола	0-63-963	380-310	803, 808
74	Миска	денце	без особливостей	з відігнутими вінцями	0-66-391	380-310	803, 808
75	Миска	денце	гарної якості	з відігнутими вінцями \ штамп, кола	0-66-1735	380-310	803, 808
76	Миска	денце	гарної якості	штамп, кола	0-69-1927	380-310	803, 808
77	Миска	денце	середньої якості	з відігнутими вінцями	0-71-2345	420	785
78	Миска	денце		з відігнутими вінцями \	0-96-некр-297	430-420	782
79	Миска	денце	гарної якості	з відігнутими вінцями \ штамп	АБ-64-953	420-410	783
80	Миска	денце	середньої якості	з відігнутими вінцями \ кола, графіто	АБ-69-114	430	779

	A	B	C	D	E	F	G
81	Миска	денце	середньої якості	з відігнутими вінцями \ штамп	АБ-71-63	420-410	783
82	Миска	денце	без особливостей	з відігнутими вінцями \ насічки	Б2-2711	420	779
83	Миска	денце	без особливостей	з відігнутими вінцями	Б6-252	250-310	806, 808
84	Миска	денце	без особливостей	насічки	0-57-589	420	785
85	Миска	денце	сліди використання	з відігнутими вінцями \ штамп	ол-72-162	250-310	806, 808
86	Миска	денце	без особливостей		0-65-66	430-420	785, 825
87	Миска	денце	без особливостей	з відігнутими вінцями	0-96-некр-130	420	785
88	Миска	денце	без особливостей	з відігнутими вінцями \ насічки з відігнутими вінцями \ кола	Б2-1231	350-325	806
89	Миска	денце	погана збереженість	червоного кольору	АБ-64-413	380-310	803,808
90	Миска	денце	гарної якості	з відігнутими вінцями \ штамп	АГД-0-73-355	380	803
91	Миска	денце		з відігнутими вінцями \ штамп	0-63-588	380-310	803,808
92	Миска	денце	середньої якості	з відігнутими вінцями \ штамп, кола	0-65-1805	380-310	803,808
93	Миска	ціла форма		з увігнутими вінцями	0-37-363	350-325	832
94	Миска	ціла форма	поганої якості, сліди ремонту	з увігнутими вінцями	0-46-1401	350	829
95	Миска	ціла форма	гарної якості	з увігнутими вінцями	0-55-2222	325	842
96	Миска	ціла форма	гарної якості, сліди використання	з увігнутими вінцями \ насічки	0-63-1328	350	830
97	Миска	ціла форма	гарної якості	з увігнутими вінцями \ насічки	0-54-825	350-325	832
98	Миска	ціла форма	гарної якості	з увігнутими вінцями \ штамп, графіто	0-98-Р-25-3179	350-325	832
99	Миска	ціла форма	гарної якості	з увігнутими вінцями \ насічки	0-60-148	350-325	832
100	Миска	ціла форма	гарної якості	з увігнутими вінцями \ штамп	0-61-3151	350-325	832
101	Миска	ціла форма		з увігнутими вінцями	0-62-1401	325	841
102	Миска	ціла форма	сліди від поганого випалу, денце червоного кольору	з увігнутими вінцями \ штамп	0-63-1026	350-325	832
103	Миска	ціла форма	гарної якості	з увігнутими вінцями \ насічки	0-65-865	350-325	832
104	Миска	ціла форма	без особливостей	з увігнутими вінцями	0-65-925	325-310	837
105	Миска	ціла форма	без особливостей	з увігнутими вінцями	0-96-некр-324	325	841
106	Миска	ціла форма	без особливостей	з увігнутими вінцями	0-2002-Р-25-1975	350-325	832
107	Миска	ціла форма	гарної якості	з увігнутими вінцями \ штамп	Б2-2252	350-325	832
108	Миска	ціла форма		з увігнутими вінцями	0-46-2919	430	825

	A	B	C	D	E	F	G
109	Миска	ціла форма	поганої якості	з увігнутими вінцями	АБ-69-13	?	
110	Миска	ціла форма	гарної якості	з увігнутими вінцями	0-57-2215	?	
111	Миска	ціла форма	гарної якості	з увігнутими вінцями	0-52-3131	350	829
112	Миска	ціла форма	гарної якості	з увігнутими вінцями	0-55-363	375-350	828
113	Миска	ціла форма	гарної якості	з увігнутими вінцями \ штамп	0-61-3388	375-350	828
114	Миска		середньої якості	з увігнутими вінцями	0-47-5240	375-350	828
115	Миска	вінця, стінки	гарної якості	з увігнутими вінцями	0-47-46	325	842
116	Миска	вінця, стінки	без особливостей	з увігнутими вінцями	0-47-3343	350-325	832
117	Миска	вінця, стінки	без особливостей	з увігнутими вінцями	0-54-2205	350-325	830, 832
118	Миска	вінця, стінки	без особливостей	з увігнутими вінцями	0-60-148.1	350-325	830, 832
119	Миска	вінця, стінки	середньої якості	з увігнутими вінцями	0-61-2311	350-325	830, 832
120	Миска	вінця, стінки	гарної якості	з увігнутими вінцями	0-61-3324	350-325	830, 832
121	Миска	вінця, стінки	середньої якості, сліди ремонту	з увігнутими вінцями	0-61-2529	350-325	830, 832
122	Миска	вінця, стінки	без особливостей	з увігнутими вінцями	0-98-P-25-1941	350-325	830, 832
123	Миска	вінця, стінки	без особливостей	з увігнутими вінцями	0-66-1698	350-325	830, 832
124	Миска	вінця, стінки	без особливостей	з увігнутими вінцями	0-2008-P-25-1075	350-325	830, 832
125	Миска	вінця, стінки	без особливостей	з увігнутими вінцями	0-2011_p-25_975	350-325	830, 832
126	Миска	вінця, стінки	ремонт	з увігнутими вінцями	0-69-1438	350-325	830, 832
127	Миска	вінця, стінки	без особливостей	з увігнутими вінцями	0-2011_p-25_1339	350-325	830, 832
128	Миска	вінця, стінки	без особливостей	з увігнутими вінцями	0-2011_p-25_1453	350	829
129	Миска	вінця, стінки	без особливостей	з увігнутими вінцями	0-2011_p-25_1769	325	842
130	Миска	вінця, стінки	без особливостей	з увігнутими вінцями	0-2011_p-25_1771	350-325	832
131	Миска	вінця, стінки	без особливостей	з увігнутими вінцями	0-2012_p-25_575	?	
132	Миска	вінця, стінки	без особливостей	з увігнутими вінцями	0-2013-P25-2145	350	829
133	Миска	вінця, стінки	без особливостей	з увігнутими вінцями	АБ-70-427	325	842
134	Миска	вінця, стінки	без особливостей	з увігнутими вінцями	АБ-76-354	350	830
135	Миска	вінця	без особливостей	з увігнутими вінцями	ол-49-1441	350	830
136	Миска	вінця	без особливостей	з увігнутими вінцями	0-46-1961	325	842
137	Миска	вінця	без особливостей	з увігнутими вінцями	0-46-2263	?	
138	Миска	денце	гарної якості	з увігнутими вінцями \ штамп, кола	0-38-434	325	841
139	Миска	денце	без особливостей	з увігнутими вінцями	0-47-188-3_1	325	842

	A	B	C	D	E	F	G
140	Миска	денце	без особливостей	з увігнутими вінцями \ кола	0-52-161	?	
141	Миска	денце	неякісне, червоного кольору	з увігнутими вінцями \ штамп	0-52-2210	350	829
142	Миска	денце	гарної якості	з увігнутими вінцями \ штамп	0-52-2229	350-325	832
143	Миска	денце	гарної якості	з увігнутими вінцями \ штамп	0-61-3041	375-350	828
144	Миска	денце	без особливостей	з увігнутими вінцями \ штамп	0-54-835	350-325	832
145	Миска	денце	без особливостей	з увігнутими вінцями	0-54-2862	325	835
				з увігнутими вінцями \ насічки 4			
146	Миска	денце	без особливостей	ряди, коло без лаку по центру	0-59-339	350-325	832
147	Миска	денце	без особливостей	з увігнутими вінцями	0-56-1428	?	
148	Миска	денце	без особливостей	з увігнутими вінцями \ насічки	0-61-3603	430-380	779,826
149	Миска	денце	гарної якості	з увігнутими вінцями \ штамп	0-62-635	325	835
150	Миска	денце	без особливостей	з увігнутими вінцями	0-63-60	310	308
151	Миска	денце	середньої якості	з увігнутими вінцями \ насічки	0-63-1613	350-325	832
152	Миска	денце	без особливостей	з увігнутими вінцями	0-99-P-25-1061	350-325	832
153	Миска	денце	без особливостей	з увігнутими вінцями \ штамп	0-2002-P-25-1705	375-350	828
				з увігнутими вінцями \ штамп,			
154	Миска	денце	без особливостей	кола	0-2011_p-25_1353	420-410	783
155	Миска	денце	гарної якості	з увігнутими вінцями \ штамп	ол-72-169	325	835
				з увігнутими вінцями \ штамп,			
156	Миска	денце	гарної якості	кола	0-54-42	380	803
157	Миска	денце	без особливостей	з увігнутими вінцями	0-54-202	380	803
				з увігнутими вінцями \ штамп,			
158	Миска	денце	середньої якості	кола	0-54-1435	350	830
159	Миска	денце		з увігнутими вінцями \ кола	0-54-2320	430	779
160	Миска	денце	гарної якості	з увігнутими вінцями \ штамп	0-54-2779	325-310	837
				з увігнутими вінцями \ штамп,			
161	Миска	денце	гарної якості	кола	0-57-1720	325-310	837
162	Миска	денце	без особливостей	з увігнутими вінцями \ кола	0-57-2309	325-310	837
163	Миска	денце	без особливостей	з увігнутими вінцями \ кола	0-61-9	380	803
				з увігнутими вінцями \ штамп,			
164	Миска	денце	без особливостей	кола	0-61-219	380	803
				з увігнутими вінцями \ штамп,			
165	Миска	денце	гарної якості	кола	0-62-98	380	803

	A	B	C	D	E	F	G
166	Миска	денце	гарної якості	з увігнутими вінцями \ штамп, кола	0-62-616	380	803
167	Миска	денце	середньої якості	з увігнутими вінцями \ штамп	0-62-2074	350	829
168	Миска	денце	без особливостей	з увігнутими вінцями \ насічки	0-63-360	350	829
169	миска	денце	без особливостей	з увігнутими вінцями \ штамп	АБ-71-63	430-420	782
170	миска	денце	без особливостей	з увігнутими вінцями \ насічки	Б2-2711	420	785
	миска з увігнутими						
171	вінцями	денце	без особливостей	з увігнутими вінцями	Б6-252	325	842
172	миска	денце	без особливостей	з увігнутими вінцями \ кола	0-63-963	380	803
173	миска	денце	без особливостей	з увігнутими вінцями	0-66-391	380	803
174	миска	денце	без особливостей	з увігнутими вінцями \ штамп, кола	0-66-1735	380	803
175	миска	денце	без особливостей	з увігнутими вінцями \ штамп, кола	0-69-1927	380	803
176	миска	денце	без особливостей	з увігнутими вінцями \ кола, графіто	АБ-69-114	430	779
177	миска	денце	середньої якості	з увігнутими вінцями	0-71-2345	420	785
178	миска	ціла форма	без особливостей	з увігнутими вінцями	0-98-Р-25-1945	375-350	828
179	миска	ціла форма	без особливостей	з увігнутими вінцями	ол-49-1197	375-350	828
180	миска	ціла форма	сліди поганого випалу	глибока складонопрофільована	0-64-1318	500	809
181	миска	денце	погана збереженість покриття	глибока складонопрофільована	0-64-1097	450-430	814
182	миска	денце	гарної якості	глибока складонопрофільована	0-58-823	500	809
183	миска	денце		глибока складонопрофільована	0-57-2372	500	809
184	миска	денце	місцями - червоний колір	глибока складонопрофільована	0-57-1712	500	809
185	миска	денце	місцями - червоний колір	глибока складонопрофільована	0-58-1232	500	809
186	миска	денце	без особливостей	глибока складонопрофільована	0-58-5354	450-430	814

	A	B	C	D	E	F	G
187	миска	денце	без особливостей	глибока складонопрофільована \ штамп лотос	0-59-2196	450-430	814
188	миска	денце	гарної якості	глибока складонопрофільована	0-63-1702	450-430	814
189	миска	денце		глибока складонопрофільована	0-64-566	450-430	814
190	миска	денце, стінки		глибока складонопрофільована	0-55-2427	450-430	814
191	миска	денце, стінки	денце знизу червоне	глибока складонопрофільована	0-89-P-25-103	450-430	814
192	миска	денце, стінки	без особливостей	глибока складонопрофільована	0-2002-P-25-1031	450-430	814
193	миска	денце, стінки	без особливостей	глибока складонопрофільована \ штамп	0-2002-P-25-1870	450-430	814
194	миска	ціла форма	без особливостей	дрібна складонопрофільована	0-46-929	300-400	824
195	миска	ціла форма	без особливостей	дрібна складонопрофільована	0-46-1824	300-400	824
196	миска	ціла форма	без особливостей	дрібна складонопрофільована	0-48-3113	300-400	824
197	миска	ціла форма	без особливостей	дрібна складонопрофільована	0-49_669	375	822
198	миска	ціла форма	без особливостей	дрібна складонопрофільована	0-51-1837	425-400	821
199	миска	ціла форма	без особливостей	дрібна складонопрофільована \ штамп, кола	0-57-2213	300-400	824
200	миска	ціла форма	без особливостей	дрібна складонопрофільована \ насічки, кола	0-58-178.159	425-400	821
201	миска	ціла форма	без особливостей	дрібна складонопрофільована \ кола	0-58-1266	430	818
202	миска	ціла форма	без особливостей	дрібна складонопрофільована	0-58-1668	425-400	821
203	миска	ціла форма	без особливостей	дрібна складонопрофільована	0-60-145	430	818
204	миска	ціла форма	без особливостей	дрібна складонопрофільована	0-62-1749	425-400	821
205	миска	ціла форма	без особливостей	дрібна складонопрофільована \ штамп	0-63-1731	425-400	821
206	миска	ціла форма	без особливостей	дрібна складонопрофільована \ штамп	0-69-1928	375	822
207	миска	ціла форма	без особливостей	дрібна складонопрофільована \ штамп	0-63-1274	425-400	821

	A	B	C	D	E	F	G
208	миска	ціла форма	без особливостей	дрібна складонопрофільована \ кола	0-71-2143	425-400	821
209	миска	ціла форма	без особливостей	дрібна складонопрофільована	0-89-P-25-633	450-430	817
210	миска	ціла форма	без особливостей	дрібна складонопрофільована	0-96-некр-265	450-430	817
211	миска	ціла форма	без особливостей	дрібна складонопрофільована	АБ-71-543	425-400	821
212	миска	ціла форма	без особливостей	дрібна складонопрофільована	АГД-0-73-54	450-430	817
213	миска	ціла форма	без особливостей	дрібна складонопрофільована	АГД-0-74-330	425-400	821
214	миска	ціла форма	без особливостей	дрібна складонопрофільована	Б2-1044	375	822
215	миска	ціла форма	без особливостей	дрібна складонопрофільована	0-63-756	450-430	817
216	миска	ціла форма	без особливостей	дрібна складонопрофільована \ штамп, кола	0-65-1284	425-400	821
217	миска	ціла форма	без особливостей	дрібна складонопрофільована	0-98-P-25-1722	450-430	817
218	миска	ціла форма	денце не має покриття	дрібна складонопрофільована	0-52-129	450-430	817
219	миска	ціла форма	без особливостей	дрібна складонопрофільована	0-66-864	430	818
220	миска	ціла форма	без особливостей	дрібна складонопрофільована	ол-72-176	450-430	817
221	миска	ніжки	відсутня частина	дрібна складонопрофільована	АБ-62-282	425-400	821
222	миска	вінця	без особливостей	дрібна складонопрофільована	0-52-3049	425-400	821
223	миска	вінця	без особливостей	дрібна складонопрофільована	0-55-554	425-400	821
224	миска	денце	без особливостей	дрібна складонопрофільована \ штамп	0-61-3136	430	818
225	миска	денце	без особливостей	дрібна складонопрофільована \ штамп	0-96-некр-61	450-430	817
226	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-39-740	380	876
227	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-39-913	425-400	870
228	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-46-5471	350-325	887
229	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-47-1712	380	876
230	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-47-2541	380	876
231	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-48-4616	425-400	870
232	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-51-606	380	876
233	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-52-110	380	876
234	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-52-3131	450-425	847
235	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-54-1051	450-425	861

	A	B	C	D	E	F	G
236	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-55-845	400	877
237	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-56-204	450-425	847
238	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-58-951	350-325	887
239	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-59-547	375-350	885
240	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-59-710	380-350	828,876
241	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-59-712	375-350	885
242	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-59-1571	350-325	887
243	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-62-1754	450-425	861
244	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-62-1765	425-400	870
245	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-62-2098	380	876
246	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-62-2960	425-400	870
247	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-62-2991	475-450	849
248	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-62-3484	350-325	887
249	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-63-24	450-425	861
250	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-63-317	380	876
251	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-63-962	350	829
252	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-63-1209	350-325	887
253	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-67-696	350-325	887
254	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-93-P-25-307	430-420	850
255	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-93-P-25-1859	350-325	887
256	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-96-некр-162	380	882
257	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-96-P-25-136	450-425	861
258	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-99-P-25-198	380-350	828,876
259	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-2002-P-25-1944	475-450	849
260	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-2010-p-25-1689	380	876
261	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-2011-p-25-1765	450-425	861
262	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-2015-некр-160	380	876
263	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	A-1107	450-425	861
264	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	A-1272	450-425	861
265	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	A-2179	380	876
266	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	АБ-64-850	450-425	861
267	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	АБ-69-14	430-420	850

	A	B	C	D	E	F	G
268	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	АБ-76-618	350-325	887
269	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	Б2-14	430-420	850
270	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	Б2-1043	450-425	861
271	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	Б2-2220	380	876
272	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	Б2-2223	375	853
273	миска	вінця, стінки	без особливостей	маленька	0-42-4686	400-375	880
274	миска	вінця, стінки	без особливостей	маленька	0-2012_p-25_1484	450-425	861
275	миска	вінця	без особливостей	маленька	0-46-2446	375	853
276	миска	вінця	без особливостей	маленька	0-39-2432	375	853
277	миска	вінця	без особливостей	маленька	0-54-458	400-375	880
278	миска	вінця	без особливостей	маленька	0-54-869	375-350	885
279	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-54-2492	475-450	849
280	миска	вінця, стінки	без особливостей	маленька	0-57-258	380	876
281	миска	вінця, стінки	без особливостей	маленька	0-57-1873	475-450	849
282	миска	вінця, стінки	без особливостей	маленька	0-60-638	430-420	850
283	миска	вінця, стінки	без особливостей	маленька	0-67-1228	400-375	880
284	миска	вінця, стінки	без особливостей	маленька	0-2002-P-25-1944	450-425	861
285	миска	вінця, стінки	без особливостей	маленька	0-2008-P-25-88	430-420	850
286	миска	вінця, стінки	без особливостей	маленька	0-2013-P25-2081	380	876
287	миска	вінця, стінки	без особливостей	маленька	0-2013-P25-2163	525-400	870
288	миска	вінця, стінки	без особливостей	маленька	АГД-0-73-39	400-375	880
289	миска	вінця, стінки	без особливостей	маленька	Б-60-765	475-450	849
290	миска	вінця, стінки	без особливостей	маленька	ол-49-1442	375-350	885
291	миска	вінця, стінки	без особливостей	маленька	ол-49-2437	380	876
292	миска	вінця, стінки	без особливостей	маленька	0-57-1689	380	876
293	миска	денце	без особливостей	маленька	0-52-2022	375-350	885
294	миска	денце	без особливостей	маленька	0-52-3078	350-325	887
			повторне використання, отвір по				
295	миска	денце	центру	маленька	0-54-2266	375-350	885
296	миска	денце	без особливостей	маленька	0-54-167	425-400	870
297	миска	денце	без особливостей	маленька	0-54-827	380	876
298	миска	денце	без особливостей	маленька	0-57-1916	350-325	887

	A	B	C	D	E	F	G
299	миска	денце	без особливостей	маленька	0-57-1701	350-325	887
300	миска	денце	без особливостей	маленька	0-60-929	380	882
301	миска	денце	без особливостей	маленька	0-61-1559	380	876
302	миска	денце	без особливостей	маленька	0-64-1423	350-325	887
303	миска	денце	без особливостей	маленька	0-71-2213	380	876
304	миска	денце	без особливостей	маленька	0-71-2366	380	876
305	миска	денце	без особливостей	маленька	АБ-71-379	350-325	887
306	миска	денце	без особливостей	маленька	Б2-1236	350-325	887
307	миска	денце	без особливостей	маленька	Б2-1934	380	876
308	миска	денце	без особливостей	маленька	Б5-616	350-325	887
309	миска	денце	без особливостей	маленька	Б6246	350-325	887
310	миска	денце	без особливостей	маленька	ол-49-234	380	882
311	миска	денце	без особливостей	маленька	АБ-67-468	450-425	861
312	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-62-1765	475-450	849
313	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-62-3484	350-325	887
314	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-63-3910	475-450	849
315	миска	вінця	без особливостей	маленька	0-62-433	450-425	861
316	миска	вінця	без особливостей	маленька	0-63-1164	425-400	870
317	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-63-1735	425-400	870
318	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	АБ-70-49	430-420	850
319	миска	вінця	без особливостей	маленька	0-63-1864	430-420	850
320	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	А-956	425-400	956
321	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	АБ-75-720	500-480	953
322	миска	ціла форма	без особливостей	маленька	0-2010-p-25-1096	450-400	870
323	Сільничка	вінця	без особливостей		АБ-75-870	?	
324	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-54-703	500-480	953
325	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-54-1162	500-480	890,891
326	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-63-1229	500-480	890,891
327	Сільничка	ціла форма	без особливостей		ол-49-1904	480-450	894
328	Сільничка	ціла форма	без особливостей		АБ-71-251	480-450	894
329	Сільничка	ціла форма	без особливостей		Б2-219	500-480	890,891

	A	B	C	D	E	F	G
330	Сільничка	нижня частина	без особливостей		0-2008-P-25-112	480-450	894
331	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-61-3230	475-450	904
332	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-62-81	475-450	904
333	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-62-557	475	903
334	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-63-1791	475-450	904
335	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-63-1576	475-450	904
336	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-64-1317	475	903
337	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-2002-P-25-2016	475-450	904
338	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-2012_p-25_474	500-480	901
339	Сільничка	ціла форма	без особливостей		АБ-66-92	475	903
340	Сільничка	ціла форма	без особливостей		АБ-67-70	500-480	901
341	Сільничка	ціла форма	без особливостей		ол-49-1660	475	903
342	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-38-692	350-325	937
343	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-54-2777	350-325	937
344	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-54-901	350-325	937
345	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-52-337	500	923
346	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-55-624	350-325	937
347	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-57-2355	350-325	937
348	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-60-2886	350-325	937
349	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-61-381	350-325	937
350	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-62-1764	350-325	937
351	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-62-2671	525	921
352	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-65-193	350-325	937
353	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-66-674	350-325	937
354	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-66-1465	350-325	937
355	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-98-P-25-25	350-325	937
356	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-98-P-25-1518	350-325	937
357	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-99-P-25-2499	350-325	937
358	Сільничка	ціла форма	без особливостей		А-1093	350-325	937
359	Сільничка	ціла форма	без особливостей		АБ-64-473	525	921
360	Сільничка	ціла форма	без особливостей		АБ-71-397	350-325	937
361	Сільничка	ціла форма	без особливостей		АБ-75-1005	525	921

	A	B	C	D	E	F	G
362	Сільничка	ціла форма	без особливостей		АБ-76-212	525	921
363	Сільничка	ціла форма	без особливостей		АЮ-72-40	350-325	937
364	Сільничка	ціла форма	без особливостей		Б2-212	350-325	937
365	Сільничка	ціла форма	без особливостей		інв422	525	921
366	Сільничка	нижня частина	без особливостей		0-55-2390	525	921
367	Сільничка	нижня частина	без особливостей		0-58-1876	525	921
368	Сільничка	нижня частина	без особливостей		0-61-2957	350-325	937
369	Сільничка	нижня частина	без особливостей		0-64-864	350-325	937
370	Сільничка	нижня частина	без особливостей		0-93-P-25-1538	350-325	937
371	Сільничка	нижня частина	без особливостей		0-98-P-25-2458	350-325	937
372	Сільничка	нижня частина	без особливостей		0-2013-P25-2083	350-325	937
373	Сільничка	нижня частина	без особливостей		АБ-64-554	350-325	937
374	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-38-3787	350	946
375	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-47-3490	350-325	949
376	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-52-3099	350-325	949
377	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-57-1327	350-325	949
378	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-57-1699	350-325	949
379	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-57-1740	350-325	949
380	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-57-1901	350	946
381	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-57-2409	350-325	949
382	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-59-710	350-325	949
383	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-62-618	350-325	949
384	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-62-791	350-325	949
385	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-62-1400	350-325	949
386	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-62-3484	450	955
387	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-62-1765	450	955
388	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-63-884	350-325	949
389	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-63-1276	350-325	949
390	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-64-865	350-325	949

	A	B	C	D	E	F	G
391	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-64-1288	350-325	949
392	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-66-391	350-325	949
393	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-71-2351	350-325	949
394	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-71-2373	350-325	949
395	Сільничка	ціла форма	без особливостей		0-71-5564	500-480	953
396	Сільничка	ціла форма	без особливостей		АБ-64-593	425-350	942
397	Сільничка	ціла форма	без особливостей		АГД-0-73-180	350-325	949
398	Сільничка	ціла форма	без особливостей		Б2-1049	350-325	949
399	Сільничка	ціла форма	без особливостей		Б-60-709	500-450	939
400	Сільничка	ціла форма	без особливостей	канелюри	Ю3А-0-73-492	350-325	949
401	Сільничка	денце	без особливостей		0-52-1277	500-450	939
402	Сільничка	денце	без особливостей		0-52-1442	350	946
403	Сільничка	денце	без особливостей		0-61-3650	350	946
404	Сільничка	денце	без особливостей		0-71-2233	500-450	939

	A	B	C	D	E
1	Форма	Стан збереженості	Шифр	Датування (рр.до н.е.)	Аналогії
2	Блюдо на ніжці	Профіль з вінцями	0-2013-P-25-1879,1881	500-480	Sparkes, Talcot 1970, №958
3	Блюдо на ніжці	Профіль з вінцями	0-46-2123	500-480	Sparkes, Talcot 1970, №959
4	Блюдо на ніжці	Профіль з вінцями	0-47-4658	500-480	Sparkes, Talcot 1970, №960
5	Блюдо на ніжці	ціла форма	0-48-2396	500-480	Sparkes, Talcot 1970, №961
6	Блюдо на ніжці	Ніжка, стінки	0-54-2641	525-500	Sparkes, Talcot 1970, №401
7	Блюдо на ніжці	Ніжка	0-59-5075	525-500	Sparkes, Talcot 1970, №983
8	Блюдо на ніжці	Вінця	0-61-2785	500	Sparkes, Talcot 1970, №976
9	Блюдо на ніжці	Вінця	0-61-3085	525-500	Sparkes, Talcot 1970, №974
10	Блюдо на ніжці	Ніжка	0-62-705	500	Sparkes, Talcot 1970, №958
11	Блюдо на ніжці	ціла форма	0-63-967	520-500	Sparkes, Talcot 1970, №983
12	Блюдо на ніжці	ціла форма	0-63-1410	500	Sparkes, Talcot 1970, №958
13	Блюдо на ніжці	ціла форма	0-66-41	500	Sparkes, Talcot 1970, №958
14	Блюдо на ніжці	Профіль з вінцями	0-2011-P-25-1457	500	Sparkes, Talcot 1970, №958
15	Блюдо на ніжці	Профіль з вінцями	0-2011-P-25-1768	500-480	Sparkes, Talcot 1970, №965
16	Блюдо на ніжці	Вінця	0-2012-P-25-1480a	500	Sparkes, Talcot 1970, №958
17	Блюдо на ніжці	Ніжка	0-2013-P-25-1963	500	Sparkes, Talcot 1970, №968
18	Блюдо на ніжці?	Ніжка	АБ-64-1068	?	?
19	Блюдо на ніжці	Профіль з вінцями	АБ-72-243	?	?
20	Блюдо на ніжці	Профіль з вінцями	АБ-76-779	500	Sparkes, Talcot 1970, №958
21	Блюдо на ніжці	Ніжка	0-59-3828	520-500	Sparkes, Talcot 1970, №958, 983
22	Блюдо на ніжці	Ніжка	ол-73-877	500	Sparkes, Talcot 1970, №968
23	Блюдо на ніжці	Ніжка	0-54-2279	500	Sparkes, Talcot 1970, №979
24	Блюдо на ніжці	Вінця	0-76-бн	520-500	Sparkes, Talcot 1970, №983
25	Блюдо на ніжці	Вінця	0-57-2950	500	Sparkes, Talcot 1970, №979
26	Блюдо на ніжці	Вінця	0-57-8950	500	Sparkes, Talcot 1970, №979
27	Блюдо на ніжці	Ніжка	0-60-928	500	Sparkes, Talcot 1970, №976
28	Блюдо на ніжці	Ніжка	0-62-3448	500	Sparkes, Talcot 1970, №991
29	Блюдо на ніжці	Ніжка	0-66-40	500	Sparkes, Talcot 1970, №958
30	Блюдо на ніжці	ціла форма	0-48-2938	500	Sparkes, Talcot 1970, №958
31	Блюдо на ніжці	Профіль з вінцями	0-39-652	500	Sparkes, Talcot 1970, №979

	A	B	C	D	E
32	Блюдо на ніжці	Профіль з вінцями	0-39-2042	520-500	Sparkes, Talcot 1970, №983
33	Блюдо на ніжці	Профіль з вінцями	0-39-2643	500	Sparkes, Talcot 1970, №958
34	Блюдо на ніжці	Профіль з вінцями	0-46-2410	500	Sparkes, Talcot 1970, №958, 976
35	Блюдо на ніжці	Профіль з вінцями	0-47-2119	500	Sparkes, Talcot 1970, №958
36	Блюдо на ніжці	Профіль з вінцями	0-47-2939	500	Sparkes, Talcot 1970, №979
37	Блюдо на ніжці	Профіль з вінцями	0-47-4684	500	Sparkes, Talcot 1970, №979
38	Блюдо на ніжці	Профіль з вінцями	0-47-4690	500	Sparkes, Talcot 1970, №979
39	Блюдо на ніжці	Профіль з вінцями	0-58-2352	500	Sparkes, Talcot 1970, №976
40	Блюдо на ніжці	Профіль з вінцями	0-61-	500	Sparkes, Talcot 1970, №979
41	Блюдо на ніжці	Профіль з вінцями	0-47-2931	500	Sparkes, Talcot 1970, №979, 958
42	Блюдо на ніжці	Профіль з вінцями	0-61-3090	500	Sparkes, Talcot 1970, №979, 958
43	Блюдо на ніжці	Профіль з вінцями	0-61-3212	500	Sparkes, Talcot 1970, №979, 958
44	Блюдо на ніжці	Профіль з вінцями	0-54-574	500-480	Sparkes, Talcot 1970, №973
45	Блюдо на ніжці	фрагмент	АБ-62-122	500	Sparkes, Talcot 1970, №979, 958
46	Блюдо на ніжці	фрагмент	0-39-2500	520-500	Sparkes, Talcot 1970, №983
47	Блюдо на ніжці	фрагмент	АБ-64-592	500	Sparkes, Talcot 1970, №958
48	Блюдо на ніжці	фрагмент	АБ-74-410	500	Sparkes, Talcot 1970, №979
49	Блюдо на ніжці	Профіль з вінцями	АБ-67-100	500	Sparkes, Talcot 1970, №979
50	Блюдо на ніжці	фрагмент	АБ-76-478	500	Sparkes, Talcot 1970, №979
51	Блюдо на ніжці	фрагмент	0-52-1394	500	Sparkes, Talcot 1970, №958
52	Блюдо на ніжці	Профіль без ніжки	0-71-5551	500	Sparkes, Talcot 1970, №958
53	Блюдо на ніжці	Профіль з вінцями	0-89-Р-25-1063	500	Sparkes, Talcot 1970, №979
54	Блюдо на ніжці	Профіль з вінцями	0-96-Р-25-1732	500	Sparkes, Talcot 1970, №958
55	Блюдо на ніжці	Профіль з вінцями	0-89-Р-25-21	500	Sparkes, Talcot 1970, №958
56	Блюдо на ніжці	Профіль з вінцями	0-89-Р-25-1132	500	Sparkes, Talcot 1970, №968
57	Блюдо на ніжці	ніжка	0-66-1246	500	Sparkes, Talcot 1970, №968
58	Блюдо на ніжці	Профіль з вінцями	0-2002-Р-25-1879	?	
59	Блюдо на ніжці	фрагмент	АБ-76-558	500	Sparkes, Talcot 1970, №991
60	Блюдо на ніжці	ніжка	0-2011-Р25-1772a	520-500	Sparkes, Talcot 1970, №983
61	Блюдо на ніжці	ніжка	0-67-11	520-500	Sparkes, Talcot 1970, №983

	A	B	C	D	E
1	Форма \ тип \ підтип	Стан збереженості	Шифр	Датування (рр.до н.е.)	Аналогії
2	Тарілка з широким (broad rim) краєм	Відсутня ніжка	0-41-9203	500	Sparkes, Talcot 1970, №1006
3	Тарілка з широким краєм	Відсутня ніжка	0-2011-P25-1006	500	Sparkes, Talcot 1970, №1006
4	Тарілка з виступаючим (projecting) краєм	Відсутня ніжка	0-2010-P25-704	200-175	Rotroff 1997, №748 Rotroff 1997, 318, fig.52; Егорова 2009, с.228
5	Соусниця	ціла форма	0-59-1413	Іст.до н.е.	с.228
6	Тарілка з рельєфним краєм	Відсутні вінця	0-46-3115	375	Sparkes, Talcot 1970, №1039
7	Тарілка з рельєфним краєм	ціла форма	АБ-75-654	400	Sparkes, Talcot 1970, №1029
8	Тарілка з рельєфним краєм	Відсутні вінця	0-54-1128	375-325	
9	Тарілка з валикоподібними вінцями	відсутня ніжка	0-38-194	375	Sparkes, Talcot 1970, №1049
10	Тарілка з валикоподібними вінцями	ціла форма	0-62-56	400-375	Sparkes, Talcot 1970, №1047
11	Тарілка з валикоподібними вінцями	ціла форма	0-61-3550	400-375	Sparkes, Talcot 1970, №1048
12	Тарілка з валикоподібними вінцями	ціла форма	0-58-1690	325-300	Sparkes, Talcot 1970, №1060
13	Тарілка з валикоподібними вінцями	ціла форма	0-2000-некр162	325-310	Sparkes, Talcot 1970, №1060
14	Тарілка з валикоподібними вінцями	відсутня ніжка	0-55-851	350	Sparkes, Talcot 1970, №1060
15	Тарілка з валикоподібними вінцями	ціла форма	0-56-778	325-310	Sparkes, Talcot 1970, №1060
16	Тарілка з валикоподібними вінцями	ціла форма	ол-49-63	350-325?	Sparkes, Talcot 1970, №1058
17	Тарілка з валикоподібними вінцями	ціла форма	0-52-3088	350-325?	Sparkes, Talcot 1970, №1058
18	Тарілка з валикоподібними вінцями	відсутня ніжка	0-46-2860	325	Sparkes, Talcot 1970, №1036
19	Тарілка з валикоподібними вінцями	ціла форма	A1168	350-325	Sparkes, Talcot 1970, №1058
20	Тарілка з валикоподібними вінцями	ціла форма	0-60-79	375	Sparkes, Talcot 1970, №1049
21	Тарілка з валикоподібними вінцями	Збереглися вінця	0-55-2024	375-350	Sparkes, Talcot 1970, №1054
22	Рибне блюдо з потовщеним краєм	Кільцевий піддон	0-61-568	325-300	Rotroff 1997, №641
23	Рибне блюдо з потовщеним краєм	Кільцевий піддон	0-54-892	400	
24	Рибне блюдо з потовщеним краєм	Кільцевий піддон	0-38-765	400	
25	Рибне блюдо з потовщеним краєм	Кільцевий піддон, частина стінки	0-54-3304	400	
26	Рибне блюдо з потовщеним краєм	ціла форма, край вінець відсутній	0-57-2317	400-375	
27	Рибне блюдо з потовщеним краєм	вінця, частина стінки	0-61-565	425-400	
28	Рибне блюдо з потовщеним краєм	ціла форма	АГД-0-74-459	325-310	

	A	B	C	D	E
29	Рибне блюдо з потовщеним краєм	ціла форма, край вінець відсутній	АГД – 0-74-419	325-310	
30	Рибне блюдо	ціла форма	0-48-4174	325	Sparkes, Talcot 1970, №1074
31	Рибне блюдо	Кільцевий піддон, частина стінки	0-54-831	400	
32	Рибне блюдо	ціла форма	0-61-730	310	Sparkes, Talcot 1970, №1076
33	Рибне блюдо	ціла форма, відсутні вінця	0-65-1690	375-350	Sparkes, Talcot 1970, №1065
34	Рибне блюдо	ціла форма	0-66-74	425-400	
35	Рибне блюдо	ціла форма	0-67-1752	350	Sparkes, Talcot 1970, №1071
36	Рибне блюдо	Кільцевий піддон, частина стінки	0-68-101	350	Sparkes, Talcot 1970, №1071
37	Рибне блюдо	Кільцевий піддон, частина стінки	АБ-69-6\H	325	Sparkes, Talcot 1970, №1074
38	Рибне блюдо	вінця, частина стінки	АБ-74-756	325-310	
39	Рибне блюдо	вінця, частина стінки	0-61-969	325	
40	Рибне блюдо	вінця, частина стінки	АБ-71-56	375-325	
41	Рибне блюдо	Кільцевий піддон	0-54-3258	425-400	
42	Рибне блюдо	Кільцевий піддон	0-60-3031	325-310	
43	Рибне блюдо	Кільцевий піддон	0-61-3526	325	
44	Рибне блюдо	Кільцевий піддон	0-63-699	400	
45	Рибне блюдо	Кільцевий піддон	0-63-1737	350	
46	Рибне блюдо	Кільцевий піддон	0-59-1661	350	
47	Рибне блюдо	Кільцевий піддон	0-61-569	3 чверть IV ст.до н.е.	
48	Рибне блюдо	Кільцевий піддон	АБ-75-721	3 чверть IV ст.до н.е.	
49	Рибне блюдо	Кільцевий піддон	ол-49-569	310?	
50	Рибне блюдо	Кільцевий піддон	0-46-647	350-310	
51	Тарілка з рельєфним краєм	фрагмент	ол-49-5332		
52	Тарілка з рельєфним краєм	фрагмент	о-2014-P25-1316		
53	Тарілка з рельєфним краєм	фрагмент	ол-49-818		
54	Тарілка з валикоподібними вінцями	фрагмент	0-54-1128		
55	Тарілка з валикоподібними вінцями	фрагмент	A1168		
56	Тарілка з валикоподібними вінцями	Кільцевий піддон \	0-61-3656	4 ст.	
57	Тарілка з рельєфним краєм	Кільцевий піддон \	АГД-0-73-215	4 ст.	

	A	B	C	D	E
58	Тарілка з валикоподібними вінцями	ціла форма	0-63-1222	325	Sparkes, Talcot 1970, №1059
59	Тарілка з валикоподібними вінцями	ціла форма	0-65-1281	350	Sparkes, Talcot 1970, №1057
60	Тарілка з валикоподібними вінцями	ціла форма	0-65-1824	375-350	Sparkes, Talcot 1970, №1050
61	Тарілка з валикоподібними вінцями	ціла форма	0-61-566	400-375	Sparkes, Talcot 1970, №1047,1048
62	миска	денце	0-56-1428		
63	рибне блюдо?	фрагмент	0-61-531	IV ст.	
64	підніс	денце	0-52-106	?	
65	Рибне блюдо	ціла форма, окрім вінець	0-79-46	425-400	Sparkes, Talcot 1970, №1061
66	миска тонкостінна	вінця, частина стінки	0-2002-P-25-1094		
67	миска неаттика с прямим венчиком	вінця, частина стінки	0-2002-P-25-606		
68	Тарілка з валикоподібними вінцями	ціла форма	0-93-P-25-589	3 век	
69	тарілка	ніжка, стінки \ масивне блюдо	0-98-P-25-580	5-4в.до	
70	рибне блюдо?	ніжка \ масивне блюдо	0-89-P-25-515	5-4в.до	
71	Рибне блюдо	ціла форма	ол-62-1054	325	Sparkes, Talcot 1970, №1074,1075
72	Рибне блюдо	ніжка	0-61-3551	400	Sparkes, Talcot 1970, №1064
73	Рибне блюдо	ніжка	0-58-187		
74	блюдо?	ніжка	0-66-1287		
75	Рибне блюдо	ніжка	0-61-3551	400	Sparkes, Talcot 1970, №1064
76	Рибне блюдо	ніжка	0-58-187		
77	блюдо?	ніжка	0-66-1287		

	A	B	C	D	E	F
1	Форма	Стан збереженості	Підтип	Шифр	Датування (рр.до н.е.)	Аналогії
2				посуд закритого типу		
3	Амфора	Вінця	neck-amfora?	0-46-409	574-550	Sparkes, Talcot 1970, №1
4	Амфора	ніжка, стінки	table	0-62-483	340-310	Sparkes, Talcot 1970, №1466-не чл
5	Амфора	Вінця	table	0-63-1463	кін.V-IV	Sparkes, Talcot 1970, №1463
6	Амфора	Вінця, горло	neck-amfora?	0-62-1228	кін.VI?- V	Sparkes, Talcot 1970, № 2
7	Амфора?	ніжка, стінки	table	Б2-248	500-480	Sparkes, Talcot 1970, №1445??
8	Амфора	Вінця	table	0-38-0617	425-400	Sparkes, Talcot 1970, №1450
9	Амфора	дно	neck-amfora?	0-79-455	500	Sparkes, Talcot 1970, №3
10	Амфора?	ручка	neck-amfora?	0-63-1497	550	Sparkes, Talcot 1970, №1
11	Пеліка	горло	lidless pelika	0-54-2064	500	Sparkes, Talcot 1970, №16
12	пеліка?	ніжка	lidless pelika	0-57-2911	500	Sparkes, Talcot 1970, №15, 16
13	Пеліка	горло	lidless pelika	0-66-1704	500-480	Sparkes, Talcot 1970, №20
14	псиктер	Вінця, горло		0-65-13	500-480	Sparkes, Talcot 1970, №38
15	псиктер	наліп		0-52-1278	500-480	Sparkes, Talcot 1970, №36,38
16	псиктер	наліп		АБ-64-669	500-480	Sparkes, Talcot 1970, №36,38
17	ольпа	горло з вінцями, місце поєднання ручки		0-39-262	400,ост.чв.Vст.до н.е.	Sparkes, Talcot 1970, №273; Русяева, Назарчук 2006, рис.190, 3
18	ольпа	придонна частина		0-59-143	500	Sparkes, Talcot 1970, №264
19	ольпа	фрагмент		0-61-2802	480	Sparkes, Talcot 1970, №270
20	ольпа	фрагмент		0-2011-P25-1776	420	Sparkes, Talcot 1970, №279
21	ольпа	фрагмент		АБ-69-179	420	Sparkes, Talcot 1970, №279
22	ольпа	фрагмент		0-58-2420	500	Sparkes, Talcot 1970, №264
23	ольпа	фрагмент		0-54-3123	500	Sparkes, Talcot 1970, №264
24	ольпа	придонна частина з тулубм		0-63-1111	500	Sparkes, Talcot 1970, №264
25	ольпа	придонна частина		0-96-некр-226	420	Sparkes, Talcot 1970, №279
26	ольпа	ніжка		0-60-639	550	Sparkes, Talcot 1970, №253
27	ольпа	придонна частина		0-62-531	550-525	Sparkes, Talcot 1970, №243
28	ольпа	придонна частина		0-2002-P-25-1704	420	Sparkes, Talcot 1970, №279
29	ольпа	придонна частина		АБ-64-395	550-525	Sparkes, Talcot 1970, №243

	A	B	C	D	E	F
30	ольпа	придонна частина		0-55-558	420	Sparkes, Talcot 1970, №279
31	ольпа	ніжка		0-62-951	420	Sparkes, Talcot 1970, №279
32	ольпа	придонна частина		АБ-70-6	500	Sparkes, Talcot 1970, №264
33	кратер?	ніжка		0-46-1299	420	Sparkes, Talcot 1970, №60
34	кратер?	ніжка		0-2011-P25-733	470-460	Sparkes, Talcot 1970, №59
35	кратер?	ніжка		ол-49-676	500-480	Sparkes, Talcot 1970, №54
36	кратер?	ніжка		0-64-580	500-480	Sparkes, Talcot 1970, №58
37	кратер	ніжка		0-56-245	420	Sparkes, Talcot 1970, №60
38	кратер	ніжка		0-59-464	500-480	Sparkes, Talcot 1970, №58
39	кратер	ніжка		0-61-2987	500-480	Sparkes, Talcot 1970, №58
40	кратер	ніжка		Б2-263	470-460	Sparkes, Talcot 1970, №59
41	кратер	ніжка		Б2-2282	500-480	Sparkes, Talcot 1970, №58
42	кратер	ніжка		0-6-1291	420	Sparkes, Talcot 1970, №60
43	кратер	ніжка		0-98-P-25-3178	420	Sparkes, Talcot 1970, №60
44	кратер	ніжка		0-98-P-25-2344	420	Sparkes, Talcot 1970, №60
45	кратер	ніжка		0-99-P-25-1712	500-480	Sparkes, Talcot 1970, №58
46	кратер	ніжка		0-62-119	420	Sparkes, Talcot 1970, №60
47	кратер	ніжка		0-65-1604	420	Sparkes, Talcot 1970, №60
48	кратер	Вінця, горло		0-56-1413	4 ст?	
49	кратер	вінця		0-66-1574	кін 6 ст	Sparkes, Talcot 1970, №2
50	ойнохоя	ціла форма		АМ-1102-5197	550	Sparkes, Talcot 1970, №96
51	ойнохоя	горло		0-59-2116	575-550	Sparkes, Talcot 1970, №91
52	ойнохоя	горло		0-57-1796	350-325	Sparkes, Talcot 1970, №128
53	ойнохоя	горло		0-61-129	450-425	Sparkes, Talcot 1970, №113
54	ойнохоя	горло		0-98-P-25-1514	425-400	Sparkes, Talcot 1970, №187,185
55	ойнохоя?	кільцевий піддон		АБ-76-1015	575-500	Sparkes, Talcot 1970, №90
56	ойнохоя	ніжка		0-62-3427	575-500	Sparkes, Talcot 1970, №90
57	ойнохоя	ціла форма		А-1653	325-310	Sparkes, Talcot 1970, №130
58	ойнохоя	фрагмент		0-54-19	350-325	Sparkes, Talcot 1970, №128
59	ойнохоя	ручка		АБ-66-9	325-310	Sparkes, Talcot 1970, №128-130
60	ойнохоя?	ручка		АБ-74-690	325-310	Sparkes, Talcot 1970, №128-130
61	ойнохоя	горло		0-96-P-25-1354	400-375	Sparkes, Talcot 1970, №104

	A	B	C	D	E	F
62	ойнохоя	горло		ол-49-1091	325-310	Sparkes, Talcot 1970, №124
63	лагінос	горло		ол-49-4063		

	A	B	C	D	E	F	G
1	Форма	Стан збереженості	Покриття	Декор	Шифр	Датування (рр.до н.е.)	Аналогії
2	кухля	Вінця з частиною стінки	глибокого чорного кольору		0-54-1278	450 р.до н.е.	Sparkes, Talcot 1970, №218
3	кухля	Придонна частина,збережено кільцевий піддон	чорного кольору, погані збереженості	Вертикальні канелюри	0-58-873	420 р.до н.е.	Sparkes, Talcot 1970, №217
4				кола по денцю			
5	кухля	Кільцевий піддон, частина стінки	чорний колір	Вертикальні канелюри	0-58-2374	сер. V ст.до н.е.	
			глибокого чорного кольору, покриття				
6	кухля	Вінця, стінка	деінде пошкоджене	Вертикальні канелюри	АБ-70-341	сер. V ст.до н.е.	
7	кухля	Вінця, стінка	чорний колір	Вертикальні канелюри	б.н	420 р.до н.е.	Sparkes, Talcot 1970, №217
			глибокого чорного кольору, затертості				
8	кухля	ціла	від використання	Канелюри, штамп	А-6396	420 р.до н.е.	Sparkes, Talcot 1970, №217
9	two-handed?	верхня частина, ручка	чорний колір		0-38-4568	430?	Sparkes, Talcot 1970, №228
10	кухля	ручка	чорний колір		0-2002-P-25-1702	430?	
			глибокого чорного кольору з				
11	кухля	Вінця, стінка	дзеркальним блиском	Вертикальні канелюри	0-81-P-19-43	420	Sparkes, Talcot 1970, №217
		Придонна частина,збережено кільцевий піддон, 2 фр-ти	глибокого чорного кольору	Вертикальні канелюри, штамп у вигляді крапок	АБ-66-373	420-450	Sparkes, Talcot 1970, №218
12	кухля		глибокого чорного кольору				
13	two-handed?	Вінця, стінка,ручка			0-56-1391	420-450	
		придонна частина з					
14	кухля?	частиною ручки			0-61-854	450	Sparkes, Talcot 1970, №223

	A	B	C	D	E
1	Форма	Стан збереженості	Шифр	Датування (рр.до н.е.)	Аналогії
2	лекіф великий	ціла форма	Ф352	400	Sparkes, Talcot 1970, №1106
3	лекіф великий	денце, стінки	0-60-149	400	Sparkes, Talcot 1970, №1106
4	лекіф великий	вінця, частина ручки, горло	B2-2243	400	Sparkes, Talcot 1970, №1106
5	лекіф великий	вінця, частина ручки, горло	0-54-622	400	Sparkes, Talcot 1970, №1106
6	лекіф великий	вінця	0-54-830	500	Sparkes, Talcot 1970, №1115
7	лекіф великий	вінця	0-67-2444	500	Sparkes, Talcot 1970, №1115
8	лекіф великий	вінця	0-71-1477	500	Sparkes, Talcot 1970, №1115
9	лекіф великий	вінця	АБ-66-88	425	Sparkes, Talcot 1970, №1123
10	лекіф	вінця	0-46-1288	425	Sparkes, Talcot 1970, №1123
11	лекіф	вінця	0-58-950	500-400	
12	лекіф	вінця	0-39-445	500-400	
13	лекіф	вінця	0-54-811	500-400	
14	лекіф	вінця	0-55-811	425	Sparkes, Talcot 1970, №1123
15	лекіф	вінця	ол-49-267	325-310	Sparkes, Talcot 1970, №1109
16	лекіф	вінця	0-54-952	500-400	
17	лекіф	вінця	0-63-1025	500	Sparkes, Talcot 1970, №1115
18	лекіф	вінця	0-63-1406	425	Sparkes, Talcot 1970, №1123
19	лекіф	вінця	0-63-1737	500	Sparkes, Talcot 1970, №1115
20	лекіф	вінця	0-64-1553	500-400	
21	лекіф	вінця	0-66-1243	500-400	
22	лекіф	вінця	0-71-1776	450-425	
23	лекіф	вінця	0-96-некр-348	450-425	
24	лекіф	вінця	ол-49-2162	450-425	
25	лекіф	вінця	0-98-P-25-932	450-425	
26	лекіф	нижня частина тулубу з ніжкою	0-2011_p-25_1062	500	Sparkes, Talcot 1970, №1115
27	лекіф	фрагмент	0-64-728	500	Sparkes, Talcot 1970, №1115
28	лекіф	фрагмент	0-64-308	500	Sparkes, Talcot 1970, №1115
29	лекіф	фрагмент	0-57-2883	500	Sparkes, Talcot 1970, №1115

	A	B	C	D	E
30	лекіф	фрагмент	0-57-1540	500	Sparkes, Talcot 1970, №1115
31	лекіф	фрагмент	Б2-1039	500	Sparkes, Talcot 1970, №1115
32	лекіф	фрагмент	АБ-84-907	500	Sparkes, Talcot 1970, №1115
33	лекіф	фрагмент	АГД-0-73-305	500	Sparkes, Talcot 1970, №1115
34	лекіф	фрагмент	0-63-1327	420-400	Sparkes, Talcot 1970, №1120
35	лекіф	денце	0-46-2896	?	
36	лекіф	денце	Б2-1940	?	
37	лекіф	ніжка	Б2-1024	500?	Sparkes, Talcot 1970, №1115
38	лекіф	фрагмент	0-46-2913	430	Sparkes, Talcot 1970, №1122
39	лекіф	фрагмент	0-46-2042	425	Sparkes, Talcot 1970, №1123
40	лекіф	фрагмент	0-46-3046	430	Sparkes, Talcot 1970, №1122
41	лекіф	фрагмент	0-59-2157	430	Sparkes, Talcot 1970, №1123
42	лекіф	фрагмент	0-59-3031	425	Sparkes, Talcot 1970, №1123
43	лекіф	фрагмент	0-61-3149	550-525	Sparkes, Talcot 1970, №1113
44	лекіф	фрагмент	АГД-0-74-331	425	Sparkes, Talcot 1970, №1123
45	лекіф	фрагмент	ол-49-1327	425	Sparkes, Talcot 1970, №1123
46	лекіф	фрагмент	Б2-1027	430	Sparkes, Talcot 1970, №1122
47	лекіф	фрагмент	Б2-1033	430	Sparkes, Talcot 1970, №1122
48	лекіф	фрагмент	Б2-2134	450-425	Sparkes, Talcot 1970, №1120
49	лекіф	фрагмент	0-46-5332	500	Sparkes, Talcot 1970, №1115
50	лекіф	фрагмент	0-46-5203	425-400	Sparkes, Talcot 1970, №1136
51	лекіф	фрагмент	АГД-0-73-304	425	Sparkes, Talcot 1970, №1125
52	лекіф	фрагмент	Б2-1035	430	Sparkes, Talcot 1970, №1122
53	лекіф	фрагмент	0-52-929	425-400	Sparkes, Talcot 1970, №1136
54	лекіф	фрагмент	0-61-865	425	Sparkes, Talcot 1970, №1125
55	лекіф	фрагмент	0-55-1599	430	Sparkes, Talcot 1970, №1122
56	лекіф	фрагмент	Б2-1028	430	Sparkes, Talcot 1970, №1122
57	лекіф	фрагмент	Б2-2198	575-550	Sparkes, Talcot 1970, №1099
58	лекіф\амфориск	фрагмент	Б2-1038	VI	Sparkes, Talcot 1970, №1147
59	лекіф\амфориск	фрагмент	АБ-74-214	VI	Sparkes, Talcot 1970, №1147
60	амфориск	ніжка	АГД-0-74-385	IV	Sparkes, Talcot 1970, №1159
61	амфориск	ніжка	0-46-2213	IV	Sparkes, Talcot 1970, №1159

	A	B	C	D	E
62	амфориск	ніжка	0-98-P-25-3172	IV	Sparkes, Talcot 1970, №1159
63	амфориск	ніжка	0-98-P-25-2730	IV	Sparkes, Talcot 1970, №1159
64	аск	фрагмент	0-68-260	350	Sparkes, Talcot 1970, №1194
65	закр форма для олії	тулуб	0-61-1034		
66	аск	ціла форма, відсутня частина дна	АГД-0-74-121	430	Sparkes, Talcot 1970, №1174
67	аск	фрагмент	0-57-2528	430	Sparkes, Talcot 1970, №1174
68	аск	фрагмент	0-58-2184	430	Sparkes, Talcot 1970, №1174
69	аск	горло з вінцями	0-54-1269	425-400	Егорова 2017, рис.17, №185
70	аск	горло з вінцями, частина ручки	0-52-434	475-450	1167, 1174
71	аск?	горло з вінцями, частина ручки	0-52-1433	475-450	Sparkes, Talcot 1970, №1167, 1174
72	аск	горло з вінцями, частина тулубу та ручка	0-62-3375	450	Sparkes, Talcot 1970, №1169
73	аск	горло з вінцями, частина тулубу та ручка	0-2011-P25-1786	430	Sparkes, Talcot 1970, №1174
74	аск	горло, частина тулубу та ручка	0-2011-P25-1787	430	Sparkes, Talcot 1970, №1174
75	аск	горло з вінцями	АБ-64-429	475-430	Sparkes, Talcot 1970, №1167
76	аск	горло з вінцями, частина тулубу та ручка	ол-49-710	475-430	1167, 1174
77	аск	придонна частина	0-52-1432	430	Sparkes, Talcot 1970, №1174
78	аск	придонна частина	0-59-1048	400-425	Егорова 2017, рис.17, №185
79	аск	придонна частина	0-59-2000	400-425	Егорова 2017, рис.17, №185
80	аск	придонна частина	0-61-2804	475-430	Sparkes, Talcot 1970, №1167
81	аск	придонна частина	0-62-100	400-425	Егорова 2017, рис.17, №185
82	аск	тулуб, рожок	0-71-2144	475-450	Sparkes, Talcot 1970, №1167
83	аск	придонна частина, тулуб	АБ-69-271	430	Sparkes, Talcot 1970, №1174
84	аск	стенка	АБ-70-342	430	Sparkes, Talcot 1970, №1174
85	аск-гутус	горло з вінцями	0-39-151	350	Sparkes, Talcot 1970, №1194
86	аск-гутус	горло з вінцями	0-52-3101	350	Sparkes, Talcot 1970, №1194
87	аск-гутус	фрагмент	0-55-2235	350	Sparkes, Talcot 1970, №1194
88	аск-гутус	фрагмент	0-55-2278	350	Sparkes, Talcot 1970, №1194

	A	B	C	D	E
89	аск-гутус	горло з вінцями	0-63-1275	350	Sparkes, Talcot 1970, №1194
90	аск-гутус	придонна частина, тулуб	0-62-892	350	Sparkes, Talcot 1970, №1194
91	аск-гутус	придонна частина, тулуб, ручка	0-63-843	350	Sparkes, Talcot 1970, №1194
92	аск-гутус	придонна частина, тулуб	0-62-148	350	Sparkes, Talcot 1970, №1194
93	аск-гутус	горло з вінцями	0-67-1893	350	Sparkes, Talcot 1970, №1194
94	аск-гутус	горло	0-98-P-25-1946	350	Sparkes, Talcot 1970, №1194
95	аск-гутус?	фрагмент	B2-2890	350	Sparkes, Talcot 1970, №1194
96	аск-гутус	частина тулубм, кріплення ручки	0-66-1820	350	Sparkes, Talcot 1970, №1194
97	аск-гутус	цілв форма, окрім вінець і ручки	0-63-1733	350	Sparkes, Talcot 1970, №1194
98	аск-гутус	придонна частина	0-96-некр-63	350	Sparkes, Talcot 1970, №1194
99	аск-гутус	придонна частина, тулуб, ручка	B2-1952	350	Sparkes, Talcot 1970, №1194
100	аск-гутус	тулуб, частина ручки	АБ-74-,	350	Sparkes, Talcot 1970, №1194
101	аск-гутус?	фрагмент	АБ-71-292	350	Sparkes, Talcot 1970, №1194
102	гутус	ріжок	0-61-351	450-440	Егорова 2017, рис.18, №191
103	гутус	ціла форма	0-57-1683	475-450	Sparkes, Talcot 1970, №1167, 1189
104	гутус	вінця	0-64-1448	IV-III	Sparkes, Talcot 1970, №1200
105	гутус	фрагмент	B2-2308	IV-III	Sparkes, Talcot 1970, №1201
106	флакон	ніжка	0-55-2037	IV-III	
107	флакон	ніжка	0-46-1779	IV-III	
108	флакон	ніжка	0-54-450	IV-III	
109	флакон	ніжка	0-60-798	IV-III	
110	флакон	ніжка	B2-214	IV-III	
111	флакон	ніжка	0-54-450	IV-III	

	A	B	C	D	E	F
1	Форма	Стан збереженості	Підтип \ особливості \ декор	Шифр	Датування (рр.до н.е.)	Аналогії
2			посуд з особливим призначенням			
3	лекана	фрагмент	(lidded, ribbon handles)	0-39-210	425	Sparkes, Talcot 1970, №1220
4	лекана	фрагмент	(variants)	0-48-3165	IV	
5	лекана	фрагмент		0-54-57	425	Sparkes, Talcot 1970, №1220
6	лекана	фрагмент		0-61-764	425	Sparkes, Talcot 1970, №1220
7	лекана	фрагмент		0-59-582	425	Sparkes, Talcot 1970, №1220
8	лекана	фрагмент		0-63-1326	350-325	Sparkes, Talcot 1970, №1223
9	лекана	фрагмент		0-64-1066	450-400	Sparkes, Talcot 1970, №1229-1221
10	лекана	фрагмент		0-65-926	450-400	Sparkes, Talcot 1970, №1229-1221
11	лекана	фрагмент		0-96-некр-247	350-325	Sparkes, Talcot 1970, №1223
12	лекана	фрагмент	лікійський тип	0-69-2093	450-400	Sparkes, Talcot 1970, №1229-1221
13	лекана	фрагмент		0-2008-P-25-924	450-400	Sparkes, Talcot 1970, №1229-1221
14	лекана	фрагмент		0-2008-P-25-1514	450-400	Sparkes, Talcot 1970, №1229-1221
15	лекана	фрагмент		0-2017-P25-4	450-400	Sparkes, Talcot 1970, №1229-1221
16	лекана	фрагмент	з орнаментом	0-2010_p-25_1688	480-400	Sparkes, Talcot 1970, №1221,1224
17	лекана	фрагмент		0-64-106	525-500	Sparkes, Talcot 1970, №1216
18	лекана	фрагмент		0-98-P-25-1515	450-400	Sparkes, Talcot 1970, №1229-1221
19	лекана	фрагмент		АБ-76-212	450-400	Sparkes, Talcot 1970, №1229-1221
20	лекана	фрагмент		ол-49-3085	425	Sparkes, Talcot 1970, №1220
21	лекана	фрагмент	з орнаментом	0-2010_p-25_1449	480-400	Sparkes, Talcot 1970, №1221,1224
22	лекана	фрагмент	(variants)	0-38-4570	IV	
23	лекана	фрагмент	лікійський тип	0-52-2215	450-425	
24	лекана	фрагмент	(variants)	0-55-894	IV	
25	лекана	фрагмент	(variants)	0-57-1310	IV	
26	лекана	фрагмент	(variants)	0-2011_p-25_1057	IV	
27	пиксида	фрагмент	тип D	0-2013-P25-2079	IV	Sparkes, Talcot 1970, №1312
28	пиксида	фрагмент	тип D	0-59-1948	поч. V	Sparkes, Talcot 1970, №1309
29	кришка	фрагмент	лекани, пласка	0-39-149	500-480	Sparkes, Talcot 1970, №1231

	A	B	C	D	E	F
30	кришка	фрагмент	лекани	0-39-532	500-480	Sparkes, Talcot 1970, №1232
31	кришка	фрагмент	лекани	0-52-5112	500-480	Sparkes, Talcot 1970, №1232
32	кришка	фрагмент	лекани	0-52-232	500-480	Sparkes, Talcot 1970, №1232
33	кришка	фрагмент	лекани	0-56-1324	500-480	Sparkes, Talcot 1970, №1232
34	кришка	фрагмент	лекани	0-60-752.754	500-480	Sparkes, Talcot 1970, №1232
35	кришка	фрагмент	лекани	0-60-751	500-480	Sparkes, Talcot 1970, №1232
36	кришка	фрагмент	лекани, пласка	0-54-102	500-480	Sparkes, Talcot 1970, №1231
37	кришка	фрагмент	лекани	0-55-160	500-480	Sparkes, Talcot 1970, №1232
38	кришка	фрагмент	лекани	0-66-1292	500-480	Sparkes, Talcot 1970, №1232
39	кришка	фрагмент	миски	0-54-2172	375-350	Sparkes, Talcot 1970, №1240
40	кришка	фрагмент	миски	АБ-69-103	375-350	Sparkes, Talcot 1970, №1240
41	кришка	фрагмент	миски	0-54-1075	425	Sparkes, Talcot 1970, №1248
42	кришка	фрагмент	лекани	АГД-0-73-269	500-480	Sparkes, Talcot 1970, №1269
43	кришка	фрагмент	лекани	0-56-1283	475-450	Sparkes, Talcot 1970, №1254
44	кришка	фрагмент	лекани	0-59-2670	480-450	Sparkes, Talcot 1970, №1270,1271
45	кришка	фрагмент	лекани	0-61-3024	500-480	Sparkes, Talcot 1970, №1253
46	кришка	ціла форма		0-63-3921	IV	
47	сито	ціла форма		0-56-739		
48	сито	ціла форма		0-64-576		
49	килік	ціла форма, окрім денця		0-79-764		
50	килік	ціла форма, окрім денця		Б2-2225		
51	килік	ціла форма		Б2-2220		
52	килік	деннцє		0-56-61		
53	скіфос	ціла форма		0-61-3259		
54	канфар	ціла форма, окрім денця		0-51-1838		
55	канфар	ціла форма, окрім денця		0-56-779		

	A	B	C	D	E
1	Форма	Стан збереженості	Покриття	Шифр	Датування
2			дрібні фрагменти		
3	миска	Денце		0-46-1265	
4	миска	Денце		0-46-1298	
5	миска	Денце		0-55-621	
6	миска	Денце		0-59-1132	
7	миска	Денце		ОЛ-49-4686	
8	миска	Денце		ОЛ-49-253	
9	маленька миска	Денце		Б60-19	
10	маленька миска	Денце		АБ-66-371	
11	кратер?	Денце		0-64-565	
12	килік на ніжці?	Денце		0-57-2395	
13	килік на ніжці?	Денце		0-54-166	
14	килік\чаша на ніжці	ніжка		0-54-868	
15	закритого типу	Денце	лекіф?	0-54-941	
16	кришка лекани?	або денце		0-54-3191	
17	відкр.форма	Денце		0-62-1117	
18	відкр.форма	Денце		0-63-2047	
19	відкр.форма	ніжка	якісного чорного кольору	0-54-776	сер. V ст.
20	закр.типу?	ніжка		0-57-2975	
21	килік?	ніжка		0-58-1129	
22	килік на ніжці?	ніжка	оброблений край,	0-62-983	
23	флакон?	ніжка	повторне вир-во не Аттика?	0-61-299	
24	килік на ніжці	оброблене денце, 4 отвори		АБ-75-1110	
25	канфар?	оброблене денце, центр.отвір		Б2-2087	
26	мал.миска	оброблене денце, центр.отвір		Б6091	
27	відкр.форма	оброблене денце, заокруглене		АБ-67-583	
28	аск?	ріжок	оброблений, ріжок закритий, брак?	0-61-924	
29	відкр.форма	ручка	без функц.призначення, брак?	0-62-302	

	A	B	C	D	E
30	флакон?	ніжка	червона полоса	0-63-79	сер. IV
31	закр.форма		рельєфний орнамент	0-80-ЮЗА-44	
32	килік?	Денце		0-96-некр-255	
33	відкр.форма	вінця	ремонт	0-60-1100	
34	миска	вінця		0-38-663	
35	блюдо на ніжці	вінця		0-55-2635	
36	миска	вінця		0-58-893	
37	миска	вінця		0-58-1831	
38	миска	вінця		0-58-8292	
39	миска	вінця		0-54-867	
40	миска	вінця		0-47-4689	
41	миска	вінця		0-47-5810	
42	миска	вінця		0-54-2532	
43	миска	вінця		0-54-2882	
44	миска	вінця		0-55-39	
45	миска	вінця		0-55-68	
46	миска	вінця		0-99-P-25-1823	
47	миска	вінця		0-89-P-25-1131	
48	миска	вінця		0-89-P-25-1941	
49	миска	вінця		0-2002-P-25-1094	
50	миска	вінця		0-2010-P25-267	
51	миска	вінця		0-2010-P25-894	
52	миска	вінця		0-2011-P25-1493	
53	миска	вінця		0-2011-P25-1770	
54	миска	вінця		АБ-66-87	
55	миска	вінця		Б2-2251	
56	миска	вінця		АБ-66-91	
57	відкр.форма	вінця		0-46-280	
58	килік	вінця		0-52-369	
59	килік	вінця		0-52-233	
60	килік	вінця		0-52-284	
61	килік	вінця		0-52-369	
62	блюдо на ніжці	вінця		0-52-1414	
63	килік	вінця		0-52-217	
64	килік	вінця		0-58-2176	
65	килік	вінця		0-58-2175	
66	килік	вінця		0-58-2383	

	A	B	C	D	E
67	килік	вінця		0-2011-P-25-1450a	
68	килік	вінця		0-52-1415	
69	килік	вінця		0-52-3131	
70	килік	вінця		0-52-2147	
71	килік	вінця		0-52-1467	
72	килік	вінця		0-52-2622	
73	килік	вінця		0-2011-P-25-974	
74	килік	вінця		0-2012-P-25-1481a	
75	килік	вінця		0-2017-P-25-132	
76	килік	вінця		0-2017-P-25-176	
77	килік	вінця		0-52-109	
78	блюдо на ніжці	вінця		0-52-1230	
79	килік	вінця		0-51-3832	
80	килік	вінця		0-52-390	
81	килік	вінця		0-52-107	
82	килік	вінця		0-39-290	
83	килік	вінця		0-39-2723	
84	килік	вінця		0-39-2049	
85	килік	вінця		0-39-2731	
86	килік	вінця		0-46-2446	
87	килік	вінця		0-47-2549	
88	килік	вінця		0-47-3736	
89	килік	вінця		0-47-5291	
90	килік	вінця		0-54-2923	
91	килік	вінця		0-54-2077	
92	килік	вінця		0-54-2924	
93	килік	вінця		0-55-670	
94	килік	вінця		0-55-2424	
95	килік	вінця		0-56-578	
96	килік	вінця		0-57-2527	
97	килік	вінця		0-58-255	
98	килік	вінця		0-58-бн	
99	килік	вінця		0-65-628	
100	блюдо на ніжці	вінця		0-89-P-25-266	
101	килік	вінця		0-76-47	
102	килік	вінця		0-89-P-25-958	
103	скіфос	ручка		0-89-P-25-2038	
104	килік	вінця		0-96-некр-68.2	

	A	B	C	D	E
105	килік	ручка		0-96-некр-211	
106	килік	вінця		0-96-некр-240	
107	килік	вінця		0-96-некр-241	
108	килік	вінця		0-2008-Р-25-233	
109	килік	ручка		0-2008-Р-25-625	
110	килік	вінця		0-2008-Р-25-984	
111	килік	вінця		0-2008-Р-25-1063	
112	килік	вінця		0-2008-Р-25-1066	
113	килік	вінця		0-2008-Р-25-1069	
114	килік	вінця		0-2010-Р25-217	
115	килік	вінця		0-2010-Р25-298	
116	килік	вінця		АБ-66-90	
117	килік	вінця		АБ-66-129	
118	килік	вінця		АГД-0-73-426	
119	килік	вінця		Б2-216	
120	килік	вінця		ол-49-2443	
121	килік	вінця		ол-49-3656	